CONSTANTIN C. GIURESCU
DINU C GIURESCU

ISTORIA ROMÂNILOR

1

CONSTANTIN C. GIURESCU
DINU C. GIURESCU

ISTORIA ROMÂNILOR

1

DIN CELE MAI VECHI TIMPURI PÎNĂ LA ÎNTEMEIEREA STATELOR ROMÂNEȘTI

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ ȘI ENCICLOPEDICĂ,
BUCUREȘTI, 1975

Redactor: GHEORGHE VASILE
SUPRACOPERTA ȘI COPERTA: VAL MUNTEANU
HĂRȚI EXECUTATE DE GH. GELEȚU

ÎNCHINĂM ACEASTĂ LUCRARE
FIILOR POPORULUI ROMÂN
CARE ȘI-AU DAT VIAȚA
PENTRU UNITATEA NAȚIONALĂ,
LIBERTATE
ȘI DREPTATE SOCIALĂ

PREFAȚĂ

Volumul de față este primul dintr-o serie de opt care vor înfățișa istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă în zilele de azi. Ultimele trei volume vor fi consacrate istoriei moderne și contemporane, adică răstimpului dintre 1821 și vremea noastră.

Această nouă sinteză va da atenție, ca și cea anterioară, ca și sinteza rezumată, din 1971, atît istoriei politice, diplomatice și militare, cît și celei economico-sociale, instituționale și culturale. Vom încerca să restabilim, cît mai exact, faptele trecutului, *să înfățișăm* personalitățile reprezentative *ale poporului nostru, în toate domeniile, și să explicăm* dezvoltarea istorică, *plecînd de la un complex de factori avînd la bază* pe cel economic, *predominant.*

Credem și astăzi, ca și mai înainte, că între masa poporului și personalitățile lui reprezentative există un raport necesar și reciproc. Personalitățile sînt expresia masei, *a credințelor, nevoilor și idealurilor acesteia; la rîndul lor, prin puterea personalității lor, prin creațiile lor, ele influențează masele, le îndrumă, și le deschid noi perspective.*

De-a lungul dezvoltării istoriei, se observă, ca un factor determinant, tendința maselor spre libertate, *spre un* trai mai bun, *spre* o ridicare a nivelului lor material și spiritual. *Revoluțiile și mișcările populare nu sînt decît etapele acestui proces istoric care ia forme diferite, după loc, timp și conjunctură, proces care poate fi uneori împiedicat sau încetinit, dar niciodată nimicit. După cum tot un factor determinant rămîne, din antichitate pînă astăzi,* participarea poporului român și a înaintașilor săi la fazele semnificative ale istoriei și civilizației europene. *Participare integrată organic acestei civilizații, prin legături multiple cu celelalte popoare ale continentului nostru și, fapt caracteristic,* fără tendințe de cucerire, de expansiune militară, politică sau economică, în dauna altor neamuri.

În acest prim volum am insistat asupra etnogenezei sau formării poporului nostru, etnogeneză care nu constituie nici o „enigmă" și nici un „miracol", cum s-a afirmat adesea, ci se integrează în mod natural în procesul normal al formării popoarelor romanice, al tuturor popoarelor romanice. Și la români, ca și la francezi, italieni, spanioli și portughezi, avem de a face cu un substrat — *daco-*

geții la noi, galii în Franța, iberii în Spania și Portugalia, neamurile italice, galii și etruscii în Italia, cu un element colonizator — romanii — care au dat limba, și cu un adaos, provenit de la popoarele migratoare *— germanice în apusul Europei, slavice la noi. Accentul cade, atît la români, cît și la celelalte popoare romanice, pe primele două elemente: cel autohton și cel colonizator, elementul al treilea avînd un caracter secundar, așa cum au, într-o și mai mică măsură, neamurile vechi turcești la noi, arabii în Peninsula Iberică și în sudul Italiei.*

Am adăugat un număr de ilustrații, pe cît posibil reprezentative; exprimăm mulțumirile noastre tuturor instituțiilor și persoanelor care ni le-au pus la dispoziție. Ne referim anume la Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România, Muzeul de istorie a municipiului București, Institutul de arheologie București, Muzeul etnografic al Transilvaniei, Cluj secția în aer liber, Muzeul tehnicii populare Sibiu, Muzeul etnografic Sighetul Marmației, Cabinetul numismatic al Academiei Republicii Socialiste România, precum și la D. Berciu, Bucur Mitrea, Paul Decei, Victor Hoștiuc, C. Săvulescu și Octavian Luchian, toți șase din București, Adrian Rădulescu din Constanța și Ioniță Andron din Negrești-Oaș.

Am adăugat și un număr de hărți, absolut necesare pentru urmărirea evenimentelor.

Am conceput și am scris această sinteză a istoriei noastre pentru toți aceia — cărturari, muncitori, ostași, plugari — care vor să cunoască trecutul de muncă și de luptă al poporului nostru, izbînzile și înfrîngerile lui, realizările lui, așadar contribuția lui la știința, tehnica, literatura și arta omenirii, contribuție care este, în ultimă analiză, justificarea existenței unui popor. Avem ce înfățișa celorlalte popoare; ne putem mîndri cu aportul nostru.

Dorim cititorilor noștri sănătate *— că-i mai bună decît toate —* răgaz *să poată urmări această poveste a vieții înaintașilor, și* putere de muncă *spre a contribui la înflorirea patriei lor, care este și aceea a copiilor, nepoților și strănepoților lor.*

Pămîntul românesc este unul din cele mai armonioase, mai frumoase și mai bogate nu numai din Europa, dar din întreaga lume

ÎNSEMNĂTATEA MEDIULUI FIZIC ÎN ISTORIE. Legătura între pămîntul unei țări și istoria poporului care-l locuiește a fost observată încă din Antichitate. Herodot sublinia, pe bună dreptate, influența Nilului asupra vieții Egiptului. Istoria Greciei nu poate fi înțeleasă fără să cunoaștem mediul geografic în care ea s-a manifestat, fără cele două mări, Egeică și Ionică, și numeroasele lor insule, fără relieful muntos al Greciei continentale începînd cu munții Pindului, Olimpul și Parnasul și isprăvind cu munții Peloponesului. Același lucru cu istoria Italiei, țara străbătută longitudinal de Apenini și avînd la miazănoapte mănoasa cîmpie a Padului, cu istoria Spaniei și a Angliei și chiar cu istoria marilor spații ale Chinei, ale Rusiei și ale Statelor Unite ale Americii. Un pămînt mănos, cu șesuri întinse și bogate, îndeamnă la agricultură și creșterea vitelor, cursurile largi de apă și țărmurile de mare cu golfuri adînci fac din locuitorii așezați în preajma lor pescari și corăbieri destoinici, iar bogățiile minerale, în special fierul și cărbunele, îndreaptă spre viața industrială. Unii istorici, cum e de pildă englezul Buckle, dau chiar o importanță hotărîtoare mediului fizic, în explicarea istoriei omenirii. Fără a împărtăși această părere, deoarece noi credem ca firea poporului și personalitățile lui reprezentative sînt tot așa de însemnate pentru explicarea vieții lui, nu putem să nu recunoaștem rolul pe care îl joacă pămîntul unei țări în istoria poporului care-l locuiește. În preistorie, omul e aproape robul pămîntului. Pe măsură însă ce sporește civilizația, pe măsură ce se înmulțesc mijloacele tehnice, cu ajutorul cărora se poate supune sau modifica mediul fizic, însemnătatea acestuia scade. *Ea nu va dispărea însă niciodată.* De aceea este întotdeauna nevoie, înainte de a începe povestirea vieții unui popor, să cunoaștem locurile pe care a trăit și trăiește el.

PĂMÎNTUL ROMÂNESC. Istoria poporului nostru s-a desfășurat pe o arie întinsă. Strămoșii daci sau geți au ajuns, în vremea lor de răspîndire maximă, mult dincolo de Dunăre, de Tisa și de Nistru. Mai tîrziu, în evul mediu timpuriu, populația romanică din răsăritul Europei, populație ai cărei

urmași sîntem noi românii, s-a întins de asemenea mult peste hotarele Daciei Traiane. În veacul al XIII-lea întîlneai plugari și păstori români din Pind și pînă în Moravia și de pe țărmurile Adriaticei pînă în Podolia. În sfîrșit, chiar astăzi poporul nostru trăiește și dincolo de hotarele statului, mai ales în partea de răsărit.

Miezul însă al acestui întins teritoriu, centrul din care a radiat poporul nostru în toate direcțiile a fost ținutul din jurul cetății carpatice. Aci a stăpînit Buerebista și Decebal, aci a fost capitala Daciei Traiane, aci s-au închegat voievodatele și cnezatele cele mai însemnate din care s-au format apoi țările românești, aci au trăit și au luptat Basarabii, Mușatinii și Corvineștii, aci în sfîrșit, poporul nostru a izbutit să realizeze statul național unitar. Să căutăm a ne da seama, prin urmare, de *așezarea* pămîntului românesc pe continentul european, de *înfățișarea* și *structura* lui precum și de *bogățiile* pe care le cuprinde.

AȘEZAREA pămîntului românesc, în sud-estul Europei și în continuitate directă a Peninsulei Balcanice, a făcut pe o seamă de istorici, geografi și oameni politici să înglobeze acest pămînt în aria balcanică. Socotim acest punct de vedere neîntemeiat, atît sub raportul geografic, cît și cel istoric. Într-adevăr, dacă peninsula de la sud de Dunăre și Drava și-a luat numele de la lanțul munților Balcani care o străbat, atunci tot atît de drept, de logic este ca teritoriul de la nord de fluviu, străbătut de lanțul Carpaților — lanț mai lung decît acela al Balcanilor — să-și ia numele de la munții respectivi. Adăugăm că numele Carpaților — derivînd din acela al numerosului și puternicului popor traco-dacic, carpii — este de origine antică (Καρπατος "Ορος) în timp ce numele Balcan (Balkan) vine, după toate probabilitățile, de la turcii osmanlîi ai secolului al XIV-lea care au dat un nume nou, turcesc, vechiului Haemus. Așadar, pămîntul românesc face parte, geografic, din aria carpatică sau carpato-danubiană, aidoma pămîntului ungar și slovac. Și sub raportul istoric, înglobarea în aria balcanică e nejustificată. În ce privește substratul etnic din epoca istorică — pentru preistorie sîntem reduși la simple ipoteze — masa tracică, întinzîndu-se atît la nord, cît și la sud de Dunăre, se împarte în două mari entități: *dacii* sau *geții* locuind regiunea carpato-danubiană și aceea cuprinsă între Dunăre și Mare, Dobrogea de mai tîrziu — și *tracii propriu-ziși*, la sud de Dunăre. Herodot, „părintele istoriei", trăitor în secolul al cincilea înaintea erei noastre, relevă deosebirea între daco-geți și restul masei tracice, sub raportul obiceiurilor; se poate adăuga și o deosebire în ce privește limba: astfel, numele de localități dacogete au, adesea, terminația caracteristică *-dava*, în timp ce numele de localități trace, la sud de Dunăre, au terminația *-para*. În timpul evului mediu, dominația otomană se întinde pe ambele maluri ale Dunării, dar cu o deosebire fundamentală: în timp ce la sud de fluviu, statele sînt desființate, fiind transformate în pașalîcuri, la nordul lui, cele trei state românești: Țara Românească sau Muntenia, Moldova și Transilvania își păstrează ființa, cu toate atributele statului (cîrmuitor, pătură socială conducătoare, aparat administrativ, judecătoresc și militar propriu etc.).Pămîntul românesc aparține

prin urmare ariei carpato-danubiene, iar nu celei balcanice. Împreună cu aceasta din urmă el face parte însă din Sud-Estul european.

ÎNFĂȚIȘAREA pămîntului românesc este una din cele mai armonioase și frumoase. În mijlocul lui se ridică podișul Transilvaniei, nu prea înalt (circa 500 de metri), înconjurat din toate părțile de munți care-i alcătuiesc o uriașă cunună (vezi fig. 1 și 2). Imaginea („corona montium") aparține unui scriitor antic tîrziu, Jordanes, care a fost impresionat de această fericită rînduială. Munții, de o înălțime potrivită (Moldoveanul: 2 543 m și Negoiul: 2 540 m în Carpații sudici; Pietrosul Rodnei: 2 305 m și Ceahlăul: 1 904 m, în Carpații orientali; Curcubăta: 1 848 m și Vlădeasa: 1847 m în țara Moților), îngăduind așadar traiul omenesc pînă sus, pe plaiurile netede, unde mergi ca pe șes, se continuă prin dealuri care formează, în unele locuri, o zonă mai largă, de pildă în Oltenia, în altele mai strîmtă, ca în răsăritul Munteniei sau în țara Crișurilor. Dealurile se termină, la rîndul lor, prin cîmpii întinse, cît vezi cu ochii. Bărăganul și Burnazul par că nu se mai termină; la fel cîmpia Tisei. Rîuri numeroase izvorăsc din Transilvania care poate fi socotită drept „casa apelor" pămîntului românesc și, străbătînd brîul de munți, se îndreaptă spre Dunăre, fluviul venerat al strămoșilor noștri daco-geții, „drumul fără pulbere" al urmașilor acestora și spre afluenții ei cei mari (vezi fig. 3). Pămîntul nostru se poate asemăna cu o cetate medievală. Transilvania și cununa ei de munți închipuie fortăreața propriu-zisă; dealurile de primprejur, întăriturile înaintate, iar marile fluvii, șanțurile de apă care înconjură cetatea. Imaginea se impune de la sine. Nu-i de mirare așadar, că învățații germani și francezi au și întrebuințat termenul de *citadelă* sau *bastion* pentru Transilvania („Bollwerk", „bastion").

BOGĂȚIA. Pe lîngă armonie și frumusețe, o altă caracteristică a pămîntului românesc este bogăția. Rare sînt locurile, nu numai în Europa, dar pe întreg pămîntul, care să cuprindă atîtea bogății. Cea mai mare este, fără îndoială, *pămîntul negru*, minunat pentru agricultură; muncit cu socoteală, el dă recolte îmbelșugate, care, cu ajutorul irigației, pot deveni recolte record. *Pășunile* și *fînețele* din luncile rîurilor, de pe dealuri și de la munte nutresc turme de oi și cirezi de vite mari. *Albinele* — o caracteristică a pămîntului carpato-dunărean — au provocat uimirea lui Herodot; abundența *peștelui* a fost relevată de mulți călători în evul mediu. Pe dealuri, în ultimul secol și la șes în unele locuri, *livezile de pomi* și *viile* se țin lanț; *nucul* însoțește peste tot podgoria. *Pădurile* de brad, fag și stejar acoperă încă o bună parte a țării. Iar în adîncul pămîntului e tot așa de multă bogăție ca și pe fața lui. *Sarea* pardosește o mare parte din regiunea deluroasă și, pe alocurea, formează masive întregi (vezi fig. 4). Cărbunele, de tot soiul, de la turbă pînă la antracit, se află și el în mari cantități. *Aurul*, care sclipește sub formă de firișoare și în nisipul unor rîuri, și *argintul* se scot de mai bine de trei mii de ani din Munții Apuseni; tot astfel *arama* din dealurile Olteniei și ale Dobrogei. *Fierul* se găsește și el în unele locuri din Banat și Transilvania și, în cantități mai mici, în Oltenia, Muntenia și Moldova. Să adăugăm apoi *păcura* sau *țițeiul*

a cărui exploatare intensă datează din ultimul secol, dar care era extras la noi încă din vremea dacilor și romanilor (păcură vine din latinescul *picula*), apoi gazul metan, minereul de uraniu, izvoarele minerale și termale (vezi fig. 5), în sfîrșit materialele de construcție — începînd cu calcarul și granitul și isprăvind cu marmura — și ne vom da seama de nesfîrșita bogăție a pămîntului românesc, care cuprinde tot ce e trebuincios vieții oamenilor — de la hrană, îmbrăcăminte și locuință pînă la îngrijirea sănătății și la podoabe.

PĂMÎNTUL ROMÂNESC ÎN EPOCA ISTORICĂ. Mărturii scrise despre pămîntul pe care-l locuim n-avem decît de vreo 2500 de ani. În acest răstimp, înfățișarea lui nu s-a schimbat în liniile sale generale. În ce privește munții, Dunărea și rîurile mari, ele au rămas tot așa cum erau și în vremea lui Herodot. Părerea exprimată într-o operă de sinteză asupra istoriei românilor, că altădată Dunărea s-ar fi vărsat în mare prin valea Cara-su (Cernavodă — Medgidia — Constanța), nu corespunde realității, după cum au dovedit cercetările științifice. Trebuie pomenită în schimb mărirea Deltei care crește astăzi în dreptul vărsării brațului Chilia cu vreo 70 de metri pe an. Chilia veche era, pe vremea lui Ștefan cel Mare, aproape de mare; astăzi se află la o distanță de zeci de kilometri. S-a schimbat de asemenea înfățișarea coastei dobrogene în regiunea marilor limanuri de la miazăzi de Deltă. Unde sînt azi Razimul și Sinoe, băteau altădată valurile Mării. Cetatea greacă, apoi greco-romană Histria era zidită pe o insulă aproape de țărm. Aluviunile aduse de Dunăre s-au depus însă treptat de-a lungul coastei și, de la o vreme, au închis o parte a mării care s-a transformat apoi în limanurile de azi. Sub ochii noștri se întîmplă același fenomen la sud de gura brațului Sf. Gheorghe, unde insula Sacalin, lungă azi de 13 kilometri, va transforma „meleaua" adică porțiunea din mare cuprinsă între ea și țărm, într-un nou liman.

S-a schimbat, de asemenea, cursul unor ape mai mici. Așa, bunăoară, Bîrladul se vărsa, pe vremea lui Ștefan cel Mare și chiar pînă la finele secolului al XVII-lea, *de-a dreptul în Dunăre* — se cunoaște bine vechiul său curs și avem și documente istorice care atestă indubitabil acest fapt — pe cînd acum el se varsă în Siret. Însuși cursul Siretului a fost modificat în partea sa inferioară, în regiunea satelor Suraia — Vadul Roșca — Lungociul, prin fenomene naturale dar și prin lucrările poruncite de Ștefan cel Mare. Dîmbovița și-a schimbat și ea albia în mai multe locuri, unul din ele fiind chiar în cuprinsul Bucureștilor; la fel Argeșul. Schimbări de acestea de albii se petrec dealtfel și sub ochii noștri. Jiul și Oltul și-au mutat gura în același sens, spre vest, cel dintîi cu 12 kilometri, cel de al doilea cu 3 kilometri; albia Jiului, în zona minei de cărbuni de la Rovinari în Gorj, a fost mutată, în 1967, pe o distanță de șapte kilometri, iar în 1973 pe încă un kilometru. Nu va trece mult și Putna, în loc să se verse în Siret la miazăzi de satul Călieni, unde e azi confluența ei, se va vărsa la miazănoapte, cu vreo 5 kilometri mai sus. În acest din urmă punct, distanța dintre cele două rîuri a ajuns numai de vreo 75 de metri și e mereu micșorată, prin dărîmarea malurilor, cînd vin apele mari.

Unele schimbări s-au produs și în ce privește *fauna* și *flora*. Sub raportul vegetației, înfățișarea de azi a pămîntului se deosebește simțitor de cea existentă acum o mie de ani și chiar de aceea din vremea fanarioților. Mai ales în ultimul secol și jumătate prefacerile au fost mari. În primul rînd pădurile s-au tăiat pe capete. Acolo unde odinioară erau codrii vestiți, azi e loc de arătură. Știe toată lumea, dintr-o zicală de tristă amintire, de codrul Vlăsiei. El se întindea pe o suprafață considerabilă, între Ploiești și București. Azi au mai rămas numai petice de pădure și, ici și colo, în mijlocul cîmpului, cîte un stejar singuratic, martor al vestitului codru de odinioară. Tot așa s-au tăiat uriașele păduri ale Teleormanului; însuși numele, de origine turcă veche, pecenegă sau cumană, înseamnă „pădure nebună" sau mare (compară cu Deliormanul — forma numelui e turcească mai nouă; osmanlîe — de dincolo de hotarul de miazăzi al Dobrogei). Și tot așa pretutindeni, pe tot întinsul pămîntului românesc, pădurile au fost lăzuite spre a se face locuri de arătură. Mai ales în partea cîmpului și a podgoriei s-a petrecut această prefacere. Nici muntele însă nu a scăpat cu totul, fiind dezbrăcat — și în unele locuri, ca în Vrancea, fără milă — de minunata lui podoabă.

Fînețele s-au împuținat și ele. Odinioară, suprafețe întinse erau lăsate pentru pășunat și fîneață, unele — braniștile domnești și mănăstirești — păzite cu strășnicie chiar. Nenumărate turme de oi, cirezi de vite albe și herghelii își găseau aci hrana. Odată cu întinderea locurilor de arătură, rezultînd și dintr-un proces natural de înmulțire a populației, dar și din dorința de cîștig mai mare, fînețele s-au împuținat și ele. În preajma celui de al doilea război mondial, erau multe sate care n-aveau un petic de izlaz măcar. S-a încercat să se remedieze, în unele locuri, această stare de lucruri prin cultivarea plantelor furajere, în special a *lucernei* și a *ierbii de Sudan* care adaugă o notă nouă înfățișării Bărăganului.

Dar dacă pădurile și fînețele s-au împuținat, au crescut, în schimb, foarte mult, locurile de arătură. În afară de ce se cîștiga prin lăzuire și prin spargerea fîneții, regiuni întregi de stepă, ca Bărăganul și Burnazul, au fost prefăcute, în cursul secolului al XIX-lea și la începutul celui de al XX-lea, în lanuri imense, cu recolte bogate, în anii cu ploaie suficientă.

Tot sub raportul vegetației trebuie să însemnăm introducerea, mai întîi în Transilvania, la începutul secolului al XVII-lea, apoi în Muntenia și în Moldova, a unei cereale de origine americană, care a prins grozav și constituie azi o notă caracteristică a peisajului agricol românesc: e vorba de *porumb* sau *păpușoi*. Din vremea dacilor și a romanilor și pînă în secolul al XVII-lea strămoșii noștri au cunoscut, pe lîngă pîine, și mămăliga de *mei*. De atunci încolo, locul meiului l-a luat, treptat, porumbul care acum întrece, în ce privește suprafața cultivată, însuși grîul. De origine americană sînt și *tutunul*, *cartoful* și *fasolea*, în locul căreia înaintașii noștri cultivau o păstăioasă asemănătoare. Numele latin al acestei păstăioase, *faseolus*, a trecut apoi asupra noii plante aduse de peste ocean. Tot de acolo ne-a venit și *salcîmul*, cu nume turcesc, și *plopul canadian*, cu creștere rapidă, priindu-i mai ales în lunca Dunării, în „balta" Borcii și a Brăilei, de pildă, unde formează

astăzi adevărate păduri; de asemenea, *stejarul roșu*, american. Dintre legume, nou introduse, în secolele XVII-XIX, sînt pătlăgelele roșii și vinete, anghinarea, bamele, sparanghelul, conopida, spanacul, varza de Bruxelles și tarhonul.

Nu putem trece cu vederea *vița de vie*, plantă caracteristică, întocmai ca și nucul, pămîntului românesc. Prețuită după cuviință de către înaintași, ea ajunsese, în timpul celor peste două milenii de cînd știm sigur că se cultivă pe dealurile noastre, la o selecție naturală. Podgoriile vestite aveau fiecare soiul sau soiurile lor de poamă, și anume: Cotnarii aveau *grasa*, *feteasca* și *frîncușa*, Nicoreștii *crăcana* sau *băbasca*, Odobeștii *galbena*, Panciul *plăvaia*, Dealul Mare *gordinul* și Drăgășanii *crîmpoșia*. Ajunsesem la o specializare a vinurilor și, drept consecință, la un export însemnat. După filoxeră, care a atacat și distrus podgoria noastră spre finele secolului al XIX-lea, replantarea s-a făcut fără socoteală, așa încît, în perioada dintre cele două războaie mondiale, deși sporite cantitativ, vinurile românești nu mai aveau în genere, vechile caracteristici. Împotriva acestei situații, s-a reacționat în ultimile două decenii, urmărindu-se ca prin plantarea soiurilor specifice, fiecare podgorie de seamă să-și recapete caracteristicile ce-i făcuseră faima. Notăm, de asemenea, introducerea unor varietăți sau soiuri alese de pomi, în special meri, peri, pruni și piersici.

În ce privește fauna, trebuie să însemnăm dispariția *unor soiuri de animale sălbatice* și *introducerea unor soiuri noi, domestice*. Printre animalele dispărute pomenim în locul întîi *bourul* și *zimbrul*. Aceste podoabe ale pădurilor noastre s-au stins: primul în secolul al XVI-lea, cel de al doilea mai tîrziu. Pe vremea lui Dimitrie Cantemir, zimbrul se mai întîlnea încă în fundul codrilor; în Transilvania, el a rezistat pînă în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Cît au prețuit strămoșii noștri acest vînat domnesc se vede și din aceea că au pus drept stemă a Moldovei capul de bour, alcătuind și o legendă în legătură cu descălecatul lui Dragoș. Adăugăm că în 1208 sînt amintiți „vînătorii de bouri din satul Ip", pe atunci în comitatul Crasna, azi județul Sălaj. În ultimul timp, după 23 August 1944, am reintrodus zimbrul, aducînd cîteva exemplare din străinătate și colonizîndu-le în rezervația naturală din Retezat, unde ele s-au adaptat, înmulțindu-se. Castorul sau *brebul* a dispărut și el. I-a rămas însă numele legat de unele locuri și așezări, ca, de pildă, satele Brebu din județele Prahova, Dîmbovița, Buzău, Caraș-Severin, Timiș, precum și în Maramureș, acesta din urmă pe vremea lui Bogdan descălecătorul; apoi Valea Brebului, după aceea Brebii pomeniți în Moldova: unul în ținutul Vaslui, pe timpul lui Alexandru cel Bun, altul în Neamț, pe timpul lui Ștefan cel Mare, satul Brebi, în județul Cluj etc. Nici măgarul sălbatic sau *colunul* nu mai există azi în pădurile noastre. Doar cîteva numiri topice precum Colunul, poiană din județul Doljului, Coluni, loc în județul Buzău, Colun, sat în județul Sibiu, Coloneața în județele Iași și Vaslui și Colunița în județul Buzău îi mai păstrează amintirea. Nu mai există nici *marmota alpină*, stinsă pe la finele secolului trecut; am reintrodus-o însă, în vara anului 1973, colonizînd exemplare aduse din Franța și anume douăzeci în munții Făgărașului și treisprezece în Pietrosul Rodnei; două exemplare

pot fi văzute la grădina zoologică din București. Alte soiuri sînt aproape de dispariție: astfel *zăganul* — cel mai mare soi de vultur de la noi; numele îi este păstrat de muntele Zăganul, de lîngă Cheia, în județul Prahova, *Lostrița*, cel mai mare salmonid al țării noastre, exista, la începutul secolului al XIX-lea în toate apele mai mari de munte, din Muntenia, Moldova și Transilvania; astăzi nu s-a mai păstrat decît în Bistrița, frumosul rîu moldovean, și în Vișeul maramureșean (vezi fig. 7).

Dacă o parte din vechea faună sălbatică a dispărut sau s-a împuținat considerabil, în schimb au fost introduse specii noi sau soiuri diferite, superioare, ale speciilor cunoscute de mult. Din prima categorie face parte *curcanul*, de origine americană, ajuns la noi, se pare, prin Turcia, încă în secolul al XVII-lea. Din cea de a doua notăm *oile merinos*, cu lînă bogată și fină, constatate documentar în Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea, *vacile elvețiene* sau „de Svițera" introduse în aceeași vreme — în Transilvania ele fuseseră aduse, ca și oile merinos, mai înainte încă — apoi tot soiul de *găini, rațe* — leșești și turcești — *gîște* de Toulouse etc. *Păstrăvul curcubeu* și *păstrăvul fîntînel*, ambii de origine nord-americană, dublează pe cel indigen, după cum *crapul chinez* — erbivor — și cel *galițian* pe cel dunărean. *Cîinele enot* e succedaneul contemporan — inferior însă — al brebului de odinioară. Menționăm, în sfîrșit, tot soiul de *cîini*, de vînătoare, de apartament și chiar de pază, de la uriașii dogi danezi pînă la mărunțeii pechinezi.

Se poate afirma, în concluzie, că numărul plantelor de cultură, ca și al animalelor domestice *a mers crescînd*, peisajul agricol și șeptelul îmbogățindu-se treptat.

INFLUENȚA PĂMÎNTULUI ASUPRA ISTORIEI NOASTRE. Prin așezarea, înfățișarea și bogăția sa, pămîntul românesc a înrîurit considerabil istoria noastră. Încercăm să arătăm atît urmările pozitive, cît și pe cele negative.

Așezarea la capătul de apus și miazăzi al marei stepe euro-asiatice a fost un fapt de mare însemnătate. Mai bine de o mie de ani, pînă la întemeierea Principatelor, am stat „în calea răutăților", cum spune așa de sugestiv cronicarul Grigore Ureche, adică în calea popoarelor migratoare, al căror drum spre sudul civilizat și cald trecea pe la noi. Și chiar după întemeierea Principatelor, tot în noi au izbit de atîtea ori turcii și tătarii, înainte de a se duce mai departe.

Al doilea fapt însemnat este că pe la noi trece și chiar se termină una din marile căi internaționale: Dunărea. Pe această cale lesnicioasă au umblat din timpuri străvechi oamenii, fie coborînd din centrul Europei spre Mare, fie urcînd spre izvoare. Cine stăpînește Dunărea în bazinul ei inferior și mai ales gurile ei, acela joacă un rol și are o răspundere nu numai în istoria locală, dar și în cea continentală. Părți întregi din istoria noastră, secolul al XV-lea și al XIX-lea mai ales, capătă adevăratul lor înțeles numai privite în legătură cu problema Dunării.

Înfățișarea pămîntului românesc, atît de unitară, a avut o consecință naturală sub raportul etnic: poporul care a locuit acest pămînt a fost de asemenea și este un popor *unitar*. Cine locuiește centrul pămîntului românesc, podișul Transilvaniei, acela în chip firesc va locui și ținuturile mai joase dimprejurul podișului. Așa a fost în vremea geților sau dacilor, așa în epoca întemeierii Principatelor, așa este și azi. De aceea, la noi nu se constată deosebiri de dialect, cum se constată în Franța, de pildă, sau în Germania. Un maramureșean, se înțelege numaidecît cu un dobrogean, un moldovean cu un bănățean.

Carpații, în privința aceasta, n-au fost o piedică. Mai întîi nu sînt prea greu de trecut. În multe locuri se află pasuri, apoi căi prin care-și fac loc apele de pe un versant pe celălalt. Astfel e valea Jiului, a Oltului, a Buzăului, a Oituzului, a Trotușului, a Bicazului, a Bistriței, iar în Munții Apuseni, valea Mureșului, a Someșului. Apoi ei oferă, în cuprinsul lor, în multe locuri, așazisele depresiuni intra- și subcarpatice, cum sînt, de pildă, Loviștea, Chioajdele, Vrancea, Cîmpulungul moldovenesc, adevărate centre de populație deasă care fac legătura între cele două versante ale muntelui. Sus pe plaiuri atît în Carpați, cît și în Munții Apuseni, aveau loc, la anumite sărbători, *tîrguri* sau *nedei*, prilej de a schimba produse, dar nu mai puțin de a face cunoștințe noi și de a petrece. Prima mențiune documentară a unei asemenea nedei, din 1373, în Munții Maramureșului, traduce în ungurește acest termen românesc de *nedeie* chiar prin „muntele petrecerii". În Carpații Meridionali și Orientali li se spunea nedeilor și „tîrguri de două țări" fiindcă se adunau la ele locuitori de pe ambele versante, atît din Transilvania, cît și din Țara Românească sau din Moldova. Se poate spune, pe drept cuvînt, că istoria noastră e strîns legată de Carpați. Din antichitate și pînă astăzi ei au format axa neamului. Scriitorul antic Florus spune despre daci că se țin „lipiți de munți" (*„daci inhaerent montibus"*). În cursul viforosului ev mediu, pădurile, văile și depresiunile Carpaților au oferit un minunat loc de adăpost. Întemeierea statelor românești e în legătură cu muntele; numele chiar al uneia din țări e *Muntenia*, iar acela al locuitorilor ei, *munteni*. Multe lupte însemnate, dintre care aceea, hotărîtoare, de la Posada (1330), între Basarab Întemeietorul și Carol Robert, precum și luptele pentru întregirea statului național s-au dat în munți. *Carpații au fost elementul polarizator al românilor.*

Așa cum sînt așezați, cu *forma* și *direcția* pe care o au, Carpații au contribuit în schimb la separarea noastră politică. Un stat s-a format de-a lungul Carpaților meridionali: Țara Românească sau Muntenia, un altul de-a lungul celor orientali: Moldova; în sfîrșit, un al treilea s-a închegat înlăuntrul arcului carpatic: Transilvania. Caracteristic este faptul că hotarul dintre Muntenia și Moldova a fost statornicit, atunci cînd cele două state și-au atins limitele naturale, tocmai la curbura Carpaților, adică în locul unde *direcția* munților se modifică.

Tot la acest capitol al influențelor înfățișării pămîntului asupra istoriei noastre trebuie să pomenim rolul important pe care l-a jucat *pădurea*. O mare parte din trecutul nostru, mai ales în epoca întunecată a năvălirilor, s-a desfășurat la adăpostul pădurii. Vorba cunoscută „codru-i frate cu ro-

mânul" exprimă, din punct de vedere istoric, o puternică realitate. Muntele, ca loc de adăpost, a fost important mai ales prin pădurile sale. De altfel, așa cum am arătat înainte, aceste păduri se întindeau pe suprafețe enorme și în regiunea dealurilor și a cîmpiei. Vlașca, al cărei nume, dat de slavi, înseamnă „țara vlahilor" adică a românilor, era acoperită de codri uriași din care au rămas pînă astăzi unele petice în regiunea Călugăreni — Comana — Brănișteri — Dadilov. Merită să fie subliniat faptul că slavii au dat această denumire tocmai *unei regiuni de șes*: dovadă că aci era o populație românească deasă. Numele unor județe de cîmpie și de deal arată clar prezența pădurilor întinse: Teleorman (pădure nebună), Ilfov (arinis), Dîmbovița (de la ДЪБЪ = stejar). Între județele Argeș și Muscel a existat, în secolele XV și XVI, un județ care se numea *Păduret*. Codrul era așa de întins încît se putea coborî de la munte pînă la Dunăre și chiar pînă la Marea Neagră mergînd numai prin păduri. E interesant de relevat un fapt petrecut în anul 75 înainte de era noastră. Generalul roman Caius Scribonius Curio bătuse pe dardani, un neam iliric din Peninsula Balcanică, și voia să atace apoi pe daci. A venit prin urmare pînă la hotarele Daciei, dar odată ajuns aci, s-a înspăimîntat de întunecimea codrilor nepătrunși și s-a întors. Istoricul latin spune: „Dacia tenus venit, sed tenebras saltuum expavit". Ce impresionante trebuie să fi fost acele păduri ca să facă pe un general roman biruitor să dea îndărăt! Mai tîrziu, pentru maghiarii înaintînd dinspre Panonia, țara din arcul carpatic a fost „terra ultrasylvana", de dincolo de pădure; iar în Moldova de Nord-Est și de Est, codrii Orheiului și ai Tigheciului, dăinuie pînă în vremea noastră.

Preferința pe care au arătat-o strămoșii noștri pentru pădure e cît se poate de firească: pădurea oferea mai întîi *adăpost sigur*, și era nevoie în vremurile acelea. Într-un document moldovenesc din 1617, septembrie 26, de la voievodul Radu Mihnea, citim: „Cînd au fost leșii în țara domniei mele, țara toată fugise în codri". Apoi ea *hrănește* prin fructele și semințele, bureții și ciupercile sale, prin vînatul său și prin agricultura, care se poate face în poieni sau în curături. Ea favorizează *lupta de apărare* și permite *atacul* brusc. În 1422, Alexandru cel Bun trimisese în ajutorul lui Vladislav Jagello, regele Poloniei, împotriva Cavalerilor Teutoni, un detașament de 400 de călăreți. „Moldovenii — povestește marele cronicar polon Dlugosz — au coborît pînă aproape de Marienburg"; acolo ei s-au îndreptat spre o pădure, „ca mai ușor să lupte acoperiți de frunziș și copaci, după cum e obiceiul și firea neamului lor" („facilius, ut est mos et natura gentis, tecti fronde et ligno, certaturi"). Atîtea din marile noastre bătălii s-au dat la adăpostul pădurii și cu ajutorul ei. Nu-i de mirare deci că românul a îndrăgit pădurea, că multe din poeziile sale populare încep evocînd frunza codrului, că sîntem singurii dintre toate neamurile Europei sud-estice care întrebuințăm frunza (de fag sau de păr sălbatic) ca instrument muzical. Și, însumînd un milenar dialog al omului cu pădurea, *bradul* s-a păstrat în limba română, moștenire din graiul geto-dacilor.

Al treilea element important în structura pămîntului românesc care a influențat mult istoria noastră este *Dunărea*. Lunca Dunării, cum dealtfel

și luncile celorlalte mari cursuri de apă — Siretul, Prutul, Nistrul, Oltul, Tisa, Mureșul — oferă posibilități maxime pentru traiul omului. Într-adevăr, ea unește avantajele arătate mai sus ale pădurii cu acelea ale apei adică: mijloc lesnicios de comunicație și hrană abundentă și variată. Nu e surprinzător deci dacă, în toate timpurile — așa cum ne arată cercetările arheologice — lunca Dunării a fost locuită. Geții se întindeau pe ambele maluri ale fluviului; noi, românii, la fel, de la formarea noastră ca popor și pînă astăzi. *Se poate spune, pe drept cuvînt, că Dunărea e fluviul nostru național.*

Bogăția pămîntului românesc, admirabila sa înzestrare cu tot ce este necesar vieții omenești, a făcut ca el să fie necontenit locuit, din paleolitic și pînă astăzi. Un asemenea pămînt care-ți dă hrană îmbelșugată și variată, care cuprinde în adîncurile lui *sare* și *aur*, spre a nu mai aminti celelalte bogății, un asemenea pămînt, *nu se părăsește*. De aceea sînt naivi sau de rea credință cei care-și închipuie că la o poruncă a împăratului din Roma îndepărtată, țăranii daco-romani și-au părăsit ogoarele, casele și tot rostul lor, ca să se ducă peste Dunăre, în ținutul mai sărac al Moesiei, tot atît de amenințat dealtfel. Aveau acasă tot ce le trebuia; au rămas deci pe loc și au plătit birurile altui stăpîn; popoarelor migratoare care n-aveau interesul să-și ucidă supușii, fiindcă aceasta însemna să-și ucidă izvorul de venit, să-și distrugă singuri averea. *Bogăția pămîntului românesc este o chezășie a continuității strămoșilor noștri în Dacia Traiană.*

Varietatea acestei bogății a făcut, pe de altă parte, ca poporul nostru să aibă multe îndeletniciri. Foarte veche și însemnată este *agricultura*: am fost deci un popor de *plugari*. *Păstoria* a avut și ea, cînd pășunile și fînețele erau mult mai întinse, o deosebită însemnătate. În afară de aceste două îndeletniciri de căpetenie, am fost *podgoreni* la deal, *pescari* la Dunăre și în bălțile ei, *mineri* în Munții Apuseni și în Carpați. Necontenit la Dunăre și, cînd am stăpînit țărmul mării, și la mare, am fost și *corăbieri*. Pe deasupra, am lucrat, din timpuri străvechi, *lutul, piatra, lemnul* și *metalele, lîna* și *plantele textile*, am fost deci *meseriași*. Cuvîntul *meserie*, ca și toate cuvintele subliniate de mai sus în legătură cu materiile prime, aparțin fondului romanic, mai vechi sau mai nou, al limbii noastre.

BIBLIOGRAFIE

PENTRU PĂMÎNTUL ROMÂNESC: G.Vîlsan, *Mediul fizic extern și capitalul biologic național*, Cluj, 1928, 26 p. in 8°; S. Mehedinți, *Le pays et le peuple roumain. Considérations de géographie humaine*, ed. a doua, București, 1930, 136 p. in 8°; Em. de Martonne, *Europe centrale, Suisse, Autriche, Hongrie, Tchéco-Slovaquie, Pologne, Roumanie*, Paris, 1931, p. 699—810 în colecția P. Vidal de la Blache et L. Gallois, *Géographie universelle*, t. IV; S. Mehedinți, *România*, ed. a XI-a, București, 1936, 279 p. in 8°; Vintilă Mihăilescu, *România. Geografie fizică*, București, 1936, 279 p. in 8°; S. Mehedinți, *Der Zusammenhang der rumänischen Landschaft mit dem rumänischen Volke*, Jena și Leipzig, 29 p. in 8°; *Monografia geografică a Republicii Populare Române, I, Geografia*

fizică, București, 1960, 742 p. in 4°, cu ilustrații și hărți; Tiberiu Moraru și colectivul, *Republica Populară Română. Noua geografie a patriei*, București, 1964, 354 p. in 8°.

PENTRU PĂRȚI ALE PĂMÎNTULUI ROMÂNESC: G. Vîlsan, *Cîmpia română. Contribuțiuni de geografie fizică*, București, 1915, 260 p. in 8°; Dr. Gr. Antipa, *Dunărea și problemele ei științifice, economice și politice*, București, 1921, XVI + 191 p. in 8°; G. Vîlsan, *Carpații în România de azi*, în *Conv. lit.* LVI (1924), p. 449—520; G. Vîlsan, *Dunărea de Jos în viața poporului român*, București, 1927, 19 p. in 4°; C. Brătescu, *Pămîntul Dobrogei, în 1878—1928. Dobrogea. Cincizeci de ani de viață românească*, București, 1928, p. 3—65; S. Mehedinți, *Ce este Transilvania*, în *Rev. Ist. Rom.*, X (1940), p.1—79; Tiberiu Moraru, *Transilvania în cadrul unitar al teritoriului Republicii Populare Române*, în *Din istoria Transilvaniei*, I, ed. a treia, București, 1963, p. 1—15; Const. C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, București, 1967, 161 p. in 8°.

PENTRU GEOGRAFIA ISTORICĂ: Dr. Eugen Botezat, *Bourul și zimbrul*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXXVI (1913—1914), p. 17—40; N. Antonovici, *Probleme hidrografice în bazinul inferior al Siretului*, București, 1929, 8 p. in 8°; Dr. Gh. I. Năstase, *Peuce. Contribuții la cunoașterea geografică-fizică și omenească a deltei Dunării în antichitate*, în *Bul. Soc. Geogr.*, LI (1932), p. 8—47; Const. C. Giurescu, *În legătură cu „Istoria Românilor"*, București, 1936, 57 in p. 8°; Nic. I. Antonovici, *Codrii și numele de Prut și Argeș în continuitatea românilor din sud-estul Carpaților*, în *Bul. Soc. Geogr.*, LVI (1937), p. 272—288; P. Coteț, *Mutarea gurii Oltului*, București, 1939, 8 p. in 8°; Colonel C. Zagoritz, *I. Cîteva schimbări în cursul apelor* [II. Captări realizate, III. Captări în perspectivă], Ploiești, 1939, 16 p. + 1 pl; Const. C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului al XIX-lea*, București, 1957, 318 p. in 8°; *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848 și 1864. Contribuții*, București, 1963, 506 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Istoria pescuitului și a pisciculturii în România*, București, 1964, 386, p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Înțelesul topicului Parîng. Date despre agricultura românească din Carpați în evul mediu*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la vîrsta de 70 de ani*, București, 1965, p. 303—306; Const. C. Giurescu, *Vechimea „măestriilor"* în *Viața Economică*, 15 iulie 1966; P. Coteț, *Țărmul Mării Negre și evoluția lui în timpurile istorice (cu privire specială asupra regiunii Histria)*, în *Histria II*, București, 1966, p. 327—352; Victor Deleanu, *Jiul pe o nouă albie*, în *Scînteia* din 17 iulie 1967; Const. C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre*, București, 1967, 466 p. in 4°; Nicolae Maghiar, Ștefan Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, București, 1970, 332 p. in 8°; *Oaspeți noi în fauna noastră*, în *Vînătorul și pescarul sportiv* din august 1973, p. 7.

STRĂVECHI AŞEZĂRI OMENEŞTI

Dacă nu la 3000,
în orice caz la 1800 înainte de era noastră,
dacii sau geţii locuiau pămîntul carpato-danubian

Primele ştiri *scrise* despre pămîntul carpato-danubian şi oamenii care l-au locuit datează numai de vreo 2 600 de ani. Ne referim anume la întemeierea cetăţii greceşti Histria pe ţărmul maritim dobrogean, la informaţia istoricului şi geografului grec Hecateu din secolul al şaselea înaintea erei noastre, despre două triburi getice, *crobyzii* şi *tirizii* (sau trizii), din sudul Dobrogei, dar mai ales la ştirea preţioasă pe care ne-o dă marele istoric Herodot cu privire la *geţii* care, tot în Dobrogea, au îndrăznit în anul 514 înaintea erei noastre, să se opună uriaşei armate a regelui persan Darius ce înainta împotriva sciţilor trăitori la nordul Mării Negre.

Toată perioada dinainte de primele ştiri scrise e cunoscută sub numele de perioada *comunei primitive* sau perioada *preistorică*. Pentru această foarte lungă perioadă sîntem informaţi numai graţie săpăturilor arheologice şi descoperirilor întîmplătoare. Pămîntul este o imensă arhivă; el păstrează urmele lungului şir de generaţii ce au trăit pe suprafaţa lui din timpuri imemoriale.

PALEOLITICUL ŞI MEZOLITICUL. Aşezări omeneşti au existat pe acest pămînt cu sute de mii de ani mai înainte, încă din *paleolitic*, adică din epoca primelor unelte şi arme de piatră cioplită. Urme ale omului paleolitic s-au găsit în multe locuri de pe întinsul patriei: şi în Moldova — pe valea Bistriţei, de pildă, în regiunea muntelui Ceahlău, pe valea Prutului şi a Jijiei — şi în Ţara Românească — pe valea Dîrjovului, din preajma Slatinei, şi chiar în cuprinsul Bucureştilor, la Mihai Vodă, unde a ieşit la iveală o lamă cioplită de cremene — şi în Oltenia şi în Dobrogea şi în Banat şi în Transilvania, de unde avem primul rest fosil uman, o cutie craniană, găsită în peştera Cioclovina (judeţul Hunedoara). Mulţimea aşezărilor paleolitice — şi ele vor spori cu siguranţă prin noile descoperiri — e normală, date fiind condiţiile de trai favorabile — am zice chiar optime — pe care le-a oferit şi le oferă pămîntul nostru. În epoca paleolitică omul îşi făureşte primele *unelte* şi arme, din piatră cioplită şi din os. Tot acum el utilizează *focul*, atît spre a se încălzi cît şi pentru a-şi pregăti mîncarea. Obţinut la început, pe cale naturală, din crăcile aprinse de trăsnet, focul e produs apoi prin frecarea

îndelungată a două bucăți de lemn uscat, de duritate diferită, procedeu care s-a perpetuat, în ținutul carpato-danubian, pînă la începutul secolului XX, și e cunoscut sub numele de „focul viu". În afară de ce culegea, — semințe, ciuperci și bureți, frunze și rădăcini comestibile — omul paleolitic s-a învățat să pescuiască și să vîneze. Prima formă a pescuitului a fost aceea a prinderii peștelui cu mîna în pîraie, rîuri și la malul mării — prinsul în felul acesta al păstrăvului se practică și azi de cei inițiați în apele noastre de munte; s-a adăogat apoi răstocitul sau devierea cîte unui brat de pîrîu, peștele rămas pe uscat fiind cules după aceea cu ușurință; în sfîrșit, spre finele paleoliticului, s-a întrebuințat și bățul *ascuțit* la vîrf — o suliță sau lance rudimentară — cu care se străpungea sau țintuia peștele în apă. În ce privește vînatul, dacă la început s-a utilizat ghioaga și parul de lemn ascuțit precum și piatra sau bolovanul zvîrlit de la distanță, un mare progres s-a realizat, tot spre finele paleoliticului, prin inventarea *arcului*, armă cu ajutorul căreia vînatul era lovit cu mai mare ușurință și la mai mare depărtare.

Partea finală a paleoliticului — vreo două mii cincisute de ani — făcînd trecerea spre epoca următoare, a neoliticului, poartă numele de *mezolitic* (înseamnă, „epoca de mijloc a pietrei"); ea ține de pe la 8000 pînă pe la 5500 înainte de era noastră. În mezolitic, omul face progrese simțitoare: își lucrează primele plase de pescuit, construiește primele luntre, din trunchiuri de lemn scobite (monoxile) și domesticește primul animal: cîinele.

Așezările omenești din țara noastră se înmulțesc considerabil, iar urmele locuitorilor devin mai numeroase și mai variate în *neolitic* adică în epoca pietrei șlefuite; ea durează de pe la 5500 pînă pe la 1800 înainte de era noastră[1], cînd începe epoca *bronzului* — noul metal obținut prin amestecul aramei topite cu cositorul sau staniul topit, aliaj mai dur decît componentele lui. Epocii bronzului, care ține pînă pe la 1000 înaintea erei noastre, deci opt secole, i-a urmat epoca *fierului*, noul metal, a cărui producere înseamnă, pentru omenirea de atunci, un vădit progres tehnic. Această ultimă epocă se împarte, la rîndu-i, în două perioade, *Hallstatt* și *La Tène*, numite astfel după localitățile — prima în Austria, cea de a doua în Elveția — unde s-au făcut descoperirile ce caracterizează perioadele respective. Epoca fierului ține pînă pe la anul 50 al erei noastre, așadar aproximativ ceva peste un mileniu, iar cele două perioade sînt aproximativ egale ca durată.

NEOLITICUL. Săpăturile arheologice — mult mai frecvente în ultimele două decenii și jumătate decît înainte și acoperind o arie mai întinsă — ca și descoperirile întîmplătoare arată că în epoca neolitică au înflorit *civilizații remarcabile* pe tot întinsul pămîntului românesc, întinzîndu-se și dincolo de hotarele lui. Aspectele sau tipurile diferite — destul de numeroase — ale acestei civilizații poartă numele regiunilor sau localităților unde s-au făcut, ca și pentru epoca fierului, descoperirile caracteristice. Citățm numai cîteva din ele, pe acelea pe care le socotim mai însemnate: 1. Tipul *Criș*, din regiu-

[1] Cifrele sînt aproximative; unii cercetători consideră că neoliticul cuprinde răstimpul 6000—2000 înainte de era noastră.

nea rîurilor cu acest nume, cel mai vechi tip neolitic de pe teritoriul țării noastre. 2. Tipul *Turdaș* (lîngă Orăștie), de asemenea vechi, zis și al ceramicii liniare. Într-o groapă dată la iveală, prin săpături arheologice, la Tărtăria (pe Mureș), în 1961, printre alte materiale aparținînd tipului Turdaș, s-au găsit trei tăbliță de lut acoperite cu semne care s-au dovedit a fi o scriere arhaică asemănătoare aceleia folosite în sudul Mesopotamiei pe la 3000 înaintea erei noastre. Este această scriere de la Tărtăria un produs autohton sau a fost adusă ea de vreun trib asiatic? Răspunsul e greu de dat deocamdată. 3. Tipul *Cucuteni* (la nord-vest de Iași) caracterizat printr-o admirabilă ceramică pictată, în trei culori. O asemenea ceramică s-a găsit nu numai în diverse centre din Moldova — citățm descoperirile de la Ruginoasa și Fedeleșeni (jud. Iași), Frumușica și Izvoare (jud. Neamț) și Petreni —, dar și în Transilvania, la Ariușd (jud. Covasna), în Muntenia, la Monteoru (jud. Buzău) (vezi fig. 8 și 9). 4. Un alt tip al civilizației neolitice e tipul *Boian A*, determinat prin descoperirile făcute în cel mai vechi strat de civilizație din acest loc, situat lîngă Dunăre, în județul Ialomița. Ceramica acestui tip, caracterizată prin ornamente excizate în formă de cîrlige meandrice și incrustate cu alb, se întîlnește și la Vidra, la sud de București, la Cernica, la est de capitală — necropola neolitică de la Cernica este a doua ca mărime din țară, (după Cernavoda) și una din cele mai mari din Europa — și, în genere, în cîmpia munteană. 5. Tipul *Vădastra*, luîndu-și numele de la satul din județul Olt, are și el o ceramică specifică, caracterizată prin desene excizate și vopsite în alb și roșu. 6. Tipul *Gumelnița*, unul din cele mai bine cunoscute și studiate, numit astfel după satul dunărean din județul Ilfov; o caracteristică a acestui tip este plastica antropomorfă, adică statuetele sau figurinele — cele mai multe de lut, uneori și de os, — reprezentînd o ființă umană; cîteodată sînt înfățișate, la scară redusă, și obiecte casnice și însăși casa sau locuința (vezi fig. 10, 11, 12). 7. Tipul *Hamangia*, numit astfel după localitatea din jumătatea de miazănoapte a Dobrogei, tip în care plastica antropomorfă produce două capodopere ale neoliticului, „perechea de la Hamangia": un bărbat și o femeie șezînd, cel dintîi cu capul sprijinit pe mîini, cea de a doua cu un genunchi întins și celălalt îndoit, cuprins de mîini. Aceste figuri, de o rară expresivitate, nu-și au pereche în toată arta neoliticului și au ajuns astăzi cunoscute pe tot globul (vezi fig. 13). 8. Tipul *Glina III*, determinat prin urmare de descoperirile făcute în cel de al treilea strat de civilizație din această localitate de lîngă București. 9. Tipul *Decia Mureșului*, numit astfel după descoperirile din cimitirul preistoric al acestui sat transilvănean.

Sînt încă și alte tipuri și aspecte ale civilizației neolitice de pe cuprinsul patriei noastre, — ca, de exemplu, tipul Dudești sau cel de la Petrești — dar nu e cazul a le enumera aci pe toate. Ceea ce trebuie subliniat este creșterea nivelului de trai prin locuințe construite la suprafața solului, prin confecționarea de vase de pămînt arse și de țesături precum și de unelte și arme mai bune, din piatră șlefuită și din aramă, prin practicarea păstoritului și a creșterii vitelor (oi, capre, boi, rîmători, spre finele neoliticului și cai) și a agriculturii incipiente, prin intensificarea pescuitului, grație plaselor, harpoa-

nelor și undițelor cu „limbă", undițe care sînt la început de os și de aramă, prin intensificarea vînătorii care încă la finele paleoliticului se practică de grupuri mai mari, prin sporirea posibilităților de deplasare grație bărcilor, săniilor și tălpicilor (schiurile de atunci!), în sfîrșit prin obținerea de metale: aramă și aur. Apare, grație pescuitului și vînătorii colective, *munca organizată*. Sub raportul social, ia naștere organizarea *tribală* care face să se destrame organizarea anterioară, de caracter matriarhal, în care înrudirea se stabilea după mamă, nu după tată. Problema care se pune pentru istoric, îndată după ce a luat cunoștință de diferitele aspecte ale acestei civilizații neolitice, este: cine sînt creatorii ei? Avem oare de a face cu diferite triburi ale unei singure unități lingvistice sau sînt mai multe asemenea unități? Răspunsurile diferă; e și greu de dat, în stadiul actual al cercetărilor, un răspuns sigur. Învățatul german Carl Schuchhardt caracterizează civilizația ceramicii pictate drept „superioară" („hochstehend") și o atribuie hotărît *tracilor*, considerînd-o ca o epocă strălucită a lor, epocă de care grecii homerici își mai aduceau aminte numai din legendă și cu mirare. Pe de altă parte, învățatul antropolog francez Eugène Pittard afirmă că „nimic nu ne mai împiedică să presupunem că locuitorii care au înălțat colibele funerare ale Moldovei în epoca pietrei lustruite sînt aceia care mai tîrziu au primit de la istoricii antici numele de daci sau geți". În sfîrșit, dintre învățații români, Ioan Andrieșescu împărtășește aceeași părere. Prin urmare, potrivit acestor trei învățați, creatorii remarcabilei civilizații care s-a manifestat pe teritoriul carpato-danubian în perioada ultimă a neoliticului, între anii circa 2500—circa 1800 înaintea erei noastre, ar fi chiar strămoșii noștri dacii sau geții care formau ramura nordică și cea mai importantă a marelui complex tracic. Față de această opinie există însă o alta, susținută și ea de învățați de seamă, care cred, dimpotrivă, că locuitorii care au dat naștere remarcabilei civilizații a ceramicii pictate sînt alții decît creatorii civilizației bronzului. Potrivit acestei ultime opinii, împărtășite la noi de Vasile Pârvan, ar fi avut loc în regiunile noastre suprapuneri de popoare, noii veniți distrugînd, în urma unor lupte catastrofale, civilizația predecesorilor. Așa s-ar fi întîmplat cu oamenii bronzului care au distrus civilizația anterioară, neolitică; așa au pățit apoi aceștia, la rîndul lor, din partea oamenilor epocii de fier care au venit, unii din regiunea Alpilor, coborînd spre sud-est, alții din estul asiatic spre țărmul de nord al Mării Negre. Dacii ar fi, în concepția acestor învățați, tocmai populația peste care au năvălit oamenii epocii de fier. În orice caz, chiar și în această ultimă ipoteză, tot se admite că dacii sau geții au locuit în ținuturile noastre de pe la anul 1800 înainte de era noastră. Pentru împrejurările de mai tîrziu, din epoca istorică, epocă ce începe, așa cum am arătat, în anul 514 înainte de era noastră, *aceasta înseamnă ca și cum ar fi fost autohtoni*. Lor li se datorește, în orice caz, remarcabila civilizație a bronzului din regiunea carpato-danubiană. Lucrarea acestui metal ajunge la forme de o deosebită finețe. S-au descoperit săbii, securi și podoabe, foarte bine păstrate, care impresionează prin eleganța și desăvîrșirea execuției. În ce privește ceramica epocii de bronz, relevăm pe aceea de tipul *București*, găsită mai ales la lacul Tei și la Bucureștii Noi, la Fundeni și la Cățelul Nou.

DACIA PREISTORICĂ

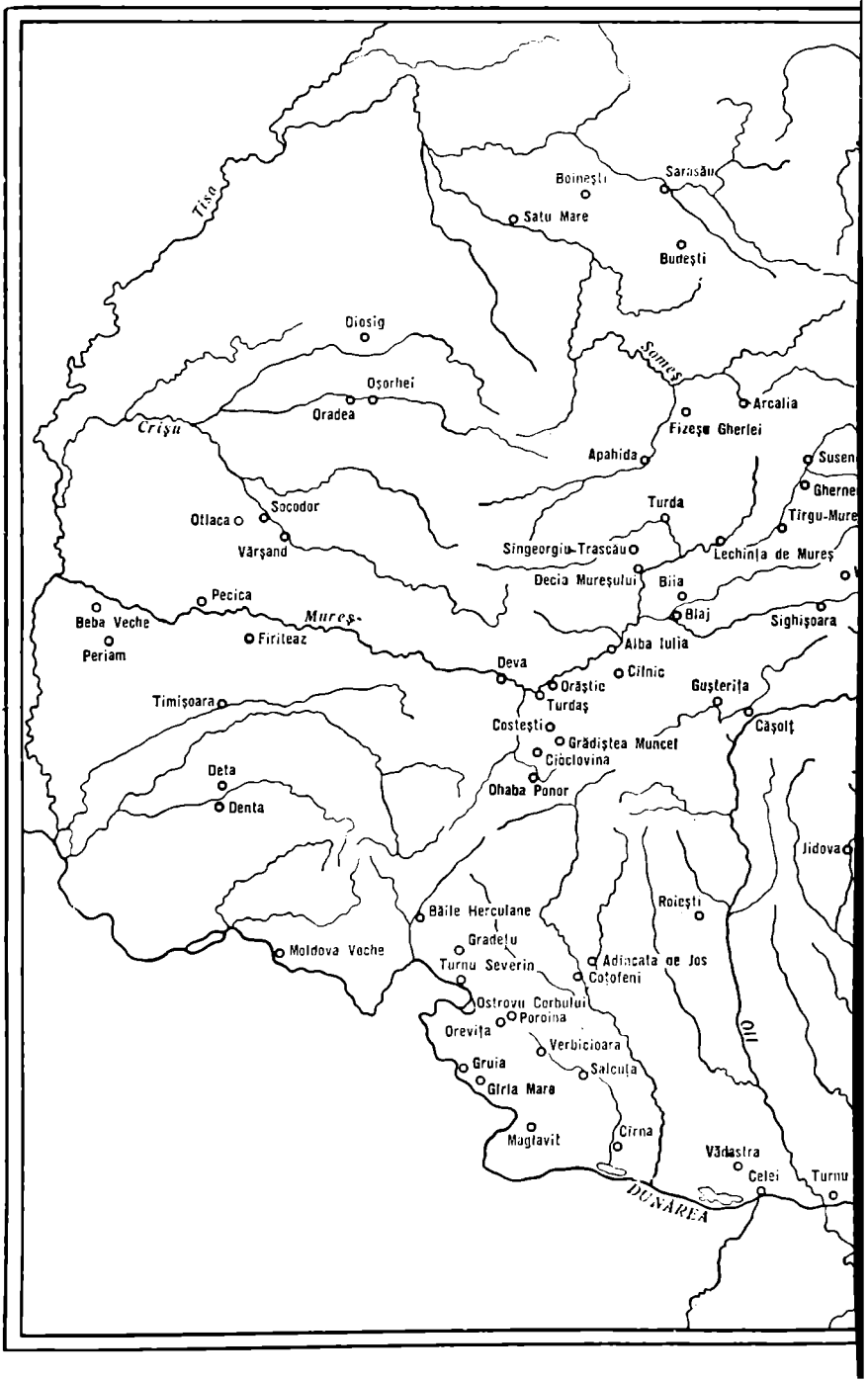

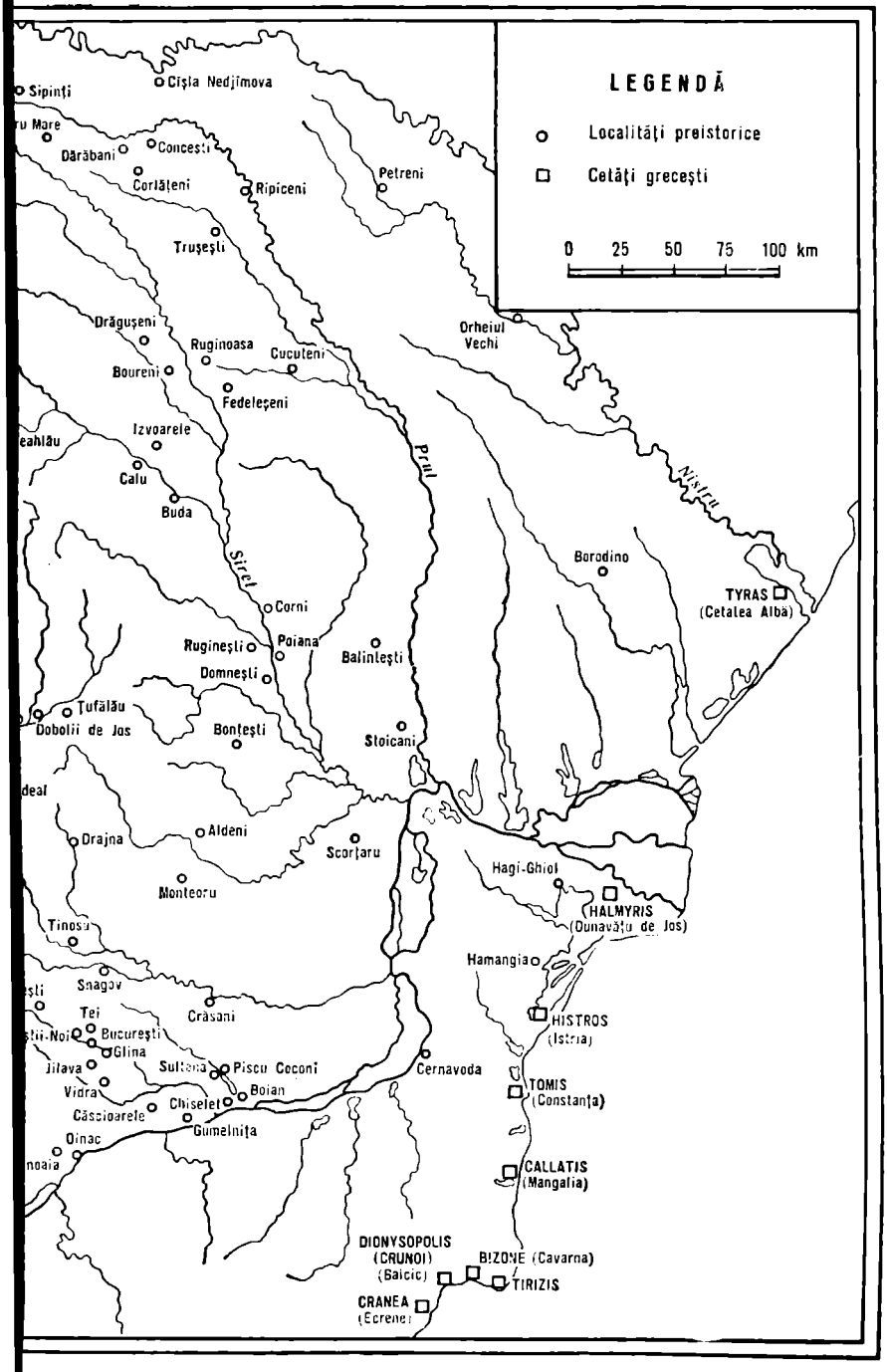
LEGENDĂ
Localităţi preistorice
Cetăţi greceşti
0 25 50 75 100 km
Cişla Nedjîmova
Sipinţi
Dărăbani
Concești
Corlăteni
Ripiceni
Petreni
Truşeşti
Drăguşeni
Ruginoasa
Cucuteni
Boureni
Fedeleşeni
Orheiul Vechi
Izvoarele
Calu
Buda
Prut
Nistru
Sirel
Borodino
TYRAS (Cetatea Albă)
Corni
Poiana
Ruginești
Balinteşti
Domneşti
Tufălău
Dobolii de Jos
Bonteşti
Stoicani
Drajna
Aldeni
Scorţaru
Monteoru
Hagi-Ghiol
HALMYRIS (Dunavăţu de Jos)
Tinosu
Hamangia
Snagov
Tei
Crăsani
HISTROS (Istria)
Bucureşti
Glina
Jilava
Sultana
Piscu Coconi
Cernavoda
Vidra
Boian
TOMIS (Constanţa)
Chiselet
Căscioarele
Gumelniţa
Oinac
CALLATIS (Mangalia)
DIONYSOPOLIS (CRUNOI)
(Baicic)
BIZONE (Cavarna)
TIRIZIS
CRANEA (Ecrene)

BRONZUL. În epoca bronzului, constatăm, ca și în neolitic, diferite aspecte sau tipuri de civilizație, numite, tot așa după localitățile în care s-au făcut descoperirile respective. Citățm astfel tipul *Glina III*, după descoperirile din al treilea strat, tipul *Monteoru* (jud. Buzău) dovedind, aidoma cazului Glinei, continuitatea de locuire în aceste așezări, tipul *Tei* — i se mai spune și tipul *București* — tipul *Verbicioara* (jud. Dolj), tipul *Periam-Pecica* (jud. Timiș, respectiv Arad), tipul *Gîrla Mare* (jud. Mehedinți), ilustrat și prin descoperirile din cimitirul preistoric de la Cîrna, precum și alte tipuri (vezi fig. 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20).

În această epocă se fac progrese în agricultură, inventîndu-se *plugul* de lemn și cultivîndu-se, credem, *vița de vie*; de asemenea în transport, lucrîndu-se *care* trase de boi și de cai. Aurul e tot mai des folosit; plăci, bare și obiecte de aramă, bronz și aur, mai rar de argint, se întrebuințează și ca mijloace de schimb, deci ca monedă. Încep să se formeze tezaure tribale, eventual ale conducătorilor de triburi, iar schimburile cu lumea mediteraneană sporesc. Sub raportul organizării sociale, apare *familia patriarhală*, în care înrudirea se stabilește după tată, și, odată cu ea, *proprietatea privată* asupra uneltelor de lucru și asupra vitelor, mari și mici.

BIBLIOGRAFIE

INFORMAȚIE GENERALĂ: Ion Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*. Sonderabdruck aus dem 22. Bericht der römisch-germanischen Kommission, 1933, 170 p. in 8°; D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, 319 p. in 8°; V. Pârvan, *Dacia. Civilizațiile antice din țările carpato-danubiene*, ed. a cincea, îngrijită de Radu Vulpe, București, 1972, 293 p. in 8°.

PALEOLITICUL: D. Berciu, *Repertoriu arheologic de stațiuni și descoperiri preistorice în România. Paleoliticul și mezoliticul*, București, 1941, 16 in p. 8°; C.S. Nicolăescu-Plopșor, *Geochronology of the Palaeolithic in Rumania*, în *Dacia*, N.S., V (1961), p. 5—19; C.S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, Fl. Mogoșanu, *Le paléolithique de Ceahlău*, în Dacia, N.S., X (1966), p. 5—116; Maria Bitiri, *Evolution de la culture matérielle dans le paléolithique de la dépression de l'Oaș*, în *Dacia*, XV (1971), p. 15—29.

NEOLITICUL: Ioan Andrieșescu, *Contribuție la Dacia înainte de romani*, Iași, 1912, 124 p. in 8°; Fr. Lászlo, *Les types de vases peints d'Ariușd (Erősd)*, în *Dacia*, I (1934), p. 29—103; Hubert Schmidt, *Cucuteni, in der oberen Moldau, Rumänien, die befestigte Siedlung mit bemalter Keramik von der Steinkupferzeit bis in die vollentwickelte Bronzezeit*, Berlin și Leipzig, 1932, 131 p. in 4°; V. Christescu, *Les stations préhistoriques de Vădastra*, în *Dacia*, II—IV (1927—1932), p. 167—225; C. Mătasă, *Frumușica, village préhistorique à céramique peinte dans la Moldavie du Nord, Roumanie*, București, 1946, 171 p + 68 pl. in 4°; R. Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936—1948*, București, 1957, 396 p. in 8°; D. Berciu, *Deux chefs d'oeuvre de l'art néolithique en Roumanie: le „couple" de la civilisation de Hamangia*, în *Dacia*, N.S., IV (1960), p. 423—441; D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*,

București, 1961, 593, p. in 4°; Gh. Cantacuzino, *The prehistoric necropolis of Cernica and its place in the neolithic cultures of Romania and of Europe in the light of recent discoveries*, în *Dacia*, XIII (1969), p. 45—59; Vl. Dumitrescu, *Cu privire la cea mai veche cultură neolitică din România*, în *S.C.I.V.*, 21 (1970), 2, p. 187—199.

EPOCA BRONZULUI: I. Andrieșescu, *Nouvelles contributions sur l'âge de bronze en Roumanie. Le dépôt de bronzes de Drajna de Jos et l'épée de Bucium*, în *Dacia*, II (1925), p. 345—384; Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, *Considérations sur certaines formes caractérisant l'âge du bronz de l'Europe sud-orientale*, Paris, 1930, 60 p. in 8°; Radu et Ecaterina Vulpe, *Les fouilles de Poiana*, în *Dacia*, III—IV (1927—1932), p. 253—351; Dinu V. Rosetti, *Din preistoria Bucureștilor I Civilizația tip București. Die bukarester Kultur*, București, 1936, 30 p. in 4°; Ion Nestor, *Études sur l'exploitation préhistorique du cuivre en Roumanie*, în „Dacia", IX—X, (1941—1944), p. 165—181; Vl. Dumitrescu, *Necropola de incinerație din epoca bronzului de la Cîrna*, București, 1961, 386, p. in 4°; cu pl.; Dorin Popescu, *Asupra începuturilor epocii bronzului* în *România*, în *S.C.I.V.*, XVI (1965), 1, p. 129—148; 2, p. 323—340; 4, p. 775—789; Valeriu Leahu, *Aperçu de la périodisation de l'évolution de la civilisation de Tei*, în *Dacia*, N.S., X (1966), p. 191—208; A.D. Alexandrescu, *Die Bronzenschwerter aus Rumänien*, în *Dacia*, N.S., X (1966), p. 117—189; Vladimir Dumitrescu, *Arta neolitică în România*, București, 1968, 112 p. in 8° + 47 f.pl.

TRACII. DACII SAU GEȚII; ISTORIA LOR POLITICĂ

Geții sînt „cei mai viteji și cei mai drepți dintre traci"

(ISTORICUL GREC **HERODOT**
SECOLUL V ÎNAINTE DE ERA NOASTRĂ)

„Regele Buerebista... cel dintîi și cel mai mare dintre regii din Tracia și stăpînitor al tuturor ținuturilor de dincolo și de dincoace de Dunăre"

(INSCRIPȚIA GREACĂ A LUI **ACORNION**
DIN DIONYSOPOLIS)

Înainte de a arăta ce știm despre împrejurările anterioare anului 514 înainte de era noastră, să căutăm, anticipînd asupra capitolului special în care ne vom ocupa de civilizația și cultura dacilor, a da cîteva lămuriri preliminare asupra acestui popor. Cine erau dacii și cărei mari ramuri indoeuropene aparțineau ei? În primul rînd o observație. Multă vreme s-a vorbit și s-a scris despre daci *și* geți, ca și cum ar fi vorba de două popoare deosebite. În realitate, trebuie spus dacii *sau* geții, deoarece *sînt* unul și același popor, cu două denumiri însă, date fiecare de unul dintre vecini. Grecii le spuneau de preferință *geți*, fără însă ca să ignoreze denumirea cealaltă *daci* sau *dai*. Romanii întrebuințau dimpotrivă numele de daci în mod obișnuit. E același fenomen care s-a petrecut mai tîrziu cu noi românii; străinii ne spuneau valahi sau moldovalahi, noi ne numeam însă români; aceasta nu înseamnă că eram două popoare. Dealtfel, sinonimismul acesta se întîlnește în multe domenii, nu numai la popoare, dar și la instituții, așa încît e un fenomen obișnuit.

TRACII. DACII SAU GEȚII. Dacii sau geții fac parte din marea ramură indoeuropeană a *tracilor* — alte ramuri sînt ilirii, latinii, grecii, germanii, slavii, celții — și constituie, după părerea noastră, partea cea mai însemnată a acestor traci, avînd o civilizație, o cultură și o istorie politică pe care n-au egalat-o celelalte părți. Se poate spune că dacii sau geții reprezentau *elita* numeroasei ramuri a tracilor. Cu privire la *mulțimea* acestor traci, Herodot (vezi fig. 21) face o afirmație de cea mai mare importanță: „Neamul tracic — spune el în cartea a cincea a *Istoriilor* sale — este, după acela al indienilor, cel mai mare dintre toate. Dacă ar avea un singur domnitor și ar fi uniți între dînșii, ar fi de neînvins și, după cum cred eu, cu mult mai puternici decît toate popoarele... Obiceiuri au cam aceleași toți, afară de geți și de travsi și de cei care locuiesc mai sus de crestonei".

Într-adevăr, tracii se întindeau pe o suprafață enormă, de la Marea Egee și din vestul Asiei Mici pînă în mlaștinile Pripetului și de la cadrilaterul Boemiei pînă spre Bug. Iar dacă socotim și pe cimmerieni tot ca traci, cum, pare probabil, atunci limita estică a lor trebuie întinsă pînă dincolo de Marea de

Azof, înglobînd, în cazul acesta, și tot ținutul de miazănoapte al Mării Negre. Ei erau împărțiți însă într-o sumedenie de neamuri care se dușmăneau între ele; din cauza aceasta nici nu se puteau apăra cum trebuie și au fost supuși de diferiți cuceritori.

Printre neamurile cele mai însemnate ale tracilor trebuie să citățm pe *odrizi* locuind la sud de Balcani, în regiunea cuprinsă între țărmul Mării Negre și fluviul Hebrus (azi Marița). Ei au ajuns, la un moment dat, în secolul al V-lea înaintea erei noastre, sub regele Sitalkes, să întemeieze un stat puternic, cu o armată numeroasă, ajutînd chiar pe atenieni în războaiele lor. Un alt neam tracic însemnat au fost *bessii*, care locuiau bazinul superior al fluviului Hebrus, cuprins între munții Balcani și Rodope și aveau drept centru mai important *Bessapara*. O parte dintre acești bessi au locuit mai tîrziu Dobrogea. Îi întîlnim aci în satele din jurul cetății Histria și a castrului de la Ulmetum, menționați în unele inscripții din secolul al II-lea al erei noastre. Tot în Dobrogea, în partea de miazăzi, între Callatis (Mangalia) și Odessos (Varna), au locuit și *crobyzii*, neamul tracic pomenit de Hecateu (vezi mai sus p. 20). *Moesii* (erau așezați între Dunăre și munții Balcani, mai ales în jumătatea vestică a acestei regiuni. De la ei și-a luat numele și ținutul care a fost pînă tîrziu, *Moesia*.

Cei mai însemnați însă dintre toate neamurile tracice au fost *dacii* sau *geții*. Sînt, așa cum am arătat, două denumiri pentru unul și același popor, după cum munteni, moldoveni și transilvăneni sînt trei denumiri pentru aceeași realitate etnică: românii. Istoricul, geograful și etnograful antic Strabo arată dealtfel limpede că dacii și geții vorbesc „aceeași limbă". Împărțiți într-un mare număr de triburi, ei locuiau ținutul cuprins între Tisa, Dunăre, Marea Neagră și Nistru, trecînd în unele părți și peste aceste hotare. Astfel, la sudul Dunării, ei se întindeau pînă la munții Balcani, mai ales în partea de est, dinspre mare. Spre răsărit, treceau Nistrul, înaintînd pînă spre Bug, iar spre apus pînă la Dunărea panonică.

Tracii se învecinau cu următoarele mari grupe etnice: spre est cu *cimerienii* — care însă, după unii cercetători, ar fi fost tot traci — și, dincolo de ei, cu *sciții*; aceștia din urmă erau iranieni, avîndu-și deci originea în podișul Iranului (Persia de altădată); spre nord-vest cu *germanii*, iar spre nord-est cu *slavii*; spre vest cu *germanii* și cu *celții*, iar în Panonia cu *ilirii*; la sud de Dunăre de asemenea cu *ilirii*. Ultimii prezentau unele asemănări cu tracii; formau totuși, așa cum s-a arătat în cercetările din ultima jumătate de secol, un grup etnic deosebit, vorbind și o limbă deosebită. Ei ocupau jumătatea de apus a Peninsulei Balcanice, de la rîul Margus (azi Morava), afluent al Dunării, spre Adriatică. Înspre sud, vecini cu tracii erau *grecii*. Nu trebuie să ne închipuim însă o linie de demarcație *precisă* între traci și acești vecini. Nici astăzi nu există asemenea limite etnice hotărîte, regiunile de graniță prezentînd peste tot interferențe de populație. Cu atît mai mult, în vremea aceea. Unele neamuri germanice sau ilirice, de pildă, intrau în masa tracică după cum, de asemenea, unele neamuri tracice formau adevărate insule sau prelungiri în mijlocul populațiilor vecine.

NĂVĂLIREA SCIȚILOR ȘI URMĂRILE EI. Acesta era aspectul etnic al sud-estului european cînd au loc, în prima jumătate a mileniului întîi înainte de era noastră, mari mișcări de populație dinspre răsărit. Sciții, venind dinspre Marea Caspică, împing spre vest pe cimerieni care, neputînd sau nevrînd să reziste — își uciseseră, ne spune Herodot, pe șefii care voiau să-i ducă în luptă — sînt nevoiți, la rîndul lor, să se deplaseze în aceeași direcție. Dacia a cunoscut deci, pe la începutul primului mileniu, o invaziune cimeriană căreia i-a urmat, în secolele VII—VI, învaziunea scitică. Vasile Pârvan, în lucrarea sa *Getica*, a încercat chiar, sub formă de ipoteză, să stabilească principalele direcții ale acestei invazii; ele ar fi fost în număr de patru: prin nordul Moldovei, prin Moldova de mijloc și de sud spre Transilvania, prin cîmpia munteană, Oltenia și Banat, în sfîrșit, prin Dobrogea. Ori pe unde ar fi venit însă, cert este că ei au exercitat o dominație *politică* asupra ținutului din stînga Dunării care și apare la Herodot sub numele de Sciția. Sub raportul etnic, ei n-au ocupat decît anumite regiuni limitate, s-au așezat deci sub formă de insule în mijlocul populației dacice care i-a și absorbit pînă la urmă. O asemenea insulă par a fi fost *agatîrșii* din Munții Apuseni; o seamă de învățați îi consideră însă ca daci *de la început*, iar nu prin asimilare. Neamuri scitice în Dacia au fost *sargații*, pe cursul mijlociu al Siretului, *paleii* pe cursul inferior al lui, *sacii* la răsărit de Durostorum și spre miazăzi de Apulum, *napeii* în Bărăgan.Toate aceste neamuri au dispărut însă în scurtă vreme în mijlocul populației dacice care le era mult superioară numericește. Numele localității *Sacidava*, spre sud-est de Apulum, nume a cărui primă parte e scitică, iar cea de a doua specific dacă, constituie un elocvent exemplu de asimilare. Sacidava este orașul sacilor iranieni dacizați. Numai în ținutul dintre Dunăre și mare, în Dobrogea de astăzi, se pare că sciții au rezistat etnicește mai mult, avînd așezări mai durabile, lăsînd unele urme în toponimie și formînd chiar mici state, cu cîte un „rege" în frunte. Astfel era, în secolul al treilea înaintea erei noastre, statul din regiunea orașului Callatis. Cunoaștem și numele a șase regișori de aceștia, anume Kanites, Sariakes, Tanusa, Aelis, Akrosas și Charaspes; ni s-au păstrat și monede de ale lor de bronz și de argint (vezi fig. 22). Nici aici însă sciții n-au putut dizloca populația getică ci, dimpotrivă, au sfîrșit prin a se topi în mijlocul ei. La începutul veacului întîi al erei noastre, poetul Ovidiu, vorbind de locul exilului său, orașul-cetate Tomi (Constanța de azi) spune: „Iată-n a geților țară-s. Ei bine, să mor printre dînșii!" Iar în altă parte: „Coasta aceasta măcar că'ntre geți și-ntre greci e-mpărțită, însă de geții rebeli pare că ține mai mult". Amintirea sciților o păstrează în țara dintre Dunăre și Mare doar cîteva numiri topice, ca *(A)Sampeus* și *Calabeus*, două pîrîiașe lîngă Histria, apoi *Zaldapa*, așezare lîngă Durostorum, precum și numele generic de *Scythia Minor* pe care începe să-l poarte, tîrziu de tot, în timpul imperiului roman, Dobrogea. Cu mult mai multă dreptate, i s-ar fi putut spune, sub raport etnic, *Dacia Pontica*.

Sciții au prezentat așadar, în ținuturile noastre, un element politic, dominator, fără să poată asimila însă pe supuși. Au avut totuși o anumită influență asupra acestor supuși și anume atît sub raportul lucrului fierului și, în genere, al metalelor, cît și sub acela al împingerii sau roirii dacilor dincolo

de hotarele ținutului lor de baștină, carpato-danubian. Se știe într-adevăr că sciții au adus cu dînșii un meșteșug propriu de a lucra fierul, argintul și aurul, cu influențe de la grecii din nordul Mării Negre și de la iranieni și mongoli. S-au găsit în mormintele scitice din sudul Rusiei remarcabile specimene de artă scitică, mai ales vase de aur și de argint, frumos cizelate, cu reprezentări de oameni și animale. Influența acestui stil scitic se poate observa în unele vase getice sau dacice, cum sînt, de pildă, vasele tezaurului de la Agighiol (jud. Tulcea), sau coiful de aur de la Poiana (jud. Prahova). În ce privește roirea neamurilor dacice, provocată de năvălirea sciților, ea a fost, judecînd după urmele lăsate, însemnată. Împinse de valul care venea dinspre răsărit, unele din aceste neamuri, neputînd sau nevoind să se opună cuceritorilor, o pornesc spre miazănoapte, spre apus și spre miazăzi. Are loc un fel de roire a neamurilor dacice, o expansiune a lor în direcțiile arătate; urmele acestei expansiuni se constată mai ales pe harta făcută de Ptolemeu, învățatul geograf grec din Alexandria care a întrebuințat, pentru alcătuirea ei, izvoare mai vechi, din secolele anterioare. Pe această hartă constatăm, la nord de Carpați, anume în regiunea Vistulei de mijloc, un neam al *costobocilor transmontani*, corespunzînd costobocilor de dincoace de Carpați. Aceștia erau daci; faptul se știe în mod sigur. Mai spre apus de Vistula, și anume în apropiere de rîul Warthe, afluentul Oderului, harta lui Ptolemeu ne arată localitatea *Setidava*, cu nume specific dac, prin terminația binecunoscută *-dava*. Chiar pe Oder, spre Sud de confluența Warthei, găsim localitatea *Susudata*, în realitate *Susudava*, așadar, tot dacică. Numele costobocilor transmontani și a celor două localități, terminate în *-dava*, sînt urme ale expansiunii spre miazănoapte a dacilor care atinseseră, după cum se vede, cursul mijlociu al Vistulei și al Oderului.

Înspre apus, Ptolemeu așază, la izvoarele Vistulei, neamul *Arsietae*, sigur dacic, în legătură cu care stau localitățile *Arsenion* și *Arsekvia* din Silezia cehă. Spre sud-est de arsieți și mergînd pînă în Carpații Beskizi, sînt pomenite trei neamuri dacice: *sabocii* (compară cu *costobocii*), *biessi*, al căror nume amintește pe besii tracici, și *piengitae* sau, așa cum emendează, credem, cu dreptate, Pârvan, *piegetae*. La sud de arsieți și anume la sud-est de orașul Brno (Brünn) așază Ptolemeu localitatea *Singone*; rădăcina acestui nume amintește dacicul *Singidava*. În aceeași regiune sînt pomenite și neamurile *racatel* și *racatriae*, amîndouă dacice, precum și rîul *Marus* care evocă imediat pe dacicul *Maris* (Mureșul). În dreptul Budapestei actuale, așază Ptolemeu localitatea *Carpis* (compară cu *carpii*, puternicul neam dacic din Moldova și *carpianii*, de aceeași origine, în Carpații nordici, la sud de saboci și piegeți). Limita spre vest a expansiunii dacice în această regiune, pe harta lui Ptolemeu, o formează rîul mai sus amintit *Marus* (azi March); concludent este faptul că și Cezar și Strabo și Plinus fixează granița de vest a dacilor în aceeași regiune, ultimul amintind chiar numele rîului.

La sud de Dunărea panonică și ca afluent al ei întîlnim rîul *Aravon*, al cărui nume nu poate fi despărțit de *Ravon*, numele pe care-l dă Ptolemeu Jiului. Tracice sînt apoi numele localităților *Hertovalus* și *Gerulata*, de la sudul Dunării panonice. Mai departe, tracice par a fi atît numele localităților

Sala și *Curta* ambele spre vest de lacul Balaton, cît și numele neamului *colaeștiani*. Sigur getică e denumirea localității *Saldae*, pe rîul Sava.

Lîngă Adriatică întîlnim o serie întreagă de localități cu nume dacic. Ptolemeu amintește în regiunea locuită de neamul *Scirtones* (cf. Skirtos, dac din Tomi!) o localitate *Thermidava*, avînd așadar terminațiunea specific dacă. Spre nord-vest, Tabula Peutingeriană așază localitățile *Bersumno*, *Adzizio* și *Asamo*, care reproduc aproape aidoma pe Berzobis și Azizis din Banat și pe Asamus, afluentul de pe țărmul drept al Dunării (azi Osma).

Continuînd cercetarea, mai spre est, între rîurile Axios și Sryrmon, găsim — pomenită de Livius pentru secolul al II-lea înaintea erei noastre — localitatea *Desudava*, cu terminația specific dacă. Vechiul nume al Philipopolului de azi a fost *Pulpudava*, iar Adrianopolului i se spunea *Uscudava*. Cercetarea atentă a toponimiei și a izvoarelor istorice ne duce la concluzia că înaintarea getică a urmat valea rîului Oescus (azi Isker) pentru a trece apoi pe aceea a Hebrului (Marița de azi) pe care sînt situate cele două orașe cu nume atît de caracteristice. În această înaintare, Dacii au ajuns apoi pînă la țărmurile Egeii, ba au trecut și dincolo, peste Marea de Marmara, în Asia Mică. Într-adevăr, găsim aici în Bithinia, chiar pe țărmul mării, o localitate *Dakiviza* al cărei nume amintește pe dacii imigrați acolo.

În rezumat: izvoarele vechi istorice și geografice, îndeosebi harta lui Ptolemeu, arată neîndoielnic prezența geților și dincolo de teritoriul lor tradițional de dezvoltare carpato-danubian-pontic și anume: spre nord — Vistula și Oderul de mijloc; spre vest — rîurile Marus și Aravon, afluenții Dunării panonice; spre sud-vest — Adriatica; spre sud — Egeea și țărmul asiatic al Mării de Marmara. Această mișcare a avut loc între anii 900 și 500 î.e.n. și se încheiase mai de mult în vremea lui Herodot. Concomitent, neamurile dacice dintre Carpați și Marea Neagră asimilau pe cuceritorii sciți.

În legătură cu acești cuceritori, avem *prima știre istorică asupra geților*. Ea se datorește lui Herodot și se referă la un fapt petrecut în anul 514 înainte de era noastră. Darius, marele rege al perșilor, de care asculta tot Orientul apropiat, vrînd să pedepsească pe sciți care-i tulburau ținuturile dinspre miazănoapte al împărăției sale, porni în acel an cu o armată uriașă împotriva lor. Se spune că erau vreo 800 000 de soldați, cifră mult exagerată; flota număra 600 de corăbii. Darius păși peste Bosfor pe un pod de vase și înaintă de-a lungul țărmului Mării Negre pentru a trece apoi, prin Dobrogea, peste Dunăre, în Sciția. În drumul său, diferitele neamuri tracice, înspăimîntate de armata uriașă a lui Darius, i se închinaseră de îndată, fără luptă. Geții însă n-au vrut. Iată ce ne povestește Herodot: „Înainte de a sosi la Istru (Dunăre), primul popor pe care îl supuse Darius au fost *geții care se cred nemuritori*. Căci tracii care stăpînesc părțile Salmidesului și care locuiesc mai sus de cetățile Apollonia și Mesemvria — azi în regiunea Nesseber — Sozopol — și se numesc sciarmiazi și nipsei, se predaseră lui Darius fără nici o luptă; *iar geții, hotărîndu-se la o rezistență îndărătnică, fură supuși îndată, cu toate că sînt cei mai viteji și cei mai drepți dintre traci*". Prima știre istorică despre strămoșii noștri, este, în același timp, și una din cele mai frumoase și

1 Priveliște din Bucegi, iarna (foto: C. Săvulescu)

2 Masivul Făgărașului este cel mai înalt lanț din Carpații Meridionali; dar și aci potecile străbat lanțul muntos, așa cum se vede în imagine, pornind de la lacul Avrig și urcînd spre creastă (foto: C. Săvulescu)

3 Dunărea la Cazane; în stînga, în sensul curgerii, e ţărmul românesc, iar în dreapta cel sîrbesc.

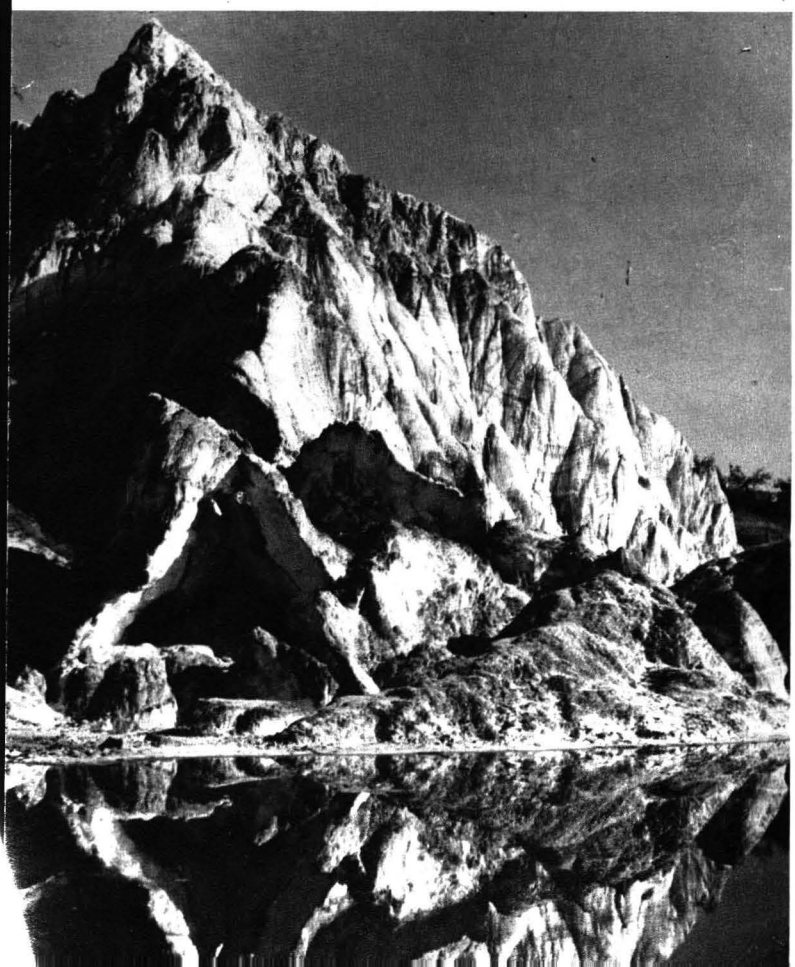

4 Exploatarea sării a început pe teritoriul Daciei din cele mai îndepărtate timpuri ale preistoriei şi continuă şi astăzi. În unele locuri, ca de exemplu în Vrancea sau în fostul judeţ Rîmnicul Sărat, extracţia se efectua chiar la suprafaţă. În imagine: muntele de sare din Slănic-Prahova (Foto: C. Săvulescu).

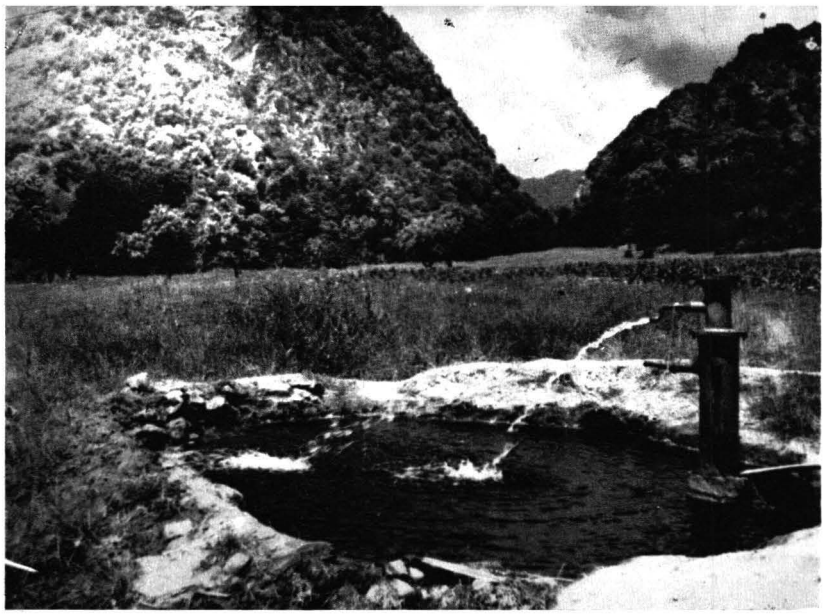

5 Izvorul termal de la Bivolari, pe malul stîng al Oltului, unde a fost un castru roman (foto: C. Săvulescu)

6 Zimbrul mai putea fi întîlnit în adîncul codrilor, în anii lui Dimitrie Cantemir. A dispărut apoi, așa cum în secolul al XVI-lea a pierit și bourul prețuit într-atîta, încît înaintașii noștri l-au fixat ca stemă a Moldovei, alcătuind și legenda cu vînătoarea lui Dragoș. În imagine zimbru aclimatizat în rezervația de la Hațeg (foto: C. Săvulescu)

7 Lostriță prinsă în Bistrița de dr. Socrat Lalu, în noiembrie 1960. Greutatea lostriței: 12,5 kg; lungimea 1,04 m (foto: Paul Decei).

8 Civilizaţia neolitică de la Cucuteni — numită astfel după descoperirile făcute în satul cu acelaşi nume, în judeţul Iaşi- îşi are începuturile din secolul 25 î.e.n. şi a cuprins o suprafaţă întinsă cunoscînd mai multe etape de dezvoltare: (Cucuteni A, A-B şi B). Ceramica — una din cele mai măiestrit lucrate în tot neoliticul european — utilizează decoruri liniare colorate în 2 şi 3 culori (alb pe fond brun, roşcat sau alb, roşu şi negru)

9 Vase de pămînt de la Cucuteni, împodobite cu desenuri în culori (ceramică pictată). La mijloc, un idol de pămînt cu incizii vrînd să imite tatuajul. (Circa 2500—1800 î.e.n.)

10 Vase de pămînt ars, (a) găsit la Vădastra, judeţul Romanaţi şi (b) la Gumelniţa, judeţul Ilfov. Prin forma şi desenul lor, pot sta cu cinste alături de vasele artiştilor în ceramică din zilele noastre. (Circa 2000 de ani î.e.n.).

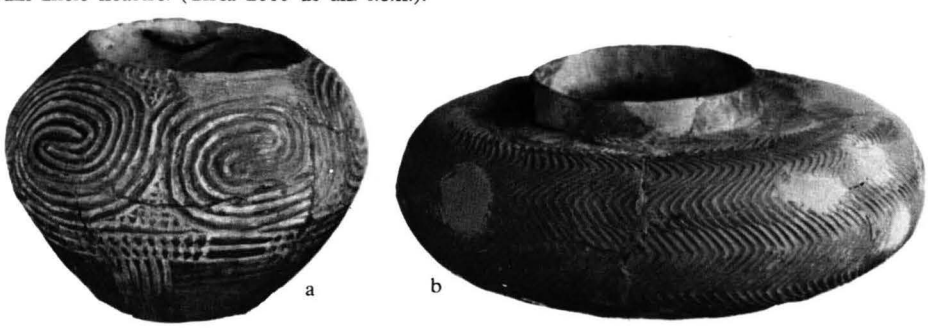

a b

12 Vas în formă de solniță găsit la Vidra, în 1934. Civilizația Gumelnița A 2. (M.I.M.B.)

11 Fundul unui vas în formă de țest, ornamentat prin incizie. Diametrul: 36 cm. Găsit în 1929 la Măgura Jilavei. Aparține civilizației Gumelnița B (c. 1900 î.e.n.) (M.I.M.B.)

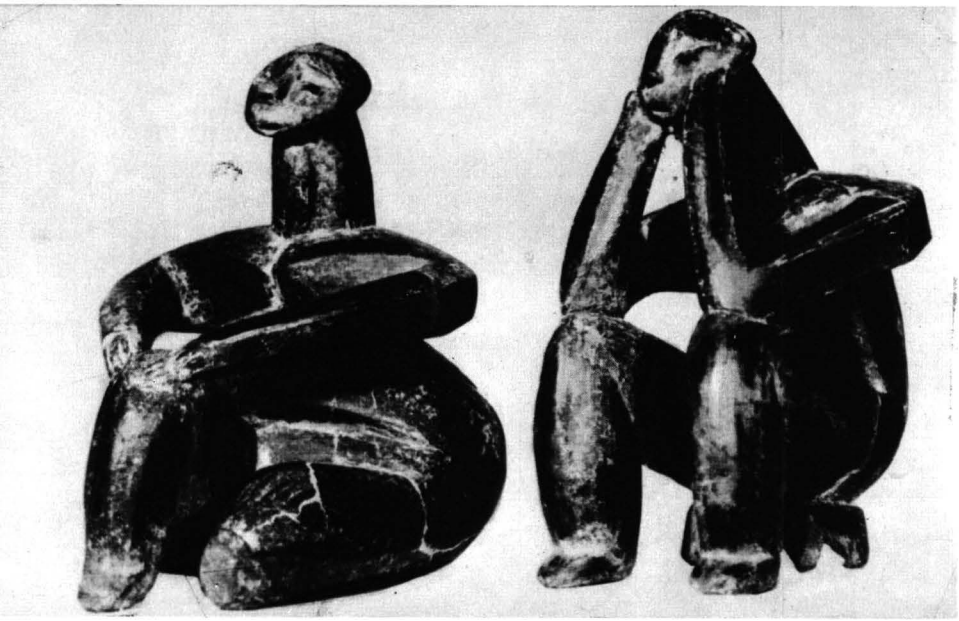

13 Civilizația neolitică Hamangia (c. 5000-c. 3000/2900 î.e.n.) a cuprins întregul teritoriu dobrogean, iradiind și spre sud. Într-o necropolă de la Cernavodă, s-au descoperit statuetele *Ginditorul* și *Femeia sa*, capodopere ale artei neolitice europene, simbolizînd forța creatoare a gîndirii umane.

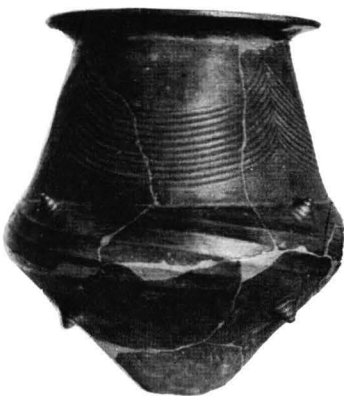

14 Epoca mijlocie și tîrzie a bronzului cunoaște pe tot teritoriul României mai multe civilizații numite, după localitățile unde s-au făcut descoperirile respective: Tei, Verbicioara, Gîrla Mare, Monteoru, Costișa, Wietemberg (Sighișoara), Otomani și Pecica. În imagine, vas mare bitronconic descoperit la Pecica și cuprinzînd numeroase obiecte de bronz (după D. Berciu, Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre)

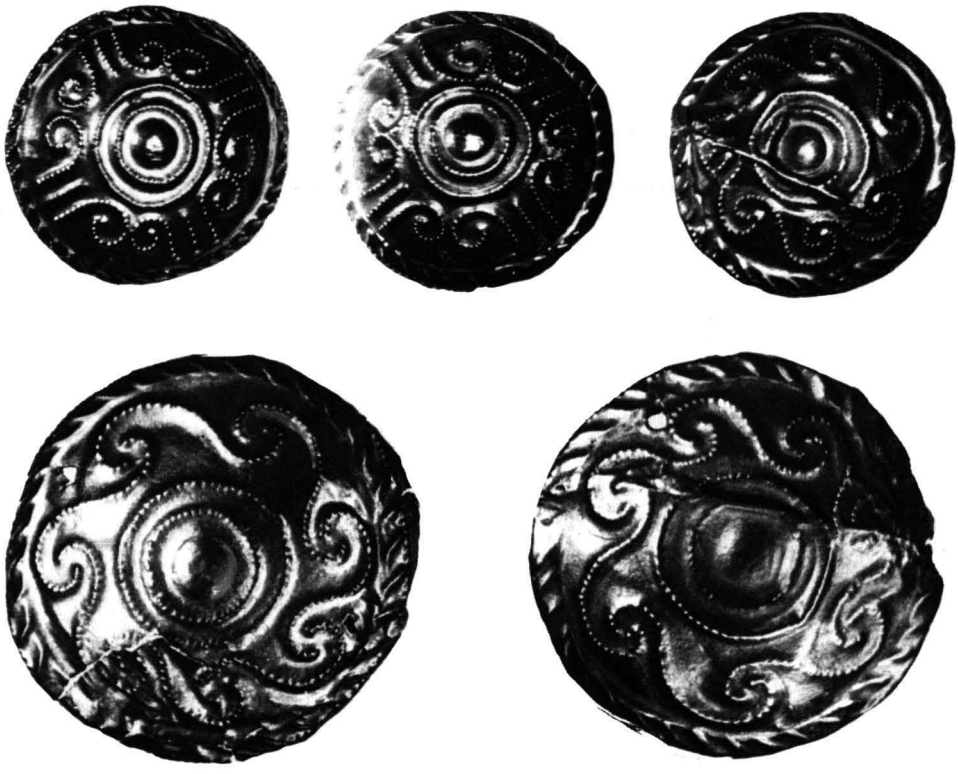

15 Cinci aplice de aur, cu decor în cercuri și spirale, găsite la Țigănași, în fața necropolei de la Ostrovul Mare (jud. Mehedinți). Epoca mijlocie a bronzului, civilizația Gîrla Mare (după D. Berciu, Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre)

16 La Perșinari (județul Dîmbovița) s-a găsit un tezaur compus din pumnale de aur (în imagine) și topoare de argint. Asemenea piese puteau servi și ca monedă. Epoca bronzului «civilizația» Tei.

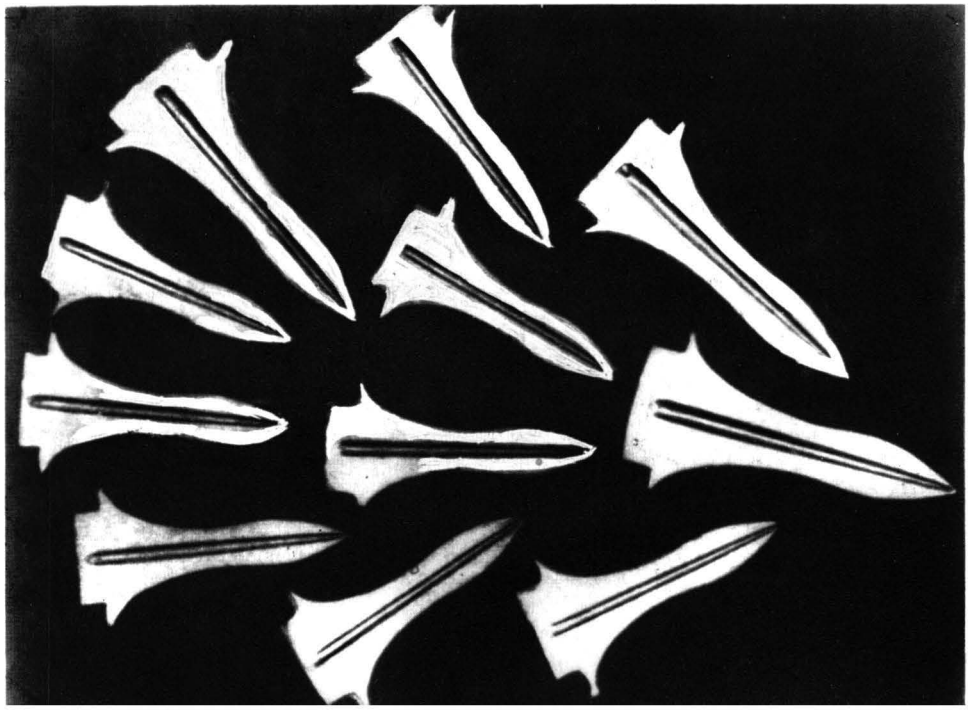

17

18

17 Vase de pămînt ars din epoca bronzului, civilizație tip București; descoperite la Bucureștii Noi în 1931. Ornamentele de pe aceste vase se regăsesc în arta noastră populară; crestături în lemn, scoarțe etc. (M.I.M.B.)

18 Vase plate, de pămînt ars, găsite la Lacul Tei în 1930. Secolul I î.e.n. (M.I.M.B.).

19 Vas găsit la lacul Tei în 1928; aparține epocii fierului și anume secolului I î.e.n. Înălțime: 46 cm. (M.I.M.B.).

19

20 Scenă de cult săpată în lut, găsită la lacul Tei în 1930. Roata reprezintă soarele, secolul I î.e.n. — secolul II e.n. (M.I.M.B.).

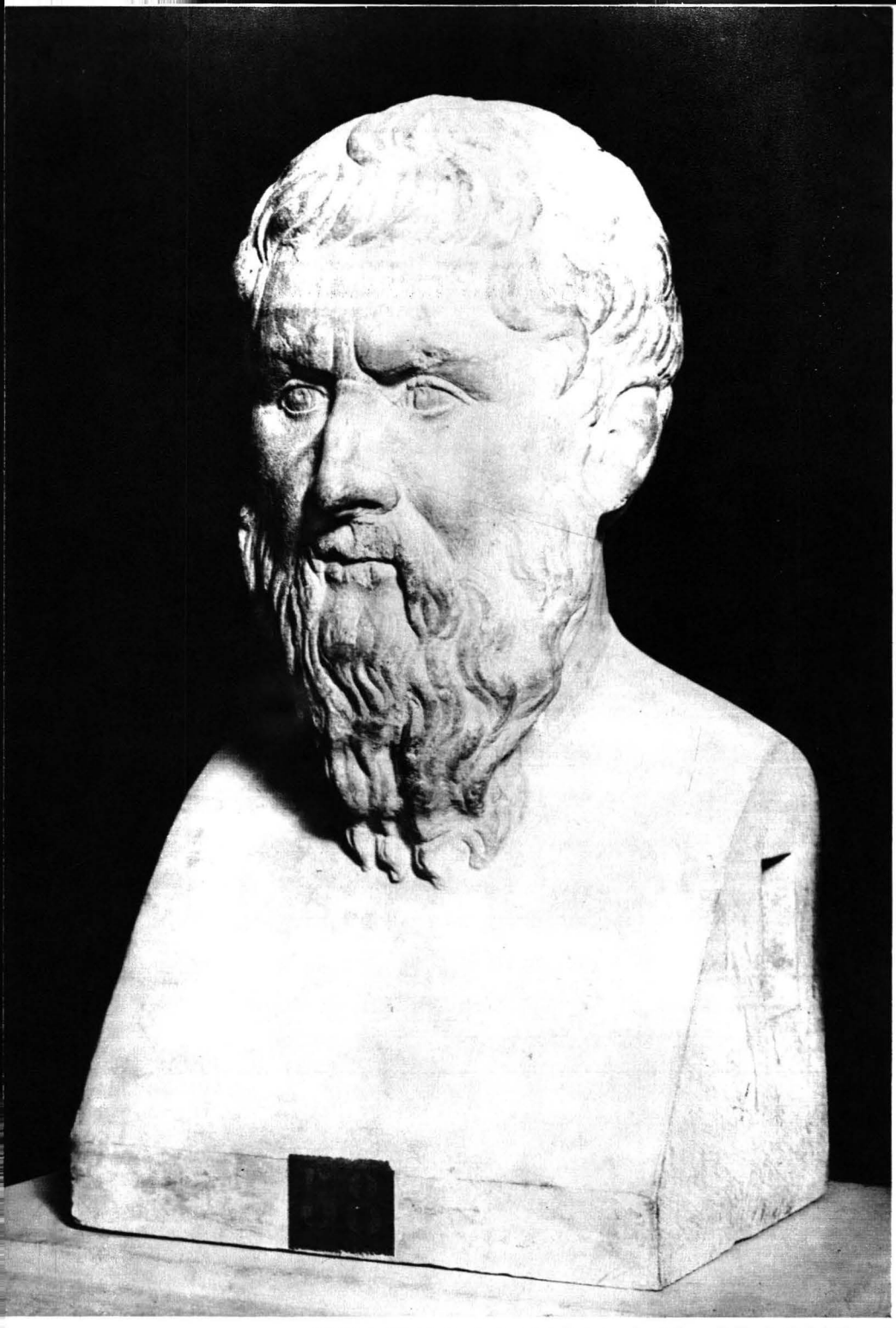

21 Herodot, părintele istoriei. Bust antic. (Muzeul Capitoliului, Roma)

22 Monedă de argint (drahmă) de la «regele» scit Sariakes, din Dobrogea.

23 Poarta cetății Histria. Se observă urmele lăsate, în dalele ce pavau strada, de șinele căruțelor care au trecut sute de ani prin această poartă. (foto: S. Lambrino)

24 Orașul-Cetate Callatis, întemeiat de greci probabil în sec. VI î.e.n., a cunoscut și sub stăpînirea romană perioade de prosperitate. În imagine ruine ale Callatisului roman; în fundal Mangalia de astăzi. (foto: C. Săvulescu)

25 Vas grecesc de bronz («hidrie» ionică) din secolul VI î.e.n., găsit la Bene, în Carpații Pădurosi (Rusia subcarpatică).

26 Drahmă de argint emisă de orașul-cetate Histria, în secolul V-IV î.e.n. Pe avers, două capete inversate de zeități, pe revers, vulturul de mare atacînd. Deasupra, cu litere grecești, numele cetății. (Institutul de arheologie, București)

27 Monedă de bronz bătută de orașul cetate Histria, în epoca romană, imperială. Revers înfățișînd Istrul ca zeitate fluvială. (Institutul de arheologie, București)

26

27

28 Monedă de bronz bătută de oraşul cetate Callatis, în epoca romană, imperială. Pe avers, zeiţa Demetra, zeiţa agriculturii, avînd în faţă două spice de grîu; pe revers, o corabie, cu vîslaşi, indicînd negoţul maritim al cetăţii. (Institutul de arheologie, Bucureşti)

29 Monedă de argint emisă de oraşele Apollonia şi Dyrrhachium, sec. II î.e.n. A circulat în Dacia (C.N.A.R.S.R.)

30 Stater de aur bătut în timpul regelui macedonean Filip al II-lea. A circulat şi în Dacia.

31 Stater de aur din vremea regelui Traciei, Lysimah. A circulat și în Dacia. (C.N.A.R.S.R.)

32 Tetradrahmă de argint, bătută în Macedonia sub stăpînirea romană, în răstimpul 158—148 î.e.n. găsită în Dacia. (C.N.A.R.S.R.)

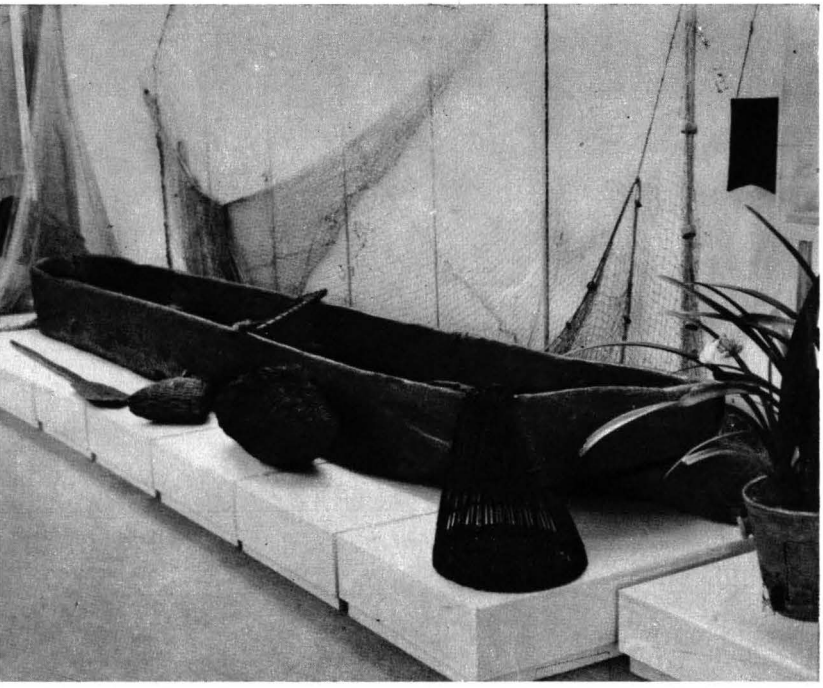

33 Luntre monoxilă — adică lucrată prin scobirea unui singur trunchi de copac — și unelte de pescuit din Cetau-Cluj. (M.E.T.)

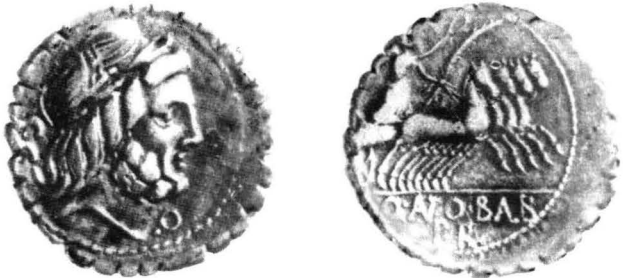

34 Dinar roman, de argint, emis de Q. Antonius Balbus (c. 81 î.e.n.), găsit în Dacia. (C.N.A.R.S.R.)

35 Chipul lui Decebal de pe Columna Traiană. Dio Cassius îl caracterizează astfel: «...era priceput în ale războiului şi iscusit la faptă; ştiind cînd să năvălească şi cînd să se retragă la timp, meşter în a întinde curse, viteaz în luptă, ştiind a se folosi cu dibăcie de o victorie şi a scăpa cu bine dintr-o înfringere; pentru care lucruri a fost mult timp pentru romani, un potrivnic de temut». (foto: Ion Miclea)

36 Într-o scenă de pe Columna Traiană, Decebal, asistat de doi fruntaşi (dintre care unul poartă un scut), urmăreşte atacul dat de un corp de oaste dacic împotriva unei întăriturui romane.

37 Chipul lui Traian, pe un dinar de argint bătut în timpul domniei lui. Pe revers, împăratul e calificat drept «divus pater» (părinte divin). (colecţia: ing. Oct. Luchian)

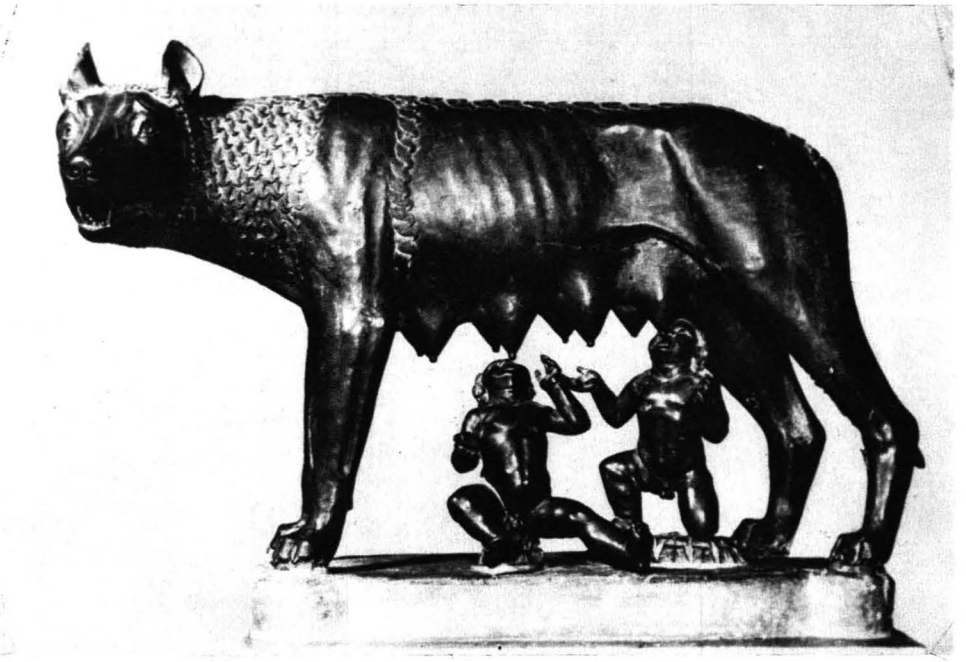

38 Originalul sculpturii înfăţişînd pe Romulus şi pe Remus, alăptaţi de lupoaică. Muzeul Capitoliului, Roma.

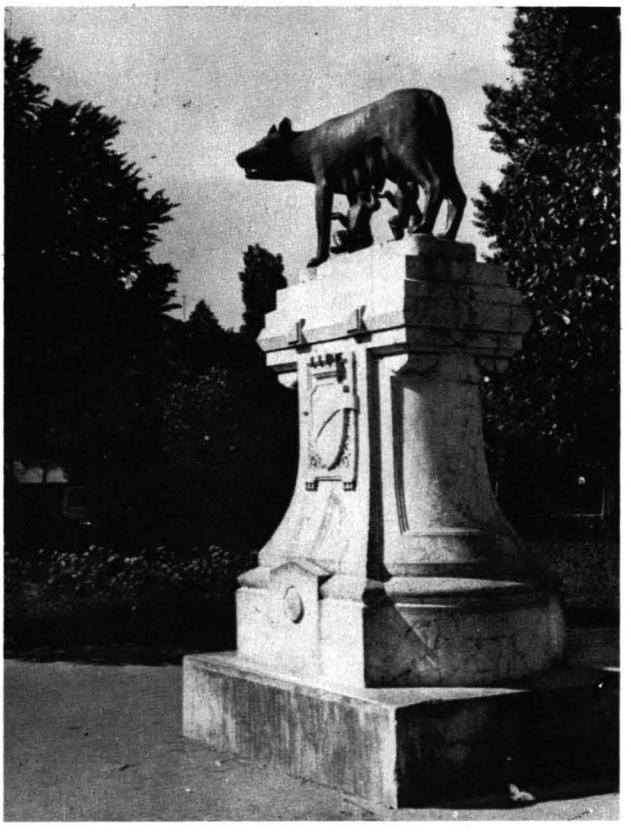

39 O copie a celebrei statui Romulus şi Remus hrăniţi de lupoaică a fost dăruită Bucureştilor, în 1906, de oraşul Roma. Astăzi în Piaţa Dorobanţilor. (foto: C. Săvulescu)

40 În fund, Poarta de fier transilvană (692 m) pe unde au intrat trupele romane din Banat în Ţara Haţegului. Satul din faţă e Hobiţa Grădiştei. Cum priveşti fotografia, în dreapta e masivul Poiana Ruscăi, iar în stînga masivul Ţarcu.

41 Relief de pe Columna Traiană, înfăţişînd solia dacilor — tarabostes şi comati — solicitînd împăratului Traian pacea, la finele primului război (102 e.n.) Stindardele dacilor în planul secund. (C.P.C.S.)

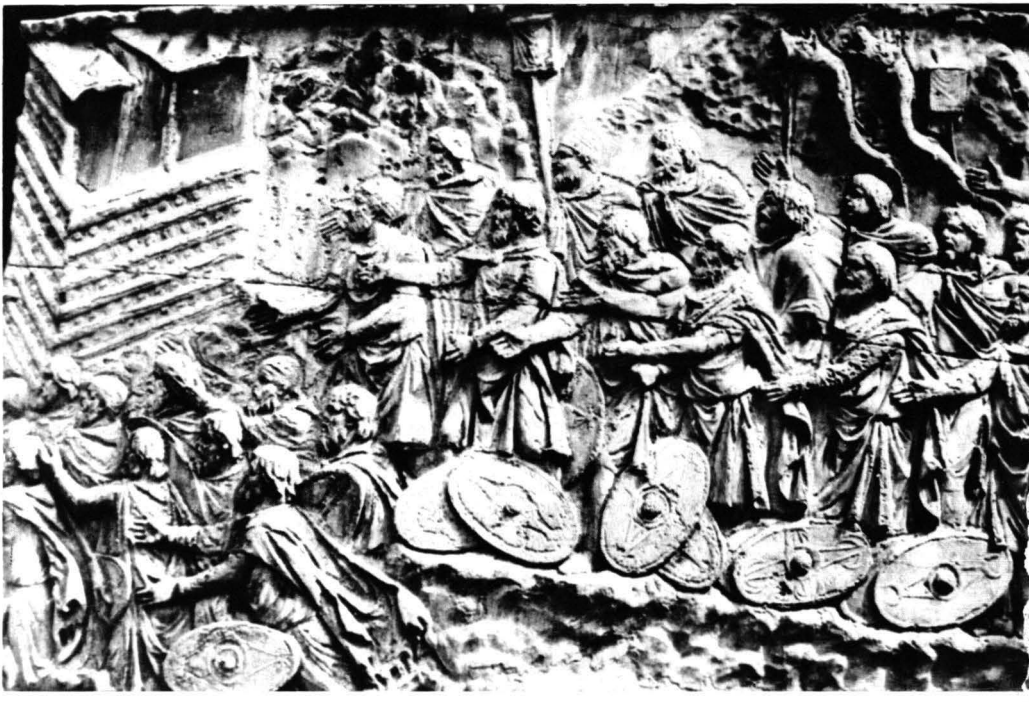

competente recunoașteri a însușirilor lor. Adăugăm că expediția lui Darius n-a dus la rezultatul dorit, deoarece armata sa n-a putut urmări și distruge pe sciți care se retrăgeau în stepele din nordul Mării Negre, și a trebuit să ia calea înapoi. În legătură cu dominația scitică avem și cele dintîi știri scrise asupra pămîntului carpato-danubian. Ele se datoresc tot lui Herodot, care a vizitat, în călătoriile sale, întreg țărmul de vest și nord-vest al Mării Negre și care și-a luat informațiile de la negustorii greci din Olbia și din Tyras (Cetatea Albă). În concepția lui Herodot, Sciția cuprinde tot nordul Mării Negre, inclusiv ținuturile noastre. Ea începe — ne spune istoricul grec — „de acolo de unde coasta formează un golf". Ce golf anume, nu precizează; s-ar putea să fie golful unde s-au format ulterior marile limanuri Razim și Sinoe. Herodot continuă apoi: „În această parte de loc se varsă în mare Istrul, prin cinci guri...". Despre Istru sau Dunăre, Herodot arată că e „cel mai mare din toate apele cîte le-am văzut; curge totdeauna la același nivel, atît vara cît și iarna. El este primul dintre rîurile Sciției... și ajunge la o astfel de mărime fiindcă se varsă și alte rîuri într-însul" și anume: *Porata* pe care grecii îl numesc *Piretos* și altul *Tiarantos* și *Araros* și *Naparis* și *Ordessos*. Primul dintre aceste cinci „e mare și curgînd în partea răsăritului, unește apele sale cu ale Istrului, iar cel de al doilea, Tiarantos, curge mai spre apus și este mai mic; cît despre Araros, Naparis și Ordessos, ele curgînd între acestea două, se varsă în Istru... Pe de altă parte, rîul Maris, curgînd din părțile agatîrșilor, unește apele sale cu ale Istrului".

Identificarea unora dintre afluenții Dunării pomeniți în acest important pasaj este ușoară: Piretos sau Porata este, fără îndoială Prutul, iar Ordessos, Argeșul — Vasile Pârvan a și produs emendarea numirii de Ordessos, transmisă greșit de informatorii lui Herodot sau deformată în manuscrisele operei acestuia în *Argessos*, așa cum ar fi sunat într-adevăr numele rîului în gura localnicilor. Pe de altă parte, Maris e Mureșul. Afirmația istoricului grec cum că acest rîu se varsă în Istru, pe cînd el în realitate își unește apele cu Tisa, s-a explicat în sensul că informatorii lui Herodot au considerat Tisa inferioară, de la confluența ei cu Mureșul în jos, ca o continuare a acestuia din urmă, iar Tisa superioară ca un afluent al lui. Pentru identificarea celorlalți afluenți ai Istrului, nu s-a ajuns încă la un consens unanim. S-a considerat că Tiarantos ar fi Oltul, și Araros și Naparis corespunzînd Siretului și Ialomiței; alți cercetători au identificat Tiarantos cu Siretul; problema nu e încă lămurită.

Istoricul grec ne mai dă și alte știri asupra pămîntului de la nord de Dunăre. Relevăm două din ele: una privitoare la cînepa care crește în această țară și la îndemînarea tracilor de acolo — deci a dacilor — de a-și țese din ea îmbrăcămintea; cea de a doua, într-o formă mult exagerată, despre mulțimea albinelor. „În țara aceasta — spune Herodot — crește cînepa care seamănă foarte mult cu inul, e însă mult mai groasă și mai mare ca el. Crește și singură și semănată și dintr-însa își fac haine tracii, foarte asemănătoare cu cele făcute din in, așa că cine nu cunoaște cînepa cu de-amănuntul, nici nu poate deosebi dacă-s de cînepă ori de in; iar cine n-a văzut vreodată cînepă, are să creadă că-s de in". Cît despre albine, ele sînt așa de multe pe țărmul stîng al

Dunării, încît împiedică chiar și pe oameni să treacă fluviul. Evident, o exagerare, care ne arată totuși că încă din vremea aceea Dacia a fost țara mierii.

Sciții sînt cel dintîi popor despre care știm că a avut legături cu dacii sau geții și că a exercitat o influență asupra lor. După ei vin grecii.

AȘEZĂRILE GRECEȘTI PE ȚĂRMUL DE APUS AL MĂRII NEGRE. În secolul al VII-lea înaintea erei noastre, grecii de pe coastele Asiei Mici și din Grecia propriu-zisă încep o mare acțiune de emigrare. Fie că nu mai aveau loc la ei acasă, din cauza înmulțirii populației, fie din dorința de cîștig mai mare, grupuri întregi vin și se așază pe țărmurile Mării Negre, întemeind o serie de orașe care erau și cetăți și antrepozite comerciale în același timp. Pe coasta de apus a Mării Negre ele se țin lanț. La vărsarea Bugului, pe atunci Hipanis, ionienii și anume milesienii ridică orașul *Olbia* (R.S.S. Ucraineană); la gura Nistrului, pe țărmul dinspre apus al limanului, ei înalță cetatea Tyras (R.S.S. Ucraineană). Pe o insulă a mării, aproape de țărm, acolo unde astăzi este malul apusean al lacului Sinoe, se întemeiază, în anul 657—656 înaintea erei noastre, *Histria* (vezi fig. 23). Mai spre miazăzi, pe locul actualei Constanța, aceiași ionieni fundează Tomis. Dorienilor li se datorește orașul *Callatis*, „cel cu ziduri puternice", întemeiat, pare-se în secolul al VI-lea înaintea erei noastre; astăzi, pe ruinele Callatidei, se înalță Mangalia (vezi f g. 24). Mai spre miazăzi, dincolo de capul Caliacra care— în grecește înseamnă „stînca cea bună", deoarece golful dindărătul lui oferă un admirabil adăpost corăbiilor, oricît de tare ar bate crivățul — în acest loc ferit s-au întemeiat două orașe grecești: *Bizone* — actualul port al Cavarnei — care pe urmă însă a fost distrus de un cutremur, și *Crunoi*, numit mai tîrziu *Dionysopolis* (Balcic). Urmau apoi *Cranea* (Ecrene), *Odessos* (Varna) și încă alte cîteva orașe pînă la Bizanț care este tot o colonie greacă, întemeiată în secolul al VII-lea înaintea erei noastre. De la o vreme, coloniștii-negustori greci au pătruns chiar și în lăuntrul pămîntului getic și anume pe calea atît de lesnicioasă a Dunării. Urcînd cu corăbiile lor fluviul, ei au întemeiat astfel un antrepozit comercial la Barboși, un altul la Hîrșova, și chiar un oraș la *Axiopolis*, lîngă Cernavodă.

În toate aceste colonii, grecii au continuat viața în aceleași forme de civilizație ca și în metropolele din care plecaseră. Ocupația lor esențială era comerțul cu populația din hinterlandul orașelor respective. Cumpărau de la geți, de pildă, grîu, miere, și ceară, piei și blănuri, pește și sclavi. Histria, fiind mai aproape de gurile Dunării, unde morunul, nisetrul și celelalte soiuri de sturioni, se prindeau în cantități mari, își făcuse o specialitate din pescuit și-și trăgea cea mai mare parte a venitului ei din negoțul cu pește. În ce privește grîul, Herodot ne spune chiar că sciții plugari îl cultivau nu pentru hrana lor, ci spre a-l vinde. La Atena, sclavii vînduți de geți sau daci — unii din ei aparținînd chiar acestui popor — erau așa de numeroși încît numele de *Daos*, adică dacul ajunsese nume specific. În piesele sale, Menandru numește pe sclavi, mai totdeauna, Daov sau Geta. În general, așadar, grecii cumpărau de la autohtoni materii prime, cu alte cuvinte, marfă multă cu

bani puțini. Vindeau, în schimb, produse finite ca, de pildă, obiecte de podoabă, ceramică, țesături fine, apoi untdelemn și vin grecesc, într-un cuvînt produse și marfă de lux (vezi fig. 25). Ocupau loc puțin, costau însă bani mulți. Cam ceea ce se va întîmpla și cu importul și exportul țărilor românești în evul mediu și în epoca modernă. În afară de lunca Dunării, s-au găsit în plin teritoriu dacic, la Crăsani, la Cetățeni, la Baia de Fier (Polovraci) și chiar în munții Făgărașului, la Stoenești, apoi în Moldova la Poiana, lîngă Siret, și la Lunca Ciurei (Iași) amfore mari grecești din Thassos, din Rhodos și din Cnidos care serviseră probabil la transportul vinului și untdelemnului. S-au găsit de asemenea fragmente de vase deliene, cu ornamente în relief, precum și fragmente din vasele elegante, cu desenuri negre pe fond roșu-cărămiziu care au făcut vestită această artă greacă pretutindeni.

Cîteodată, coloniile de pe țărmul Mării Negre, în loc să facă negoț, trebuiau să facă război. În cele mai multe cazuri, trebuiau să se apere împotriva acelorași populații din hinterland și a conducătorilor lor care voiau să pună mîna pe bogățiile din lăuntrul zidurilor. Spre a fi feriți de asemenea atacuri, orașele încheiau adesea o înțelegere cu regele get sau scit care, în schimbul unei anumite sume, le garanta liniștea.

Prin negoțul pe care-l făceau, aceste orașe grecești au ajuns la o deosebită bogăție și înflorire. Ne-o dovedesc monumentele, inscripțiile și celelalte urme ale vieții lor de odinioară. Marea Neagră fusese propice celor dintîi coloniști, de aceea au și botezat-o *Pontul Euxin*, adică primitoare de străini; sciții îi spuseră *axshaèna* ceea ce înseamnă „albastru închis".

Relațiile acestea economice și politice dintre grecii așezărilor maritime și dunărene și locuitorii pămîntului nostru, relații care au durat sute de ani, n-au putut rămîne fără urmări reciproce. Despre sciții din jurul coloniilor de pe țărmul nordic al Mării Negre, Herodot ne spune că ajunseseră un fel de jumătate greci (mixhelenes). Nu se putea deci ca strămoșii noștri, geții sau dacii, să nu fi luat și ei unele elemente de civilizație de la acești reprezentanți ai lumii mediteraneene. Astfel, influența grecească se vădește în imitarea *monedelor* macedonene (staterii lui Filip al II-lea și tetradrahmele lui Alexandru cel Mare) a celor din Thassos (tetradrahmele) și din Amfipolis, precum și în domeniul *ceramicei* (fig. 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32); observăm însă că vasele deliene și megariene lucrate de daci sau geți — resturi de asemenea vase s-au găsit la Fundeni lîngă București, la Snagov, la Popești, pe Argeș și în alte locuri — nu redau numai motivele ornamentale ale originalelor din Delos și Megara, dar și motive proprii, locale, ca, de pildă, spicul de grîu, roata stilizată într-un anumit fel etc. Chiar în ceramica dacică obișnuită, lucrată la roată, cercetările mai noi văd o influență a ceramicii cenușii grecești. Pe de altă parte, este clar că grecii din orașele pontice au trebuit să se adapteze condițiilor locale de viață, condiții determinate, între altele, de *clima* continentală a ținuturilor noastre — știm cît l-a impresionat pe Ovidiu deosebirea față de clima mediteraneană — și deci să împrumute, spre a se apăra de rigorile iernii, *îmbrăcămintea* getică. O altă influență traco-getă asupra grecilor

credem că s-a exercitat în domeniul artei și al religiei, Orfeu, patronul muzicii, ca și Dionysos, zeul vinului, aparținînd mitologiei tracice.

EXPEDIȚIA LUI ALEXANDRU CEL MARE. Pe baza știrilor actuale nu putem scrie istoria politică a dacilor *în mod continuu* pînă la Decebal. Sînt epoci întregi pentru care ne lipsesc documentele. Cînd și cînd descoperiri importante, cum e aceea de acum patru decenii privind pe „regele "Rhemaxos sau acelea mai noi referitoare la cîrmuitorul getic Zalmodegicos și la „regele Moscon" din Dobrogea vin să împlinească unele goluri. Pentru celelalte, trebuie să așteptăm rezultatele viitoarelor săpături.

Prima știre de istorie politică este aceea a lui Herodot relativă la rezistența pe care au opus-o geții regelui persan Darius. A doua ne-o dă marele istoric grec Tucidide, arătînd că regele Sitalkes al odrizilor avea sub stăpînirea lui, în a doua jumătate a secolului al V-lea înaintea erei noastre, pe tracii din Peninsula Balcanică, de la miazăzi de Haemus pînă la Pontul Euxin și la Hellespont (Marea de Marmara), apoi pe geții de la miazănoapte de Haemus (munții Balcani), precum și ținuturile locuite de dincolo de Istru, în apropierea Pontului Euxin. „Geții — spune Tucidide — și celelalte popoare din aceste ținuturi sînt vecini cu sciții, cu aceleași arme și aceleași obiceiuri; toți trag cu arcul de pe cai."

Importantă este povestirea contemporanului și martorului ocular Ptolemeu al lui Lagos, păstrată însă numai în două izvoare tîrzii, Strabo și Arrian, asupra incursiunii pe care a făcut-o Alexandru cel Mare împotriva geților, pe malul *stîng* al Dunării, în anul 335 înainte de era noastră. Regele Macedoniei venise împotriva tribalilor, un neam tracic de la nord de Balcani, în dreptul Olteniei, pentru că aflase că vor să se răscoale. Tribalii s-au retras în fața lui Alexandru și o parte s-au refugiat într-o insulă a Dunării. Armata macedoneană îi urmărește și, cu acest prilej, Alexandru face și o scurtă incursiune împotriva geților, pe țărmul stîng, în cîmpia munteană. Trecerea falangei — echivalentul macedonean al legiunii romane — și a cavaleriei a avut loc noaptea, cu bărci de ale localnicilor, făcute din trunchiuri de copac scobite („monoxile", vezi fig. 33). „Căci era foarte mare belșug de astfel de bărci — ne spune Arrian — întrucît riveranii fluviului se foloseau de ele pentru pescuitul în fluviu precum și cînd merg unii la alții și, nu mai puțin, foarte adesea pentru prădăciuni". Pe malul getic erau lanuri înalte de grîu. „Cînd se crăpa de ziuă" — continuă izvorul nostru — Alexandru a luat-o prin semănături, poruncind pedestrimii să înainteze către ținuturile necultivate, culcînd grîul cu sulițele aplecate; iar călărețiii urmau îndată prin partea de lanuri pe unde înaintase falanga; apoi, cînd au ieșit din semănături, Alexandru luă în persoană comanda cavaleriei, așezate la aripa dreaptă, iar comanda falangei orînduite în careu o dădu lui Nicanor". Geții care adunaseră o armată de vreo 4000 de călăreți și mai bine de 10 000 de pedestrași, „nu au rezistat nici măcar primului atac al călărimii, pentru că nu se așteptaseră de fel la îndrăzneala lui Alexandru care, fără să facă pod peste apă, trecuse așa de ușor, într-o singură noapte, peste Istru, cel mai mare dintre toate rîurile, iară de altă parte și încheietura falangei era înspăimîntătoare și atacul cavaleriei

irezistibil. De aceea, dintru întîi, ei fugiră către orașul lor care era ca la o parsangă (cca 6 km) de Istru; cînd însă văzură pe Alexandru aducînd în grabă falanga la atac de-a lungul malului — pentru ca nu cumva pedestrașii să poată fi înconjurați de geții care ar fi întins o cursă — iar pe călăreți înaintînd de front, geții părăsiră și orașul lor care era rău întărit, luînd cu ei pe cai atîția copii și atîtea femei, cît au putut duce, și se îndreptară spre ținuturile pustii, cît mai departe de fluviu. Alexandru luă orașul geților și tot avutul pe care aceștia îl părăsiseră; dădu apoi prada lui Meleagru și lui Filip, să o ducă spre casă, iar el, după ce dărîmă din temelii orașul, aduse jertfe pe malul Istrului lui Zeus mîntuitorul, lui Heracles și Istrului însuși că nu i-a fost potrivnic la trecere. Și în aceeași zi aduse înapoi, la grosul oastei, pe toți cei cu care plecase, sănătoși și teferi".

Întors pe malul drept, Alexandru primește soli de la diferite neamuri libere de traci, locuind pe malurile Dunării și chiar de la regele tribalilor împotriva căruia pornise expediția. După care pleacă mai departe, împotriva altor neamuri tracice din vestul și sud-vestul Peninsulei Balcanice.

Mărturia lui Ptolemeu are o deosebită importanță și ne permite să tragem o serie de concluzii cu privire la situația geților în vremea aceea. Țărmul Dunării apare ca foarte populat, de vreme ce s-a putut trece *într-o singură noapte* o armată întreagă cu bărcile *localnicilor*. Geții au bogății: Alexandru ridică o pradă însemnată după cucerirea numai a *unui singur oraș*. Populația acestui oraș era în număr apreciabil, din moment ce patru mii de călăreți nu pot lua pe caii lor decît o *parte* din femeile și copiii care-l locuiau. În sfîrșit, întinsele lanuri de grîu ne arată că agricultura era, în vremea aceea, ca și mai tîrziu, pe vremea lui Decebal, o îndeletnicire de căpetenie a geților.

Expediția lui Alexandru nu este decît începutul unui șir de conflicte între macedoneni și geți. În intervalul 334—330 înaintea erei noastre, generalul Zopyrion care fusese numit guvernatorul Traciei pontice, face o expediție în stînga Dunării ce se termină catastrofal: armata e sfărîmată de geți, iar el însuși ucis. Teatrul operațiunilor pare a fi fost Moldova sudică sau Bugeacul. Nu cunoaștem numele conducătorului geților, nici alte detalii în legătură cu lupta.

DROMIHETES, PRIMUL REGE ÎNSEMNAT AL GEȚILOR. Mai bine informați sîntem asupra conflictului, de lungă durată, dintre Lisimah, urmașul lui Alexandru cel Mare în Tracia, și marele rege al geților, *Dromihetes*. Căci, de fapt, Dromihetes este cel dintîi monarh însemnat al geților pe care-l cunoaște istoria și poate fi pus pe același plan cu marele Buerebista și eroicul Decebal. Sînt cele trei figuri reprezentative din istoria strămoșilor noștri.

Conflictul dintre Lisimah și Dromihetes a izbucnit — se pare — pe de o parte din cauza pretențiilor celui dintîi de a se întinde asupra țărmului stîng al Dunării, pe de altă parte fiindcă regele get revendica cetățile de pe malul dobrogean, cetăți care dominau cîmpia munteană. Au fost mai multe lupte, toate nefericite pentru regele macedonean. Într-una din ele, întîmplată probabil prin anul 300 înainte de era noastră, a căzut prizonier însuși fiul lui Lisimah, tînărul Agatocles. Regele get s-a purtat însă foarte bine cu el — o an-

ticipare a celor ce aveau să se întîmple opt ani mai tîrziu cu însuși tatăl prizonierului — ba l-a trimis chiar, după cîtva timp, îndărăt lui Lisimah, cu daruri, „în nădejdea — spune istoricul grec Diodor din Sicilia — de a căpăta înapoi prin omenia asta pămîntul pe care i-l răpise Lisimah". Regele macedonean voia însă cu tot dinadinsul să-și întindă stăpînirea la nordul Dunării. De aceea, după ce-și rotunjise regatul prin cuceriri în Asia, el pregătește o armată importantă — cifra de 100 000 de oameni a istoricului grec Polyainos e totuși, se pare, exagerată — și pornește, în anul 292 înainte de era noastră, împotriva lui Dromihetes. Provizii nu-și luase destule, crezînd că va găsi la dușman. Armata macedoneană trece Dunărea și înaintează în interiorul țării unde începe însă în curînd a suferi de foame și de sete. Geții, așa cum vor face și românii mai tîrziu, arseseră, se vede, totul, în calea năvălitorilor. Situația armatei lui Lisimah devine critică; el însuși e sfătuit de prieteni să fugă, dar refuză. În cele din urmă, geții îi înconjoară și-i iau pe toți prizonieri. Dromihetes s-a purtat și de data aceasta foarte frumos cu cei prinși. Pe Lisimah îl întîmpină — ne spune izvorul grec — cu mare respect, îl numește *tată* și-l conduce împreună cu familia sa, în orașul numit *Helis*. Aci, geții cer zgomotos uciderea regelui macedonean. Dromihetes le spune însă că e mai bine să-l lase în viață, fiindcă astfel le va da, din recunoștință, cetățile care au fost mai înainte ale lor, iar pe de altă parte, dacă piere Lisimah, se va ridica un alt rege în locul lui și va veni, desigur, cu mai multă mînie împotriva lor. În fața acestor argumente, geții cedează. Se face apoi un mare banchet; macedonenilor li se servește deosebit. Într-o sală mare, avînd pe jos covorul regal luat ca pradă de război de la Lisimah, se așază o masă de argint, cu vase și cupe tot de argint; mîncările sînt din cele mai bune. Geții, în schimb, stau alături pe paie, la niște mese de lemn; mănîncă mîncări simple — puține legume și carne — din vase de lemn și beau din pahare de lemn sau de corn de vită. În toiul ospățului, Dromihetes umple cel mai mare dintre cornurile de băut și se adresează lui Lisimah, pe care-l numește încă o dată *tată*, întrebîndu-l: ce masă i se pare mai regească, a macedonenilor sau a geților? A macedonenilor, firește, răspunde Lisimah. Dacă este așa, de ce ți-ai lăsat toate ale tale, atît de strălucite, ca să vii în sărăcia noastră? A recunoscut atunci Lisimah greșeala făcută, a făgăduit că pe viitor va fi prieten și aliat și că nu va uita binele de acuma al lui Dromihetes. Iar acesta a primit cu dragoste făgăduiala macedoneanului, și-a luat îndărăt cetățile pe care i le răpiseră oamenii lui Lisimah și l-a eliberat pe regele Macedoniei cu cinste. Un istoric și arheolog grec, Pausanias, afirmă chiar că Lisimah i-ar fi dat lui Dromihetes și pe fiica sa de soție.

Cetățile despre care se spune că geții le-au luat îndărăt nu pare a fi fost pe țărmul *stîng* al Dunării, unde nu știm ca macedonenii să fi stăpînit vreodată, ci mai degrabă pe cel drept al ei. Ar fi vorba anume în cazul acesta, de cetățile de pe malul dobrogean, care dominau cîmpia munteană, cum erau, de pildă Capidava, Carsium, Genucla. Pe acestea le-a căpătat Dromihetes îndărăt.

Înaintarea armatei macedonene pare să fi avut loc prin Bărăgan; *setea* de care începuseră să sufere soldații, *aci* se poate explica, pe cînd în sudul

Moldovei dintre Prut și Nistru, unde sînt lacuri multe și mari, cu apă dulce, e nenaturală. Helis, orașul în care Dromihetes a dus pe Lisimah și pe ceilalți prizonieri trebuie să fi fost undeva prin partea de răsărit a Munteniei. Unde anume, nu se poate preciza.

Dacă raporturile cu orașele grecești pontice s-au clădit pe conviețuire — cu schimburi periodice de mărfuri și cu iradierea civilizației elene în lumea geto-dacă, — cu Macedonia, stat cu o apreciabilă întindere teritorială și forță militară, relațiile au evoluat de la confruntarea armată la coexistență, continuînd legăturile economice anterioare și amplificînd dialogul și interferențele cu lumea greacă.

NĂVĂLIREA CELȚILOR. Epocii de glorie și de putere a lui Dromihetes îi urmează însă, în istoria politică a dacilor, o epocă de scădere și tulburare. Este epoca năvălirii *celților* care începuseră încă mai dinainte mișcarea lor spre răsărit și care ajung acum, după anul 300, în ținuturile noastre. Drumurile pe care le-au urmat celții au fost două: unul de-a lungul Dunării, celălalt de-a lungul Carpaților. Ei cuprind așadar Dacia din două părți și se așază în preajma hotarelor ei, ba unele neamuri, cum sînt *anarții* și *britolagii* (sau *britogalii*) pătrund chiar și în interiorul Daciei. O parte a celților își urmează drumul mai departe, întemeiază un regat, de scurtă durată, la sud de Balcani, ba unii trec chiar și în Asia Mică unde provincia Galatia le-a păstrat numele. Alții se stabilesc însă în ținutul carpato-danubian și întemeiază orașe care sînt notate de geograful antic Ptolemeu pe harta sa. În sud-vestul Daciei, dincolo de Dunăre, în ținutul Drinei, Savei și Moravei, se așază *scordiscii*, avînd ca centru mai important orașul *Singidunum* (Belgradul de azi). Terminația *-dunum* este caracteristică celtică; ea s-a păstrat în unele nume de orașe franceze precum *Verdun, Châteaudun* etc. În nordul Moldovei și în Galiția se așază *teuriscii* și întemeiază orașele *Carrodunum, Maetonium, Vibantavarium* și *Eractum*. În Bugeac întîlnim pe britolagi, cu centrele mai însemnate *Aliobrix* și, dincolo de Dunăre, pe malul dobrogean al ei, *Noviodunum* (Isaccea de astăzi). În interiorul Daciei s-au mai stabilit și anarții, între Tisa și Someș — la Apahida, pe Someș, s-a găsit un cimitir cu 21 de morminte — și, în cazul cînd caracterul lor celtic este o realitate, ceea ce nu s-a demonstrat încă, *cotensii*, în răsăritul Munteniei, la hotarul cu Moldova.

În migrația lor, celții au dus cu ei și alte neamuri, cum sînt bastarnii germanici care se vor așeza în Galiția și în Podolia, la nord de Nistru, apoi și în Moldova, dînd de lucru dacilor, prin incursiunile lor.

Mai bine de două secole — pînă la domnia marelui Buerebista — a durat puterea celților în Europa centrală; e un răstimp cu privire la care nu sîntem prea bine lămuriți. S-au dat în acest timp lupte cu celții și bastarnii; de multe ori, desigur, dacii vor fi însoțit pe aceștia în expedițiile lor de pradă în Peninsula Balcanică. Ni s-a păstrat o singură știre — și aceasta de caracter anecdotic — privitoare la luptele pe care le-au purtat dacii cu bastarnii. Scriitorul antic Justinus povestește că într-una din aceste lupte, regele get Oroles, drept pedeapsă că ostașii săi fuseseră înfrînți i-a obligat să fie servitorii

DACIA ÎNAINTE DE CUCERIREA ROMANĂ

TEURISCII
CARRODUNUM
METONIUM
VIBANTAVARIUM
ISTOBOCII
CARSIDAVA
PATRIDAVA
Stănceşti
ERACTUM
CLEPIDAVA
BASTARNAE
TYRAGETII
ZARGIDAVA
Tiarantus
Pyretus
SARGATII
PETRODAVA
Poieneşti
CARPIANII
Tyras
OLBIA
TAMASIDAVA
CARPODACII
HARPII
OTIDAVA
TYRAS
PALEII
PIROBORIDAVA
BRITOLAGII
(BRITOGALII)
RAMIDAVA
DAGAE
PALODA
COTENSII
HARPIS
Frumuşita
Barboşi
ALIOBRIX
CAUCOENSII
Drajna
ARRUBIUM
AEGYSSUS
PIRUM?
Scorţaru
NOVIODUNUM
Buzeos
ZUSIDAVA
TROESMIS
„REGATUL"
LUI
ZYRAXES
Hagighiol
Murighiol
Poiana Cotofenilor
NAPEII
Tîrgşor
SIENSII
CIUS
ARGAMUM
Tinosu
TIASUM
PISCUL CRĂSANILOR
Naparis
CARSIUM
„REGATUL"
LUI DAPIX
Snagov
NETINDAVA
HISTRIA
Argessos
Ordessus
Bucureşti
PIENGITII
(PIEGETII)
CAPIDAVA
Popeşti
AXIOPOLIS
ARGEDAVA
PIEPHIGII
Madgidia
TOMI
Mănăstirea
SUCIDAVA
Gruiu
„REGATUL"
LUI ROLES
Bălănoaia
DUNARIS
SACII
SARDES
CALLATIS
GETII
DIONYSOPOLIS
CROBYZII
TIRIZIS
ODESSOS
PONTUS EUXINUS

femeilor lor și să se culce cu picioarele pe căpătîi, iar nu cu capul. O umilință de care n-au scăpat, adaugă același scriitor, decît după ce au învins pe dușman, într-o nouă luptă.

Inscripțiile descoperite prin săpăturile arheologice de la Histria menționează numele a doi cîrmuitori daco-geți din secolul al III-lea înaintea erei noastre, cîrmuitori de care trebuiau să țină seama și uneori chiar ascultau cetățile grecești de pe țărmul dobrogean al Mării Negre. Cel dintîi, în ordine cronologică, este *Zalmodegicos* căruia histrienii îi trimit o solie alcătuită din trei cetățeni de frunte ai orașului, solie ce izbutește să obțină de la numitul conducător daco-get eliberarea a peste șaizeci de ostateci și restituirea unor venituri de seamă ale Histriei, probabil veniturile pescuitului. Cel de al doilea este *„regele Rhemaxos"* despre care o inscripție de la Histria, de pe la finele secolului al III-lea, arată că avea sub „oblăduirea" lui orașele grecești de pe țărmul mării și că primea sume de bani de la aceste orașe, — în speță Histria — spre a le apăra de atacurile dușmanilor. În sfîrșit, o altă știre, laconică, a istoricului roman Pompeius Trogus, pomenește de „creșterea puterii dacilor prin regele Rubobostes" („incrementa Dacorum per Rubobostem regem"), pe la începutul secolului al II-lea înaintea erei noastre. Unde era centrul stăpînirii acestui rege nu se precizează; bănuim însă că în Transilvania. Această creștere a puterii dacilor rezultă și din felul în care se înfățișează așezările lor; ele devin în secolul al II-lea mai mari, mai bogate, cu o producție agricolă crescută, cu o viață meșteșugărească sporită, așa cum arată rezultatele săpăturilor arheologice, atît în cîmpia munteană și în lunca Dunării, cît și în Moldova și în Transilvania.

Dar tot în secolul al II-lea înaintea erei noastre are loc și înaintarea puterii romane în Peninsula Balcanică. Regatul macedonean care, în urma luptei de la Pydna, în 168, fusese împărțit în patru părți puse sub privegherea Romei, este desființat și transformat în provincie romană în anul 148. În a doua jumătate a secolului au loc necontenite lupte între romani de o parte, ilirii, celții și tracii de la Dunărea mijlocie, de cealaltă. Aceștia din urmă atacă mereu și pradă ținuturile ocupate de romani sau protejate de ei. În cîteva rînduri, izbutesc chiar să bată armatele romane, nu pot însă pînă la urmă împiedica înaintarea înceată, dar sigură, a legiunilor (vezi fig. 34). În multe din aceste războaie și expediții de pradă spre miazăzi, geții au fost tovarășii celților, tracilor și ilirilor, împărțind cu ei cîștigul, dar avînd asupra lor următorul avantaj: în caz de primejdie, se retrăgeau dincoace de Dunăre, pe cînd ceilalți rămîneau expuși represiunilor romane. Rezultatul final al acestor lupte a fost o slăbire completă a neamurilor celtice, ilirice și tracice de la sudul Dunării care în curînd vor înceta să mai joace vreun rol politic, prinse între puterea romană în plină expansiune de o parte și statul dacic care va ajunge sub *Buerebista* la cea mai înaltă expresie a sa, de cealaltă.

MARELE REGE BUEREBISTA. STATUL DAC ÎN CULMEA PUTERII. Ridicarea statului dac în secolul întîi înaintea erei noastre se explică printr-un complex de factori: în primul rînd creșterea puterii economice a masei poporului; apoi, ivirea unei personalități politice și militare remarcabile, regele

Buerebista; cel mai de seamă cîrmuitor pe care i-au avut strămoșii noștri; se adaugă, în sfîrșit, și o conjunctură externă favorabilă: slăbirea vecinilor celți, iliri și traci în urma îndelungatelor conflicte cu romanii. Se pare că Buerebista a avut o lungă domnie: scriitorul Jordanes din secolul al VI-lea al erei noastre dă ca început al ei anul 82 înainte de era noastră, an ce a fost însă pus în dubiu de cercetări recente; aceste cercetări așază începutul stăpînirii lui între anii 70 și 60. Oricare ar fi adevărul, cert este că personalitatea acestui mare rege a impresionat pe contemporanii și urmașii săi. Iată cum îl înfățișează Strabo, istoricul și geograful atît de apreciat al antichității: „Buerebista, getul, luînd conducerea poporului său, a ridicat pe oamenii aceștia înrăiți de nesfîrșitele războaie și i-a îndreptat prin abstinență și sobrietate și ascultare de porunci, așa încît, în cîțiva ani, a întemeiat o mare stăpînire și a supus geților aproape pe toți vecinii; ba era de mare primejdie și pentru romani, pentru că trecea Dunărea fără să-i pese de nimeni și prăda Tracia pînă în Macedonia și în Iliria, iar pe celții cei ce se amestecaseră cu tracii și cu ilirii i-a pustiit cu totul și pe *boii* care ascultau de regele Critasiros precum și pe teurisci i-a șters de pe fața pămîntului".

Afirmațiile lui Strabo corespund adevărului; ele ne sînt confirmate de alte izvoare istorice contemporane. Dintre acestea, citățm o inscripție greacă pe care locuitorii din Dionysopolis (Balcic) o pun, foarte probabil, în prima jumătate a anului 48 înaintea erei noastre, în cinstea unui concetățean al lor, Acornion al lui Dionysios, care adusese mari servicii orașului. Inscripția ne spune că Acornion fusese pe vremuri trimis ca sol la tatăl lui Buerebista spre a cere protecția acestuia asupra orașului. „În timpul din urmă — continuă inscripția — *regele Buerebista ajungînd cel dintîi și cel mai mare dintre regii din Tracia și stăpînitor al tuturor ținuturilor de dincolo și de dincoace de Dunăre*, Acornion a fost și pe lîngă acesta în cea dintîi și cea mai mare apropiere și a obținut cele mai bune rezultate pentru patria sa, inspirînd și colaborînd la cele mai eficace măsuri și, nu mai puțin, *cîștigînd bunăvoința regelui* pentru mîntuirea cetății sale..."

Trebuie relevat în primul rînd titlul care se dă lui Buerebista: „cel dintîi și cel mai mare dintre regii din Tracia", ceea ce corespunde perfect realității, nefiind de loc o măgulire sau o lingușire. Apoi indicarea posesiunilor sale: „toate ținuturile de dincolo și de dincoace de Dunăre, fapt iarăși riguros exact. (Peste o mie și aproape cinci sute de ani, Mircea cel Bătrîn se va intitula de asemenea: „stăpînitor pe amîndouă malurile Dunării pînă la Marea cea mare"). În al treilea rînd, trebuie subliniată autoritatea de care se bucurau regii geți — tatăl lui Buerebista și mai ales acesta — în fața orașului Dionysopolis a cărui „mîntuire" chiar depindea de „bunăvoința" regelui din Carpați.

Buerebista a ridicat pe daci prin abstinență, sobrietate și ascultare de porunci, ne spune Strabo. Că este adevărat, o arată rezultatele domniei sale, statul dacic care atinge apogeul dezvoltării.

Războaiele pe care le-a purtat acest mare rege cu neamurile vecine au fost încununate de succes. Pe celți, atît cei din sud-vestul Daciei, scordisciii,

cît și cei de la miazănoapte, teuriscii, i-a zdrobit cu totul, așa încît a căpătat porecla de „celtoctonul" sau ucigătorul de celți. Orașele grecești de pe țărmul Mării Negre, de la Olbia, la gura Bugului, pînă la Apollonia, la sud de munții Balcani, sînt supuse în urma unor expediții militare care încep de la anul 50 înaintea erei noastre. Ele recunosc autoritatea regelui dac, îi plătesc și sume de bani. O situație mai bună are numai orașul Dionysopolis, mulțumită relațiilor de prietenie stabilite încă din vremea tatălui lui Buerebista.

Ca urmare a izbînzilor sale militare, Buerebista realizează un stat cu o suprafață considerabilă, cuprinzînd nu numai toate teritoriile locuite de dacogeți, dar și unele din teritoriile vecinilor celți, iliri și traci. Hotarele acestui stat erau, spre răsărit, țărmul Mării Negre și Bugul, spre miazănoapte Carpații Pădurоși, spre apus Cadrilaterul boem, Dunărea mijlocie și Morava, spre miazăzi muntele Haemus sau lanțul Balcanilor. Capitala acestui întins stat a fost *Argedava*. Nu se știe precis unde era situat: unii învățați l-au identificat cu Arcidava, în Banat; alții l-au așezat pe Argeș, la Popești, iar recent s-a emis părerea că ar fi fost în munții Orăștiei, poate chiar la Costești, unde alături de cetatea din munte sînt urmele unei întinse așezări civile.

Dată fiind *întinderea* statului și *mulțimea* neamurilor dacice întrunite acum sub un singur stăpînitor, cifra de 200 000 de ostași pe care o indică Strabo ca putere militară maximă a lui Buerebista, deși uriașă pentru vremurile acelea, nu e imposibilă. Dacii au putut ridica o asemenea armată. Mulțumită ei, regele lor ajunsese stăpînul necontestat al centrului și sud-estului european rămas în afara dominației romanilor și cel mai de seamă adversar al acestora. Buerebista știa că primejdia cea mare venea de aci. În consecință, a și avut o politică ostilă romanilor căutînd să sprijine pe oricine și orice putea să însemne o slăbire a forțelor Romei. În anul 48 înaintea erei noastre, el e în tratative cu Pompeius, rivalul lui Cezar; trimite la acesta ca ambasador pe același Acornion din Dionysopolis care avusese mai înainte și alte însărcinări diplomatice. Inscripția pusă de cetățenii din Dionysopolis în cinstea compatriotului lor Acornion, inscripție de care a fost vorba anterior, arată că acesta, întîlnind pe Pompeius în părțile Macedoniei, „și-a îndeplinit însărcinările ce-avea de la rege, cîștigînd bunăvoința romanilor pentru rege". Nu este de mirare deci că Cezar se hotărîse în anul 44 să pornească o expediție împotriva lui Buerebista și că strîngea, în acest scop, mari forțe militare. Moartea l-a împiedicat s-o facă. Curînd după Cezar și asemenea lui, marele rege al dacilor a căzut victima unei conspirații de nemulțumiți. Odată cu el a dispărut și marea putere a statului dacic; acesta e îmbucătățit de către conspiratori pentru ca fiecare să domnească peste cîte o parte. S-ar putea ca unul dintre conspiratori să fi fost *Koson*, din timpul stăpînirii căruia ni s-au păstrat *monede de aur*, cu numele lui. Pe vremea cînd împăratul roman Octavianus Augustus trimite o expediție împotriva dacilor, erau, în stînga Dunării, *cinci* regate dacice, în locul celui unitar din vremea lui Buerebista. Iar în Dobrogea, cam în aceeași vreme, erau alte *trei*. Bineînțeles că și puterea militară a dacilor, în asemenea împrejurări, scăzuse mult. Strabo ne spune că nu mai puteau ridica acuma o armată mai mare de 40 000 de oameni.

PRIMELE LUPTE CU ROMANII. DAPYX. SUPUNEREA DACIEI PONTICE. Dintre urmașii lui Buerebista, în genere stăpînitori slabi, care nu se pot asemăna nici pe departe cu marele lor predecesor sau cu succesorul lor, eroicul Decebal, amintim pe cîțiva. *Cotiso*, contemporanul lui Octavianus, Augustus, pare să fi stăpînit în sud-vestul Daciei. La un moment dat era vorba de o înrudire dintre cezarul de la Roma și regele dac, fiica celui dintîi, Iulia, urmînd să devie soția lui Cotiso, iar fiica acestuia împărăteasă romană. Căsătoria însă nu s-a mai făcut și, în loc de alai de nuntă, Roma începu a pregăti armată în Panonia, la Siscia, împotriva dacilor. Într-adevăr, politica lui Buerebista, de dușmănie față de romani, avea foarte mulți aderenți printre daci și a fost continuată de unii dintre succesorii marelui rege. Momentul era prielnic, deoarece la Roma izbucniseră luptele pentru întîietate între Octavianus Augustus și Antonius. O năvălire în ținuturile de la miazăzi de Dunăre și o întindere a stăpînirii gete în această direcție părea indicată. O va încerca regele *Dicomes*, prieten cu Antonius, deci dușman lui Octavianus Augustus. El stăpînea, după cîte putem bănui, în cîmpia munteană. Cu ajutor de la bastarni, neam germanic, Dicomes trece peste Dunăre, supune pe moesi, pe tribali, pe dardani și pradă ținutul denteletilor, un neam tracic de la Strymonul de sus (azi rîul Struma), care erau protejații romanilor. Aceștia din urmă reacționează, trimițînd o armată sub comanda lui Crassus care, timp de doi ani de zile, va da o serie de lupte împotriva bastarnilor, fiind ajutat de unul din „regii" geți din Dobrogea, de *Roles*. Acesta primește drept recompensă titlul de „prieten și aliat" al romanilor.

Roles, dealtfel, nu era singurul care-și dădea seama de puterea romanilor și de primejdiile pe care le atrăgea dușmănia lor. Tot așa gîndea și un alt rege dac, anume *Scorilo*, care a domnit, se pare, 40 de ani (cca 28—68 era noastră) și care socotea că nu trebuie să se amestece în certurile interne de la Roma. Celor ce doreau totuși neapărat un atac în provinciile de peste Dunăre, Scorilo le-a dat o pildă vie, foarte sugestivă, pe care ne-o povestește istoricul antic Frontinus astfel: „Scorilo, șeful dacilor, deși știa că poporul roman e sfîșiat prin luptele civile, nu credea totuși prudent să încerce un atac, pentru că își dădea seama că un război extern ar fi adus din nou unirea între cetățenii certați și de aceea, pentru a convinge pe ai săi, a pus doi cîini să se mănînce între ei și cînd erau mai în focul bătăliei, le-a arătat un lup pe care, îndată, lăsînd furia dintre ei, cîinii s-au aruncat; și așa a putut, cu această pildă, să împiedice... năvala împotriva romanilor".

Un alt monarh al dacilor a fost *Comosicus*, care cumula și demnitatea de mare preot. Istoricul Jordanes afirmă că el era urmașul direct, în această ultimă ipostază, al marelui preot Deceneu, colaboratorul apropiat al lui Buerebista.

E necesar să amintim și pe cei trei „regi" din Dobrogea. Unul era *Roles*, de care a fost vorba mai sus. El stăpînea, după cît se pare, partea de miazăzi, avînd ca centre mai însemnate Durostorum (Silistra), Abrittus, la sud-est de precedentul, și Axiopolis (lîngă Cernavodă). Cel de al doilea se numea *Dapyx* și domnea în centrul Dobrogei, în regiunea Capidava (azi cu același nume, la nord de Cernavodă) — Carsium (Hîrșova) — Ulmetum (Panteli-

monul de Sus) — Histria. Cel de al treilea *Zyraxes*, avea în stăpînirea lui partea dinspre miazănoapte, cu localitățile Troesmis (Igliţa), Dinogeţia (Bisericuţa), Aegyssus (Tulcea), Buteridava. Localizarea acestor trei mici stătulețe, impropriu numite regate, e făcută pe temeiul izvoarelor vechi, în special al lui Cassius Dio, un istoric bine informat.

Roles este atacat în anul 28 înainte de era noastră de către vecinul său Dapyx. El cere atunci ajutor prietenilor și aliaților săi romanii. Aceștia trimit pe guvernatorul provinciei Macedonia, Marcus Licinius Crassus care se afla în apropiere, deoarece începuse cu un an înainte lupta împotriva bastarnilor și continua acum operațiile. Dapyx este asediat în cetatea lui; un trădător însă dă putință lui Crassus ca să intre în cetate; atunci Dapyx și cu fruntașii geți din jurul lui, anticipînd gestul eroic de la Sarmizegetusa, se sinucid spre a nu cădea vii în mîinile dușmanului. Poporul din cetate, luînd ce avea mai de preț și turmele, se refugiază într-o marea peșteră (probabil una din cele care se pot vedea și astăzi la locul numit *Gura Dobrogei*, între Ulmetum și Histria). Romanii zidesc atunci intrarea pentru a sili pe cei dinăuntru să se predea sau să piară de foame.

După ce isprăvește cu Dapyx, Crassus atacă și pe vecinul acestuia dinspre miazănoapte, pe Zyraxes, deși nu avusese nimic de suferit din partea lui. Motivul, ne spune Cassius Dio, era dorința lui Crassus de a relua steagurile pe care le pierduse într-o bătălie cu bastarnii și cu geții, lîngă Histria, un general roman cu vreo trei decenii mai înainte, steaguri despre care auzise că se aflau acum în puternica cetate getă de pe malul Dunării, *Genucla*. Crassus înconjoară această cetate pe uscat și pe apă și o ia după un timp relativ scurt, fără însă a prinde pe Zyraxes care fugise, luînd cu el tezaurul, peste Dunăre, la „sciți", de fapt geto-bastarno-sarmații din Moldova sudică și din Bugeac.

Cucerirea „regatelor" dacice din Dobrogea nu însemna însă și supunerea dacilor mult mai numeroși din cîmpia Dunării, din Transilvania și din Banat. Aceștia continuă năvălirea lor la sudul Dunării, fie singuri, fie întovărășind pe alții. E nevoie de o serie de expediții din partea romanilor și de strămutări întregi de populație dacă pe țărmul drept, pentru ca lucrurile să se mai potolească. O astfel de expediție a fost aceea a lui Tiberius Claudius Nero, viitor împărat, împotriva dacilor apuli (regatul lui Cotiso) din anii 12—10 înaintea erei noastre. O a doua, cu efecte considerabile, a fost expediția, din anul 11—12 al erei noastre, a lui Sextus Aelius Catus, consul, care a învins pe daci și a izbutit să strămute 50 000 dintre ei peste Dunăre, în Moesia. Și mai importantă este strămutarea efectuată de Tiberius Plautius Silvanus Aelianus, guvernator al Moesiei între anii 57 și 67 ai erei noastre. Inscripția pusă în cinstea acestui guvernator arată că el „a mutat mai mult de 100 000 de transdanubiani, cu femeile, copiii, principii ori regii lor, dincoace de fluviu, spre a plăti tribut; a înăbușit o mișcare a sarmaților chiar de la începutul ei; a adus regi pînă atunci necunoscuți ori dușmani poporului roman, pe malul Dunării, pe care îl păzea, spre a-i pune să se închine steagurilor romane; a trimis înapoi regilor bastarnilor și roxolanilor pe fiii lor prinși ori luați înapoi de la dușmanii lor, iar regilor daci pe frații lor; de la unii dintre dînșii a luat

în schimb ostatici. Astfel a statornicit el pacea provinciei." Printre cei o sută de mii de transdanubiani mutați de Aelianus se găseau desigur și mulți geți, de nu vor fi fost cu toții geți, așa cum afirmă unii istorici. Printre „regii" aduși să se închine, transformați deci în vasali sau clienți ai imperiului, iarăși de bună seamă că vor fi fost și unii de ai geților. E vorba doar de ținutul din stînga Dunării și aici geții sau dacii erau la ei acasă. În genere se pare că Aelianus a avut față de acești localnici o atitudine împăciuitoare trimițînd, cum spune inscripția, regilor lor pe frații acestora luați prizonieri de romani sau eliberați de romani de la dușmani. Se stabilesc așadar relații mai bune; ele vor dura pînă la anul 69, cînd vom avea de înregistrat o nouă năvălire, cu urmări grave pentru romani. Lui Aelianus i se atribuie *valul* moldovean care, începînd la Poiana, pe Siret, răspunde tocmai la Cetatea Albă, avînd ca scop apărarea ținutului de la gurile Dunării. Dealtfel, în această vreme, vechea colonie grecească Tyras de la gura Nistrului trece direct sub ocrotirea romană. Și Olbia, la gura Bugului, și Chersonesul, dincolo de Don, intră în sfera de influență romană. Marea Neagră e pe punctul de a deveni o nouă „Mare Nostrum", cum era Mediterana, adică înconjurată din toate părțile de pămînt supus autorității Romei.

În toamna anului 69 al erei noastre, cînd luptele civile de la Roma erau în toi, și cînd legiunile din Moesia plecaseră să ajute pe Vespasian, proclamat împărat, împotriva lui Viteliu, dacii trec Dunărea și iau cu asalt castrele auxiliarilor care rămăseseră de pază. O armată întreagă romană, alcătuită din legiunile care sprijiniseră pe Viteliu, este sfărîmată de dacii uniți cu sarmații; comandantul ei, Fonteius Agrippa, este ucis. De-abia generalul Rubrius Gallus izbutește, printr-o serie de lupte, să respingă pe năvălitori și să apere țărmul drept al Dunării, punînd să se ridice castele de pază la distanțe mai mici și avînd garnizoane mai puternice. Măsurile luate acum asigură iarăși liniștea pe o perioadă mai lungă, vreo 15 ani, pînă în vremea lui Domițian și, la daci, a lui Decebal. Ajungem, în felul acesta, la al treilea mare moment din istoria dacilor, la epopeea tragică a ultimului lor rege care duce în mormînt, odată cu el, și statul dacic.

Dintre toate popoarele de la Dunărea de Jos, romanii văzuseră și mai ales simțiseră că cei mai primejdioși, prin numărul lor, prin organizarea, prin civilizația și prin curajul lor, netemători de moarte, erau dacii. Înainte de a-i învinge în țara lor, pe malul stîng și în Transilvania, se gîndiseră să-i înconjure, fie prin întinderea posesiunilor romane, fie prin barbari, adversari ai dacilor și clienți ai imperiului. Și izbutiseră în mare parte. Dacii se găseau, la suirea pe tron a lui Domițian, strînși din trei părți de dușmani. Spre miazăzi, și spre răsărit erau provinciile romane: Moesia superioară și cea inferioară, aceasta din urmă întinzîndu-se pînă pe țărmul nordic al Mării Negre și avînd în sfera ei de influență și cîmpia munteană; spre apus erau regii clientelari suebi și iazygi, care dominau cîmpia Tisei, nu și munții însă, unde dacii își păstrau vechile lor locuințe. Dacii din regiunea deluroasă și muntoasă a Țării Românești, din Transilvania și din Banat riscau deci să fie atacați din trei părți deodată, să fie încercuiți aproape. Ei trebuiau să spargă acest cerc care se strîngea tot mai mult în jurul lor. Se apropia ceasul conflictului decisiv.

DECEBAL REGELE EROU. BIRUINȚA ASUPRA LUI DOMIȚIAN. Conflictul începe în mod favorabil dacilor. Regele acestora, Duras — povestește Cassius Dio — „văzînd greutățile situației dă de bună voie domnia lui Decebal", care „era ager în planurile de război ca și împlinirea lor, știa să-și aleagă timpul cînd să năvălească asupra dușmanului, tot așa de potrivit ca și momentul cînd să bată în retragere, era dibaci în a întinde curse, viteaz la luptă, știind să se folosească înțelept de biruință și să iasă bine dintr-o înfrîngere; pentru aceste însușiri — conchide Cassius Dio — el a fost mult timp pentru romani un potrivnic de temut" (vezi fig. 35 și 36).

Decebal — pe care o inscripție descoperită nu de mult îl arată, se pare, ca fiu al fostului rege Scorilo — izbutește să refacă unitatea politică a dacilor. Autoritatea lui se întinde peste tot ținutul dintre Tisa, Dunăre și Nistru; păreau că se întorc — și de fapt s-au și întors pentru cîtva timp — vremurile lui Buerebista.

Primul act al conflictului este un atac al dacilor peste Dunăre, la finele anului 85 al erei noastre. Armata guvernatorului Moesiei, Oppius Sabinus, e sfărîmată, el însuși ucis, iar capul lui, tăiat, e luat ca trofeu de către daci. Știrea acestei înfrîngeri face pe Domițian să pornească în persoană împotriva lui Decebal; n-ajunge însă pînă pe cîmpul de bătaie, ci se oprește în orașul Naissus din Moesia (Nișul de astăzi) unde începe o serie de ospețe. Armata, între timp, e trimisă înainte cu generalul Cornelius Fuscus. Un izvor antic ne spune că Decebal, văzînd mulțimea trupelor trimise contra sa, ar fi fost dispus să încheie pace, dar că ea i-ar fi fost refuzată. Atunci a trimis vorbă că, pe viitor, dacă romanii vor să încheie pace cu el, le-o va acorda numai în schimbul unei sume care să reprezinte cîte doi oboli de fiecare roman din imperiu. Era, evident, o sfidare. Cornelius Fuscus pe care Tacitus ni-l descrie, cu prilejul altei expediții, ca pe o fire aventuroasă, iubind primejdia pentru ea însăși, pornește îndîrjit împotriva cutezătorului. Se pare că el a trecut Dunărea pe la Oescus, unde, în vecinătate, se găsesc încă urmele unui pod roman, între satele Vadin (R.P. Bulgaria) și Oreea (R.S. România) și că ar fi urcat pe Olt în sus, spre Transilvania. Nu se știe precis locul unde s-a dat lupta; probabil ea va fi avut loc în vreo strîmtoare sau vreun loc accidentat, acoperit cu păduri. Destul că a însemnat un dezastru pentru Cornelius Fuscus și armata sa și una din cele mai mari înfrîngeri pe care le-au suferit vreodată romanii. Comandantul suprem al legiunilor, neprevăzătorul Fuscus, a fost ucis; trupele sale măcelărite sau luate în robie, împreună cu o sumă de arme, de mașini de război și cu steagul armatei (anul 87). Tacitus, ajungînd în *Istoriile* sale la povestirea acestei lupte, trece sub tăcere numărul morților romani spre a nu face cunoscute proporțiile catastrofei; nu se poate opri însă — și aceasta caracterizează gravitatea situației — să nu scrie că nu mai era vorba acuma de o luptă pentru respingerea barbarilor, ci se da „lupta *pentru apărarea granițelor și a castrelor legiunilor*". Dacă Decebal ar fi îndrăznit să ia în acel moment ofensiva, poate că toată desfășurarea evenimentelor ulterioare ar fi avut alt curs. Fapt este că el nu atacă. În anul următor (88), Domițian, dîndu-și seama de puterea adversa-

rului său principal, trimite un nou comandant, pe priceputul și viteazul Tettius Julianus. Acesta introduce o disciplină severă în legiunile sale, trece Dunărea pe la Viminacium (astăzi Costolaț, pe malul sîrbesc), pătrunde în Banat și se îndreaptă spre Sarmizegetusa. La *Tapae*, numele Porții de Fier, pe unde pătrunzi din Banat în Transilvania, s-a dat lupta. Cassius Dio afirmă că Julianus ar fi căzut prin surprindere cu armata sa asupra dacilor și că aceștia ar fi avut pierderi grele. Însuși locotenentul lui Decebal, anume *Vezina*, n-a putut scăpa decît prefăcîndu-se mort și fugind apoi noaptea. După această luptă, Decebal se teme ca armata romană să nu pornească asupra capitalei. Pentru a o împiedica el recurge — ne povestește mai departe Cassius Dio — la o stratagemă. Pune anume să se taie copacii unei păduri întregi la înălțimea unui stat de om și-i îmbracă în haine de ostași spre a face pe adversar să creadă că mai are încă în fața sa, forțe importante, gata de luptă. Izvorul citat adaugă că Julianus ar fi fost înșelat de acest subterfugiu și că romanii s-ar fi retras. Toată această povestire pare puțin probabilă. Mai curînd trebuie să admitem ceea ce ni se relatează mai departe, că Decebal a trimis ambasadori pentru pace. Domițian la început n-ar fi vrut să-i primească: el pornise lupta în acel moment și împotriva quazilor și marcomanilor pe care voia să-i pedepsească fiindcă nu-i dăduseră ajutor în războiul împotriva lui Decebal, și spera să istrăvească astfel, simultan, cu toți adversarii de la Dunăre. S-a întîmplat însă că rezultatul războiului împotriva quazilor și marcomanilor să fie defavorabil: armatele romanilor sînt bătute și atunci Domițian se grăbește să primească ambasada trimisă de Decebal. Delegația de nobili daci, sub conducerea lui *Diegis*, fratele regelui, a întîlnit pe împăratul roman în Panonia sau Moesia. Ea aducea cîțiva captivi din mulții pe care-i făcuseră dacii — restul vor fi eliberați abia de Traian — și ceva arme. Era doar o aparență de supunere. În schimb, Decebal e recunoscut oficial de către Domițian ca rege al dacilor; încoronarea se face simbolic în persoana lui Diegis; i se dă o sumă de bani anual — cuvîntul pe care-l trimisese în batjocură lui Cornelius Fuscus devenise deci realitate, chiar dacă suma nu era aceeași —; i se trimit, ca unui aliat, arme, mașini de război, precum și meșteri și ingineri pentru construcțiile militare pe care urma să le ridice. În asemenea condiții, pacea era evident onorabilă pentru Decebal; ea constituia, în schimb, o atingere adusă prestigiului și demnității romane. Domițian dă serbări mari la Roma și celebrează un triumf asupra dacilor. Nu împinge însă îndrăzneala atît de departe încît să ia și titlul de *Dacicus*. Gurile rele din Roma afirmau chiar — și faptul n-ar mira din partea aceluia care petrecea la Naissus în timp ce legiunile îi erau distruse în Dacia — că obiectele de preț care împodobeau ca pradă triumful lui Domițian fuseseră luate în realitate din tezaurul imperial.

TRAIAN. CELE DOUĂ RĂZBOAIE. PRĂBUȘIREA STATULUI DAC. Această pace durează pînă în anul 101. După Domițian urmase la conducerea imperiului Nerva, un bătrîn cumsecade care n-avea putința de a schimba starea de lucruri existentă, dar care a avut meritul de a designa ca urmaș la tron pe *Traian* (vezi fig. 37, 38, 39). Născut în orașul Italica, în Spania, în anul 52 al erei noastre, acest urmaș al lui Nerva este întruchiparea însuși-

rilor romane, a acelor însușiri care explică formarea celui mai întins și mai puternic imperiu din cîte a cunoscut antichitatea. Traian a fost, înainte de toate, *ostaș*, cel mai mare ostaș, după părerea noastră, al Romei, întrecînd chiar și pe Cezar. Sub el, întinderea imperiului este maximă: din Mesopotamia și Armenia pînă la coastele africane și europene ale Atlanticului, înglobînd și Britania, și din nordul Transilvaniei pînă în deșerturile Nubiei, în sudul Egiptului, și ale Arabiei. Era un mare comandant, cunoscînd toate tainele artei militare și îndurînd alături de soldații săi care, de aceea, îl divinizau, toate privațiunile și mizeriile războiului. Dar alături de virtuțile militare, le avea și pe cele civile. Era un mare constructor și un excelent administrator, luînd măsuri drepte și avînd grijă să nu se facă abuzuri. Nu-l interesa averea, nu dorea să strîngă bogății. Pe de altă parte, era tolerant în ce privește credințele religioase, lăsînd pe fiecare să trăiască potrivit convingerilor sale, cu condiția, bineînțeles, să nu prejudicieze interesele statului. Tocmai de aceea însă cerea tuturora *respectul absolut* al legii căreia el cel dintîi înțelegea să i se supună. Prin toate aceste însușiri, Traian a fost pentru vremea lui și va fi pentru totdeauna tipul reprezentativ al cîrmuitorului: *„Optimus princeps"*. Se explică astfel de ce senatul roman, la încoronarea urmașilor săi, a introdus urarea care însemna deplina recunoaștere a meritelor marelui predecesor: „Să fii mai fericit decît August și mai bun decît Traian".

Era natural, așadar, ca îndată după suirea sa pe tron (27 ianuarie, anul 98 al erei noastre), Traian să se fi gîndit să taie cu sabia tratatul lui Domițian, incompatibil cu demnitatea, interesele și puterea imperiului. Ideea aceasta ajunsese să-l preocupe atît de mult, încît, asemenea lui Cato cenzorul care-și termina invariabil discursurile cerînd distrugerea Cartaginei, Traian adăuga la sfîrșitul deciziilor sale: „așa precum voi preface eu Dacia în provincie romană".

În primăvara anului 101, împăratul pornește la executarea hotărîrii sale. Armata romană a trecut Dunărea prin două locuri, pe poduri de vase, trecerea principală fiind pe la *Lederata*, întocmai ca pe vremea lui Tettius Julianus. De aci a pornit spre *Arcidava* (astăzi Vărădia), apoi spre *Centum Putei* (Surduc), după aceea la *Berzobis* (Jidovin), iar de aci la *Aizizis* (Fîrliug), toate localități în Banat. Acest itinerariu este reconstituit în ce privește partea lui esențială, pînă la Berzobis, pe temeiul indicațiilor posterioare ale Tabulei Peutingeriane, o hartă a lumii vechi din secolul al III-lea al erei noastre. Dacă ni s-ar fi păstrat comentariile lui Traian, *De bello dacico*, așa cum ni s-au păstrat acelea ale lui Cezar privitoare la Galia, am ști astăzi în amănunțime tot drumul armatei romane, atît în prima, cît și în cea de a doua campanie, toate luptele și atîtea alte informații prețioase despre civilizația și cultura dacilor. Din nefericire, soarta rea a făcut ca acest important text să se piardă, așa cum s-a pierdut și lucrarea *Getica* a medicului grec Criton, însoțitorul lui Traian. Din comentariile împăratului nu ni s-a păstrat decît o singură propoziție, citată de Priscian, un autor tîrziu din secolul al VI-lea, ca exemplu pentru o regulă de gramatică: *„Inde Berzobim, deinde Aixim processimus"*. („De aici am mers la Berzobis, apoi la Aixis"); este propoziția care pomenește cele două etape, amintite mai sus, ale drumului prin Banat.

La Tapae, unde se hotărîse, cu un deceniu și jumătate mai înainte, soarta expediției lui Tettius Julianus, se dă și de data aceasta o crîncenă bătălie în care învinș romanii. Cassius Dio povestește — și lucrul se potrivește perfect cu firea împăratului — că din pricina marelui număr de răniți, isprăvindu-se pansamentele, Traian a dat ordin să fie rupte în fîșii veșmintele și albiturile garderobei sale, spre a se lega cu ele rănile soldaților. După biruința de la Tapae, armata romană apucă pe valea Bistrei în sus, vale care răspundea chiar la Sarmizegetusa (vezi fig. 40). Înaintarea, și pînă la Tapae și după aceea, se făcuse încet, deoarece terenul trebuia cercetat pas cu pas, și ținutul rămas îndărăt întărit cu lagăre și lucrări de fortificație, spre a nu fi expuși unui atac din spate sau din flancuri. Așa încît iarna anului 101 veni înainte ca războiul să se fi sfîrșit. Decebal trimisese, e adevărat, o solie spre a cere pace, dar nu izbutise s-o obțină; ambasadorii săi erau trei oameni de rînd și, desigur, aceasta contribuise la refuzul lui Traian.

În timpul iernii, ostilitățile încetară în această regiune — dacii se întăriseră la Poarta de Fier, trecătoarea care duce din Banat în Transilvania — începură însă în partea de răsărit a Moesiei Inferioare, adică în Dobrogea. O armată a lui Decebal, împreună cu un corp de sarmați — acești aliați ai regelui dac luptau îmbrăcați de sus pînă jos, inclusiv caii, în zale de metal — trecu pe malul drept al Dunării și atacă cetățile romane. Avură loc, la Adamclisi, lupte grele și însuși Traian trebui să coboare pe Dunăre spre a veni în ajutorul alor săi. În cele din urmă însă, năvălitorii fură respinși pe malul stîng.

În primăvara anului 102, se reia ofensiva în apus. Se dau o serie de bătălii în care dacii, deși luptă cu un eroism vrednic de admirat și cu un dispreț de moarte pe care numai credința lor în nemurirea sufletului îl poate explica, sînt totuși bătuți. Romanii cuceresc, între altele, cetatea în care se aflau trofeele luate de la armata distrusă a lui Cornelius Fuscus; cu acest prilej, ei prind și pe o soră a lui Decebal. Regele dac, văzînd că primejdia e din ce în ce mai mare, se hotărăște să trimită o a doua ambasadă alcătuită, de data aceasta, din nobili (vezi fig. 41). Solii vin în fața lui Traian, îngenunchează și imploră, cu mîinile întinse, pacea. Împăratul refuză pentru a doua oară. Romanii cuceresc și ultimele întărituri care apărau drumul spre Sarmizegetusa și ajung aproape de capitală. În fața ei, se dă o nouă luptă înverșunată, în care dacii sînt iarăși învinși. Văzînd că soarta armelor îi este statornic dușmană și că Traian va intra în cetatea sa de scaun, Decebal se hotărăște să se ducă el însuși spre a cere pace. Ajuns în fața împăratului care îl primește stînd pe jilțul domnesc și înconjurat de generali și steagurile armatei sale, regele dac, ai cărui însoțitori îngenunche la picioarele biruitorului, se supune. Împăratul îi acordă, de data aceasta pacea, Decebal obligîndu-se — ne spune Cassius Dio — „să înapoieze toate armele, mașinile și meșterii primiți de la romani, să predea dezertorii, să dărîme toate cetățile, să părăsească toate cuceririle făcute în afară de propria sa țară, să recunoască — după formula tradițională — de prieteni și dușmani, pe prietenii și dușmanii poporului roman și, în sfîrșit, să nu mai primească nici un roman, civil sau militar, în slujba sa" (toamna anului 102). În afară de acestea, Traian anexează imperiului

Oltenia, dacă nu în întregime, cel puțin partea de șes, apoi Muntenia și Banatul. Erau regiuni în care influența romană pătrunsese deja și pe drumurile cărora negustorii sud-dunăreni umblau de multă vreme. După ce lasă garnizoane în centrele mai importante din Dacia, și, în primul rînd, în Sarmizegetusa, spre a supraveghea pe Decebal, împăratul se întoarce la Roma. Aici el serbează un binemeritat triumf, luînd numele de *Dacicus* (vezi fig. 42, 43).

Regele dac se supusese numai de nevoie; Cassius Dio, izvorul principal pentru cunoașterea acestor împrejurări, ne-o spune lămurit: „nu că doară el ar fi avut de gînd să se ție de cele încheiate, ci numai pentru a scăpa din pierzania în care se afla". De aceea, nu trecu multă vreme de la întoarcerea lui Traian la Roma și îi veni vestea că „Decebal face multe contra legăturii păcii; primește iarăși dezertorii, reîntărește cetățile, cercetează prin soli popoarele vecine, pedepsind pe acelea care nu primeau a fi alături de el, luînd bunăoară iazigilor o parte din pămînt" și altele de felul acesta. Dreptatea ne obligă să recunoaștem că Decebal nici n-ar fi putut respecta tratatul. Cu o bună parte din țară anexată de romani, cu garnizoană romană în centrele sale mai importante, cu interzicerea de a mai avea o altă politică externă decît aceea a imperiului, cu obligația de a-și dărîma cetățile, statul dacic era de fapt și de drept numai o aparență sau un simulacru de stat, iar regele său un personaj pur decorativ. Decebal nu era însă omul să admită o asemenea situație falsă și o asemenea umilință. El, care bătuse două armate romane, să vadă acum garnizoana de legionari din Sarmizegetusa supraveghindu-i orice mișcare! De aceea, sfîrșitul se putea prevedea. El avea să fie războiul și anume, de data aceasta, un război fără cruțare, mergînd pînă la distrugerea unuia din adversari. Traian, spirit realist, a simțit-o de la cea dintîi știre despre manevrele lui Decebal. În consecință, dîndu-și seama de proporțiile și caracterul luptei ce avea să se desfășoare, el ia o serie de măsuri, atît de ordin militar, cît și de ordin administrativ. Întărește mai întîi considerabil linia Dunării prin întemeieri de castre sau lagăre militare, cum e acela de piatră de la Carsium, inaugurat în anul 103 al erei noastre sau acela de la Barboși unde era, în același timp, și o stațiune a flotei romane de la Dunăre. Garnizoane puternice primesc orașele Durostorum și Troesmis; în același timp, se fundează centre noi urbane, precum *Nicopolis ad Istrum*, și *Marcianopolis* în sudul Dobrogei, iar Abrittus, tot în sudul Dobrogei, e mărit.

Pentru a avea o legătură ușoară și permanentă între cele două maluri ale Dunării, Traian însărcinase după primul război dacic pe vestitul arhitect Apollodor din Damasc să construiască un pod de piatră peste fluviu. Locul ales a fost în dreptul orașului Drubetis sau Drobeta (azi Drobeta-Turnu Severin), unde Dunărea are o lățime de 1 127 de metri și o adîncime, la mijloc, de 30 de metri. Lucrarea s-a executat repede: în primăvara anului 105 era gata. Stîlpii, care susțineau suprastructura podului, în număr de 20, au fost făcuți din piatră legată cu ciment roman și din cărămidă. Ei se aflau la distanță de 170 de picioare unul de celălalt, adică vreo 56 de metri. Partea de deasupra a podului era, se pare, de lemn, iar lungimea totală a lui, între cele două portaluri, de 1 134,90 metri. În luna ianuarie 1858, scăzînd în mod neobișnuit nivelul apelor Dunării, s-au putut examina de aproape stîlpii

podului și s-a constatat că în zidărie erau găuri în care fuseseră fixate bîrne de stejar, găsindu-se chiar și cîteva bucăți de lemn. Cărămizile care acopereau stîlpii — cărămizi care au de fapt consistența și soliditatea pietrii, fiind făcute, întocmai ca și cimentul roman, după o rețetă specială — poartă mărcile a diferite cohorte din Legiunea a VII-a Claudia, precum și a altor cohorte independente; așadar, la această mare construcție tehnică — ea a stîrnit admirația istoricului Cassius Dio — au lucrat, cum era dealtfel obiceiul la romani, ostașii. Se poate spune că nu numai Dacia, dar întreg imperiul roman a fost cucerit, în timp de război, cu sabia, iar în timp de pace cu ciocanul, dalta și mistria legionarilor. Ostașii erau în același timp și zidari, ofițerii erau și arhitecți. Stau și astăzi, în multe părți ale Europei, ca pilde vii de trăinicie și îndrăzneală, construcțiile făcute acum aproape două mii de ani de acești admirabili arhitecți care au fost romanii.

Traian pleacă din Roma la 4 iunie al anului 105; în cursul lui iulie, după ce toate preparativele fuseseră făcute și podul isprăvit, începe campania propriu-zisă. O parte din armată ocupase încă dinainte malul stîng și ridicase aici fortificații pentru a apăra podul; restul, în frunte cu împăratul, trece acum peste bătrînul fluviu, după ce mai întîi se aduseseră zeilor sacrificiile necesare (vezi fig. 44, 45, 46, 47). Pentru prima dată, în cursul istoriei, malurile Dunăriului erau legate printr-un pod de piatră. Act simbolic care voia parcă să anunțe luarea pentru totdeauna în stăpînire a Daciei de către romanitatea biruitoare. O altă armată a trecut Dunărea la Oescus. Ea se întîlni, urcînd pe rîu în sus (vezi fig. 48), cu cea dintîi care străbătuse Oltenia de la apus spre răsărit. Avînd acum forțele reunite, Traian înaintă spre miazănoapte și trecu în Transilvania pe la Turnu Roșu. O dovadă că acesta a fost drumul urmat de împărat în cel de al doilea război este denumirea de *Castra Traiana* pe care o are o localitate de pe valea Oltului în hărțile vechi. Ea ne arată că acolo a fost una din taberele principale instituite de-a lungul drumului.

Încă de la începutul expediției, unele triburi dacice, precum și iazigii, se supun. Celelalte însă luptă cu înverșunare; o scrisoare contemporană pomenește de „rănile uriașe provocate de coasele dacilor". Decebal știa că, de data aceasta, nu mai încape cruțare și, în consecință, recurge la mijloace extreme, nedînd îndărăt nici de la cele pe care, în altfel de împrejurări, nu le-ar fi întrebuințat. Astfel, la începutul campaniei, trimite pe cîțiva dezertori romani spre a-l ucide pe Traian; o întîmplare face să se descopere planul și crima este împiedicată. După aceea, atrage într-o cursă pe unul din comandanții armatei romane, pe Longinus, bunul prieten al lui Traian, sub cuvînt că vrea să trateze pacea, și apoi trimite vorbă împăratului că va ucide pe Longinus în cele mai cumplite chinuri, dacă legiunile nu se retrag din Dacia și dacă nu i se înapoiază țara pînă la Dunăre. Traian era pus astfel într-o dureroasă situație: sau să piardă pe un bun prieten și priceput general sau să renunțe la continuarea războiului și la stăpînirea Daciei. Răspunsul îl dă chiar Longinus care trimite vorbă lui Traian să continue războiul cu toată hotărîrea și să-i răzbune moartea, deoarece el ia otravă.

După lupte sîngeroase pentru cucerirea cetăților din munți care apărau drumul spre capitală, armatele romane ajung în fața Sarmizegetusei, venind de data aceasta, dinspre răsărit. Decebal, văzînd slăbiciunea tot mai mare a unor neamuri dacice, dispuse la o înțelegere cu Roma, și iminența primejdiei, solicită pacea. Traian îi cere predarea, a lui și a întregii armate dace, fără condițiuni. Regele dac care, după încercarea de atentat și după moartea lui Longinus, știa ce înseamnă aceasta, refuză și se pregătește de lupta supremă. Romanii dau un prim atac asupra zidurilor Sarmizegetusei, sînt însă respinși de către apărători, care zvîrleau de sus bolovani uriași. Legionarii taie atunci o pădure și construiesc un „agger", adică o fortificație paralelă cu aceea a dacilor și la o mică distanță de aceasta. Are loc apoi un al doilea asalt, în cursul căruia romanii izbutesc să pătrundă în oraș. Dacii dau foc cetății; o parte din căpetenii, pentru a nu împodobi triumful învingătorului, după care urma cu siguranță executarea lor în temnița Tullianum din Roma, se sinucid bînd otravă; ceilalți, împreună cu regele și cu resturile armatei, vor să mai facă o ultimă încercare în munții din răsăritul țării. Dar romanii îi urmăresc de aproape și-i înconjură. Decebal, văzînd că totul este pierdut și știind ce-l așteaptă, se sinucide, folosind sabia sa, așa cum făcuse, cu aproape un secol și jumătate în urmă, regele Dapyx, în Dobrogea. Capul său este adus, pentru credință, în fața lui Traian care își avea cartierul general în localitatea dacică *Ranisstorum*, și apoi trimis la Roma ca să vadă senatul și tot poporul pieirea celui mai vajnic dușman din cîți avusese imperiul în ultimul secol (vara anului 106, înainte de 11 august) (vezi fig. 49, 50).

Prada pe care o iau romanii, după cucerirea Sarmizegetusei, este enormă. Numai *aur* au găsit în valoare de 556 milioane de lei, valuta dinainte de 15 august 1916 (după evaluările învățatului francez J. Carcopino). Cifra nu trebuie să surprindă. Se știe doar că minele de aur din Munții Apuseni erau exploatate din vremuri imemoriale. Cantitatea de mai sus nu reprezenta decît producția pe treizeci de ani a minelor din vremea aceea. Și e foarte natural să admitem că tezaurul regilor daci trebuia să cuprindă cantități importante de metal prețios. Exista și în vremea aceea, cum există și azi, obiceiul de a acumula, de a stoca aurul. Argint s-a găsit în valoare de vreo 62 de milioane lei, aceeași valută. S-au mai luat apoi „un număr de vase și de cupe care desfide orice evaluare", ca să întrebuințăm înșeși cuvintele scriitorului antic Ioannes Lydus, turme de vite, arme și mulți prizonieri. Pe statuile de bronz aurite din forul lui Traian sta scris: „Ex manubiis", — adică făcute din prada de mînă, deci din ce a putut lua fiecare soldat, la repezeală, și duce cu el. Între spolii s-a aflat și cornul de băut, poate de zimbru, îmbrăcat în aur, al lui Decebal, pe care împăratul îl închină lui Jupiter Kassios.

Cît de însemnată a fost prada luată de romani din Dacia se vede din următorul fapt: înainte de războaiele lui Traian, imperiul trece printr-o gravă criză financiară. Se numise chiar o comisie care să propună reduceri și economii în cheltuielile publice. După războaie, dimpotrivă, se constată o situație financiară înfloritoare; nu mai e vorba de reduceri; mai mult, se fac construcții însemnate, teatre, apeducte, fortificații în diferite părți ale imperiului și, ceea ce e într-adevăr extraordinar, se suprimă impozitele pe

anul 106, contribuabilii primind, dimpotrivă, de la împărat, cîte 650 de dinari fiecare. Această schimbare totală nu poate avea decît o explicație: cantitatea enormă de aur și de argint pe care cucerirea Daciei a adus-o în tezaurul roman. Nu degeaba a fost calificată această țară de către învățații vremii noastre drept „California lumii vechi".

Cucerirea Daciei a produs la Roma o satisfacție extraordinară. Serbările date au întrecut în măreție și somptuozitate tot ce se făcuse pînă atunci. Ele au durat 123 de zile, cu participarea a 10 000 de gladiatori; 11 000 de fiare sălbatice au fost aduse în circuri spre a îndestula pofta de spectacol a publicului roman. S-au făcut donații în bani și distribuții de alimente celor nevoiași; s-au bătut, în afară de monede, 3 medalii comemorînd acest eveniment: una mai mare, de argint, celelalte două de bronz. S-au realizat în ceramică bibelouri sau mici obiecte în legătură cu supunerea Daciei; pe unele s-a scris și numele lui Decebal. Dar în afară de aceste manifestări, mai mult sau mai puțin trecătoare, s-au realizat și unele lucrări și monumente de mari proporții destinate să amintească multor generații strălucitele fapte de arme ale împăratului.

În sudul Dobrogei, în regiunea unde se dăduseră luptele grele din iarna anului 101—102 și ca o dovadă a însemnătății lor, s-a ridicat în anul 109 — data o știm chiar din inscripția pusă de Traian și dedicată zeului „Marte Răzbunătorul" (*„Marti Ultori"*) — un monument numit *Tropaeum Traiani*, de proporții impunătoare (înălțime — 38,29 metri, diametrul bazei — 39,328 metri), împodobit cu sculpturi reprezentînd diferite scene de război. Și astăzi se mai văd, în apropiere de satul Adamclisi, adică, în turcește, *Biserica omului*, nume în legătură tocmai cu monumentul, ruinele — de formă circulară — ale Trofeului; alături, rînduite cu grijă, sînt sculpturile ce au împodobit monumentul; una singură dintre metopele păstrate lipsește: se află la Muzeul Arheologic din Istanbul.

Al doilea monument comemorativ a fost *Columna lui Traian* așezată în mijlocul frumosului for construit de împărat la Roma și inaugurată în ziua de 12 mai, anul 113. Este o coloană de marmură albă, înaltă de aproape 40 de metri (exact: 39,83 m) cu un diametru de aproape 4 metri, împodobită cu un șir continuu de sculpturi care o acoperă de la bază pînă în vîrf (vezi fig. 51, 52, 53). Aceste sculpturi reprezintă scene din cele două războaie dacice și suplinesc, dar numai în mică parte, prețioasele *Comentarii* ale lui Traian și *Geticele* lui Criton, astăzi pierdute. În soclul columnei a fost depusă în anul 117 urna de aur conținînd cenușa împăratului Traian, mort la 65 ani în orașul Selinus din Cilicia Asiei Mici, oraș care s-a numit apoi Traianopolis.

BIBLIOGRAFIE

TRACII: W. Tomaschek, *Die alten Thraker. Eine ethnologische Untersuchung*, I—II, în *Sitzungsberichte phil.-hist. Cl.*, t. 128, 130, 131, Viena (1893—1894), 303 p. in 8°; Gawril I. Kazarow, *Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker*, Sarajevo, 1916, 125 p. in

8°; G. G. Mateescu, *Nomi traci nel territorio scito-sarmatico*, în *Ephem. Dacorom*, II (1924), p. 223—238; G.G. Mateescu, *Graniţa de apus a Tracilor. (Contribuţiuni toponomastice şi epigrafice*, în *Anuar. Inst. Cluj*, III (1926), p. 337—492; Gawril I. Kazarow, *Thrace*, în *Cambridge Ancient History*, vol. VIII, Cambridge, 1930, p. 534—560 şi 780—786; Dimiter Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Wien, 1957, II + 584 p. in 8°; Joseph Wiesner, *Die Thraker. Studien zu einem versunkenen Volk des Balkanraumes*, Stuttgart, 1963, 256 p. in 8°; Gh. Ştefan Vl. Iliescu, R. Hîncu, V. Popescu, H. Mihăescu şi colectivul, *Izvoarele privind istoria României*, I, Bucureşti, 1964, XXIX + 791 p. in 8°. Ion I. Russu, *Ilirii. Istoria, limba şi onomastica, romanizarea*, Bucureşti, 1969, 303 p. in 8° + 1 h.

DACII SAU GEŢII: I. Andrieşescu, *Piscul Crăsani. Descoperirile arheologice din vara anului 1923*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.* s. 3, t. III, p. 1—111; V. Pârvan, *Getica* în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. III, 1926, p. 113—851; Radu Vulpe, *Piroboridava. La station protohistorique et daco-romaine de Poiana dans la Moldavie inférieure*, Paris, 1932, 40 p. in 8°; Radu Vulpe, *Aşezări getice din Muntenia*, Bucureşti, 1966, 64 p. şi pl.; I.I. Russu, *Limba traco-dacilor*, ediţia a doua, Bucureşti, 1967, 253 p. in 8°; V. Pârvan, *Dacia*, ediţia a cincea, revăzută şi adnotată de Radu Vulpe, Bucureşti, 1972, 293 p. in 8°; Hadrian Daicoviciu, *Dacii*, ediţia a doua, Bucureşti, 1972, 380 p. in 8°.

NĂVĂLIREA SCIŢILOR: Ellis H. Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge, 1913, 720 p. in 4°; M. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in south Russia*, Oxford, 1922, XVI + 260 p. in 4°; V. Pârvan, *Consideraţii asupra unor nume de riuri daco-scitice*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. I, p. 1—31; Carl Patsch, *Die Völkerschaft der Agathyrsen*, în *Akad. der Wissenschaften in Wien, Phil.-hist. Classe*, 1925, nr. XII a, p. 69—77; Al. Rosetti, *Resturi de limbă scito-sarmată*, Iaşi, 1930, 16 p. in 8°; V. Canarache, *Monedele sciţilor din Dobrogea*, în *S.C.I.V.*, I (1950), 1, p. 213—257; D. Berciu, *O descoperire traco-scitică la Dunărea de Jos*, în *S.C.I.V.*, X (1959), 1, p. 7—48; Dorin Popescu, *Autour de la question des Scythes en Transylvanie*, în *Dacia*, N.S., VI (1962), p. 443—455; A. Aricescu, *Cazanul scitic de la Castelu*, în *S.C.I.V.*, XVI (1965), 3, 565—570; Volker Wollmann, *O descoperire scitică în judeţul Cluj*, în *S.C.I.V.*, 21 (1970), 2, p. 245—251.

AŞEZĂRILE GRECEŞTI PE ŢĂRMUL DE APUS AL MĂRII NEGRE: V. Pârvan, *La pénétration hellénique et helénistique dans la vallée du Danube (D'après les dernières découvertes archéologiques)* în *Bull. Sect. Hist. Acad. Roum.*, X (1923), p. 23—47; G. Glotz, *Histoire Grecque* t. I *Des origines aux guerres médiques*, Paris, 1925, XIX + 635 p. in 8°; Em. Condurachi, *Scurt istoric al cetăţii Histria*, în *Histria*, I, Bucureşti, 1954, p. 9—62; Irina Cazan, Victoria Eftimie, *Imports of stamped amphorae in the lower danubian regions and a draft Rumanian Corpus of Amphora stamps*, în *Dacia*, N.S., III (1959), p. 195—215; C. Preda, *Archaeological discoverie in the greek cemetery of Callatis — Mangalia (IV-th — III-rd centuries befor our era)*, în *Dacia*, N.S., V (1961), p. 275—303; Maria Coja, *Activitatea meşteşugărească la Histria în sec. VI—I î.e.n.*, în *S.C.I.V.* XIII (1962), 1 p. 19—46; P. Alexandrescu, *Autour de la date de fondation d'Histria*, în *Studii clasice*, 4 (1962), p. 49—69; Iorgu Stoian, *Tomitana*, Bucureşti, 1962, 379 p. in 4°; D.M. Pippidi, D. Berciu, *Geţi şi greci la Dunărea de*

Jos din cele mai vechi timpuri pînă la cucerirea romană, Bucureşti, 1965, 343, p. in 8°; D. Tudor, *Răspîndirea amforelor greceşti ştampilate în Moldova, Muntenia şi Oltenia*, în *Arheologia Moldovei*, V (1967), p. 37—80; D.M. Pippidi, *Histria şi Callatis în secolele III—II î.e.n.* în *Contribuţii la istoria veche a României*, Bucureşti, 1968, p. 32—67.

ISTORIA POLITICĂ A DACILOR PÎNĂ LA NĂVĂLIREA CELŢILOR: Mario Attilio Levi, *La spedizione scitica di Dario*, în *Revista di Filologia e d'Istruzione Classica*, N.S., XI (1933), p. 58—70; Vl. Iliescu, *Campania strategului Zopyrion la Dunărea de Jos*, în *Pontica*, 4 (1971), p. 57—73.

CELŢII ÎN DACIA: V. Pârvan, *Considérations sur les sépultures celtiques de Gruia*, în *Dacia*, I (1924), p. 35—50; V. Pârvan, *La Dacie à l'époque celtique*, în *Compte-Rendus des Séances de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres*, Paris, 1926, Avril-Mai, p. 86—97; Dr. Marton Roska, *Tombeau celtique de Cristurul Săcuiesc, dep. d'Odorhei*, în *Dacia*, III—IV (1927—1932), p. 359—361; H. Hubert, *Les Celtes et l'expansion celtique jusqu'a l'époque de la Tène*. 2 vol., Paris, 1932, XXVI + 403 şi XVII + 368 p.; Carl Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, V, 1: *Bis zur Festsetzung der Römer in Transdanuvien*, în *Sitzungsberichte. Phil.-hist. Cl.*, t. 214 (1932), p. 1—206; C.S. Nicolăescu-Plopşor, *Les Celtes en Oltenie*, Guimaraes, Portugal, 1933, p. 308—312, in 4° (Extras din *Homenagem a Marius Sarmento*); Ion Nestor, *Keltische Gräber bei Mediaş*, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 159—182; Dorin Popescu, *Două descoperiri celtice din Oltenia*, în *S.C.I.V.*, XIV (1963), 2, p. 403—412; D.M. Pippidi, *Histria şi geţii în sec. II î.e.n.*, în *Studii clasice* V (1963), p. 137—163; Ion Horaţiu Crişan, *Materiale dacice din necropola şi aşezarea de la Ciumeşti şi problema raporturilor dintre daci şi celţi în Transilvania*, Baia Mare (1966), 96 p. in 8°; I.I. Russu, *Zoltes şi Rhemaxos...* în *Apulum*, VI (1967), p. 123—143; Vasile I. Dupoi, *Bastarnii în Dacia*, Bucureşti, 1971, 24 p. in 8°.

MARELE REGE BUEREBISTA ŞI URMAŞII SĂI PÎNĂ LA DECEBAL: R. Vulpe, *Argedava*, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, Bucureşti, 1960, p. 557 — 566; Dinu C. Giurescu, *Relaţiile geto-dacilor cu lumea greacă şi romană*, în *Pagini din trecutul diplomaţiei româneşti*, Bucureşti, 1966, p. 14—35; Const. C. Giurescu, *Lacul lui Ovidiu*, în *Săptămîna* din 22, IX, 1972, p. 3—4.

C. Daicoviciu, *Noi contribuţii la problema statului dac*, în *S.C.I.V.*, VI (1955), 1—2, p. 47—60; Em. Condurachi, *Tib. Plautius Aelianus şi strămutarea transdanubienilor în Moesia*, în *S.C.I.V.*, IX (1958), 1, p. 119—130; Radu Vulpe, *Les Gètes de la rive gauche du Bas Danube et les Romains*, în *Dacia*, N.S., IV (1960), p. 309—332; H. Daicoviciu şi Jan Trynkowski, *Les rois daces de Burébista à Décébale*, în *Dacia*, XIV (1970), p. 159—166; Iudita Winkler, *Consideraţii despre moneda „Koson"*, în *S.C.I.V.*, XXIII (1972), 2, p. 173—199.

DECEBAL ŞI LUPTELE CU ROMANII: Stéphane Gsell, *Essai sur le règne de l'empereur Domitien*, Paris, 1894, 392 p. in 8°; P. Coissin, *Les triomphes de Domitien*, în *Rev. Arch.*, XXVIII (1928), p. 65—94.

Roberto Paribeni, *Optimus Princeps. Saggio sulla storia e sui tempi dell'Imperatore Traiano*, 2 vol. Messina, (1926—1927), V + 340 + 321 p. in 8°; Const. Moisil, *Mone-*

tele Împăratului Traian referitoare la războaiele cu dacii şi la cucerirea Daciei, Bucureşti, 1930, 30 p. in 8°; J. Carcopino, *Points de vue sur l'impérialisme romain*, Paris, 1934, 275 p. in 8°; C. Daicoviciu, *Neue Mitteilungen aus Dazien*, Bucureşti, 1941, 38 p. in 4°; M. Speidel, *The captor of Decebalus, a new inscription from Philippi*, în *The Journal of Roman Studies*, LX (1970), p. 142—153; M.P. Speidel, *Ranisstorum, ultimul punct de sprijin al lui Decebal*, în *Acta*, VII (1970), p. 511—515; D. Tudor, *Podurile romane de la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1971, 209 p. in 8°.

Gr.G. Tocilescu, *Monumentul de la Adam Klissi, Tropaeum Traiani*, publicat în colaboraţiune cu Otto Benndorf şi George Niemann Viena, 1895, 172 p. in 4°; Teohari Antonescu, *Le trophée d'Adam Clissi. Étude archéologique*, Iaşi, 1905, 252 p. in 4°; Ferri Silvio, *Nuovi documenti relativi al Trofeo di Traiano nella Mesia, Inferiore*, în *Annali de la R. Scuola Normale Superiore di Pisa*, s, 2, vol. II (1933), p. 369—375; Radu Vulpe, *Trofeul de la Adamclisi. Stadiul actual al problemei*, Cernăuţi, 1937, 13 p. in 8°; *Monumentul de la Adamklissi. Tropaeum Traiani*, ediţia a II-a, Bucureşti, 1961, 750 p. in 4° şi planşe.

Conrad Cichorius, *Die Reliefs der Trajanssäule*, 2 vol. comentar şi 2 vol. planşe în fo, Berlin, 1896—1900; K. Lehmann — Hartleben, *Die Trajanssäule*, 1 vol. text şi 1 vol. planşe, Berlin şi Leipzig, 1926, VIII + 158 p. + 73 p. in 4°; Hadrian Daicoviciu, *Osservazioni intorno alla Colonna Traiana*, în *Dacia*, N.S., III (1959), p. 311—323; *Die Trajanssäule. Grundfragen und Tafeln*, Bucureşti-Bonn, 1969, 295 p. in 4°.

CIVILIZAȚIA ȘI CULTURA DACILOR SAU GEȚILOR

„Geții cei ce se cred nemuritori"
(HERODOT)

Odată cu croicul rege Decebal dispare și *statul* dac, nu însă și *poporul*, așa cum afirmă interesat unii istorici străini care ne contestă continuitatea și cum au crezut chiar unii istorici români mai vechi, prea mult preocupați de originea noastră romană. E drept că o parte din populația bărbătească a căzut în timpul luptelor. Unele triburi, după terminarea războiului al doilea, au pribegit poate în munții dinspre miazănoapte, cea mai mare parte însă a lor a rămas pe loc. Am văzut dealtfel că o sumă dintre daci s-au supus încă de la începutul războiului. Apoi, dacă au căzut în lupte mulți bărbați, aceasta nu înseamnă că au pierit totodată și femeile și copiii lor. În sfîrșit, romanii n-aveau nici un interes să extermine populația rămasă, fiindcă ar fi exterminat, odată cu ea, și pe viitorii contribuabili, soldați și producători de care imperiul avea nevoie. Inscripțiile ne arată o serie de *cohorte* și de *ale* — adică trupe de infanterie și de cavalerie — alcătuite din *daci*, luptînd ca soldați *romani*, în timpul împăraților de după Traian, pe diferite cîmpuri de bătălie. Tot inscripțiile ne arată nume de daci în cuprinsul Daciei romane. Dealtfel, nici n-am avea nevoie să mai argumentăm: un popor de *mărimea* și *vechimea* dacilor, cu civilizația și cultura lor, nu putea fi nici *distrus*, nici *mutat*. Cea mai mare parte a lui a rămas pe loc și și-a continuat munca de toate zilele (vezi fig. 54), plătind însă impozitele funcționarilor romani, făcînd, de la o vreme, armată sub comanda romană, și deprinzînd încetul cu încetul, din necesitate sau interes întîi, din modă și obișnuință apoi, limba romană.

Mai înainte însă de a descrie fenomenul de romanizare a dacilor și amestecul acestora cu coloniștii, e necesar să știm cum se înfățișau dacii sau geții, ce viață duceau, care erau ocupațiile lor de căpetenie, organizarea lor economică și socială, politică și militară, care era credința lor, într-un cuvînt să cercetăm *civilizația* și *cultura* poporului dac. El stă la temelia neamului nostru ca elementul etnic component cel mai însemnat. Și numai dacă ne dăm seama de caracteristicile acestui element, vom putea să ne lămurim asupra amestecului rezultat, vom putea explica unele trăsături ale poporului nostru.

ÎNFĂȚIȘAREA LOR. ÎMBRĂCĂMINTEA. ÎNDELETNICIRILE. S-a afirmat de unii istorici neinformați că dacii ar fi fost oacheși și scurți la trup. Izvoarele nu confirmă această părere. Strabo spune despre *corali* pe care-i consideră ca un neam getic, că erau *flavi* adică blonzi și cu ochi albaștri, iar Galenus afirmă în general despre traci și sciți că au pielea albă și curată. Se pare că dacii, ca și ceilalți nordici europeni, erau blonzi. Atît monumentul de la Adamclissi, cît și Columna lui Traian ni-i arată de statură potrivită, nici foarte înalți, nici scurți. Bărbații poartă părul mare și au toți barbă; nicăieri nu găsim un dac reprezentat altfel. Pe frunte și la tîmple, părul e tăiat. La cei nobili, după cum ne arată una din metopele de la Adamclissi, barba e îngrijit tăiată. Femeile, judecînd după Columnă, par să fi fost înalte, zvelte și, în general, frumoase; părul îl purtau pieptănat cu cărare la mijloc și strîns la spate, făcut conci sau coc.

Îmbrăcămintea bărbătească se alcătuia din pantaloni nu prea largi, cam în felul cioarecilor, și o cămașă strînsă la mijloc cu o curea. Pe deasupra ei purtau, în vreme de iarnă, un cojoc ceva mai lung, cu blana pe dinăuntru, și destul de strîns pe trup. Așa ni-i arată Trofeul. Pe Columnă, ei sînt înfățișați purtînd peste cămașă o mantie scurtă, fără mîneci, prinsă de umăr cu o fibulă sau copcă. Nobilii își acopereau capul cu un fel de căciuliță de lînă sau pîslă, asemănătoare căciulii frigiene, în timp ce oamenii din popor umblau cu capul descoperit. Pe vreme rea aveau și unii și ceilalți, o glugă păstrată în portul nostru popular. În picioare purtau opinci, prevăzute, iarna, cu „mîțe" sau crampoane de fier.

Femeile sînt înfățișate, pe Trofeu, avînd o cămașă cu mîneci scurte și o fustă. Pe Columnă, ele poartă peste haina stilizată ca un „chiton" grecesc, dar mai lungă decît acesta, o mantie drapată; pe cap au o broboadă, înnodată la spate, sub coc.

Ocupația de căpetenie a dacilor a fost agricultura. Am văzut că ostașii lui Alexandru cel Mare, în expediția pe malul stîng al Dunării, au trebuit să treacă prin lanuri întinse de grîu, culcînd spicele cu lancea. Caracteristică pentru atenția pe care o acordau dacii agriculturii este știrea lexicografului Suidas care o ia, la rîndu-i, din opera lui Criton. Acesta spune că în vremea războiului cu Traian, Decebal împărțise sarcinile între nobilii daci astfel: pe unii i-a pus să apere cetățile întărite, pe ceilalți să aibă grijă de *bunul mers al agriculturii*. Ceea ce ne arată cîtă însemnătate avea — și pe drept cuvînt — pentru daci lucrarea pămîntului chiar în timpul conflictului hotărîtor pentru existența statului lor. Scriitorul roman Columella, în opera sa *De re rustica*, socotește pe daco-geți printre popoarele „experte în lucrarea pămîntului".

O ramură importantă a agriculturii și la care strămoșii noștri țineau mult era viticultura sau cultivarea viței de vie. Podgoriile erau numeroase și în vremea aceea; chiar așa de numeroase și vinul, se vede, așa de apreciat, încît Buerebista, îngrijorat de excesele pe care le constata, a poruncit — spune Strabo — și dacii s-au supus, să distrugă plantațiile de vie. Știrea nu trebuie interpretată în sensul că de atunci înainte nu s-a mai cultivat vița în Dacia, nici că s-a distrus *toată* podgoria, ci, credem în acela mult mai natural, că s-a limitat plantarea și s-au distrus suprafețele care depășeau nevoile, acuma

foarte moderate, ale poporului. Ca și la rudele din miazăzi, la traci, vinul se bea curat neamestecat cu apă; dealtfel, el nu avea tăria alcoolică, concentrarea vinului grecesc care, mai totdeauna, trebuia amestecat.

Dacii au fost și remarcabili *crescători de vite*; dealtfel, ținutul carpato-danubian a avut în genere, în decursul istoriei, această specialitate. Rasa *cailor* getici era, pe drept cuvînt, vestită. Regele scit Atheas care domnea peste răsăritul cîmpiei muntene, peste Bugeac și peste Dobrogea, pierzînd într-o luptă cu Filip al II-lea, regele Macedoniei, odată cu viața, și toate bogățiile sale, a dat prilej tatălui lui Alexandru cel Mare, să trimită în țara lui 20 000 de iepe „pentru îmbunătățirea rasei" („ad genus faciendum"). Turmele de oi și cirezile de boi și vaci jucau un rol important în economia vieții getice. Strămoșii noștri beau mult *lapte*: faptul a fost remarcat de scriitorii vechi. Din lîna oilor ca și din cînepa pe care știau atît de bine s-o lucreze, își făceau veșmintele.

Apicultura era și ea dezvoltată. Lăsînd la o parte exagerarea din spusele lui Herodot cum că la nord de Istru sînt atît de multe albine încît împiedică oamenii să treacă fluviul, putem admite că vor fi fost numeroase *prisăci* prin poienile pădurilor și în mijlocul fînețelor așa de întinse în vremea aceea.

În lunca Dunării, în „baltă", în Deltă, pe lîngă marile cursuri de apă, dacii erau și *pescari*. Trecerea armatei lui Alexandru cel Mare pe malul stîng al fluviului s-a efectuat cu numeroasele bărci ale localnicilor, făcute din trunchiuri de copac scobite, cu care ei mergeau la pescuit.

Exploatau sarea, iar în Munții Apuseni aurul și argintul. Cantitățile enorme de metal prețios pe care le-a luat Traian din Dacia, implicau o exploatare continuă a zăcămintelor auro-argintifere. Știau să lucreze bronzul, fierul, aurul și argintul; făceau unelte cum sînt coasele și secerile de bronz, topoarele, fiarele de plug, cleștele de fier, arme cum sînt săbiile de fier care s-au găsit în mai multe părți ale teritoriului dacic, obiecte de cult sau mobilier, cum e candelabrul de bronz găsit la Crăsani, podoabe de tot felul, *mai ales de argint*; știau să facă din acest metal prețios vase frumoase cum sînt cele ale tezaurului de la Sîncrăieni sau ale tezaurului de la Agighiol; știau de asemenea, încă din prima jumătate a secolului al IV-lea î.e.n., să bată monede de argint, de caracter autohton sau imitînd pe cele macedonene și grecești, mai tîrziu pe cele romane; numărul acestor monede e considerabil și ele au fost găsite pe întreaga față a pămîntului românesc, atît în Muntenia, cît și în Moldova și în Transilvania (vezi fig. 60—66); s-au constatat dealtfel mai multe centre unde se băteau aceste monede; citățm pe cele de la Tilișca (jud. Sibiu), de la Ludești (jud. Hunedoara), de la Brașov, de la Pecica (jud. Arad) și de la Poiana pe malul stîng al Siretului (jud. Galați). Erau, în sfîrșit, meșteri în lucrul lemnului, din care făceau obiecte casnice și unelte agricole; se pricepeau în ceramică, lucrînd din pămînt ars vase de diferite forme și mărimi, unele foarte frumos împodobite, uneori chiar cu figuri omenești (vezi fig. 67—69). Într-un cuvînt, cunoșteau toate îndeletnicirile economice esențiale și, prin bogăția pămîntului, ar fi putut trăi fără să aibă nevoie de ceva din afară. Dimpotrivă, puteau ei exporta și exportau, de fapt, materii prime.

Izvoarele ne vorbesc de exportul de grîne, de peşte, de ceară şi miere şi de sclavi. Se vor fi adăugat la acestea piei şi blănuri şi, foarte probabil, sare şi lemne, nu numai spre cîmpia panonică, dar şi spre locuri mai depărtate, ca Egiptul. Aduceau, în schimb, din sudul grecesc, vin şi untdelemn. S-au descoperit, pînă în munţii Făgăraşului şi pînă în nordul Moldovei, amfore mari greceşti din Thassos, Rodos şi Cnidos. Importau de asemenea, ţesături fine, stofe scumpe pentru uzul nobililor şi al curţii regale. După căderea Sarmizegetusei, s-au găsit într-o peşteră, ascunse, hainele şi stofele scumpe ale lui Decebal.

În răstimpul 150 î.e.n.—100 e.n., deci timp de 250 de ani, constatăm o vie circulaţie de monede străine în Dacia, semn al unei vieţi economice dezvoltate. S-au descoperit pînă acum, pentru acest răstimp, 228 de tezaure şi s-au făcut 210 descoperiri izolate de monede romane şi imitaţii ale acestora; apoi 77 de tezaure şi 35 de descoperiri izolate de monede ale oraşelor Dyrrachium şi Apollonia sau imitaţii ale lor; în sfîrşit 25 de tezaure plus 11 descoperiri izolate de monede macedonene şi imitaţii, precum şi 70 de tezaure plus 51 de descoperiri izolate de monede din Thassos.

ORGANIZAREA SOCIALĂ. Numerosul popor al dacilor era împărţit într-o serie de triburi avînd fiecare cîte un nume şi locuind un anumit teritoriu. Geograful Ptolemeu, descriind Dacia, îndată după cucerirea ei de către romani, înşiră aceste triburi şi arată totdeodată şi oraşele mai însemnate ale ei. În urma cercetărilor făcute, s-a ajuns la concluzia că, din triburile înşirate de geograful amintit, douăsprezece erau sigur dacice şi anume: 1. *predavensii* 2. *biefii* 3. *albocensii* 4. *saldensii*, situate tuspatru în partea de apus, anume prin Crişana şi Banat; apoi, 5. *ratacensii* sau *racatensii* 6. *buridavensii* 7. *potulatensii* şi 8. *keiagisii*, aşezate în partea centrală a Daciei, începînd din nordul Transilvaniei, în ţinutul Tîrnavelor, în Oltenia şi în Muntenia de vest, pînă la Dunăre. Un punct sigur de reper îl formează localitatea *Buridava*, aşezată pe Olt, la sud de Rîmnicul Vîlcea, de unde şi-au luat numele buridavensii. Aceştia să fi fost oare tot una cu *burii*, neamul despre care Cassius Dio povesteşte că ar fi trimis lui Traian, la începutul primului război, un mesaj scris în latineşte pe o ciupercă uriaşă prin care-l sfătuiau să se întoarcă şi să nu strice pacea? Unii cercetători îi consideră pe buri ca neam germanic. Ultimele patru triburi dacice indicate de Ptolemeu erau: 9. *costobocii*, 10. *caucoensii*, 11. *s(i)ensii* şi 12. *piefigii*, situate în partea de răsărit a Daciei, adică în Moldova şi în Muntenia de est. Costobocii locuiau în partea dinspre miazănoapte, adică în Moldova nordică şi în sudul Galiţiei. Iar dacă ţinutul unde s-au retras goţii lui Atanaric, fugind dinaintea hunilor, anume *Caucalandensis locus* se admite a fi răsăritul Munteniei şi anume, luîndu-ne după descoperirile de la Pietroasa şi de la Chiojdul Mic, în părţile Buzăului, atunci, caucoensii, al căror nume nu poate fi despărţit de acela al locului care a adăpostit pe goţi, au locuit şi ei în aceeaşi regiune. Nu prezentăm această localizare ca o certitudine, ci numai ca o ipoteză probabilă. Dealtfel şi localizările celorlalte triburi de mai sus, localizări care variază de la cercetător la cercetător — de aceea nici nu le-am amintit pe fiecare în parte — trebuie luate tot aşa, cu titlul de

ipoteză; siguranță prezintă numai așezarea pe grupe de cîte patru, în vestul, în centrul și în răsăritul Daciei. Unde anume însă, în fiecare din aceste regiuni era așezat fiecare trib, aceasta, cu excepția buridavensilor, nu se poate arăta în mod sigur, în stadiul de azi al cercetărilor.

În afară însă de triburile indicate de Ptolemeu, mai erau și altele pe care le constatăm documentar, cu ajutorul inscripțiilor sau a altor mărturii. Astfel erau *carpii* în Moldova, de la care vine numele munților Carpați; *Appulii* (cf. numele orașului Apulum) pe care ni-i atestă un izvor literar anterior lui Ptolemeu; apoi *ansamensii*, pe Someș (Samus), constatați printr-o inscripție latină; *succii*, la gura Oltului, cu localitatea *Sucidava*, și *tyrageții* sau geții de lîngă fluviul Tyras (Nistrul). E probabil că însuși numele generic al *dacilor (daci, dai)*, să fi fost la origine purtat de un trib al lor, mai însemnat, din partea de nord-vest, în apropiere de germani, unde i-au cunoscut romanii, cu prilejul luptelor date împotriva acestora din urmă. Același fenomen s-a întîmplat și cu grecii, pe care romanii i-au numit de asemenea după numele unui trib epirotic, *graii* (sau *graecii*).

Din mărturia lui Ptolemeu și din știrile pe care ni le dau celelalte izvoare, o concluzie se desprinde precisă: *mărimea numerică* a dacilor, *mulțimea* lor, din moment ce au atîtea triburi. Înainte de cucerirea lui Traian, ca și în vremea lui Buerebista, a lui Dromihetes și a sciților, dacii au fost un popor foarte numeros. Aceasta este una din cauzele — am zice chiar cauza principală — care explică continuitatea lor în ținutul central carpato-danubian și expansiunea lor pe o arie atît de întinsă în jurul acestui ținut.

În ce privește orașele, Ptolemeu indică un număr considerabil. Trebuie să spunem că multe din orașele pe care le vom întîlni în *Dacia Traiana*, existau de mai înainte. Astfel erau: Porolisssum, Apulum, Potaissa, Germisara, Azizis, Berzovia, Acidava, Napoca, Drobeta, Dierna, Sucidava, Amutrium și altele. Romanii n-au făcut, în cele mai multe cazuri, decît să dezvolte centrele existente. Dar în afară de categoria de mai sus a orașelor care sînt constatate documentar, prin inscripții sau alte mărturii, *și în epoca romană*, Ptolemeu înșiră o serie întreagă de orașe dacice de a căror soartă ulterioară, sub stăpînirea cea nouă, nu sîntem, cu excepția Piroboridavei și Cumidavei, informați. Iată-le în ordinea și cu localizarea pe care le-o dă el: 1. *Dokidava* (poate Dacidava; compară cu topicul Dakiviza), în partea de nord a Crișanei; *Arcobadara*, situată de Ptolemeu spre est de Porolissum, deci prin ținutul Rodnei sau al Bistriței; 3. *Trifulon*, 4. *Patridava* și 5. *Carsidava*, așezate tustrele în ținutul costobocilor, în nordul Moldovei; 6. *Petrodava*, după Ptolemeu, în Moldova centrală, la vest de Siret; s-ar putea să fi fost pe locul actualei Piatra Neamț; 7. *Sangidava*, pe valea de sus a Mureșului, cam prin părțile Topliței; 8. *Utidava*, în Moldova, spre sud de Petrodava; 9. *Marcodava* prin mijlocul Transilvaniei, spre nord-est de Apulum; 10. *Ziridava* în extremitatea de vest a Daciei, spre Tisa mijlocie, poate la Cenad, pe Mureș, unde sînt urme romane; 11. *Singidava*, la sud de Munții Apuseni, poate pe Mureș, în regiunea Devei; 12. *Cumidava*, în partea sud-estică a Transilvaniei, în hotarul comunei Rîșnov; 13. *Ramidava*, poate la Drajna de Sus; 14. *Zusidava*, prin nord-estul Munteniei; 15. *Zurobara*, pus de Ptolemeu în nord-vestul Banatului; 16. *Netindava*,

în estul Munteniei, pe lîngă Ialomița; 17. *Tiason*, în Muntenia centrală, spre vest de Netindava; 18. *Arcina*, prin Oltenia de mijloc sau de nord; 19. *Sornon*, așezat în sudul Munteniei prin Vlașca. Spre răsărit de Siret și în apropierea lui, Ptolemeu indică trei localități cu nume specific dac: 20. *Zargidava*, 21. *Tamaridava* și 22. *Piroboridava*. Prima e mai spre miazănoapte, prin județele Vaslui sau Neamț; cea de a doua ar veni aproape de vărsarea Bistriței; pentru cea de a treia s-a propus, și nu fără temei, de către Radu Vulpe, identificarea cu așezarea de la Poiana, de pe malul stîng al Siretului, aproape de confluența Trotușului. Menționăm, în sfîrșit, localitatea *Ranisstorum*, spre nord-est de Sarmizegetusa, localitate pomenită în inscripția funerară a subofițerului roman care a adus aci lui Traian capul lui Decebal.

Dar, ca și la triburi, și aci, la orașe, aceeași observație se impune: localizările nu sînt sigure. Longitudinile și latitudinile indicate de Ptolemeu trebuiesc luate numai ca o orientare generală, iar nu ca date matematice. Așa încît fixarea *precisă*, pe teren, a numeroaselor orașe dacice, înșirate mai sus, rămîne încă în sarcina viitorului. Numai descoperirea de noi inscripții — cazul *Buridavei* și *Cumidavei* — va putea lămuri, în parte, această problemă. Zicem, *în parte*, deoarece pentru unele din orașele amintite, situate la extremitățile Daciei, e puțin probabil că se vor descoperi atari inscripții.

Orașele (tîrgurile) dacice erau întărite; ne-o spune cel dintîi Ptolemeu al lui Lagos, însoțitorul lui Alexandru cel Mare. Trecînd pe malul stîng al Dunării, regele Macedoniei a cuprins un oraș get; acesta însă era „rău întărit". Ceea ce înseamnă că în regiunea de șes nu existau fortificații de piatră; apărarea orașelor se făcea aci cu șanțuri și cu valuri de pămînt întărite cu palisade. Avem o pildă de asemenea lucrări la Piscul Crăsanilor, pe malul Ialomiței, unde săpăturile au dat la iveală o așezare tipic getică, apoi la Zimnicea, la Tinosul și la Popeștii-Novaci, pe Argeș. În regiunea de munte însă sau acolo unde materialul se găsea ușor, zidurile se făceau din piatră.

Populația orașelor era relativ numeroasă. Atunci cînd Alexandru cel Mare cuprinde orașul de pe țărmul stîng al Dunării, cei patru mii de călăreți ai dacilor se retrag, luînd cu ei atîtea femei și atîția copii cît au putut duce călare. De unde rezultă că locuitorii acelui oraș erau în număr de cel puțin 10 000.

Cea mai mare parte însă din populația dacică locuia în sate, așezate, ca și mai tîrziu, pe cursurile de apă și în locuri mai adăpostite. Casele se făceau, în regiunea de șes, din nuiele împletite pe pari și muruite cu pămînt. Multe aveau formă de bordeie, adică erau băgate pe jumătate în pămînt, după cum ne arată săpăturile. La munte și la deal, materialul întrebuințat era mai ales *lemnul*, casele se făceau din bîrne încheiate. Acoperișul era tot de lemn. Columna lui Traian ne înfățișează în mai multe rînduri asemenea case de lemn. De formă pătrată, nu rotundă, ele au *două* camere și sînt înconjurate fiecare de un gard de scînduri, tăiate ascuțit la vîrf. Unele din aceste care sînt reprezentate stînd pe niște stîlpi înalți, așezați la cele patru colțuri ale clădirii, ceea ce le dă un aspect de locuințe lacustre. Învățatul Tomaschek le-a considerat ca atare. În realitate, e vorba de stîlpii de piatră care și astăzi, în regiunea de deal și de munte, se pun la colțurile casei, construindu-se apoi pe ei

42 Columna Traiană: scenă alegorică a victoriei romane asupra Daciei în primul război (101—102 e.n.) În stînga, trofee luate în luptă, îndeosebi scuturi și steaguri (dracones); în dreapta, zeița Victoria (C.P.C.S.)

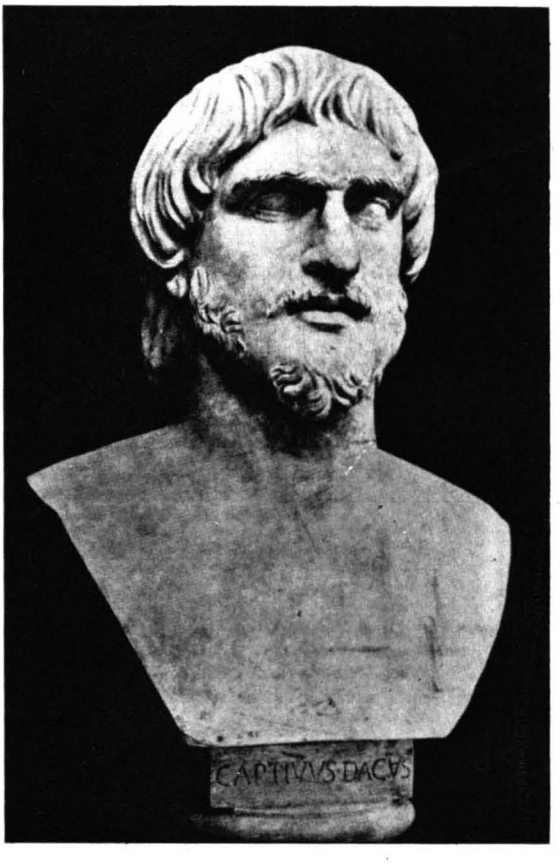

43 Țăran dac, «comatus», sculptură — portret al unui prizonier dac, păstrată la Muzeul Vaticanului, la Roma. Figură dîrză, exprimînd tăria și vitalitatea înaintașilor noștri. (foto: C. Săvulescu).

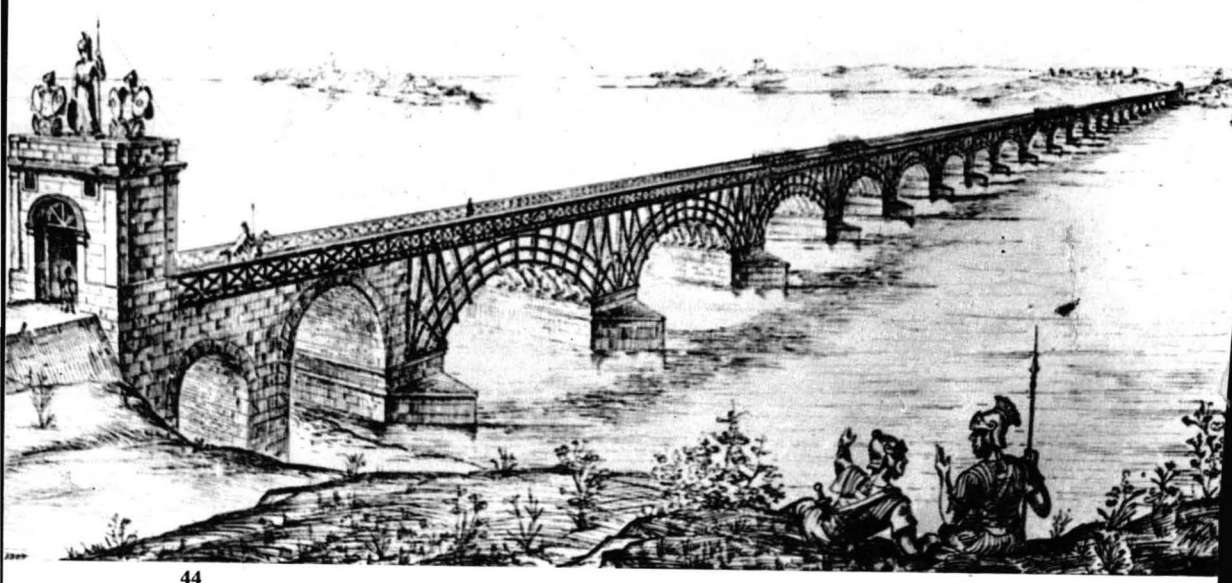

44

45

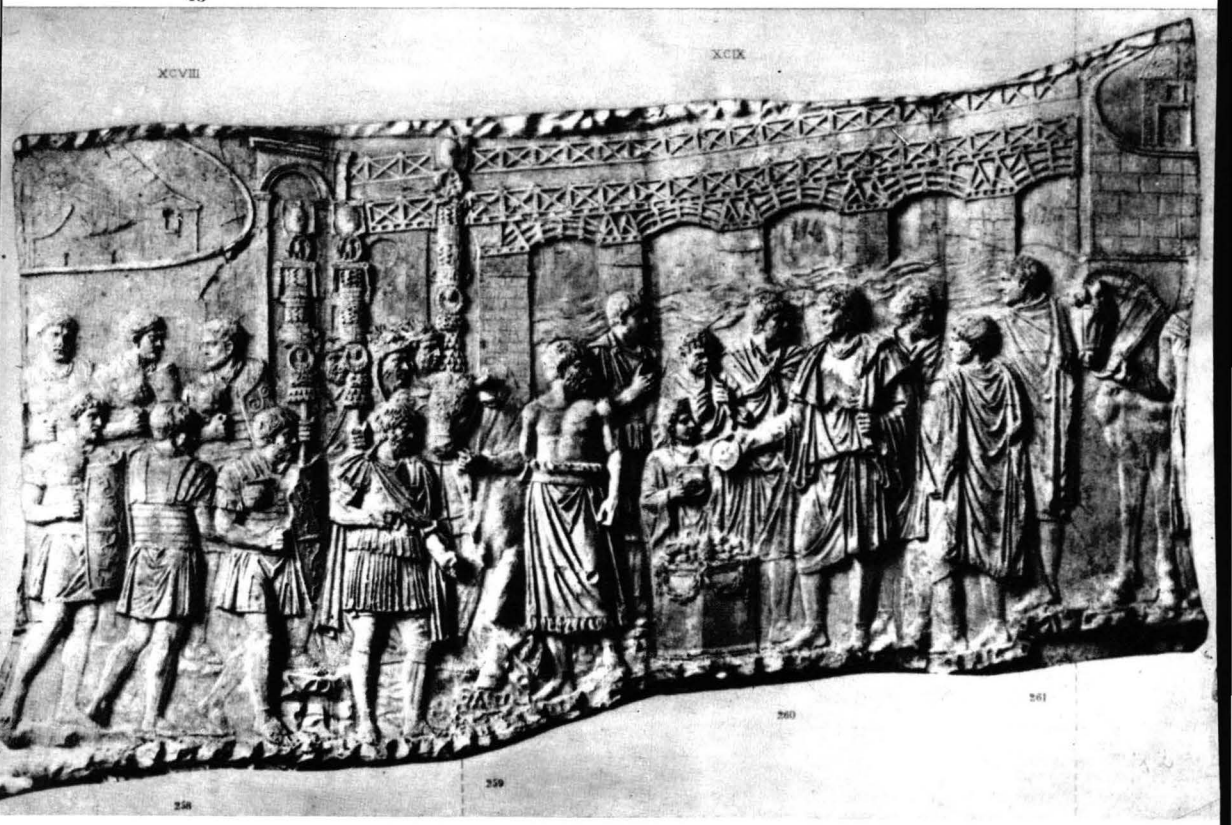

46

47

44 Reconstituirea podului de la Drobeta, de către inginerul Edgar Duperrex (foto: D. Tudor)

45 Inaugurarea, în anul 105 e.n., a podului peste Dunăre, construit de către Apolodor din Damasc, din ordinul lui Traian. În primul plan, împăratul oficiind, în stînga, ofițeri romani și stindardele legiunilor.

46 Reprezentare simbolică a podului de la Drobeta, pe o monedă de bronz bătută în timpul lui Traian. (Colecția: ing. Oct. Luchian)

47 Monedă de argint, dinar, bătută în timpul lui Traian. Pe avers, chipul împăratului, pe revers, reprezentarea simbolică a fluviului «Danuvius» (Colecția: ing. Oct. Luchian)

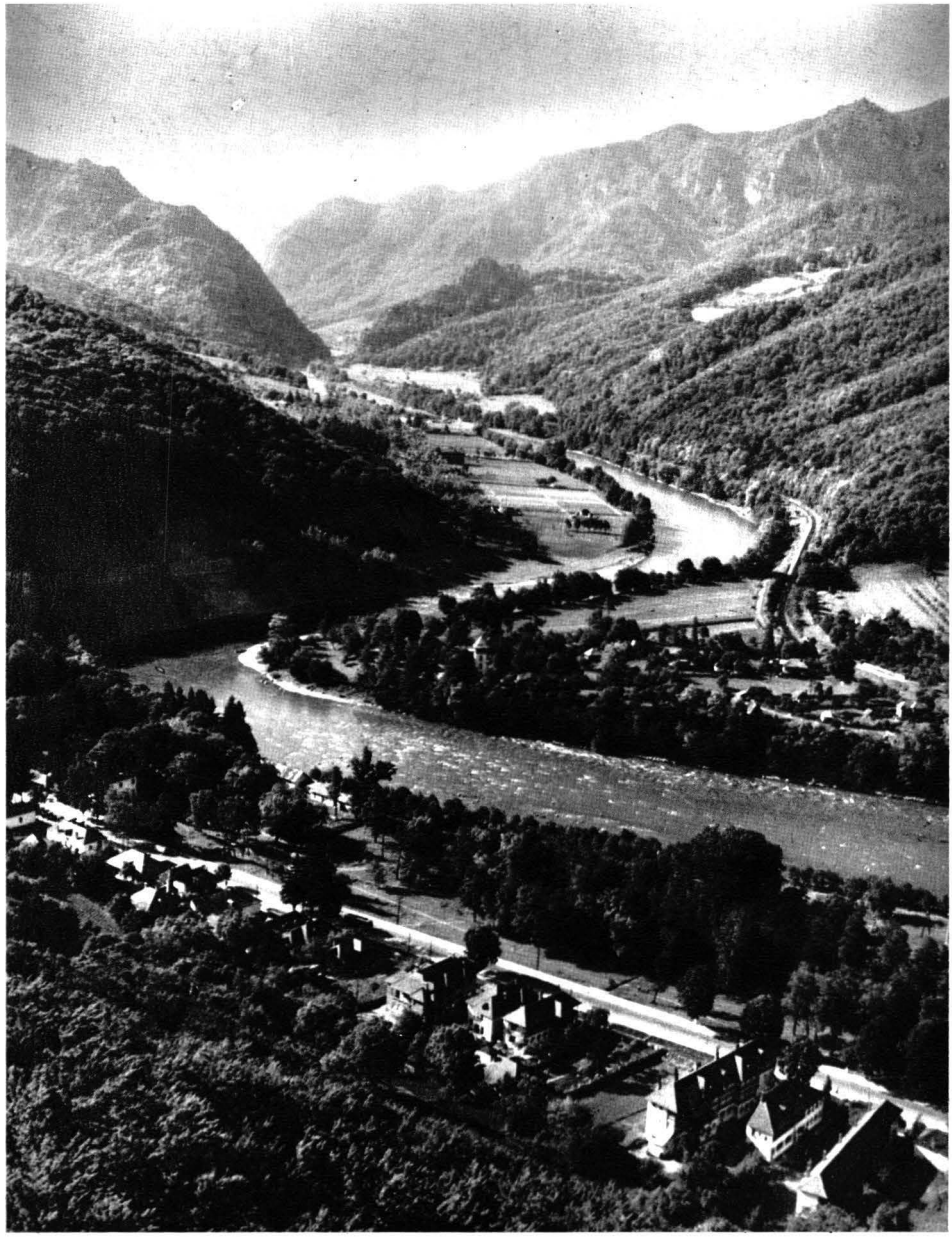

48 Valea Oltului, la Căciulata: urcînd de-a lungul rîului, legiunile romane au atacat cetățile dacice din Transilvania în al doilea război, 105—106 e.n. (foto: C. Săvulescu)

49

50

51

49 Monedă de argint, dinar, avînd pe revers inscripția «Dacia Capta», iar pe avers chipul împăratului Traian. (Colecția: ing. Oct. Luchian).

50 Monedă imperială romană cu chipul împăratului Traian (pe avers) și «Victoria» (pe revers). Emisă după cucerirea Daciei.

51 Reprezentarea simbolică a Columnei lui Traian, pe un dinar de argint; pe avers chipul împăratului. (Colecția: ing. Oct. Luchian).

52 Primele două rînduri de sculpturi ale Columnei lui Traian. În cel dintîi, se vede armata romană trecînd Dunărea pe un pod de vase, deci o scenă din primul război dacic (101—102). Bărbatul, de statură mult mai mare, afundat în apa fluviului şi privind armata, este o simbolizare a zeului fluviului Dunării, favorabil romanilor. În spatele lui se văd luntre încărcate cu provizii sau bagaje. În rîndul al doilea, legionarii construiesc o cetate.

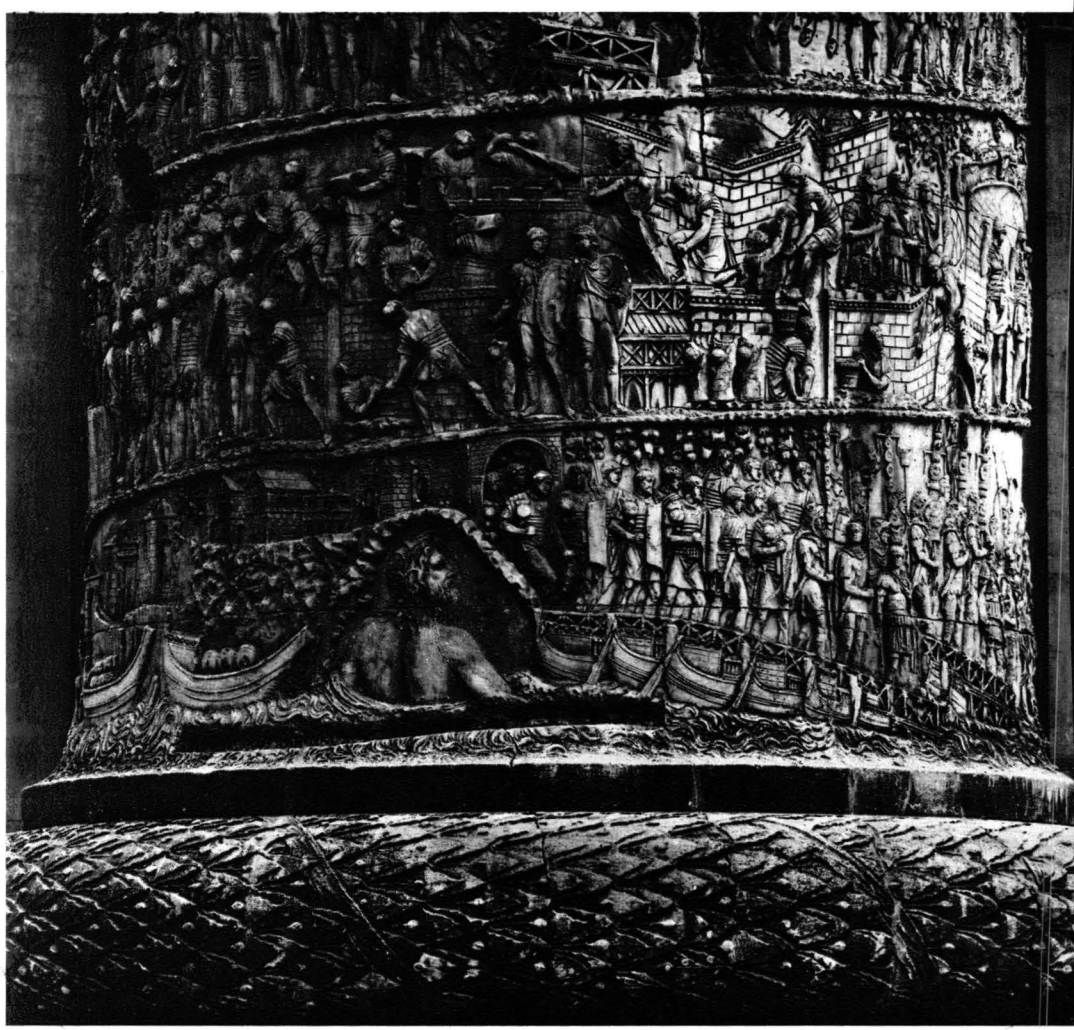

53 După o ultimă rezistență în munți, Decebal, urmărit de aproape de cavaleria romană, preferă să-și pună capăt zilelor decît să fie tîrît în cortegiul învingătorului și apoi ucis în temniță. Scena de pe Columna Traiană arată ultimele momente ale regelui-erou. Capul său va fi adus împăratului Traian, mărturie că a dispărut cel mai aprig adversar al imperiului (foto: Ion Miclea)

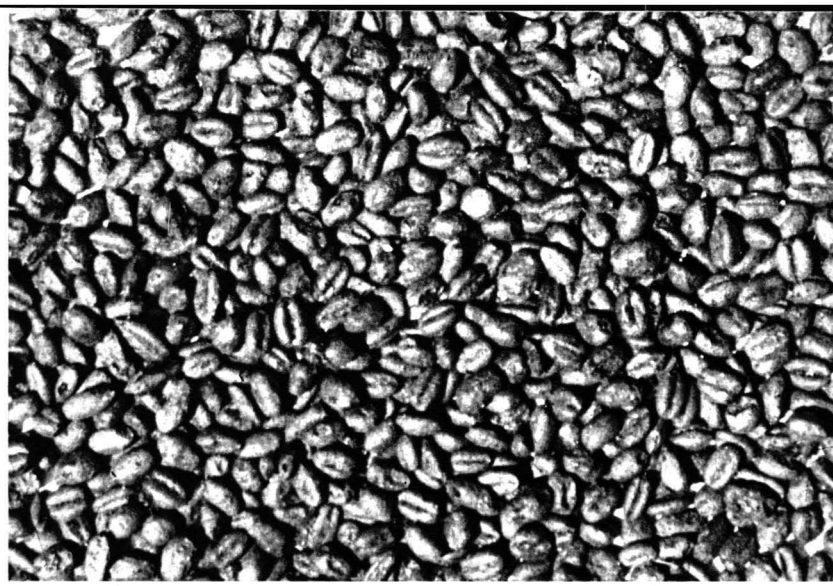

54 Arheologia aduce mărturiile agriculturii practicate în teritoriile Daciei Romane: grîu carbonizat dintr-un depozit subteran la Sarmizegetusa. A ieșit la iveală la 9 iulie 1964 lîngă sanctuarul mare. Arătat în comuna Boșorad (lîngă Costești) unor țărani, primul care l-a cercetat a spus celorlalți: «E la fel cu cel pe care-l semănăm noi azi». (foto: C. Săvulescu).

55

56

57

55 Coif de aur găsit în 1929 la Coţofăneşti (satul Poiana–Vărbilău, comuna Vărbilău, judeţul Prahova), aparţinînd probabil unui reprezentant al aristocraţiei locale getice (începutul sec. IV î.e.n.). Celor doi ochi reprezentaţi în faţă li se atribuia, posibil, o putere magică; lateral scene de sacrificiu şi animale fantastice. (după D. Berciu, Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre)

56 Dacii au fost iscusiţi lucrători ai metalelor nobile, îndeosebi ai argintului. Dovadă şi tezaurul descoperit la Sîncrăieni (jud. Harghita) cuprinzînd vase cu picior (în imagine) şi pocale decorate cu motive liniare şi vegetale.

57 «Cnemidă» (platoşă pentru picior) de argint, găsită în mormîntul princiar de la Agighiol, jud. Tulcea. (M.I.R.S.R.)

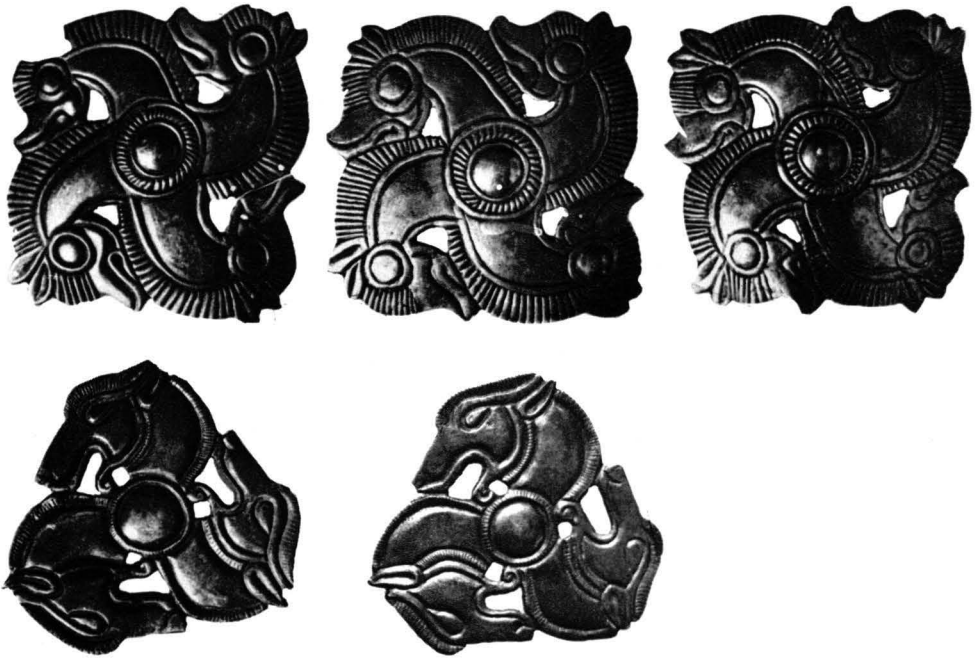

58 Aplice de harnașament, din argint, cu trei și patru colțuri (redînd, stilizat, cîte un cap de cal), descoperite într-un mormînt traco-getic din zona de șes a Olteniei (sec. II î.e.n.). Fac parte dintr-un grup mai mare de obiecte, cunoscut sub denumirea «tezaurul de la Craiova» (după D. Berciu, Zorile istoriei...)

59 Piese de argint (unele aurite) din tezaurul traco-getic de la Craiova, sec. IV î.e.n. (după D. Berciu, Zorile istoriei...).

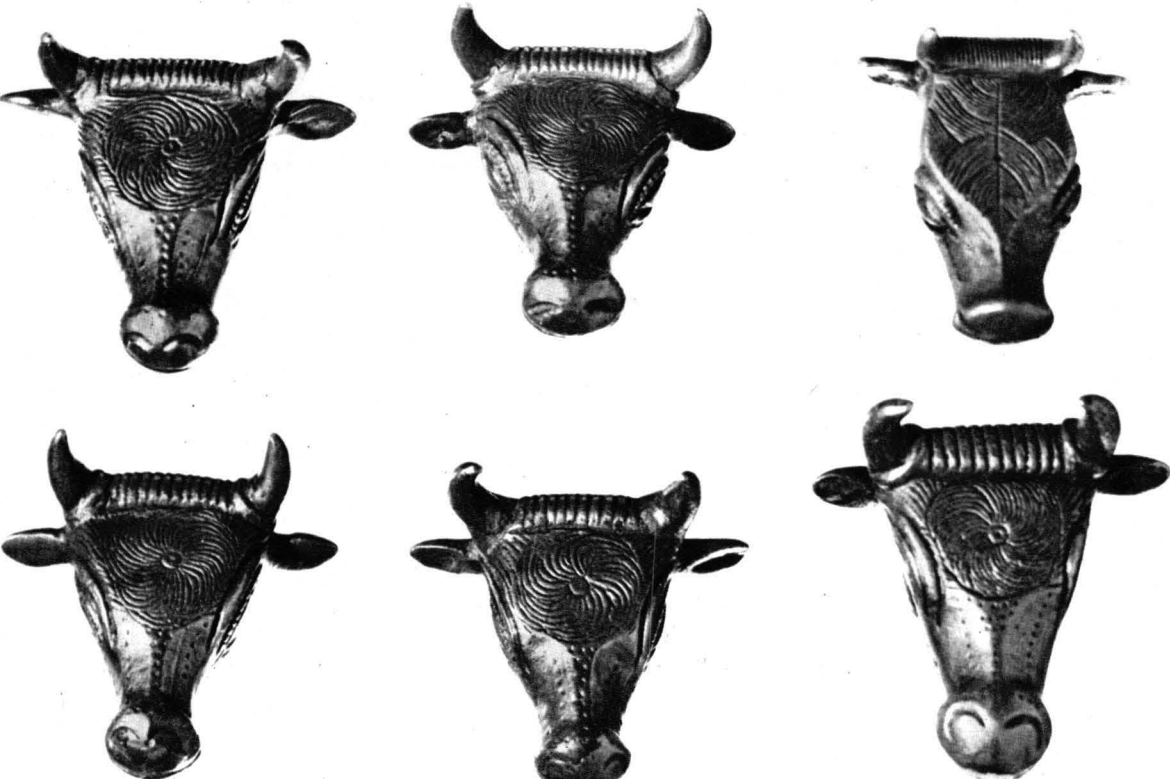

60

61

62

63

64

65

66

60 Reversul unei monede dacice de argint, imitație după tetradrahma lui Filip al II-lea regele Macedoniei. Găsită în Dacia. (Institutul de arheologie, București).

61 Reversul unei monede dacice de argint, imitație după tetradrahma lui Filip al II-lea, regele Macedoniei Găsită în Dacia (Institutul de arheologie, București).

62 Reversul unei monede dacice de argint, imitație după tetradrahma lui Filip al II-lea, regele Macedoniei, găsită în Dacia. (Institutul de arheologie București).

63 Aversul unei monede dacice de argint, imitație după tetradrahma regelui Filip al II-lea al Macedoniei, găsită în Dacia. Secolul IV—III î.e.n. (Institutul de arheologie București).

64 Reversul unei monede dacice de argint, imitație după tetradrahma lui Filip al II-lea, regele Macedoniei. Găsită la Aninoasa Dobrești, Oltenia. (Institutul de arheologie București).

65 Imitație dacică, de argint, a tetradrahmei grecești avînd pe avers chipul lui Janus, regele legendar, cel cu două fețe (sec. III î.e.n.) găsită în Oltenia. (C.N.A.R.S.R.).

66 Stater de aur de la Koson; numele acestuia e scris, cu litere grecești, pe avers. Găsit în Transilvania, (C.N.A.R.S.R.).

67 Imitații de cupe deliene, găsite la Fundeni în 1931. (M.I.M.B.)

68 Imitație dacică a unui vas grecesc delian, găsită la Fundeni, jud. Ilfov. (M.I.M.B.)

69 Vas pictat descoperit la Ocnița (Ocnele Mari), jud. Vîlcea, în cetatea nr. 1. Datează din epoca lui Augustus (D. Berciu)

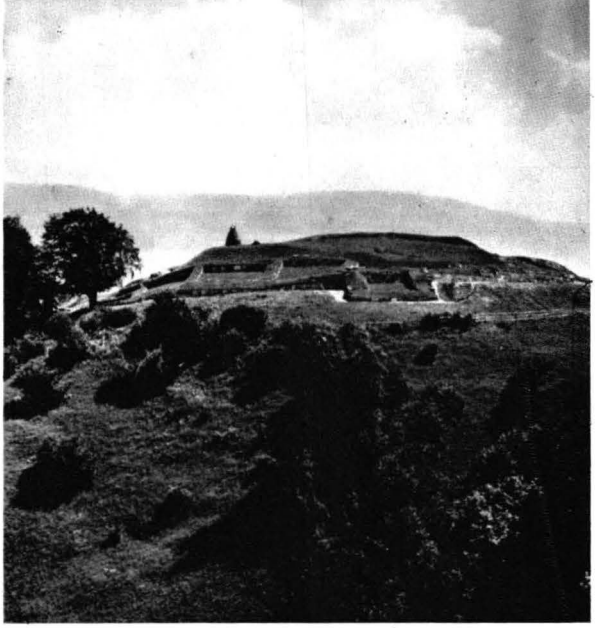

70 Dacii înglobau în sistemul lor de fortificații munți întregi: ruinele cetății de pe Blidaru, județul Hunedoara. (foto: C. Săvulescu)

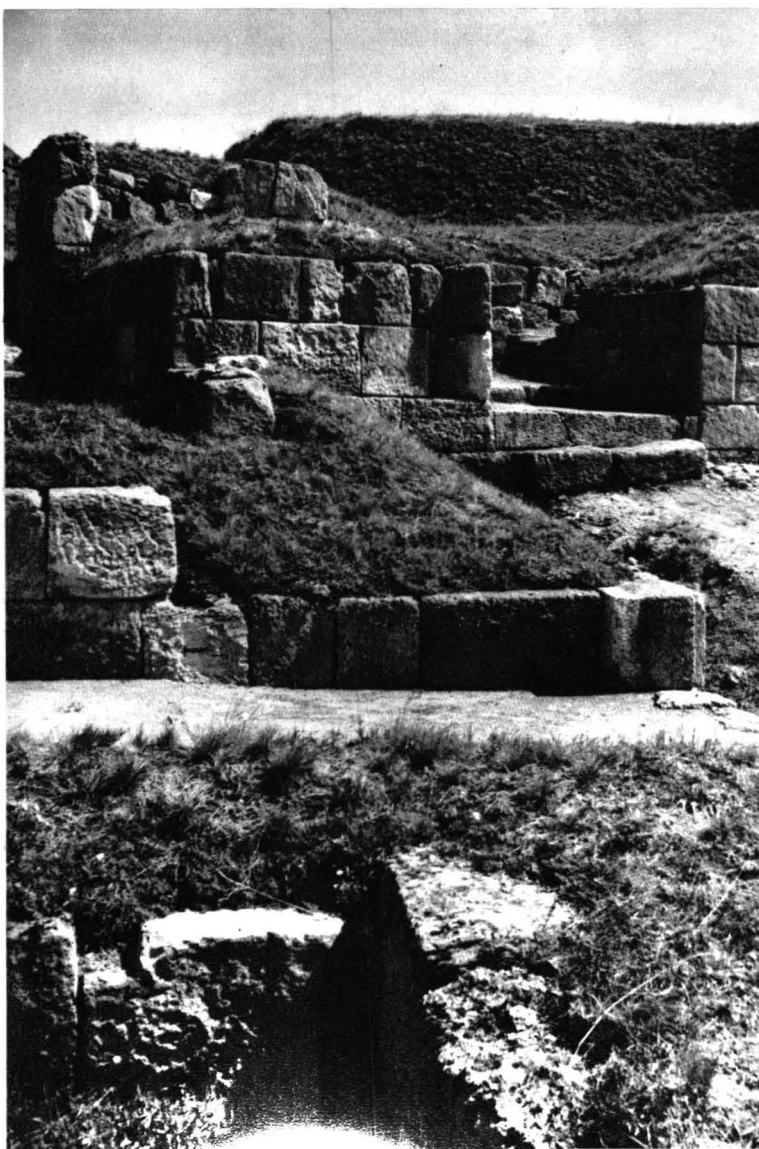

71 Intrarea la cetatea dacică de pe muntele Blidaru. De reținut masivitatea blocurilor și cioplirea lor îngrijită (foto: C. Săvulescu)

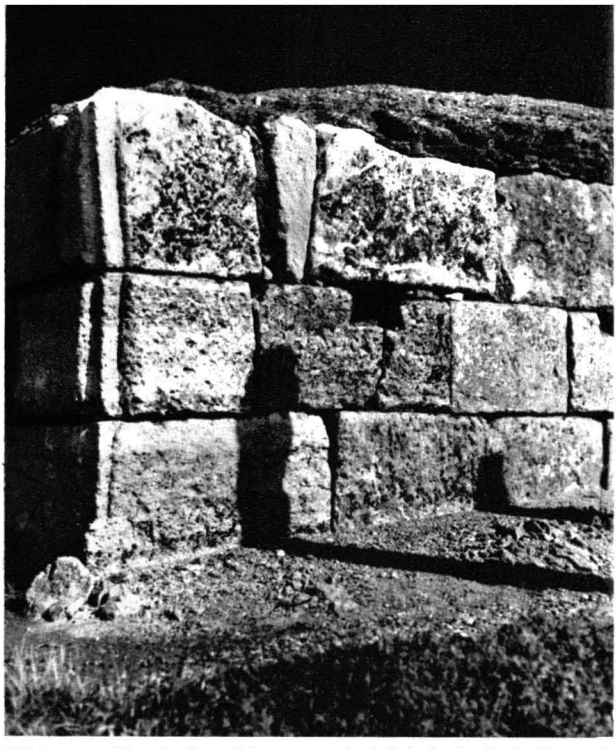

72 Zid la turnul locuință nr. 2 la cetatea dacică de la Cetățuia Costești. În rîndul din mijloc unul din blocuri are tăiat un jgheab (numit popular «babă») în coadă de rîndunică, jgheab în care se fixa o bîrnă de lemn, cu capetele la fel fasonate, lungă cît grosimea zidului. Aceste bîrne prindeau fețele zidului și le făceau mai rezistente la presiunea umpluturii de piatră spartă ce se turna între ziduri. (foto: C. Săvulescu)

73 Zidurile cetăților dacice aveau în exterior blocuri mari de formă paralelipipedică. În imagine, un colț din bastionul III al cetății de la Costești. (foto: C. Săvulescu)

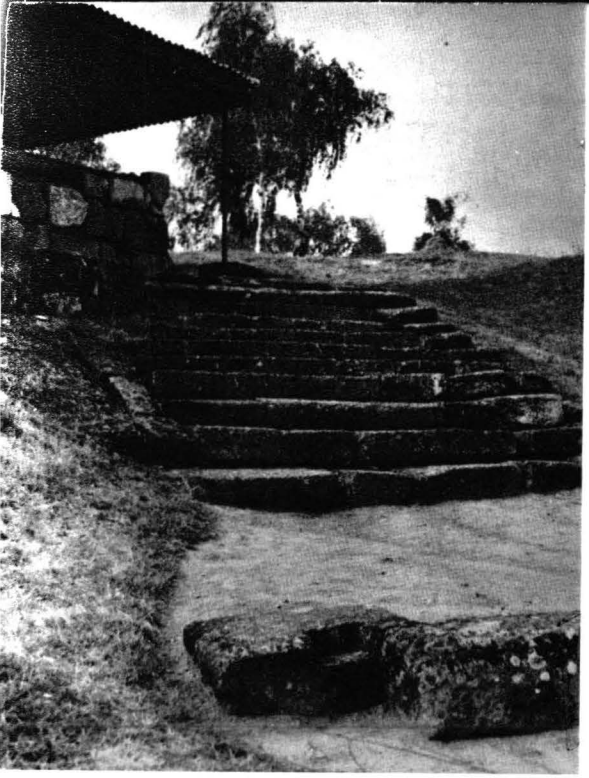

74 Cetatea dacică de la Costești, de pe Cetățuia, (județul Hunedoara);
scara de piatră la turnul locuință nr. 1.
(foto: C. Săvulescu).

75 Cetatea dacică de la Costești, de pe Cetățuia: scara de piatră și pragul porții de la turnul locuință nr. 2. De remarcat masivitatea lespezilor, iar în dreapta, jgheabul de scurgere al apei, săpat tot în piatră. (foto: C. Săvulescu)

76 Scara de piatră la turnul locuință nr. 1 din cetatea dacică de la Cetățuia-Costești; în prim plan, gura de scurgere a apei, săpată în piatră. (foto: C. Săvulescu)

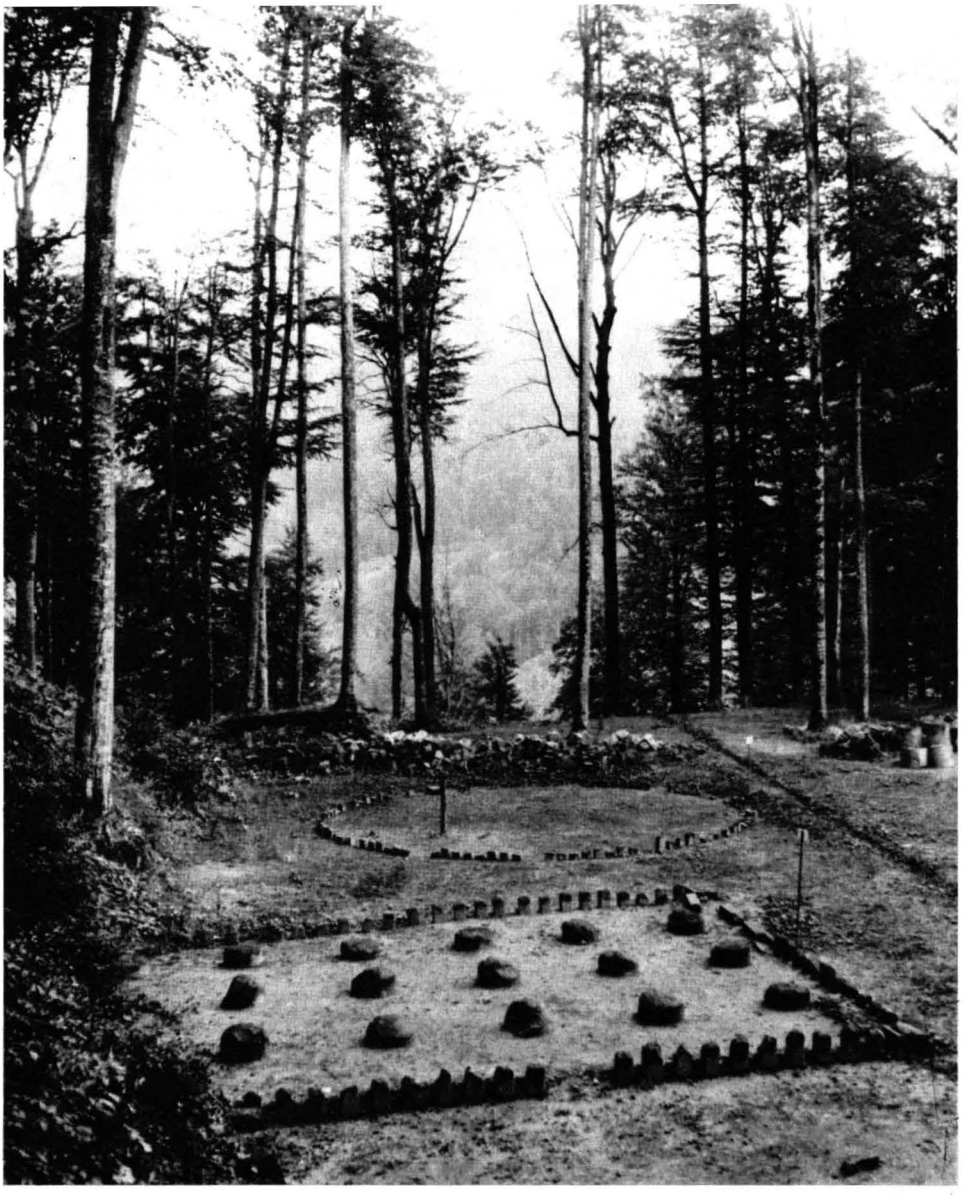

77 Ruinele sanctuarului patrulater și ale sanctuarului mic, rotund, din incinta sacră de la Sarmizegetusa, capitala statului dac în vremea lui Decebal. (foto: C. Săvulescu)

scheletul de lemn al clădirii. Și gardul de scînduri ascuțite la vîrf (țambre) se poate observa încă, în zilele noastre, în multe regiuni de munte. În genere credem că nu greșim afirmînd că, în ce privește locuința, între casa țărănească de acum o jumătate de veac, așa cum se mai vedea în unele locuri mai ferite din Carpați, și casa vechilor daci, nu era mare deosebire. La șes, locuința țărănească la începutul secolului al XX-lea evoluase; trebuie să amintim însă că, numai cu o sută cincizeci de ani mai înainte, la începutul secolului al XIX-lea, bordeiul era încă foarte frecvent în cîmpia munteană.

Societatea se împărțea în două mari clase: *nobilii* cărora în limba dacă li se spunea *tarabostes* adică, pe românește, „domnii de neam" și oamenii de rînd. Cei dintîi purtau pe cap cunoscuta căciuliță de lînă sau pîslă și, de aceea, romanii îi numeau *pileati*; ceilalți umblau cu capul descoperit și cu părul mare, fiind numiți, din pricina aceasta, *comati*.

În fruntea statului era *regele*. El guverna țara ajutat de un sfat de nobili. În împrejurări deosebite, cerea și povața *marelui preot*. Succesiunea la tron se făcea, după cît se pare, pe baza principiului *ereditar-electiv*. Inscripția lui Acornion din Dionysopolis ne spune într-adevăr, că, înainte de Buerebista, a fost rege al dacilor *tatăl* acestuia, așadar principiul succesiunii. Cassius Dio, pe de altă parte, ne povestește că regele Duras, văzînd greutățile și primejdiile care amenințau statul, a dat domnia de bună voie lui Decebal, așadar, principiul *electiunii*. Iar un alt izvor, Dio Chrisostom, ne arată lămurit că dacii *aleg* atît pe rege, cît și pe preoți („reges et sacerdotes"), dintre cei numiți *tarabostes*, adică dintre nobili. Aceste mărturii credem a dovedi că la daci, întocmai ca și la români, mai tîrziu, succesiunea la tron s-a făcut pe temeiul îndoit al eredității și electiunii. N-a existat, din nefericire, dreptul de primogenitură. Aceasta a și fost una din pricinile dezbinărilor și luptelor interne, care au slăbit statul dac, după cum vor slăbi, mai tîrziu, și Principatele Române.

S-a crezut multă vreme — unii o cred și astăzi — că dacii sau geții se tatuau. Sînt unele știri care vorbesc de acest obicei, sînt altele care nu-l amintesc. Iar un izvor istoric din secolul al II-lea al erei noastre, întemeindu-se probabil pe o mărturie mult mai veche, ne spune că tatuajul se practica de traci asupra *copiilor nobili, iar de geți asupra sclavilor*. Cum și sub alte raporturi, constatăm deosebiri însemnate între traci și daci, socotim această ultimă știre ca fiind cea întemeiată și conchidem la neexistența tatuajului la poporul dac. S-a întîmplat așadar și în privința aceasta, aceeași confuzie care se face în alte domenii, de cercetători superficiali sau grăbiți, între traci și daci sau geți, între obiceiurile primilor și obiceiurile celor de al doilea.

Cît privește *poligamia* getă despre care ne vorbește mai întîi *Menandru* în comediile sale și apoi *Strabo*, credem că lucrurile stăteau așa: regii și membrii clasei nobiliare nu este exclus să fi avut mai multe soții. Exemple găsim și la alte popoare; se știe, de pildă, că *Filip*, tatăl lui Alexandru cel Mare, a avut un număr considerabil de soții; tot așa *Seuthes*, regele trac. Deci nu era ceva excepțional sau specific getic. Pătura de jos însă, mulțimea — prin urmare imensa majoritate a poporului — cu siguranță era monogamă. E caracteristic faptul că Ovidiu care a stat atîta vreme între geții din Dobrogea și care —

după cum ne dovedesc poeziile sale scrise la Tomis nu-i menajează deloc — nu pomenește nici un cuvînt despre așa-zisa poligamie a lor. Și n-o pomenește, *fiindcă nu există*.

Viața militară a dacilor prezintă cîteva caracteristici care trebuie relevate. În primul rînd faptul că fiind un popor așezat, iar nu nomad, ei pornesc la război *numai* cu armata lor, nu cu întreg neamul — femei, copii, bătrîni — așa cum fac germanii sau iranienii din bazinul dunărean care-și iau cu dînșii, în expediții, tot ce au, familii și bogății. Un al doilea fapt important este disprețul de moarte al dacilor. Crezînd, potrivit religiei lor, că sufletul este nemuritor, considerînd deci moartea nu ca un sfîrșit, ci ca un început și anume ca începutul vieții celei noi, alături de Zalmoxis, dacii luptă cu un avînt și un curaj extraordinar. Sinuciderile în război, atunci cînd înfrîngerea nu se mai poate evita, sînt un fapt obișnuit. Dovadă, regele Dapyx în lupta împotriva lui Crassus (anul 28 înaintea erei noaste), dovadă Decebal și sfetnicii săi, în războiul al doilea cu Traian.

Încă din vremea lui Tucidide, geții sînt cunoscuți ca buni călăreți. Ei trag cu arcul din fugă, întocmai ca sciții și ca muntenii și moldovenii de mai tîrziu. Triburile din partea de șes, de *stepă* („pustia" geților din Bugeac, de care ne vorbește Strabo, așa trebuie înțeleasă, ca „stepă") aveau în special *cavalerie*, în timp ce în părțile muntoase predomină *infanteria*. Pe columna lui Traian dacii sînt înfățișați luptînd de obicei pe jos. Ei au o sabie încovoiată — arma lor națională — și un scut rotund care-i apără de loviturile dușmanului. Unii poartă însă și spada, lungă și dreaptă, sau sabia scurtă, cu două tăișuri, asemenea celei romane. Alții au lănci și sulițe, alții praștii pentru aruncat pietre sau plumb. În sfîrșit, cîțiva sînt reprezentați cu topoare, cu măciuci, cu ciomege, într-un cuvînt cu arme țărănești, așa cum se constată, mai tîrziu, în armata noastră.

Drapelul dacilor era în formă de balaur, avînd un cap de lup, cu gura deschisă, din metal — probabil aramă sau bronz — și un trup ondulat, ca al șarpelui cînd umblă. Se pare că aerul, mai ales cînd era vînt, pătrunzînd în gura capului de lup, făcea să se audă un șuierat.

Dacii cunoșteau de asemenea și *berbecele* pentru dărîmarea zidurilor dușmane, precum și un fel de *baliste*, pentru azvîrlirea la distanță a sulițelor sau a pietrelor mari. Mai ales de cînd au început luptele cu armata romană, dacii și-au îmbogățit armamentul și și-au perfecționat întăriturile. Una din condițiile păcii încheiate între Domițian și Decebal era doar tocmai procurarea de către imperiu a inginerilor și meșterilor de care avea nevoie regele dac.

Numărul ostașilor a variat, după cum varia și întinderea și puterea statului. În timpul de înflorire al lui Buerebista, Strabo ne spune că dacii puteau ridica o armată de 200 000 de oameni, ceea ce era extraordinar pentru vremurile acelea, cînd armatele obișnuite aveau între 20—30 000 de ostași. Mai tîrziu, cînd statul se împărțise în patru și apoi chiar în cinci, armata dacă nu mai număra, după același izvor, decît 40 000 de oameni. În timpul lui Decebal, ea trebuie să fi ajuns iar la o cifră importantă, dacă numai prizonierii luați de Traian se urcau, după afirmația scriitorului Ioanes Lydus, care ia știrile din *Getica* lui Criton, la 50 000. Aceste cifre importante nu trebuie dealtfel să

ne mire. Cînd poporul era așa de numeros, cînd avea atîtea triburi și atîtea orașe, nimic mai natural ca oastea lui, din care făceau parte toți bărbații valizi, să fie, la rîndu-i, foarte numeroasă.

În ce privește *fortificațiile*, ele erau de două feluri, după natura locului. La șes, apărarea se făcea prin valuri de pămînt, prin palisade de lemn și prin șanțuri. În regiunea muntoasă însă, fortificațiile erau de piatră și aveau proporții impunătoare. Se pot vedea și astăzi ruinele unor asemenea întărituri la Grădiștea Muncelului, Costești, Blidaru, Piatra Roșie, Bănița, toate în zona Sarmizegetusei (jud. Hunedoara), Căpîlna (jud. Alba), Tilișca (jud. Sibiu), apoi la Cîmpuri-Surduc (idem), Piatra Craivii (nu departe de Alba Iulia), la Covasna (în județul cu același nume), la Ocnița (lîngă Ocnele Mari, jud. Vîlcea), la Cozla și Bîtca Doamnei (din preajma orașului Piatra Neamț), precum și la Titelca (jud. Bacău). Ziduri puternice, din blocuri mari de piatră — blocuri asamblate și întărite cu bîrne de lemn într-un sistem propriu de construcție, denumit de specialiști „murus dacicus" (zid dacic) sau „opus dacicum" (construcție dacică) — platforme de observare succesive, turnuri de apărare acoperă cîte un munte întreg și ne arată în mod elocvent nivelul la care ajunsese arta militară a dacilor. Fortificațiile din munți nu sînt cu nimic mai prejos decît fortificațiile grecești, din epoca veche, sau decît cele romane; ele arată o concepție militară superioară și mijloace de execuție remarcabile. De nu ni s-ar fi păstrat decît aceste cetăți dacice din munți și încă eram în drept de a conchide că poporul care le-a ridicat n-a fost un popor de rînd (vezi fig. 70—78).

LIMBA. RELIGIA. ARTA. Din limba dacilor nu cunoaștem astăzi decît prea puțin: cîteva zeci de nume de plante medicinale păstrate în tratatul de botanică medicinală al medicului grec Dioscoride și în acela al lui Pseudo-Apuleius, apoi cîteva cuvinte izolate menționate de lexicografii antici. Mult mai bine sînt reprezentate *numele proprii* de persoane, zeități, triburi de-o parte, de localități, munți și ape de alta, așadar *antroponimele* — în număr de circa 1 150 — și toponimele, în număr de circa 900. Soarta rea a făcut să se piardă poemele scrise de Ovidiu în limba getică, în timpul exilului său la Tomis: ele ne-ar fi arătat limpede cum se înfățișa limba strămoșilor noștri. Inscripții în această limbă nu ni s-au păstrat, afară de una foarte scurtă: „Decebalus per Scorilo", imprimată pe un mare vas de pămînt de la Grădiștea Muncelului și al cărei înțeles este, după opinia specialiștilor: „Decebal fiul lui Scorilo". Se pare că limba dacică se deosebea simțitor de cea tracică. Terminația specifică a numelor de localități dacice este — *dava* (Sucidava, Capidava, Petrodava, Piroboridava etc.), așa cum noi astăzi avem terminațiile *-ești* și *-eni* (București, Albești, Dumitrești, Năieni, Ulmeni, Sculeni etc.). Tracii aveau, dimpotrivă, terminația *-para* (Bessapara, Sauzupara, Tranupara etc.). Numele dacice de persoane și de triburi sînt adesea compuse și se pot explica prin comparație cu rădăcinile respective indo-europene. De pildă, Buerebista ar însemna „bine cunoscutul", iar costobocii „strălucitii". Din cele 27 de nume de plante păstrate în tratatul lui Dioscoride, citățm: *proziarna* numită astăzi științific *elleborum nigrum* și care în românește se cheamă *zîrnă*, amintind așadar

partea ultimă a cuvîntului dacic, apoi *mizila*, cu denumirea științifică *thymus* adică cimbru; *zina* însemnînd cucută *(cicuta)* etc. Limba dacică era destul de maleabilă pentru a putea fi pusă în versuri. Aristotel ne spune că agatîrșii își versificau legile lor; știm apoi — am arătat-o mai sus — că Ovidiu a scris mai multe poeme cu metru latin în limba autohtonilor geți. Și mai știm că atunci cînd le-a citit, geții au rămas încîntați, exprimîndu-și mulțumirea lor printr-un murmur prelung de admirație (Lacul Siut-Ghiol — numele, turcesc, înseamnă „lacul de lapte", cu apă dulce — la nord de Constanța, păstrează numele lui Ovidiu; faptul e consemnat de harta din 1722 a geografului vienez Tobias Lotter).

Din contactul îndelungat cu grecii stabiliți în orașele de pe țărmul Mării Negre, ca și cu aceia care urcau pe Dunăre în sus, unii dintre daci și anume, în primul rînd, negustorii și nobilii trebuie să fi deprins limba greacă. Legături ca acelea dintre Buerebista și orașul Dionysopolis, legături care datau încă din vremea părintelui regelui, implică din partea conducătorilor daci, cunoașterea limbii grecești, după cum implică din partea unor greci cunoașterea limbii dacice. Dromihetes știa, probabil, greceşte; conversația lui cu Lisimah e greu să presupunem că a avut loc în limba dacă. Mai tîrziu, cînd dacii vin în contact cu romanii, iarăși trebuie să admitem că au fost unii dintre ei — desigur tot categoriile de mai sus, căci acestea deprind mai întîi limbile străine — care au învățat și latinește. Avem dealtfel și o dovadă: abstracție făcînd de mesajul burilor trimis lui Traian (vezi mai sus, p. 62), sînt scurtele inscripții descoperite recent la Ocnița, în Oltenia, inscripții cu litere grecești și latine (vezi fig. 79).

Dacii erau iubitori de muzică. Tot de la Aristotel știm că agatîrșii își cîntau legile lor versificate, spre a le putea mai bine ține minte. Istoricul grec Teopomp ne spune că atunci cînd geții merg într-o solie, își iau cu ei chitarele și, în timpul cît fac expunerea, cîntă din aceste instrumente. În sfîrșit, Jordanes ne vorbește de cîntările, din gură și tot din chitare, ale preoților daci.

Se pricepeau în mod deosebit la medicină. Așa cum am arătat, cunoaștem mulțumită tratatului medicului grec Dioscoride și aceluia al lui Pseudo-Apuleius, numele dacice a o sumă de plante medicinale; dealtfel Jordanes ne spune limpede că dacii cunoșteau „natura" adică însușirile „ierburilor și arbuștilor". Descoperirile arheologice din ultimul timp, la Sarmizegetusa și Poiana, atestă întrebuințarea de instrumente chirurgicale și chiar facerea de operațiuni delicate, cum erau trepanațiile. Foarte interesant apoi și cît de modern — anticipînd asupra importanței elementului psihologic în vindecarea bolilor — este principiul de medicină al dacilor care pune în legătură sănătatea trupului cu aceea a sufletului. Impresionat de adevărul pe care îl cuprinde, Platon, celebrul filozof grec, citează acest principiu în felul următor: „Zalmoxis, regele nostru, care e și zeu, spune că, precum nu trebuie să încercăm a vindeca ochii fără să vindecăm întîi capul, ori capul fără trup, *tot așa nu se poate să încercăm a vindeca trupul, fără să îngrijim și de suflet* și că tocmai de aceea sînt multe boli la care nu se pricep medicii greci, fiindcă

nu cunosc întregul de care ar trebui să se ocupe. Căci dacă acesta merge rău, este cu neputință ca partea să meargă bine".

Este cert de asemenea că preoții daci aveau cunoștințe astronomice și, în legătură cu acestea, un sistem calendaristic. Expresia concretă a acestui sistem o găsim, așa cum au arătat cercetările din ultimul timp, în marele sanctuar rotund de la Sarmizegetusa.

Un element important al culturii geto-dacice a fost religia. Ea a impresionat profund pe toți scriitorii lumii vechi care a cunoscut-o, începînd cu Herodot, în secolul al V-lea înainte de era noastră, și isprăvind cu Iulian Apostatul în secolul al IV-lea al erei noastre. Un element de căpetenie al religiei geto-dacice este *credința în nemurire*. Strămoșii noștri credeau că ei nu dispar după moarte, ci își continuă viața, în cer, alături de zeul suprem, Zalmoxis. Așa ne spune Herodot. El adaugă însă o întreagă poveste pe care o auzise de la grecii de pe țărmurile Mării Negre care nu admiteau, se vede, că vreun alt popor, în afară de ei, ar putea ajunge la o concepție religioasă superioară. Potrivit acestei povești, Zalmoxis ar fi fost „un om, sclav la Samos, și anume sclavul lui Pythagoras, fiul lui Mnesarchos. După ce s-a eliberat, a făcut avere mare și s-a întors acasă. Și fiindcă tracii duceau viață proastă și incultă, acest Zalmoxis, știutor cum era de chipul de a trăi ionian și de obiceiuri mai delicate decît ale tracilor, deoarece trăise printre greci și încă lîngă unul din cei mai distinși înțelepți ai grecilor, pe lîngă Pythagoras, și-a făcut o odaie în care primea și ospăta pe fruntașii concetățenilor săi și-i învăța că nici el, nici oaspeții lui și nici urmașii acestora nu vor muri, ci vor merge într-un loc unde vor trăi veșnic și vor avea toate bunătățile. În odaia aceea în care făcea și spunea cele de mai sus, el a pus să-i facă a subterană. Cînd subterana a fost gata, el s-a făcut nevăzut dintre traci, s-a coborît în subterană și a trăit acolo trei ani, iar tracii îl regretau și îl jeleau ca pe un mort. Iar în al patrulea an, iar s-a arătat printre dînșii și așa s-au încredințat tracii că cele ce spunea Zalmoxis erau adevărate". Totul nu-i decît produsul imaginației grecilor. O spune dealtfel și Herodot care, spirit critic, îndoindu-se de veracitatea acestei povestiri, termină cu următoarele cuvinte semnificative. „Eu nu zic că a fost, nici că n-a fost. Cred însă că Zalmoxis a trăit cu mulți ani înainte de Pythagoras". Deci, că toată povestea — adăugăm noi — n-are nici un temei.

De fapt, *Zalmoxis* era numele cel mai răspîndit pe care dacii sau geții îl dădeau zeului lor. Alte triburi îl numeau *Gebeleizis;* Platon îi dădea numele de *Vasilevs theos* adică zeul rege. Acest zeu este cerul senin, luminos. Tot ce-i tulbură armonia și frumusețea, așadar furtuna, norii, grindina, trebuie combătut. De aceea dacii trag cu săgețile în văzduh, spre nori, ca să-i gonească și să ajute în felul acesta pe zeul suprem. Locurile de închinăciune sînt sus pe munți, cît mai aproape de cer. Iar locuința marelui preot e tot sus, într-o peșteră de pe muntele Cogheonul (Κωγαίονον); să fie actualul munte Gugu (2 292 metri), situat între Oslea, Godeanu, Țarcu și Retezatul?

Izvoare mai tîrzii, romane — unele din ele de caracter poetic — ne spun că dacii se închină și zeului războiului, lui Marte care, după tradiție, s-ar fi născut chiar în țara lor. Știrile însă nu inspiră destulă încredere. De aceea,

Vasile Pârvan era înclinat să admită mai degrabă că dacii adorau o singură divinitate, apropiindu-se în aceasta de creştinism. Herodot ne spune chiar că ei nici nu credeau să mai existe alt zeu în afară de al lor.

Se pare totuşi că a existat o zeitate feminină, *Bendis*, corespunzînd zeiţei Artemis la greci şi Dianei la romani; unele descoperiri arheologice mai noi ar confirma această ipoteză.

În ce priveşte *cultul*, el consta din slujbe, ceremonii şi incantaţiuni pe care le făceau de obicei, pe munţii înalţi, preoţii; aceştia erau şi prezicători şi medici în acelaşi timp. Prin felul lor de viaţă, prin moravurile lor austere, prin hrana lor, preoţii constituiau de fapt un adevărat ordin călugăresc. Ei nu se căsătoreau, nu mîncau carne şi nici un fel de vietate, ci numai lapte, brînză şi miere. Duceau o viaţă de asceţi; poporul le acorda un mare respect şi îi numea „prea cuvioşi" şi „călători prin nori" (δεοσεβεῖς τε καὶ Καπνοβάται). Numele lor propriu era însă altul. Grecii îl traduc, în dreapta Dunării, prin cuvîntul κτίσται, iar în stînga prin πολισταί. Ambele cuprind noţiunea de fundator şi înseamnă, în româneşte, „întemeietori".

În fruntea preoţilor era marele preot. El cunoştea semnele cerului şi făcea preziceri. La locuinţa lui, în peştera de pe muntele Cogheonul, venea, în împrejurări grele, regele dac spre a-i cere sfatul. Pentru popor, marele preot era aproape un zeu; de aceea, şi poruncile lui găseau întotdeauna ascultare. Dintre marii preoţi, trebuie pomenit în primul rînd *Deceneu*, contemporanul lui Buerebista şi colaboratorul acestuia în opera de înălţare a poporului şi a statului dac. Un alt mare preot a fost *Comosicus*, care avea, în acelaşi timp, şi demnitatea de rege.

Slujbele religioase aveau loc în sanctuare care erau de formă patrulateră sau rotundă. Asemenea sanctuare s-au găsit la Costeşti (patru la număr), la Blidaru, Feţele Albe şi Piatra Roşie (toate în judeţul Hunedoara), la Piatra Craivii (judeţul Alba), la Bîtca Doamnei (judeţul Neamţ) şi în alte locuri.

În afară însă de slujbe, ceremonii şi incantaţii, mai aveau dacii un obicei caracteristic care se cuvine a fi menţionat. Din cinci în cinci ani, ei trimiteau la Zalmoxis cîte un sol ca să-i spună durerile şi nevoile lor. Trimiterea se făcea în felul următor: se trăgea la sorţi unul dintre daci, i se înşirau toate cîte are să transmită zeului şi apoi era azvîrlit în sus spre a cădea în trei lănci fixate cu vîrfurile în sus. Dacă solul murea străpuns, ei credeau atunci că Zalmoxis le este favorabil şi că a primit cererile lor; dacă nu murea însă, atunci ei dădeau vina pe sol, spunînd că este om rău şi trimiteau pe altul în locul lui. Obiceiul acesta exista şi la alte popoare ca celţii şi scandinavii, însă cu o deosebire fundamentală: pe cînd la aceste popoare se aleg spre a fi jertfiţi oameni pătaţi, criminali, hoţi sau prinşi de război, la daci alegerea se făcea numai dintre oamenii liberi şi fără pată. Iar faptul că solul nu murea străpuns de lănci era socotit ca o mare ruşine pentru el.

Pierderea vieţii nu însemna pentru daci o nenorocire ca în sudul mediteranean. Credinţa lor în nemurire îi făcea să înfrunte cu mare bărbăţie încercările şi să lupte cu un deosebit eroism în război. De aceea scriitorul Pomponius Mela spune despre geţi că sînt „cei mai pregătiţi pentru moarte" (*„paratissimi ad mortem Getae"*). Iar Iulian Apostatul atribuie lui Traian urmă-

toarele cuvinte care, chiar dacă n-au fost rostite, nu exprimă mai puțin adevărul: „Am subjugat chiar și pe acești geți, cei mai războinici dintre toate neamurile care au existat vreodată, nu numai din cauza puterii corpului lor, dar și din aceea a învățăturilor lui Zalmoxis care este între ei așa de slăvit. Acesta le-a întipărit în inimă că ei nu mor, ci numai cît își schimbă locuința și, de aceea, merg la moarte mai veseli decît la orice altă călătorie".

Înainte de a pleca la război, dacii se împărtășeau cu apă din Dunăre, și jurau să nu se întoarcă în țară pînă nu vor fi omorît pe dușmani. Pe morți îi ardeau și resturile de oase calcinate erau puse în urne care se îngropau apoi în pămînt. În epoca mai veche însă au practicat și înmormîntarea.

În ce privește *arta* dacilor sau geților, știrile pe care le avem sînt încă puține și răzlețe și se referă mai mult la arta aplicată, la arta în înțelesul primordial al cuvîntului latin, acela de meșteșug. Săpăturile arheologice vor îmbogăți treptat, treptat, aceste știri. Deocamdată, putem afirma că în *ceramică* și în *lucrarea metalelor* dacii ajunseseră la o îndemînare deosebită. Dacă ceramica pictată din neolitic li se datorește tot lor, atunci, se poate spune, cu drept cuvînt, că ei erau adevărați artiști în această privință. Într-adevăr, vasele găsite la Ariușd și la Cucuteni, la Fedeleșeni, la Frumușica și la Ruginoasa dovedesc nu numai o tehnică remarcabilă, dar și un deosebit simț al formei, al liniei și al coloritului. Ele pot sta cu cinste alături de cele mai reușite produse ale ceramicii universale. Dar și vasele din epoca mai nouă, a bronzului, și din aceea a fierului, în special din La Tène (de pe la 300 înainte de era noastră), care sînt cu siguranță dacice, dovedesc însușirile artistice ale autohtonilor. Ceramica găsită la Bonțești și la Poiana (în județele Vrancea și Galați) și la Crăsani (județul Ialomița) este din cele mai reușite; regretatul Pârvan o numea „splendidă". Săpăturile arheologice din ultimul timp în munții Orăștiei au dat la iveală o nouă ceramică pictată, sigur dacică, din primul secol al erei noastre, cu reprezentări geometrice și vegetale dar și zoomorfe. S-au găsit apoi, în mai multe locuri (vezi mai sus, p. 35) imitații dacice ale frumoaselor vase grecești de Delos și de Megara; ni s-au păstrat chiar și tipare ale acestor imitații; tot așa, tipare de opaițe de lut ars, lămpile antichității.

Cît despre metale, știm că lucrul lor era o veche îndeletnicire a băștinașilor. Armele și uneltele de bronz, de pe întregul teritoriu geto-dacic, impresionează prin finețea lor și se disting de cele similare din restul Europei. Agatîrșii — ne spune Herodot — iubeau podoabele de aur; ele erau lucrate, desigur, în țara lor, în Munții Apuseni, unde se găsea și materia primă. Un exemplu de dexteritatea la care ajunsese lucrul acestui metal nobil este coiful de aur găsit la Poiana — Coțofenești (jud Prahova), coif a cărui ornamentare vădește o influență scito-sarmată. Din argint se făceau nu numai imitații de monede macedonene, grecești și romane (dinari republicani), dar și obiecte de podoabă și vase, cum sînt acelea, remarcabile, ale tezaurelor descoperite la Sîncrăieni, la Agighiol și la Craiova. Simțul pentru frumos al geto-dacilor apare nu numai în forma pe care o dau obiectelor uzuale, dar și în ornamentele care împodobesc adesea realizările cele mai simple, de pildă în felul în care împodobesc unele ținte de fier sau cleștele de fierar găsit la Sarmizegetusa.

Popor așezat din timpuri imemoriale pe pămîntul unde-l constată mărturiile istorice, legat de el prin agricultură, în toate formele ei, prin creșterea vitelor, prin scoaterea metalelor și a celorlalte bogății miniere, știind să-l apere cu eroism și cu pricepere, întemeind cel mai puternic stat de la nordul Dunării, cu regi care pot sta cu cinste alături de cele mai remarcabile personalități politice ale antichității, avînd în sfîrșit o religie superioară, dacii sau geții au fost, sub toate raporturile, unul din popoarele însemnate ale lumii vechi. Ei nu pot fi deci socotiți drept barbari, așa cum s-a susținut de unii cercetători. Înșiși scriitorii antici i-au apreciat în mod deosebit. Povestea pe care o scorniseră grecii de pe țărmul Mării Negre, făcînd din Zalmoxis un elev al filosofului Pythagoras, capătă în ochii noștri o deosebită semnificație. Iar aprecierea lui Dio Chrysostom: „geții sînt mai înțelepți decît aproape toți barbarii și mai asemenea grecilor" formează cea mai bună încheiere a acestor rînduri. Ea vine din partea unui scriitor aparținînd poporului cu spirit critic și cu simțul nuanțelor, care dăduse pe marele Pericle, pe Tucidide, pe Socrate și pe Sofocle.

ROLUL DACILOR ÎN FORMAREA POPORULUI ROMÂN. Una din problemele cele mai grele și mai delicate în același timp este să stabilești contribuția diferitelor elemente etnice la constituirea unui popor, să arăți ce a dat fiecare din aceste elemente sub raportul rasei, al limbii, al organizării de stat, al civilizației și culturii. Problemă grea, deoarece de multe ori nu sîntem bine informați asupra caracteristicilor înseși ale elementelor componente; nu cunoaștem îndestul, uneori nu cunoaștem deloc, aspecte esențiale cum e, de pildă, *limba*. Problemă delicată în același timp, deoarece însușirile și scăderile unui popor nu derivă numai din însușirile și scăderile elementelor componente; combinația acestora din urmă, chimica etnică a lor, poate să dea naștere la aspecte noi, diferite de cele anterioare. Iar legile după care se face această chimică etnică nu ne sînt cunoscute, așa cum cunoaștem, bunăoară, legile chimiei organice sau anorganice. Se adaugă apoi influența *evoluției* și *mediului istoric*, precum și aceea a *personalităților dominante* care pot, prin directivele ce imprimă, să creeze forme noi de viață spirituală sau materială.

A preciza, așadar, care a fost rolul dacilor în formarea poporului român, ce datorăm noi acestor strămoși, este una din problemele grele ale istoriografiei naționale. Știm foarte puțin despre *limba* acestor strămoși, nu cunoaștem decît o parte a *toponimiei* și *onomasticii* lor, nu sîntem îndeajuns de informați asupra atîtor aspecte ale vieții lor materiale și spirituale. Totuși, problema trebuie pusă și un răspuns, chiar imperfect, trebuie încercat. Îl vor preciza și completa cercetătorii viitori pe baza descoperirilor ce se vor face de aci înainte.

Un lucru, credem noi, este sigur: dacii alcătuiesc baza etnică a poporului nostru. Această credință o întemeiem pe următoarea argumentare: *grosul populației din Dacia Traiană l-au format dacii*. Cu toate pierderile suferite în cele două războaie, cu tot numărul însemnat al coloniștilor de limbă latină, ei au păstrat totuși preponderența. Fiindcă dacii erau locuitorii *satelor* și

oricît de numeroase au fost orașele în noua provincie, totuși satele le întreceau cu mult. *Dacă romanismul a prins rădăcini atît de puternice și atît de durabile în stînga Dunării, e fiindcă, purtător al unei civilizații superioare, a cîștigat pe acești daci, pe băștinași.*

Puținele informații de care dispunem asupra limbii strămoșilor noștri, constituie, evident, un handicap; ele îngăduie, totuși, cîteva concluzii semnificative. Pe temeiul cercetărilor întreprinse în ultimele decenii de I.I. Russu — cercetări care se întemeiază și pe comparația cu limba albaneză, moștenitoare a vechii limbi ilire care, la rîndu-i, era înrudită cu limba tracă, deci și cu limba dacică — s-au putut totuși stabili un număr de 160 de termeni românești care sînt de origine geto-dacă. Acești termeni privesc o arie foarte largă, începînd cu corpul omenesc (buză, ceafă, grumaz, gușă), cu familia (copil, prunc, zestre), cu locuința (vatră, cătun), cu îndeletnicirile agricole, păstorești, viticole și piscicole (mazăre, țarină; baci, mînz, strungă, țarc, urdă, zară; butuc, curpen, strugure; baltă, gard), cu mediul fizic (măgură, mal), cu flora (brad, copac), cu fauna (balaur, barză, mistreț, rînză, șopîrlă, viezure), cu diferite acțiuni (a răbda, a speria, a zburda) și alți termeni (ciucă) etc. Desigur, numărul acestor termeni va spori prin cercetări ulterioare. Ele ne vor arăta de asemeni și alte aspecte ale moștenirii lingvistice; de pe acum se consideră însă că aparțin acestei moșteniri sufixele atît de frecvente și de caracteristic românești: -esc, -este (omenesc, crăiesc, bărbătește, trupește).

Ni s-au păstrat de la daci cîteva nume de ape: în primul rînd *Dunărea* care derivă dintr-un Dunaris dacic; apoi *Argeșul* din Argessos (la Herodot, diformat: Ordessos); *Bîrzava*, al cărei nume se regăsește în orașul dacic *Berzobis*. Someșul: o inscripție latină din ținuturile udate de acest rîu vorbește de „Samus"; este sigur că romanii au păstrat vechiul nume, autohton. Același lucru cu Oltul, *Aluta* în izvoarele latine, și cu *Tisa*, pentru care s-a propus chiar, ca formă originală, „dacicul" ὁΤισσός. În izvoarele mai tîrzii apare sub formele *Pathissus* și *Tisia*. *Mureșul* are foarte probabil o legătură cu vechiul *Maris*, pomenit de Herodot. *Ampoiul* reda un vechi nume autohton printr-o formă intermediară latină; *Motrul* este sigur dacic; numele lui revine sub forma 'Αμούτριον la Ptolemeu și *Amutria* în Tabula Peutingeriană. Tot de la daci poate să vie și *Cerna* dacă numele ei este identic cu acela al orașului dacic *Tsierna*, care se mai găsește în izvoarele istorice și sub forma Δίερνα (Ptolemeu: Δ grecesc se pronunță în românește *dz*), *Tierna* (Tabula Peutingeriană), *Dierna* (inscripție latină), *Zerna* (Digestele lui Ulpianus). Adăugăm că orașul, azi total acoperit de ape, se afla chiar la vărsarea în Dunăre. *Buzăul* pare a fi iarăși dacic: un izvor grec din secolul al IV-lea ne-a păstrat numele lui sub forma Μοὺσέος care poate fi foarte bine o transcriere greșită a lui Μπουσέὲος (μπ în grecește se pronunță *b*).

În ce privește numele de localități, siguranță n-avem pînă acum decît pentru *Abrud*. Acesta derivă din Abruttus: compară cu *Abrittus* din Moesia, pomenit în inscripțiile latine. Poate că și *Tapae* unde s-au dat cele două lupte între Decebal și romani, să se fi păstrat în numele satului bănățean de astăzi *Tăpia*, după cum în topicele dobrogene *Hîrșova*, *Băroiu* și *Oltina* regăsim vechile *Carsium*, *Berrhoe*, *Altinum;* transformarea lui *a* în *o*, încă în epoca

romană ne este dovedită de inscripția privind sfîrșitul lui Decebal, inscripție în care *Traianus* apare ca *Troianus;* așadar *Oltina,* ca și *troian* (numele vechi românesc pentru *val)* se explică prin transmisie directă, neîntreruptă. Cît despre capitală, Sarmizegetusa, și orașele mari: Apulum, Napoca, Porolissum, Malva, Drobeta sau măcar celelalte centre urbane, nu ni s-a păstrat nici un nume. Lipsa de continuitate sub acest raport nu trebuie să mire: așezările urbane au fost doar acelea asupra cărora s-au năpustit popoarele năvălitoare în primul rînd; ele au și dispărut în primul rînd. Dar, dispărînd viața municipală în Dacia — n-avem în limba română, cu excepția termenilor *cetate,* din *civitas* și *pămînt* din *pavimentum,* nici un cuvînt care să amintească această viață municipală, instituțiile sau funcționarii ei — era natural să dispară și numele orașelor respective. Cît despre numele satelor, rămîne ca material nou documentar în genul, de pildă, al celui descoperit în tabulele cerate, să ne dea putința unei comparațiuni din care să rezulte concluzii precise.

O parte din credințele populare, din descîntece, din leacurile bătrînești trebuie să aibă o străveche origine dacă. Să fie „priveghiul" nostru, în forma arhaică în care apare el încă, în unele colțuri retrase ale țării, ca în Vrancea, formă care arată mai degrabă bucurie decît întristare, cu măști, cu jocuri, cu glume, o moștenire a acelei vremi? Să amintească el ceea ce ne spune Herodot despre neamul travsilor, că jeleau pe noul născut și că se veseleau și glumeau cînd murea cineva, fericindu-l că a scăpat de relele vieții? Dar străvechiul joc al „călușului" să vie el oare de la acești îndepărtați strămoși, ca și unele din cîntecele noastre? Greu de dat un răspuns sigur. În acest domeniu ca și în acela al însușirilor sufletești trebuie să ne mărginim la simple ipoteze. De aceea, nici nu vom insista mai mult, lăsînd viitorului sarcina să lămurească lucrurile.

BIBLIOGRAFIE

CIVILIZAȚIA ȘI CULTURA DACILOR SAU GEȚILOR: V. Pârvan, *Getica* în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom., s.* 3, t. III, 1926, p. 113—851; H. Daicoviciu, *Dacii,* ediția a doua, București, 1972, 380 p. in 8°.

I.H. Crișan, *Un depozit de unelte la Lechința de Mureș (Plugul la Geto-Daci),* în *S.C.I.V.,* XI (1960), 2, p. 285—301; Ion Berciu și Al. Popa, *Depozitul de unelte dacice de pe muntele Strîmbu de lîngă Grădiștea Muncelului,* în *S.C.I.V.,* XIV (1963), 1, p. 151—161; R. Vulpe, *Așezări getice din Muntenia,* București, 1966, 68 p. in 8°; I.I. Russu, *Limba traco-dacilor,* ediția a doua, București, 1967, 253 p. in 8°; N. Gostar, *Cetățile dacice din Moldova și cel de al doilea război dacic,* în *Memoria,* I (1969), p. 93—104; N. Gostar, *Cetăți dacice din Moldova,* București, 1969, 43 p. + 12 f. pl. in 8°; Ion Horațiu Crișan, *Ceramica daco-getică cu specială privire la Transilvania,* București, 363 p. in 8° + 95 f. pl.; N. Edroiu, *Despre apariția plugului în țările române,* în *Terra nostra,* București, 1971, p. 95—117; Zoltán Székely, *Cetatea dacică de la Covasna,* în *S.C.I.V.,* XXIII (1972), 2, p. 201—214; Rodica Tanțău, *Meșteșugurile la geto-daci,* București, 1972, 75 p. in 8°.

Suzana Dumitriu — Octavian Iliescu, *About the issues of the Apollo — Amphypolis type and their role in the currency history of the Geto-Dacians*, în *Dacia*, N.S., III (1959), p. 259—310; C. Preda, *Monede de un tip necunoscut, provenind din Dobrogea*, în *S.C.I.V.*, XV (1964), 3, p. 401—410; Maria Chițescu, *Notă asupra tezaurului de monede romane republicane de la Poroschia (Alexandria)*, în *S.C.I.V.*, XVI (1965), 1, p. 169—175.

Alexandru Vulpe, *Reprezentări umane pe cupele getice de la Popești*, în *S.C.I.V.*, XVI (1965), 2, p. 341—351; I.H. Crișan, *Mit geometrischen Mustern bemalte dakische Keramik aus Transilvanien*, în *Dacia*, N.S., X (1966), p. 329—338; I. Winkler, *Tipurile monetare ale daco-geților și aria lor de răspîndire*, în *Acta*, 5, (1968), p. 33—48; D. Berciu, *Das thrako-getische Fürstengrab von Agighiol in Rumänien (Sonderdruck aus 50 Bericht der Römisch — Germanischen Kommission 1969)*, Berlin, 1971, 57 p. + 30 pl. in 4°; I. Glodariu, *Considerații asupra circulației monedei străine în Dacia (sec. II î.e.n. — I e.n.)* în *Acta*, VIII (1971), p. 71—90; D. Berciu, *Despre „tezaurul" traco-getic de la Craiova*, în *Apulum*, IX (1971), p. 147—154; M. Gramatopol, *L'art des monnaies geto-daces*, în *Apulum*, IX (1971), p. 209—256; Constantin Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973, 564 p. in 4°.

N. Gostar, *Ramura nordică a dacilor—costobocii*, în *Bul. Univ. V. Babeș-Bolyai*, s. șt. soc., I (1956), 1—2, p. 183—199; I.I. Russu, *Lez Costoboces*, în *Dacia*, N.S., III (1959), p. 341—352; Gh. Bichir, *Noi contribuții la cunoașterea culturii materiale a carpilor*, în *S.C.I.V.*, XVI (1965), 4, p. 675—694; C. Váczy, *Nomenclatura dacică a plantelor la Dioscorides și Pseudo-Apuleius*, în *Acta*, V (1968), p. 59—74; VI (1969), p. 115—129 și VIII (1971), p. 110—113; D. Berciu, *Burii dacici și străvechea lor cultură*, în *Magazin istoric*, VIII (1974), 2, p. 2—7 și 13; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, 412 p. in 4°; Ion I. Russu, *Religia geto-dacilor. Zei, credințe, practici religioase*, în *„Anuar... Studii clasice"*, Cluj, V, 1947, p. 61—137; D. Tudor, *Nuovi monumenti sui cavaleri danubiani*, în *Dacia*, N.S., IV (1960), p. 333—363; D. Protase, *Considérations sur les rites funéraires des Daces*, în *Dacia*, N.S., VI (1962), p. 173—197; Mircea Eliade, *De Zalmoxis à Gengis-Khan*, Paris, 1970, 252 p. in 8°; M. Bărbulescu, *Despre cultul zeiței Bendis la daco-geți*, în *Acta*, VIII (1971), p. 91—103; H. Daicoviciu, *Un sanctuar circular dacic la Fețele Albe*, în *Apulum*, IX (1971), p. 257—262. Dumitru Protase, *Riturile funerare la daci și dacoromani*, București, 1971, 223 p. in 8°.

H. Daicoviciu, *Il tempio calendario dacico di Sarmizegetusa*, în *Dacia*, N.S., IV (1960), p. 231—254.

DACIA ROMANĂ

Dacia a fost una din cele mai bogate
și mai populate provincii ale Imperiului roman

Prin cucerirea Daciei de către Traian, hotarul imperiului a fost mutat peste Dunăre, spre miazănoapte. Această faptă — susține istoricul A. D. Xenopol— a constituit „o greșeală politică": nu trebuia depășită Dunărea, nu trebuia întemeiată o provincie excentrică, greu de apărat, ca Dacia. Credem că părerea istoricului român nu este întemeiată. Într-adevăr, imperiul nu putea fi apărat satisfăcător *pe Dunăre*. Istoria o arată limpede — și e surprinzător că faptul acesta n-a fost luat în considerare — fluviul n-a împiedicat *niciodată* năvălirile dinspre nord. Cine voia așadar să apere efectiv Moesia, trebuia să stăpînească și țărmul stîng. Traian a ocupat Dacia și a transformat-o în provincie romană nu dintr-o greșeală politică, nici din capriciu, ci dintr-o aspră necesitate: nu se putea altfel. Cu puternicul stat dacic în coastă, imperiul n-ar fi avut liniște niciodată în regiunile dunărene. Experiența o arătase dealtfel timp de mai bine de o sută de ani. De aceea a făcut Traian cele două mari și sîngeroase expediții, de aceea legiunile și-au mutat lagărele în inima Transilvaniei. Teritoriile dacice au reprezentat, în sud-estul continentului, pozițiile cele mai înaintate ale romanității, a acelor zone de civilizație și cultură superioare ale antichității, rămase pînă astăzi, componente ale civilizației și culturii europene. Iar cucerirea Daciei a fost o premisă determinantă pentru formarea poporului român, parte alcătuitoare în etnogeneza Europei.

HOTARELE ȘI POPULAȚIA. PERSISTENȚA ELEMENTULUI AUTOHTON. Pînă unde se întindea provincia romană Dacia întemeiată de împărat în vara anului 106 al erei noastre, îndată după terminarea victorioasă a celui de al doilea război? Care erau hotarele ei? Răspunsurile variază după cercetători, iar nepotrivirea dintre ele rezultă din știrile contradictorii pe care ni le dau vechile izvoare. Ptolemeu, vestitul geograf al lumii vechi, scriind cu vreo patru decenii după expedițiile lui Traian, fixează ca hotare ale „Daciei" spre apus Tisa, spre miazănoapte munții Carpați, spre miazăzi Dunărea, iar spre răsărit rîul Hierasos, care a fost identificat de unii cu Siretul, de alții cu Prutul. Eutropiu, un scriitor tîrziu și care nu inspiră mare încredere, spune că lungimea granițelor era de un milion de pași („decies centena millia in cir-

cuitu"), aşadar, circa 1478 de kilometri. Unii din istoricii zilelor noastre cred că hotarul dinspre miazăzi şi răsărit al Daciei ar fi urmat creasta Carpaţilor, aşadar, că Muntenia propriu-zisă, de la răsărit de Olt, şi Moldova ar fi rămas în afara provinciei. Există însă dovezi documentare că în Muntenia şi în vestul şi sudul Moldovei au stat — cel puţin în anume intervale — detaşamente ale legiunilor. Ne referim, în primul rînd, la castrul de la *Filipeşti* dominînd Bărăganul, — cel de la Pietroasele (jud. Buzău) pare a fi din secolul al IV-lea —, la acelea de la *Tîrgşor*, *Mălăieşti* şi *Drajna de Sus*, care asigurau drumul ce, legînd Dunărea cu Transilvania, suia spre Carpaţi pe valea Teleajenului, la lungul şir de castre care asigurau celălalt drum ce pornea de la Dunăre, în dreptul actualului *Turnu Măgurele*, şi ajungea în munţi la Rucăr, trecînd apoi peste Carpaţi, în sfîrşit la castrele *Flămînda* pe Dunăre, *Barboşi* şi *Poiana* — vechea Piroboridava — pe Siret, şi *Bîtca Doamnei*, la locul zis „Troian" lîngă Piatra Neamţ. Toate aceste castre înseamnă influenţă romană puternică. Chiar însă dacă în viitoarea Muntenie n-ar fi existat nici un castru, e suficient să se uite cineva pe harta imperiului roman ca să-şi dea seama că acest teritoriu, *înconjurat din toate părţile de provincii romane* şi anume înspre nord şi vest de Dacia Traiană (Transilvania şi Oltenia!), înspre sud şi est de Moesia superioară şi inferioară (Bulgaria şi Dobrogea!), avînd înspre nord-est drumul roman care prin valea Trotuşului, a Siretului şi a Dunării unea Porolissum cu Tyras, *nu se putea să nu se romanizeze şi el.* Indiferent de încadrarea oficială a teritoriului muntean şi a celui moldovean, dacă a depins administrativ de Dacia sau de Moesia, un fapt este sigur: şi aceste teritorii au intrat în vasta zonă ocupată de romani la finele celui de al doilea război, şi asupra acestor teritorii s-a exercitat influenţa civilizaţiei romane. Trebuie apoi să se ţină seama neapărat de faptul că această influenţă s-a exercitat şi asupra *teritoriilor limitrofe* cu provincia propriu-zisă, ele putînd avea o lăţime uneori considerabilă, pînă la o sută de kilometri şi chiar peste. În concluzie: Dacă provincia propriu-zisă Dacia a cuprins Transilvania, Banatul întreg, Oltenia, Muntenia, sudul şi vestul Moldovei, influenţa civilizatorie romană s-a întins şi asupra regiunilor limitrofe, adică asupra Crişanei, asupra regiunii de la nord de Transilvania pînă la apa Tisei, şi asupra restului Moldovei. Un indiciu în acest sens îl constituie şi foarte numeroasele tezaure monetare romane — mai ales denari imperiali — găsite între Carpaţi şi Prut.

Sîntem deci de acord cu limitele fixate Daciei de către Ptolemeu. La care adăugăm că şi asupra părţii de miazăzi a Moldovei de răsărit s-a exercitat influenţa civilizatorie romană a părţii nord-estice a provinciei Moesia Inferior, adică a actualei Dobroge, unde acţiunea de romanizare a fost intensă. La aceeaşi concluzie în ce priveşte întinderea Daciei romane au ajuns şi unii dintre cercetătorii care au alcătuit atlase ale lumii vechi cum sînt de pildă autorii atlasului istoric Hammond apărut la New York. Potrivit acestui atlas, Dacia romană cuprindea, în anul 117 al erei noastre, în afară de Banat, Oltenia, Transilvania şi Muntenia întreagă, Moldova pînă la Siret, o fîşie la nord de Transilvania propriu-zisă, precum şi Crişana pînă la actualul hotar al ţării.

În timpul războaielor lui Traian cu Decebal, dacii au avut pierderi însemnate. Mulți dintre bărbați au pierit, luptînd, alții au fost luați prizonieri și trimiși ca sclavi în imperiu de unde nu s-au mai întors. Dar aceasta nu înseamnă în nici un caz că populația dacică a fost exterminată, așa cum a susținut Gheorghe Șincai în *Cronica* sa, vrînd să dovedească descendența noastră din romani, sau cum susține încă, pentru motive politice, nu științifice, cîte un istoric străin singuratic. Există dovezi, clare și categorice, despre persistența populației dacice pe teritoriul ei de baștină, după cucerirea romană, întocmai după cum populația din Galia, Peninsula Iberică și Britania a rămas pe loc. Mai întîi, atît Cassius Dio, istoriograful războaielor dacice, cît și cronica sculptată a acestor războaie, Columna Traiană, arată că, în timpul celui de al doilea război, o parte dintre daci s-au supus romanilor. Cassius Dio afirmă limpede că mulți daci au trecut de partea romanilor la începutul războiului din 105—106. Pe columnă sînt nu mai puțin de șapte asemenea scene de supunere. Iar sculpturile finale ale columnei, în care se văd daci mînînd turme de vite și care fuseseră interpretate ca o retragere sau o expulzare a băștinașilor, la finele războiului, după ocuparea țării de către legiuni, arată, dimpotrivă, așa cum au dovedit cercetările învățaților Reinach și Patsch, că e vorba de o revenire la locuințele ei a populației refugiate sau, eventual, de o așezare a ei în alte locuri, în cuprinsul provinciei. Or, este evident că această populație care s-a supus cuceritorilor, a continuat să-și ducă traiul în vechile ei așezări. Există apoi o a doua mărturie, peremptorie, despre persistența și însemnătatea populației autohtone tinere sub noua stăpînire: sînt numeroasele corpuri de trupă, alcătuite din daci, dar cu comandă și organizare romană, pe care le întîlnim în diferitele provincii ale imperiului. Astfel, în Noricum, adică în părțile actualei Austrii, se afla o „*Ala I Ulpia Dacorum*", adică un corp de cavalerie. În Panonia sau Ungaria de astăzi, era o „*Cobors II Augusta Dacorum pia fidelis veterana milliaria equitata*", adică un detașament de infanterie avînd și cavalerie. O altă cohortă de daci, anume „Cohors III Dacorum equitata", a cărei garnizoană era în Macedonia, ia parte la o expediție în Mesopotamia. În aceeași extremitate răsăriteană a imperiului, lîngă Tigru și Eufrat, se afla o „*Vexillatio Dacorum Parthica*", adică o trupă de cavalerie care păzea hotarul spre parți. În altă extremitate a imperiului în Britania, întîlnim o cohortă de daci, ai cărei soldați se servesc de sabia încovoiată caracteristică și poartă nume de asemenea caracteristice, precum *Decibalus* și *Dida*. Nu mai înșirăm și pe celelalte „ale" și „cohorte" de daci; în total, s-au constatat pînă acum, în mod sigur, *zece* asemenea corpuri de trupă — e probabil însă ca numărul lor să se ridice la cincisprezece — alcătuite din daci și servind, în general, dincolo de hotarele provinciei. Ele ne arată prezența și însemnătatea populației băștinașe bărbătești, de vîrstă tînără, în Dacia romană.

Inscripțiile latine ale acestei provincii cuprind și ele o serie de nume dace: este încă o manifestare a continuității populației autohtone sub noua stăpînire. Astfel, de pildă, la Apulum (azi Alba-Iulia), un *Mucatra*, fiul lui *Brasus*, are ca moștenitor pe *Mucapor Mucatralis:* tuspatru numele, subli-

niate, sînt dacice. Tot la Apulum, un *Mucasenus* Cesorini, călăreț în armata romană, are ca soție pe *Rescuturme*, fiica lui Soia. La Potaissa, Valeria *Dula* e soția lui Volusius Titianus; la Napoca (azi Cluj-Napoca), găsim pe un Aurelius *Duda*. O altă inscripție amintește pe Aelius *Diales* care a trăit 90 de ani și căruia fiul său Aurelius Ditucentus îi pune această piatră funerară drept recunoștință. Numele de familie *Diales* este curat dacic; prenumele însă Aelius este unul dintre cele mai caracteristice romane: se vede lămurit cum se făcea procesul de asimilare. Același e cazul lui Aurelius *Denzi* din inscripția funerară găsită la Sutoru (jud. Sălaj). În alte izvoare — majoritatea inscripții — întîlnim nume ca *Dizo*, *Duras*, *Eptala*, *Tzinto*, *Costas*, *Tarsa*, *Drigiza*, *Scorilo*, care sînt, toate, dacice. Unele persoane, pomenite în inscripții, poartă nume curat romane; n-am bănui, dacă nu ne-ar spune-o precis textul că, în realitate, erau de origine dacă. Astfel e cazul lui Julius Secundinus, reangajat militar, despre care inscripția afirmă că era „natione dacus" și căruia soția sa, Atticia Sabina, și fiul său *Costas* îi ridică piatra funerară. Tot așa, găsim într-o inscripție pe un *„Julius Pi... titinus, cives dacus"*, al cărui nume, deși trunchiat, dar de factură romană, nu ne-ar fi îngăduit să vedem în purtătorul lui pe un băștinaș din Dacia. Adoptarea de nume romane, pe de o parte, faptul apoi că *sătenii — deci majoritatea populației din Dacia — nu puneau, ca și urmașii lor din evul mediu și din epoca modernă, inscripții, nici nu ridicau monumente funerare, explică de ce numărul numelor dacice sau tracodacice din provincia romană Dacia este redus* — 60 față de vreo 2000 latine —; la acestea trebuie să se adauge 37 din afara provinciei. Ele sînt suficiente totuși pentru a atesta, și pe calea aceasta, persistența elementului autohton.

Unii din acești autohtoni ajung să aibă rosturi mai însemnate nu numai în armată, unde desigur mulți dintre subofițerii și ofițerii corpurilor de trupă amintite mai sus erau daci, dar și în administrația civilă. Astfel e poate cazul lui *Aelius Ariortus*, quattuorvir, adică unul dintre cei patru conducători ai orașului Drobeta, ucis de tîlhari la vîrsta de 57 de ani și căruia soția, fiul și nepotul — acesta din urmă purtînd numele ilir de *Udar* — îi pun inscripția funerară. Mai tîrziu, pe vremea lui Galienus, un dac — romanizat bineînțeles — cu numele de Regalianus, ajunge general și guvernator al Illyricului, ba chiar, la un moment dat (în anul 263 e.n.), este proclamat și împărat de locuitorii din Moesia. Despre acest Regalianus, *Historia Augusta* ne spune că „era, zice-se, din neamul lui Decebal".

Persistența elementului autohton o arată și *mărturiile arheologice nescrise*, date la iveală prin săpături organizate sau grație întîmplării. E vorba de așezările și cimitirele ce cuprind, alături de ceramica romană, ceramică specific sau caracteristic dacică, de tipul „cești dacice" sau a chiupurilor roșii, alteori cenușii, împodobite cu fîșii de linii ondulate. S-au găsit asemenea mărturii la Buridava (jud. Vîlcea), la Brețcu și Comălău (jud. Covasna), Cașolț (jud. Sibiu), Lechința de Mureș și Sf. Gheorghe — Iernut (jud. Mureș), Mehadia și Vărădia (jud. Caraș-Severin), Mugeni (jud. Harghita), Orheiul Bistriței (jud. Bistrița-Năsăud), Soporul de Cîmpie (jud. Cluj). Și felul cum se înfățișează anumite morminte, arătînd rituri de înmormîntare caracteristice

autohtonilor, alături de morminte romane, constituie o dovadă a persistenței elementului autohton, dacic.

La aceeași concluzie ne îndreaptă toponimia Daciei romane. În afara numelor de ape care, așa cum am arătat, au fost preluate de romani de la băștinași, există o serie întreagă de așezări însemnate — colonii, municipii și „civitates" — care poartă nume străvechi, dacice. În această categorie intră, numai pe teritoriul actualei Transilvanii, *Sarmizegetusa*, al cărei nume a fost adăugat capitalei Ulpia Traiana, *Apulum*, reședința unei legiuni, *Potaissa* sau *Patavissa*, reședința celeilalte legiuni care păzea provincia, *Porolissum*, capitala Daciei de miazănoapte („Dacia Porolissensis"), *Napoca*, pe locul Clujului de astăzi, *Germisara*, pe Mureș, *Cumidava*, unde staționa un detașament militar, *Arcidava*, *Berzobis* și *Tibiscum*, pe vechiul drum ce lega Dunărea cu, Sarmizegetusa, drum luat de armata romană în primul război dacic, *Dierna* la Dunăre, lîngă vărsarea Cernei, în Banat etc.; la acestea corespundeau în Oltenia de astăzi, *Drobeta* pe locul actualului Drobeta-Turnu Severin, *Ad-Mutrium* sau *Amutria*, aproape de vărsarea Motrului cu nume dacic, în Jii, *Pelendava*, pe locul actualei Craiova, *Sucidava*, *Acidava*, *Rusidava* și *Buridava*, pe linia Oltului; în Moldova amintim *Piroboridava*, pe malul stîng al Siretului, în fața vărsării Trotușului, și *Petrodava*, foarte probabil la Piatra Neamț de astăzi. Toată această toponimie — și n-am dat decît numele centrelor mai însemnate, omițînd multe altele, de importanță secundară, precum și puținele nume păstrate de sate — implică prezența populației autohtone, dacice, care a transmis-o noilor stăpîni ai țării. Și în Dacia Pontică, populația autohtonă, getică sau dacică, a continuat să existe sub stăpînirea romană. Inscripțiile și celelalte izvoare istorice ne arată și aci așezări cu nume specifice, precum *Capidava*, *Giridava*, *Sucidava*, *Muridava*, *Buteridava*, *Zisnudava*, *Turremuca*, sau persoane purtînd nume de aceeași origine ca, de pildă, *Daizus*, *Comozous*. Pe lîngă daci sau geți, mai erau în Dobrogea laii, ausdecensii precum și *bessi*, un neam tracic originar din Balcani, emigrat sau colonizat aci. Inscripțiile latine din veacul al II-lea al erei noastre ne arată o serie de sate în care locuiau laolaltă coloniști romani și bessi de aceștia.

Trebuie să adăugăm că înșiși romanii strămutau din cînd în cînd, în interiorul provinciei, în urma expedițiunilor militare, grupe întregi de *daci liberi* care locuiau spre miazănoapte. O inscripție din Roma ne vorbește de conducătorul unora din acești daci liberi, de *regele Pieporus al Costobocilor* care locuiau, după cum am arătat mai înainte, în Moldova de nord, în Bucovina și în Galiția. Casius Dio ne arată că pe timpul împăratului Commodus și anume după anul 180 al erei noastre, un general roman, Sabinianus, după ce a bătut pe daci — e vorba, evident, de dacii liberi, din nord — voia să strămute în interiorul provinciei 12 000 dintre ei.

O ultimă mărturie a prezenței populației autohtone o formează răscoalele ei împotriva dominației romane. Izvoarele amintesc de o primă răscoală la moartea lui Traian și la începutul stăpînirii succesorului său Hadrian, răscoală care se face în unire cu dacii rămași liberi, de dincolo de granița de nord a provinciei, și cu neamurile vecine, iazigii din cîmpia Tisei și roxolanii din estul Daciei. Ea a putut fi înăbușită numai cu mari eforturi și sacrificii.

Alte două răscoale au avut loc în timpul împăratului Antoninus Pius (138—161). Cea mai lungă și mai puternică, amenințînd, la un moment dat, chiar Ulpia Traiana Sarmizegetusa, capitala Daciei, a fost însă răscoala din răstimpul 166—175, în vremea războiului cu cvazii și marcomanii. Cu acest prilej, și anume în anul 167, s-a devastat și prădat regiunea minelor de aur de la Alburnus Major.

Toate aceste categorii de fapte și anume mărturiile cronicelor, prezența în armata romană de „cohorte" și „ale" formate din daci, onomastica păstrată de inscripții, resturile arheologice, numele de ape și de orașe, precum și răscoalele repetate atestă, în mod clar, fără putință de îndoială sau de răstălmăcire, *existența unei numeroase populații dacice în cuprinsul provinciei romane Dacia*. Era și normal să fie așa. Căci chiar dacă am admite, prin imposibil, că toți luptătorii au pierit — am văzut că, în realitate, o sumă de daci s-au supus de bună voie lui Traian chiar de la începutul celui de al doilea război, au rămas însă soțiile și copiii lor (reamintim cuvintele *prunc, copil* și *zestre* care sînt dacice), deci, în cifre rotunde, au rămas *trei sferturi din populația* totală inițială.

Pentru a fi siguri de această populație — și răscoalele ce au urmat arată că, într-adevăr, ea n-a acceptat, fără a reacționa, noua situație, iar pe de altă parte și mai ales pentru a lua în stăpînire efectivă și a exploata teritoriul cucerit, Traian a colonizat Dacia, aducînd, așa cum spune retoric un izvor „mulțimi nesfîrșite" din întreg imperiul roman, și așezîndu-le în orașe și sate. Inscripțiile păstrate (vezi fig. 80—84) ne arată că cei mai mulți dintr-acești coloniști — am putea spune imensa majoritate a lor poartă nume romane. Prenumele *Aelius* împreună cu acela de *Aurelius* se întîlnește de circa 640 de ori, Iulius de vreo 50 de ori etc. Desigur, aceasta nu înseamnă că purtătorii lor erau cu toții, neapărat, de origine curat romană, din Italia sau din provinciile puternic romanizate. De multe ori sub un nume specific roman se ascundea un grec, un sirian ori un dac. Nu e mai puțin adevărat că totuși elementele romanizate vorbind *limba latină* au format marea majoritate a coloniștilor veniți în Dacia. Aceasta rezultă în mod evident și din împrejurarea — hotărîtoare după părerea noastră — că ei au reușit să impună localnicilor *limba lor*, ceea ce nu s-ar fi întîmplat dacă ei n-ar fi reprezentat și o superioritate numerică *între coloniști*.

Au venit și un număr de greci sau de coloniști de altă origine etnică, dar de cultură și limbă grecească. S-au găsit o serie de inscripții în această limbă (vezi fig. 84). Și unii dintre cei care le pun au totuși nume curat romane! Astfel e cazul lui Marcus Memnius Longus din Apulum sau acela al lui Quintus Axius Iulianus care-și adaugă însă și cognomenul sau porecla, revelatoare, de Ionios adică Ionianul, deci Grecul, am zice noi. În tabulele cerate găsite la Alburnus Major (azi Roșia), un centru însemnat al regiunii miniere, deci loc de afaceri, proporția numelor grecești e cam de 10 la sută, așadar apreciabilă.

Socotiți după regiunile sau provinciile din care au venit, cei mai mulți coloniști se arată a fi — și faptul e natural — *din împrejurimile Daciei*. Un număr însemnat au venit din *Illyricum*, adică din partea de apus a Peninsulei

Balcanice, din cele două *Moesii*, provinciile de pe malul drept al Dunării și din *Tracia*. În regiunea Munților Apuseni, lîngă Alburnus Major, era un sat întreg de *dalmați*, din neamul piruștilor, pricepuți în extragerea metalelor; satului i se spunea *Vicus pirustarum*. Inscripțiile arată în această regiune auriferă nume caracteristice de dalmați, cum este, de pildă, acel Dasius Verzonis, pirust din satul Kavieretium, care vinde lui Maximus Batonis, o fetiță de șase ani, cu numele de Passima, pe 265 de dinari. Din numele de persoane menționate în tabulele cerate găsite la Roșia, o sumă sînt dalmate. La Alba Iulia a ieșit la iveală o inscripție privitoare la templul ridicat de colegiul *prosmonilor*, adică a locuitorilor originari, se pare, din orașul *Promona* în Dalmația. O altă inscripție pomenește pe un „Titus Aurelius Afer Delmata, chemat cel dintîi din Splonum", o localitate de asemenea din Dalmația. Trebuie să adăugăm că numărul coloniștilor de origine tracă și iliră era sporit și prin soldații de aceeași origine, cu garnizoana în Dacia și care, după terminarea serviciului militar, se stabileau aci. Au fost astfel în Dacia coloniști care aparținuseră corpurilor de „traci săgetători", de „traci cetățeni romani", de „bessi", de „iliri", de „dalmați".

Întîlnim însă și coloniști veniți mai de departe. Unii sînt din *Asia Mică*, din diferitele orașe și provincii ale ei. *Tavianii*, care-și fac și un colegiu în Dacia, sînt din orașul Tavia, în provincia Galatia; alții vin din Bitinia, alții din Caria, alții din Paflagonia, unii tocmai din Coelesiria. Ei aduceau cu dînșii și zeii respectivi, cum era, de pildă, Glycon, zeul adorat în orașul Abonoteihos din Paflagonia, sau Jupiter, căruia-i adăugau însă și numele orașului de origine, numindu-se deci *Jupiter Optimus Maximus Heliopolitanus*, adică cel adorat în Heliopolis, *Jupiter Optimus Maximus Prusenus*, adorat în Prusa, *Jupiter Erisenus*, deci din Erisa etc.

Au venit coloniști și din *Galia*. O inscripție amintește pe un decurion sau, cu corespondentul modern, un consilier municipal, cu numele *Ibliomarus*, care era de fel din orașul Augusta Treverorum — astăzi Trier — din provincia Belgica a Galiei. De aceeași origine celtică trebuie să fi fost și mulți dintre soldații aparținînd corpurilor de trupă galice, spaniole sau britanice, care, după isprăvirea serviciului militar, s-au așezat în Dacia. S-au găsit la noi o serie de diplome militare aparținînd unor asemenea soldați, ceea ce înseamnă că li se dăduse pămînt aici și că se stabiliseră pe el, împreună cu familiile lor. De la acești coloniști — militari sau civili — de origine celtă, provin inscripțiile care pomenesc zei adorați în locurile de unde plecaseră amintiții coloniști. Astfel sînt zeii *Jupiter Bussumarus*, *Jupiter Bussurigius*, *Jupiter Sucellus* și zeițele *Epona*, *Campestres*, *Quadriviae*, *Nantosvelta*.

Pînă și din Siria și din Africa a venit lume în Dacia. O inscripție amintește pe doi negustători, Aurelius Alexander și Flavius, *sirieni*, care fac o dedicație lui *Jupiter Optimus Maximus Dolichenus*, așadar cel din Doliche, oraș în provincia Commagene din Siria. O altă inscripție ne arată că exista în Dacia și cultul lui *Sol Hierobulos*, adică al Soarelui sfînt, cel adorat în Palmyra. El va fi fost adus de soldații corpului de trupă din această localitate, corp care fusese strămutat tocmai la noi. Tot în Dacia fuseseră trimise și alte trupe din același răsărit, cum erau cohortele de *commageni*, adică din

provincia amintită mai sus a Siriei sau cohortele de *iturei*, vecinii dinspre nord-est ai Palestinei.

Dar din Italia n-au venit coloniști? Se pare că prea puțini. Pe vremea lui Traian, Italia nu mai avea, se vede, un excedent puternic de populație pe care să-l trimită peste hotare. De aceea, se pare că împăratul fixase ca normă să nu se mai întrebuințeze în scopuri de colonizare populația Italiei. În sensul acesta trebuie să se interpreteze pasajul din *Historia Augusta*, un izvor istoric roman, în care ni se spune că împăratul Antoninus Pius a purtat de grijă Spaniei, colonizînd-o cu oameni din Italia „împotriva preceptelor lui Traian" („contra Traiani praecepta"). Din Italia au venit, mai ales în primele timpuri, funcționari, administratori, perceptori, vameși și alții de felul acesta; cu vremea, mai ales după edictul din 212 al împăratului Caracalla care dădea dreptul de cetățenie romană mai tuturor locuitorilor liberi ai imperiului, și ei au fost recrutați, în mare parte, dintre localnici. Dealtfel, trebuie să adăugăm, faptul că nu mai erau din Italia coloniștii, nu mai prezenta, în vremea aceea, mare importanță. Roma se afla acuma în culmea splendorii și puterii sale: imperiul cuprindea tot bazinul Mediteranei care putea fi considerată, cu drept cuvînt, ca o mare romană, *„Mare nostrum"*, cum spuneau, cu legitimă mîndrie, cetățenii. Romanizarea făcuse progrese uriașe: provincii întregi vorbeau latinește, și, ceea ce e și mai important, *provincialii se simțeau romani*. Era un ideal pentru fiecare din ei să poată ajunge a spune: *„Civis romanus sum"*: „sînt cetățean roman". Să nu uităm că însuși conducătorul imperiului în vremea aceea, Traian, nu era din Italia. Așadar, că n-au venit coloniști din însăși inima imperiului nu trebuie să întristeze pe cei care ne-ar dori cît mai romani: procesul de romanizare credem că n-a suferit, dimpotrivă, se poate ca el să fi cîștigat, deoarece, dealtfel, la această epocă prolificitatea italioților scăzuse.

Adăugîndu-se acești coloniști civili la populația băștinașă, *Dacia a ajuns să aibă în scurtă vreme un număr considerabil de locuitori*. La această creștere au ajutat și condițiile prielnice de trai și, de asemenea, împroprietăririle succesive ale soldaților eliberați din armată sau, așa cum li se spunea atunci, a *veteranilor*. Acest spor de populație a necesitat și o organizare administrativă din ce în ce mai complexă.

ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ. La început, Dacia a format o singură provincie. Mai tîrziu, pe vremea împăratului Hadrian, și anume prin anii 118—119, ea a fost împărțită în două: *Dacia Superior*, cuprinzînd partea dinspre miazănoapte și cea de centru, *Dacia Inferior*, partea dinspre miazăzi. Și mai tîrziu, și anume în anul 123, constatăm că exista și o *Dacia Porolissensis*. În sfîrșit, prin 167—169, cele trei împărțiri se numeau: *Dacia Porolissensis*, *Dacia Apulensis* și *Dacia Malvensis*. Cea dintîi cuprindea jumătatea dinspre miazănoapte a Transilvaniei, inclusiv Munții Apuseni și avea drept centre mai importante *Porolissum*, astăzi Moigrad, și *Napoca* (Cluj-Napoca), Dacia Apulensis, numită astfel după orașul de reședință *Apulum* (Alba Iulia), cuprindea restul Transilvaniei și Banatul, iar Dacia Mal-

vensis, Oltenia și vestul Munteniei. S-a crezut multă vreme că vechiul oraș *Malva*, de la care și-a luat numele și provincia, ar fi fost pe locul unde se află azi Celeiul. O inscripție însă, găsită înainte de primul război mondial de Vasile Pârvan, ne arată că în acest din urmă loc se afla orașul Sucidava. Malva trebuie deci să fi fost în altă parte și anume, după toate probabilitățile, în sudul Olteniei, la *Romula*, Malva fiind numele dacic al acestei localități, întocmai cum Sarmizegetusa era numele dacic al capitalei Ulpia Traiana.

Fiind la hotarele imperiului, prin urmare mai primejduită, Dacia a fost pusă, ca și alte provincii în aceeași situație, sub supravegherea directă a împăratului. Era așadar o provincie *imperială*, condusă de un trimis al acestuia, numit *Legatus Augusti propraetore*, în timp ce alte provincii, situate mai înlăuntrul imperiului, erau *senatoriale*, cîrmuite fiind de reprezentanți ai Senatului. Trimisul împăratului în Dacia a avut un grad înalt, alegîndu-se dintre foștii consuli și adăugîndu-și la urma titlului, atunci cînd Dacia s-a împărțit în trei, și cuvintele *trium Daciarum*. El era dregătorul suprem și lua toate măsurile în legătură cu apărarea, gospodărirea și împărțirea dreptății. Îl ajutau trei administratori financiari, cîte unul din fiecare provincie; aceștia se numeau *procuratores*. Ei strîngeau dările și supravegheau cheltuielile. Exista un impozit asupra pămîntului — *censul*; îl plăteau toți cei care aveau un lot, cu excepția veteranilor care participaseră la războaiele lui Traian cu Decebal și care fuseseră împroprietăriți la Sarmizegetusa, bucurîndu-se de *dreptul italic (jus italicum)*; censul varia după natura terenului, dacă era ogor, pășune sau pădure, și reprezenta cam unul la sută din valoarea lui. Mai exista apoi un impozit personal, pe cap de locuitor, anume *capitația* (capitatio). Asupra moștenirilor se punea o dare — echivalentă cu taxa de succesiune de astăzi — în valoare de cinci la sută: de aceea se și numea *vicesima hereditatum*, adică a douăzecea parte a moștenirilor. La eliberarea sclavilor se plătea de asemenea o dare numită *vicesima libertatis* sau *vicesima manumissionis*. În sfîrșit, locuitorii mai erau obligați să presteze unele munci; ele corespundeau cu *podvezile* medievale și constau mai ales din transporturi sau cărături.

Pentru încasarea tuturor acestor impozite se cerea, evident, un corp întreg de funcționari care să ajute pe cei trei procuratori. Inscripțiile menționează pe cîțiva dintre ei. Cunoaștem astfel pe un slujbaș numit *vicesimae libertus*; atribuțiile lui nu sînt însă precizate. Un altul se numea *procurator a caducis*; acesta strîngea pe seama statului averile celor care mureau fără să lase vreun urmaș, deci, pentru a întrebuința expresia juridică a vremii, moștenirile caduce. Un al treilea e intitulat *librarius ab instrumentis censualibus*; el trebuie să fi avut vreo atribuție în legătură cu *rolurile* de impozite, cu arhiva sau scriptele financiare. Un rost asemănător credem că avea și funcționarul numit *librarius a rationibus*. Judecîndu-l după titlu, *adjutor oficii cornicullariorum* pare să fi fost un subaltern din biroul procuratorului.

Impozitele nu se strîngeau toate în regie; unele din ele erau arendate, așa cum se va proceda mai tîrziu și în țările române. Astfel, de pildă, dările

care se plăteau pentru păşunat şi pentru exploatarea sării se dădeau unor arendaşi numiţi *conductres pascui et salinarum;* aceştia achitau statului, de la început, suma cuvenită şi apoi şi-o scoteau, bineînţeles, cu un cîştig cît mai mare, de la contribuabili. Tot astfel de arendaşi erau şi *conductores ferrariarum* care exploatau minele de fier ale Daciei.

În afară de funcţionarii pomeniţi mai sus, vor mai fi fost, de bună seamă, şi alţii pe care inscripţiile cunoscute pînă acum nu-i pomenesc însă. Ca organ superior local, corespunzînd organului central care era *Legatus Augusti* şi colaborînd cu acesta, exista în Dacia un *Concilium Provinciarum Daciarum trium,* adică un fel de mic parlament sau un consiliu alcătuit, după cît se pare, din 100 de cetăţeni. El ajuta pe trimisul împăratului în atribuţiile lui jurisdicţionale, în eliberarea de sclavi, în cercetările privitoare la dreptul de cetăţenie; tot el vota adresele de mulţumire pentru împărat sau pentru trimişii acestuia, sub a căror conducere provincia prosperase, el hotăra ridicarea statuilor etc.

Reşedinţa lui Legatus Augusti era, la început, în capitala provinciei, în Sarmizegetusa; apoi, după 118, în Apulum. Tot în Sarmizegetusa se afla şi „preotul încoronat al celor trei Dacii" care slujea la altarul împăratului *(„Sacerdos arae Augusti coronatus Daciarum III").* Fiindcă, în vremea aceea, împăratul este considerat că avînd un caracter divin, i se ridică temple şi i se fac slujbe întocmai ca şi celorlalţi zei. Augustalii erau membrii unui colegiu care se îngrijeau de cultul împăratului; ei aveau la Sarmizegetusa o clădire sau un sediu al lor *(Aedes Augustalium),* de proporţii impunătoare. Înălţat în jurul anului 155 al erei noastre, acest sediu măsura 85 de metri lungime, 65 lăţime, acoperea deci o suprafaţă de 5 525 de metri pătraţi, mai bine de un pogon.

ORGANIZAREA MILITARĂ. Pentru cucerirea Daciei fusese nevoie de multă armată. Inscripţiile şi celelalte izvoare amintesc *nouă* legiuni (fiecare legiune număra circa 6 000 de oameni), *zece* ale (sau detaşamente de cavalerie), *treizeci şi cinci* de cohorte (detaşamente de infanterie), în afară de cohortele pretoriene care au însoţit desigur pe împărat, de trupele neregulate şi de marinarii celor două flote de pe Dunăre. În total, au luat parte la cele două războaie cel puţin *o sută de mii de soldaţi.* Printre generali se afla, în al doilea război, şi viitorul împărat Hadrian; el comanda legiunea Prima Minervia. Evident, după ce Dacia a fost transformată în provincie romană, cea mai mare parte a acestor trupe a fost retrasă, rămînînd dintre legiuni numai a XIII-a Gemina, cu reşedinţa în Apulum (şi, un timp, legiunea IV Flavia şi, probabil, I Adiutrix). Cînd, mai tîrziu, neamurile germanice şi dacii liberi au început să devie ameninţători şi să facă incursiuni repetate în interiorul provinciei, a mai fost adusă încă o legiune, anume a V-a Macedonica şi aşezată, prin anii 167—168, la Potaissa (astăzi Turda).

Pe lîngă acestea mai erau însă şi o serie întreagă de detaşamente sau corpuri de trupă separate. Astfel, de pildă, la Breţc, în castrul de acolo, îşi va avea reşedinţa *„Cohors I Bracaraugustanorum",* aşadar, o trupă de infanterie; la Căşei, pe valea Someşului, era o *„Cohors I Britannica miliaria ci-*

vium Romanorum"; la Ilișua și la Romita, tot în Transilvania, în ținutul Sălajului, o *„Cohors II Britannica milliaria equitata"*, prin urmare un detașament mixt, infanterie și cavalerie. La Drobeta-Turnu Severin (pe atunci Drobeta) era o *„Cohors III campestris civium Romanorum"* etc. O diplomă militară din 2 iulie 110, ne arată că se găseau în acel moment, în diferite puncte ale Daciei romane, 4 ale și 18 cohorte. Iar în timpul cît a durat stăpînirea romană, au fost în Dacia, în afară de legiuni, 15 ale, 49 de cohorte și 15 „numeri", aceștia din urmă fiind detașamente speciale.

Aceste cohorte, ale și numeri cuprindeau soldați din diferite părți ale imperiului roman, uneori foarte îndepărtate. Găsim *britani* de dincolo de Canalul Mînecii, *asturi* și *lusitanieni* din Spania, *bosporani* din nordul Mării Negre, *iturei* din vecinătatea Palestinei, *antiocheni* din regiunea Antiochiei, *ubii* de la Rin, din părțile Coloniei, *batavi* de la gurile acestui fluviu, *commageni* din Siria, *gali* din Galia, *reți* și *vindelici* din părțile Austriei și ale Germaniei sudice, *cretani* din Creta, pînă și *numizi*, *mauri* și *cyrenaici* din nordul Africii. Erau și soldați din ținuturi mai apropiate, aparținînd unor neamuri vecine cu dacii: astfel *panoni* de la Dunărea de mijloc, unde e azi Ungaria, *dalmați* de pe coasta de est a Adriaticei, *bessi* din Balcani sau poate din cei stabiliți în Dobrogea și *traci*, tot din Balcani.

Apărarea provinciei era asigurată prin trei feluri de lucrări militare: prin *valuri*, prin *castre* și prin așa-zisele *castele*. După cum astăzi, trupele unui corp de armată sau ale unei divizii nu stau toate în aceeași garnizoană, ci sînt repartizate în diferite centre, și nu numai la frontiere, ci și în interiorul țării, tot așa și pe vremea romanilor, soldații unei legiuni nu stăteau cu toții la reședința ei, acolo unde se afla comandamentul, templul și tribunalul ei, ci erau împărțiți în diferite tabere sau castre și castele. Acestea se făceau uneori, mai ales cînd era grabă, în timp de campanie, din pămînt și se întăreau cu palisade; de obicei însă castrele erau lucrate temeinic, avînd ziduri puternice de piatră cioplită și cu turnuri, tot din piatră, la porți. Castrele aveau o formă dreptunghiulară, uneori apropiindu-se de pătrat; suprafața lor varia. Astfel, castrul de la Vărădia (Banat) are 2 hectare și 6 488 de metri pătrați, dimensiunile fiind de 171 de metri pe 154. Cel de la Pantelimonul de Sus (în vechime: Ulmetum), în Dobrogea, are 2,2040 hectare, cu dimensiunile de 140 (latura cealaltă 135,5) metri pe 160, iar cel de la Buciumi, în Transilvania de nord-vest, 2,160 hectare, laturile fiind de 160 pe 135 metri. Castrele legiunilor erau însă mult mai mari; cel de la Potaissa avea circa 23 de hectare, iar cel de la Apulum între 24 și 30 de hectare; existau de asemenea castre mici, sub un hectar. Două drumuri, perpendiculare unul pe celălalt, străbăteau castrul, împărțindu-l în patru părți egale; la extremitățile acestor drumuri erau tăiate în zidul înconjurător cele patru porți prin care se putea pătrunde înăuntru. De jur împrejurul zidului era un șanț adînc — la Vărădia, de pildă, de 2,50 metri — care ajuta la apărare. Asemenea castre au construit multe romanii în Dacia. O serie era de-a lungul Oltului, începînd de la vărsarea lui și pînă în capătul dinspre Transilvania al văii prin care străbate Carpații, ele constituind un lanț întreg de fortificații sau, cum se spunea atunci, un *limes*. S-au găsit ruine de castre, de-a lungul acestui

limes, la *Islaz*, la *Slăveni*, la *Romula* (azi Reșca), la *Acidava* (Enoșești, lîngă gara Piatra-Olt), la *Rusidava* (Momotești), la *Pons Aluti* (Ioneștii Govorei), la *Buridava* (Stolniceni), la *Castra Traiana* (Sîmbotin), la *Arutela* (Poiana Bivolari), la *Praetorium* (Copăceni-Racovița), la *Pons Vetus* (Cîineni) și la *Caput Stenarum* (Boița). În Oltenia s-au mai descoperit ruine de castre la *Drobeta-Turnu Severin*, la *Puținei*, la *Cătunele*, la *Vîrțu* și la *Bumbești*, pe drumul ce ducea de la Drobeta la pasul Vîlcanului, la *Răcari*, între Craiova și Filiași (nu se știe cum se numea castrul de la Răcari în vremea romanilor), la *Castra Nova* (în apropierea satului Giorocul Mare), la *Pelendava* (Craiova), la *Listeava*, la nord de Bechet, precum și de-a lungul Dunării, la *Schela Cladovei* (cel mai mare castru din Oltenia), la *Hinova*, *Izvorul Frumos*, *Izvoarele*, *Desa* și la *Bistrețul)*. Limesul oltean a fost ridicat, se pare, în timpul lui Traian.

În Banat, pe drumul care ducea de la Lederata la Tibiscum, era mai întîi un castru lîngă satul *Vărădia;* potrivit unor cercetători, acolo ar fi fost localitatea dacică Argidava sau Arcidava, pomenită atît în harta lui Ptolemeu, cît și în Tabula Peutingeriana; venea apoi, mai spre nord, castrul de la *Centum Putea* (Surduc) și cel de la *Tibiscum* (Jupa). Pe drumul celălalt, care suia pe valea Cernei, erau, începînd de la miazăzi, castrele de la *Dierna*, lîngă Orșova, *Ad Mediam* (Mehadia), *Praetorium* (lîngă Plugova) și de la *Teregova*.

În Transilvania găsim un șir întreg de castre la hotare sau în apropierea lor; altele sînt *în interiorul țării*. Pînă acum, s-au descoperit spre miazănoapte, de-a lungul Someșului, castrele de la *Tihău*, de la *Cășei* și de la *Ilișua;* tustrele aveau ca punct de sprijin castrul de la *Gherla*. Spre nord-vest era un grup de patru castre, la *Porolissum*, *Romita*, *Românași* și *Buciumi*. Spre răsărit, de-a lungul Carpaților vulcanici, erau castre la *Orhei*, în apropierea Bistriței, la *Brîncovenești*, pe Mureș, la *Călugăreni*, pe Niraj, la *Sărata*, pe Tîrnava Mică, la *Inlăceni*, între Tîrnave, la *Odorhei*, pe Tîrnava Mare, la *Mărtiniș*, între Tîrnava Mare și Homorod, la *Păuleni*, pe Homorod, la *Olteni*, pe Olt, la *Comolău*, pe Pîrîul Negru, și la *Breț*c, aproape de trecătoarea Oituzului. Spre miazăzi erau castrele de la *Cumidava* (Rîșnov), de la *Tîlmaciu*, aproape de Sibiu, și — din vremea cuceririi ei provizorii — cele trei castre care păzeau pasul Vîlcanului, unul pe *Vîrful lui Petru* și alte două pe muntele *Comărnicelul*. Spre apus era un castru la *Micia*, pe valea Mureșului, un altul la *Bologa*, pe valea Crișului Repede, plus, la nord-vest cele menționate mai sus.

În interiorul Transilvaniei, exista un șir de castre de-a lungul drumului dintre Porolissum și Napoca, dintre care citățm pe acelea de la *Zutor*, *Gîrbău* și *Gilău*. Pe Mureș erau castre la *Germisara* (Geoagiu), spre răsărit de Deva, la *Apulum* și la *Războieni-Cetate;* pe Tîrnava Mică poate la *Tîrnăveni*, pe Tîrnava Mare la *Sighișoara*, iar pe Olt la *Cincșor* și la *Hoghiz*, lîngă vărsarea Homorodului. În sfîrșit, s-au mai găsit resturi de castre la *Roșia* (Alburnus Major), în Munții Apuseni, la *Orăștioara*, pe Beriu, și la *Apoldul de Sus*, pe drumul care lega Apulum cu valea Oltului.

DACIA ROMANĂ

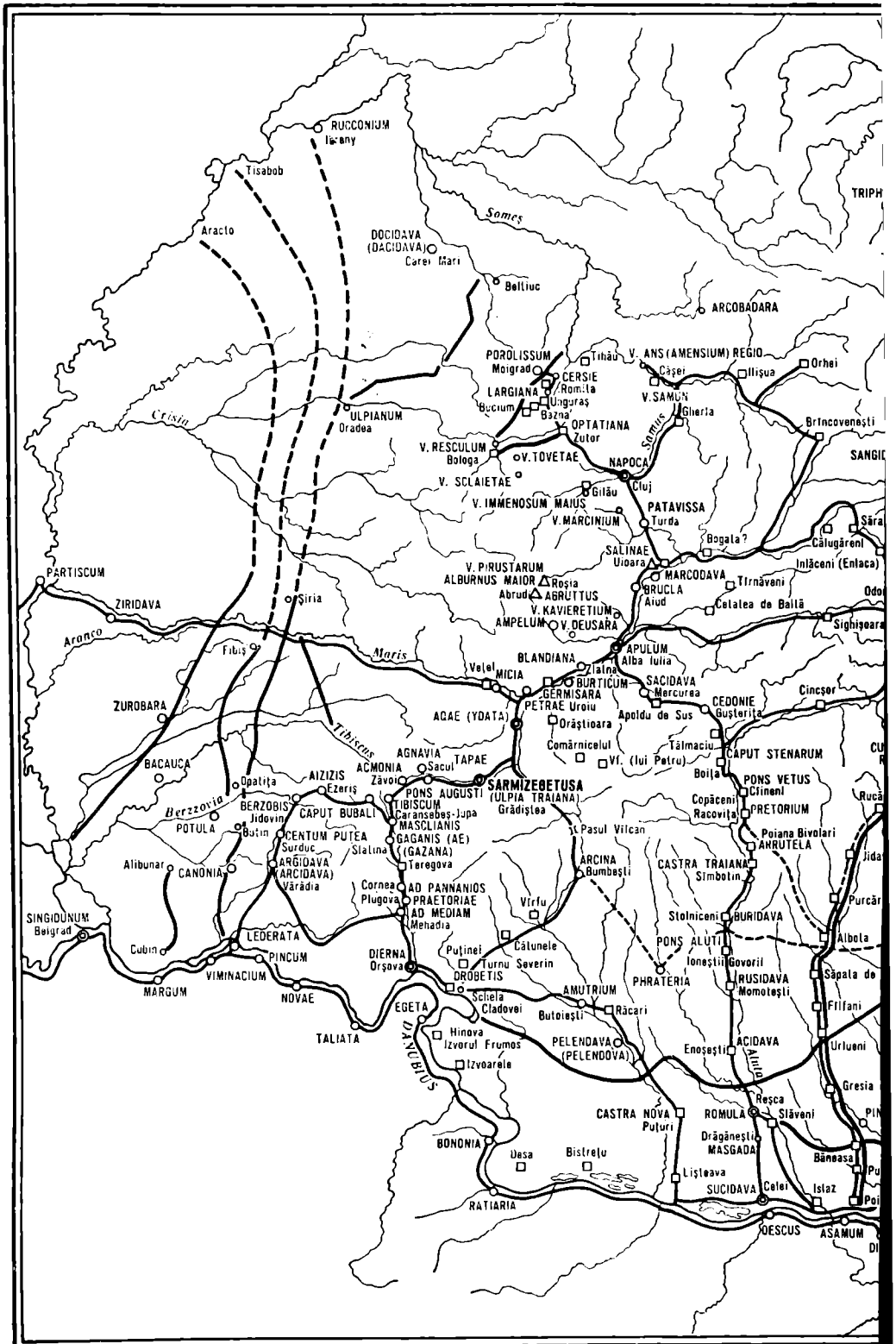

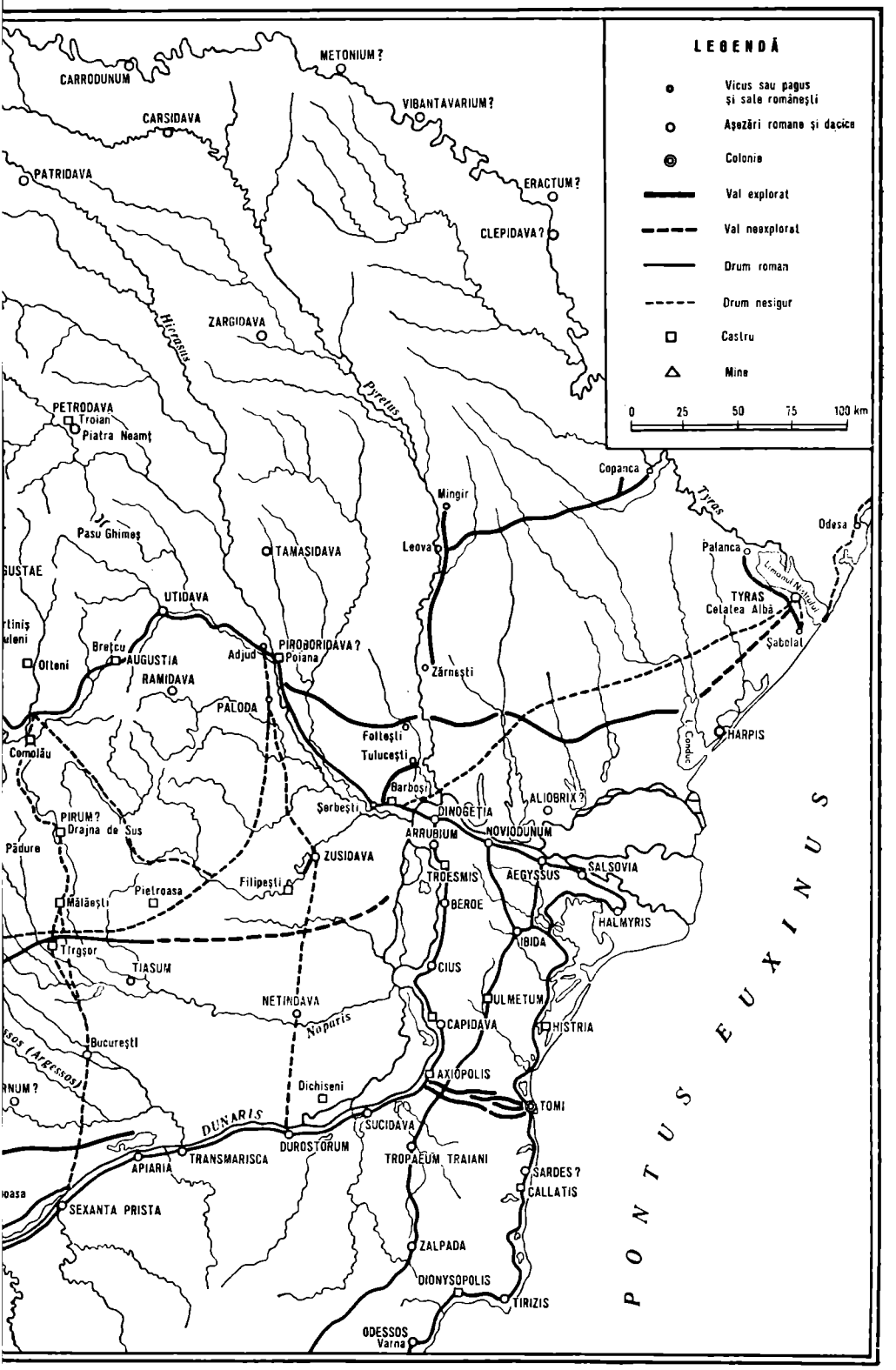
LEGENDĂ
Vicus sau pagus și sate românești
Așezări romane și dacice
Colonie
Val explorat
Val neexplorat
Drum roman
Drum nesigur
Castru
Mine
0 25 50 75 100 km
CARRODUNUM
METONIUM?
VIBANTAVARIUM?
CARSIDAVA
PATRIDAVA
ERACTUM?
CLEPIDAVA?
ZARGIDAVA
Hierasus
Pyretus
PETRODAVA
Troian
Piatra Neamț
Copanca
Tyras
Mingir
Pasu Ghimeș
TAMASIDAVA
Leova
Odesa
Palanca
Limanul Nistului
TYRAS
Cetatea Albă
Șabolat
UTIDAVA
Brețcu
AUGUSTIA
Adjud
PIROBORIDAVA?
Poiana
Olteni
RAMIDAVA
Zărnești
PALODA
Folteşti
Tulucești
HARPIS
L. Conduc
Comolău
Barboși
Șerbești
DINOGETIA
ALIOBRIX?
PIRUM?
Drajna de Sus
ARRUBIUM
NOVIODUNUM
Pădure
ZUSIDAVA
TROESMIS
AEGYSSUS
SALSOVIA
Filipești
Pietroasa
Mălăești
BEROE
HALMYRIS
IBIDA
Tîrgșor
TIASUM
CIUS
NETINDAVA
ULMETUM
Naparis
CAPIDAVA
HISTRIA
Bucureşti
AXIOPOLIS
Dichiseni
TOMI
DUNARIS
SUCIDAVA
DUROSTORUM
TRANSMARISCA
APIARIA
TROPAEUM TRAIANI
SARDES?
CALLATIS
SEXANTA PRISTA
ZALPADA
DIONYSOPOLIS
TIRIZIS
ODESSOS
Varna
PONTUS EUXINUS

În Muntenia de răsărit și de mijloc s-au descoperit pînă acum numai șase castre: unul la *Dichiseni*, spre nord-vest de Călărași, altul la *Filipești*, în partea de nord a Bărăganului, al treilea la *Piua Petrii*, la nord de vărsarea Ialomiței, al patrulea la *Tîrgșoru Vechi*, la sud-vest de Ploiești, al cincilea la *Mălăiești*, spre nord de Ploiești, al șaselea, care e și cel mai bine cunoscut, în urma săpăturilor făcute, la *Drajna de Sus*, lîngă Vălenii de Munte. S-ar putea — lucrul nu e sigur — ca tot castre romane să fie și la *Răzvani* între Mostiștea și Ialomița, la *Gherghița* și *Rădulești*, pe Prahova inferioară, la *Năeni*, *Șarînga* și *Ciolan*, la marginea sudică a dealurilor de la vest de rîul Buzău. În schimb, în partea de apus a Munteniei, s-a constatat un șir întreg de fortificații, avînd direcția sud-nord și constituind marginea estică a *limes*-ului oltean. Căci acest limes, ca și fortificațiile moderne, nu se reducea numai la o singură linie, ci cuprindea o întreagă *zonă* întărită. El începe la satul Poiana (fost Flămînda), lîngă Dunăre, se îndreaptă, pe valea Vedei și a Cotmenei, spre pasul *Bran* și se termină în Transilvania, la *Brașov*. S-au descoperit, de-a lungul acestui *limes* muntean, treisprezece castre, dintre care patru sînt duble. Se pare că această linie de apărare a limesului a fost făcută în timpul lui Septimiu Sever, unul din împărații care s-au îngrijit mai mult de Dacia. Și de-a lungul Dunării, din Banat pînă la Barboși, lîngă Galați, erau puncte întărite. Menționăm, în sfîrșit, castrele romane de la *Bîtca Doamnei*, lîngă Piatra Neamț, la locul zis Troian, și de la *Poiana*, la est de vărsarea Trotușului.

În afară de castre, romanii au mai făcut, pentru apărarea provinciei, și mai multe *valuri*. Un val (în latinește *vallum*) se alcătuia dintr-un șanț destul de lat și de adînc, al cărui pămînt era așezat lîngă șanț și paralel cu el, formînd astfel un dublu obstacol pentru cel care venea din afară: întîi o adîncitură, apoi o ridicătură. Din loc în loc, valul era prevăzut cu posturi de observație, avînd garnizoane permanente. Cîteodată valul avea și lucrări făcute din piatră. Un asemenea val, în formă de arc, se pare că au construit romanii, prin anii 156—157, în partea de nord-vest a Daciei, între Someș și Crișul Repede. Urmele lui se văd între Beltiuc (pe Crasna) și Oradea, pe o distanță de 160 de kilometri; el apăra orașul Porolissum și împiedica accesul pe văile celor două rîuri prin care se putea ajunge în inima Transilvaniei.

Trei valuri, aproape paralele, probabil romane, străbăteau Banatul, plecînd de la Dunăre și ajungînd la Mureș: unul mai spre apus, întinzîndu-se de la gura Tisei pînă la Arad; al doilea la mijloc, de la Cubin la Fibiș, cu o întrerupere între Alibunar și Opatița; al treilea, spre răsărit, de la gura Carașului la Șiria, de asemenea cu o întrerupere de vreo zece kilometri, după satul Butin. Sîntem mai puțin informați asupra acestor valuri; se pare însă că ele apărau provincia împotriva iazygilor metanaști care erau așezați în cîmpia dintre Tisa și Dunăre.

În Moldova era un val între Leova, pe Prut, și Copanca pe Nistru, orientat spre nord; un al doilea, orientat de asemenea spre nord, apăra capul de pod de la Barboși, întinzîndu-se de la Serbești, pe Siret, la Tulucești, pe malul lacului Brateș.

În sfîrșit, în Dobrogea, erau trei valuri paralele care o străbăteau de la vest la est, tocmai în partea cea mai strîmtă, adică de la Cernavoda la Constanța. Unul din ele, de pămînt, avea 52 de castele și a fost ridicat, se pare, de către Traian; celălalt, de piatră, avea 27 de castele și se datorește lui Constantin cel Mare, împăratul care a restaurat și orașul *Tropaeum*. Problema datării valurilor dobrogene rămîne încă deschisă.

De la o vreme, în fața atacurilor tot mai frecvente ale *„barbarilor"*, n-a mai fost suficientă apărarea numai prin castre, castele și valuri: *s-au întărit prin ziduri puternice și orașele*. O inscripție din anul 248 ne arată că, în jurul coloniei Romula, armata ridicase un zid de apărare, pentru care cetățenii recunoscători mulțumesc împăratului și fiului său. Un alt zid, gros de trei metri și avînd 30 de turnuri de apărare, era în jurul orașului Tropaeum. E interesant de remarcat că, în românește, cuvîntul care designează așezarea omenească întărită nu vine de la vreun termen tehnic, de fortificație, precum *arx, castellum* sau *castrum*, ci de la cuvîntul *civitas*. „Cetatea" a fost pentru noi tocmai așezarea civilă, orașul întărit, iar nu construcția specială militară.

Așezarea valurilor, limes-urilor și castrelor nu este o dovadă peremptorie că Dacia romană se întindea numai pînă acolo; ele nu trebuiau să coincidă *neapărat* cu hotarele provinciei. Ca și astăzi, lucrările de apărare se făceau uneori și în interiorul țării și anume în locurile care trebuiau apărate sau care se potriveau mai bine în acest scop. A fost o greșeală faptul că s-a considerat drept hotar estic al Daciei munții Carpați, avîndu-se în vedere, între altele, șirul de castre din această parte. Dovadă descoperirile ulterioare care ne-au arătat prezența unui castru mai spre răsărit, la *Poiana*, pe malul stîng al Siretului, și a altuia la *Bîtca Doamnei*, lîngă Piatra Neamț (vezi mai sus, p. 90); în urma acestor descoperiri trebuie să admitem că stăpînirea romană se întindea și asupra părții de vest a viitoarei Moldove; se confirmă deci hotarul răsăritean indicat de Ptolemeu.

ORAȘELE ȘI SATELE. În Dacia, ca în întreg imperiul roman, au existat, din punct de vedere administrativ, trei feluri de așezări: colonii, municipii și sate *(vici* sau *pagi)*. Primele două, așezări urbane; ultimele, așezări rurale. În ordinea importanței și a drepturilor, veneau întîi coloniile, apoi municipiile și, la urmă, satele.

Coloniile erau alcătuite din cetățeni romani avînd *toate* drepturile; ei puteau, așadar, între altele, să aleagă pe înalții demnitari și să fie, la rîndul lor, aleși; se bucurau deci de „jus sufragii" și de „jus honorum". Unele colonii sînt considerate ca făcînd parte chiar din Italia, se bucură deci de „jus italicum" care conferă privilegiul de a nu plăti darea de pămînt și capitația (impozitul personal). Coloniile constituiau centre puternice de romanizare; așezate în mijlocul populației străine — sau, cum se spunea atunci, *peregrine* — ele exercitau asupra acesteia o deosebită influență.

Municipiile erau orașe cu mai puține drepturi decît coloniile. Locuitorii lor reprezintă sub raport juridic un stadiu intermediar între peregrini și coloniști. Cu vremea, municipiile puteau fi ridicate la rangul de colonii, după cum satele puteau fi făcute municipii. Dar chiar între municipii erau anumite

deosebiri; unele aveau mai multe drepturi, altele mai puține. Prin această diferențiere, romanii, care au avut întotdeauna un remarcabil simț politic, provocau o adevărată emulațiune și dădeau, în același timp, și un impuls acțiunii de asimilare.

Coloniile și municipiile erau conduse de către un consiliu numit *ordo decurionum*, alcătuit, se pare, din 20 de consilieri sau decurioni. Dintre aceștia se alegeau, în colonii, *doi*, iar în municipii *patru*, care administrau. În plus, ei puteau și judeca. De aceea, li se spunea chiar *duumviri*, respectiv *quattuorviri jure dicundo*. Dintre quattuorviri, unul era mai însemnat, numit *primus*, ceilalți ajutorii. Și quattcorviri și duumviri se alegeau pe cîte un an. Decurionatul a fost la început o deosebită cinste, legată de anumite privilegii și avantaje: membrii lui aveau dreptul să poarte togă cu bandă lată de purpură, ceea ce constituia o mare onoare; la solemnități și la jocuri, li se rezervau locurile cele mai bune; în epoca mai veche aveau și avantaje de ordin material. Cu vremea însă, paralel cu slăbirea administrației imperiului, sarcinile și obligațiile decurionilor, la început modeste, au devenit tot mai mari și, în cele din urmă, excesive, așa încît această demnitate ajunsese să fie considerată ca o pedeapsă. În faza ultimă, decurionii erau responsabili de strîngerea birurilor, pe care trebuiau să le garanteze cu averea lor; de aceea nu puteau să facă vînzări sau donații. Cînd se organizau serbări, se împărțeau alimente săracilor sau se făcea vreun dar împăratului, decurionii iarăși erau puși la contribuție. Această evoluție în rău a decurionatului nu constituia însă un fenomen unic sau local. În toate timpurile și în toate țările, se pot vedea cazuri de acestea: o demnitate sau un titlu care, la început, constituia o onoare, ajunge cu vremea să fie o povară. Și în Principatele Române se întîlnesc asemenea cazuri.

În afară de decurioni și de duumviri sau quattuorviri, administrația orașelor mai cuprindea și pe *aediles*, care se îngrijeau de problemele de estetică, de construcții și de urbanism în genere, și pe *questores* care corespundeau casierilor. Bineînțeles, toți aceștia aveau și subalterni.

Se mai obișnuia apoi ca orașele să aibă și cîte o persoană sus-pusă, care să le sprijine sau să le ia apărarea cînd se ivea prilejul. De pildă, la fixarea impozitelor sau la stabilirea prestațiunilor extraordinare. Asemenea persoane se numeau *patroni* sau *defensores*. Cunoaștem pe unul din patronii Sarmizegetusei — este chiar guvernatorul provinciei, trimisul împăratului, Claudius Tiberius Fronto.

Satele erau locuite de obicei de populația autohtonă. De multe ori însă se așezau în ele și coloniști romani; o seamă dintre *vici* erau formate chiar, ca în Principatele Române, mai tîrziu, de urmașii primului colonist, al cărui nume îl și purta satul respectiv. Se cunosc pînă acum urmele a circa patru sute de așezări în mediul rural din Dacia; ele reprezintă însă numai o fracțiune din cele ce erau în realitate.

Uneori, în regiuni care prezentau o însemnătate deosebită sub raportul militar sau economic, un număr de sate se grupau în jurul unui centru, formînd un organism administrativ autonom, de caracter cvasi-municipal numit *territorium*. În fruntea unui asemenea teritoriu era un consiliu *(ordo)*, alcătuit

din delegați *(curiales)* trimiși de satele respective. Dintre acești delegați se alegeau cîțiva numiți *quinquennales*, care convocau consiliul, prezidau și conduceau dezbaterile lui. Conducătorii satelor unui teritoriu numiți *magistri vicorum* sau *principes locorum* făceau parte din consiliu. Puterea supremă o avea comandantul garnizoanei din reședința teritoriului. Constatăm asemenea teritorii atît în Dacia Traiană *(territorium Sucidavense*, în sud-estul Olteniei), cît și în Dacia pontică, adică în Dobrogea *(territorium Capidavense*, mărginit de Dunăre, la nord de Cernavoda).

Ptolemeu, întemeiat și pe izvoare mai vechi, anterioare cuceririi romane, notează în harta sa un număr important de orașe în Dacia: 44 de toate. Dintre ele, o parte ne sînt atestate și prin inscripții sau alte izvoare istorice; o altă parte, nu. De aici nu trebuie să tragem concluzia că acestea din urmă au dispărut în urma prăbușirii statului dac. Se poate foarte bine ca descoperiri noi să certifice existența lor, după cum s-a întîmplat cu *Cumidava* și cu *Piroboridava*. Această din urmă localitate, pomenită de Ptolemeu, nu mai apărea în celelalte izvoare istorice, pînă cînd un papirus, descoperit acum cîteva decenii, ne-a dovedit că ea continuă să existe la începutul secolului al II-lea și că romanii trimiseseră acolo în garnizoană un detașament din *Cohors I Hispanorum veterana*. Iar într-o inscripție din secolul al III-lea, găsită la Novae (lîngă actualul Sviștov, în Bulgaria) e amintit un Aurelius Victor Perburdavensis, adică, după părerea comentatorului inscripției, din Piroboridava. Alte orașe, care nu apar la Ptolemeu, sînt atestate prin inscripții. Pe baza mărturiilor istorice cunoscute pînă acum, se constată că au existat în Dacia Traiană următoarele orașe și localități mai importante: *Sarmizegetusa* (astăzi satul Sarmizegetusa) sau, cu numele complet: Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa, avînd în secolul al III-lea și titlul de „metropolis". Împăratul însuși îi dăduse rangul de colonie. Aici era reședința guvernatorului, în primii ani, și a preotului celor trei Dacii. *Apulum* (astăzi Alba Iulia), centru important, reședință a Daciei Apulensis, reședință a legiunii a XIII-a Gemina și nod însemnat de drumuri. Se constată că orașul are simultan atît titlul de *colonie*, cît și pe cel de *municipiu*. Explicația pare a fi următoarea: la Apulum erau în realitate două orașe: unul, vechiul oraș dac, căruia i se va da, sub Septimiu Sever (193—211), titlul de *municipiu*, celălalt format în jurul *canabelor* legiunii, adică a caselor clădite lîngă lagărul militar, case în care locuiau familiile soldaților și negustorii. Acestui nou oraș se pare că i se dăduse titlul de *colonie* încă sub Commodus (180—192). Numărul inscripțiilor și celelalte știri istorice pe care le avem arată că Apulum a fost un oraș foarte populat. Noi credem că el era cel dintîi în privința aceasta în Dacia, întrecînd însăși capitala, Sarmizegetusa. Era de asemenea cel mai mare centru meșteșugăresc al Daciei. *Napoca* (astăzi Cluj-Napoca) este amintită ca municipiu pe vremea lui Adrian; sub Marc Aureliu, a fost ridicată la rangul de colonie. *Malva* era municipiu din timpul lui Traian. Documentar, o constatăm cu titlul de colonie în anul 230; îl avea însă mai dinainte, poate chiar sub Marc Aureliu. La Malva era reședința Daciei Malvensis. *Drobeta* sau *Drobetis*, *Drubetis* (astăzi Drobeta-Turnu Severin), municipiu pe vremea lui Adrian

(poate chiar pe vremea lui Traian), este făcută colonie de către Septimiu Sever, la sfîrșitul secolului al II-lea (în anul 198, după cît se pare). *Acest împărat s-a ocupat îndeaproape de Dacia; poate fi socotit chiar ca un al doilea ctitor al ei.* Tot el, după unii cercetători, ridică la rangul de colonie și orașul *Dierna* (lîngă Orșova de azi), așezat în apropiere de *Drobeta;* faptul e sigur pentru *Patavissa* sau *Potaissa* (astăzi Turda), pe care îl făcuse mai întîi municipiu. *Romula* (astăzi Reșca, în jud. Olt) e municipiu din timpul lui Marc Aureliu, poate chiar din acela al lui Antonin Piul; o inscripție din anul 248, pe vremea împăratului Filip Arabul, o numește *colonie* a sa: el i-a acordat deci acest rang superior. *Aquae* (astăzi Călan, în jud. Hunedoara), spre nord de Sarmizegetusa, e pomenită cu același rang de colonie, într-o inscripție de pe la începutul secolului al treilea. Așadar, nouă orașe despre care știm sigur că au fost colonii. Dintre ele, cinci, și anume: Sarmizegetusa, Dierna, Apulum, Napoca și Potavissa, sînt arătate ca beneficiind de *jus italicum.*

Despre cîteva orașe știm că au fost municipii. În această categorie intră: *Porolissum* (astăzi Moigrad), capitala Daciei Porolisensis, *Tibiscum* (Jupa, lîngă Caransebeș, în Banat) și *Ampelum* (astăzi Zlatna, în Munții Apuseni), centrul regiunii aurifere din Dacia.

Sucidava (azi Celei) era centrul unui *territorium,* situat în partea de sud a actualului județ Olt și cuprinzînd cel puțin douăzeci și șase de sate.

Sînt apoi o serie de localități despre care n-avem pînă acum, cu cîteva excepții ce se vor indica lămurit, știri precise în privința rangului, dacă erau cumva colonii, ceea ce pare puțin probabil, municipii, reședințe de teritorii sau simple sate *(vici* sau *pagi).* Iată-le pe provincii:

În *Banat: Lederata* (corespunzînd omonimei ei, din față, de pe țărmul Moesic al Dunării), *Arcidava* (azi, se pare, Vărădia), *Centum-Putea* sau *Putei* (Surduc), *Berzobis* (Berzovia, pe Bîrzava), *Aizizis* (Eșeriș, pe Bogonici), *Caput Bubali* (între Delinești și Valea Boului). Acestea erau situate pe drumul vestic care pleca de la Dunăre (Lederata) și ajungea la Tibiscum. Ordinea în care le-am înșirat este de la miazăzi spre miazănoapte. Pe același drum, geograful Ravenat notează localitatea *Potula* și, în regiunea Arcidavei, *Canonia.* Tot în Banat, pe drumul estic, care pornea de la Dierna, lîngă Dunăre, spre a ajunge, unindu-se cu cel dintîi, la Sarmizegetusa și, în aceeași ordine, se aflau localitățile *Ad Mediam* (astăzi Mehadia), *Praetorium* (lîngă Plugova), *Ad Pannonios* (Cornea), *Gaganae* — la geograful Ravenat, *Gazana* — (satul Slatina), *Masclianae* (Cîrpa), *Acmonia* (lîngă comuna Zăvoi).

În *Oltenia* găsim localitățile: *Amutria* sau *Admutrium* (Butoiești), aproape de vărsarea Motrului în Jii; se afla la treizeci și șase de mii de pași de Drobeta, un pas roman fiind egal cu un metru și 479 de centimetri; *Pelendava,* mai spre răsărit cu încă treizeci și cinci de mii de pași, la Craiova (Mofleni); *Castra Nova,* la Puțuri (Giorocul Mare); cunoaștem și distanța care o despărțea de Pelendava: douăzeci de mii de pași; *Acidava* (la satul Enoșești, lîngă Piatra-Olt) și *Rusidava* (la satul Momotești, sud de Drăgășani); distanța între ultimele două localități douăzeci și patru de mii de pași. Apoi, pe valea Oltului, de la miazăzi spre miazănoapte: *Pons Aluti,* așezat deci chiar pe Olt,

lîngă un pod (la Ioneștii Govorii); *Burridava*, centru important militar, în timpul războaielor dacice, la treisprezece mii de pași mai spre nord de Stolniceni; *Castra Traiana*, la o distanță de douăsprezece mii de pași, la Sîmbotin; *Arutela*, pe malul stîng, deci în Muntenia, la nouă mii de pași mai spre nord, la Poiana Bivolari; *Praetorium*, cu cincisprezece mii de pași spre nord de Arutela, la Copăceni-Racovița; *Pons Vetus*, în dreptul unui pod vechi peste Olt, la Cîineni; în sfîrșit, *Caput Stenarum* sau *Stenarum*, corespunzînd satului actual Boița.

Trecînd în *Transilvania*, găsim, în continuare, pe același drum, care răspunde la Apulum, localitățile: *Cedonie*, la douăsprezece mii de pași de Stenarum (Guștericța, lîngă Sibiu) și, ultima înainte de Apulum, *Sacidava*, depărtată de acesta din urmă cu cincisprezece mii de pași și de Cedonie cu douăzeci și patru de mii.

Între Apulum și Patavissa se aflau *Brucla* (Aiud) și, mai spre nord de ea, *Salinae* (Uioara) unde se găseau mine de sare sau ocne. Între Napoca și Porolissum, drumul trecea prin *Optatiana* (Gîrbău), *Largiana* (Zutor) și *Cersie* (la geograful Ravenat *Certie)*, unde este azi Romita. Ca să mergi de la Apulum la Sarmizegetusa, trebuia să dai prin *Blandiana*, *Germisara* (pe Mureș, la Cigmău) și *Aquae* (Călan), ultima fiind, după cum o arată numele, stațiune balneară. Ptolemeu pune pe acest drum și localitățile *Petrae* (Pietrile pe românește), la Uroiu (jud. Hunedoara) și *Burticum*, situat între Blandiana și Germisara. De la Sarmizegetusa la Tibiscum, treceau prin *Pons Augusti* (Marga) și *Agnavia*, la vest de Marga, pe la Zăvoiu. Ptolemeu pomenește în vestul Daciei, poate spre apus de Munții Apuseni, prin Bihor, localitatea *Ulpianum*, al cărei nume arăta legătura cu împăratul Traian; alte știri asupra ei nu avem. În răsăritul Transilvaniei, la pasul Oituzului, același izvor amintește localitatea *Angustia*. Numele ei arată că era situată în munți, la o trecătoare sau un loc strîmt, și anume la Brețcu.

În Munții Apuseni, grație tabulelor cerate (vezi fig. 86) cunoaștem o serie întreagă de localități din vremea romană. Era mai întîi *Alburnus Major* (astăzi Roșia), un centru foarte însemnat al exploatării miniere. Lîngă el se afla un alt centru important *Abruttus* (azi Abrudul), al cărui nume amintește pe acela al orașului Abrittus (azi Razgrad) din Moesia. Iar în jurul lor o sumă de *sate (vici)*, locuite cele mai multe de autohtoni, dar unele din ele și de mineri veniți de aiurea, cum se întîmplă în general în locurile unde se exploatează aurul. Astfel era satul *Kaviereţium* în care locuiau *piruști*, originari din Dalmația; aceștia își aveau dealtfel și un sat întreg al lor, *Vicus Pirustarum*, lîngă Alburnus Major. Tot dalmați erau și *baridustii* care se așezaseră în *Castellum Baridustarum*. Tabulele cerate indică apoi satele *Immenosum Major*, *Resculum*, unde era și o *statio*, adică un post de pază militar, *Duesara*, *Kartum*, *Tsierna*, *Marcinium*, *Sclaietae* și *Tovetae*.

Inscripțiile ne mai dau numele a cîteva sate din Transilvania: *Micia*, la Vețel, spre apus de Deva, arătat ca *pagus* și *statio* în același timp; *Samum*, la Cășei, spre miazănoapte de Dej, arătat ca *vicus*, și un sat, în regiunea Someșului, al cărui nume ni s-a păstrat numai fragmentar: *R...ul (um)vicus An...*

Dar ce înseamnă aceste cîteva sate cunoscute față de mulțimea celorlalte, ale căror nume nu le vom ști niciodată, deoarece țăranii daci și apoi dacoromani nu se gîndeau să puie inscripții. E suficient să spunem, de pildă, că numai în fostul județ Romanați se descoperiseră, pînă la al doilea război mondial, urmele a *treizeci și nouă*, iar în județul Mehedinți a *treizeci* de sate romane.

Pentru a completa lista localităților cunoscute din Dacia Traiană, trebuie să mai amintim încă o serie, a căror așezare e însă nesigură. Ptolemeu citează, în sud-estul Transilvaniei sau în nord-estul Munteniei, localitatea *Pirum*, care este, probabil, forma prescurtată a numelui *(statio)* Ad Pirum. Tot el amintește localitatea *Pinon*, în sud-vestul Munteniei, care ar putea fi iarăși o formă prescurtată din Ad Pinum. Geograful Ravenat notează pe drumul care duce, prin sudul Moldovei și prin Transilvania, de la Tyras la Porolissum, următoarele localități: *Thira*, *Tirepsum*, *Iscina*, *Capora*, *Alincum*, *Ermerium*, *Urgum*, *Sturum* și *Congri*. Unde veneau precis toate acestea, nu se știe. Cert este însă că au fost așezări romane pe locul Barboșilor, Șendrenilor și Galaților. În sfîrșit, găsim localitatea *Bacauca*, al cărui nume amintește, în partea lui finală, neamul dacic al caucoensilor și ținutul Caucaland.

În *Dobrogea* adică în *Dacia Pontică* — nume care, sub raportul populației antice a acestei țări, îl socotim mult mai indicat decît acela de Sciția Mică (Scythia Minor) — stăpînirea romană a protejat vechile așezări și a creat altele noi. Cetățile grecești de la malul mării și-au văzut mai departe de negoțul lor. Histria căreia romanii îi întăresc printr-o serie de acte (ultimul dat în anul 100 de către Laberius Maximus, guvernatorul Moesiei Inferior) toate privilegiile ei privind pescuitul la gurile Dunării, Tomis unde a fost exilat Ovidiu, Callatis cea cu zidurile puternice și Dionysopolis patria lui Acornion, au cunoscut, sub paza legiunilor, o epocă de liniște și siguranță. „Pax Romana" a fost o realitate și în aceste ținuturi de margine ale imperiului, deși nu tot așa de completă și de îndelungată ca în alte țări, mai ferite.

De-a lungul Dunării, întîlnim în vremea aceasta următoarele localități: *Transmarisca*, pe locul Turtucaiei de astăzi; *Durostorum*, cetate puternică, al cărei nume, presupus înainte de origine celtică — vezi Durocortorum în Galia — poate fi foarte bine și de origine dacică — vezi Ranisstorum în inima Transilvaniei — s-a păstrat în Dîrstorul de mai tîrziu; aci s-a născut vestitul general Aetius care a oprit năvala hunilor la Mauriacus, în Galia, *Sucidava*, la Satul Nou, așezare rurală care nu trebuie confundată cu omonima ei din Oltenia, de la Celei; *Altinum*, stație a flotei militare din Moesia, al cărui nume s-a păstrat, fără întrerupere, în Oltina din zilele noastre; *Flaviana*, lîngă satul Mîrleanu (azi Dunăreni), de asemenea stație navală; *Sacidava*, la dealul Musait, 7 kilometri sud de Rasova (mai există o Sacidava la sud-est de Apulum); cetatea *Axiopolis*, la satul Hinogul, spre sud de Cernavoda; în apropierea ei, și anume pe malul Dunării, romanii exploatau o mare carieră de piatră ale cărei urme se mai vedeau încă bine acum o jumătate de secol; *Capidava*, așezare civilă și castru, la vreo 20 de kilometri spre nord de Cernavoda; *Carsium*, pe locul Hîrșovei de astăzi; *Cius*, mai spre miazănoapte, dominînd, ca și Capidava și Carsium, cîmpia munteană; *Berrhoe* (lîngă satul Ostrov); *Troesmis* (azi Iglița), unde și-a avut lagărul, înainte de a fi mutată

78 Sarmizegetusa; din sanctuarele aflate în incinta sacră nu au mai rămas — așa cum se vede și în imagine — decît bazele coloanelor, toate construcțiile militare și religioase dacice fiind dărîmate de cuceritorii romani. (foto: C. Săvulescu)

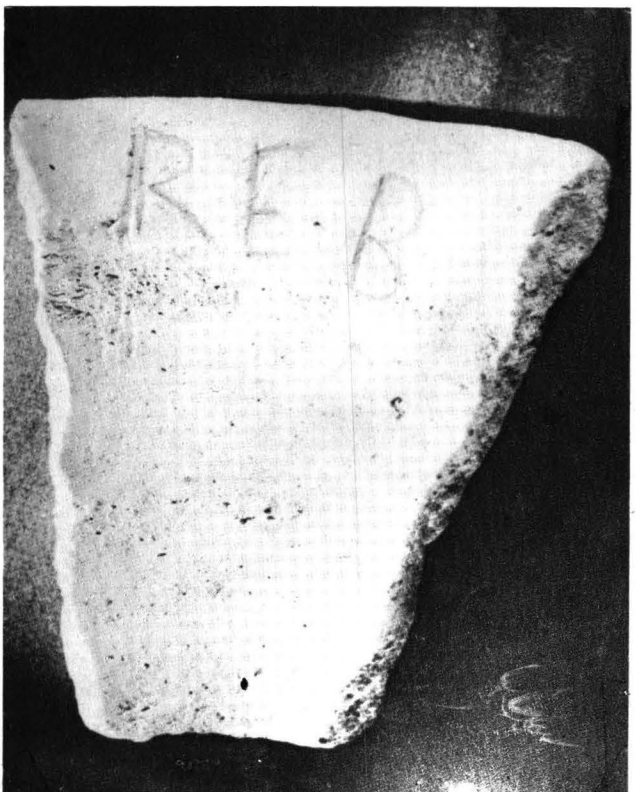

79 Scriere cu litere latine, redînd cuvîntul daco-getic REB, pe un fragment de vas descoperit la Ocnița (Ocnele Mari), județul Vîlcea. Datează din epoca lui Augustus (după D. Berciu)

80 Inscripție onorifică în cinstea lui Caius Arrius Antoninus, guvernator al provinciei Dacia. În inscripție: Legatus Augusti pro praetore. Ultimele două rînduri menționează «Colonia Ulp(ia) Traia(na) Aug(usta) Dac(ica) Sarm(izegetusa)». (Muzeul Ulpia Traiana din Sarmizegetusa, foto: C. Săvulescu)

81 Sarcofagul lui Iulianus descoperit la Romula în 1952. Se află la muzeul din Caracal.

82 Inscripție romană de mulțumire, dedicată lui Esculap și Higeiei, zeilor vindecători, de către protectorul breslei fierarilor din Apulum. Literele sînt foarte frumos săpate, așa cum se obișnuia în secolul al II-lea. (Muzeul de arheologie din Alba Iulia)

83 Inscripție inedită din anul 205, de la Septimius Severus, Caracalla și Geta (ulterior numele lui Geta a fost martelat) găsită la Slăveni (jud. Olt), în care se vorbește de construcția unei «basilica castrensis» adică a unui manej pentru călărași. (foto: D. Tudor)

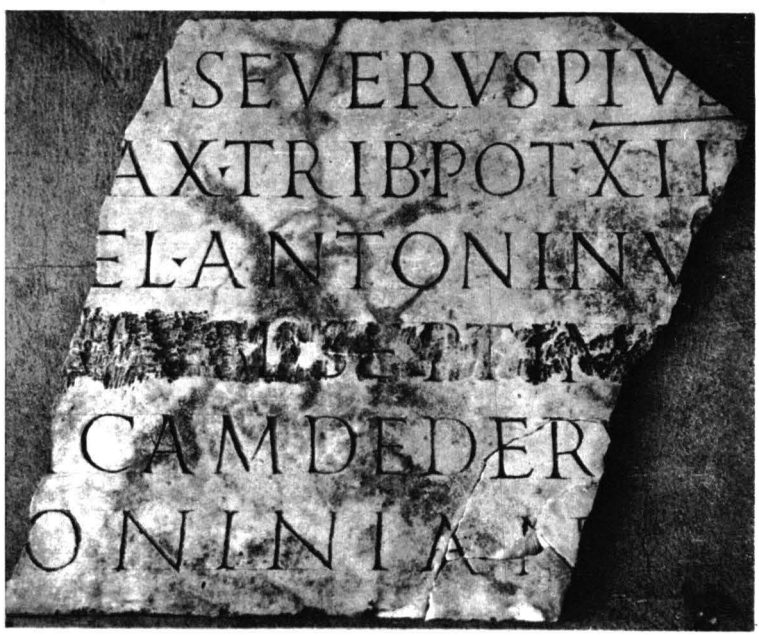

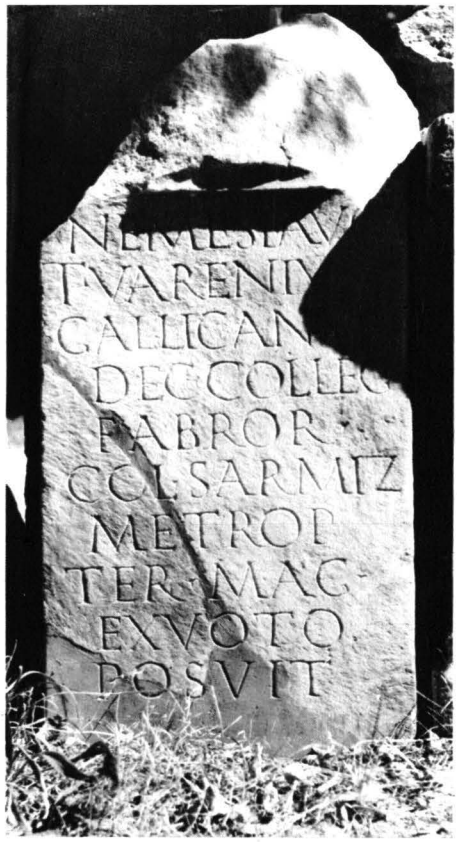

84 Una din instituțiile sociale binecunoscute în Dacia Romană au fost colegiile, grupînd persoane de aceeași meserie sau același loc de origine, sau aceeași religie. Sculptura din imagine, pusă ca semn de mulțumire (ex voto), amintește de «col(legium) fabror(um)» al coloniei Sarmizegetusa. (Muzeul de istorie din Deva, foto: C. Săvulescu)

85 Inscripție în limba greacă, din Dacia romană. (foto: C. Săvulescu)

86 Tăbliță, acoperite cu un strat de ceară, pe care romanii scriau, folosindu-se de «styl»-ul sau condeiul ascuțit. După întrebuințare, stratul de ceară se putea netezi și tăbliță era din nou utilizată.

87 Monede romane de argint (dinari) care au circulat în Dacia. (foto: H. Daicoviciu)

88 Dinar roman de argint, din timpul împăratului Traian. (C.N.A.R.S.R.)

89 Monedă romană din timpul împăratului Hadrian (117—138) găsită în Dacia. (C.N.A.R.S.R.)

90 Ruinele amfiteatrului din Sarmizegetusa.

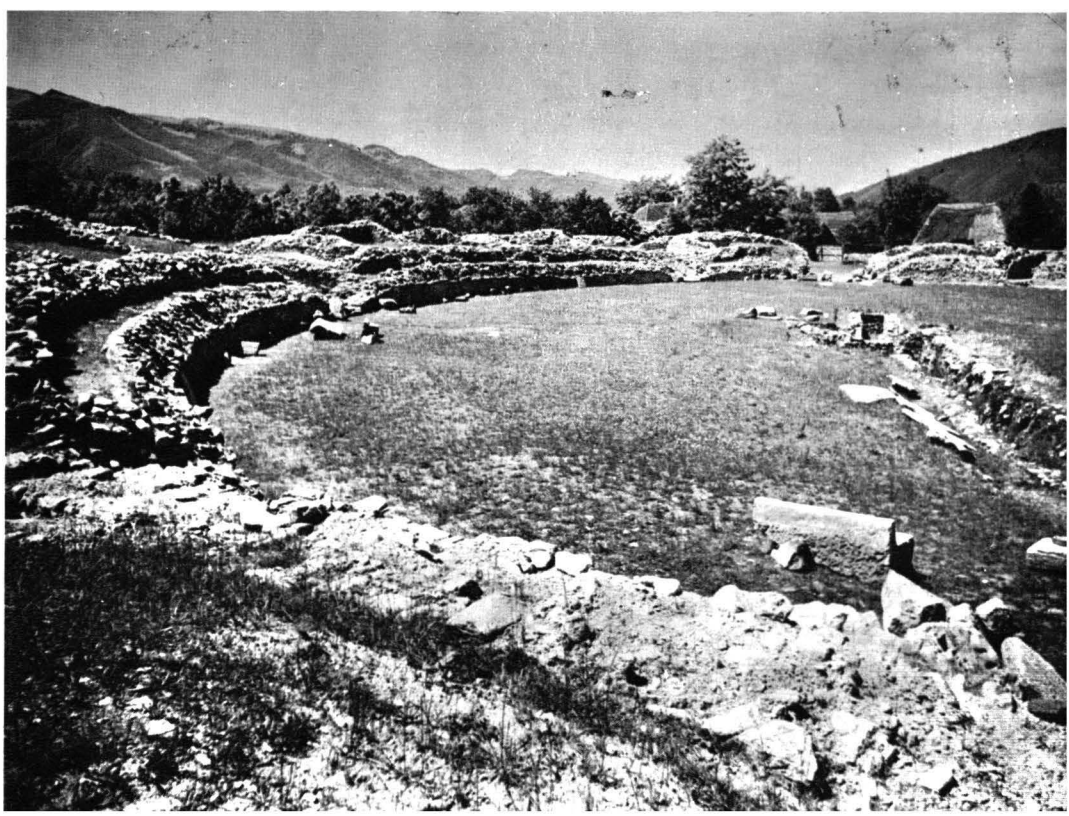

91 Ca în toate provinciile imperiului, și în Dacia s-au construit, în cîteva mari orașe, amfiteatre. Cel de la Sarmizegetusa, ale cărui ruine se văd în imagine, putea cuprinde 12000 spectatori. Alte amfiteatre s-au aflat la Porolissum și Tomis (foto: C. Săvulescu)

92 Augustalii aveau la Sarmizegetusa un sediu al lor, de proporții impunătoare, numit Aedes Augustalium, (Palatul Augustalilor) înălțat în jurul anului 155 e.n. În imagine cuptorul (praefurnium) care încălzea cu aer cald clădirea (foto: C. Săvulescu)

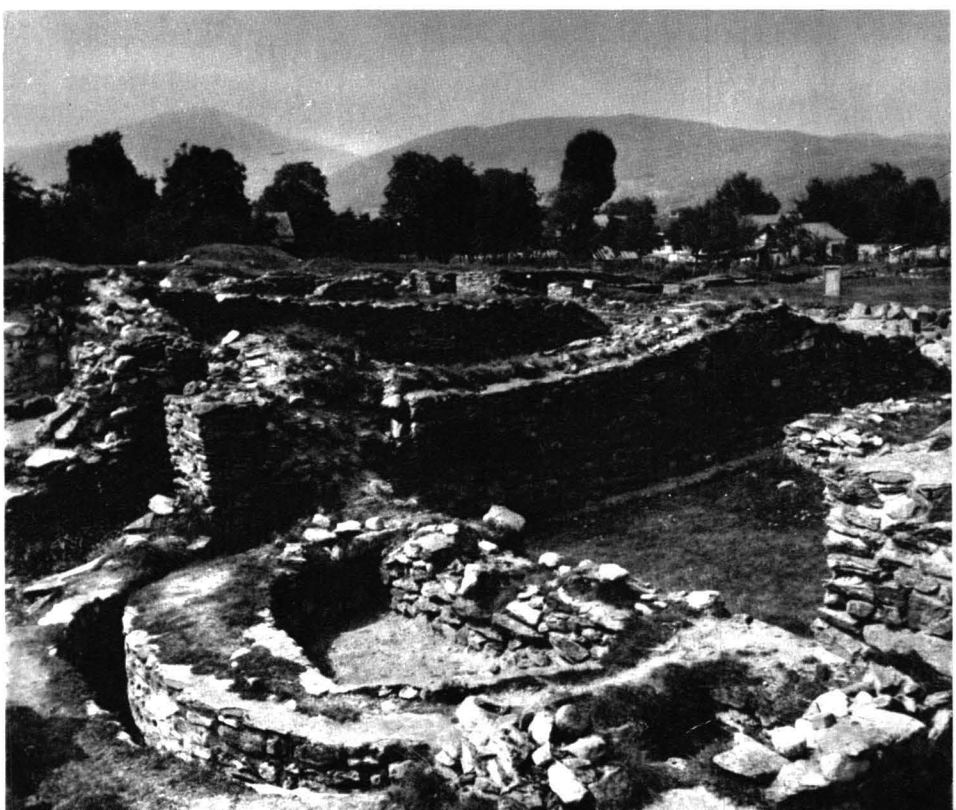

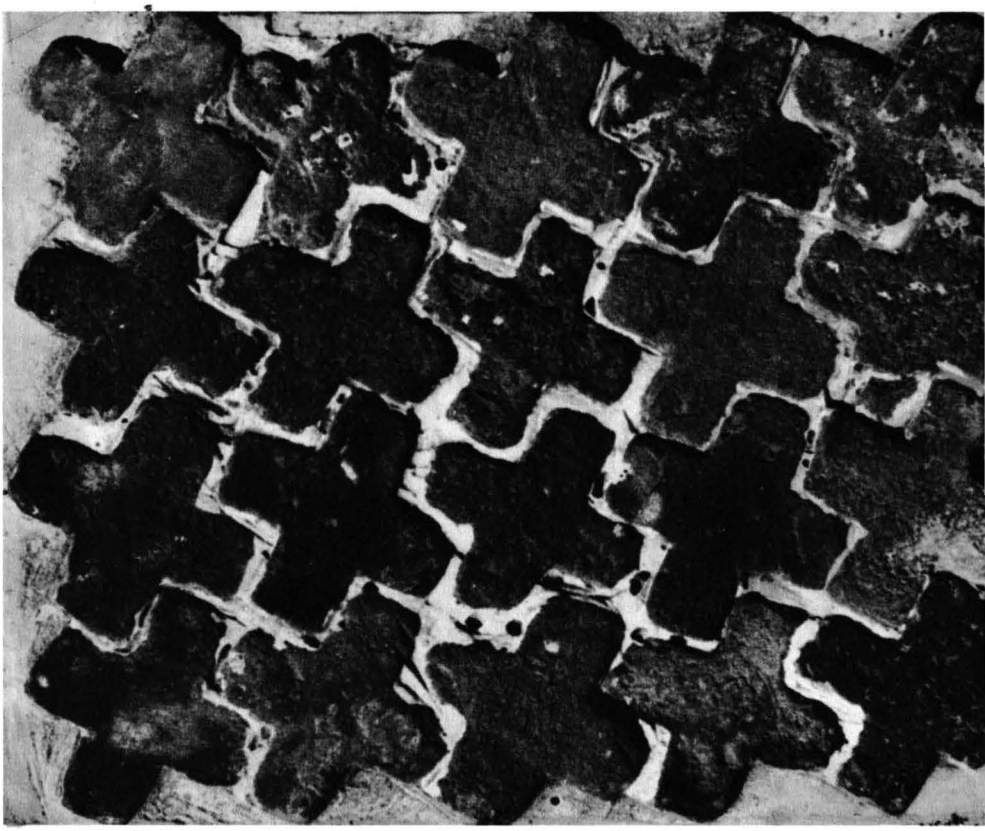

93 Mozaic ceramic la Palatul Augustalilor de la Sarmizegetusa azi la Muzeul Ulpia Traiana din Sarmizegetusa (foto: C. Săvulescu)

94 Alt mozaic ceramic la Palatul Augustalilor de la Sarmizegetusa azi la Muzeul Ulpia Traiana din Sarmizegetusa. (foto: C. Săvulescu)

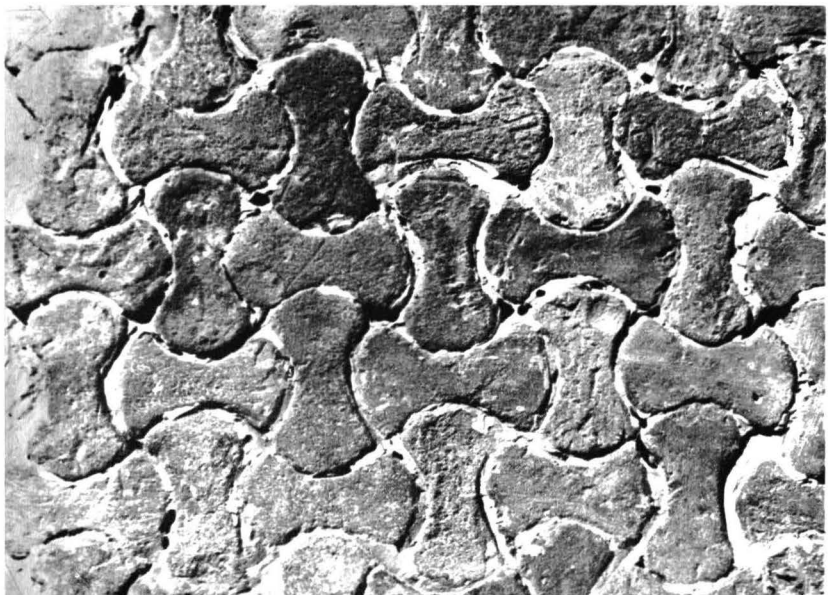

95 Ruinele unui edificiu roman, cu două rînduri de pilaștri, din orașul Tropaeum Traiani. (foto: Ion Miclea)

96 La Capidava (nume cu terminație caracteristic dacică — *dava*, județul Constanța, la vreo 20 km nord de Cernavodă), a existat o așezare civilă și un castru militar. În imagine ruinele cetății romane.

97 Capitel de pilastru, cu volute ionice, păstrat de la fațada Palatului Augustalilor, la Sarmizegetusa. (foto: C. Săvulescu)

98 Capitel corintic din marmură, azi la Muzeul Ulpia Traiana din Sarmizegetusa. (foto: C. Săvulescu)

99 Relief în piatră cu motivul ornamental bine cunoscut al vrejului cu frunze de viță și un strugure. (foto: C. Săvulescu)

97

98

99

100 Ca în toate orașele din imperiu, și în Dacia au avut loc, în amfiteatre, lupte de gladiatori. Stelă funerară reprezentînd pe Skirtos Dakesis, numele îl arată din Dacia, mort la Tomis, după ce a ciștigat în jocurile de aci, șase victorii.

101 Sculpturile funerare redau, nu o dată, cîte o familie întreagă de cetățeni romani locuitori ai Daciei.

102 Sculptură găsită la Romula, înfăţişînd pe zeul Mithras născîndu-se din stîncă. Orificiul din mijloc arată locul unei guri de fîntînă. (foto: D. Tudor)

103 Reliefurile de cult rămase din Dacia Romana reprezintă numeroase divinităţi între care şi Liber (totuna cu Bacchus) şi Libera sau Proserpina (în imagine). Reprezentarea zeiţei cu mantie se datoreşte, posibil, identificării ei cu vreo divinitate locală, traco-dacică. Sculptura se află în Muzeul Ulpia Traiana din Sarmizegetusa.
(foto: C. Săvulescu).

104 Dubla reprezentare a zeiţei Nemesis care a avut închinători în toată Dacia Romană. Sculptură în marmură, sec. II e.n., Muzeul arheologic din Constanţa (C.P.C.S.)

105 Zeița Venus a avut, firește, închinătorii săi în Dacia Romană. Statuetă de bronz, azi la Muzeul Ulpia Traiana din Sarmizegetusa (foto: C. Săvulescu)

106 Printre numeroasele zeități al căror cult a fost practicat în Dacia Romană a fost și zeul Pan. Statuetă de bronz azi la Muzeul Ulpia Traiana din Sarmizegetusa. (foto: C. Săvulescu)

107 Relief arătînd un sacrificiu în cinstea zeului oriental Mithras; găsit în peștera Adam (Gura Dobrogei), sec. III e.n. (Adrian Rădulescu)

108 Mai multe statui de zeități, între care Fortuna (Tyche) și șarpele Glycon, au fost descoperite relativ recent într-un adevărat depozit subteran în zona vechii gări din Constanța. (Florin Dragu)

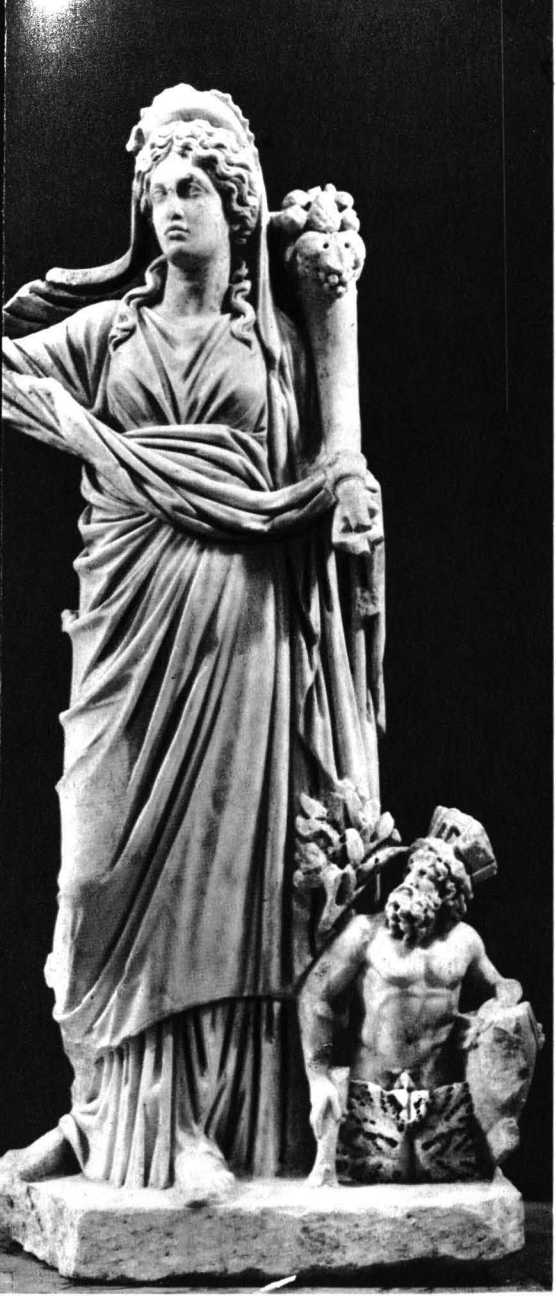

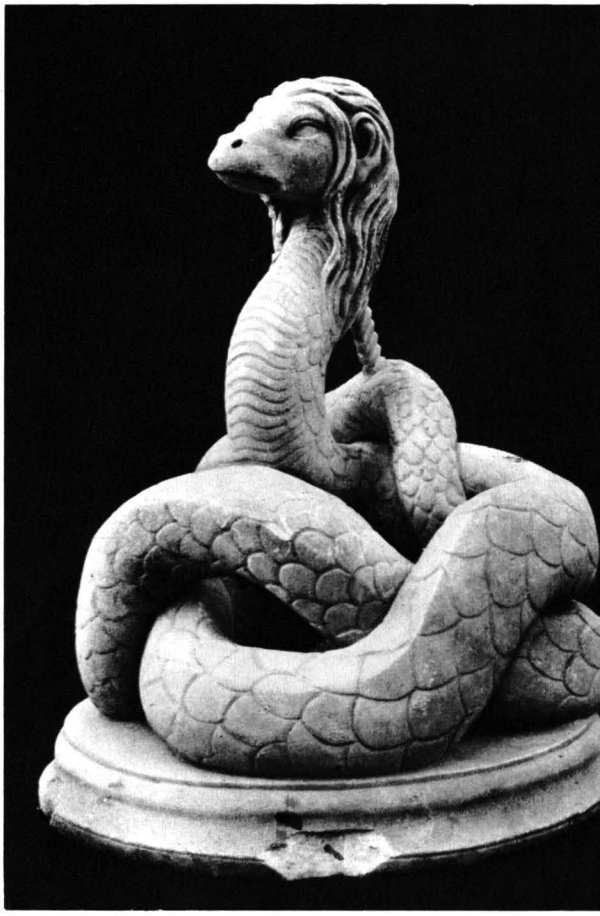

109 Statuia de marmură a zeiței Fortuna (Tyche) protectoare a cetății Tomis; jos, dreapta, o divinitate simbolizînd Pontus Euxinus (Marea Neagră) ține o proră și o cîrmă de corabie și poartă, pe cap, o coroană reproducînd porțile Cetății Tomis. Secolul III e.n. (Florin Dragu)

110 Zeul șarpe Glycon, sculptură în marmură descoperită alături de zeița Fortuna, la Constanța, secolul III e.n. (Florin Dragu)

la Patavissa, legiunea a V-a Macedonica; *Arrubium*, cu nume celtic, unde e azi Măcinul; *Dinogeția*, la Bisericuța, pe o insulă lîngă Garvăn, nu departe de Galați; *Noviodunum*, așezare tot cu nume celtic, pe locul Isaccei; *Aegyssus*, la Tulcea și *Salsovia*, pe brațul Sf. Gheorghe, spre vest de Mahmudia. Dintre toate aceste localități, știm sigur numai despre Durostorum și Troesmis că au fost municipii.

În interiorul Dobrogei, inscripțiile ne arată o serie de orașe și sate. În prima categorie intră: *Zaldapa*, în sudul provinciei. Spre nord-est, lîngă monumentul ridicat în amintirea biruinței din primul război dacic, se afla *Tropaeum Traiani*. Cam la jumătatea drumului între aceste două așezări urbane, la satul Cetate, pare a fi fost „*Civitas Ausdecensium*", un centru important administrativ, reședință a unui *territorium*. Numele, din nefericire, nu s-a păstrat întreg; el este în orice caz tracic, poate chiar dacic. Mai spre nord, în mijlocul Dobrogei, venea *Ulmetum*, ridicat sub protecția castrului de aci. Între acesta și Aegyssus era *Ibida* (pare-se la Slava Rusă).

În a doua categorie, a satelor, enumerăm, începînd tot așa, de la miazăzi spre miazănoapte: *Vicus Amlaidina*, spre vest de lacul Tekirghiol, *Vicus Clementianensis*, situat în partea centrală a Dobrogei, pe drumul ce ducea de la Tomis la Capidava, la satul actual Caramurat; spre nord-vest de acesta, *Vicus Hi...* (azi Dorobanțul) și *Vicus Scenopesis*, în împrejurimile Capidavei; *Vicus Casianum* sau *Casianus*, aproape de care se găsea o peșteră mare. El făcea parte din „teritoriul" cetății Histria în jurul căreia era un grup întreg de sate: *Vicus Quintionis* sau satul lui Quintio, întemeietorul roman, *Vicus Celeris*, al cărui nume poartă iarăși amintirea întemeietorului, *Vicus Secundini* același caz, *Buteridava*, cu terminația specific dacă, apoi un sat cu nume grec, *Laicos Pyrgos*, în fine două sate ale căror nume nu ni s-au păstrat întregi, inscripțiile fiind fărîmate: *Vicus Parsal...* și *Vicus C...coss...* Același e cazul cu numele satelor din jurul orașelor Tomis și Callatis. În jurul celui dintîi era cu *Vicus Turris Muca...* și un *Vicus Sc...ia*, iar în jurul celui de al doilea, un *Vicus Vall...* și un *Vicus Ce...* Spre nord de Callatis erau, pare-se, *Vicus Sardes* și *Vicus Asbolodeina*. În teritoriul orașului Tomis găsim un *Vicus Narcisianus;* apoi lîngă Hîrșova, *Vicus Verobrittianus;* la Babadag, un *Vicus Novus* adică Satul Nou; în apropiere, un *Vicus Petra* sau *Petrae*, la Camena de astăzi, iar în partea de miazănoapte, pe lîngă Isaccea, un *Vicus Siribuendu...* În afară de *Sucidava*, *Sacidava*, *Capidava* și *Buteridava*, mai erau în Dobrogea, cu nume tot așa specific dacice, următoarele așezări: *Sagadava*, *Zisnudava* și *Muridava*.

Bineînțeles, și aici, în dreapta Dunării, ca și în stînga ei, nu cunoaștem azi decît un foarte mic număr din așezările rurale de odinioară. Cunoștințele noastre vor spori odată cu săpăturile arheologice. Dar numele celor mai multe din aceste așezări nefiind pomenite în inscripții sau alte izvoare istorice, vor rămîne pierdute pentru totdeauna. În orice caz, faptul că din vechile așezări, urbane și rurale, dar mai ales rurale, de dinainte de cucerirea și colonizarea romană, atîtea poartă numiri dacice și încă din cele mai caracteristice, cu terminația *-dava*, faptul acesta justifică pe deplin denumirea de *Dacia pontică* pe care am dat-o ținutului dintre Dunăre și Mare, Dobrogei de astăzi. Față

de sciți care au reprezentat, într-un anumit moment elementul dominant — de aceea denumirea, inexactă sub raportul etnic, și tîrzie, de *Scythia Minor* — daco-geții se arată a fi fost și aici elementul autohton cel mai numeros, locuind în special satele țării. *Dobrogea este un străvechi pămînt dacic, moștenire lăsată nouă de Dromihetes, de Rhemaxos, de Buerebista și de Decebal.*

DRUMURILE. Una din specialitățile romanilor, constituind un adevărat titlu de mîndrie a lor au fost *drumurile.* De cînd încep știrile istorice și pînă în primele decenii ale secolului nostru, nimeni n-a construit drumuri mai bune ca ei. Aceste drumuri sînt unul din elementele esențiale care explică întinderea și durata stăpînirii romane. Cînd cuceream o țară, primul lucru pe care-l făceau legionarii erau *castre* și *drumuri,* deci locuri de apărare și mijloace de comunicație pe care să poată circula armata și, apoi, negustorii, coloniștii, funcționarii, toată lumea care venea în urma soldaților pentru a organiza și exploata noua provincie.

Drumurile romane nu erau largi; aveau între 5,50 și 6 metri lățime; erau însă temeinic lucrate: se așeza mai întîi un strat gros de bolovani și unul de prundiș, ambele legate în mortar, acel mortar extraordinar care devenea mai tare decît piatra. Deasupra acestor straturi se puneau apoi plăcile de piatră, de dimensiuni mari, foarte bine legate între ele și care făceau bloc cu temelia pe care erau așezate. Construite astfel, nu e de mirare că urmele drumurilor romane se mai pot vedea încă în unele regiuni, ba mai mult, că pe unele porțiuni ale lor, în Italia, se circulă și astăzi, după două mii de ani. Asemenea resturilor de schelete geologice, ele sînt suficiente pentru a ne face o idee lămurită despre mărimea și puterea organismului pe care l-au susținut. Strămoșii noștri au fost așa de impresionați de trăinicia acestor drumuri și, în general, a construcțiilor romane, foarte numeroase, se vede, în Dacia, încît au dat cuvîntului *pavimentum* care înseamnă, în limba latină: arie făcută din pietriș și mortar bătut, podea de cameră, pavaj de stradă, stradă pavată cu piatră sau cărămidă, un înțeles pe care nu-l mai are în limbile romanice, anume acela de *pămînt.* Deși cunoșteau, evident, și cuvîntul *terra* care a dat în românește țară. Pavimentum e unul din termenii a căror istorie aruncă lumină asupra unei epoci întregi din trecutul nostru.

Pe lîngă drumurile acestea, pe care le putem numi imperiale, mai erau și altfel de drumuri, mai puțin îngrijite. Unele aveau numai un strat de prundiș; altele erau simple șleauri. Desigur că n-au lipsit în Dacia Traiană, în multe locuri, drumurile de pămînt de care se folosiseră mai înainte dacii, pe care le vor folosi după aceea, în tot cursul istoriei lor, dacoromanii.

Exista un drum principal care străbătea provincia de la un cap la celălalt, plecînd de la Dunăre și ajungînd la Porolissum. El pornea de la Lederata, în Banat, trecea prin Arcidava, Centum Putei, Berzobis, Azizis, la Tibiscum, iar de aci, pe valea Bistrei, prin localitatea Pons Augusti, la Sarmizegetusa. Din capitală pleca apoi spre nord-est, trecînd prin Aquae, Germisara și Blandiana și ajungea la Apulum care era un nod important de drumuri. De aci urca pe Mureș pînă la Salinae, apuca spre miazănoapte la

Potaissa și Napoca și, după aceea, prin Optatiana, Largiana și Cersie, ajungea la Porolissum. Un *milliarium*, adică un stîlp de piatră indicînd distanțele (cum sînt azi stîlpii kilometrici), așezat între Potaissa și Napoca în anul 108, dovedește că drumul exista îndată după cucerirea Daciei.

Din acest drum principal porneau o sumă de drumuri laterale. La Tibiscum se desfăcea un drum care urca pe Timiș, trecea prin localitățile Masclianae, Gaganae, Ad Pannonios, Ad Mediam și răspundea la Dierna, pe Dunăre. De aci pleca spre răsărit, la Drobeta (unde, prin podul lui Traian, se făcea legătura directă cu drumul de pe malul drept, drum pe care, în regiunea Cazanelor, împăratul pusese să-l taie în stîncă; inscripția, din anul 100, se vede și astăzi), apoi mergea la Amutria, la Pelendava și se unea, după ce străbătuse Oltenia de-a curmezișul, cu drumul care urca pe Olt. Acesta din urmă pornea de la Dunăre, prin două brațe, unul de la vărsarea Oltului, din dreptul Islazului de astăzi, celălalt de la Sucidava (Celei); ele se uneau la Romula; de aci înainte, drumul mergea de-a lungul Oltului, trecînd prin toate localitățile și pe lîngă toate castrele limes-ului alutan, pînă la ieșirea nordică a defileului, la Caput Stenarum. Aci, ea se bifurca: o ramură apuca spre răsărit, pe valea Oltului, și răspundea la Oituz, cealaltă ramură se îndrepta spre nord-vest, trecea prin Cedonie și Sacidava și răspundea la Apulum. Din drumul care străbătea Oltenia de-a curmezișul, de la vest spre est, se desfăcea la Drobeta un drum care mergea spre nord-est, prin satele de azi Cătune și Rovinari și prin Tîrgu-Jiu, trecea apoi prin pasul Vîlcan și ajungea la Sarmizegetusa. De-a lungul Dunării era un drum de la Drobeta și pînă la Giurgiu. Din el se desfăcea la Bechet drumul care urca pe Jii și se unea, în dreptul Craiovei, cu drumul principal ce străbătea Oltenia de la apus spre răsărit. La Poiana, lîngă Turnu-Măgurele, se desfăcea drumul care mergea spre nord, de-a lungul limes-ului cis-alutan; el se unea la satul Gresia, lîngă Roșiorii de Vede, cu drumul ce venea de la Zimnicea, trecea apoi munții prin pasul Giuvala și răspundea, în dreptul Feldioarei, se pare, în drumul care mergea la pasul Oituzului. Tot de la Dunăre mai plecau încă două drumuri spre miazănoapte: unul de la Giurgiu, prin București, Tîrgșor, Drajna și, pe valea Teleajenului, în Transilvania; celălalt de la Călărași, peste Ialomița, apoi pe la răsărit de satul Filipești, pe malul Buzăului, spre Focșani și Adjud, unde se unea cu drumul ce mergea pe valea Trotușului și, pe la Oituz, tot în Transilvania.

De la Apulum pleca un drum care cobora pe Mureș, trecea prin Micia și ajungea, credem, pînă la hotarul dinspre vest al provinciei; urmele lui se cunosc pînă la Cenad. Tot de la Apulum pornea și drumul care deservea regiunea auriferă, răspunzînd la Ampelum și Alburnus Major, cu o ramificațiune, desigur, spre Abruttus. Un alt drum, începînd de la Salinae, urca pe Mureș, se îndrepta spre Odorhei unde se întîlnea cu drumul care venea de la Apulum de-a lungul Tîrnavei Mari, cobora spre miazăzi, urma cîtăva vreme cursul Oltului și apoi trecea Carpații prin pasul Oituzului. După aceea, pe valea Trotușului, ajungea la confluența cu Siretul, unde se găsea castrul de la Poiana și, în sfîrșit, urma valea Siretului pînă la Barboși, unde

se făcea legătura pe de o parte cu drumul de pe țărmul drept al Dunării, pe de altă parte cu drumul care mergea la Tyras (Cetatea Albă) și la Olbia. Din drumul principal, pornea, la Napoca, o ramificație spre răsărit, pe valea Someșului Mare, spre Munții Rodnei, unde erau minele de argint.

În Dobrogea sau Dacia Pontică erau trei drumuri mai însemnate care străbăteau țara de la miazăzi la miazănoapte. Unul mergea de-a lungul Dunării, continuînd drumul din Moesia și trecea prin toate așezările de aci, începînd cu Transmarisca și isprăvind cu Salsovia. Cel de al doilea era paralel cu țărmul mării și lega între ele cetățile grecești, de la Dionysopolis pînă la Histria, unindu-se apoi cu drumul dunărean la miazănoapte de Halmyris. Cel de al treilea străbătea Dobrogea prin mijloc, pornind de la Abrittus, trecînd prin Tropaeum Traiani, prin Ulmetum pînă la Ibida, unde se bifurca, o ramură apucînd spre Aegyssus, cealaltă spre Noviodunum. Aceste trei drumuri principale erau apoi legate între ele printr-o serie de drumuri transversale, care făceau din Dobrogea unul din ținuturile cele mai străbătute de drumuri ale imperiului roman.

În afară de drumurile lucrate, cu plăci de piatră sau, simplu, cu pietriș, au mai fost însă, după cum arătam mai înainte, și multe drumuri naturale. Unul din ele a urmat valea Ialomiței, unind Dobrogea cu Transilvania. Un altul trebuie să fi fost pe valea Argeșului. Și valea Buzăului credem că a avut drumul său, ca una ce leagă în scurt și ușor Siretul Inferior și Dunărea cu partea sud-estică a Transilvaniei. Un drum secundar trebuie să fi fost de asemenea pe valea Mostiștei, în Muntenia, o regiune bine populată din cele mai vechi timpuri.

VIAȚA ECONOMICĂ. Dacia Traiană a continuat, în linii mari, viața economică a Daciei lui Decebal și Buerebista. Ocupațiile de căpetenie au rămas tot agricultura și creșterea vitelor. Reprezentările de pe monumentul funerar al lui Gaius Iulius Quadratus, *quinquennalis territorii Capidavensis* (Capidava) pe vremea împăratului Hadrian, au, sub acest raport, o valoare simbolică. Pe o față a acestui monument se vede un păstor cu plete lungi, purtînd sarica pînă la glezne; pe altă față un țăran arîndu-și ogorul cu un plug tras de doi boi. Sînt îndeletnicirile milenare ale oamenilor de pe pămîntul nostru. Și acum se exportă grînele prin orașele de la Mare și în Moesia, și acum se cultiva vița de vie, așa cum constatăm la Sucidava, în sudul Olteniei. Pășunile și fînețele statului sînt însă date unor arendași numiți *conductores pascui* cărora le plătesc cei care-și trimit vitele pe aceste terenuri.

Romanii au dat o deosebită atenție minelor din Dacia, în special celor de aur. Totalitatea acestora din urmă aparținea împăratului care avea aci un funcționar superior însărcinat cu exploatarea lor, numit *procurator aurariarum*. Acesta era ajutat de un *subprocurator aurariarum* și de un corp întreg de funcționari, dintre care cunoaștem pe *tabularius* (poate directorul contabilității), pe *adjutor tabularii*, pe *ab instrumentis tabularii*, pe *dispensator* (casierul), pe *subsequens librariorum* (arhivarul) și pe *villici* (supraveghetori). Funcționarii superiori erau *liberti* adică foști sclavi de ai împăratului, ceilalți erau simpli sclavi imperiali. Exploatarea se făcea prin sclavi dar și prin mineri

plătiți. Ni s-au păstrat în tabulele cerate mai multe contracte ale acestora din urmă. Iată unul din ele: Memmius al lui Asclepius, neștiutor de carte, închiriază lui Aurelius Adjutor munca brațelor sale pe termen de aproape șase luni, adică din ziua facerii actului, 20 mai 164 era noastră, pînă la 13 noiembrie același an. Va primi în schimb suma de 70 de dinari. „Și dacă ar voi să se retragă sau să înceteze munca, fără voia administratorului — adică a lui Aurelius Adjutor — va trebui să dea de fiecare zi cîte 5 sesterți în numerar. Iar dacă apa ar pătrunde în mină, deci, adăugăm noi, l-ar împiedica să lucreze, se va socoti în proporție. Dacă administratorul va întîrzia să-i plătească simbria pe timpul muncit, va fi supus aceleiași sancțiuni (plătind deci 5 sesterți în numerar zilnic). Făcut la Immenosum Majus; scrie Flavius Secundinus. Martori sînt : Titus al lui Beussant, zis și Bradua și Socratio al lui Socratio".

În Munții Apuseni erau opt centre de exploatare a aurului, cele mai însemnate din toată Dacia. Un alt centru ce afla la Rodna, unde se exploata și argintul; alte două în Banat, la Sasca și la Moldova nouă. Extragerea metalului prețios se făcea prin zdrobirea quarțului aurifer și prin spălarea lui apoi printr-un curent de apă. S-a găsit într-o pădure, la Buda, lîngă Criș și în apropiere de mine, o piuă mare de fier care a servit, pare-se, tocmai la zdrobirea minereului. Aurul se mai extrăgea și din nisipul rîurilor, așa cum vor face mai tîrziu, în Principate, zlătarii.

În afară de aur, se mai exploata *sarea, fierul, arama, marmura, calcarul* și *țițeiul* sau *păcura*. Sarea se scotea în mai multe locuri: la *Salinae*, azi Uioara, pe Mureș, la *Cojocna*, la *Rogna* (jud. Sălaj), la *Ocna-Dejului*, la *Rupea* (jud. Brașov), la *Domnești*, la *Sic* (jud. Cluj) și pare-se, la *Ocna Sibiului* și la *Ocnele Mari* (jud. Vîlcea). Ea se exporta în Panonia, unde acest articol lipsea, și chiar și în Italia. Exploatarea sării era dată arendașilor care aveau pășunile; de aceea titlul lor întreg suna: *conductores pascui et salinarum.*

Știm precis că existau și mine de fier în Dacia, constituind, ca și cele de aur, patrimoniul împăratului; ele erau de asemenea arendate, arendașii lor purtînd numele de *conductores ferrariarum.* Nu avem detalii asupra situării acestor mine; bănuim însă că se aflau în aceleași locuri ca și astăzi.

Arama se extrăgea în Oltenia, din aceleași locuri ca și pe vremea lui Mircea cel Bătrîn, douăsprezece secole mai tîrziu.

În ce privește marmura, ea s-a scos din carierele de la Bucova (Poarta de Fier, pe unde treci din Banat în Transilvania) și de la Grădiștea. S-a constatat că grăuntele marmurei din aceste două cariere este identic cu grăuntele blocurilor pe care sînt săpate unele din inscripțiile găsite în Dacia. Ceea ce indică exploatarea lor în acea vreme. La începutul secolului trecut se mai vedeau încă în aceste două cariere diferite sculpturi și semne din vremea romanilor. Astăzi, nu se mai vede nimic. Existau și cariere de piatră (calcar) în multe locuri în apropierea orașelor, ba chiar și în alte locuri, ca de pildă, la Albești, la sud de Carpați, în viitoarea Muntenie. O exploatare de calcar a fost și pe malul dobrogean al Dunării, la sud de Cernavoda, unde se păstrează încă urmele acestei exploatări.

Cît despre păcură, termenul însuși — din latinul *picula* — este o dovadă peremptorie că ea era cunoscută în Dacia romană și *numai aici*: în celelalte limbi romanice nu există acest termen, pentru bunul motiv că nu exista, în țările respective, vreo exploatare a acestei bogății în acea vreme și nici în cursul evului mediu și modern.

Vreo industrie mare nu e pomenită în Dacia Traiană. Existau însă ateliere în care se confecționa *ceramica* obișnuită, adică oalele, ceștile, strachinile și chiupurile de ale căror resturi sînt pline așezările săpate. Dar se făceau și *figurine* sau *statuete* de lut ars. Erau apoi ateliere în care se lucra *fierul*, confecționîndu-se secerile, cuțitele, coasele, cosoarele de vie și celelalte unelte de care aveau nevoie localnicii. Se lucra de asemenea lemnul, apoi pielea, lîna, inul și cînepa. În sudul Olteniei, la Romula, s-au descoperit și urmele unui atelier pentru confecționatul *gemelor*, din pietre semi-prețioase. Inscripțiile pomenesc în orașe pe *centonari* adică pe croitori, pe *coriari* sau tăbăcari, pe *caligari* sau cizmari, pe *fabri* care sînt și meseriași, în general, dar au și înțelesul special de fierari, pe *dendrofori*, pe *lecticari* sau cei care duc cu lectica; termenul poate avea și înțelesul de meșteri care făceau lectice. Ramura transporturilor era bine reprezentată în Dacia: găsim menționați pe corăbieri sau luntrași *(nautae)* care făceau transporturi pe Dunăre, și pe rîurile mari ca Mureșul și Oltul, și pe *utriculari*. Aceștia din urmă par a fi fost un fel de plutași care se foloseau însă de burdufuri de piele drept plute — așa cum se poate vedea încă în unele locuri din Asia.

În ce privește comerțul Daciei romane, mărfurile importate și exportate precum și negustorii de aci, avem o seamă de știri. O inscripție ne vorbește de „negociatores provinciae Apulensis", așadar de negustorii din provincia Daciei Apulensis care se constituiseră într-un colegiu sau o corporație și care sînt recunoscători lui „Crassus Macrobius, defensorul — adică protectorul sau apărătorul — lor cel mai bun"; acesta le apărase, se vede, interesele. O altă inscripție, găsită tot la Apulum, amintește pe „Titus Aurelius Narcisus Negociator". Alți doi negutători, arătați ca sirieni, anume Gaius Gaianus și Proculus Apollophanes, fac în același oraș o dedicație lui Jupiter Dolichenus. În sfîrșit, tot în acest centru foarte populat, mai găsim pomeniți într-o inscripție încă doi negutători, pe Aurelius Alexander și pe Aurelius Flavius. Alte centre în care apar negutători sînt Sarmizegetusa, Drobeta, Ampelum și Potaissa. Dar este de presupus că negutătorii n-au lipsit nici din celelalte orașe. O țară cu bogățiile Daciei și cu populația ei deasă trebuie să fi avut și un schimb activ de mărfuri.

Importul și exportul erau, în linii mari, aceleași ca și în epoca anterioară. Se trimiteau peste hotare materii prime — între altele mult prețiosul *aur*, precum și *sare* — și se aduceau obiecte manufacturate și produse sudice. Există o inscripție care amintește de niște articole ce se exportau *în Egipt*. Din nefericire, inscripția e trunchiată, așa că nu știm natura articolelor; s-ar putea să fi fost lemnărie sau sare, articole de care Egiptul a avut întotdeauna nevoie. Sub raportul importului, constatăm că se aduceau vase fine, de lux, așa-zisele *terra sigillata* numite astfel din cauza ornamentelor lor în relief. De culoare roșie, lucioasă, ele proveneau din diferite părți ale imperiului, nu

numai vecine, ca Panonia, dar și îndepărtate ca Galia și malul drept al Rinului. Avînd valoare ridicată, ele au început a fi imitate de olarii din Dacia, așa cum imitaseră înaintașii acestora vasele grecești. Se mai importau stofe fine, obiecte de podoabă, fructe și vinuri sudice.

Un negustător din Dacia, Aurelius Aquila, care avea și demnitatea de decurion al orașului Potaissa, se stabilise pentru afaceri la Salonae (pe coasta Dalmației); pe un altul, cu nume grecesc, Elios Arianos Alexandros, decurion al Sarmizegetusei, îl găsim la Mitilene; ca aceștia vor mai fi fost și alții în marile centre comerciale ale lumii vechi, avînd birouri de import și export. Se făceau și operațiuni de bancă. O mică probă ne-o dă contractul de asociație din 28 martie, anul 167, prin care Cassius Frontinus și Iulius Alexander fac o societate de împrumut (mai exact ar trebui să-i spunem societatea de cămătărie, fiindcă ei întrebuințează expresia *„Societas danistaria"* iar *danista* în latinește înseamnă cămătar), pe termen de 16 luni. Primul aduce drept capital suma de 500 de dinari, în numerar sau dați deja cu dobîndă, iar cel de al doilea 267 de dinari. Cîștigul și paguba ce vor rezulta din acordarea de împrumuturi se vor împărți în părți egale *(aequis portionibus)*. Contractul este făcut în localitatea Duesara din regiunea auriferă a Munților Apuseni și ni s-a păstrat scris pe o tabulă cerată. Unul din cei doi asociați, Iulius Alexander, se vede că se ocupa în mod obișnuit cu astfel de operațiuni, deoarece cunoaștem încă un act, din 20 octombrie, anul 162, prin care el împrumută pe un oarecare Alexander Cari cu 60 de dinari (vezi fig. 87—89).

VIAȚA SOCIALĂ. COLEGIILE. Stăpînirea romană aduce cu ea o stratificare socială mai complicată decît cea anterioară cînd nu existau decît nobili, oameni de rînd și sclavi. Acum societatea se compune din mai multe categorii, fiecare avînd, sub raport juridic, o situație deosebită. în frunte veneau *cetățenii romani*, avînd toate drepturile, așadar cei din colonii și veteranii. Aceștia din urmă, la eliberarea lor din armată care avea loc după 25 de ani de la încorporare, deveneau, dacă nu fuseseră de mai înainte, cetățeni romani — ei, soțiile și copiii lor — și căpătau și cîte o bucată de pămînt sau un lot, în deplină proprietate. După cetățenii romani cu toate drepturile, veneau aceia cu drepturi limitate — să-i numim cetățeni de clasa a doua — și anume locuitorii municipiilor. Și aceștia nu aveau toți aceeași situație: erau unele municipii cu drepturi mai mari, altele cu drepturi mai mici. Romanii introduseseră o întreagă gradație, foarte utilă sub raportul emulației și acela al asimilării. După aceștia veneau *peregrinii* adică băștinașii, dacii. Ei nu erau cetățeni romani; vor deveni numai după edictul lui Caracalla, din 212, care a dat drept de cetățenie aproape tuturor locuitorilor liberi ai imperiului. Urmau liberții, adică foștii sclavi eliberați de către stăpînii lor. La urmă de tot veneau *sclavii* sau robii, care n-aveau libertate personală și nici un drept, fiind în puterea stăpînilor lor. Ei se recrutau din prinșii de război, și din cei răpiți sau cumpărați de negustori din diferitele părți ale lumii vechi, de pe coastele Mării Negre, ale Asiei, ale Africii etc. În fiecare oraș mai mare era, lîngă tîrgul de vite, un tîrg de sclavi. Aceștia erau împărțiți pe categorii,

după vîrstă, sex, aptitudini sau cunoștințe. Cei care știau vreun meșteșug valorau mai mult; bătrînii aveau prețul cel mai mic.

În afară de categoriile sociale de mai sus, credem că au existat în Dacia, cel puțin în secolul al III-lea, și *coloni*. Ei nu trebuie confundați cu locuitorii coloniilor, deoarece reprezintă cu totul altceva și anume: sătenii legați de pămînt, de moșia pe care se află. Nu se știe pînă acum de cînd datează instituția colonatului în imperiul roman; nu există nici o lege care s-o instituie. Primul text oficial care vorbește de coloni, și anume de legătura lor cu pămîntul, este constituția din anul 332 al erei noastre, a lui Constantin cel Mare; ea îi consideră ca binecunoscuți, deci existînd de mult. Se crede că acești coloni datează din primele timpuri ale imperiului: ei erau țărani care din cauza birurilor și a cheltuielilor exploatării lor agricole, se înglodaseră în datorii față de stăpînii moșiilor pe care stăteau. Cînd fiscul începe apoi să ceară impozitele nu direct, de la fiecare cultivator, ci global pentru toți, de la stăpînul moșiei respective, acesta are interes să lege de pămînt pe zișii cultivatori, să nu-i lase să plece în altă parte, deoarece, în cazul acesta, el suportă paguba, plătind impozitul din punga lui. În felul acesta, cultivatorul, din liber cum era mai înainte, ajunge legat de moșia pe care se hrănește, ajunge *colon*. El trebuie să o cultive din tată în fiu, fără să o poată părăsi, și are anumite obligațiuni de muncă și dări față de stăpînul ei. Constituția din 332 spune lămurit: „Cel la care se va găsi un colon aparținînd altuia, va trebui nu numai să-l restituie domeniului unde s-a născut, dar să plătească și impozitul (în latinește: *caput*) acelui colon pe timpul cît a stat la el."

Instituția colonatului, care se dezvoltă mai ales pe marile exploatări agricole, se constată documentar în diferite părți ale imperiului roman, în Italia, în Asia, în Egipt, în Illyricum. Fustel de Coulanges, istoricul francez care s-a ocupat de aproape cu această problemă, adaugă și Galia, unde exista — spune el, — o instituție asemănătoare colonatului încă înainte de cucerirea romană. Noi credem că nici Dacia n-a făcut excepție. Coloni trebuie să fi fost și aici, în ținuturile noastre, provenind mai ales din rîndurile „barbarilor" colonizați în cuprinsul provinciei; ei lucrau pe moșiile marilor proprietari și pe domeniile statului. Documente n-avem în sensul acesta, e adevărat; ceea ce afirmăm mai sus, o facem cu titlul de ipoteză, dar această ipoteză e cerută de logica istorică.

Sătenii — care formau grosul populației din Dacia (vezi și supra, despre așezările rurale) erau supuși la dări și prestații în muncă, unele obișnuite, altele cu caracter special. Cu cît înaintăm în secolul al III-lea, asemenea contribuții sporesc și devin tot mai apăsătoare. Chiar și din epoca de apogeu a imperiului ne ajung atari știri. Locuitorii satului Dagis, de pe teritoriul orașului Histria, înaintează, pe la 159—161 e.n., guvernatorului Moesiei inferioare, T. Statilius Iulius Severus, o plîngere arătînd că nu mai suportau corvezile la care sînt siliți de mai multe ori pe an și solicită o nouă reglementare, invocînd și exemplul unui alt sat, Laicos Pirgos, care obținuse mai înainte (prin 138—139), o îndreptare asemănătoare, de la alt guvernator. De reținut — cu toată politețea și supunerea arătată în formulări — că sătenii pun și o alternativă, extremă pentru ei, în caz de nesoluționare, și anume părăsirea

satului: „Noi care sîntem stabiliți și avem satul aproape de drumul public, noi sîntem copleșiți de prestații și de corvezi; avînd de îndeplinit (atari corvezi?)... de mai multe ori pe an, nu mai sîntem în stare să împlinim (obligațiile noastre, la fel cum n-au făcut față îndatoririlor lor nici cei din Laicos Pirgos, situat chiar acolo de unde pleacă drumul public... Te rugăm așadar... noi de asemenea, să te înduri cu milostenia ta bine cunoscută de noi (aceștia), nenorociți copleșiți de munci, și să ne dai o subscripție (= hotărîre), pentru ca să putem, mulțămită milei tale și hotărîrii tale, *să rămînem în sat și să nu fim siliți să plecăm în altă parte*" (sublinierea ns.).

Una din instituțiile sociale cele mai bine cunoscute ale Daciei sînt *colegiile*. Se înțeleg, prin acest termen, asociațiile făcute de persoane avînd aceeași *meserie* sau același *loc de origine etnică* sau aceeași *religie*, în scop de ajutor reciproc la nevoie, de asigurare a cultului și de petrecere în comun. Ele corespund cu corporațiile și cu cluburile din epoca modernă, fiind și una și cealaltă în același timp.

Un colegiu trebuia să aibă un număr minim de membri care să plătească o cotizație anuală; el era condus, ca și orașele, de un sfat sau un consiliu de decurioni, care alegeau din sînul lor un *magister* (azi i-am zice președinte) și un commagister (vicepreședinte). Cel dintîi trebuia să depună o sumă drept garanție pentru buna administrare a fondurilor colegiului. După decurioni, veneau *principales*, adică fruntașii, iar după aceștia, membrii obișnuiți. Colegiile aveau și cîte un înalt protector, numit patron sau defensor, care le lua apărarea în caz de nevoie. Ele posedau clădirile lor proprii în care erau sălile de întrunire și de ospețe, și steaguri sau embleme speciale.

Inscripțiile ne arată că existau în Dacia romană următoarele colegii: 1. Colegiul *centonarilor*, adică al croitorilor, la Apulum; 2. Colegiul *dendrofo-rilor* adică al plutașilor în același oraș; 3. și 4. Colegiul *fabrilor* adică al fierarilor (are însă și înțelesul de meseriași în general), unul la Sarmizegetusa și altul la Apulum; 5 și 6. Colegiul *corăbierilor* sau luntrașilor, tot la Apulum; un al doilea era la Axiopolis, pe Dunăre, la sud de actuala Cernavodă (naute aniversi Danuvii); 7. Colegiul *lecticarilor* adică al meșterilor de lectice (vezi mai sus, p. 102) la Sarmizegetusa; 8. Colegiul *negustorilor* din provincia Apulum, în orașul cu același nume; 9. Colegiul *aurarilor* adică al căutătorilor de aur. Aceste nouă colegii grupau așadar membrii avînd aceeași *meserie*. Urmau apoi: 10. Colegiul *asianilor*, adică al celor originari, în general, din Asia, la Napoca; 11. și 12. Colegiul *galaților*, adică al celor originari din Galatia, în Asia Mică, unul la Germisara, altul la Napoca; 13. Colegiul *prosmonilor*, adică al celor originari, se pare, din orașul Promona (în Dalmația), la Apulum. Aceste patru colegii aveau așadar drept criteriu de asociație *locul de origine*. În sfîrșit, veneau colegiile cuprinzînd pe adoratorii aceleiași divinități; 14. Colegiul *Isidei* adică al celor care se închinau zeiței egiptene Isis, la Potaissa; 15. Colegiul lui *Jupiter Cernenus*, adică al adoratorilor acestei divinități, la Alburnus Maior. În aceeași categorie intra, în Dacia Pontică, la Troesmis, colegiul *augustalilor*, adică al celor care recrutați dintre liberții și peregrinii bogați, contribuiau la cheltuielile celebrării cultului împăratului precum și la acelea ale lucrărilor și festivităților publice.

Din cotizațiile plătite de membri se dădeau ajutoare în caz de boală sau de deces. Avem, în privința aceasta, un document foarte interesant care ne dezvăluie, în același timp, și o parte din organizarea unui colegiu: e vorba de circulara pe care o dă, în ziua de 9 februarie a anului 167, președintele colegiului lui Jupiter Cernenus, anume Artemidorus Apolloni și cei doi chestori, Valerius Niconis și Ofas Menofilii, prin care anunță următoarele: din cei 54 de membri ai acestui colegiu, cîți erau la început, n-au mai rămas, la Alburnus Major, decît 17; Julius Juli, comagistrul colegiului, n-a mai dat pe la sediu chiar din ziua în care a fost ales; el, președintele, a predat socotelile membrilor prezenți și a primit îndărăt cauțiunea pe care o depusese; nu au mai avut loc întruniri și nici nu a mai depus nimeni contribuțiile pentru înmormîntări sau daruri în termenul prevăzut de lege; așadar, face cunoscut în mod public că dacă vreunul din membri ar muri, urmașii lui să nu creadă că mai există colegiul și deci să nu ceară ajutorul de înmormîntare.

Un alt document, tot așa de interesant, dar privind o altă latură a activității colegiilor, și anume organizarea de mese sau ospețe în comun, este socoteala încasărilor și cheltuielilor făcute cu prilejul unui banchet dat în ziua de 1 mai. Sumele se strîng în cursul lunii aprilie. În ajunul zilei de ospăț, se fac cumpărăturile: 5 miei care costă 18 dinari (iată deci cît e de vechi obiceiul mielului mîncat pe iarbă verde, de 1 mai); un purcel (*„porcellum"*), 5 dinari; pîine albă (*„panem candidum"*) de 2 dinari; tămîie din cea mai bună, desigur pentru slujba care preceda masa, 2 dinari; mirodenii, salată, oțet și ceapă cu sare, de cîte 1 dinar fiecare; vin obișnuit, 95 de dinari; vin vechi de 2 dinari; un alt articol, probabil tot băutură, fiindcă e trecut la un loc cu aceasta, 20 de dinari. Proporția este, după cum se vede, elocventă: mîncarea 28 de dinari, băutura 97 de dinari, iar în cazul cînd articolul nenumit intră tot aici, cum bănuim, atunci 117 dinari, adică de patru ori mai mult. Nu se poate spune că dacoromanii prețuiau vinul mai puțin decît înaintașii lor, dacii!

CONSTRUCȚIILE. APEDUCTE, TERME, AMFITEATRE. Romanii au fost mari constructori; numele edificiilor lor — terme, aqueducte, basilici, amfiteatre etc. — impresionează și astăzi. Un exemplu la noi sînt ruinele marelui edificiu public din Constanța — vechiul Tomis — de pe vremea lui Constantin cel Mare avînd un mozaic uriaș, ieșit la iveală întîmplător, în toamna lui 1959, în urma săpăturilor pentru fundația unui hotel.

Înzestrarea orașelor cu apă bună de băut a fost întotdeauna o preocupare de căpetenie a romanilor. Se văd și astăzi, în multe părți ale fostului imperiu, lucrări importante de artă pentru aducerea apei potabile, adesea de la mari depărtări. În Franța e celebru, și pe drept cuvînt, apeductul de la Gard („pont du Gard") construit acum aproape două mii de ani. În Italia se făcuseră lucrări considerabile pentru aducerea apei la Roma și în multe alte orașe. Și în Dacia a fost aceeași preocupare. O inscripție din anul 132, 133, din timpul împăratului Hadrian, menționează aducerea apei la Sarmizegetusa (*„aqua inducta coloniae Dacicae Sarmizegetusae"*), unde s-au și găsit resturile unui apeduct. Săpăturile arheologice au arătat existența unui alt ape-

duct la Apulum. Tot în acest oraș, o inscripție ne vorbește de o fîntînă curgătoare sau un șipot pe care îl restaurează un „speculator" adică un subofițer al Legiunii al XIII-a Gemina, cu numele Ulpianus Proculinus (*„fontem aeternum a solo restituit"*).

Un rol important jucau și băile sau *termele*. Fiecare oraș își avea băile sale publice și ele erau foarte frecventate. Baia era pentru mulți dintre cetățeni și un loc de întîlnire; suplinea deci în parte cafenelele și barurile de astăzi. Împărații se întreceau să ofere cetățenilor Romei terme cît mai mari și mai luxoase: au rămas vestite acelea ale lui Caracalla care ocupau o suprafață de 188 000 de metri pătrați, precum și acelea ale lui Dioclețian, de 130 000 metri pătrați (13 hectare). La Paris se pot vedea și astăzi ruinele termelor, de proporții impunătoare, ale lui Iulian Apostatul. O baie romană se compunea din diferite săli: era una cuprinzînd bazinul cu apă rece, piscina, o alta în care venea, printr-un sistem de tuburi, aerul cald necesar transpirării. În altă încăpere erau paturile pe care se odihneau cetățenii după baie și stăteau, în același timp, de vorbă. Erau și săli de așteptare, vestibule încăpătoare, toate frumos lucrate și cît mai mari, termele fiind considerate ca o clădire reprezentativă a unui oraș. La Sarmizegetusa s-au găsit urmele unor instalațiuni foarte mari de băi. La Apulum, o inscripție amintește existența termelor publice, adăugînd și amănuntul că un cetățean a donat uleiul necesar. E vorba de uleiul cu care își frecau corpul romanii după baie. Tot la Apulum e menționată construirea unei alte băi, datorită iarăși unui cetățean, anume „prea strălucitul bărbat Publius Aelius Gemellus". La Micia, spre apus de actuala Deva, era garnizoana cohortei a doua de commageni, originari din Siria. Ei își aveau, se vede, de la început băile lor aici. O inscripție din anul 193 ne spune că împăratul Pertinax le-a restaurat, deoarece se ruinaseră de vechime. La Histria, în Dobrogea, săpăturile au dat la iveală două edificii termale de proporții considerabile, frumos împodobite cu marmură și mozaic și avînd o instalație care aducea aerul cald sub podeaua încăperilor. Și celorlalte orașe din Dacia, ca Drobeta, Romula, Sucidava, chiar și cele mici, și-au avut termele lor; de asemenea existau terme pe lîngă castrele sau lagărele armatei: astfel, de pildă, la Bivolari (Vîlcea), la Bumbești (Gorj), la Copăceni (Argeș), la Gherla (Cluj), la Orheiul Bistriței (Bistrița-Năsăud) etc. O mențiune specială trebuie însă acordată orașului Ad Mediam (azi Mehadia), care încă din vremea aceea avea reputația unei vestite stațiuni balneare. S-au găsit aici multe inscripții, unele dedicate lui Hercule Salvatorul, care era considerat ca geniul acestui loc, altele lui Aesculap și Higeiei, zeilor vindecători. Astfel, e inscripția pe care o consacră acestor două divinități din urmă un părinte care-și văzuse fiica prea iubită vindecată de o veche infirmitate, prin efectul apelor de aici. Izvoarele calde ale Mehadiei atrăgeau lume din toate părțile Daciei, ba chiar și din afara hotarelor ei, de pildă, din Moesia de unde vine pentru cură chiar guvernatorul provinciei, Calpurnius Julianus. Alte stațiuni balneare au fost la Săcel (Gorj), Govora și Călimănești (Vîlcea), și la Aquae (satul actual Călan, în jud. Hunedoara), unde se găsește și azi un izvor mineral de la care a venit probabil numele

staţiunii romane. Credem, în sfîrşit, a nu greşi afirmînd că romanii au cunoscut şi băile de lîngă Oradea, Băile Felix şi Băile Episcopiei.

Alături de terme, trebuie pomenite *amfiteatrele*. Aci se dădeau luptele de gladiatori şi celelalte spectacole sîngeroase, în care piereau, de-a valma, oameni şi fiare sălbatice, pentru cruda mulţumire a spectatorilor. Ele durau uneori zile întregi; astfel o inscripţie din Tomis ne spune că au ţinut şase zile. S-au descoperit pînă acum ruinele amfiteatrelor din Sarmizegetusa — acesta putea cuprinde 12 000 de spectatori — din Porolissum şi din Tomis. Cu privire la cel din Porolissum avem şi o inscripţie din anul 158 care ne arată că împăratul Antoninus Pius *l-a restaurat deoarece se ruinase de vechime*. Ceea ce înseamnă că acest amfiteatru trebuie să fi fost ridicat chiar din primii ani ai stăpînirii romane, de pe vremea lui Traian. La Tomis s-a găsit şi piatra funerară a unui gladiator, Skirtos dacul, care e înfăţişat înarmat ca pentru luptă, cu sabia, cu pumnalul şi cu tridentul care poartă numele de *fuscina*. Alţi gladiatori aveau, în loc de trident, o reţea în care căutau să prindă pe adversar.

În afară de luptele din amfiteatru mai erau, ca distracţii, şi diferitele jocuri, întreceri şi reprezentaţii care aveau loc în stadion. Romanii, ca şi grecii, preţuiau mult exerciţiile fizice, erau deci mari amatori de asemenea spectacole. Dintre cetăţenii oraşelor, unii cheltuiau sume enorme cu organizarea de jocuri; era pentru ei un titlu de glorie, cum ar fi astăzi, de pildă, construirea unei şcoli, a unui muzeu sau a unui spital. Cine asigura poporului hrană şi distracţii — *„panem et circenses"* — acela era sigur de recunoştinţă şi de popularitate, chiar dacă ea nu dura multă vreme. E cazul unui cetăţean din Tomis, a cărui statuie, ridicată după moarte, poartă următoarea interesantă inscripţie: „M-am născut în Neapolis din Siria, cea cu străzile largi, dar Tomis e (cetatea) care m-a onorat mai mult. Acest oraş m-a văzut încununat cu coroană de aur şi îmbrăcat cu veşminte de purpură mai mult decît orice alt muritor (exagerare retorică!) căci am fost de două ori pontarh şi am instituit jocurile lui Ares. După ce am exercitat de trei ori magistratura, fără să fi făcut vreun rău oraşului, m-am retras, plin de amărăciune, în viaţa privată, atins de ingratitudine. Totuşi, prin voinţa zeilor, eu, care n-am fost preţuit, am continuat să trăiesc. Luptătorii lui Ares, atleţii care au făcut exerciţii în stadion, oferă în onoarea mea ca amintire acest dar (adică statuia!) după moartea mea" (vezi fig. 90—100).

Printre clădirile publice din oraşe trebuie să pomenim şi *templele*. Romanii n-au fost oameni de credinţă profundă şi mistică. Religia avea mai mult un caracter raţionalist şi contractual. Tocmai de aceea însă forma era riguros păzită. Temple se ridicau tuturor zeităţilor lor, în special însă zeului celui mai bun şi mai mare, lui *Jupiter Optimus Maximus*. Preoţii oficiau slujbele după norme prescrise din vechime. Alături însă de aceste temple ale divinităţilor oficiale, a statului, romanii lăsau să se ridice temple şi să se dedice inscripţii tuturor celorlalţi zei ai popoarelor supuse. Cu o singură condiţie: ca adoratorii lor să fie credincioşi statului, iar practicile, ceremoniile sau slujbele respective — într-un cuvînt cultul — să nu tulbure ordinea şi siguranţa publică. De multe

ori romanii îşi însoţeau sau chiar înglobau între zeii lor pe aceia ai popoarelor supuse.

Nu e de mirare aşadar că întîlnim în Dacia o împestriţare de religii şi de zeităţi. Evident, în primul rînd, e religia oficială a statului. Sarmizegetusa cuprinde, între zidurile ei, templul cel mare, închinat lui Jupiter, în care slujeşte preotul încoronat al celor trei Dacii. Alături e templul Romei şi al împăratului, al cărui cult are o deosebită importanţă. La Apulum, inscripţiile ne arată două temple închinate lui Jupiter şi Junonei: unul ridicat din temelie de către augustalul Claudius Quintus, în locul celui vechi care se dărîmase; cel de al doilea avînd şi un cadran solar (*„horologiarum templum"*) se datoreşte unui simplu soldat al legiunii a XIII-a Gemina, anume lui M. Ulpius Mucianus care îl înalţă pentru sănătatea împăratului său Antoninus Pius şi a mamei acestuia, Julia Augusta. Pe lîngă cele două temple, mai erau cu siguranţă şi altele: Apulum avea doar o populaţie foarte numeroasă, iar templele ţineau locul bisericilor. Lăcaşuri închinate lui Jupiter şi Junonei se găseau şi în toate celelalte oraşe ale Daciei; alături de ele erau şi altele, în cinstea restului de zeităţi romane. La Potaissa, ştim că era colegiul adoratorilor zeiţei egiptene Isis; ei îşi aveau, evident, templul lor. La Alburnus Major găsim pe închinătorii lui Jupiter Cernenus; în alte oraşe, pe ai lui Jupiter Dolichenus, Jupiter Heliopolitanus, Jupiter Prusenus etc.; aflăm apoi inscripţii dedicate zeiţei Nemesis, zeului Glycon, originar din Paflagonia, apoi soarelui care adorat sub numele de Sol Hierobulos şi de Azizus, cu adaosul de *„puer bonus phosphorus"* adică „copilul cel bun purtător de lumină"; alţi locuitori ai Daciei se închinau zeului egiptean Serapis. Nu găsim însă niciodată — fapt vrednic de relevat — pomenit numele lui Zamolxis şi nici vreo reprezentare sculpturală pe care să i-o putem atribui. Să nu-l fi primit romanii în panteonul lor şi să-i fi interzis reprezentarea ca unul ce ar fi putut aduce aminte de timpurile glorioase ale lui Buerebista şi Decebal? Un răspuns sigur nu se poate da pînă acum. În schimb, apare de multe ori, pe monumentele funerare, imaginea zeului cavaler, care este înfăţişat cu mantaua fluturînd în vînt. Îl întîlnim adesea şi la sud de Dunăre şi de Balcani: el reprezintă o divinitate comună şi iranienilor şi tracilor şi elenilor; este *mortul eroizat*, divinitate funerară (vezi fig. 101—112).

ÎNVĂŢĂMÎNTUL. Dovezi — directe şi indirecte — despre un învăţămînt scris în Dacia romană sînt în primul rînd inscripţiile păstrate din acea epocă (anii 106—275). Aceste inscripţii în număr de aproape trei mii — din care imensa majoritate în limba latină, iar restul — 35 de toate — în limba greacă, cuprind mai întîi pe cele săpate în piatră sau marmură, adică inscripţiile dedicatorii (votive) şi de comemorare, apoi pe cele de pe tabulele cerate găsite în Munţii Apuseni şi referitoare la contracte de vînzări—cumpărări, închirieri şi asociaţii, în sfîrşit pe cele săpate în aramă, aşa-zisele diplome militare, prin care se acorda veteranilor, la eliberarea „onestă" din armată, cetăţenia romană. Vor fi fost şi texte scrise pe papyrus — vezi cel descoperit la Mangalia şi dezintegrat apoi — sau pe pergament dar ele au putrezit sau n-au ieşit încă la iveală. Se poate însă concepe o asemenea mulţime şi varietate de in-

scripții, fără să se admită, în același timp, în mod necesar, existența în orașe a unui învățământ scris? A pune întrebarea înseamnă a da și răspunsul pozitiv. Ca și în orașele grecești de pe țărmul Mării Negre, prin acest învățământ, copiii deprindeau mai întîi alfabetul, scrisul și cititul, apoi socotitul, iar la urmă părți din textele literare clasice. S-a găsit, la Sarmizegetusa, o cărămidă pe care unul dintre școlari a săpat de trei ori alfabetul, odată complet, și de două ori fragmentar; o cărămidă similară, cuprinzînd afirmația unui anonim: „Sînt mulțumit de a avea ocazia să scriu", s-a aflat la Porolissum; o a treia cărămidă a ieșit la iveală la Romula; aceasta conține un fragment dintr-un vers al Iliadei, dovadă că aici se învăța și grecește. Alte cărămizi cuprinzînd exerciții necesare deprinderii scrisului în latinește, exerciții făcute de civili sau militari, au fost găsite la Drobeta, la Sucidava, lîngă gura Oltului, la castrul de la Jilava, pe „limesul" ce străbate vestul Munteniei, la Gherla, în nordul Transilvaniei.

În ce privește caracterul învățămîntului din Dacia Romană, credem că, întocmai ca și în cetățile grecești de pe coasta Mării Negre, el a fost un învățămînt privat, copiii fiind învățați în familie prin preceptori care, de asemenea, erau oameni liberi sau chiar sclavi. Au existat oare și școli în sensul de instituții oficiale, cu dascăli plătiți de autoritatea de stat, adică de provincie? Nu pare probabil; mai curînd trebuie să ne gîndim la *școli particulare*, în sensul că un pedagog sau un scrib — li se spunea *litteratores* — strîngea un număr de elevi pe care, în schimbul unei remunerații plătite de părinții elevilor, îi învăța carte. Un asemenea elev este înfățișat pe o stelă funerară aflată la Germisara, spre sud-vest de Apulum; el ține în mînă două condeie de scris („styli") și un săculeț în care păstra, probabil, tabula cerată sau alte rechizite școlare. Acești scribi sau literatores erau uneori chiar talentați; dovadă următorul epitaf, în hexametri, aflat pe sarcofagul unui cetățean din Romula, anume Julianus, epitaf comandat de soția acestuia, Gemellina, și de copiii lui; iată traducerea în românește:

„Soțului vrednic mîhnită-i durai cu copiii lăcașul,
Între tufișuri de viță și desfătătoare verdeață,
Unde stufoasele ramuri l-acoper cu deasa lor umbră;
Urează-i, drumeț cititor, să-i fie țărîna ușoară".

O altă inscripție, tot în versuri, dedicată „reginei undelor", „nimfei", de un anume Bassus, a fost descoperită la Germisara. A ieșit la iveală, de asemenea, o inscripție cu un fragment din Eneida lui Virgiliu.

N-avem dovezi, cel puțin pînă acum, că ar fi existat în Dacia vreo școală mai însemnată, superioară, în genul, de pildă, al celei din Burdigala, Bordeaux-ul de astăzi. Dar din dovezile aduse mai sus rezultă, în schimb, că erau mai multe centre urbane unde exista un învățămînt elementar. Chiar însă dacă n-ar fi existat nici o dovadă scrisă — nici o inscripție pe piatră sau marmură, nici o tabulă cerată, nici o diplomă militară săpată în aramă — ființa unui învățămînt scris în Dacia romană rezultă cu necesitate din lexicul limbii române. Într-adevăr, aceasta cuprinde o serie întreagă de termeni, de origine

latină, care postulează un atare învățămînt. Sînt mai întîi termenii generici *a învăța* (din invitiare,) *a scrie* (scribere), și *carte* (charta). Sînt apoi termenii în legătură cu operațiile aritmetice: *a număra* (numerare), *a aduna* (adunare), *a scădea* (excadere), *a înmulți* (format din multus), *a împărți* (impartire). Dacă nu s-a păstrat termenul designînd „stilul", cu care se scria pe tăbliță cerată, el fiind înlocuit de condei, de origine bizantină, avem în schimb *pana* (pina) cu care se scria pe hîrtie sau pergament. Și *cretă* este tot de origine latină. Toți acești termeni sînt tot atîtea dovezi despre existența procesului de învățămînt scris în Dacia romană.

O problemă deosebită pune termenul *școală*. Originea lui este, evident, latină: el derivă din *schola*, termen care se constată, dealtfel, documentar în Dacia, într-o inscripție din Apulum: „scolam cum aetoma" adică „școală cu fronton". Termenul „schola" are în latinește mai multe sensuri; el înseamnă: 1) sală de așteptare (la terme sau băi) 2) școală 3) ocupație sau îndeletnicire literară 4) sediu de colegiu sau corporație. În românește „școală" apare consemnat pentru prima oară în epilogul octoihului manuscris din 1570, de la Brașov, epilog unde acest cuvînt este repetat în nu mai puțin de cinci rînduri. Dar pentru ca să fie menționat în mod repetat în acest text din 1570, înseamnă că termenul „școală" e mai vechi și anume, după părerea noastră, el provine, în continuitate directă, din latinul „schola". Se ridică însă o obiecție de ordin formal. Lingviștii susțin că, potrivit legilor fonetice ale limbii române, ar fi trebuit, în cazul unei moșteniri directe din latină, să avem „școară", nu „școală", așa cum din *mola* avem moară. S-ar putea însă ca aici să fim în fața unei excepții de la regulă, excepție determinată, poate, de forma deosebită a termenului, cu *h* intermediar între c și o. Poate să fie și alta explicația: o contaminare cu termenii derivînd din etimonuri latine avînd doi *l* (de exemplu: *moale* din mollis); vor lămuri-o lingviștii. Un lucru însă, ni se pare sigur: prezența celorlalți termeni, generici și speciali, din limba română, ca și existența de texte scrise, începînd din secolul al X-lea, pe teritoriul carpato-danubian, implică o continuitate a școlii, a învățămîntului, fie și într-o formă modestă, în perioada intermediară, între părăsirea Daciei romane de către oficialitatea imperială și apariția sus menționatelor texte.

În orașe erau și *medici*, ca acel Titus Attius Divixtus, a cărui reclamă pentru leacurile pe care le prepara a fost găsită la Apulum și are următorul cuprins: „Medicamentul lui Titus Attius Divixtus, de întrebuințat după criza curgerii ochilor; vinul parfumat cu nard al lui Titus Attius Divixtus pentru curgerea ochilor; colirul lui Titus Attius Divixtus pentru cicatricele vechi; medicamentul cu tămîie al lui Titus Attius Divixtus pentru oprirea scurgerii de la început".

PROCESUL DE ROMANIZARE ÎN DACIA. Dacia a rămas sub stăpînire romană ceva mai puțin de 170 de ani (106—275 e.n.), deci timp de vreo cinci generații. Totuși, efectele au fost decisive: în urma acestei stăpîniri s-a născut poporul român. În alte țări în care legiunile au stat de două ori mai mult, ca, de pildă, Panonia și Britania, nu constatăm același lucru. În acestea din urmă, după retragerea administrației romane, locuitorii, vorbind limba la-

tină, nu s-au putut menține, cu atît mai puțin impune: ei au dispărut, treptat-treptat, în mijlocul noilor ocupanți. În Dacia, dimpotrivă, populația romană s-a păstrat, mai mult chiar, a fost în stare să absoarbă ea pe năvălitorii ce s-au așezat în ținuturile din stînga Dunării.

Cum se explică această extraordinară putere a romanismului dacic? Cum s-a putut ca, într-un interval așa de scurt, să prindă el rădăcini atît de puternice? Răspunsul, după părerea noastră, nu poate fi decît unul singur: *Romanismul a biruit în Dacia fiindcă el reprezenta o civilizație superioară, o creație materială și de cultură care sintetiza o întreagă evoluție multiseculară și ca atare a cîștigat pe autohtoni.* Aceștia, treptat, convinși și atrași de avantajele vieții romane, au învățat limba cuceritorilor, și-au însușit numele lor și s-au romanizat. Dacă romanii nu izbuteau să cîștige pentru civilizația și cultura lor pe daci, s-ar fi întîmplat și la noi ceea ce s-a întîmplat în Panonia și în Britania: dispărea treptat romanismul. Fiindcă numai cu funcționari și cu *oameni veniți din altă parte* nu poți imprima unui ținut un nou aspect, o nouă viață. Trebuie să ai neapărat și concursul băștinașilor, care să se simtă atrași spre această nouă viață. Să urmărim așadar cum s-a petrecut procesul de romanizare a dacilor.

El a început cu *orașele.* Se știe că, în general, populația orașelor e mai puțin conservatoare decît aceea a satelor. Apoi în orașe romanii alcătuiau, aproape peste tot, majoritatea. Viața confortabilă orășenească, avînd atîtea elemente de strălucire, de lux, de distracție, a impresionat cu siguranță pe dacii care locuiau în ele. În relațiile cu administrația, cu armata, cu coloniștii, ei au început a deprinde latinește. Negustorii și meșteșugarii daci, mai ales, erau profesional obligați s-o facă. Altfel, n-ar fi putut să-și continue afacerile. Aceia dintre autohtoni care voiau să ajungă a juca un rol în administrație, în conducerea orașului de pildă, de asemenea trebuiau să învețe latinește. Să mai adăugăm și *moda, spiritul de imitație* care, în toate timpurile și la toate popoarele, a găsit adepți. Pentru unii dintre autohtoni a vorbi latinește a început a fi, de la o vreme, și un semn de distincție, așa încît, ținînd seama de toate aceste elemente, nu-i de mirare că în centrele urbane, procesul de romanizare s-a produs mai repede.

Mai încet a mers lucrul la sate. Aci dacii formau, mai ales în primele timpuri după cucerire, *imensa majoritate a poporului.* Cu vremea însă, au început să se așeze și romanii în sate. Venea cîte un colonist, își făcea o așezare sau o *villa,* cum se spunea atunci, împrejurul ei se ridicau cu vremea alte așezări, ale copiilor, ale muncitorilor, pînă ce villa ajungea un adevărat *vicus* sau *pagus,* adică un sat care purta, de cele mai multe ori, numele întemeietorului. Întîlnim o sumă de sate de acestea în Dobrogea. Astfel era satul lui Clement sau al lui Clementian *(vicus Clementinus* sau *Clementianensis),* la Caramuratul de azi; satul lui Casius *(vicus Casianus)* la Șeremet; satul lui Verobrittius *(vicus Verobrittianus)* la Sarai, lîngă Hîrșova. În ținutul cetății Histria, era satul lui Celer *(vicus Celeris),* al lui Quintio *(vicus Quintionis)* și al lui Secundinus *(vicus Secundini).* Lîngă Tomis se pomenește satul lui Narcisus *(vicus Narcisianus).* Tot așa s-a întîmplat și în Dacia. Muncitorii daci care lucrau pe

moșiile acestor coloniști, cu atît mai mult cei care le luau în arendă, au început a deprinde latinește. Le folosea și pentru a se înțelege cu autoritățile, cu perceptorii, cu funcționarii administrativi, cu toți cei care reprezentau statul.

În romanizarea satelor, au avut un rol important *veteranii*, atît cei de origine romană sau romanizați, cît și cei proveniți din băștinași. Cum serviciul militar dura mult — 25 de ani — o bună parte dintre legionari erau căsătoriți; soțiile și copiii aveau dealtfel voie să locuiască în imediata apropiere a taberei sau castrului, în așa-zisele *canabe*. Legiunile și diferitele corpuri de trupă auxiliare stînd însă *permanent* în Dacia, este evident că multe dintre soțiile soldaților vor fi fost autohtone, dace. La eliberare, legionarul numit acum *veteranus*, căpăta, dacă nu avusese de mai înainte, dreptul la cetățenie pentru el *și întreaga lui familie*, precum și o bucată de pămînt spre a o cultiva. Copiii veteranilor și ai dacelor erau așadar cetățeni romani și vorbeau latinește; cei mai mulți vor fi știut și limba dacă, limba mamei. Copiii copiilor însă, așadar nepoții veteranilor, erau de obicei deplin romanizați. În două, cel mult trei generații, urmașii acestor căsătorii mixte, între veteranii romani și femeile dace, uitau limba băștinașilor. În ce privește pe veteranii *de origine dacă*, și aici a avut loc un proces de romanizare. După ce stătuseră 25 de ani sub arme, după ce văzuseră întinderea și puterea imperiului, de la Tigru și Eufrat, unde făcea de pază acum o „vexillatio Dacorum Parthica", pînă în Britania, unde își avea reședința o altă trupă de daci, după ce deprinseseră, în timpul lungului serviciu militar, limba romanilor și avuseseră prilejul să cunoască măcar civilizația, dacă nu și cultura acestora, după ce deveneau, la eliberarea „onestă" din armată, cetățeni deplini, cu toate drepturile și cu pămînt, era firesc să se simtă legați de această nouă situație și să caute a atrage spre ea și pe alții. Dacii care au servit în armata romană au fost și ei, întocmai ca și ceilalți veterani, elemente active de romanizare.

Numărul *veteranilor* așezați în Dacia trebuie să fi fost considerabil, de vreme ce, în limba română, noțiunea de om în vîrstă, cu ani mulți, este exprimată tocmai de acest cuvînt. Fiindcă ***bătrîn*** nu e altceva decît *veteranus*, modificat după regulile limbii noastre. În alte limbi romanice, în franțuzește, de pildă, sau în italienește, se întrebuințează, pentru a se exprima noțiunea de bătrîn, cuvinte care derivă din corespunzătorii latini *vetus (vieux, vecchio)* sau *senex*. Numai la noi a biruit acest termen militar *veteranus*, ceea ce dovedește frecvența cuvîntului, deci și a celor care se numeau astfel, în Dacia. Dealtfel, această frecvență a veteranilor nu trebuie să mire, deoarece procesul așezării lor în Dacia a durat vreme îndelungată, și anume tot atît cît au stat trupe romane aici. Nu e vorba deci de o singură împroprietărire a veteranilor din vremea lui Traian, ci de o serie continuă de asemenea împroprietăriri, ale tuturor veteranilor de după 106, care au vrut să se așeze în Dacia. Așadar elementul militar sporea mereu (vezi fig. 113).

Și orășeni trebuie să fi fost mulți de vreme ce un cuvînt reprezentativ de al lor, *pavimentum*, care înseamnă pavaj, podea, a ajuns să fie întrebuințat pentru a exprima o noțiune tocmai caracteristic rurală, *pămîntul*. De ce însă, în timp ce în celelalte limbi romanice, solul e designat prin termeni ce provin

din terra, la noi s-a impus termenul orășenesc *pavimentum*, *terra* rămînînd cu înțelesul derivat de *țară?* Explicația credem a fi următoarea. Ca să ajungă a birui, pentru exprimarea unei noțiuni *fundamentale* și de întrebuințare *permanentă*, termenul — impropriu de fapt — *pavimentum*, a trebuit să fie întrebuințat de un număr considerabil de orășeni de la care să-l fi luat ruralii. Acesta a fost cazul însă atunci cînd orașele Daciei, fiind amenințate de năvălitori, care le vizau în primul rînd, populația lor s-a retras prin locuri mai ferite, prin satele și pădurile vecine. Chiar dacă însă generalizarea acestui cuvînt și formarea înțelesului său actual se va fi petrecut în alte condițiuni, nu e mai puțin adevărat că el constituie un indiciu al însemnătății pe care a avut-o în romanismul dacic elementul orășenesc (vezi fig. 114—118). Un alt indiciu în acest sens este cuvîntul românesc *cetate*, din latinul *civitas*. Pentru a numi un loc sau o așezare întărită, strămoșii noștri nu s-au folosit așadar de un termen militar, cum ar fi fost *arx* sau *castellum*, ci au recurs chiar la cuvîntul care designa așezarea urbană, orașul. Alegere explicabilă dacă ne gîndim la epoca mai tîrzie a apărării militare romane, cînd împotrivirea la atacul barbarilor se făcea mai ales din dosul zidurilor orașelor fortificate. Un exemplu ni-l oferă chiar colonia Romula, din Oltenia, care mulțumește împăratului Filip și fiului său fiindcă au întărit-o printr-un zid circular.

Asupra teritoriului dintre Carpați, Olt și Dunăre (viitoarea Muntenie), ca și asupra sudului și vestului Moldovei, influența romană s-a exercitat încă înainte de expedițiile lui Traian, dovadă tezaurele monetare aflate în aceste teritorii. După cucerire, procesul de romanizare are loc și aici, teritoriul muntean, înconjurat din toate părțile de provincii romane, fiind străbătut de drumuri romane și păzit de castre romane; în ce privește sudul și vestul Moldovei, reamintim castrele de la Barboși, Piroboridava și Troian, la Bîtca Doamnei. În cîmpia munteană și anume în ținutul păduros dintre cele două stepe — Bărăganul și Burnasul — au găsit slavii o numeroasă populație romanică și de aceea au zis acestui ținut *Vlașca*, adică țara vlahilor sau a românilor, iar pădurii respective *Vlăsia*, care are același înțeles.

Procesul de romanizare al Daciei a fost rapid. El se observă în înșeși numele localnicilor care, în cîteva generații, ajung curat romane. Iată două exemple caracteristice: cu prilejul unei năvăliri a costobocilor, este ucis dacul Daizus Comozoi (adică al Comozous) din Tropaeum Traiani. Copiii lui îi pun o inscripție funerară și din ea putem urmări procesul de romanizare a numelor. Așadar, pe tatăl celui ucis îl chema *Comozous:* nume dac; fiul său poartă de asemenea un dume dac: *Daizus*. Copiii acestuia din urmă însă, deci nepoții lui Comozous, se numesc *Justus* și *Valens*, ca cei mai autentici romani. Al doilea exemplu îl avem tot din cetatea Tropaeum: o inscripție latină pomenește o altă familie de daci, și anume iarăși trei generații: bunicul se numește *Mucaporus*, tatăl se numește *Scoris* și are ca soție pe Aurelia *Eftepir*, copiii, adică nepoții lui Mucaporus, poartă numele curat romane de *Aurelius*, *Sabina*, *Valens* și *Sabinianus*. Dacă bunicul și tatăl își păstrează numele dacice, mama copiilor are prenumele roman, Aurelia, iar copiii poartă cu toții nume romane. Procesul de romanizare apare și aci evident. S-a pe-

trecut în Dacia romană un fenomen similar aceluia care va avea loc mai tîrziu în Principatele Române: în curs de cîteva generații, elementele străine vor fi asimilate de masa românească. Andronic Cantacuzino, contemporan cu Mihai Viteazul, era grec. Fiul său, Constantin Cantacuzino, ia ca soție pe fiica lui Radu Șerban, fostul domn, și ajunge fruntașul boierimii muntene. Copiii lui Constantin, așadar, nepoții lui Andronic, sînt membrii cei mai importanți ai partidei *naționale* românești; unul din ei, Șerban, ajunge *domn* al Munteniei; un altul scrie o istorie a românilor, în sensul cel mai larg al noțiunii de român. Asimilarea Cantacuzinilor era deplină: ea se făcuse în curs de două generații. În Dacia romană asimilarea a fost tot așa de rapidă și completă: se poate afirma că pe la jumătatea secolului al III-lea, deci înainte de retragerea legiunilor, Dacia era o țară deplin romanizată. Atît în orașe, cît și în sate, se vorbea acum latinește: bineînțeles, nu latina literară, aceea a lui Tacit, Horațiu și Pliniu, ci latina populară, așa cum o vorbea poporul, cu o gramatică aproximativă și cum o scria el, nerespectînd întotdeauna terminațiile și ortografia.

ISTORIA POLITICĂ A DACIEI ROMANE. PRIMELE NĂVĂLIRI. Cîtă vreme a trăit împăratul Traian, a fost liniște la hotarele Daciei. Neamurile migratoare, așa-zișii „barbari" și înșiși dacii liberi din miazănoapte, n-au cutezat să se miște; știau puterea împăratului și faptele celor două războaie erau încă vii în mintea tuturor. Dar după moartea sa, întîmplată la Selinus, în Cilicia (Asia Mică), în ziua de 11 august a anului 117, se produce o dublă năvălire: *a iazigilor metanaști*, dinspre apus, dinspre pustă, și a *roxolanilor*, dinspre răsărit. Hadrian, succesorul lui Traian, vine cu armată în părțile noastre, bate pe iazigi printr-un general al său și împacă pe roxolani cu bani. Cu acest prilej, cercetează el Sarmizegetusa; ni s-a păstrat inscripția pomenind faptul; reconstruiește probabil orașul Drobeta care avusese de suferit din pricina năvălirilor și ia măsuri spre a preîntîmpina asemenea atacuri, ridicînd valul din Banat și limes-ul alutan. Scriitorul roman Eutropius spune că Hadrian care părăsise trei noi provincii cucerite de Traian, anume Asiria, Mesopotamia și Armenia, ar fi avut de gînd să facă același lucru și cu Dacia, dar că a fost oprit de prietenii săi care i-au adus argumentul că, într-un atare caz, *„ar cădea mulți cetățeni romani în mîinile barbarilor"*. Nu știm ce temei se poate pune pe afirmația retorului Eutropius care, de obicei, exagerează. Un fapt însă e sigur: Hadrian n-a părăsit Dacia Traiană, ba dimpotrivă, a luat măsuri pentru apărarea ei.

Despre urmașul lui în scaunul împărătesc, Antoninus Pius, izvoarele spun că a purtat prin generalii săi mai multe războaie și că a supus pe germani și pe daci. Este vorba de *dacii liberi*, de la miazănoapte, care au încercat năvăliri în două rînduri: în anii 143 și 156—157 și pe care legiunile i-au respins. Și acest împărat a dat atenție ținuturilor noastre. El reconstruiește amfiteatrul din Porolissum care se dărîmase din cauza vechimii.

În timpul lui Marcus Aurelius, are loc un război greu și îndelungat împotriva năvălitorilor. Este așa-zisul *război marcomanic*, la care au luat parte

însă și multe alte popoare, pe lîngă marcomani. Mai tot timpul, împăratul a trebuit să stea pe front sau în apropierea lui, la Vindobona (Viena). Dacia a avut și ea de suferit în timpul acestui război. Orașul Alburnus Major, unul din centrele cele mai însemnate ale exploatării aurului, este jefuit și însăși capitala, Sarmizegetusa, amenințată. Comanda trupelor din Dacia, sporite acum prin aducerea legiunii a V-a Macedonica de la Troesmis (Igliță) la Potaissa (Turda), o avea guvernatorul provinciei Claudius Fronto. El izbutește să respingă pe năvălitori și să restabilească ordinea. „Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa", recunoscătoare, îi dedică o inscripție, numindu-l general „prea puternic" și „patron" sau protector al său. În același timp, provincia Dacia, scăpată de pericol, dedică o altă inscripție împăratului Marcus Aurelius.

În timpul războiului marcomanic, fac și *costobocii*, neamul dac care locuia în nordul Moldovei și în Galiția, o năvală prin Dobrogea și Peninsula Balcanică. Ei fuseseră bătuți la ei acasă de un neam germanic, asdingii, care le ocupaseră țara. Atunci o parte a lor pornește, după cum am spus, spre miazăzi. Trecerea prin Dobrogea a avut loc spre sfîrșitul anului 170. Ni s-a păstrat o inscripție din orașul Tropaeum Traiani, care vorbește de locuitorul Daizus Comozoi, „ucis de către costoboci". Altă inscripție din Callatis (Mangalia) ne arată reconstruirea zidurilor acestei cetăți, distruse de către năvălitori. Din Dobrogea, ei pleacă mai departe, spre miazăzi, ajungînd pînă la orașul grecesc Elateea, unde sînt însă bătuți. O inscripție romană amintește pe un Lucius Vetilius Gratus Julianus care se luptă împotriva costobocilor prin Achaia și Macedonia.

Războiul marcomanic se isprăvește abia pe vremea lui Commodus, succesorul lui Marcus Aurelius. El încheie pace cu „barbarii", o pace în aparență favorabilă romanilor, dar care lăsa, în fond, adversarilor acestora, puterile neatinse pentru viitor. În Dacia, guvernatorul lui Commodus, anume Sabinianus, voia să mute 12 000 de daci mărginași, prin urmare liberi, în interiorul provinciei. În timpul acestui împărat s-au revoltat chiar o parte dintre locuitorii Daciei Traiane, dintre „provinciali", cum ne spune *Historia Augusta*, izvorul din care scoatem știrea. Ei au fost însă potoliți.

Urmașul lui Commodus, *Septimius Severus* (193—211), de origine din Africa, a dat o deosebită atenție Daciei (vezi fig. 119). El se ocupă în special de orașe, făcîndu-le pe unele municipii, pe altele colonii. Potaissa a căpătat sub acest împărat ambele titluri; Dierna și Drobeta au fost făcute colonii.

În timpul lui *Caracalla* (211—217), autorul vestitului decret din 212, prin care se acorda cetățenia romană mai tuturor locuitorilor liberi ai imperiului, are loc o năvală a *goților* în Dacia. E prima dată cînd sînt pomeniți acești năvălitori care vor da, de acum înainte, mereu de lucru legiunilor, isprăvind chiar prin a ocupa, în cele din urmă, între 271 și 275, întreaga provincie. Odată cu goții năvălesc și *dacii liberi* din miazănoapte. Ei constituiau, prin așezarea lor, un fel de avangardă a tuturor năvălirilor spre sud. Chiar atunci cînd izvoarele nu-i menționează, încă trebuie, în secolul al III-lea, să le ad-

mitem prezența. Caracalla vine în ținuturile noastre și învinge pe năvălitori. Dacii sînt obligați chiar să dea ostateci care nu vor fi liberați decît mai tîrziu.

Lupte noi cu acești daci liberi sînt amintite pe vremea lui Macrinus (217—218). Cassius Dio povestește că sub acest împărat „dacii pustiau o parte a Daciei și amenințau să se lupte mai departe, după ce-și luaseră îndărăt ostatecii pe care-i primise Caracalla sub cuvînt de alianță".

De pe la anul 230 înainte, atacurile se întețesc. La 235, romanii fac o expediție victorioasă împotriva dacilor care atacaseră în unire cu *sarmații:* împăratul Maximin Tracul ia, în acest an, titlul de *„Dacicus Maximus"*. Peste doi ani însă, carpii împreună cu goții, pradă în dreapta Dunării, în Dobrogea. În fața acestei noi primejdii se iau măsurile de apărare necesare. E trimis împotriva lor generalul Tullius Menophilus care-i ține în frîu timp de trei ani. Împăratul însuși se pregătea să vie pe cîmpul de luptă, e însă omorît între timp. Atunci generalul Menophilus încheie pace cu goții, convenind să le plătească o sumă de bani. Carpii care luptaseră alături de goți, văzînd că aceștia primesc bani, cer și ei, invocînd motivul, interesant de relevat, că „sînt mai puternici decît goții". Generalul roman îi refuză însă și într-un chip jignitor. După plecarea lui Menophilus are loc un nou atac la care au luat parte, desigur, spre a se răzbuna, și carpii. Împăratul Gordianus care plecase tocmai cu armata împotriva perșilor, e silit să vie în Moesia și aci bate pe năvălitori, curățind provincia de ei. Această victorie nu rezolvă însă problema, cum n-o vor rezolva nici cele următoare. Năvălirile continuă și ele nu se vor isprăvi, în ținuturile noastre, decît după *o mie de ani;* în celelalte provincii, după sfărîmarea imperiului. Puteau fi bătuți, într-un an, unii din năvălitori; veneau, în anii următori, alții. Dacia nu va mai cunoaște, de aci înainte, decît puțini ani de liniște.

În 245 au loc alte incursiuni ale carpilor. Împăratul Filip Arabul poartă mai multe lupte cu ei, în urma cărora ia, împreună cu fiul său, titlul de „Carpicus". Pe o monedă din anul 247 găsim de asemenea scris „Victoria carpica". Iar o inscripție din Apulum pomenește pe un Gaius Valerius Sarapio, care a fost eliberat din mîinile carpilor" („a Carpis liberatus"). Cimitire ale carpilor, caracterizate prin urne funerare conținînd cenușa celor incinerați și o ceramică specifică, au fost identificate la Poenești (jud. Vaslui), Butnărești (jud. Neamț), Vîrteșcoi și Pădureni (jud. Vrancea) etc.

Dar în anul următor, 248, vin goții. Ei trec Dunărea și asediază cetatea Histria care, după cît se pare, a căzut în mîinile lor, apoi cetatea Marcianopolis (astăzi Devnja, la 20 km spre vest de Varna), obligată să le plătească o sumă de bani drept răscumpărare. Năvălirile lor se repetă în 250, sub împăratul Decius, care, după o izbîndă inițială la Nicopolis, lîngă rîul Jantra, își pierde viața în lupta de la Abrittus, odată cu întreaga sa armată. Din vremea lui Decius, avem o inscripție a orașului Apulum, prin care „noua colonie" de aici mulțumește împăratului căruia-i dă titlul de „reîntemeietor al Dacilor" *(„Restitutor Daciarum")*. Se vede că după prădăciunile și distrugerile făcute de goți, Decius a reorganizat provincia și a ajutat orașele ei (vezi fig. 120). Reorganizare care însă n-a durat mult, deoarece de acum

năvălirile se țin lanț. Sub împărații Gallus (252—254) și Valerianus (254—260), goții fac o serie de expediții, pe uscat și pe apă, cu sute de luntre mari, prădînd coastele Mării Negre, Grecia (ajung pînă la Atena), Moesia și Dacia. Aceeași situație este și sub Gallienus (260—268), în timpul căruia scriitorii antici spun că s-a pierdut Dacia. De fapt, părăsirea Daciei are loc sub împăratul *Aurelianus*. Din vremea lui Gallienus ni s-au păstrat mai multe inscripții dintre care una pe care „Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa", avînd și titlul de „metropolă", o dedică fiului împăratului, lui Publius Licinius Cornelius Valerianus. Așadar, viața orășenească exista încă în Dacia sub Gallienus, se mai puteau săpa inscripții omagiale. Urmașul lui Gallienus, Claudius, izbutește chiar să cîștige, în anul 268, o victorie strălucită împotriva goților, la Naissus (Nișul de astăzi, în Iugoslavia de est). Istoricii romani dau cifra, evident mult exagerată, de 320 000 de morți din partea celor învinși.

PĂRĂSIREA DACIEI. Dar cu toată această victorie, un lucru apărea clar: față de atacurile repetate ale goților și ale carpilor, Dacia nu va mai putea fi păstrată de imperiu. Prin așezarea ei geografică, ea forma *un intrînd* în lumea popoarelor migratoare. Acestea *aci* izbeau întîi și tot pe aci le era și drumul de întoarcere. Desigur, nu fără durere s-a hotărît Aurelian, unul din împărații viteji și pricepuți pe care i-a avut Roma, să părăsească provincia întemeiată de Traian. Împrejurările erau însă mai tari decît voința sa. Hotarele imperiului trebuiau micșorate: *frontul trebuia scurtat* pentru a putea fi mai bine apărat. Ceea ce s-a și făcut. Aurelian venise cu armata la Dunăre spre a se lupta cu goții care erau conduși de o căpetenie a lor Canabaudes. Repurtase chiar o victorie asupra lor, dar constatase că nu va putea totuși păstra provincia. Și atunci intră în legătură cu foștii adversari și le cedează Dacia. Goții devin „federați" adică aliați, obligîndu-se să nu mai atace imperiul, ba chiar să-i dea ajutor împotriva altor năvălitori. Nu e vorba așadar de o părăsire în mîna unor adversari neîmpăcați care să distrugă totul, așezări și oameni, în țara cucerită. E o *convenție* între imperiu și goți; dar în cazul acesta, concluziile ce trebuiesc trase asupra regimului aplicat de noii stăpîni în Dacia și asupra soartei populației romanice rămase în fosta provincie sînt cu totul altele. Părăsirea Daciei nu s-a făcut dintr-o dată; ea pare a fi avut două faze: întîi s-au retras legiunile din partea nordică a provinciei, din Transilvania. Aceasta s-a întîmplat la finele anului 271 sau la începutul anului 272. Apoi, în primăvara lui 275 s-au retras și din Banat și Oltenia, peste Dunăre, păstrînd doar cîteva puncte întărite pe țărmul stîng.

Pentru a acoperi, oarecum, în fața opiniei publice părăsirea Daciei Traiane, pentru a nu se zice că imperiul numără o provincie mai puțin, Aurelian a înființat o nouă Dacie, cu numele său, pe țărmul drept al Dunării, între cele două Moesii. Ea cuprindea partea de răsărit a Moesiei superioare, cam din dreptul Orșovei, și partea de apus a Moesiei inferioare, pînă la vărsarea rîului *Vitus* (azi Vid). Spre miazăzi, ea atingea cursul rîurilor *Axius* (azi Vardar) și *Strymon* (azi Struma), înglobînd orașele *Scupi* (azi Skoplje) și

Pautalia (Kiustendil). Dacia Aureliană a fost împărțită, chiar de la început, în două (o inscripție din anul 283 ne-o dovedește) și anume: *Dacia ripensis*, cea vecină cu malul *(ripa* în latinește), avînd capitala *Ratiaria* (azi Arčar) și *Dacia mediterranea*, spre miazăzi, cu capitala *Serdica* (azi Sofia).

Părăsirea Daciei de către imperiu n-a însemnat însă separarea locuitorilor de pe țărmul stîng de aceia ai țărmului drept. Dunărea n-a fost niciodată o barieră de netrecut pentru nimeni și cu atît mai puțin pentru băștinași. Să nu ne închipuim deci că nu s-a mai putut comunica între cele două maluri. Dealtfel, romanii au avut grijă să păstreze cîteva *capete de pod* sau puncte înaintate pe malul stîng, la Lederata, la Dierna, la Drobeta, la Hinova (jud. Mehedinți), la Bistreț (jud. Dolj), la Sucidava, așa încît negustorii au continuat să aibă legături cu malul stîng, să pătrundă în teritoriul daco-getic spre a vinde și cumpăra.

ROLUL ROMANILOR ÎN FORMAREA POPORULUI ROMÂN. Este sigur că între înaintașii poporului român un loc important îl ocupă coloniștii aduși de imperiu în Dacia. Nu zicem „romani", fiindcă dacă e să luăm cuvintele în sensul lor propriu, romani adevărați, adică locuitori ai Italiei au fost, după cum am văzut, prea puțini. Au venit, în schimb, traci, iliri, panoni, răsăriteni, *vorbind limba latină*. Au mai venit, de asemenea, dar într-o măsură mult mai mică, greci, precum și locuitori de alt neam, dar vorbind limba greacă. Toți acești coloniști la un loc n-au întrecut însă, ca număr, pe daci. Așadar, sub raportul numărului, coloniștii de limbă latină ocupă al doilea loc.

Ei ocupă însă primul loc în ce privește limba poporului care a rezultat din amestecul lor cu autohtonii. *Limba română e o limbă romanică:* structura ei, morfologia, sintaxa și elementele fundamentale ale lexicului, acelea de întrebuințare permanentă, de circulație internă, sînt latine. Ceea ce au adăugat pe urmă slavii, în mai mare măsură, popoarele turcești în mai mică, n-a putut modifica acest caracter inițial și fundamental al limbii noastre.

Pentru toate categoriile fundamentale ale vieții omenești întrebuințăm termeni latini. Să dăm cîteva exemple. Astfel, pentru a exprima noțiunile generale de *om, bărbat* și *femeie (homo, barbatus, familia;* cf. *mulier* din care a rezultat, în românește, *muiere*), precum și pe acelea care privesc familia: *părinte* (parentem), *fiu* (filius), *soră* (soror), *frate* (frater), *cumnat* (cognatus), *socru* (socer), *ginere* (generem), *nepot* (nepos, -tem). Multe din însușirile trupești și sufletești, precum și vîrsta se exprimă tot prin termeni latini: *bun* (bonus), *frumos* (formosus), *tînăr* (tener), *bătrîn* (veteranus; pentru acest cuvînt a cărui istorie are o deosebită însemnătate, vezi mai sus, p. 113).

Dacă trecem acum la îndeletniciri, vom constata, de pildă, în agricultură, că operațiile mai însemnate precum și cerealele poartă nume de aceeași origine: *a ara (arare), a semăna (seminare), a treiera (tribulare), a secera (sicilare), a culege (colligere), a întoarce* semănătura nerăsărită sau răsărită rău *(intorquere)*. Apoi, *grîu* (granum), *secară* (secale), *meiu* (milium), *orz* (hordeum), *alac* (alica), termen păstrat numai la nordul Dunării, dovedind deci

continuitatea daco-romană, *parîng* (panicum), poate și *mălai*. În legătură cu acestea, *spic (spicum), paie (palea), neghină (nigellina).*

Tot astfel, *pămînt (pavimentum):* ca și pentru *veteranus*, (vezi mai sus, p. 113), *cîmp (campus), arie (area), agru (ager, agrum), falce (falx, falcem), moină (*moi* din **mollius)*, adică pămîntul fărîmițat, moale, în opoziție cu țelina care e pămîntul nelucrat. În sfîrșit, cîteva unelte: *jug (jugum), furcă (furca), secere (sicilis, sicilem)* și macedo-românul *arat (aratum)*, în locul plugului nostru. Caracteristic e faptul că în cele două forme superioare de agricultură, în viticultură și în grădinărie și, mai ales, contra așteptărilor, în ce privește ultima care e considerată de obicei ca o specialitate a vecinilor slavi, marea majoritate a termenilor sînt tot latini. Astfel, pentru viticultură, notăm: *vie (vinea), viță (vitea), poamă (poma); auă*, însemnînd dialectal strugure cu bob mărunt, iar în macedo-română, strugure în general *(uva), must (mustum), vin (vinum), vinaț (vinaceus), poașcă*, adică vin prost, acru *(posca* înseamnă, în latinește, oțet), apoi *coardă (corda)* și *lăuruscă* sau viță sălbatică *(labrusca)*. Din uneltele întrebuințate, *călcătorul (calcatorium), cada (cada)* și *coreta*, adică vasul de la gura linului, în care curge mustul (din *curro, currere*, a curge). În sfîrșit, în legătură cu vinul, *beat (bibitus), bețiv (bibitivus)* și a *îmbăta (imbibitare).*

În ce privește grădinăria, poartă nume latine: *ceapa (caepa), aiul* sau usturoiul *(alium), varza (*virida, viridia)* sau *curechiul (cauliculus), ridichea (radicula), napul (napus), pepenele (pepo, peponem), lăptuca (lactuca), lintea (lens, lentem)*, aromânul *fauă (faba)*. Tot latin e cuvîntul *legumă (legumen)* care înseamnă nu numai fruct în formă de păstaie, dar și tot ce însoțește mămăliga sau pîinea, adică brînza, carnea, peștele etc. Evoluția semantică sau de înțeles a acestui cuvînt e caracteristică: ea arată partea însemnată pe care au avut-o întotdeauna *legumele* în alimentația poporului nostru, de vreme ce s-a ales *acest* termen pentru a se designa orice se adaugă la masă mămăligii sau pîinii.

Mulți arbori fructiferi poartă de asemenea numiri latine. Mai întîi însuși cuvîntul generic *pom (pomum)*, apoi *mărul (melum* și *malum), părul (pirus), cireșul (*ceresius*, în loc de *ceraseus*, din *cerasus), prunul (prunus), piersicul (persicus), nucul (nux, nucis), alunul (abellana, aluna), gutuiul (cutoneus)* și *cornul (cornus)*. Unele colective terminate în *-et* au aceeași origine: *Nucet (nucetum)*, vechiul nume al Coziei, *cornet (cornetum)*, adică pădure de corni (cf. numele mănăstirii Cornet, pe valea Oltului), *cărpinet* adică pădure de carpeni (e și numele unei comune din județul Bihor), *prunet (prunetum), peret (piretum)* și *ulmet (ulmetum)*. De asemenea genericul *pomet* sau *pomăt* care derivă din *pometum*. Luna iunie, cînd se coc cireșele, a fost numită, din această pricină, și *cireșar*, după cum lunii septembrie i se zice, în unele părți, și *vinicer*, adică luna vinului.

Interesantă de urmărit, sub raportul termenilor de origine latină, este operațiunea transformării *grîului* în *pîine*. Grîul se *macină (machinare)* la *moară (mola)* sau *se pisează (pinsare)*, în *piuă (pilla*, din *pilula*, diminutiv al cuvîntului *pila)*, prefăcîndu-se astfel în *făină (farina)*. Aceasta *se cerne (cernere)* cu *ciurul (cibrum*, prin disimilare din *cribrum)*, se amestecă cu *apă*

(aqua) și ca *aluat (allevatum), se frămîntă (fermentare), se soage (suigere)*; adică se dă formă de pîine și se pune pe *cîrpător (coopertorium)* sau în *țest (testum)*. Urmează apoi *coacerea (coquere)* în cuptor *(coctorium)* pînă cînd *pîinea (panis, panem)* e gata. Din făina de grîu se mai poate face *plăcintă (placenta)* și *vărzare (vir[i]diaria)*, din cea de meiu, *păsat (quassasatum)*.

Dacă am insistat asupra termenilor în legătură cu agricultura, este pentru a arăta în mod limpede caracterul sedentar, legat de pămînt, pe care l-au avut strămoșii noștri în cursul evului mediu. Dacă am fi fost niște păstori „nomazi", rătăcind cu turmele prin toată Peninsula Balcanică și învățînd tîrziu agricultura de la slavi, așa cum vor să ne prezinte, interesat, adversarii continuității în Dacia Traiană și unii istorici neinformați, o asemenea terminologie agricolă, viticolă, pomicolă, nu s-ar putea explica. Ea este dimpotrivă foarte naturală dacă admitem că daco-romanii și-au văzut înainte de agricultură sub toate formele, plătind însă dijma (cuvîntul e slav!) noilor stăpîni ai țării.

Alături de această îndeletnicire însemnată care asigura pîinea cea de toate zilele, ei au fost păstori și crescători de vite. Și în acest domeniu avem un important număr de cuvinte latine. Notăm astfel: *oaie (ovem), miel (agnellus), berbece (vervex, vervecem), arete (arietem), capră (capra), ied (haedus), bou (bos, bovis), vacă (vacca), viței (vitellus), taur (taurus), cal (caballus), iapă (equa), armăsar (admissarius), porc (porcus), scroafă (scrofa)*. În legătură cu creșterea vitelor sînt termenii *turmă (turma), păcurar (pecorarius), păstor (pastor), staul (stabulum), pășune (pastionem), iarbă (herba)* și *fîn (fenum)*. Din *laptele (lac, lactem), muls (mulgere), strecurat (stercorare)* și *fiert (fervere)*, se pregătește, cu ajutorul *chiagului (coag|u|lum), cașul (caseum). Unt (unctum), corastră* sau *colastră (*colastra* din *colastrum), frupt (fructus)* sînt iarăși termeni latini.

Și în apicultură termenii fundamentali au aceeași origine: *albină (*albina), miere (*mele* din *mel), ceară (cera), fagure (favulus* din *favus)* și *păstură (pastura)*.

În domeniul militar, am păstrat cuvintele *oaste*, al cărui etimon *hostis* a însemnat la început dușman, străin, adversar, apoi *cetate* din *civitas* (vezi și mai sus, p. 114), *spată (spatha), arcul (arcus)* și *săgeata (sagitta), fuști (fustis)*, un fel de suliță (de aci fustașii din vechea armată română), *coiful (cofea), g'ioaga (*clova*, din clava) și *măciuca (matteuca)*.

În domeniul organizării sociale și a vieții de stat, termenii de origine latină sînt mai puțin numeroși. Avem, în primul rînd, pe *domn* din *dominus*, după aceea *jude* și *judec*, care au în primele documente românești înțelesul, cel dintîi, de stăpîn al rumânilor, cel de al doilea de om liber și derivă ambele din *judex* (un vîrf de munte din masivul Retezatului, în însăși inima Daciei romane, se numește *Judele)*; apoi *rumân* și *vecin*, întrebuințate amîndouă pentru a designa pe țăranul neliber. Rumîn, care e, în același timp, și numele etnic al poporului nostru, derivă de la *romanus*, vecin din *vecinus, vicinus*, adică megiaș, vecin cu proprietatea. Cum a ajuns numele etnic să capete accepțiunea pe care o întîlnim în mii de documente interne românești

este o problemă de cea mai mare însemnătate pentru istoria neamului nostru în evul mediu timpuriu.

În ce privește religia, terminologia foarte bogată de origine latină va fi explicată în paragraful despre creștinarea strămoșilor noștri.

Și în domeniul folclorului, al credințelor populare, al leacurilor și descîntecelor, sînt urme ale unei moșteniri romane, așa cum arată, de pildă, începutul descîntecului de mai jos, din Oltenia, cules la finele secolului al XIX-lea și prototipul lui latin, consemnat de Marcellus Empiricus, vestitul medic roman din secolul al V-lea, în opera sa *De medicamentis:*

Pastores te invenerunt	Ciobănașii te aflară,
Sine manibus colligerunt	Fără mîini te prinseră,
Sine foco coxerunt	Fără foc te fripseră;
Sine dentibus comederunt	Fără gură te mîncară.

Din exemplele aduse pînă acum, exemple care sînt tot așa de numeroase în celelalte domenii, neamintite de noi, ale vieții omenești, rezultă, credem cu prisosință, adevărul afirmației de mai sus cu privire la *bogăția* și la *însemnătatea* elementelor latine în limba română. *Ele formează baza sau temelia acestei limbi și-i dau, împreună cu morfologia și sintaxa, caracterul de limbă romanică.* Tot romanii au dat și numele poporului nostru. *Român* (forma *român* este mai nouă) derivă direct din numele foștilor stăpînitori ai Daciei. El este numele general și cel mai vechi al poporului nostru. Străinii — slavii și germanii și, după ei, și turcii — ne-au zis *vlahi* (vlasi, ulaghi, olahi), nume dat de ei popoarelor romanice; noi înșine ne-am numit unii pe alții — luîndu-ne după unitățile geografice — și munteni, moldoveni, olteni, ardeleni, bănățeni, dobrogeni etc. Însă numele *generic* al poporului nostru, acel care cuprinde pe toți cei de o limbă, a fost și rămîne numele vechi de rumân sau român. Probabil că tot de la romani avem și *spiritul politic.* Acel spirit politic care ne-a îngăduit să păstrăm necontenit, de la întemeiere pînă astăzi, *ființa statului nostru.*

BIBLIOGRAFIE

I.C. Daicoviciu, M. Macrea, *Contribuții la bibliografia Daciei Romane* (1920—1935), Cluj, 1936, 24 p. in 8°; I.I. Russu, *Onomasticon Daciae*, Sibiu, 1943, p. 185—233; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945, 269 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Dacia Traiană*, în *Istoria Românilor*, I, ed. a V-a, București, 1946, p. 117—201; M. Macrea, D. Tudor, *Dacia în timpul stăpînirii romane*, în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 345—476; D.M. Pippidi, Em. Condurachi, Radu Vulpe, *Stăpînirea romană în Dobrogea, Muntenia și Moldova*, în *Istoria României*, I, p. 477—574; R. Vulpe, *La Valachie et la basse Moldavie sous les Romains*, în *Dacia*, N.S. (1961), p. 365—393; C. Daicoviciu, *Dacia sclavagistă romană*, în *Din istoria Transilvaniei*, I, ed. a III-a, București, 1963, p. 44—57; D. Protase, *La permanence des Daces en Dacie Romaine telle qu'elle résulte de l'archéologie*, în *Rev. Roumaine d'Hist.*, 1964, 2, p. 193—211;

D. Tudor, *Depozitul de vase dacice şi romane de la Stolniceni*, în *S.C.I.V.*, 18 (1967), 4, p. 655—660; Const. C. Giurescu, *Transilvania în timpul Daciei romane*, în *Transilvania în istoria poporului român*, Bucureşti, 1967, p. 23—24; *Tabula Imperii Romani. Aquincum-Sarmizegetusa-Sirmium. L. 34*, Budapest, 1968, 123 p. in 8° şi hartă; *Tabula Imperii Romani, Romula-Durostorum-Tomis, L 35*, Bucureşti, 1969, 80 p. in 8° şi hartă; Maria Chiţescu şi V. Ursachi, *Două tezaure romane imperiale descoperite în Moldova*, în *Carpica*, II (1969), p. 145—156; M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, Bucureşti, 1969, 523 p. in 8°; C. Daicoviciu, *Dacica*, Cluj, 1970, 610 p. in 8°; *Atlas istoric*, Bucureşti, 1971, 200 p. in 4°.

II. J. Jung, *Fasten der Provinz Dazien mit Beiträgen zur römischen Verwaltungsgeschichte*, Innsbruck, 1894, XLII + 191 p. in 8°; A. Premmerstein, *Die Dreiteilung der Provinz Dacia*, în *Wiener Eranos*, Wien, 1909, p. 256—269; C. Daicoviciu, *La première division de la Dacie* în *Anuar St. Clas.*, II (1933—1935), p. 71—77

III. Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, Bucureşti, 1900, 243 p. in 4°; V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, în *An. Acad. Rom. Mem. Sect. Ist.*, s. 2, t. XXXV (1912), p. 497—610; t. XXXVI (1913—1914), p. 245—328 şi 329—420; t. XXXVII (1914—1915), p. 265—304; G. Cantacuzène, *Un Papyrus latin relatif à la défense du Bas Danube*, în *Rev. Hist. Sud-Est*, V (1928), p. 38—74; C. Daicoviciu, *Micia I. Cercetări asupra castrului*, în *Anuar Com. Mon. Ist. Sect. p. Trans.*, 1929—1930, Cluj, 1931, p. 1—44; Gr. Florescu, *Castrul roman de la Răcari-Dolj*, Craiova, 1931, 28 p. in 8°; D. Tudor, *Cetatea Romula*, Craiova, 1931, 22 p. in 8°; S. Lambrino, *Observations sur un nouveau diplôme militaire de l'empereur Claude*, în *Revue de philologie, de littérature et d'histoire anciennes*, 3-e série, V (1931), p. 251—267; Gr. Florescu, *Le camp romain d'Arcidava (Vărădia). Fouilles de 1932*, în *Istros*, I (1934), p. 60—72; V. Christescu, *Istoria militară a Daciei Romane*, Bucureşti, 1937, X + 269 p. in 8°; C. Zagoritz, *Castrul roman de la Mălăieşti*, Ploieşti, 1940, 22 p. in 8°; Radu Vulpe, *Angustia*, în *În amintirea lui Constantin Giurescu*, Bucureşti, 1944, p. 551—559; I.I. Russu, *Castrul şi garnizoana romană de la Buciumi...* în *S.C.I.V.*, X (1959), 2, p. 305—319; D. Tudor, *Centrul militar roman de la Buridava*, în *St. şi mat. de muzeogr. şi ist. militară*, I, (1968), p. 17—29; Ronald Syme, *Danubian papers*, Bucureşti, 1971, 252 p. in 8°; N. Gudea, *Limesul roman în zona castrului de la Bologa*, în *Acta*, VIII (1971), 507—570; I.I. Russu, *Auxilia Provinciae Daciae*, în *S.C.I.V.*, 23 (1972), 1, p. 63—77.

IV. V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum. Consideraţii istorice*, Bucureşti, 1912, 155 p. in 8°; V. Pârvan, *Histria IV. Inscripţii găsite în 1914 şi* 1915, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s 2, t. XXXVIII (1915—1916), p. 533—732; *Histria VII*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, s.3, t. II (1923—1924), p. 1—133: *Fouilles d'Histria. Inscriptions: troisième série: 1924—1925*, în *Dacia II* (1925), p. 198—248; S. Lambrino, *Fouilles d'Histria*, în *Dacia*, III—IV (1927—1932), p. 378—410; S. Lambrino, *La destruction d'Histria et sa reconstruction au III-e siècle ap. J.C.*, în *Rev. d. Et. Lat.*, XI (1933), p. 457—463; Radu Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucureşti, 1938, 422 p. in 8°; *Histria. Monografie arheologică*, I, Bucureşti, 1954, 590 p. in 4°; Grigore Florescu, Radu Florescu şi Petre Diaconu, *Capidava. Monografie arheologică I*, Bucureşti, 1958, 262 p. in

8°; Iorgu Stoian, *Du nouveau sur la plainte des paysans du territoire d'Histria*, în *Dacia*, N.S., III (1959), p. 369—390; Iorgu Stoian, *Tomitana. Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis*, București, 1962, 379 p. in 4°; *Histria II*, sub îngrijirea acad. Em. Condurachi, București, 1966, 559 p. in 4° și pl.; Gh. Ștefan, I. Barnea, Maria Comșa, Eug. Comșa, *Dinogetia*, I, București, 1967, 409 p. in 8°; R. Vulpe-I. Barnea, *Romanii la Dunărea de Jos*, București, 1968, 591 p. in 8°; Gheorghe Ștefan, *Daci și romani la gurile Dunării*, în *Peuce*, II (1971), p. 147—153; C. Scorpan, *Sacidava*, în *Pontica*, 5 (1972), p. 301—327; Radu Vulpe, *Limita meridională a provinciei romane Scythia*, în *Pontica*, 5 (1972), p. 205—221.

V. Pârvan, *Știri nouă din Dacia Malvensis*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXXVI (1913—1914), p. 39—68; D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a III-a, București, 1968, 605 p. in 8°; D. Tudor, *Orașe, târguri și sate în Dacia Romană*, București, 1968, 432 p. in 8°; N. Gostar, *Jus italicum în Dacia*, în *Anuar* „A.D. Xenopol", VI (1969), p. 127—139.

C. Daicoviciu, *Fouilles et recherches à Sarmizegetusa*, în *Dacia*, I (1924), p. 224—263; *Fouilles de Sarmizegetusa (1925—1928)*, în *Dacia, III—IV (1927—1932)*, p. 516—566; M. Macrea, *Cumidava*, Sibiu, 1943, p. 243—261 (Extras din *Anuar St. Clas. IV)*; Herbert Neesselhauf, *Sex, Julius Possessor*, Heidelberg, 1964, 5 p. in 4° (Extras din *Madrider Mitteilungen*, 5, 1964); D. Tudor, *Les constructions publiques de la Dacie romaine d'après les inscriptions*, în *Latomus*, t. XXIII (1964), p. 271—301; D. Tudor, *Sucidava. Une cité daco-romaine et byzantine en Dacie*, Bruxelles-Berchem, 1965, 140 p. + pl. in 8°; D. Protase, *Observații în legătură cu așezările rurale din Dacia romană*, București, în *Acta*, V (1968), p. 505—511.

V. V. Pârvan, *Castrul de la Poiana și drumul roman prin Moldova de Jos*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXXVI (1913—1914), p. 93—130; Tr. Simu, *Drumuri și cetăți romane în Banat*, Lugoj, 1924, 68 p. in 8°; C. Daicoviciu, *Un nou „milliarium" în Dacia*, în *Anuar St. Clas.*, Cluj, 1928—1932, part. II, p. 48—53; Em. Panaitescu, *Provincia și imperiul*, București, 1936, 14 p. și 2 pl. in 8°.

VI. V. Pârvan, *Die Nationalität der Kaufleute im römischen Kaiserreiche*, Breslau, 1909, 132 p. in 8°; V. Christescu, *Viața economică a Daciei Romane (Contribuții la o reconstituire istorică)*, Pitești, 1929, 175 p. in 8°; Ion Baltariu, *Tablele cerate și aurul din Ardeal*, în *Rev. Ist.*, XXI (1935), p. 372—377; D. Tudor, *Ordo Augustalium în Dacia Romană*, în *St. și art. de istorie*, III, 1961, p. 7—24.

VII. Fustel de Coulanges, *Le colonat romain*, în *Recherches sur quelques problèmes d'histoire* (1885), ed. a IV-a, Paris, 1923, p. 1—188; M. Rostowzew, *Studien zur Geschichte des römischen Kolonates*, Leipzig și Berlin, 1910, XII + 432 p. in 8°; D. Tudor, *Problema colonatului în Dacia Romană*, în *St. și art. de ist.*, II (1957), p. 33—38; M. Rostowzew, *Social and economic History of the Roman Empire*, ed. a II-a, Oxford, 1958, in 8°; Iorgu Stoian, *Du nouveau sur la plainte des paysans du territoire d'Histria*, în *Dacia*, Nouvelle série, III, 1959, p. 369—390.

VIII. V. Pârvan, *I primordi della civiltà romana alle foci del Danubio*, Roma, 1921, 23 p. (Extras din *Ausonia*, X); V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923, 247 p. in 8°; D. Popescu. *Le culte d'Isis et de Serapis en Dacie* în *Mélanges*, 1927, p. 159—209; Gr. Florescu, *I monumenti funerari romani della „Dacia Superior"*, în *E.D.R.*, IV (1930), p. 72—148; N. Igna, *Cultul lui Esculap și al Higiei, cu specială privire la Dacia Superioară*, Cluj, 1935, 99 p. in 8°; O. Floca, *I culti orientali nella Dacia* în E.D.R., VI (1935), p. 204—239; P. Merlat, *Jupiter Dolichenus. Essai d'interprétation et de synthèse*, Paris, 1960, p. 10—15 și 101—103; N. Gostar, *Cultele autohtone în Dacia romană*, în *Anuar „A.D. Xenopol"*, II (1965), p. 237—254; Mihail Macrea, *Culte și credințe religioase*, în *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 358—403; Al. Suceveanu, *Observations sur la stratigraphie des cités de la Dobrogea aux II—IV-e siècles à la lumière des fouilles d'Histria*, în *Dacia*, Nouvelle série, XIII, 1969, p. 329—365; C. Petolescu, *Les cultes orientaux dans la Dacie Inférieure*, în *Apulum*, IX (1971), p. 643—658.

IX. D. Tudor, *Beiträge zur Frage der Erziehung und des Unterrichts in Scythia Minor und Dacia*, în *Das Altertum*, 11 (1965), 2, p. 102—114; *Istoria învățământului din România*, București, 1971, 479 p. in 8°.

X. L. Halphen, *Les barbares, des grandes invasions aux conquêtes turques du XI-e siècle*, Paris, 1926, 393 p. in 8°; C. Daicoviciu, *Daker und Rumänen* în *Siebenbürgen*, I, București, 1943, p. 175—186; Radu Vulpe, *Săpăturile de la Poienești*, în *Materiale și cercetări arheologice*, I (1955), p. 213—506; D. Tudor, *Răscoale și atacuri „barbare" în Dacia Romană*, București, 1957, 99 p. in 8°; D. Tudor, *La prétendue guerre de Caracalla contre les Carpes*, în *Latomus*, t. XIX (1960), p. 350—356; M. Macrea, *Dacii liberi în epoca romană*, în *Apulum*, VII (1968), p. 171—200; V. Căpitanu și C. Buzdugan, *Un tezaur de monede republicane romane descoperit la Cornii de Sus*, în *Carpica*, II (1969), p. 131—144; Gh. Bichir, *Carpii în istoriografia română și străină*, în *S.C.I.V.*, 22 (1971), p. 179—197.

XI. Ovid Densușianu, *Histoire de la langue roumaine*, t. I, Paris, 1902, XXXI + 510 p. in 8°; W. Meyer-Lübke, *Rumänisch und Romanisch*, în *Mem. Secț. Lit. Acad. Rom.*, s.3, t. V, (1930), p. 1—36; S. Pușcariu, *Les origines. La place de la langue roumaine parmi les langues romanes*, în S. Pușcariu, *Études de linguistique roumaine*, Cluj-București, 1937, p. 3—54; S. Pușcariu, *Limba română I. Privire generală*, București, 1940, XIV + 457 p. in 8°; Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, București, 1944, 399 p. in 8°; Al. Rosetti, *Istoria limbii române I. Limba latină*, București, 1968, p. 77—199.

CONTINUITATEA DACOROMANILOR ÎN ȚINUTUL CARPATO-DANUBIAN

Continuitatea dacoromanilor în ținutul carpato-danubian este tot atît de normală ca și continuitatea galoromanilor în Galia și a iberoromanilor în Spania.

CUM TREBUIE ÎNȚELEASĂ PĂRĂSIREA DACIEI TRAIANE? S-au retras numai legiunile și administrația adică *statul* și, evident, bogătașii care, cu banii lor, puteau trăi oriunde, sau au plecat *toți* locuitorii adică plugarii, meseriașii, negustorii, orășenii, lăsînd în urma lor țara pustie? A pune întrebarea înseamnă a da și răspunsul. Dacă totuși, în jurul acestei chestiuni s-a făcut atîta zgomot, dacă tema „continuității populației romanice în Dacia" a format timp de peste un secol și jumătate și formează încă obiectul a o sumă de cărți și articole, dacă s-a consumat atîta cerneală și hîrtie și s-a pus atîta patimă, apoi aceasta se datorează faptului că răspunsul n-a fost dictat numai de preocupările științifice, ci că s-au amestecat și cele de ordin politic. S-a căutat a se face de către adversari, din acest răspuns, un argument și o armă care să conteste *vechimea* românilor în Transilvania, deci unul din temeiurile drepturilor noastre asupra acestei provincii.

Imensa majoritate a locuitorilor Daciei romane — susțin adversarii continuității — a părăsit țara, la porunca lui Aurelian, și a trecut în sudul Dunării. Foarte puținii care vor mai fi rămas pe malul stîng — zic ei — au dispărut cu vremea în mijlocul năvălitorilor. Așa încît, chipurile, atunci cînd au venit ungurii și au luat în stăpînire Transilvania, ei n-au găsit acolo pe români. Aceștia au venit la nord de Carpați — pretind aceiași adversari ai continuității — abia pe la finele secolului al XII-lea și începutul secolului al XIII-lea, cînd încep a fi pomeniți prin documente. Așadar, se pretinde că românii nu pot invoca argumentul vechimii sau priorității, întrucît ei s-au așezat în Transilvania, în urma ungurilor, fiind tolerați de aceștia. Acesta este raționamentul adversarilor continuității. Pentru a-i da o aparență de dreptate, aduc ei mărturia unui istoric vechi, biograf al lui *Aurelian*, cunoscut sub numele de Flavius Vopiscus, care, relatînd după mai bine de un secol părăsirea Daciei, spune următoarele: „Văzînd Illyricul devastat și Moesia pierdută, [Aurelian] a părăsit provincia întemeiată de Traian peste Dunăre, Dacia, desperînd de a o mai putea menține, și a retras din ea armata și pe provinciali. Oamenii luați de acolo i-a așezat în Moesia și a numit [noua așezare] Dacia sa (adică Aureliană), care acum desparte cele două Moesii".

Iată — spun adversarii continuității românilor în Dacia Traiană — dovada istorică a părăsirii ei de către populația romană! Să vedem ce valorează această mărturie istorică, dacă autorul ei a fost obiectiv cînd a scris-o și dacă celelalte știri istorice precum și bunul simț, judecata dreaptă, sînt de partea ei.

Observăm din capul locului o contrazicere: citatul lui Flavius Vopiscus începe prin afirmarea: „văzînd Illyricul devastat și Moesia pierdută", pentru ca îndată după aceea să susțină că Aurelian a părăsit Dacia și a mutat pe locuitorii ei în Moesia. Dar cu un rînd mai sus spusese că însăși Moesia era pierdută. În cazul acesta, ce rost mai avea să mute pe locuitori aici? Din moment ce și Dacia și Moesia erau pierdute, erau mereu prădate, ce cîștigau „provincialii" dacă erau trecuți dintr-o țară în alta? Chiar prima frază a autorului antic arată lipsa lui de judecată. Pe de altă parte, *obiectivitatea* lui apare foarte problematică atunci cînd aflăm că el scrie viața lui Aurelian, *luîndu-se după cărțile în care însuși acest împărat pusese să se treacă, zi cu zi, faptele sale.* Prin urmare, numitul Flavius Vopiscus și-a alcătuit biografia sa după un izvor oficial, în care evenimentele erau prezentate evident într-o lumină favorabilă împăratului. Putea acest jurnal oficial să recunoască părăsirea a o sumă de provinciali în mîinile goților? Foarte greu, fără a știrbi din prestigiul împăratului, din ordinul căruia se scria jurnalul! De aceea, mențiunea expresă că ei au fost trecuți pe malul drept al Dunării, întemeindu-se o nouă provincie cu nume asemănător celei vechi. Și totuși, un alt biograf imperial, relatînd viața lui Hadrian, succesorul lui Traian, spune că acesta a fost împiedicat de către prieteni să părăsească provincia cîștigată pentru imperiu de predecesorul său, deoarece, în cazul acesta, ar fi rămas în mîinile invadatorilor „mulți cetățeni romani". Și aceasta cînd? Numai la două decenii după cucerirea Daciei, așadar cînd numărul coloniștilor nu putea fi foarte mare și cînd romanizarea dacilor nu avusese încă loc. Cîți aveau să rămînă acum, după mai bine de un secol și jumătate de viață romană? De aceea, e perfect explicabilă mențiunea expresă a lui Flavius Vopiscus că locuitorii Daciei Traiane au fost mutați dincolo de Dunăre.

Dar să admitem, prin absurd, că într-adevăr au fost mutați. Nu apare cu totul extraordinar faptul că această uriașă deplasare de oameni — socotind numai cinci locuitori pe kilometrul pătrat și tot trebuiau să fie vreun milion de suflete — n-a lăsat nici o urmă, dar absolut nici una, în monumentele și inscripțiile din Moesia? Că nu găsim nici o inscripție de la vreun cetățean de aceștia mutați? Că nu-și exprimă nimeni recunoștința față de împărat, prin dedicații săpate în piatră, așa cum am întîlnit atîtea în Dacia Traiană? Foarte curioasă această tăcere unanimă, dacă am admite strămutarea întregii populații. Foarte naturală, dimpotrivă, dacă n-au trecut dincolo de Dunăre decît trupele, funcționarii și bogătașii.

Părerea noastră e că n-au trecut *decît aceștia.* Așa era și normal dealtfel. Istoria ne arată că în toate timpurile și la toate popoarele, mulțimea, aceea legată prin îndeletnicirile ei de pămîntul care o hrănește, mulțimea nu fuge. N-au fugit nici galoromanii în fața francilor, n-au fugit nici italienii în fața goților și apoi a longobarzilor, n-au fugit nici, mai tîrziu, sîrbii, grecii și bulgarii în fața turcilor. N-am fugit nici noi în fața tătarilor, așadar, nici stră-

moșii noștri, daco-romanii, în fața goților. S-au retras, evident, în primul moment, în locuri mai ferite, prin păduri, prin văi ascunse, dar de plecat, n-au plecat. Unde erau să se ducă, dealtfel, plugarii, păstorii, micii meșteșugari, orășenii fără avere din Dacia Traiană? Peste Dunăre, în Moesia? Găseau un pămînt mai sărac, în schimb aceleași primejdii, aceeași nesiguranță ca acasă și, în plus, *pe perceptorul roman*. Ceea ce, în epoca ultimă a imperiului, însemna foarte mult. Nu-i de mirare deci cînd găsim la scriitorul antic Salvianus următorul pasaj caracteristic: „Într-un glas se roagă țăranii romani să-i lase a trăi cu barbarii... și apoi să ne mirăm că nu pot fi învinși goții, cînd sătenii sînt mai bucuroși să fie cu ei decît cu noi". Dealtfel, chiar armata care trebuia să-i apere implica asemenea sarcini și asemenea obligații pentru locuitorii provinciilor amenințate, încît acești locuitori preferau *„o năvălire a barbarilor, unei staționări în mijlocul lor a armatei imperiale"*. Ne-o spune lămurit scriitorul Ioanes Lydus, referindu-se la epoca mai tîrzie a lui Justinian. Dar dacă toate acestea sînt adevărate — și adăugăm că n-avem nici un motiv să punem la îndoială afirmațiile scriitorilor amintiți mai sus — atunci pentru ce ar fi plecat provincialii în secolul al III-lea din Dacia care fusese dată goților în calitate de *federați*, adică de aliați? Dealtfel, scriitorul Iordanes, *originar din Moesia* și bun cunoscător al împrejurărilor de la Dunărea de Jos, referindu-se la părăsirea Daciei, spune că împăratul Aurelian a retras „legiunile", fără a aminti ceva de ceilalți locuitori.

Bunul simț arată că o mutare în masă a populației din stînga Dunării a fost o imposibilitate. Dacii, romanizați acum, au continuat să are și să semene, să crească vite, să cultive vița de vie, să scoată sare și aur din pămînt, să pescuiască și să-și facă singuri uneltele și armele necesare, așa cum făcuseră și mai înainte, în epocile cînd dominau sciții, apoi celții și la urmă romanii. Goții nu erau doar nici prima, nici ultima stăpînire străină pe care au suportat-o autohtonii pămîntului nostru. Și în nici un caz, nu erau mai cumpliți decît hunii, nici decît tătarii. Alături de dacii romanizați au rămas, ducînd viața acestora, și urmașii veteranilor așezați pe pămîntul roditor al Daciei, precum și atîția dintre orășenii sărăciți, care avuseseră destul timp — de pe la 250 înainte — să se învețe cu noii stăpînitori și cu noile condiții de trai. A rămas această întreagă populație, cu limba ei romanică și cu numele de romani, la care a ținut îndeosebi. Sîntem *singurii* dintre popoarele romanice — abstracție făcînd de fragmentul etnic, redus la număr, al romanșilor — care păstrăm numele stăpînitorilor de odinioară. Francezii s-au numit astfel de la neamul germanic al francilor; spaniolii și italienii au luat numele țării respective; portughezii pe acela al primei lor capitale (Portocale, Portucale, din vechiul Portus Cale, azi Porto); numai noi am păstrat numele cel vechi. Poate tocmai unde am fost înconjurați din toate părțile de neromanici — germani, slavi, asiatici — de aceea am ținut mai mult la acest nume care amintea originea noastră diferită.

DOVEZI ALE CONTINUITĂȚII. Continuitatea populației romanice în ținutul carpato-danubian nu a fost pusă dealtfel la îndoială de nimeni pînă spre finele secolului al XVIII-lea, fiind considerată ca un fapt normal și

logic. Împăratul Iosif al II-lea al Austriei (1765—1790) socotea pe români — citãm chiar cuvintele lui — „incontestabil, cei mai vechi și mai numeroși locuitori ai Transilvaniei". Contele Teleki, președintele cancelariei aulice transilvane, recunoștea și el, în 1791, că „românii sînt locuitorii cei mai vechi ai Transilvaniei". Iar istoricul ungur András Huszti, în lucrarea sa postumă, apărută în același an 1791, afirma următoarele: „Nici o națiune nu are limbă atît de apropiată de acea veche română ca națiunea valahilor. Ceea ce este un semn sigur și care nu poate înșela că ei sînt în Transilvania urmașii vechilor colonii romane".

Prezența populației romanice în podișul Transilvaniei — cetatea pămîntului românesc — după retragerea legiunilor, este atestată nu numai din mărturiile arheologice și de studiul limbii române, dar și de două cronici care relatează venirea ungurilor. În ce privește mărturiile arheologice, citãm săpăturile mai noi de la *Alba-Iulia* care arată că acest centru a fost locuit de populația autohtonă în tot cursul secolului al IV-lea și începutul celui de al V-lea; este foarte probabil ca noi săpături să arate o locuire neîntreruptă și în secolele următoare, în timpul conlocuirii cu slavii de la care a rămas la români denumirea de Bălgrad dată acestui centru. Deosebit de important pentru dovedirea continuității populației daco-romane este cimitirul de la *Brăteiu*, pe Tîrnava Mare, în centrul Transilvaniei chiar, cimitir de incinerație datînd din răstimpul 380—454; el arată existența unei populații care practică „un rit și un ritual de înmormîntare provincial-roman (atestat frecvent chiar în provincia Dacia în timpul stăpînirii romane) și întreținînd încă legături cu civilizația romană (ceramică provincial-romană, monedă de bronz romană, divizionară)". Merită să fie relevată starea economică satisfăcătoare pe care o relevă inventarul funerar al mormintelor de la Brăteiu; în afară de ceramică, într-unul din aceste morminte a fost pus un fier de plug, în altul seceri, coase și bucșele de fier ale roților unei căruțe; populație de agricultori deci, îndeletnicindu-se paralel cu creșterea vitelor, așa cum arată resturile bogate de oase de bou, oaie și porc. La marginea cimitirului au fost date la iveală și mari cuptoare de pîine, „de un tip roman binecunoscut" și care au continuat „în aceste regiuni pînă în secolul al XI-lea". Și cimitirul prefeudal de la Noșlac, lîngă Ocna Mureșului, arată continuitatea populației romanice în Transilvania, în secolele VI-VII.

Tot sub raportul arheologic, o mențiune specială merită inscripția creștină de la Biertan. Găsită în această localitate din mijlocul Transilvaniei, în 1775, ea a rămas în depozitul muzeului Brukenthal pînă în vremea noastră cînd a fost — e cazul a spune — redescoperită și comentată. Inscripția, în limba latină *„Ego Zenovius votum posui"* însoțește un *ex-voto* de bronz care era atîrnat sau fixat, prin toarta sa, în interiorul unei bazilici. Inscripția e din secolul al IV-lea și constituie, pe de o parte, o foarte inportantă dovadă de vechimea creștinismului în limba latină, în Dacia, și de continuitatea populației daco-romane aci, după retragerea legiunilor, iar pe de altă parte, o dovadă nu mai puțin importantă de nivelul social-economic al populației din această regiune. Într-adevăr, inscripția și ex-voto-ul sînt opera unui meșteșugar local, ceea ce arată că alături de agricultură și creșterea vitelor,

exista și o viață meșteșugărească locală capabilă să dea nu numai uneltele atestate de cimitirul de la Brăteiu, dar și asemenea obiecte de cult, de caracter deosebit. Inscripția creștină de la Biertan — localitatea de unde provine și o altă inscripție latină, din epoca dominației romane — dovedește deci o societate diferențiată, al cărei standard nu e deloc cel presupus de adversarii continuității, adică de viața sălbăticită și săracă, urmare a năvălitorilor, ci unul acceptabil, cuprinzînd chiar manifestări de genul celei dovedite de ex-voto-ul amintit.

Tezaurele monetare sînt și ele o dovadă a continuității populației daco-romane. S-au descoperit, într-adevăr, pe teritoriul vechii Dacii, în peste 160 (o sută șaizeci) de localități, tezaure cuprinzînd monede din secolele III—V e.n. Dintre acestea sînt o serie întreagă care dovedesc că posesorii lor începuseră să tezaurizeze în timpul Daciei romane, și au continuat, și după retragerea legiunilor; ele au aparținut deci daco-romanilor rămași pe loc. Trebuie subliniat faptul că majoritatea monedelor de la finele secolului al III-lea și din secolul al IV-lea descoperite în Dacia sînt de *bronz*, deci monedă măruntă întrebuințată de marea masă a populației, de cei cu venituri modeste.

Și studiul limbii române ne dă mărturii concludente ale continuității populației daco-romane în spațiul carpato-danubian. Citățm astfel, din lexic, cuvîntul *păcură* care derivă din latinul *picula*. Acest cuvînt care nu există în celelalte limbi romanice, deoarece în țările respective petrolul nu a fost exploatat, nu s-a putut forma și păstra *decît în stînga Dunării*, unde păcura e cunoscută și exploatată din vremi îndepărtate, iar nu în dreapta ei, unde nici romanii, nici popoarele evului mediu n-au avut asemenea exploatări. Trebuie să adăugăm că, în popor, termenul *păcură* înseamnă atît petrolul brut, așa cum curge el din unele izvoare, la fața pămîntului, cît și produsul îngroșat negru, închis „ca păcura", obținut mai înainte prin încălzire puternică, acum prin distilare, și care servește la unsul osiilor. Topicele *Păcura*, *Valea Păcurii*, *Păcurile*, *Păcurica*, răspîndite atît în Moldova, cît și în Țara Românească, se referă la primul înțeles, pe cînd *Păcureți* poate fi pus în legătură și cu cel de-al doilea. Și în Transilvania există topicul *Păcureni* desemnînd un sat la nord de Tîrgul Mureș și la distanță de vreo 35 de kilometri de Sărmaș și Sărmășel, unde s-a găsit metan. Primul document scris care atestă păcura în ținuturile noastre este din 1440, octombrie 4, cînd voievozii Moldovei Iliaș și Ștefan întăresc mănăstirii Bistrița satul Lucăcești pe Tazlăul cel Sărat, „mai drept Păcuri" (ВЬ ПРАВ ЖЕ ПЬКѢРѪ). După doi ani, la 16 decembrie 1442, se amintește tot acolo „fîntîna cea neagră a păcurii" (КРЬНИЦА ЧОРНА ПЬКѢРЬИ). În Țara Românească, prima mențiune este în documentul din 1517, noiembrie 22, prin care Neagoe Basarab întărește mănăstirii din Cricov satul Secărenii — azi în Comuna Țintea, județul Prahova; între punctele de reper ale hotarnicii satului se amintește și „peste dîmb, la Păcuri", apoi „de la Păcuri în sus, pe drumul săpat". A doua mențiune se află în actul din 1560, august 20, privind o ocină din satul Chiojd, în vechiul județ al Săcuienilor (azi în județul Buzău); în hotarnica ocinei e amintită „obîrșia Păcuriței". Trebuie relevat faptul că textele slave ale documentelor întrebuințează cuvîntul românesc „păcură", deoarece nici maloruși (ucrainienii), nici slavii

din Balcani n-aveau un termen propriu al lor pentru acest produs, el neexploatîndu-se în țările lor. Originea latină a cuvîntului păcură și continua exploatare a acestui produs exclusiv *în ținutul carpatic* — în Balcani n-a existat — exploatare atestată documentar în prima jumătate a secolului al XV-lea, duc cu necesitate, la concluzia continuității populației romanice în ținutul amintit.

La aceeași concluzie duc și hărțile *Atlasului lingvistic român;* ele arată prezența unor termeni de origine latină ca, de pildă, *nea, pedestru* și *june,* numai în părțile de apus ale Transilvaniei, din Maramureș și Crișana, pînă în Banat, lipsind în restul ținutului carpato-danubian. Ceea ce n-ar fi cu putință dacă străromânii ar fi venit din Peninsula Balcanică. Faptul a fost relevat și subliniat atît de lingviștii români Sextil Pușcariu și Emil Petrovici, cît și de cei străini. Unul dintre aceștia din urmă, romanistul K. Jaberg, arată că hărțile atlasului citat „vorbesc o limbă limpede: cum erau să se păstreze elementele latine deosebit de bine în nord-vestul actualei Românii dacă românii ar fi venit din Moesia?" Iar alt romanist de frunte, Ernst Gamillscheg, precizează, tot pe temeiul hărților amintite, că unul din centrele de formare ale poporului român a fost tocmai regiunea *Munților Apuseni,* de unde izvorăsc cele trei Crișuri cu nume atît de caracteristic romanic.

În ce privește toponimia, semnalăm numele rîurilor principale ale Transilvaniei; ele continuă pe cele vechi, atestate documentar în primele secole ale erei noastre. Oltul este amintit în diferite izvoare ale antichității sub forma *Aluta;* numele s-a păstrat necontenit; în primele documente ale cancelariei ungare care-l amintesc, de la începutul secolului al XIII-lea, el apare sub forma *Alt* sau *Ald,* care derivă nemijlocit din vechea formă; sașii îi spun și ei Alt; ceea ce înseamnă că a existat necontenit în ținuturile străbătute de acest rîu o populație daco-romană, apoi românească, de la care au preluat numele apoi atît ungurii, cît și sașii. Același lucru pentru Criș; pomenit în secolul al VI-lea la scriitorul Jordanes sub formă latinizată *Grisia, Grissia,* la Constantin Porfirogenetul sub aceea grecizată, Κρίσος el apare în primele documente ale cancelariei ungare sub formele următoare: Crys, Crisius, ele redau forma de azi care s-a păstrat deci timp de un mileniu și jumătate grație populației daco-romane și românești de pe malurile lui. Și acest rîu poartă, după părerea noastră, un nume dacic, autohton. Aceeași este situația cu *Mureșul, Someșul, Tisa, Siretul, Prutul, Argeșul, Buzăul* și însăși *Dunărea;* toate opt au nume străvechi, autohtone, care s-au menținut din vremea dacilor pînă astăzi.

Foarte interesante, sub raportul concluziilor ce se pot trage în sprijinul continuității populației romanice sînt numele a două ape: Bistrița, în partea de nord-est a Transilvaniei, și Sebeșul, în partea de sud-vest a ei, deci în extremitatea opusă. Bistrița, afluent al Șieului care, la rîndu-i, e afluent al Someșului, poartă, în partea ei superioară, spre izvor, numele de *Repedele.* Această succesiune de hidronime este însăși imaginea felului cum s-au succedat ocupațiile neamurilor migratorii, în evul mediu timpuriu, și a peceții pe care au pus-o ele toponimiei. Într-adevăr Șieul are un nume unguresc, din Sajó: rîu sărat; el a fost dat de unguri în momentul în care au pătruns în Transilvania, suind pe valea Someșului; Bistrița este nume slav, dat de

populația slavă care s-a așezat în această parte a țării; el traduce numele românesc Repedele, pe care populația autohtonă, daco-romană, împinsă spre partea superioară a văii, l-a păstrat. Aceeași situație cu Șebeșul; numele e unguresc, din Sebeș, care înseamnă „repede"; un afluent al acestui rîu poartă numele de Bistra care, în slavă, înseamnă același lucru: „repede"; în partea superioară a cursului lui, Sebeșul se numește însă *Frumoasa*, nume românesc. Prin urmare, aceeași succesiune: în partea inferioară un nume dat de unguri, în partea medie numele slav și sus de tot, în munte, în regiunea cea mai greu accesibilă, numele românesc.

Trebuie observat că topicul Bistrița a fost luat de daco-romani *direct de la slavi*, iar nu prin intermediul ungurilor deoarece la aceștia din urmă forma este Beszterce. Dealtfel, *întreaga toponimie de caracter slav din Transilvania a fost luată de daco-romani direct de la slavi*, în timpul îndelungatei lor conviețuiri, în secolele VI-IX, înainte de venirea ungurilor. Din timpul acestei conviețuiri a rămas numirea medievală a Albei Iulii, anume Bălgrad, din slavonescul *Belăgradŭ*, care înseamnă Cetatea Albă; de asemenea, numele Sibiului, din slavicul Sibinĭ; tot de atunci sînt numele satelor transilvănene; Bozna, Cerna, Ciumarna (un sat cu același nume în Bucovina; cf. Ciumernic, vechi sat lîngă București), Cozla (cf. diferiții munți cu acest nume din Carpați), Craiova și Craiva (cf. Craiova olteană), Dalnic, Gîrbova și Gîrbovița, Jabenița, Lipova, Lovnic, Racova, Sad, Slimnic, *Vlaba și Vlăhița* — aceste două sate purtînd chiar numele etnic dat daco-romanilor de către slavii de sud ce au ocupat ținutul carpato-danubian (Slavii de est ziceau Voloh) — Zlești. Din aceeași vreme sînt și numele apelor Belareca, în Banat, Bistra în Maramureș (cf. Bistra, afluentul Sebeșului și Bistra, afluentul Timișului), Cernavoda, în părțile Sibiului (cf. Cernavoda dobrogeană, nume de oraș, dar și vechiul nume slav al actualei bălți Cara-Su care e echivalentul turcesc al Cernavodei), Tîrnava. Numele acestei ultime ape, care în limba slavă înseamnă *apa spinilor*, apa ce curge printr-un ținut cu spini, a fost tradus de unguri textual în Küküllö; iar de la unguri l-au luat sașii sub forma Kokkel.

Dar pe lîngă mărturiile de caracter arheologic și lingvistic, pe lîngă dovezile ce rezultă din studiul toponimiei, avem și texte scrise; dintre acestea sînt două izvoare de prima mînă cu privire la prezența românilor în spațiul carpatic în momentul venirii ungurilor. Cel dintîi este cronica notarului anonim al regelui Bela, alcătuită în secolul al XII-lea, fie între 1131 și 1141 — în cazul cînd avem de a face cu Bela al II-lea, cum cred unii cercetători — fie între 1173 și 1196, dacă e vorba de Bela al III-lea, cum cred alții; ea relatează, întemeindu-se pe mărturii anterioare, felul în care a fost țara ocupată de unguri. Arată anume cum un conducător al acestora, anume Tuhutum, fiind în cîmpia Tisei și a Dunării, a aflat de Transilvania, o „țară" despre a cărei „bunătate" se dusese faima. Aici domnea „un român anume Gelou" peste „români și slavi" care n-ar fi avut ca arme decît „arcuri și săgeți" (*„bonitatem terre Ultrasilvane, ubi Gelou quidam Blacus dominium tenebat"; „habitatores terre illius... essent Blasii et Sclaui quia alia arma non haberent nisi arcum et sagittas"*). Gelou, căruia i se dă în mod repetat titlul de „duce", se împotrivește ungurilor conduși de Tuhutum, în două locuri, mai întîi la porțile mezeșene, apoi la rîul Almaș, dar

este învins și, în cele din urmă, ucis, la rîul Copușului. Mărturia e cît se poate de limpede și nu poate fi pusă la îndoială. Dealtfel, istoriografia maghiară, prin pana lui Bálint Hóman, fruntașul ei pe vremea celui de al doilea război mondial, recunoaște că opera notarului anonim se distinge, în ce privește cucerirea țării de către unguri, la 896—900, prin „elaborare îngrijită atît din punct de vedere strategic, cît și geografic", prin „critică pătrunzătoare", „reflexie metodică" și „temeinice" cunoștințe. Așa fiind, trebuie să admitem și ceea ce ne spune ea despre prezența românilor în Transilvania și despre cîrmuitorul lor, ducele sau voievodul Gelou. Obiecția unora dintre istoricii de peste hotare, precum că mărturia notarului anonim nu poate fi luată în considerare, deoarece nu e contemporană evenimentelor pe care le povestește și nu face decît să transpună pentru epoca cuceririi situația etnică pe care o constată în momentul în care scrie, e inadmisibilă, căci, într-un atare caz, tuturor afirmațiilor notarului li se aplică același raționament. Dacă într-adevăr, acest izvor ar relata situația etnică de sub Bela al III-lea, de ce nu pomenește nimic de sași?

Cronica notarului anonim nu este însă singurul izvor care amintește de prezența românilor în Transilvania la venirea ungurilor. Mai există un al doilea, tot așa de însemnat, anume vechea cronică rusă de la Chiev, zisă și a lui Nestor. Aceasta arată că ungurii, după ce au trecut niște munți înalți — e vorba de Carpați — „au început să se lupte cu volohii și cu slavii care trăiau acolo" („СТАЛИ ВОЕВАТЬ ПРОТИВ ЖИВШИХ ТАМ ВОЛОХОВ И СЛАВЯН"). Prin urmare, o afirmație asemănătoare aceleia din cronica notarului anonim. Faptul că două izvoare, din medii diferite și scrise în limbi diferite, izvoare neavînd nici o legătură unul cu altul, dau aceeași informație despre prezența românilor în interiorul arcului carpatic la venirea ungurilor este concludent și lămurește definitiv chestiunea.

Dealtfel *„blaci"* sau români nu sînt amintiți de notarul anonim numai în Transilvania, ci și în Panonia, adică în cîmpia Dunării și a Tisei. El arată că pe cînd ungurii se aflau încă la nord de Carpați, în țara rutenilor, au fost îndemnați de „ducii" acestora să treacă munții și să coboare în Panonia, țară foarte bună, udată de ape bogate în pește și pe care „o locuiau slavii, bulgarii și românii"... *(quam terram habitarent Sclavi, Bulgarii et Blachii)*. Românii sînt amintiți, în sfîrșit, în legătură cu „ducele" Glad ce stăpînea în Banatul timișan; acest duce, în lupta pe care o dă cu ungurii, este ajutat și de cumani și de bulgari și de „blaci" *(adiutorio Cumanorum et Bulgarorum atque Blacorum)*.

Altă știre scrisă o găsim în Geografia armeană a lui Moise Choneanț'i, alcătuită între anii 855—902, care amintește, la nordul bulgarilor, o „țară căreia îi zic Balak": e țara valahă sau românească. Din 1164 avem mărturia sigură a cronicarului bizantin Nicetas Choniates. Acesta consemnează că în acel an, Andronic Comnen, vărul împăratului Manuil Comnen, scăpînd din închisoare și fugind spre nord, „a fost prins la hotarele Galiției de către vlahi". E vorba de hotarele principatului de Haliciu, care se întindea în actuala Galiție. Choniates aduce astfel o dovadă scrisă peremptorie despre existența românilor în nordul Moldovei, la jumătatea secolului al XII-lea.

Despre români și a lor țară („der Valâchen lant") citim și în epopeea germană „Nibelungenlied"; un foarte recent studiu așază această țară a românilor la nord de Dunăre.

O sumă de cercetători au identificat denumirile „Blacumen" și „Blökumannaland" găsite în izvoarele nordice, cu vlahii și cu țara românilor: inscripția cu rune de la Sjonhem, în Gotland (finele secolului al XI-lea — secolul al XIII-lea), scrierea cronicarului islandez Snorri Sturluson, (secolul al XII-lea), Saga sf. Olaf etc. S-a formulat însă și opinia că denumirile mai înainte citate se referă la cumani și „Cumania neagră".

Românii din Dobrogea, în contact direct, nemijlocit cu blocul etnic românesc din spațiul carpato-dunărean, s-au păstrat mai ales de-a lungul fluviului pînă la vărsarea lui, de-a lungul afluenților acestuia, precum și în „codrul" din partea de miazănoapte a țării cuprinse între Dunăre și Mare. S-au păstrat, cu alte cuvinte, în regiunile care ofereau, alături de condiții bune de viață și posibilitatea de adăpost în vremurile tulburi. Populația romanică din Dobrogea, alcătuită din geți, bessi, crobyzi și tirizi romanizați (vezi mai sus, p. 80) și descendenți ai veteranilor și coloniștilor civili vorbind limba latină, au supraviețuit diferitelor năvăliri. Nu poate fi vorba, în nici un caz, de o dispariție a elementului romanic în Dacia Pontică, în urma năvălirii slavilor — așa cum s-a susținut, fără temei — deoarece, într-un atare caz, nu s-ar explica o serie de toponime dobrogene. E vorba, în primul rînd de *Vicina*, orașul și portul însemnat de la Dunăre, purtînd un nume caracteristic romanic. Cea mai veche mențiune documentară a acestei așezări este în opera bizantină „Alexiada" a fiicei de împărat Anna Comnena; ea amintește că, prin anii 1085—1086, Vicina, împreună cu alte așezări, se afla în stăpînirea unui șef local Sestblav. Către anul 1150, călătorul arab Edrisi arată că Vicina se află la o distanță de 8 zile de mers pe Dunăre, de la Dîrstor (Silistra) la vale, are mulți locuitori și un teritoriu fertil; scoate venituri mari din comerțul său. Acest comerț sporește și mai mult grație genovezilor care întemeiază aici un important centru de afaceri, în plină înflorire la 1281. La afaceri participă ulterior și venețieni; de la unul din acești venețieni și-a luat numele un braț al Dunării, la vest de Chilia, numit „Venedikoul" — deci Veneticul sau Venețianul — precum și un ostrov „Vinitic", amintite ambele în hărțile ulterioare. Vicina a fost, după toate probabilitățile, pe locul actualei Isaccea; numai dacă ar ieși la iveală vreo hartă sau vreun alt izvor care să se refere *simultan* și la Isaccea și la Vicina, atunci, evident, ar trebui să renunțăm la această localizare. Pînă acum însă nu se cunoaște o asemenea mărturie. În unele izvoare, Vicina apare sub forma *Dicina* și de la această a doua formă se explică, pare-se, numele de *dicieni* pe care-l poartă românii dobrogeni *băștinași* adică *cei mai vechi* români dobrogeni. Căci alături de acești băștinași, s-au adăugat treptat români veniți din Muntenia, apoi alții din Moldova, în sfîrșit, ciobani români din Transilvania, veniți cu turmele lor și așezați apoi definitiv aici. Se poate spune că Dobrogea — vatra celor mai vechi înaintași ai noștri pomeniți documentar, geții care s-au opus regelui persan Darius — este și țara în care au trăit laolaltă românii din toate ținuturile istorice, la care s-au adăugat, în veacul nostru, și aromânii. Din vremea conlocuirii populației romanice din Dobrogea cu slavii și a asimilării acestora din urmă

dăinuează topicul *Portița*, designînd trecerea, relativ îngustă, din limanul Razim spre Mare. (Spunem *Razim* deoarece acesta e numele vechi întrebuințat de satele românești din jurul lui — fostele „sate moldovenești" — iar nu Razelm care e un nume nou, dat de lipovenii refugiați în Dobrogea în vremuri mai noi). Portița — formă diminutivă — derivă din romanicul *porta* care înseamnă poartă, intrare. Numirea românească a fost adoptată atît de primii turci, la venirea lor în Dobrogea, în secolul al XIII-lea, între 1260 și 1270, sub cîrmuitorul lor Sary Saltyk Dede, cît și de turcii otomani, la începutul secolului al XV-lea; ei i-au spus Portița-bogasi adică „golful (sau intrarea) Portița". Și rușii au adoptat numele românesc; în hărțile lor stă scris: *Portițkoe ghirlo*, deci „gîrla Portiței". Prima mențiune a Portiței este în harta țărmului Mării Negre, tipărită de J.B. Homann, la Nüremberg pe la 1710; numele e notat însă defectuos „Porktztzia" în loc de „Portitzia" adică Portița. La fel e transcris și în harta geografului englez H. Moll, tipărită la Londra între 1711 și 1725. Corect, cu numele real, apare Portița în jurnalul de călătorie al exploratorului austriac von Brognard, în 1786: „Portizza bogasi" (citește Portița), apoi în harta lui Riga din Veleștin și în harta statistică rusă publicată în 1835. Un alt topic vechi romanic este *Biserica* sau *Bisericuța*, numire dată atît unei mici ridicături (3 metri) de pe malul de est al trecerii din Razim în Golovița, cît și ruinelor așezării vechii Dinogeția, într-o insulă a bălții, în fața Galaților, precum și sub forma „Cetatea Biserica", ruinelor unei așezări de la nord-vest de Mahmudia. Sînt numiri date de vechii pescari români, care atribuiau orice ruină mai însemnată unui edificiu religios; pentru comparație, trimitem la numirea *Adamclisi* („Biserica omului") dată de turci ruinelor trofeului ridicat de Traian în amintirea luptelor cu dacii, și la numirea „Ruinele mănăstirii Sf. Gheorghe" indicată de localnici cartografilor ruși din 1828—1829 pentru ruinele cetății bizantine de la Enisala. *Peceneaga* este numele dat de vechea populație românească a Dobrogei unui sat, unui ostrov și la două cursuri de apă ce se varsă în Dunăre, în județul Tulcea, nume amintind prezența vechiului neam turcesc al pecenegilor. Pentru comparație, amintim pădurea *Peceneaga* în județul Brăila, muntele *Picineagul* din fostul județ al Mușcelului, apoi *Peceneaga*, afluent al Buzăului, *Pecenișca* sau *Pecenicica* în Caraș, *Pișineaga* în Hațeg. Din epoca de conlocuire și de asimilare a vechilor slavi de către populația romanică a Dobrogei este și topicul *Popina*, dat unei insule din partea de miazănoapte a limanului Razim; numele apare în harta statistică rusă, ridicată în 1828—1832, sub forma caracteristică *Pochină*, cu modificarea labialei, specifică limbii populare. Mai există, în toponimia dobrogeană, și alte „popine" și anume tot în regiuni locuite predominant de români, astfel *Popina Mare* și *Popina Mică*, în balta Popinei, la sud de Pisica (jud. Tulcea); *Pădurea Popinei*, în aceeași regiune, și *Popina Ascunsă* în terenul mlăștinos de la sud de balta Crapina.

De la un asemenea străromân dobrogean, din secolul al X-lea, ni s-a păstrat la Capidava, un vas de pămînt ars, avînd o inscripție creștină, cu litere grecești, și cu numele, scris clar: „Petre": e prima mențiune scrisă despre românii dintre Dunăre și Mare.

O inscripție în limba slavă, inscripție descoperită acum două decenii la Mircea Vodă (jud. Constanța) atestă existența în anul 943 a unui stăpînitor local, jupanul Dimitrie. E probabil ca el să-și fi întins autoritatea sa și asupra părții dinspre răsărit, incluzînd și teritoriul actualei comune Basarabi, unde s-au descoperit, săpate în masivul de cretă local, șase bisericuțe și o serie de inscripții cu litere grecești, slave și runice adică vechi germanice (un rest de populație germanică e atestat încă în secolul al IX-lea în preajma Constanței. Asemenea stăpînitori locali, „ei și cetățile lor" sînt amintiți în Dobrogea și la anul 971 de către cronicarul bizantin Kedren. Situația aceasta durează pînă cînd imperiul bizantin supune pe țarul bulgar și pe toți stăpînitorii locali dobrogeni, fixînd ca graniță a imperiului spre miazănoapte Dunărea; valul de piatră dintre Cernavodă și Constanța, refăcut spre finele secolului al X-lea, nu poate opri înaintarea bizantină. Granița va rămîne neschimbată, timp de peste două secole, pînă în 1185 cînd izbucnește răscoala Asaneștilor (vezi mai jos, p. 190). În acest răstimp al noii dominații bizantine, așezările de la Dunăre — protejate de cetățile vechi de la Dîrstor și Dinogeția, sau de cetatea nouă de la Păcuiul lui Soare (la est de Ostrov, întemeiată între 971 și 976) — se dezvoltă; locuitorii lor, în afară de pescuit și agricultură, exercită diferite meșteșuguri și fac comerț atît cu regiunile din miazănoapte, de dincolo de fluviu, cît și cu sudul balcanic.

Din vremea conlocuirii populației romanice din Dobrogea cu slavii datează o seamă de numiri topice care nu sînt decît traducerea în slavă a numirilor romane. Este cazul cu numele satului *Petra*, atestat documentar de inscripția latină referitoare la „vicani Petrenses" („sătenii din Petra" sau petreni), nume care a fost tradus de noii veniți prin *Camena*, avînd în limba slavă, exact același înțeles ca Petra în latinește, adică „Piatra". Tot așa s-a întîmplat cu numele de origine greacă a localității „Lykostoma" („Gura lupului") de pe brațul Chilia, nume care a fost tradus în slavă prin „Vîlcov" („a lupului").

Pe malul drept al Dunării, începînd de la Dîrstor (Silistra) și pînă dincolo de Vicina, scriitoarea bizantină Ana Comnena arată că existau, spre finele secolului al XI-lea, și anume în anii 1086—1091, trei formații teritoriale ai căror cîrmuitori feudali locali se numeau Tatos, Sestlav și Șața sau Sacea. Unii istorici au văzut în aceste formații, alcătuiri politice românești: e o simplă ipoteză, iar nu o certitudine. Ceea ce se poate afirma deocamdată este că populația acestor formații era amestecată sub raportul etnic, pe lîngă românii autohtoni fiind și populație de alt neam; e probabil apoi că numele Isaccei — de formație turcească — să cuprindă pe acela al vechiului stăpînitor Sacea (compară cu Ibrail din Brăila și Ismail din moldovenescul Smil).

Cronicarul polon Dlugosz afirmă că după dezastrul de la Varna (1444), cruciații creștini care au avut români drept călăuze au putut ajunge la Dunăre; ceilalți au rătăcit. Iar un izvor turcesc din secolul al XVI-lea arată nume românești — Radu, Iancu, Mihnea etc. — în orașul dobrogean Vistier (turcește Ester sau Istrabad), situat la sud-est de Babadag.

CONCLUZIA tuturor argumentelor rezultînd din mărturiile izvoarelor istorice, din cercetările arheologice, din studiul limbii și al toponimiei este una

și aceeași: populația dacoromană, provenind din asimilarea dacilor autohtoni de către coloniștii romani, a continuat să locuiască, fără întrerupere, ținutul carpato-dunărean cu centrul în Transilvania, și după ce legiunile și administrația romană au fost retrase. În acest ținut i-au găsit popoarele migratoare începînd cu goții, continuînd cu slavii și isprăvind cu ungurii, turcii vechi și tătarii. În acest cadru teritorial s-a constituit poporul român, proces de etnogeneză care a durat mai multe sute de ani și s-a încheiat în secolul al X-lea, odată cu asimilarea completă a slavilor. În această perioadă, izvoarele bizantine, slave și maghiare atestă pe români sub numele de *vlahi* și *volohi*, net diferențiați de celelalte popoare. Cînd, cu prilejul unei sărbători a colonizării sașilor în Transilvania, unul dintre aceștia a întrebat pe un țăran român din părțile Sibiului dacă ar putea și românii face o asemenea sărbătorire, țăranul român i-a răspuns: „Noi nu avem ce să sărbătorim, pentru că nu sîntem veniți de aiurea: *noi sîntem de aici*". E un răspuns care, izvorît din conștiința populară, sintetizează admirabil concluzia cercetării științifice, sintetizează realitatea istorică.

BIBLIOGRAFIE

R. Roesler, *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Rumäniens*, Leipzig, 1871, 363 p. in 8°; A.D. Xenopol, *Teoria lui Roesler*, Iași, 1884, 300 p. in 8°; A.D. Xenopol, *Une énigme historique. Les Roumains au Moyen Age*, Paris, 1885, 238 p. in 8°; D. Onciul, *Teoria lui Roesler, studii asupra stăruinții Românilor în Dacia Traiană de A.D. Xenopol. Dare de seamă critică*, în *Conv. Lit.*, XIX (1885), p. 60—80, 174—187, 255—278, 327—348, 424—439 și 589—602; L. Homo, *Essai sur l'empereur Aurélien (270—275)*, Paris, 1904, 390 p. in 8°; N. Iorga, *Le problème de l'abandon de la Dacie par l'empereur Aurélien*, în *Rev. Hist. Sud-Est*, I (1924), p. 37—58; Al. Philippide, *Originea Românilor*, vol. I, *Ce spun izvoarele istorice*, Iași, 1925, XL + 889 p. in 8°; Louis Halphen, *Les barbares, des grandes invasions aux conquêtes turques du XI-e siècle*, Paris, 1926, 393 p. in 8°; M. Friedwagner, *Über die Sprache und Heimat der Rumänen in ihrer Frühzeit* în *Zeit f. rom. Phil.* LIV (1934), p. 641—715 (și extras); A. Decei *Asupra unui pasagiu din geograful persan Gardîzi (a. 1050)*, în *„Fraților Alexandru și Ion Lepădatu..."*, București, 1936, p. 877—902; A. Decei, *Românii din veacul al IX-lea pînă în al XIII-lea, în lumina izvoarelor istorice armenești*, în *Anuar Ist. Cluj*, VII, 1932—1938, p. 412—564; Lajos Támas, *Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane*, în *Archivum*, I (1935), p. 1—96, și II (1936), p. 46—83 și 245—374; G. Popa-Lisseanu, *Flavius Vopiscus și părăsirea Daciei*, în *Fraților Alexandru și Ion I. Lepădatu la împlinirea vîrstei de 60 de ani*, București, 1936, p. 709—728; G.I. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*, Bucarest, 1937, 135 p. in 8°; M. Macrea, *Monetele și părăsirea Daciei*, Cluj, 1940, 37 p. in 8°; C. Daicoviciu, *Problema continuității în Dacia. Cîteva observații și precizări de ordin istorico-arheologic*, Cluj, 1940 p. in 8°; Ernst Gamillscheg, *Über die Herkunft der Rumänen*, Berlin, 1940, 20 p. in 4° (cf. recenzia lui M. Macrea, în *Transilvania*, LXXII (1941), nr. 4; Kurt Horedt, *Eine lateinische Inschrift des 4. Jahrhunderts aus Siebenbürgen*, Sibiu, 1941, 8 p. in 8° (Extras din *Anuar St. Clasice*, IV); C. Daicoviciu, *O*

senzațională descoperire arheologică în Transilvania, Sibiu, 1941, 4 p. in 8° (Extras din *Transilvania*, LXXII (1941), nr. 8); S. Lambrino, *Die Scythia Minor und der dacogetische Romanismus*, in *Siebenbürgen*, I, București, 1943, p. 187—194; C. Daicoviciu, *Daker und Rumänen*, în *Siebenbürgen*, I, București, 1943, p. 175—186; Dr. Ion Hurdubețiu, *Die Deutschen über die Herkunft der Rumänen (von Johann Thunmann bis Ernst Gamillscheg*, Breslau, 1944, 80 p. + 1h + 2 pl.; Al. Borza, *L'alac (Engrain, Triticum monococcum) chez les Roumains*, Sibiu, 1945, 43 p. in 8°; M. Rusu, *The prefeudal cemetery of Noșlac (VIth—VIIth centuries)*, în *Dacia*, N.S., VI (1962), p. 269—292; G. Diaconu *Einheimische und Wandervölker im 4: Jahrhundert u. Z. auf dem Gebiete Rumäniens*, în *Dacia*, N.S., VIII (1964), p. 195—210; I. Nestor, *Les données archéologiques et le problème de la formation du peuple roumain*, în *Rev. Roum. d'Hist.* 1964, 3, p. 383—432; Const. C. Giurescu, *Înțelesul topicului „Parîng". Date despre agricultura românească din Carpați în evul mediu*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti, la 70 de ani*, București, 1965, p. 303—306; D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966, 249 p. in 4°; Kurt Horedt *Blökumanland și Blakumen*, în *„Arheologia Moldovei"* VI, 1969, p. 179—185; Ion I. Russu, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, București, 1970, 271 p. in 8° + 3 pl. VI. Iliescu, *Părăsirea Daciei în lumina izvoarelor literare*, în *S.C.I.V.* 22 (1971), p. 425—428; Const. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, Craiova, 1973, 169 p. in 8°, cu 2 h și ilustrații; Const. C. Giurescu, *Contribuții la istoria științei și tehnicii românești...*, București, 1973, 266 p. in 8°, cu planșe; Victor Spinei, *Informații despre vlahi în izvoarele medievale nordice*, în *S.C.I.V.*, 24, 1973, nr. 1, p. 57—81 și nr.2, p. 259—282.

N. Iorga, *Cele dintîi cristalizări de stat ale Românilor*, în *Rev. Ist.*, V (1919), p. 103—113; N. Bănescu, *Cele mai vechi știri bizantine asupra Românilor de la Dunărea de Jos*, în *Anuar. Ist. Cluj*, I (1921—1923), p. 138—160; T. Sauciuc-Săveanu, *O inscripție latină și alte obiecte antice și știri din satul roman Petra, Camena de azi, din județul Tulcea*, în *Analele Dobrogei*, XV (1934), p. 93—112; C. Necșulescu, *Ipostaza formațiunilor politice române la Dunăre, în sec. XI*, București, 1937, 38 p. in 8° (Extras din *Rev. Ist. Rom.*, VII); *Inscripția slavă din Dobrogea din anul 943*, în *Studii*, IV (1951), 3, p. 122—134; Petre Diaconu, *Despre datarea valului de piatră din Dobrogea și localizarea evenimentelor din nota toparhului grec*, în *Studii*, XV (1962), 5, p. 1215—1235; C. Cihodaru, *Precizări necesare în legătură cu datarea valului de piatră din Dobrogea, și însemnările toparhului bizantin*, în *Studii*, XVI (1963), 5, p. 1123—1135; Petre Diaconu, *Din nou despre datarea valului de piatră din Dobrogea și nota toparhului grec*, în *S.C.I.V.*, XVI (1965), 2, p. 383—394; Const. C. Giurescu, *Știri despre populația românească a Dobrogei în hărțile medievale și moderne*. București, 1966, 64 p. in 8°; Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa, E. Comșa, *Dinogeția I. Așezarea feudală timpurie de la Bisericuța — Garvăn*. București, 1967, 409 p. in 4°; Const. C. Giurescu, *Știri noi despre străromânii din Dobrogea*, în *Tomis*, decembrie 1967, p. 4; Radu Vulpe, Ion Barnea, *Din istoria Dobrogei*, vol. II, București, 1968, 591 p. in 8°; P. Diaconu și N. Petre, *Quelques observations sur le complexe archéologique de Murfatlar (Basarabi)*, în *Dacia*, XIII (1969), p. 443—456; A. Rădulescu, *Un document protoroumain à Capidava* în *Dacia*, XIV (1970), p. 311—323; P. Diaconu, D. Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare, cetatea bizantină*, I, București, 1972, 272 p. in 4°; Tudor Mateescu, *Pe urmele unui oraș dispărut: Ester*, în *Magazin Istoric*, VI (1972), 10, p. 10—14; O. Iliescu, *Localizarea vechiului Licostomo*, în *Studii*, 25 (1972), 3, p. 435—462; Adolf Armbruster, *Nochmals „herzoge Râmunc ûzer Vlâchen lant"*, în *Revue Roum. d'Hist.*, XII, 1973, Nr. 1, p. 83—100; Andrei Aricescu *Despre o recentă interpretare a izvoarelor literare privind părăsirea Daciei*, în *S.C.I.V.*, 24, 1973, Nr. 3, p. 485—493.

CREȘTINAREA DACOROMANILOR

Caracterul latin al creștinismului român e dovedit de termenii ce exprimă noțiunile fundamentale ale credinței

Creștinismul n-a fost îngăduit în Imperiul roman decît din vremea împăratului Constantin cel Mare și anume de la anul 313 înainte, cînd s-a dat vestitul *Edict din Milan*. Mai înainte de Constantin, creștinii erau adesea urmăriți și prigoniți de împărații romani, cum au fost, de pildă, sub Nero și Dioclețian. Aceasta înseamnă însă că atîta vreme cît Dacia Traiană a făcut parte din imperiu, deci pînă la 275, creștinismul nu s-a putut răspîndi aci *pe față*. Iar atunci cînd el a fost îngăduit, ținuturile noastre erau sub stăpînirea neamurilor migratoare și a dacilor liberi. Astfel stînd lucrurile, se pune în mod firesc întrebarea: cînd au fost creștinați dacoromanii și în ce chip?

Este sigur că au existat creștini în Dacia, și înainte de părăsirea ei. Creștinismul avea, în momentul cînd au plecat legiunile, o vechime de aproape două secole și jumătate; el pătrunsese în toate centrele mai importante ale Imperiului roman, între altele și în Peninsula Balcanică. Așadar, nu este de loc exclus ca printre coloniștii aduși de Traian să fi fost și creștini. De asemenea, ei puteau fi și în rîndul trupelor care stătuseră mai înainte în răsărit, cum era legiunea a V-a Macedonica — care a stat multă vreme în Palestina înainte de a fi mutată la Troesmis și, mai tîrziu, la Potaissa, — și care-și aveau acum garnizoana în Dacia. Pe de altă parte, în răstimpul de aproape 170 de ani cît a fost la noi stăpînire romană, este foarte probabil să fi venit de peste Dunăre și adepți ai noii credințe. În sprijinul acestor presupuneri, la care ne îndreptățește logica istorică, s-au invocat afirmații ale scriitorilor bisericești, apoi o inscripție și cîteva piese arheologice din secolele II—III.

Tertulian, în lucrarea sa *Adversus Judaeos*, alcătuită între anii 198—203, tratînd despre răspîndirea noii credințe, spune că ea a ajuns „și la diferitele națiuni din Galia și în locurile britanilor, inaccesibile romanilor dar supuse lui Christos, și la sarmați și la daci și la germani și la sciți și la multe neamuri și provincii îndepărtate". De unde rezultă că noua credință pătrunsese și în stînga Dunării. E drept, Tertulian nu spune lămurit dacă e vorba de dacii din provincia romană sau de dacii ceilalți, liberi, așa cum ar putea să rezulte din pomenirea, alături de ei a sarmaților, a germanilor și a sciților. Dar în

eventualitatea cea de a doua, cu atît mai mult va trebui să admitem că existau creştini în provincia romană Dacia.

S-a crezut că afirmaţia de mai sus a lui Tertulian ar fi contrazisă de o alta, posterioară, a lui Origenes, un scriitor bisericesc însemnat de la jumătatea secolului al III-lea. În „Comentariile" sale la Matei, alcătuite între anii 246—249, Origenes spune textual următoarele: „Ce vom zice însă de britani sau de germani care sînt lîngă Ocean sau de barbarii daci şi sarmaţi şi sciţi, dintre care cei mai mulţi n-au auzit pînă acum cuvîntul Evangheliei, dar îl vor auzi cu timpul?" („vel apud barbaros, dacos et sarmates et scythas, quorum plurimi nondum audierunt Evangelii verbum..."). Noi socotim însă că nu există contrazicere. Origenes nu afirmă că noua credinţă n-a pătruns *de loc* între daci, sarmaţi şi sciţi, ci numai că *cea mai mare parte a acestora* n-a auzit încă de dînsa. De unde rezultă însă că erau şi unii care auziseră cuvîntul Evangheliei şi care se făcuseră deci creştini.

În afară însă de aceste două mărturii literare, s-a invocat, în sprijinul părerii că creştinismul pătrunsese în Dacia înainte de 275, şi o inscripţie. E vorba anume de inscripţia latină descoperită pe la 1500 la Cluj-Napoca, datînd din prima jumătate a veacului al III-lea şi avînd următorul cuprins: „Zeilor Mani. Aurelia Marina a trăit 17 ani. Aurelius Marinianus fiul ei, a trăit 1 an şi 4 luni. Tatăl ei, veteranul Aurelius Babus, a pus această piatră. Fie-ţi ţărîna uşoară". Inscripţia, deşi începe cu formula păgînă „Zeilor Mani" şi isprăveşte cu formula, tot păgînă „Fie-ţi ţărîna uşoară" („sit tibi terra levis"), este totuşi, după unii învăţaţi, hotărît creştină. Aceasta se dovedeşte prin monogramul în formă de cruce care însoţeşte cercul ce cuprinde formula ultimă. Îndoială nu poate să existe, susţin aceşti învăţaţi: se cunosc pînă acum peste o sută de astfel de inscripţii creştine avînd la început formula păgînă a zeilor mani care, se vede, ajunsese în vremea aceasta un simplu semn de recunoaştere a monumentelor funerare, pierzînd înţelesul prim, protivnic noii credinţe. Faţă de această interpretare, alţi învăţaţi susţin că inscripţia nu are un caracter creştin; aşa-zisa cruce n-ar fi decît o îmbinare a literelor P şi T din cuvîntul OPTO care venea înaintea formulei tradiţionale: sit tibi terra levis.

Aceeaşi incertitudine există şi în privinţa unor piese arheologice din secolele II—III. E vorba de: 1) O camee de onix, aflată la Potaissa, avînd gravate o serie de simboluri creştine. 2) Un relief mitraic, la Sarmizgetusa, cu şapte monograme ale lui Cristos. 3) Un inel cu termenul invocator „Agula" (format din iniţialele cuvintelor evreieşti Atha, Gibbor, Leslam şi Adonai care înseamnă: „Tu eşti puternic în veci, Doamne", termen ce s-a gravat pînă tîrziu în evul mediu pe clopote şi vase sacre. 4) O cărămidă cu o cruce pe ea, găsită în comuna Tarcea Mică din judeţul Cluj. 5) Un opaiţ cu ornament cruciform, găsit la Romula. 6) Cîteva vase de argilă cu zgîricturi în formă de cruce. Unii cercetători sînt convinşi de caracterul creştin al acestor piese, alţii îl contestă. Să admitem punctul de vedere al acestora din urmă şi să facem abstracţie şi de inscripţia de la Napoca. Înseamnă aceasta oare că n-au existat creştini în stînga Dunării înainte de 275? Nicidecum! E de ajuns să ne gîndim la faptul că în Dacia erau atîţi locuitori,

civili și militari, veniți din Orient, din Siria, din Asia Mică unde creștinismul se întinsese considerabil. Numai în Napoca erau două colegii de orientali (unul al Asianilor, celălalt al Galaților), ca să ne dăm seama că învățătura creștină a trebuit să pătrundă și la noi înainte de plecarea legiunilor. Dealtfel, prin cercetările din ultimul timp, s-a stabilit cu certitudine caracterul creștin al unei geme din secolul al II-lea, găsite la Tomis și aflătoare acum la „British Museum" din Londra, al unei geme din secolele II—III, descoperite la Romula, și al uneia, din secolele III—IV, găsite la Turda.

Marea majoritate a populației era însă tot păgînă. Însuși cuvîntul *păgîn*, derivînd din latinul *paganus* care înseamnă „locuitor al satului", al unui „pagus", ne arată că populația rurală — deci mulțimea — s-a convertit mai tîrziu, că ea a continuat să se închine vechilor divinități, în timp ce orășenii îmbrățișau noua credință.

MISIONARII. NICETA DIN REMESIANA. Odată plecate legiunile, creștinii din Dacia n-au mai fost, evident, împiedicați în manifestarea credinței lor, nici în propagarea ei. Așa încît numărul lor a trebuit să se înmulțească. Răspîndirea noii credințe a luat însă un avînt deosebit după anul 313. Nu trebuie să uităm că legăturile între cele două maluri ale Dunării au continuat și după părăsirea Daciei. Chiar împăratul Constantin, cel care a dat edictul de recunoaștere a creștinismului, știm că a făcut un pod de piatră la Celei și că a trimis o armată în interiorul viitoarei Muntenii. Pe malul drept al Dunării, în Moesia și în Dacia Pontică existau însă numeroase centre creștine, unele din ele ca Abrittus, Durostorum, Tomi, Sexanta Prista (azi Russe, turcește Rușciuk), Novae (Sviștov), Ratiaria (Arčar, lîngă Vidin), fiind chiar sedii episcopale. La Histria, la Axiopolis, la Tropaeum Traiani, la Troesmis, la Niculițel s-au găsit numeroase monumente creștine, bazilici, capele, cripte și altele (vezi și fig. 121—122). (Numai *bazilici paleocreștine* s-au descoperit pînă acum în Dobrogea în număr de treizeci și una!) De aci, din aceste centre ale țărmului drept, veneau în Dacia misionari sau propagandiști, răspîndind noua credință și convertind la ea pe plugarii și păstorii dacoromani din viitoarea Muntenie, Transilvanie și Moldovă, precum și pe migratorii întîlniți în aceste locuri. Istoria ne-a păstrat numele cîtorva din acești misionari. Unul este Audias din Mesopotamia care a predicat în „Gotia" adică pe țărmul stîng al Dunării. Un altul, care a primit moarte de martir, e Sava Goticul, înecat, împreună cu alți credincioși, în rîul Buzău, la 12 aprilie 372, în timpul persecuției pornite de Atanaric împotriva creștinilor din regatul său. În aceeași vreme este ucis și Niceta martirul, un alt misionar care a predicat în același regiuni ca și Sava. Știm în sfîrșit că Ulfilas a creștinat pe goți, sub forma însă a ereziei ariene, și că a tradus Biblia în limba lor. Acești patru misionari sînt însemnați pentru răspîndirea noii credințe mai ales printre migratorii germanici din Dacia. Se poate să fi predicat și pentru dacoromani, nu avem însă dovezi. Împrejurarea că creștinismul gotic arată o însemnată influență greacă, în timp ce al nostru e *latin*, ar fi mai curînd un indiciu în sens contrar. Totuși

faptul nu e exclus, Ulfilas a predicat doar și în latinește. Ceilalți trei trebuiau și ei să cunoască limba cea mai răspîndită pe atunci a lumii vechi.

Misionarul despre care știm că a luptat mai mult pentru răspîndirea creștinismului printre strămoșii noștri a fost *Niceta*, episcopul orașului Remesiana din Dacia Mediterranea. A trăit în secolul al IV-lea și la începutul celui de al V-lea. La 367 îl întîlnim ca episcop în orașul amintit; la 414 era încă în viață. Om învățat, autor a mai multor scrieri religioase, bun prieten cu Paulinus din Nota (Italia) care îl numește „învățător și tată" al său („magister et pater"), misionar încercat și pasionat, Niceta din Remesiana a convertit la creștinism pe dacoromanii de pe ambele maluri ale Dunării, pe goți și pe bessi. El predică și scrie *în limba latină* timp de aproape o jumătate de secol. Existența în însăși inima Daciei, în Transilvania, și în secolul al IV-lea, a unei populațiuni creștine, vorbind latinește, ne este dovedită în chip categoric prin *inscripția de la Biertan* (la sud de Dumbrăveni, în jud. Sibiu). Această inscripție, deși găsită acum aproape două secole, a stat nebăgată în seamă și neutilizată în dulapurile muzeului Bruckenthal din Sibiu pînă în anul 1941 cînd profesorul sas K. Horedt a redescoperit-o și i-a consacrat un studiu, arătînd marea ei însemnătate. Inscripția e în latinește, are următorul cuprins: *Ego Zenovius votum posui* („Eu Zenovie am pus (această) ofrandă sau danie") și se referă la un monogram creștin de bronz dăruit de autorul inscripției. Felul inscripției, cu litere ajurate, stilizarea inscripției, forma literelor și forma monogramului indică secolul al IV-lea *deci epoca de după retragerea legiunilor din Dacia*. Inscripția e de cea mai mare însemnătate și pentru dovedirea continuității populației romanice din Transilvania și pentru nivelul economic și cultural al acestei populații (vezi fig. 121 și 122).

CARACTERUL LATIN AL CREȘTINISMULUI ROMÂNESC apare limpede la o cercetare cît de sumară a termenilor care exprimă noțiunile fundamentale ale credinței. Iată cîțiva din acești termeni, împreună cu cei latini din care derivă: 1. *Biserică* vine din cuvîntul basilica. E interesant de observat că în timp ce la celelalte popoare romanice a biruit, pentru a exprima această noțiune, termenul ecclesia, la noi s-a impus cuvîntul *basilica*. Basilica apare însă în terminologia creștină numai pe la începutul secolului al IV-lea și anume cu înțelesul de „clădire", de lăcaș religios din care apoi se va dezvolta și acela de „comunitate". Așa încît prezența acestui termen în limba română este o dovadă că cei mai mulți dintre strămoșii noștri s-au creștinat după anul 350. 2. O altă dovadă în acest sens este cuvîntul *cuminec*, care vine din communicare. Termenul latin n-a căpătat însă înțelesul creștin decît după anul 400. Cum noi nu avem în limba română veche decît acest înțeles, urmează deci că și cuvîntul *cuminec* ne-a venit, ca și *biserică*, tot pe cale misionarică, anume la începutul secolului al V-lea. 3. *Dumnezeu* vine din *Domine Deus*, invocație păgînă către zeu, adoptată apoi și de biserica creștină. 4. *Crăciun* are drept etimologie, după unii cercetători, cuvîntul *calationem* (de la calatio, -onis), care însemna, la latini, apelul sau convocarea, de către preotul păgîn, a poporului, la zi întîi a lunii, pentru a-i anunța săr-

bătorile din acea lună. După alți cercetători, Crăciun derivă din *creationem* (de la creatio, -onis), al cărui înțeles e totuna cu al termenului românesc creație. Dacă etimologia exactă e cea dintîi, atunci explicarea alegerii acestui termen pentru a designa nașterea lui Iisus e următoarea: În secolul al IV-lea, pînă după 350, Crăciunul și Boboteaza s-au serbat împreună, în ziua de 6 ianuarie. În această zi, considerată ca începutul anului bisericesc, se anunțau de către preot, după liturghie, sărbătorile mobile din cursul anului, se făcea adică tocmai ceea ce făceau mai înainte vechii preoți păgîni la începutul lunii. Apropierea s-a impus de la sine și astfel, noii creștini au dat acestei zile denumirea de calatio. Cînd apoi sărbătoarea Crăciunului a fost fixată deosebit de aceea a Bobotezei, la 25 decembrie — fapt care se întîmplă pe la finele secolului al IV-lea — numirea de calatio a rămas fixată de această zi și astfel s-a ajuns la Crăciunul nostru. 5. *Rusaliile*, la aromâni *Arusale*, poartă numele vechei sărbători păgîne *Rosalia*, adică sărbătoarea pomenirii morților, în timpul primăverii, cînd înfloresc trandafirii. 6. *Floriile* poartă de asemenea numele unei sărbători păgîne: *Florilia* (în loc de Floralia) care era sărbătoarea florilor, tot primăvara. 7. Însuși numele de *sărbătoare* e tot latin și anume latin păgîn: vine de la (dies) *servatoria* (prescurtare din *conservatoria*), adică ziua închinării zeilor care apără sau păstrează trupește și sufletește pe om. În Dacia Traiană, numeroase sînt inscripțiile care dau acest calificativ zeilor: întîlnim astfel una ca „Esculap și Higeia, zeii conservatori"; în Sarmizegetusa o alta amintind pe „zeul Azizus copilul cel bun conservator"; la Potaissa, o a treia care pomenește global pe „Sarapis, Jupiter, Soarele, Isis, Luna, Diana, zeii și zeițele conservatoare"; găsim apoi mai multe inscripții închinate lui Hercule, lui Jupiter, lui Marte și altor zei, purtînd toți calificativul amintit. Interesant de subliniat e faptul că la celelalte popoare romanice s-a întrebuințat, pentru a se exprima noțiunea de sărbătoare, cuvîntul *festus* (dies festi, de unde francezul fête, italianul festa), numai la noi a rămas vechiul cuvînt păgîn *servatoria*, poate unde primejdiile de tot felul au fost mai mari în Dacia.

Tot de origine latină sînt cuvintele privitoare la cei morți și la cultul lor: *mormînt* (monumentum); *priveghiu* (perviglium); *păioară*, adică văl subțire (palliola), la care credem că se pot adăuga și *comînd* (commandare) și *osăminte* (ossamenta), deși pentru acestea două din urmă nu avem încă atestate formele respective latine în epoca păgînă.

Tot latine, dar cu înțeles exclusiv creștin, nu din epoca păgînă, sînt apoi cuvintele: *a ajuna* (ajunare); *a boteza* (baptizare); *cîșlegi* (caseum ligare); *cîrmelegi* (carnem ligare); *creștin* (christianus), *cruce* (crux, crucis); *a cumineca* (communicare); *mă închin* (/in/ clino, -are); *Indrea* adică sărbătoarea sfîntului Andrei (/ Sanct / — Andreas); *înger* (angelus); *lege* (lex, legis); *martur* (martur); *păcat* (peccatum); *păgîn* (paganus, adică locuitor al unui pagus, deci sătean); *păresimi* (quadragessima); *părinte* (parens, parentis); *Paște* (Paschae); *preot* (pre (s) byterum); *a răposa* (repausare); *rugăciune* (rogationem); *tîmplă* (templum), *vărgură* (virgo, virgula); *zău* (per Deum). Cuvîntul *sînt* (santus, din sanctus) s-a păstrat numai în unele nume de săr-

bători: *Sînvăsii*, *Sîntioan* (Sîntion), *Sîngiorgiu*, *Sînziene* (24 iunie; e și nume de plantă), *Sîntilie*, *Sîntamaria*, *Sîmedru* (Sumedru) pentru Sf. Dumitru, *Sînnicoară*, *Sîmnicoară* pentru Sf. Nicolaie; la aromâni și *Stăvineri* (Sfînta Vineri) și *Sămădrean*, cu înțelesul de Octombrie, luna lui Sîmedru.

În rezumat deci: creștinismul a fost cunoscut în Dacia încă din timpul dominațiunii romane; convertirea în masă însă a populațiunii daco-romane din stînga Dunării s-a făcut între 350 și 450, cu ajutorul misionarilor, dintre care cel mai însemnat este Niceta din Remesiana. Creștinismul a trebuit să primească o sumă de termeni păgîni la care lumea ține fiindcă se obișnuise cu ei. Sîntem, în această parte a Europei, cei mai vechi creștini: creștinismul, ca și graiul nostru, este *de caracter latin*. Popoarele vecine au primit noua credință mult mai tîrziu, printr-o hotărîre de sus, a puterii politice, a șefului statului respectiv. La români creștinismul s-a difuzat fără ordinul și intervenția factorilor politici, s-a menținut și s-a amplificat treptat la nivelul comunităților urbane și rurale. (Tîrziu de tot, după constituirea statelor independente ale Țării Românești și Moldovei, domnia — adică autoritatea politică centrală a statului — intervine pentru a obține recunoașterea de către Patriarhia din Constantinopol, a mitropolitului — adică a șefului bisericii muntene sau moldovene).

Legăturile cu țărmul drept al Dunării, sub raportul bisericesc, au căpătat și o consacrare oficială, de ordin administrativ. Împăratul Justinian (527—565) a creat arhiepiscopia Justinianei Prime care cuprindea Dardania, Dacia mediterranea, Dacia ripensis, Moesia prima, Praevalitana, Macedonia, o mică porțiune din Panonia în care se găsea „civitas Bacensis" și — fapt foarte important — o fîșie de pămînt *în stînga Dunării*, *în Banat*, cu localitățile Literata și Recidiva. Credem că se pot adăuga la acestea și părțile dinspre Dunăre ale Olteniei, cu Drobeta, unde s-au găsit resturi arhitectonice creștine din secolele IV—VI, cu Sucidava, unde săpăturile au dat la iveală o bazilică creștină din sec. al VI-lea. De arhiepiscopul Justinianei Prime, cu reședința în Serdica (Sofia), aveau să asculte așadar toate aceste ținuturi.

În Dacia Pontică sau, cum i se spunea, arhaizant, în vremea aceea, în Scythia Minor, era un episcopat cu reședința în Tomis. Cunoaștem o serie de episcopi de aici, de la *Evangelicus*, pe timpul lui Diocletian, pînă la *Valentinianus*, care păstorește pe la jumătatea secolului al VI-lea. Ni s-au păstrat și numele a trei martiri: *Chiril*, *Chindeas* și *Tasios*, din Axiopolis în timpul persecuțiilor lui Dioclețian, precum și numele altor doi, din Halmyris (lîngă Histria), anume *Epictet* și *Astion*. Iar în 1971 s-a descoperit la Niculițel (jud. Tulcea), sub altarul unei vechi bazilici, o criptă cuprinzînd rămășițele a patru martiri creștini și o inscripție arătînd numele lor: *Zotikos*, *Attalos*, *Camasis* și *Filippos*. Și aceștia par a fi pierit în vremea persecuțiilor lui Dioclețian; nu e exclus însă să fie dintr-o epocă anterioară. Bazilica s-a ridicat pe locul criptei, în secolul al IV-lea, după anul 313, mai probabil în a doua jumătate a secolului. În legătură cu acest lăcaș și cu cele refăcute ulterior pe locul lui este cel de al doilea nume al Niculițelului anume: *Mănăstirişte*.

Ambele nume le găsim în harta statistică rusă, ridicată în 1828—1832 și publicată în 1835. Un izvor istoric din 1599 pomenește cel de al doilea nume sub forma „Monaster"; la fel apare el în hărți din 1744, 1769 și 1774.

BIBLIOGRAFIE

V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911, XVI + 223 p. in 8°; J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*, Paris, 1918, IV + 667 p. in 8°; R. Netzhammer, *Die christlichen Altertümer der Dobrudscha*, București, 1918, VII + 223 p. in 8°; Hyppolyte Delehaye, *Les martyrs Epictète et Astion*, în *Bull. Sect. Hist. Acad. Roum.*, XIV (1928), p.1—5; N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, ed. 2, vol. I, București, 1929, 432 p. in 8°; J. Zeiller, *Le site de Justiniana Prima*, în *Mélanges Diehl*, vol. I, Paris, 1930, p. 299—304; Matthew Spinka, *A history of Christianity in the Balkans*, Chicago, 1933, 202 p. in 8°; Anton Velcu, *Contribuții la studiul creștinismului daco-roman*, sec. I—IV d. Hr., București, 1934, 74 p. in 8°; D. Russo, *Inscription grecque de Tomis*, în *Istros*, I (1934), p. 175—178; J. Zeiller, *L'expansion du christianisme dans la péninsule des Balkans du I-er au V-e siècle*, în *Rev. Balk.*, I (1934—1935), p. 414—419; Aurelian Iordănescu, *Observațiuni asupra creștinismului daco-roman*, în *Revista Clasică*, XI—XII (1939—1940), p. 193—204; Kurt Horedt, *Eine lateinische Inschrift des 4 Jahrhunderts aus Siebenbürgen*, Sibiu, 1941, 8 p. in 8° (extras din *Anuar. St. Clas.*, IV); B. Mitrea, *O gemă creștină din Turda*, în *Rev. Ist. Rom.*, XVI (1946), p. 51—62; M. Macrea, *A propos de quelques découvertes chrétiennes en Dacie*, în *Dacia*, XI—XII (1945—1947), p. 281—302; Gr. I. Moisescu, Șt. Lupșa, Al. Filipaşcu, *Istoria bisericii române*, I, București, 1957, 464 p. in 8°; I. Barnea, *Date noi despre Axiopolis*, în *S.C.I.V.*, XI (1960), 1, p. 69—80; I. Barnea, *Monumente de artă creștină descoperite pe teritoriul Republicii Populare Române*, în *Studii teologice*, XVII (1965), 3—4, p. 133—181; D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966, p. 141—158; D.M. Pippidi, *În jurul izvoarelor literare ale creștinismului daco-roman*, în *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1967, p. 481—516; Victor H. Bauman, *Bazilica cu „martyricon din epoca romanității târzii, descoperită la Niculițel (jud. Tulcea) în Bul. Mon. Ist.*, XLI (1972), 2, p. 17—26; Diac. P.I. David, *Primii martiri cunoscuți pe teritoriul patriei noastre;* în *Mitropolia Olteniei*, XXIV (1972), 3—4 p. 277—281; Pr. N. Șerbănescu, *Cu privire la cei patru martiri creștini din bazilica de la Niculițel (jud. Tulcea)*, ms. 1973.

ÎNDELETNICIRILE PRINCIPALE ALE ÎNAINTAȘILOR ÎN RĂSTIMPUL 275 — 1241

În tot răstimpul dintre Dacia romană
și întemeierea statelor românești
înaintașii noștri au practicat fără întrerupere
străvechile lor îndeletniciri

În lungul răstimp de aproape un mileniu cît au venit asupra lor valurile popoarelor migratorii, înaintașii noștri, la adăpostul cetății carpatice și al pădurilor întinse ce acopereau nu numai muntele, dar și dealurile și o mare parte a cîmpiei — Vlașca și Vlăsia sînt la șes! — și-au continuat îndeletnicirile lor de seamă, fără întrerupere. Au fost *plugari* cultivînd străvechile grîne, urcînd adesea cu lanurile de mei și de secară sus pe clinele munților, pînă la 1200—1300 de metri înălțime; răzoare înalte, străvechi, ce se pot observa bine pînă în zilele noastre în Carpați și în Munții Apuseni, sînt mărturia acestei îndeletniciri milenare a înaintașilor. S-au folosit întîi de *aratru* roman, apoi, începînd din secolele X—XI, de unealta mai perfecționată care a fost *plugul*; originea numelui acestuia din urmă e controversată.

Prezența însăși a uneltelor agricole arată practicarea metalurgiei în toată perioada migrațiilor. Iar continuitatea ei din antichitate se adeverește prin terminologia meșteșugului, derivată din latină. *Faur* vine nemijlocit din faber; *făurar* are și sufixul *ar* caracteristic limbii române. Faurii au lucrat *fierul* (ferrum), încălzindu-l cu *cărbuni* (carbo-carbonis), pregătit de *cărbunari* (carbonarius), în *cuptorul* (coctorium) de redus minereul. Partea centrală a cuptorului este *vatra* — străvechi nume, de dinaintea cuceririi romane; *zgura* rezultată din reducerea minereului aparține aceluiași fond lexical (dacă nu derivă din latinescul scoria); focul este activat cu ajutorul *foiului* sau a *foalelor* (de la foles). Denumirea generică a uneltelor: *fiiarăle* (aflat într-un document din 6 septembrie 1757) ne trimite tot la ferrum; *cheia* la clavis; *cuțitoaia* la cotitus; *foarfecele* la forfex. Terminologia românească a făurăriei o regăsim și într-un inventar de pe domeniul Hunedoarei (la 1700) unde textul, redactat în maghiară, inserează numiri direct în română: *bucata* — masa pe care curge fonta topită; *forma* și *fundul* — două unelte; *fața* — o tablă de fier; *ursul* — bucata mare de fier ce se scoate din cuptor și se bate cu ruda pentru desprinderea zgurii; *purtătorii* ce transportă minereul (derivate din buccata, fundus, facies, ursus, portatorius). Au fost adoptați, în împrejurările de viețuire ale poporului nostru, și termeni tehnici

din slavonă (ciocan, cleşte, daltă, nicovală, pilă, priboi, sfredel, tocilă), din germană (raşpă, şurubelniță) şi din maghiară (ilău).

Grînele obținute au continuat să le macine la *morile de apă*, frecvente atît de o parte, cît şi de alta a Carpaților, înşirate de-a lungul numeroaselor cursuri de apă, mori care au înlocuit, în multe părți ale ținutului carpato-dunărean, străvechile rîşnițe mişcate de mîna omului. Cînd s-a produs această înlocuire în ținuturile româneşti? Cît este de veche moara de apă în aceste ținuturi? Punem întrebarea, deoarece, în ultimul timp, s-a exprimat părerea că înlocuirea s-a produs nu în epoca dacoromană, aşa cum rezultă din terminologia romanică a morii şi cum cred o serie de cercetători români, ci în cursul evului mediu, începînd, după unii, din secolul al VIII-lea, după alții, abia din secolul al XII-lea. Spre a putea da un răspuns întemeiat la întrebarea de mai sus, e necesar să examinăm, fără idei preconcepute, faptele, indiferent de natura lor: mărturii istorice, lexic şi locuțiuni populare, toponimie.

O primă constatare: moara de apă era cunoscută în imperiul roman *încă din secolul întîi înainte de era noastră*. Ne-o spune lămurit scriitorul antic Vitruvius, trăitor în acea vreme, autor al vestitei lucrări „Despre arhitectură". El descrie în detaliu o moară de apă, arătînd cum roata, lovită de şuvoiul de apă, mişcă o roată dințată, iar aceasta, prin intermediul altei roți dințate, cuplată cu prima, face să se învîrtească pietrele de moară. Şi Vitruvius adaugă că această instalație tehnică, pe care el o numeşte „machina" — de unde verbul „machinare" din care derivă românescul „a măcina" — nu e vreo curiozitate, vreo instalație rară, *ci una de întrebuințare curentă*. Iată propriile-i cuvinte în traducere: „Şi tot aşa sînt nenumărate alte feluri de maşini despre care nu e nevoie să vorbim, căci ne sînt cunoscute, fiindu-ne zilnic sub mînă, precum morile, foalele ferarilor, carele, trăsurile cu două roți, strungurile şi altele, care au o întrebuințare comună, potrivit cu deprinderile noastre". Aşadar, moara de apă reprezenta, după afirmația categorică a lui Vitruvius, o tehnică general cunoscută şi răspîndită în secolul întîi înaintea erei noastre. Ceea ce înseamnă că dacă ea nu va fi fost cunoscută de daci în aceeaşi vreme — ipoteză plauzibilă, date fiind cele ce ştim despre viața lor materială, despre capacitatea lor „politehnică" şi despre mulțimea cursurilor de apă ale pămîntului lor, apoi cu siguranță ea a fost introdusă în Dacia Traiană de către coloniştii veniți în mare număr „din toată lumea romană". Prin urmare, moara de apă a existat în ținutul carpato-danubian în secolele II şi III ale erei noastre: acesta e un fapt indubitabil.

De aceea ni se pare neîntemeiată afirmația lui John D. Bernal, care în *Ştiința în istoria societății*, Bucureşti, 1964, după ce recunoaşte că moara de apă aparține antichității clasice şi citează pe Vitruviu, susține totuşi (p. 233) că „moara are dreptul să fie considerată un mecanism medieval, deoarece numai în evul mediu a ajuns să fie folosită pe scară mai largă. Au existat puține mori în epoca romană — continuă Bernal argumentarea sa — deoarece cursurile de apă nu erau destul de potrivite, iar pentru efectuarea muncilor se puteau găsi totdeauna sclavi în jurul Mării Mediterane". Argumentul privind cursurile de apă e *neîntemeiat*, deoarece ele au fost aceleaşi şi în evul mediu ca şi în epoca romană. Rîurile şi fluviile din Galia,

Anglia, Dacia medievală n-au diferit de cele ale epocii imperiale. Cît despre argumentul sclavilor, el e infirmat de faptul că, pe de o parte, sclavii, frecvenți în marile orașe și pe latifundii, erau mult mai rari și adesea nu existau în numeroasele *sate* ale imperiului, iar pe de altă parte de afirmația lui Antipatros, poetul grec contemporan cu Cicero, arătînd că moara de apă pentru măcinarea cerealelor înseamnă eliberarea sclavilor (de o muncă grea!) și vestirea epocii de aur.

Există oare vreun motiv să credem că odată introdusă în Dacia, ea a încetat să mai fiinţeze după ce, la 271—275, legiunile și administrația au fost retrase pe malul drept al Dunării? Nu există nici un motiv, deoarece moara de apă nu era o instalație tehnică exclusiv orășenească, ci ea se întîlnea deopotrivă la țară, oriunde să găsea un curs de apă potrivit. Dealtfel, avem astăzi dovezi certe, de ordin arheologic, că viața orășenească n-a încetat în Dacia, odată cu retragerea legiunilor, ci ea a continuat, evident în forme mai modeste, secole de-a rîndul. Există, în schimb, un argument foarte puternic în sensul *continuității acestei mori de apă și anume terminologia esențială a ei, terminologie care este de origine latină.* Într-adevăr, să pornim de la termenul generic al întregii instalații: *moara*; el vine din *mola*, termen vechi latinesc, întîlnit la Cicero și la Ovidiu, mai vechi decît echivalentul molendinum, documentat în secolele IV—V și din care a derivat francezul moulin. La poporul român nu există un termen derivat din molendinum, ci numai acela de *moară* — din moala — care are înțelesul de moară de apă; pentru instalația mai simplă, mișcată de mîna omului, se întrebuințează termenul special *rîșniță*, luat de la vechii slavi. Părțile esențiale ale morii au, de asemenea, numiri de origine latină: *roată* din *rota*; *cupă* din *cuppa*; *dinte* din *dens, dentem* și *măsea* din *maxilla* — în documentele medievale românești, cînd stăpînirea voia să desființeze moara cuiva, așezată pe nedrept sau greșit, atunci trimitea un agent executiv să strice „dinții" sau „măselele" sau „inima" (lat. *anima*) morii; apoi *piatră* din *petra* — cea de jos purtînd numele de *stătătoare*, din *sto, stare*, iar cea de sus de *alergătoare*, din *allargare*, după aceea *fus* din *fusum*, *strat* din *stratum*, în sfîrșit termenii tehnici, mai puțin cunoscuți de marele public, dar designînd anumite părți ale instalației morii, adică: *braț* din *brachium*; *cai* sau *căluși* din *caballus*; *coardă* din *chorda*; *spetează*, format din spată care, la rîndu-i, derivă din *spatha*; *scuturătoare* derivată din a scutura, *excutulare*; *chingă* din *clinga* (= *cingula*); *fruntar* din *frontale*; *ciutură* din *cytola*; *cruci* din *crux, crucem*; *căpăstru* din *capistrum*; *buric* din *ombilicus*; *prefuste* din *fustis* plus prefixul; *brotac* din *brotacus*; *broască* din *brosca*. Și n-am amintit de *casa* morii, de pereții ei, de *masa* pietrelor. Lista e concludentă: terminologia esențială a morii de apă este de origine latină. Să presupunem acum că românii n-ar fi cunoscut această instalație tehnică înainte de secolul al VIII-lea sau chiar înainte de al XII-lea, cum vor amintitele opinii, deci că ar fi introdus-o abia atunci și anume de la unul din popoarele înconjurătoare. Cum se explică, în cazul acesta, că n-au împrumutat și terminologia esențială de la respectivele popoare înconjurătoare? Se știe că atunci cînd introduci o inovație tehnică, introduci și terminologia aferentă. Ceea ce nu e cazul cu moara de apă.

Dar vechimea acestei mori mai rezultă și din alte trei fapte. Primul este în legătură cu denumirea generică *moară*, care se dă la români la tot felul de instalații tehnice. Izvoarele istorice știu, de pildă, de *morile de hîrtie;* una era lîngă Brașov, în apropierea ei au avut loc două bătălii victorioase ale voievodului Țării Românești, Radu Șerban, în 1603, și 1611; o moară de hîrtie e amintită în 1646, pe valea Oltului, în regiunea Călimăneștilor; o a doua pe aceeași vale, lîngă Rîmnicul Vîlcii, în 1673. Mai erau apoi mori de *argăsit* sau de *tăbăcit*, în Transilvania, în secolele XIV—XV. În Țara Românească, voievodul Mihai Sutzu acordă, în 1792, scutiri de dări pentru lucrătorii celor două „mori de arpăcaș" pe care vel logofătul Scarlat Greceanu le avea în satele Agești (Ilfov) și Cornești (Dîmbovița). Erau și *mori de oloi* sau oloinițe și chiar „mori de prav" (de pușcă); pînă și meșterii de la piue și de la fierăstraie erau numiți adeseori „morari". Dar pentru ca termenul de moară să capete o asemenea extensiune, să ajungă a desemna tot felul de instalații tehnice, aceasta înseamnă că moara și anume moara de apă — cea de vînt și cea cu cai e mult mai puțin răspîndită — a fost foarte veche la noi și a reprezentat instalația tehnică prin excelență.

Al doilea fapt e de ordin toponimic. Ne referim anume la denumirea *Rî de moare* din Țara Hațegului, denumire care — așa cum au arătat filologii clujeni — denotă o foarte mare vechime, derivînd dintr-un latin popular *ri(v)u de molae.* Un asemenea „rîu de mori" constatăm și în nordul fostului județ al Mușcelului cu numele caracteristic și străvechi „Bătrîna". Nu departe, spre apus, găsim așezarea voievodală, cu nume iarăși străvechi „Curtea de Argeș".

Al treilea fapt, denotînd și el o mare vechime a morii de apă, este mulțimea de proverbe, zicale și expresii în legătură cu această „măiestrie" românească. „A-i veni apa la moară", adică a avea o conjunctură favorabilă, „a tăia cuiva apa de la moară" adică a-i crea o situație defavorabilă, „îi umblă moara" adică îi merge bine, „i-a stat moara" adică îi merge rău, „la rea moară a dejugat" adică rău a nimerit; „trăiește ca găina la moară" adică trăiește în belșug, „a ajunge de la moară la rîșniță" adică a decădea, „la moară cin-se duce, se umple de făină", referindu-se la consecințele inevitabile ale unei situații, „moara bună macină orice", apoi, în altă ordine de idei, „cine se-nsoară trebuie să aibă de moară", adică trebuie să fie în stare să-și ție casa, „cînd se-nsoară, nu-i de moară" adică nu te duci la moară într-o asemenea împrejurare, „se potrivește ca mireasa la moară", „îi merge gura ca o moară stricată" și atîtea altele, din care unele foarte expresive. Nu cunosc nici o altă „măiestrie" sau unealtă românească de care să se lege o asemenea bogăție de zicale populare.

Concluzia cred că e limpede: moara de apă nu reprezintă un împrumut străin, al secolelor VIII—XII, ci o moștenire din epoca daco-romană, așa cum o dovedește terminologia esențială a ei, precum și o serie de fapte de alt ordin.

Persistența la români a morii de apă în cursul evului mediu timpuriu, ca o moștenire daco-romană, n-are nimic surprinzător; ea s-a păstrat și la alte popoare europene. Astfel, de pildă, în Anglia, sînt înregistrate de „Domesday Book" — registrul cadastral din 1086 — circa 5 000 (cinci mii) de

mori, ceea ce revine o moară la aproximativ patru sute de locuitori. Este incontestabil că acest mare număr de mori engleze continuă pe cele din epoca dominației romane. Tot așa s-a întîmplat și în ținutul carpato-dunărean. D n acest ținut, moara de apă s-a răspîndit spre nord și est, în ținuturile vecine ale Galiției, Podoliei și Volîniei, unde această instalație hidrotehnică a putut să existe în secolele XI—XII.

Pe lîngă cultivarea cerealelor, înaintașii noștri au continuat să lucreze vița de vie în podgoria ce încingea și atunci ca și azi munții în Țara Românească și în Moldova precum și pe podișul Transilvaniei. E semnificativ că alături de numele *dacic*, *strugure*, s-a păstrat și un nume, de origine latină, al lui, *poamă*. Acest termen dialectal — se întrebuințează în Moldova — arată rolul de seamă pe care l-a avut rodul viței de vie între toate fructele pămîntului românesc. Căci latinul pomum, poma, înseamnă, nu numai fruct cu sămînță sau sîmbure, dar și orice *fruct în genere;* și tocmai acest termen generic a fost ales de unii dintre înaintașii noștri pentru a designa strugurele. Dealtfel, alături de butuc și curpen, ambii dacici, s-au păstrat din latină *via* (vinea), *vița* (vitis) cu *rădăcina*, *trunchiul* (trunculus) și *coarda* (corda); *parul* pentru ridicatul viței (palus); *culesul* (colligare); *călcatul* strugurilor după cules în *călcătoare* (calcare, calcatura); punerea în *bute* (buttis); tot latini sînt: *must*, *vin*, *beat*, *beți*v, *a îmbăta*.

Înaintașii noștri au continuat să sădească *pomi* — marea majoritate a acestora avînd nume latine — și să cultive *legume* — cele esențiale avînd iarăși nume latine (vezi și mai sus, p. 120). Au fost *păstori* sau *păcurari* — ambii termeni sînt latini — practicînd milenara transhumanță — de primăvară pînă toamnă pe plaiurile cu iarbă îmbelșugată, de toamnă pînă primăvară în locurile mai „văratice" din lunca Dunării și de pe malul Mării, transhumanță care n-are nimic de a face cu „nomadismul", ea desfășurîndu-se în aceleași locuri, pe drumuri știute, cu aceeași regularitate și vigoare ca și muncile plugarului (vezi fig. 123—129). Din aceste vremuri datează cunoscutele „drumuri ale oilor", pomenite în documente; unul din ele răspundea la „Vadul oii" la Dunăre, locul unde Dunărea Veche și Borcea se unesc spre a se despărți iarăși puțin mai spre miazănoapte. Adăugăm că transhumanța implică *locuința stabilă a restului familiei*, care stă permanent în satul din regiunea muntoasă sau a dealurilor înalte. Terminologia de bază arată — și în acest sector principal de producție — o practică neîntreruptă. Dacă *oaie*, *berbec*, *miel*, *capră*, *ied*, *a mulge*, *lapte*, *caș* și *staul* sînt latine, în schimb *țap*, *vătui* (mielul de un an) și *bască* (lînă tunsă de pe oaie) sînt tracodacice. Tot dacici sînt: *baci*, *căciulă*, *ghioagă*, *stînă*, *țarc*, *strungă*, *mărcat* (lapte covăsit), *rînză*, *străgheată* — lapte mai consistent din care se desparte cașul folosit la prepararea *brînzei; urdă*, *cață* (băț lung de cca 2 m cu un cîrlig în vîrf cu care se prind oile), *căpușe*, *gălbează*.

Au fost apoi, acești înaintași ai noștri — ca și strămoșii geți — *vestiți crescători de vite albe și de cai* — prăsile binecunoscute și prețuite de vecini. Boii puternici, cu coarnele larg desfăcute și „caii buni de țară" făceau fala ținuturilor unde se va întemeia Moldova, după cum Bărăganul, în special partea lui dintre Ialomița și Siret era patria herghelиilor și preucilor de cai.

În pădurile numeroase de fag și de stejar, erau trimiși să se îngrașe, din jir și ghindă, rîmătorii sau mascurii. Au știut să îngrijească înaintașii numeroșii stupi din prisăcile presărate pe marginile întinselor fînațe și prin poienile pădurilor, așa cum făcuseră, încă pe vremea lui Herodot, geții sau dacii.

Au pescuit în Dunăre, în bogatele ei bălți, în afluenții ei, în limanurile de la malul mării și pe întinsul mării însăși. Ca și în alte sectoare importante de activitate, unii termeni fundamentali sînt transmiși din îndepărtata antichitate: *baltă, cîrlig, gard, melc, pîrîu* sînt considerați dacici — îndeosebi baltă și gard care arată practicarea pescuitului în lunca dunăreană în toată perioada anteromană. Mai numeroase sînt, firește, cuvintele latine. În primul rînd, termenul generic de *pește* (din piscis — piscem), care, la rîndu-i, a dat multe derivate (ceea ce-i atestă și vechimea în vocabular): pescar, pescărită, pescărie, pescuit, peștișor, pescuț, pescos, pescărel, pescăruș. După cum numele pescarilor specializați s-au format prin adăugarea sufixelor latine -ar și -er: păstrăvar, plăticar, răcar, undițar, vîrșar, mrejar, coticer și orier. Aceluiași fond lexical aparțin: *lapți* (din lactes), bășica (înotătoarea — din bessica-vessica) și probabil crap, somn și plătică (asupra acestora trei din urmă există încă discuții). Dintre unelte, poartă nume latine: *sacul* (din sacus), avînd ca părți componente *cercul* sau *arcul, coarda, frîna* și *coada*, apoi *rețeaua* (din retella derivat din retes), *furca* sau *ostia* (pentru prinderea peștilor în apa limpede a pîraielor), *oria* — plasă folosită la Dunăre sau în lacuri. La acestea, se adaugă terminologia adoptată din perioada conlocuirii româno-slave, dînd numele mai multor pești din apele noastre (nisetru, viză, cegă, știucă, lin, babușcă, clean, mreană, păstrăv, lostriță, lipan, zglăvoacă etc., precum și icre), ca și a unor unelte de pescuit (undiță, năvod, plasă, mreajă, vîrșă, vintru, mingioc, juvelnic etc.). Terminologia slavonă, adoptată în secolele VI—IX prin acțiunea mai multor factori,—în primul rînd ca o consecință a coexistenței politico-sociale a celor două popoare — ne sugerează nu numai însemnătatea pescuitului pentru hrana locuitorilor, autohtoni și migratori, dar totodată și felul în care această milenară îndeletnicire s-a reflectat în sfera raporturilor sociale, cînd slavii, ca element dominant, au impus străromânilor plata unor anume dijme și efectuarea unor prestații. Îndeplinirea, generații de-a rîndul, a unor astfel de obligații, și-a aflat corespondentul și în lexic unde noii termeni au înlocuit pe cei anterior folosiți: ca de exemplu *undița*, care era cunoscută de autohtoni încă de milenii.

Deopotrivă, pe cursurile de apă au fost ridicate iezături pentru a putea, pe de o parte, mișca morile de măcinat grîul, meiul și secara, pe de altă parte, pentru a avea belșug de pește în heleșteie sau iazuri.

Primele mențiuni de asemenea *iazuri* privesc Transilvania și datează din secolul al XII-lea; convingerea noastră este însă că și dincoace de Carpați, în special în Moldova, vor fi existat pe atunci astfel de iazuri. Printr-un document din circa 1169 se întărește mănăstirii din Sîniob posesiunile date de regele Geza, posesiuni între care este și „iazul Saard" („piscina Saard"), apoi „lacul (tăul) Pecenegului" cu cinci gospodării și „*Suur cu douăsprezece case de pescari și cu un iaz*" („piscina"). Toate aceste sate și iazuri se aflau în Bihor, în partea de nord-vest a Transilvaniei, unde a continuat să existe

pînă în vremea noastră mănăstirea de la Sîniob. Documentul este important nu numai pentru că atestă existența de *iazuri*, redate prin termenul tehnic latin „piscina", dar și prin aceea că menționează *„12 case de pescari"* într-un sat, ceea ce arată o specializare a respectivilor locuitori, așa cum în alte sate din același document, se amintesc case de podgoreni. Urmează documentul din 30 septembrie 1176 care amintește de pescăria de la „Keresztes", probabil „Cristișul" de mai tîrziu din preajma Turdei, apoi documentul din 1177 privind un helești la Turda, în sfîrșit documentul din 1181, prin care se întărește mănăstirii întemeiate de comitele Culchey lîngă rîul Someș posesiunile ei, între care „helești *Aria care este întreg al mănăstirii*". Helești se afla lîngă satul „Mies Eger", în regiunea mănăstirii, deci în Transilvania de miazănoapte. I se mai întărește de asemenea un „prediu", adică un teren al cărui hotar merge „pînă la capătul helești Mesteri", apoi „spre helești... Saar". Iată dar dovedită existența helești și în altă parte a Transilvaniei, în regiunea Someșului. Urmează documentul din 1197 privind „piscinele" și „tăurile" deci helești și lacurile de la Asinip, azi sat făcînd parte din comuna Ciuguzel, în preajma Aiudului.

N-au uitat înaintașii noștri să scoată din adîncul pămîntului *sarea* cea de toate zilele și cu nume latin — dar în unele locuri ca în Vrancea, la *Valea Sării*, și pe malurile Buzăului au exploatat-o chiar la fața pămîntului, ea formînd aci masive aparente — apoi *aurul* și *argintul*, *fierul* și *arama*, *cărbunele*, *piatra* și *păcura*, toate aceste bogății miniere purtînd iarăși nume latine. Dar aurul au continuat să-l strîngă și din nisipul unor rîuri de munte. Au practicat fără întrerupere străvechile, *meserii* sau *măiestrii*, aceste două numiri generice fiind iarăși latine. Într-adevăr, meserie, cuvînt format în limba română străveche, vine de la *meser* plus sufixul, iar meser, atestat sub această formă în Psaltirea Scheiană, nu e decît latinul *miser*, omul sărman sau sărac, mărturie a unei epoci în care, în societatea sclavagistă romană, meseria nu era practicată decît de oamenii de jos, sărmani, nobilii rezervîndu-și cariera armelor și cea politică-administrativă. În ce privește pe *măiestru*, el se trage din latinul vulgar *maister* care la rîndu-i vine din latinul clasic *magister*. Termenul, înlocuit, în genere, mai tîrziu, prin sinonimul, dar de altă origine, meșter, s-a păstrat pînă astăzi în anumite domenii, cum e acela al folclorului, care știe de „pasărea maiastră" — imortalizată de Brâncuși — sau domeniul pescuitului, unde uneltelor diverse de prins peștele — undiță, plasă, vîrșă etc. — li se spune, cu un termen colectiv, *„măiestrii"*. Cu această ultimă accepțiune îl găsim în actele noastre vechi; așa de pildă, într-un act din 1604, iulie 16, prin care Ieremia Moghilă, domnul Moldovei, întărind mănăstirii Secul pîrîul Secului și apa Neamțului, cu toate izvoarele lor, pînă la obîrșie, hotărăște ca nimeni să nu aibă voie a prinde pește în aceste ape, fără voia călugărilor. „Și pe cine vor afla acolo prinzînd pește — continuă domnul — să aibă a-i lua *toate măestriile* și tot ce se va afla la ei". Tot astfel, printr-un hrisov din 1613, februarie 9, Ștefan Tomșa, întărind mănăstirii Galata partea ei de pescuit dintr-un iezer, precizează: „Nimeni să nu aibă voie a prinde

peste acolo, *cu nici o măestrie*, fără să dea dijma cuvenită mănăstirii". E interesant de remarcat că, deși ambele acte sînt, după obiceiul cancelariei domnești de atunci, scrise în limba slavă, totuși termenii *măestrii* și *măestrie* n-au fost traduși, ci reproduși în forma lor străveche, românească. Semnalăm și substantivul *„măestrilea"* cu înțelesul de „pescuit cu măestrii", substantiv care apare în scrisoarea trimisă la 31 mai (circa 1640—1650), de vornicul de Cîmpulung bistrițenilor, în Transilvania: „Au înțăles Măria Sa Vodă pentru hotarul Moldavi(i) că-l calcă oameni(i) dumnilor voastri cu bucatilea și cu măestrilea", ceea ce înseamnă „cu vitele și cu pescuitul cu măiestrii".

Din termenul generic „măiestru" s-a format în vechime în limba noastră adjectivul „măiestrit", cu înțelesul de „lucrat cu îngrijire" sau „de calitate superioară". Astfel, el apare în hrisovul de organizare a flotei comerciale de Dunăre din Țara Românească, hrisov datat 23 noiembrie 1793, în care e vorba de „șăici măiestrite".

Continuînd așadar să practice vechile meserii, înaintașii noștri, în lungul răstimp ce desparte părăsirea Daciei de primele formații politice românești, au fost, mai departe, olari, fierari și lemnari, tîmplari și zidari, au făcut arcuri, săgeți și „cucure" sau tolbe de păstrat săgețile, au ascuțit spade, au țesut și cusut veșminte, au lucrat pielea și lîna, cînepa și inul, într-un cuvînt au făcut tot ce era de trebuință pentru a duce un trai decent. În legătură cu lucrul veșmintelor, semnalăm existența unor instalații hidrotehnice, cu nume *latin*, care ca și moara de apă, și-au urmat neîntrerupt ființa în cursul mileniului sus-amintit. E vorba de *piuă* și de *vîltoare* care serveau la împîslitul sau îngroșatul și bătutul țesăturilor de lînă. Primul termen derivă din* *pilla* care, la rîndu-i, e un diminutiv din *pila;* cel de al doilea din* *voltoria*. Adeseori, piuele erau așezate pe cursurile de apă, alături de mori. În Vrancea, întîlnim în documente denumirea de „vistere" dată instalațiilor hidrotehnice în care se prelucrau țesăturile; acest termen, avînd ca etimon latinul *vestis*, care înseamnă „veșmînt", este o dovadă în plus a continuității îndeletnicirii în legătură cu lucrul țesăturilor (vezi fig. 130—138).

Prisosul lucrului și al bogățiilor lor, înaintașii noștri au continuat să-l vîndă: au fost deci *negutători* — termenul e de origine latină — cumpărînd, în același timp, cu banii cîștigați, mărfuri și produse străine: țesături și podoabe, mirodenii, fructe, vinuri și untdelemn de la miazăzi. Stau mărturie al acestui negoț numeroasele tezaure monetare găsite pe tot întinsul patriei, tezaure cuprinzînd monede de aur, de argint și de bronz, mai întîi din epoca romană tîrzie, apoi din epoca bizantină. Stau mărturie și termenii latini *a vinde* (vendere), *a cumpăra* (comparare), *lucru* (în sensul de cîștig — de la lucrum), *a schimba* (excambiare), *preț* (pretium), *a împrumuta* (impromutare), *a cîștiga* (castigare). De asemenea, datînd din vremea conlocuirii româno-slave, cuvintele *tîrg* (locul unde are loc negoțul), *vamă* (taxa dată la vînzare-cumpărare), *a plăti* (operațiunea cînd se dau banii), *a tocmi, dobîndă, marfă, zbor* și *nedeie*. După cum practicarea schimbului de mărfuri este atestată și de termenii intrați în limba română din greaca-bizantină: *arvună, drum, ieftin, cîntar, litră, aspru* (monedă), *rodie, migdal, chitră, lămîie,*

orez, mirodenii, mir, piper, zahăr, săpun, prăvălie, camită etc. (termeni cunoscuți, probabil, în secolele XII—XIII cînd descoperirile monetare și mărturiile scrise atestă frecvența negoțului cu ținuturile sud-dunărene). Și în tot acest îndelungat răstimp de o mie de ani, n-au încetat să *scrie*, căci altfel n-ar fi putut avea *cărțile* necesare slujbei în biserică, să citească aceste cărți și să socotească — să *adune*, să *scadă*, să *înmulțească* și să *împartă*: toți acești patru termeni sînt latini — pentru a-și purta *negoțul*.

Cronica maghiară a lui Simon de Keza, alcătuită în anii 1282—1285, ocupîndu-se de originea secuilor și de asocierea acestora cu triburile maghiare, arată că ei nu locuiau în cîmpia panonică, ci în munții de la margine, *împreună cu românii de la care au învățat scrierea acestora* („non tamen in plano Pannoniae, sed cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt, unde Blackis commixti literis ipsorum uti perhibentur"). Indiferent de localizarea „munților de la margine", dacă e vorba de nord-vestul Transilvaniei sau de estul ei, ceea ce trebuie relevat aci e faptul că românii își aveau, la finele secolului al IX-lea și în secolul al X-lea, *scrierea* lor, pe care au adoptat-o și secuii.

În ținutul carpato-danubian s-au copiat o seamă dintre cele mai vechi manuscrise slave bisericești; unul din acestea este așa-zisul *Manuscris de la Reims* (secolul al XII-lea) care cuprinde cuvintele românești *nici* și *spadă* și are forma genetivului egală cu a dativului. Un alt text slav vechi e *Rugăciunea sfîntului Sisinie* (popular: Sisoie!), în 184 de versete, scrisă pe foi de plumb în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, rugăciune găsită într-un mormînt din comuna olteană Budănești (jud. Mehedinți). Ea conține, repetat de două ori, și numele, articulat, al celui care a pus să se scrie rugăciunea: e „Gheorghie Bratul", român fără putință de îndoială.

BIBLIOGRAFIE

Lazăr I. Ciomu, *Un vechi monument epigrafic slav la Turnu Severin*, în *Rev. Ist. Rom.*, VIII (1938), p. 210—234; I.I. Russu, *Din trecutul păstoritului românesc* în „Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei" 1957—1958, p. 135—156; G. Giuglea, M. Homorodean și I. Stan, *Toponimia comunei Rîu de Mori (Țara Hațegului)*, în *Fonetică și dialectologie*, V (1963), p. 41—68; Daniel Popescu, *De la „De arhitectura" lui Vitruviu la toponimia românească*, în *Tribuna* din 9 iulie 1964, p. 10; John D. Bernal, *Știința în istoria societății*, București, 1964, XXVII + 700 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Istoria pescuitului și a pisciculturii în România*, I, București, 1964, 389 p. in 8°; N. Edroiu, P. Gyulai, *Evoluția plugului în țările române în epoca feudală*, în *„Acta Musei Napocensis"*, II, 1965, p. 307—344; Const. C. Giurescu, *Înțelesul topicului „Paring". Date despre agricultura românească din Carpați în evul mediu*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, București, 1965, p. 303—306; Haralamb Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea*, București 1965, 225 p. in 8°; Dinu C. Giurescu, Andrei Pănoiu, *Feronerie veche românească*, București 1967, 104 p. in 8° + 103 foto; Vasile Neamțu, *Contribution à l'étude du problème des instruments*

ratoires utilisés au Moyen Age, în *Revue Roumaine d'Histoire*, 1967, nr. 4, p. 533—552; I.I. Russu, *Limba traco-dacilor*, București, 1967, 253 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Istoricul podgoriei Odobeștilor din cele mai vechi timpuri pînă la 1918*, I, București, 1969, 550 p. in 8°; Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în Evul Mediu*, București, 1969, 460 p. in 8°; Nicolae Edroiu, *Despre apariția plugului în țările române*, în *Terra Nostra*, II (1971), p. 95—117; P. Diaconu, D. Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare*, I, București, 1972, 272 p. in 4°; Const. C. Giurescu, *Contribuții la istoria științei și tehnicii românești în secolele XV — începutul secolului XIX*, București, 1973, 266 p. in 8°; Dinu C. Giurescu, *Țara Românească în secolele XIV—XV*, București 1973, 496 p. in 8°; N. Smochină, *Studiu asupra primelor manuscrise slave din ținutul carpato-danubian* ms. 1973.

PRIMELE FORMAȚIUNI POLITICE ROMÂNEȘTI

Primele formațiuni politice românești au fost cnezatele și voievodatele, constatate documentar în secolele IX—XIII

Din cauza vitregiei vremurilor, fiind mereu „în calea răutăților", cum spune atît de sugestiv cronicarul moldovean Grigore Ureche, strămoșii noștri n-au putut întemeia de timpuriu un stat mai mare, mai puternic. Aveau însă organizații politice mai mici, numite cnezate și voievodate, după cum erau conduse de un cneaz sau un voievod, organizații constituite odată cu consolidarea structurii feudale a societății românești. Cneazul avea ca îndatorire mai însemnată să împartă dreptatea între ai săi; stăpînirea lui se întindea peste un ținut mai mic, de obicei peste bazinul unui rîu. Voievodul stăpînea un ținut mai mare, în care puteau intra mai multe cnezate. El ducea pe oamenii săi în război, de aceea i se spunea voievod (în limba slavă acest cuvînt înseamnă conducător de oaste). Așezămîntul voievodului este așa de vechi și de însemnat la noi, încît și după ce se întemeiază țările mult mai întinse și mai puternice ale Munteniei și Moldovei, domnii lor continuă să-și zică și voievozi sau mari voievozi. Asemenea și în Transilvania, unde și după instaurarea stăpînirii străine, ungurești, conducătorul țării se numea voievod, păstrînd vechiul titlu românesc.

COMUNITĂȚILE DACOROMANE ȘI ROMÂNEȘTI ÎNAINTE DE ÎNTEMEIEREA CNEZATELOR ȘI VOIEVODATELOR. Cum cele dintîi voievodate (ducate) sînt atestate documentar în Transilvania către finele secolului al IX-lea, iar cele din Țara Românească și Moldova mai tîrziu, în veacul al XIII-lea, se pune întrebarea care a fost organizarea comunităților dacoromane devenite ulterior românești în lungul răstimp al migrațiilor, pînă cînd cnezatele și voievodatele din Transilvania, Țara Românească și Moldova vor constitui realități deplin cristalizate? Și care au fost relațiile cu popoarele care și-au exercitat temporar dominația asupra teritoriilor românești?

În timpul îndelungatei perioade a migrațiilor, comunitățile românești și-au păstrat organizarea social-teritorială și militară care, întemeiată pe îndeletnicirile agricole fundamentale, a asigurat viața și continuitatea acestor comunități. Mărturie pentru acest răstimp în care documentele lipsesc aproape

complet, stau termenii rămași în limba română din vechea latină: *domn* (din *dominus*), *jude* (din *judex*) — cu înțelesul de stăpîn de țărani dependenți; *judec*, om liber, derivat tot din judex; țară din terra, *județ* și *ținut* ca formații teritoriale mai mari (din *judicium* și *tenetum*); *popor* (din *populus*), cu dublă accepțiune: 1) teritorială, însemnînd colectivitatea credincioșilor dintr-o parohie, ascultînd de un preot. 2) fiscală, membrii aceleiași colectivități dînd dijmele și efectuînd muncile cuvenite domniei și, înaintea acesteia, voievozilor sau cnezilor locali sau reprezentanților poporului dominator.

Pentru înțelesul fiscal al termenului *popor* citām două documente: 1) 1525 septembrie 8. Radu voievod dă episcopiei de Buzău, între altele, „un popor din județul Buzău, însă din partea de sus să muncească la morile episcopiei"; relevăm faptul că în acest document, scris în limba slavă, se întrebuințează chiar termenul românesc „popor", iar nu un termen slav, deoarece nu exista un asemenea termen, cu accepțiunea de la noi. 2) 1797, octombrie 8. Alexandru Ipsilanti voievod dăruiește mănăstirii din insula Patmos „unde se află și școala de învățătura cărții elenești" vinăriciul de la 27 de popoare din județul Dolj, popoare ale căror nume se înșiră.

Iar pentru organizarea militară: *oaste* (hostis, *cetate* (civitas), *spată* (spatha), *arc* (arcus), *săgeată* (sagitta), *măciucă* (matteuca), *fuști* (fustis), un fel de suliță, lance (lancea), *coif* (cofea), la care adăugăm mărturiile cronicilor ungare despre formațiile militare ale românilor transilvăneni, la finele secolului al IX-lea.

În ce privește judecata diferitelor pricini, trebuie observat în primul rînd că terminologia principală e toată de *origine latină:* a judeca, județ, lege, jurător, a jura, a cîștiga, a împăca, a pierde. O deosebită importanță are *judecata prin jurători*, adică printr-o număr de persoane de aceeași categorie socială ca părțile. Faptul că expresia consacrată pentru acest fel de judecată era „a lua legea" și că partea care pierduse putea cere un număr dublu de jurători, așadar „lege peste lege" spre a dovedi că are ea dreptate, *arată vechimea* și *caracterul instituțional* al acestei proceduri de judecată. Credem că ea datează din perioada de tranziție spre evul mediu timpuriu adică din perioada în care populația daco-romană din Dacia, după retragerea legiunilor și a administrației romane, a trebuit să găsească un sistem de judecată propriu, în afară de intervenția unui organ de stat. Judecata prin jurători era așa de veche și avea atîta putere în momentul formării cnezatelor și voievodatelor române, încît cîrmuitorii acestor formații au trebuit s-o recunoască, întocmai cum o vor recunoaște mai tîrziu, în secolul al XIV-lea, domnii Țării Românești și ai Moldovei. Așa se explică de ce aceștia nu pot să nu țină seamă de hotărîrea jurătorilor, ci trebuie s-o confirme.

Comunitățile românești, agricole, sedentare, s-au aflat în fața neamurilor migratorii cu o putere de șoc mult superioară: *a cotropi* a intrat în limba română de la germanici; *război, sabie, suliță* și *steag* — de la slavi; *dușman* și *buzdugan* de la pecenego-cumani. Pentru a putea dăinui în spațiul carpato-dunărean pe care l-au locuit dintotdeauna, comunitățile românești au îndeplinit anumite obligații față de domnitorii temporari care, la rîndu-le, aveau nevoie de prestațiile și de produsele populației autohtone și de dările

ce le percepeau de la aceasta: dovadă existența *dijmei* (rentă în produse) și a *muncilor* (intrate în vocabularul român — semnificativ — în timpul conlocuirii cu slavii) și a termenilor *tarkan* (produse scutite de vamă în documentele moldovene din secolul al XV-lea), *iliș* (dijma din grîne) și, probabil, *sulgiu* (darea pe carnea vitelor tăiate), cuvinte care exprimă realități rămase din secolul al XIII-lea cînd tătarii au dominat cîteva decenii ținuturile de la sud de Carpați și un secol pe cele de la est de Carpați.

Comunitățile dacoromane și românești au continuat legăturile cu Imperiul roman și ulterior cel bizantin — realitate militară și politică fundamentală la Dunărea de Jos și în Dobrogea în secolele III—VI (inclusiv) și X (după 960)—XII. Continuitatea acestor legături se urmărește în primul rînd în foarte frecventele descoperiri monetare, cum și în unele materiale ceramice, concluzia acestor multiple mărturii fiind aceea că teritoriile românești s-au aflat, în perioadele sus-amintite, în aria de iradiere a civilizației romano-bizantine, continuatoare a celei din antichitate.

Comunitățile românești au participat la marile circuite comerciale europene: monezile arabe din secolele VII—XI aflate în Moldova indică drumul unor mărfuri orientale de la țărmul Mării Negre spre Polonia și Moravia; în ultimele decenii ale veacului X (vezi relatarea precisă a cneazului Kievului, Sviatoslav) — se întîlneau la Pereiaslavеț — port situat la Dunărea de jos, în părțile dobrogene — stofe, aur, vin și fructe aduse din Bizanț, cu podoabele de arignt venite din Ungaria și Cehia și cu miere, ceară, blănuri și sclavi din ținuturile rusești. În a doua jumătate a secolului al XIII-lea, circuitele comerciale cunosc o extindere și mai mare: în intervalul 1 iulie — 16 august 1281, unul din cei 20 de notari genovezi din Pera Constantinopolului încheie nu mai puțin de 27 (douăzeci și șapte) contracte de comandită cu destinația Vicinei — marele port dunărean situat, după toate probabilitățile, pe locul Isaccei, la străvechiul vad — transportînd spre ținuturile românești postavuri fine din Lombardia și Franța, mătăsuri de Niceea, țesături fine de in și de bumbac și încărcînd, în schimb, în corăbii, grîne, pește sărat — în special sturioni, apoi somn și crap — piei de cornute mari, carne sărată, ceară — produse exportate încă din antichitate.

În sfîrșit, legăturile comunităților românești s-au desfășurat și pe plan politic. Adoptarea numirilor slave de cnezat și voievodat pentru a desemna formațiile teritoriale românești ale feudalismului timpuriu în Transilvania, Țara Românească și Moldova arată în mod concludent evoluția raporturilor: în perioada conlocuirii cu slavii, românii nu numai că îi asimilează pe aceștia din urmă, dar dobîndesc și preponderența politică, păstrînd de la slavi numai denumirile unor instituții sau realități sociale.

Mai mult, relațiile externe se extind. În secolele IX—X, voievozii din Transilvania au legături cu imperiul bizantin, cu statul morav și cu țaratul bulgar, ceea ce înseamnă, în mod obligatoriu, schimb de solii, forme de reprezentare și discutarea unor interese comune. Mai tîrziu, în prima jumătate a secolului al XIII-lea, cnezatele și voievodatele românești din Oltenia și Muntenia (vezi mai jos. p. 214) au legături continue cu regele maghiar și recunosc

suzeranitatea acestuia; ele adoptă așadar forma general-europeană a relațiilor externe, în perioada amintită.

Acestei prime civilizații a strămoșilor noștri din secolele VIII—XI i s-a dat, de către unii dintre arheologi, numele de civilizația *Dridu*, după resturile ceramice descoperite în satul Dridu din județul Ilfov. O asemenea ceramică dezvoltată din ceramica locală daco-romană, apare în toate ținuturile românești, adică în Muntenia, Oltenia și Dobrogea, în Moldova și în Transilvania.

PRIMELE FORMAȚIUNI POLITICE ROMÂNEȘTI ÎN TRANSILVANIA. Notarul anonim al regelui Bela amintește în cronica sa *Gesta Hungarorum* de existența la finele secolului al IX-lea, a trei ducate (voievodate): 1) Unul în Crișana, între rîurile Tisa, Someș și Mureș, cu centru în cetatea „Byhor" (Biharea) și cuprinzînd între hotarele lui cetatea Sătmar („castrum Zotmar") și localitatea Zalău („Zyloc"); peste acest ducat stăpînea *Menumorut*. 2) Un al doilea era în Banat, între Mureș și Dunăre, cîrmuit de Glad și avînd un centru la cetatea Cuvin („castrum Keve") și alte două la cetatea Orșova („castrum Urscia") și la cetatea Horom („Horom"), lîngă Palanca Nouă, în Banatul iugoslav. 3) Al treilea ducat sau voievodat era în Transilvania propriu-zisă, țară despre a cărei „bunătate" („bonitatem terrae ultrasilvanae") și bogăție se dusese vestea; aci domnea românul *Gelu* („Gelou quidam Blacus"), peste români și slavi („Blasii et Sclavi"); reședința lui era, după cît se pare, la cetatea Dăbîca, la vreo 30 de kilometri spre nord—nord-est de Cluj.

Informațiile date de Anonymus sugerează limpede caracterul statornic al formațiunilor amintite, existența unor relații cu statele vecine, precum și conștiința unor tradiții de cîrmuire politică. Menumorut amintește trimișilor lui Arpad, Usubun și Veluc, că țara de azi au stăpînit-o și strămoșii săi și că se bucură de sprijinul împăratului de la Constantinopol.

Ogmand, iscoada trimisă de căpetenia ungară Tuhutum, știe că dincolo de păduri se află „Terra Ultrasilvana", o țară cu organizarea sa proprie, dispunînd de forțe armate alcătuite din români și slavi care, deși nu aveau „alte arme decît arcuri și săgeți", s-au bătut cu înverșunare („acriter"). Reținem îndeosebi faptul că Tuhutum a început să cîrmuiască peste țara lui Gelou — — acesta din urmă căzînd în luptă — numai după ce a ajuns la o înțelegere cu autohtonii români, întărită prin jurămînt, ceea ce implică existența unor organe reprezentative ale „Țării Ultrasilvane" care au perfectat amintita înțelegere. Mai mult, individualitatea politică a ducatului (voievodatului) se menține, cu hotarele și organizarea existente, și după moartea lui Gelu. Anonimul precizează: „Iar Tuhutum, din ziua aceea, *a stăpînit țara în pace și fericire* și urmașii lui au stăpînit-o pînă în timpul regelui Ștefan cel Sfînt" cînd acesta din urmă *„a subjugat* țara ultrasilvană". Aceeași individualitate o păstrează și ducatul sau voievodatul din Crișana: Menumorut, după treisprezece zile de luptă cu Zulta, fiul lui Arpad, ajunge la o înțelegere cu acesta: îi dă pe fiica sa de soție, iar ca zestre ducatul său, păstrîndu-și pentru sine

cetatea Biharea; la moartea lui Menumorut, Zulta stăpînește „în întregime" voievodatul, deci inclusiv Biharea.

Dar în Transilvania propriu-zisă au existat și alte formațiuni românești care nu sînt amintite de Anonim, deoarece ele au rămas la finele secolului al IX-lea și începutul celui următor în afara expedițiilor de cucerire maghiare. În schimb, apar în documentele secolelor XIII—XIV: Țara Bîrsei, a Făgărașului (cu mențiunea precisă: „terra Blachorum"), țara Amlașului unde se afla pădurea românilor și pecenegilor („Sylva Blacorum et Bissenorum"), a Hațegului și a Maramureșului. Pentru Maramureș, actele păstrate ne înfățișează clar realitățile politice românești cu vechile cnezate situate pe văile Marei, Cosăului, pe Taras și Tisa, pe Talabor, pe Vișeu, pe cursul superior al Izei și pe cel inferior, toate constituind un voievodat peste care s-a suprapus treptat cîrmuirea statului ungar.

La fel în Banat, unde constatăm, potrivit „Legendei episcopului Sf. Gerard" — izvor din prima jumătate a secolului al XII-lea — existența unui voievodat sau ducat, condus de un urmaș al lui Glad, anume Ahtum. Acesta din urmă, înconjurat de o mulțime de ostași și de nobili („multitudo militum et nobilium"), își avea reședința în orașul „Morisena" — sau, în românește, „Mureșana", unde exista și o mănăstire ortodoxă; dealtfel, chiar Ahtum era ortodox — fusese botezat „în ritul grecilor" la Vidin — și avea relații cu împăratul din Bizanț care îl ajutase să se înscăuneze.

FORMAȚIUNILE POLITICE DIN DOBROGEA. Ca și în Transilvania, Muntenia și Moldova, au existat de timpuriu și în Dobrogea formațiuni politice. În regiunea Dunării de Jos, favorizată de condițiile bune de trai — pămînt bun pentru agricultură, pășuni și fînețe pentru creșterea vitelor, pește din abundență datorită fluviului și bălților lui, mijloc lesnicios de comunicație datorită aceluiași fluviu — populația era deasă, iar negoțul intens. Cu prilejul expediției pe care, la apelul bizantinilor, o face Sviatoslav, cneazul de la Chiev, împotriva bulgarilor, el găsește aci, în părțile Dunării de Jos, și supune, potrivit cronicii lui Nestor — 80 (optzeci) de „goroduri". Termenul are și înțelesul de „oraș" — și așa a și fost tradus pasajul de o sumă de istorici; el înseamnă însă mai ales „loc întărit, cetate". Unele din aceste „goroduri" au fost incontestabil orașe, așa, de pildă, Pereiaslavеț, din care Sviatoslav voia să-și facă noua sa capitală, așa Dîrstorul — vechiul Durostorum, viitoarea Silistră —, așa cele „cinci orașe" menționate de un izvor contemporan bizantin (vezi fig. 139—142). Altele însă vor fi fost cetăți, de lemn și pămînt. În jurul unor asemenea cetăți se formau și așezări civile de caracter urban: e cazul de la Dinogeția în fața Galaților sau, mai tîrziu, în jurul cetății din insula dunăreană Păcuiul lui Soare (din jos de Ostrov). E normal deci ca între Dunăre și Mare să fi luat naștere și unele formațiuni politice. Prima de care avem cunoștință este aceea condusă de jupanul Dimitrie, pomenit într-o inscripție din anul 943, găsită acum vreo două decenii în satul Mircea Vodă (județul Constanța). E probabil ca el să-și fi întins autoritatea sa și asupra părții dinspre răsărit, incluzînd și teritoriul actualei comune Basarabi, unde s-au descoperit, săpate în masivul de cretă local, șase bisericuțe și o serie de

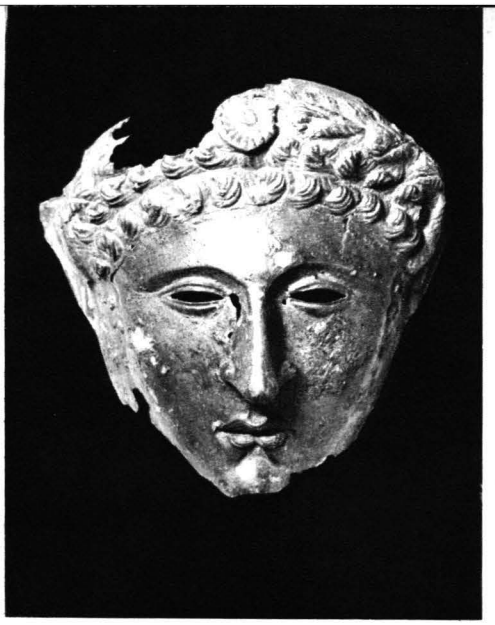

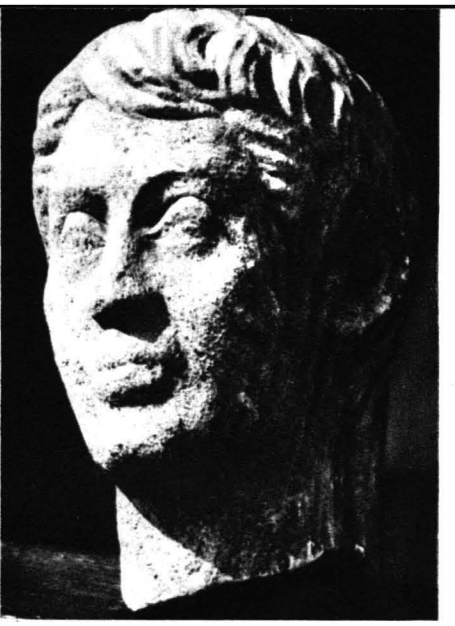

111 Mască de bronz, din epoca romană, descoperită la Carsium (Hîrșova). Masca e o adevărată operă de artă.

112 Portretul sculptat se regăsește în Dacia Romană la fel ca în toate provinciile imperiului: cap de tînăr, azi la Muzeul Ulpia Traiana din Sarmizegetusa. (foto: C. Săvulescu)

113 Diplomele militare romane erau tăbliță duble de aramă cu extrase din edictul imperial prin care se atestă că un soldat, după îndelungatul serviciu militar împlinit cu cinste, era lăsat la vatră, acordîndu-i-se cetățenia romană. Diploma de față a fost dată veteranului bes Romaesta Spiurus, fiul lui Rescentis, în ziua de 18 iunie anul 54 e.n., în timpul împăratului Claudiu. Găsită în 1929 la Sarsînlar, lîngă Atmageaua Tătărască (R.P. Bulgaria).

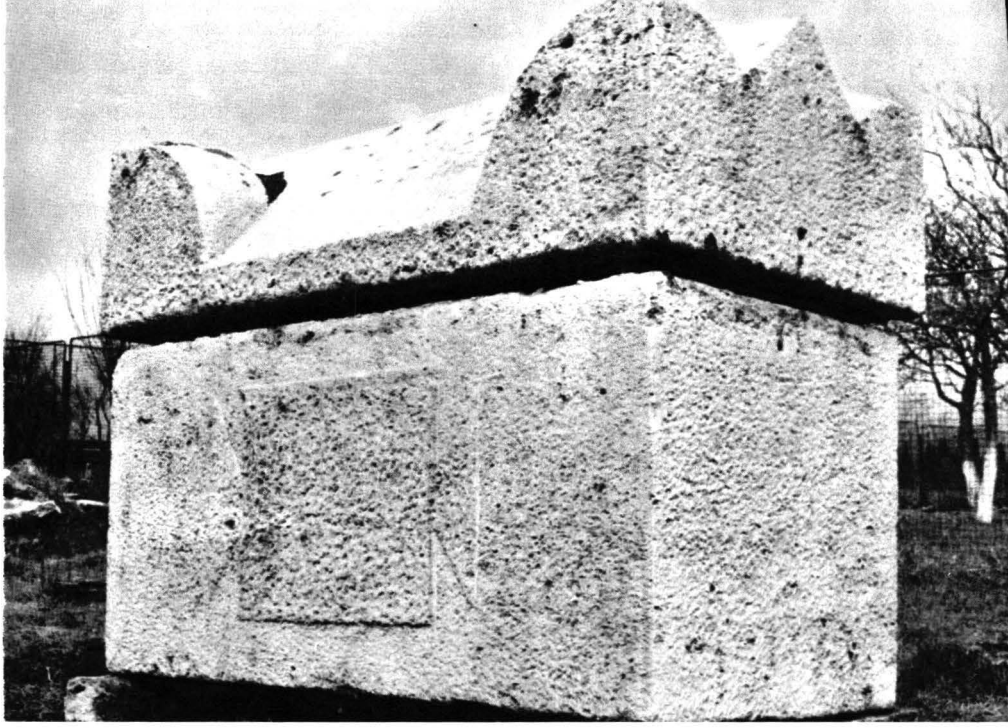

114 Sarcofagul găsit la Mangalia (Callatis) sec. II. e.n., cu un bogat inventar de podoabe, țesături și produse vegetale. (Adrian Rădulescu)

115 Bijuterii aflate în sarcofagul de la Callatis, sec. II. e.n. (Adrian Rădulescu)

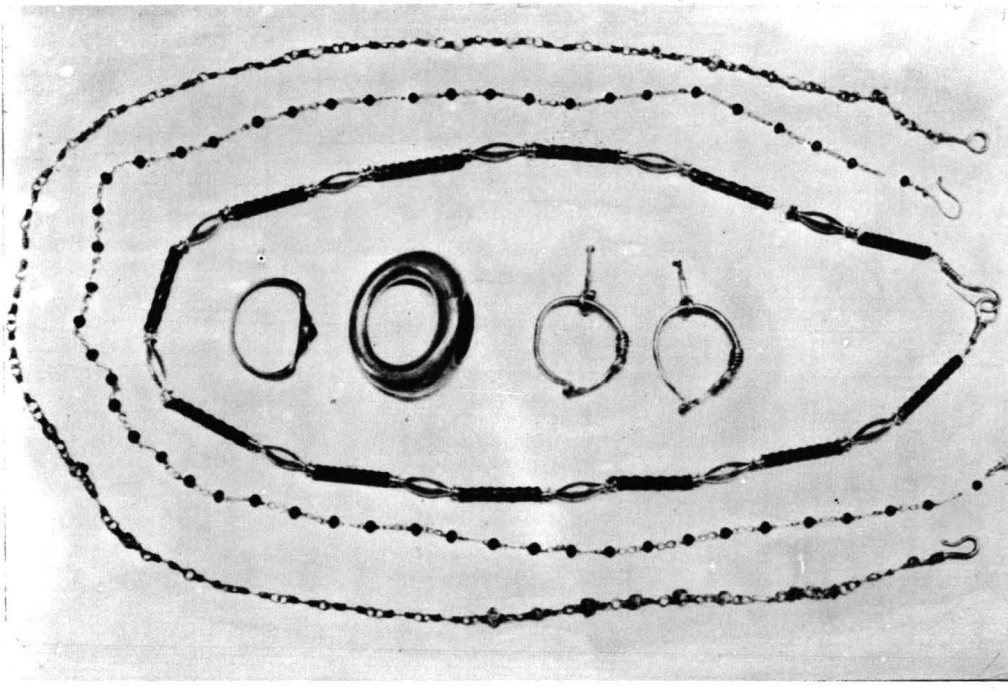

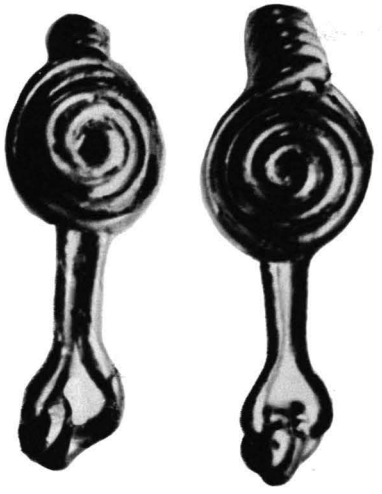

116. Cercei găsiți în sarcofagul de la Callatis, sec. II e.n. (Adrian Rădulescu)

117 Monedă de bronz bătută de orașul Tomis în epoca imperială romană, revers. (Institutul de Arheologie, București)

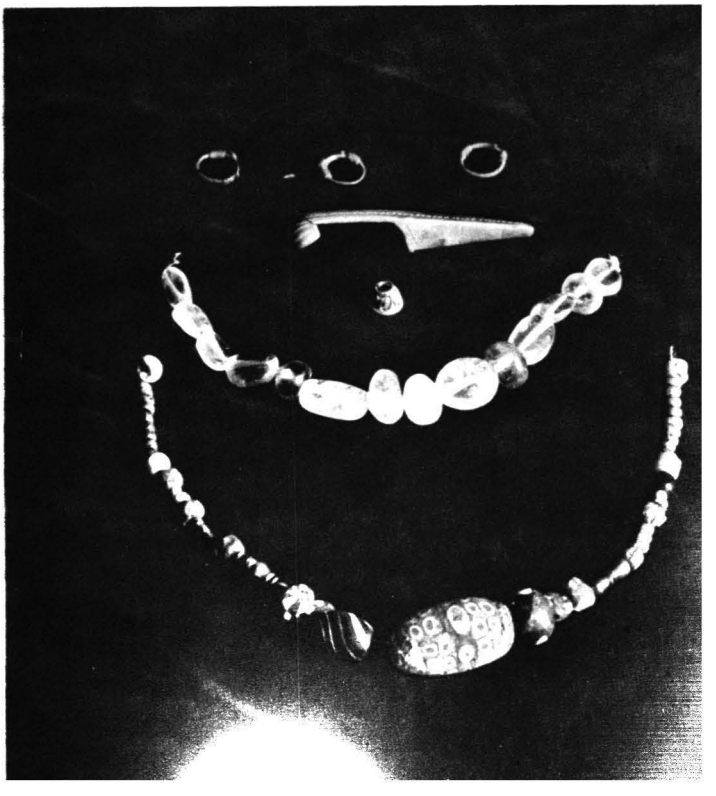

118 Coliere: unul de cristal de stîncă, celălalt (diferite mărgele), de sticlă colorată și aurită, ambele găsite la Poiana, județul Tecuci. Inele și podoabe de aur și argint găsite tot la Poiana. Circa 50—200 e.n. (M.N.A.)

119

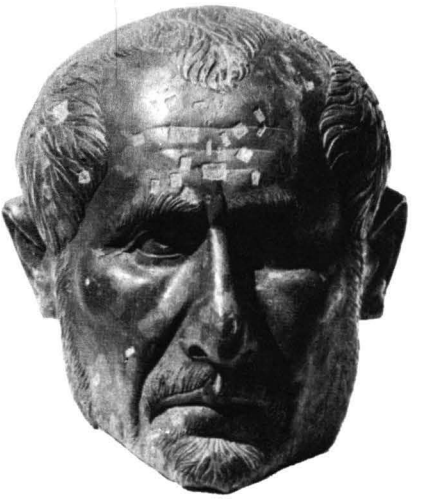

120

119 Bustul lui Septimius Sever, împăratul care a acordat o deosebită atenție Daciei. Sculptură antică în marmură. (Muzeul Capitoliului, Roma)

120 Împăratul roman Caius Messius Traianus Quintus Decius (249—251), numit într-o inscripție din orașul Apulum «reîntemeitor al Daciilor» (restitutor Daciarum), cade în luptă cu goții la Abrittus (Moesia). În imagine, portretul său în bronz, la Muzeul din Deva. (foto: C. Săvulescu)

121 Inscripția creștină, în limba latină, găsită la Biertan (jud. Sibiu)

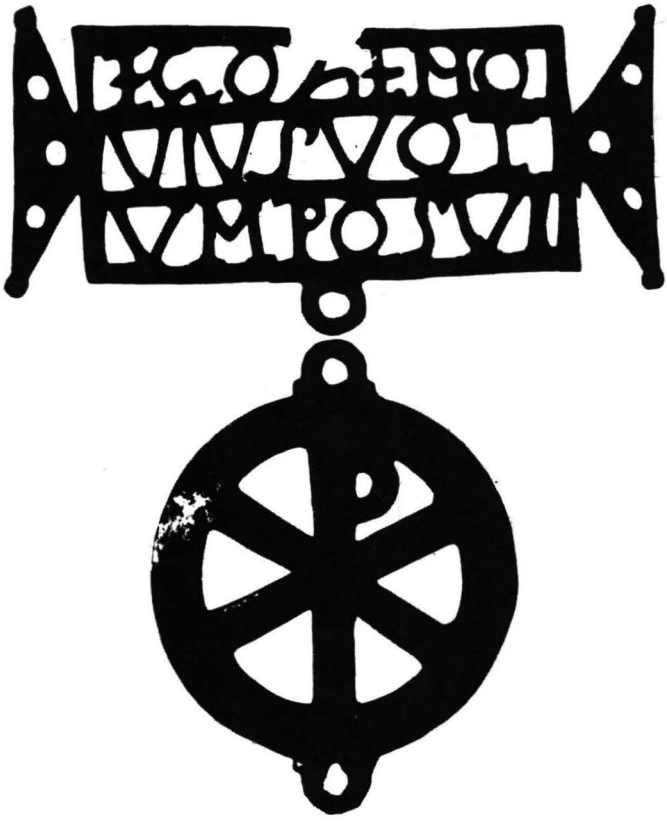

122 Opaiț creștin de bronz, găsit în comuna Luciu (jud. Ialomița), secolele V—VI. (M.I.R.S.R.).

123 Păstori români, pe plaiurile Carpaților. Ei evocă afirmația cronicarului antic Florus: «Daci montibus inhaerent» (foto: I. Andron)

124 Păstoritul, îndeletnicire milenară a poporului nostru și a înaintașilor săi daci, a fost întotdeauna practicat de comunități agricole sedentare. Din sate, o parte din turme urcă vara pe plaiurile munților, la pășunat. În imagine: turmă sub Vîștea, în munții Făgărașului. (foto: C. Săvulescu)

125 Păcurarul sau păstorul Toaderu Petrii Ionu Petrii din Racșa, țara Oașului, la stînă, «jintuind». Așa era și acum o mie de ani. (foto: I. Andron)

126
Alexa lui Stioasă, țăran din Racșa, țara Oașului, îmbrăcat în milenara țundră și purtînd căciula de oaie. Același port era și acum o mie de ani. (Fotografie din aprilie 1938, de I. Andron)

127
Bătrînul Berce din satul Bicsad, țara Oașului, aidoma răsstrămoșilor lui din vremea migrațiilor. Fotografie din 1967 (I. Andron)

128 «Corindători» (colindători) din Bicsad, țara Oașului cîntînd «Corinda păcurarului»: «Colo-n susu mai din sus, sus în cerul zorilor, Pe fețele munților». (Fotografie din decembrie 1968, de Ioniță Andron)

129 «Gura satului»: bătrîne, îmbrăcate în vechiul strai, din Racșa, țara Oașului. (Fotografie din aprilie 1938, de Ioniță Andron)

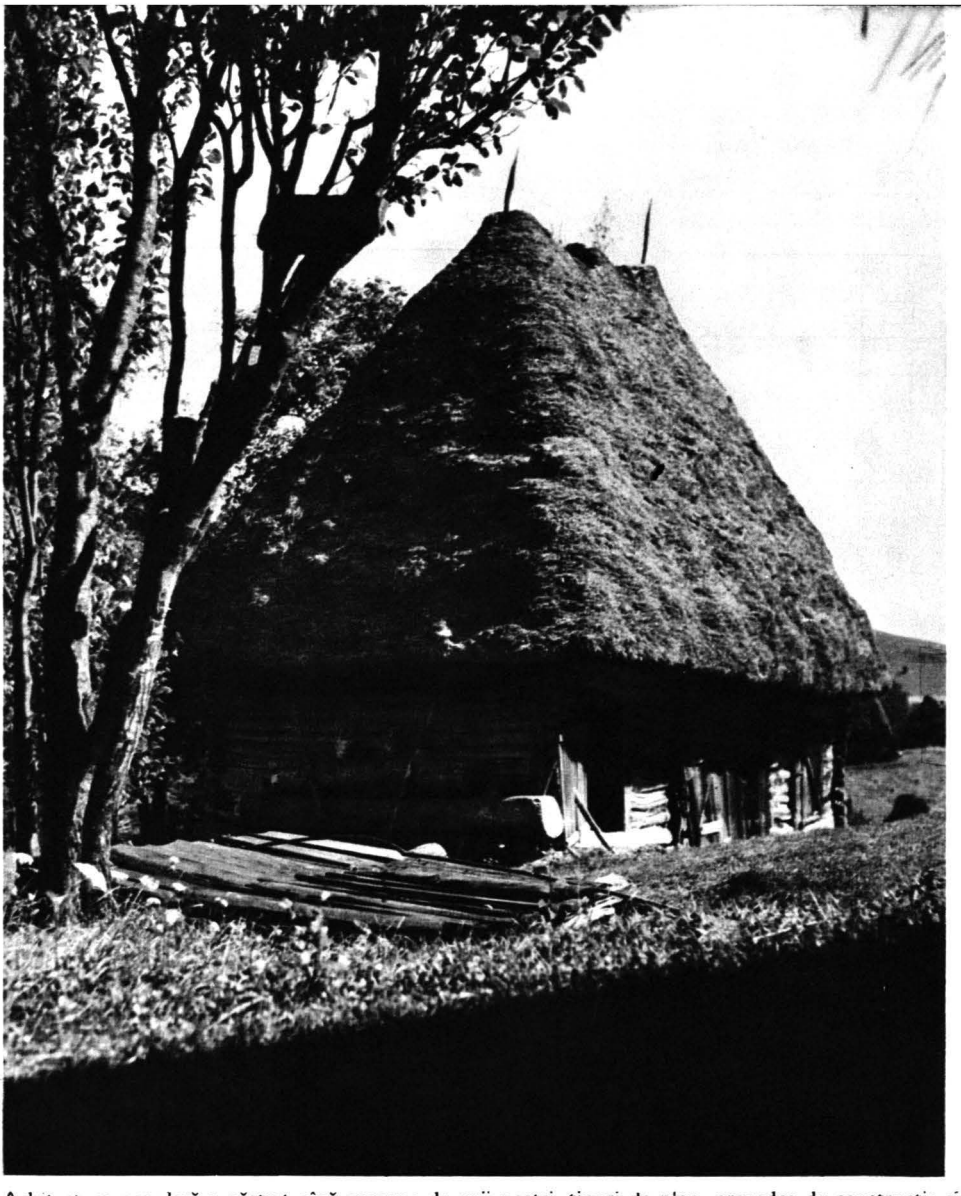

130 Arhitectura populară a păstrat pînă aproape de anii noștri, tipuri de plan, procedee de construcție și elemente ornamentale ale căror începuturi se așază în antichitatea timpurie. Dăinuirea lor timp atît de îndelungat se explică prin continuitatea civilizației agricole tradiționale, prin adaptarea deplină a unor atari construcții și la îndeletnicirile fundamentale și la condițiile climatice și la resursele materiale ale spațiului carpato-dunărean. În imagine: casă bătrînească la Stina de Vale din Bihor. (foto: C. Săvulescu)

131 Etnografia aduce mărturia unor elemente de civilizație străveche. În imagine, toc pentru gresia cu care se ascute coasa, comuna Nănești Maramureș. Ornamentică liniară utilizată din preistorie. (M.E.S.)

132 Fus de lemn din comuna Berbești (Maramureș); reproduce un vechi model. (M.E.S.)

133 Furcă de tors, veche, din lemn împodobit cu crestături (Muzeul din Orăștie, foto: C. Săvulescu)

134 Furcă de tors, veche, din lemn împodobit cu crestături (Muzeul din Orăștie, foto: C. Săvulescu)

131

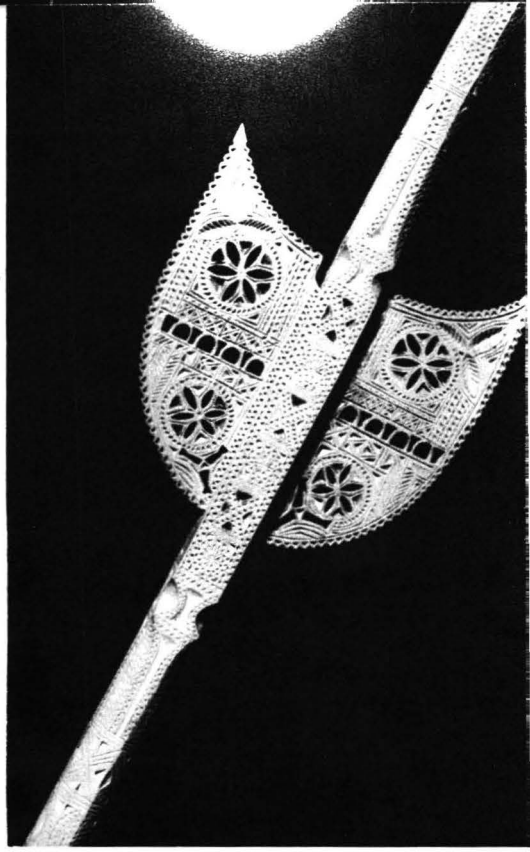

133

132

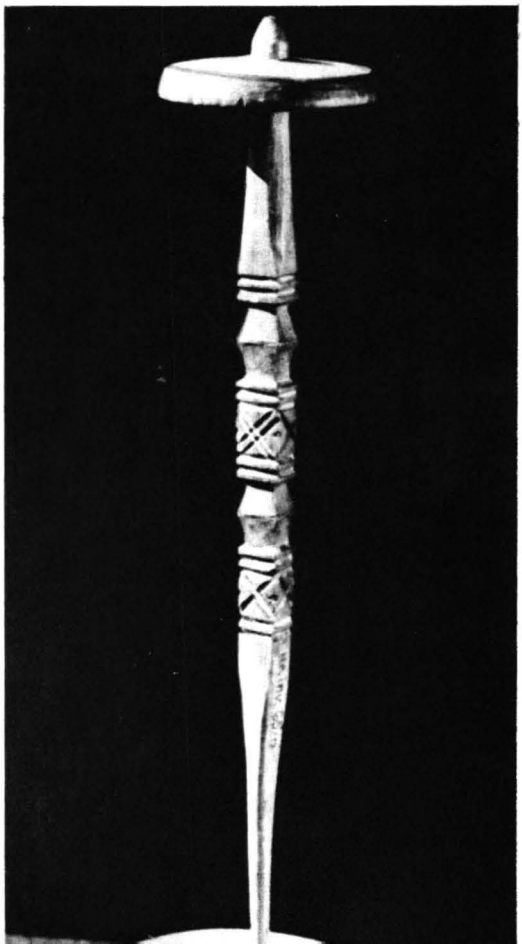

134

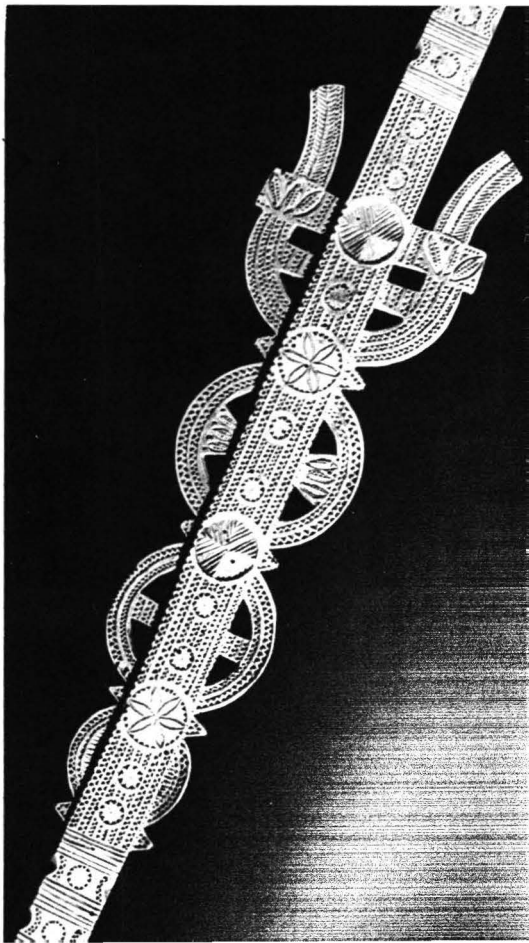

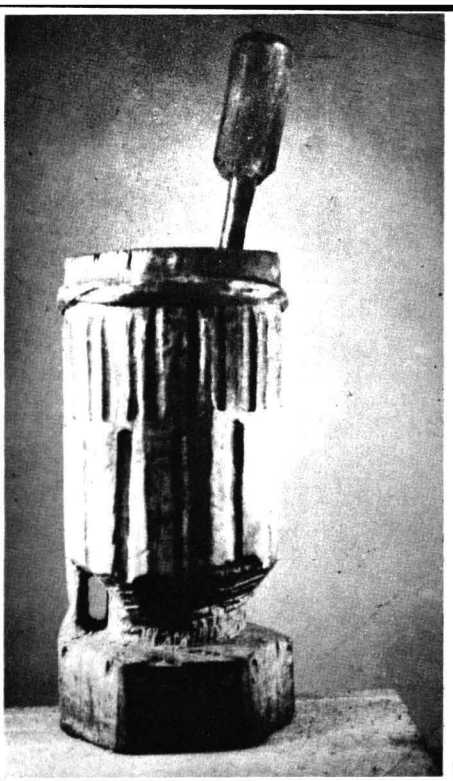

135

136

135 Piuă şi pilug de lemn, din comuna Onceşti, Maramureş. (M.E.S.)

136 Piuă de lemn din comuna Giuleşti, Maramureş. (M.E.S.)

137 Sărăriţă pentru păstratul sării, din comuna Călineşti, Maramureş (M.E.S.)

138 Meşteşugul şi arta lemnului încep tot din preistorie iar unele motive ornamentale datează tot din aceste îndepărtate timpuri, reluate generaţie după generaţie. În imagine căuc la Muzeul din Orăştie (foto: C. Săvulescu)

137

138

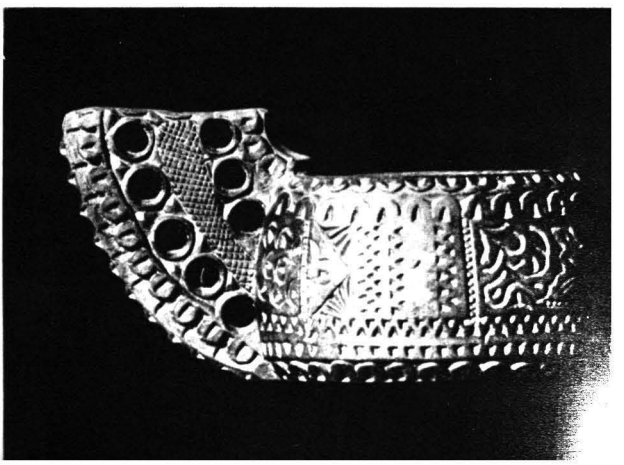

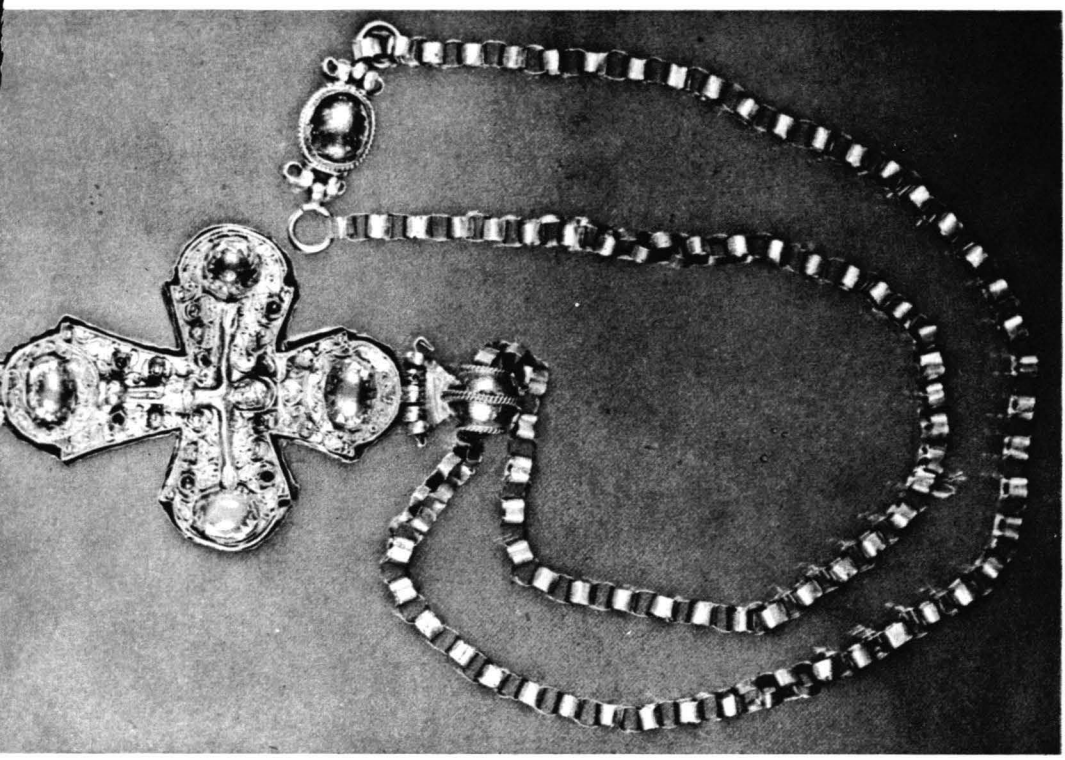

139 Cruce engolpion de la Dinogeția (com. Garvăn), de aur și împodobită cu pietre semiprețioase, secolul XI (M.I.R.S.R.)

140 Inele de aur, împodobite cu pietre semiprețioase, din tezaurul de la Histria, secolul VI. (M.N.A.)

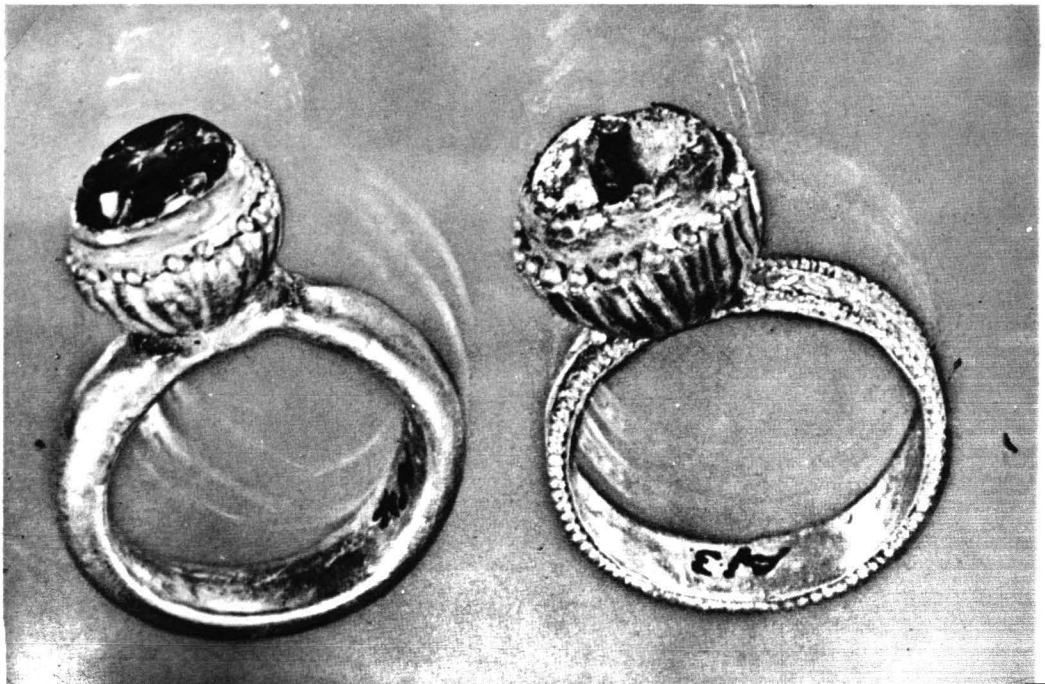

141 Ridicată pe o înălțime stîncoasă, în timpul stăpînirii bizantine în Dobrogea, cetatea de la Enisada domină lacul Razim și zona Babadagului. În primul plan poarta și turnul de la intrare.

143

142 Vedere din cuprinsul ruinelor cetății de la Enisada (jud. Tulcea). Ostașii lui Mircea cel Bătrîn au străjuit aci, apărînd țărmul românesc al Mării Negre.

143 Cană de pămînt ars, din secolul IV e.n., găsită în necropola din Urleasca jud. Brăila (Bucur Mitrea și Const. Beda)

144 Arcul de triumf din Roma, al lui Constantin cel Mare. În partea superioară, deasupra coloanelor, se văd figuri de daci.

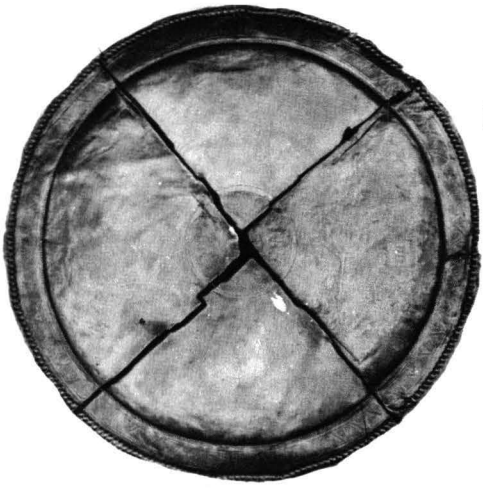

145 Tava de aur a tezaurului de la Pietroasa. A fost tăiată în patru de către țăranii care au descoperit-o în 1837 și care voiau să și-o împartă. 54,5 centimetri în diametru, cîntărește peste 7 kg (M.I.R.S.R.)

146 Partea superioară a unei fibule în formă de vultur, din tezaurul de la Pietroasa. (M.I.R.S.R.)

147 Patera sau vasul de formă circulară al tezaurului de la Pietroasa. 25 cm în diametru. (M.I.R.S.R.)

148 Bare de aur, cu marca monetăriei romane din Sirmium, găsite la Crasna, pe rîul Buzău, în Transilvania; anul 379 e.n. (C.N.A.R.S.R.)

inscripții cu litere grecești, slave și runice adică vechi germanice (un rest de populație germanică e atestat încă în secolul al IX-lea în preajma Constanței. Asemenea stăpînitori locali, „ei și cetățile lor", sînt amintiți în Dobrogea și la anul 971 de către cronicarul bizantin Kedren. Situația aceasta durează pînă cînd imperiul bizantin supune pe țarul bulgar și pe toți stăpînitorii locali dobrogeni, fixînd ca graniță a imperiului spre miazănoapte Dunărea; valul de piatră, refăcut spre finele secolului al X-lea, nu poate opri înaintarea bizantină. Granița va rămîne neschimbată, timp de peste două secole, pînă în 1185 cînd izbucnește răscoala Asaneștilor (vezi mai jos, p.190). În acest răstimp al noii dominații bizantine, așezările de la Dunăre — protejate de cetățile vechi de la Dîrstor și Dinogeția și de cetatea nouă de la Păcuiul lui Soare — se dezvoltă; locuitorii lor, în afară de pescuit și agricultură, exercită diferite meșteșuguri și fac comerț, atît cu regiunile de miazănoapte, de dincolo de fluviu, cît și cu sudul balcanic.

Pe malul drept al Dunării, începînd de la Dîrstor, și pînă dincolo de Vicina, scriitoarea bizantină Ana Comnena arată că existau, spre finele secolului al XI-lea și anume în anii 1086—1091, trei formațiuni teritoriale ai căror cîrmuitori feudali locali se numeau Tatos, Sestlav și Sața sau Sacea. Unii istorici ai noștri — între ei N. Iorga — au văzut în aceste formații alcătuiri politice românești: este o simplă ipoteză, bazată pe o impresie, iar nu o certitudine. Ceea ce se poate afirma deocamdată este că populația acestor formații era amestecată sub raportul etnic, pe lîngă românii autohtoni, fiind și populație de alt neam; e probabil apoi ca numele Isaccei — de formație turcească — să cuprindă pe acela al vechiului stăpînitor Sacea (compară cu Ibrail din Brăila și cu Ismail din moldovenescul Smil).

BIBLIOGRAFIE

I. Bogdan, *Originea voevodatului la români*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXIV (1901—1902), p. 191—207; I. Bogdan, *Despre cnejii români*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXVI (1903—1904), p. 13—14; N. Iorga, *Cele dintîi cristalizări de stat ale românilor*, în *Rev. Ist.*, V (1919), p. 103—113; N. Bălcescu, *Ein ethnographisches Problem am Unterlauf der Donau aus dem XI Jahrhundert*, în *Byzantion*, VI (1931), p. 297—307; C. Necșulescu, *Ipoteza formațiunilor politice române la Dunăre, în sec. XI*, București, 1937, 38 p. in 8°; C. Necșulescu, *În legătură cu „Vechile formațiuni politice române la Dunărea de Jos". Răspuns d-lor Sacerdoțeanu și N. Bănescu*, în *Rev. Ist. Rom.*, VIII (1938), p. 157—174; Const. Giurescu, *Studii de istorie socială*, București 1943, 351 p. in 8°; *Brève histoire de la Transylvanie*, sous la rédaction de C. Daicoviciu et Miron Constantinescu, București, 1965, 467 p. in 8°; G. Cronț, *Instituții medievale românești. Înfrățirea de moșie. Jurătorii*, București, 1969, 244 p. in 8°; Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, ediția a doua, Cluj 1972, 595 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Le jugement par les cojureurs dans les Pays Roumains*, în *Xenion. Festschrift für Pan J. Zepos* I, Athen-Frieburg-Köln, 1973, p. 473—479.

DACOROMANII, APOI ROMÂNII ÎN TIMPUL MIGRAȚIILOR

La adăpostul pădurii, la munte, la deal și la șes,
înaintașii noștri au rezistat,
în ținutul carpato-danubian, tuturor valurilor migratorii,
păstrîndu-și ființa, limba și obiceiurile

Timp de aproximativ un mileniu (finele secolului III — sec. XIII), comunitățile dacoromane și românești au fost confruntate cu fenomenul amplu al migrațiilor; mai multe popoare și-au exercitat, cu intensități și în modalități diferite, dominația și asupra ținuturilor dintre Carpați, Dunăre și Marea Neagră. În prima etapă (275—566) intervin neamurile germanice și hunii (375—454). Urmează slavii (secolele VI—X), conlocuind cu românii și asimilați de aceștia; în același interval se produce venirea bulgarilor — cu întemeierea primului lor țarat la sud de Dunăre — ca și stabilirea ungurilor în Panonia. A treia perioadă (secolele X—XIII) aduce neamurile pecenege și cumane, cuprinderea treptată a Transilvaniei de către regalitatea maghiară și invazia tătară (1241—1242).

Mileniu de o capitală importanță. El înseamnă faza finală în formarea poporului român, parte componentă a etnogenezei europene; alcătuirea treptată a relațiilor feudale și apariția tîrgurilor sau orașelor; organizarea politică a comunităților românești, atestată și în scris în secolul al IX-lea, și care se menține sute de ani tocmai din cauza migrațiilor, la stadiul cnezatelor și voievodatelor locale, reunite după 1300, în statele feudale centralizate ale Țării Românești și Moldovei, în timp ce în Transilvania instituțiile proprii societății feudale românești se regăsesc alături de cele ale regalității maghiare.

NEAMURILE GERMANICE. După retragerea legiunilor și a administrației romane, Dacia rămîne în stăpînirea neamurilor germanice și a dacilor liberi, dintre care carpii au o deosebită însemnătate. În partea de apus a ei, prin Banat și Crișana, locuiau *Vandalii*. Ne-o spune lămurit scriitorul Iordanes, arătînd împrejurările din vremea împăratului Constantin cel Mare și anume din anii 306—307: „/Vandalii/ pe vremea aceea trăiau acolo unde sînt astăzi gepizii, lîngă rîurile Marisia, Miliare, Gilpil și Grisia, acesta din urmă fiind mai spre miazănoapte decît toate celelalte. Vandalii aveau pe atunci la răsărit pe goți, la apus pe marcomani, la miazănoapte pe Hermundoli și la miazăzi Istrul, care se mai cheamă și Danubius". Rîul Marisia e Mure-

șul, iar Crisia e Crișul, prin urmare, vandalii locuiau în regiunea arătată de noi mai sus.

Spre răsărit de ei și anume prin Transilvania propriu-zisă și în Muntenia locuiau *goții*. O știm nu numai de la Iordanes care o afirmă categoric, după cum văzurăm mai înainte, dar și din alte două izvoare istorice, din Eutropius și Ammianus Marcellinus. Cel dintîi are următorul pasaj: „Traian a supus Dacia și a făcut o provincie romană din acele teritorii de peste Dunăre pe care *astăzi* le ocupă Taifalii, Victoalii și Thervingii". Prin Thervingi se înțelegeau *Vizigoții* al căror nume înseamnă, după unii, „goții de apus", după alții „goții cei buni"; Taifalii și Victoalii erau tot neamuri germanice. Timpul cînd scrie Eutropius („astăzi") este sub împăratul Valens, adică între 364 și 378. Putem avea încredere de data aceasta în spusele lui, deoarece se referă la evenimente *contemporane*. Ammianus Marcellinus, care și-a alcătuit opera pe la 390, ne spune că împăratul Valens a mers împotriva goților în trei ani consecutivi, anume în 367—369. În primul an, a trecut Dunărea pe la castelul Daphne, situat pe malul stîng al ei, în regiunea Olteniței; n-a putut da însă peste dușman, deoarece se retrăsese *în munți*. Al doilea an n-a fost chip să treacă Dunărea, din cauza inundațiilor și a trebuit să stea pînă în toamnă în castru, lîngă un sat în care erau colonizați *carpi* („vicus carporum", azi Ghindărești). În anul al treilea a trecut fluviul pe la Noviodunum (Isaccea), a bătut pe Atanaric, căpetenia Thervingilor și l-a fugărit. Așadar, goții locuiau în Muntenia și în Moldova; în prima expediție a armatelor imperiale, din 367, ei se retrag în munți, adică *în Carpați*.

În nordul Daciei, prin Carpații Slovaciei de azi, locuiau *gepizii*, un alt neam germanic. Ei porniseră de la gura Vistulei, de lîngă Marea Baltică, și voiseră să pătrundă, încă de pe la jumătatea secolului al III-lea, pe timpul lui Filip Arabul și al lui Decius, în Dacia. Nu izbutiseră însă, deoarece fuseseră respinși de armata romană. O a doua încercare, mai tîrziu, — se pare pe la 262 — are același rezultat. De data aceasta, lupta se dăduse cu goții care voiau și ei să cuprindă Dacia și care silesc pe gepizi să se retragă spre locuințele lor din miazănoapte. Aci au rămas pînă la plecarea Vandalilor, în 336.

În afară de vandali, de goți și de gepizi, mai locuiau în Dacia și alte două neamuri germanice: *victoalii* și *taifalii*. După ultimele cercetări se pare că taifalii își aveau așezările în partea de răsărit a Banatului și de apus a Olteniei. Alți cercetători așază însă pe taifali în Moldova, vecini cu goții.

Cîtăva vreme, mai bine de o jumătate de secol, a fost liniște din partea goților; mulțumiți, se vede, cu Dacia, ei nu mai atacă imperiul. Sub Constantin cel Mare însă, luptele reîncep. În anul 332, acest împărat trimite, sub comanda fiului său, Constantin al II-lea, o armată însemnată împotriva lor. Ea trece Dunărea la Celei, pe un pod de piatră și lemn, a cărui construcție se isprăvise cu patru ani mai înainte, înaintează pe țărmul stîng și atacă pe goți. Aceștia, după spusa unui cronicar, erau „foarte puternici și foarte numeroși". Romanii ies totuși învingători. În urma acestei biruințe, cîmpia munteană, pînă în dreptul *Brazdei lui Novac*, care e un val roman ridicat acum, trece iarăși sub directă stăpînire romană (vezi fig. 143). Și mai înainte, între Aurelian și Constantin, existaseră unele puncte întărite pe țărmul *stîng* al

Dunării, la Dierna, Drobeta, Hinova (jud. Mehedinți), Bistreț (jud. Dolj) și Celei. Acum, ele se înmulțesc — citățm, între altele, castelul de la Daphne, în regiunea gurii Argeșului, pomenit pe vremea lui Valens. Tot Constantin cel Mare restaurează și *orașul* Tropaeum Traiani ruinat din cauza năvălirilor; ni s-a păstrat inscripția de mulțumire pe care locuitorii, recunoscători, i-au dedicat-o (vezi și fig.144).

Un scriitor vechi, Julianus, compară pe Constantin cu Traian, ba îl face chiar superior acestuia, deoarece „el a recîștigat ceea ce Traian cîștigase și știut este că e mai greu să reiei decît să iei". Trebuie precizat însă că nu e vorba de recîștigarea *întregei Dacii*, ci numai a unei porțiuni sudice care nu atingea nici Carpații.

În aceeași vreme se fac întăriturl și pe țărmul drept al Dunării. O inscripție de prin anul 340 se referă la acelea ridicate de împărații Constantin al II-lea, Constantius și Constans în nordul Dobrogei, „în regiunea de la graniță expusă temerității goților".

Alte lupte au loc, așa cum am arătat, sub Valens; șase ani după ultima expediție a acestuia, așadar în 375, năvălesc hunii, punînd capăt dominațiunii goților și silind cea mai mare parte a lor să plece din Dacia.

Așezările neamurilor germanice din stînga Dunării n-au rămas aceleași în tot timpul dintre 275 și 375. Știm astfel că pe la 336, vandalii părăsesc ținuturile pe care le ocupaseră mai înainte și pornesc spre apus, unde ajung vestiți prin pustiirile din Italia. În locul lor, coboară dinspre miazănoapte gepizii și se așază în aceeași parte vestică a Daciei, în regiunea Crișanei și a Banatului.

De asemenea, nu trebuie să ne închipuim neamurile germanice care ocupau Dacia, ca formînd o unitate și lucrînd toate de comun acord. Erau, de fapt, o serie de triburi, cu interese deosebite și de multe ori în dușmănie fățișă cu celelalte. Adeseori, au loc lupte între ele. Știm astfel de lupta care se dă pe rîul Mureș, între goți și vandali; mai tîrziu, în secolul al VI-lea, va avea loc un război foarte crîncen, de exterminare, între gepizi și longobarzi. Imperiul roman profita, evident, de aceste dușmănii care slăbeau forța migratorilor; uneori le și provoca; astfel a fost pe vremea împăratului Maximin Daia (305—312).

Goții și, în general, neamurile germanice, erau blonzi, cu ochi albaștri sau de culoare deschisă și cu părul roșcat sau bălai. Înalți, puternici, ei au făcut, la primele ciocniri cu romanii, pe vremea lui Marius, o impresie profundă asupra acestora. Luptau aproape goi; femeile luau și ele adeseori parte la război. Cu vremea însă romanii s-au obișnuit cu acești dușmani și au repurtat biruințe asupra lor. Mai ales că, de la un timp, germanii au început să intre ca soldați în armata imperială. Pe la 268—270, numărul lor era apreciabil, iar la 323 o parte a armatei lui Licinius era alcătuită din goți. În secolul al IV-lea o parte din goți se creștinează, adoptînd însă erezia lui Arie. Biblia e tradusă în limba gotică, de către Ulfilas, episcopul lor, care a predicat în părțile noastre.

Față de mărturiile izvoarelor literare, e explicabil că arheologii, utilizînd metoda comparativă, consideră drept germanice o serie de tezaure și obiecte

descoperite în diferite părți ale pământului românesc. Localitățile unde s-au făcut descoperirile cele mai însemnate sînt: *Șimleul Silvaniei* (jud. Bihor), *Valea lui Mihai* (jud. Sălaj), *Apa* (jud. Satu Mare), *Oradea*, *Pecica* (jud. Arad), *Timișoara* și *Periam* (jud. Timiș), *Apahida* (jud. Cluj), *Turda*, *Tîrgu-Mureș*, *Alba Iulia*, *Coșovenii de Jos* (Dolj), *Pietroasa* și *Chiojd* (jud. Buzău). O deosebită importanță au descoperirile de la Tîrgu Mureș; necropola de acolo, prin caracterul ei, dovedește conlocuirea pașnică a elementului germanic cu populația băștinașă.

Cel mai important dintre tezaurele menționate mai sus este tezaurul de la Pietroasa, descoperit, pe dealul Istrița, în 1837, de către patru săteni, tezaur alcătuit inițial din 22 de obiecte și vase, toate de aur și împodobite, unele, cu pietre prețioase și semiprețioase. E cunoscut, în popor, și sub numele de „Cloșca cu pui", din cauza asemănării pe care o prezintă o parte din obiecte cu un grup de păsări. Din nefericire, nu toate obiectele au ajuns la cunoștința învățaților și în păstrarea statului: zece din ele dispăruseră, fiind probabil topite, atunci cînd autoritățile au pus stăpînire pe tezaur. Așa încît nu se mai cunosc astăzi decît 12 piese. Între ele, mai importante sînt: o tavă circulară de aur, cîntărind peste 7 kilograme, — tavă ce a fost spartă în patru bucăți de către amintiții săteni spre a fi împărțită între ei — un vas octogon, un altul decagon, o pateră (vas de formă circulară) cu diferite figuri de zeități, o urnă, o cană de vin și un inel cu o inscripție în limba veche germană (vezi fig. 145—147). Acest tezaur, a cărui istorie, după descoperire, e plină de peripeții și incidente dintre care unele puteau să-i devie fatale, se păstrează la Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România. Inscripția de pe inel, cu litere runice: „Guthâni Ocwi Hailag", s-ar putea traduce în românește în două feluri: sau „lui Odin patrie sfințită", Odin fiind zeul cel mare al germanilor, sau, cu mai mulți sorți de probabilitate, după cît se pare: „a goților proprietate sacră sînt". Chiar dacă înțelesul pe care l-au dat învățații de azi inscripției nu ar fi corespunzător cu cel din vremea cînd s-au săpat literele, totuși un lucru e sigur: tezaurul e germanic, el a aparținut unor neamuri germanice care, poate în cursul unor lupte, poate în alte împrejurări, l-au îngropat în dealul Istriței care domină cîmpia Bărăganului. Că el ar proveni chiar de la vizigoții lui Atanaric e o simplă ipoteză; n-avem nici o dovadă în acest sens; poate să fi aparținut și ostrogoților. Tot în județul Buzău și anume în partea muntoasă a lui, în comuna Chiojd, s-au descoperit , în 1934, un mormînt germanic. În dreptul pieptului celui îngropat, s-a găsit o fibulă de argint, avînd și unele părți de aur și împodobite cu grenate (pietre roșii semi-prețioase). Așadar, în județul Buzău se constată că au fost odinioară neamuri germanice. Se poate ca aici să fi fost „Caucaland"-ul în care s-au retras vizigoții lui Atanaric în fața hunilor.

Inscripții vechi germanice, cu litere runice, s-au descoperit lîngă Fălticeni, apoi la Basarabi (jud. Constanța), la Radu Negru (jud. Ialomița) și la Letcani (jud. Iași).

De la neamurile germanice ne-au rămas cîteva cuvinte în limbă, puține la număr (vezi mai jos, p. 157). De asemenea, după cît se pare, onomasticul *Gotea* și topicele din Transilvania: muntele *Gotului* și pîrîul *Gotului*.

SARMAȚII. Cu prilejul expediției lui Constantin cel Mare împotriva goților, se dă ținutului din stînga Dunării — fără vreo altă precizare — numele de „regiunea sarmaților". Scriitorul antic Orosius spune că fiul împăratului, după ce a trecut pe podul de la Celei, a bătut pe goți „în însuși sînul pămîntului barbar adică în regiunea sarmaților" („in ipso barbarici soli sinu, hoc est in Sarmatorum regione"). Unii istorici din zilele noastre au afirmat chiar că sarmații, iar nu goții, ar fi fost stăpînii pămîntului dacic, după plecarea legiunilor romane. Se impune deci să lămurim problema aceasta a sarmaților, să vedem de ce neam erau și ce rol au jucat în Dacia.

Primele mențiuni istorice despre sarmați ni-i arată, în secolul al V-lea înainte de era noastră, la răsărit de Don. Într-a doua jumătate a secolului al III-lea, tot înainte de era noastră, ei ocupă ținutul dintre acest fluviu și Nipru. Înaintarea către apus, spre Dacia, are loc abia către sfîrșitul primului secol înainte de era noastră. Pe la anul 20, în secolul întîi al erei noastre găsim pe *Iazygi*, un neam sarmat, ocupînd pusta ungară și avînd relații cu dacii. În aceeași vreme, un alt neam sarmat, *Roxolanii*, se afla la răsăritul Daciei, între Prut și Nistru, unele triburi întinzîndu-se probabil și prin cîmpia munteană. Pe la anul 69 al erei noastre, roxolanii trec Dunărea, în imperiul roman, dar sînt respinși. În timpul războaielor dintre Traian și Decebal, roxolanii sînt de partea acestuia din urmă. Ei luptă călări, fără scuturi, îmbrăcați însă în zale de fier din cap pînă în picioare și cu niște spade uriașe pe care le mînuiesc cu amîndouă brațele. Înfățișarea lor în război trebuie să fi fost impresionantă. Columna Traiană ne arată în cîteva rînduri pe acești barbari atacînd trupele romane.

După cucerirea Daciei de către Traian, cele două neamuri sarmate mai importante, iazygii și roxolanii, și-au păstrat locuințele lor, făcînd uneori și incursiuni în noua provincie romană, ca, de pildă, pe vremea lui Hadrian. După părăsirea Daciei, ei continuă să domine în aceleași părți, adică la răsărit în Moldova dintre Prut și Nistru, iar la apus în pusta ungară. Se pare că și cîmpia munteană, mai ales în partea de răsărit a ei, a fost sub aceeași dominație. Așa ne putem explica denumirea de „regiunea sarmaților", care i se dă de către scriitorul Orosius, în timpul lui Constantin cel Mare.

Sarmații erau iranieni, adică de aceeași origine ca și sciții și, mai tîrziu, alanii. Ei reprezintă la marginile Daciei și în cîmpia munteană un element politic, dominator, așa cum fuseseră, cu secole mai înainte, rudele lor, sciții. Nu se poate vorbi de o așezare a lor în număr mare în ținuturile noastre, nici de o vechime considerabilă. Păreri ca acelea care văd în numele capitalei dacice Sarmizegetusa, o amintire a sarmaților, n-au nici un temei istoric.

HUNII. În anul 375 are loc năvălirea hunilor, una din cele mai însemnate pe care le cunoaște istoria; ea provoacă o perturbare generală printre migratorii germanici din ținuturile noastre, silindu-i pe unii să părăsească așezările de mai înainte, pe alții să plece pentru totdeauna de aici.

Hunii aparțineau popoarelor altaice, numite astfel fiindcă se întindeau în jurul munților Altai. Învățații au împărțit aceste neamuri altaice după limba pe care o vorbesc: ramura turcă, ramura mongolă și ramura tunguză.

Nu se știe sigur căreia din aceste ramuri aparțineau hunii. Înfățișarea lor se asemăna însă cu aceea a mongolilor: pomeții obrajilor ieșiți în afară, ochii oblici, pielea de culoare gălbuie, iar nu albă ca la arieni. Îndeletnicirea lor esențială era păstoritul și creșterea vitelor; de aceea, ei preferau, pentru așezările lor, cîmpia sau stepa unde turmele, cirezile și herghelliile numeroase găsesc mai ușor hrana. Nu este o întîmplare deci că acești năvălitori au ales, pentru a se stabili, cîmpia Dunării și a Tisei, numită și pusta panonică.

Ammianus Marcellinus, scriitor contemporan cu hunii, ne-a lăsat despre ei un portret, în parte exagerat, dar care merită să fie cunoscut. Hunii se hrănesc fără a întrebuința nici pregătire, nici foc, „cu rădăcini de ierburi sălbatice" și cu carne frăgezită între coapsele lor și spatele cailor. Nu mînuiesc plugul niciodată; nu locuiesc în case, nici în colibe, căci orice încăpere de zid le pare un mormînt și ei nu se cred în siguranță sub un acoperiș. Totdeauna rătăcind, schimbînd veșnic locuințele lor, ei sînt deprinși din copilărie cu toate suferințele: frigul, foamea și setea. Turmele îi urmează în aceste rătăciri, tîrînd carele în care sînt închise familiile. Acolo torc femeile și cos hainele bărbaților, „acolo dau naștere copiilor și-i cresc pînă ajung mari. Întrebați pe acești oameni de unde vin, unde au fost zămisliți... nu vor ști să răspundă. Ei trăiesc necontenit pe caii lor mici și urîți, însă iuți și neobosiți. Călărind ca bărbații sau, într-o parte, după chipul femeilor, ei țin pe cai adunările lor, cumpără și vînd, beau și mănîncă, ba chiar și dorm înclinați pe gîtul animalelor. Hunii sînt nestatornici și lipsiți de credință, mișcători după toate vînturile, răpiți cu totul de furia momentului... Limba lor este întunecată, încurcată, și plină de metafore. Cît despre religie, ei par a nu avea nici una sau, cel puțin, nu practică nici un cult; au o nemărginită lăcomie pentru aur".

Afirmația privind felul de hrană al hunilor ca și teama lor de clădiri sînt exagerări evidente. Prisc din Panion, însoțitorul ambasadorului trimis în anul 448 de împăratul de la Bizanț să încheie pace cu Atila, ne spune că servitorii huni care-l însoțeau, se hrăneau cu mălai, adică meiu, și că beau o băutură făcută din orz numită *camus*. Pe de altă parte, la curtea regelui hun, unde existau *băi de piatră* și o cancelarie cu scribi latini, s-a dat un banchet în toată regula, de la care n-a lipsit nici bufonul vorbind o limbă amestecată, huno-goto-romană, spre distracția mesenilor. Că hunii își petreceau însă o mare parte din timp călare e adevărat, după cum e adevărat și tabloul vieții nomade cu familiile încărcate în care. Agricultura o lăsau s-o facă supușii lor; aceștia le procurau orzul, meiul și celelalte produse de care aveau nevoie. Violența și distrugerile hunilor nu pot surprinde: ele făceau parte din sistemul lor de luptă care au urmărit întotdeauna îngrozirea neamurilor pe care urmau să le supună, spre a scurta astfel războiul și spre a sili și alte neamuri la ascultare. Prisc din Panion trecînd, în drumul său spre reședința lui Atila, prin orașul Serdica (Sofia de azi), prădat tocmai cu puțin înainte de huni spune că l-a găsit ruinat; în Naissus (Niș) mai rămăseseră cîțiva bolnavi ce nu putuseră fugi; orașul fusese complet distrus. Trebuie să adăugăm însă că aceste cruzimi nu erau continue. Odată stăpînirea hunilor așezată și băștinașii supuși, ele încetau, cum era și firesc, de-

ȚĂRILE ROMÂNEȘTI ÎN TIMPUL MIGRAȚIEI POPOARELOR (27

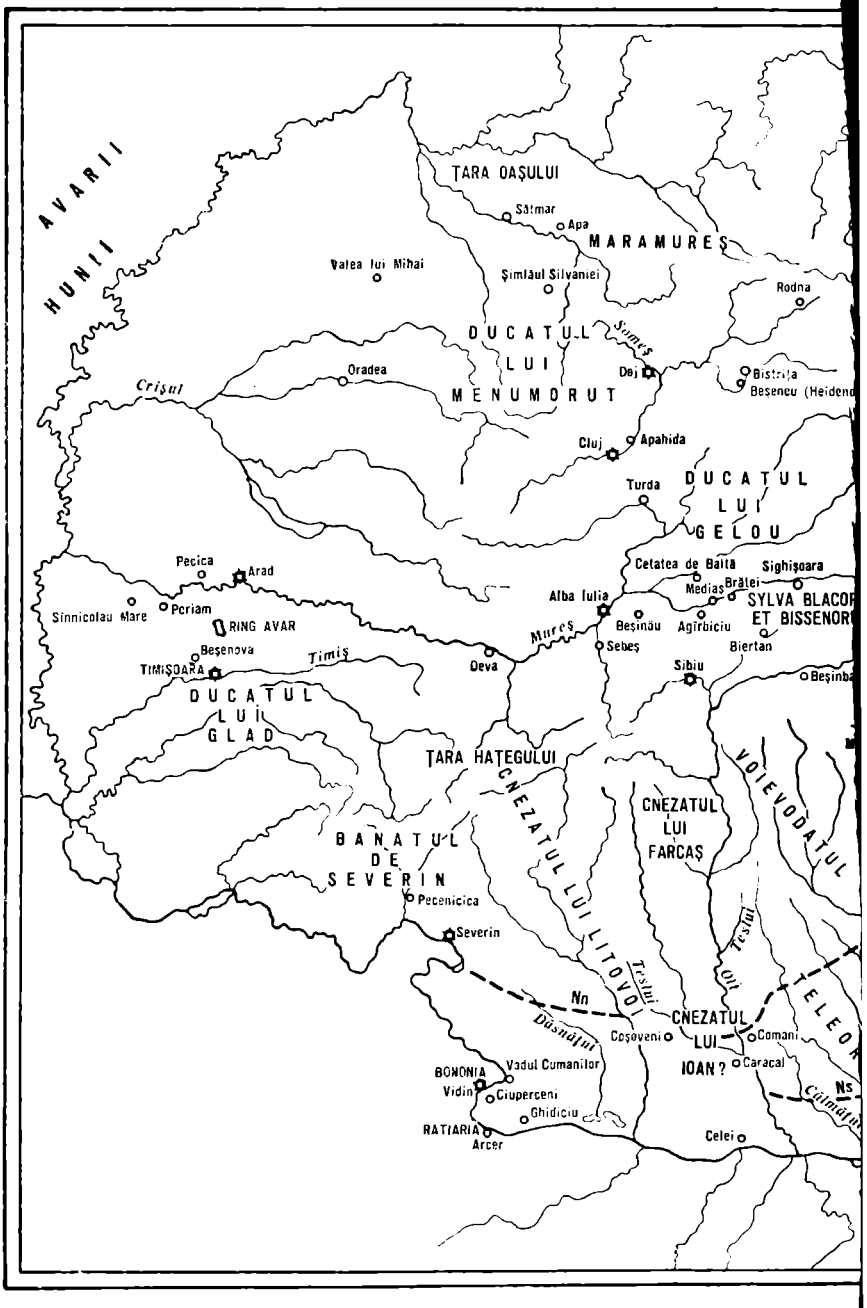

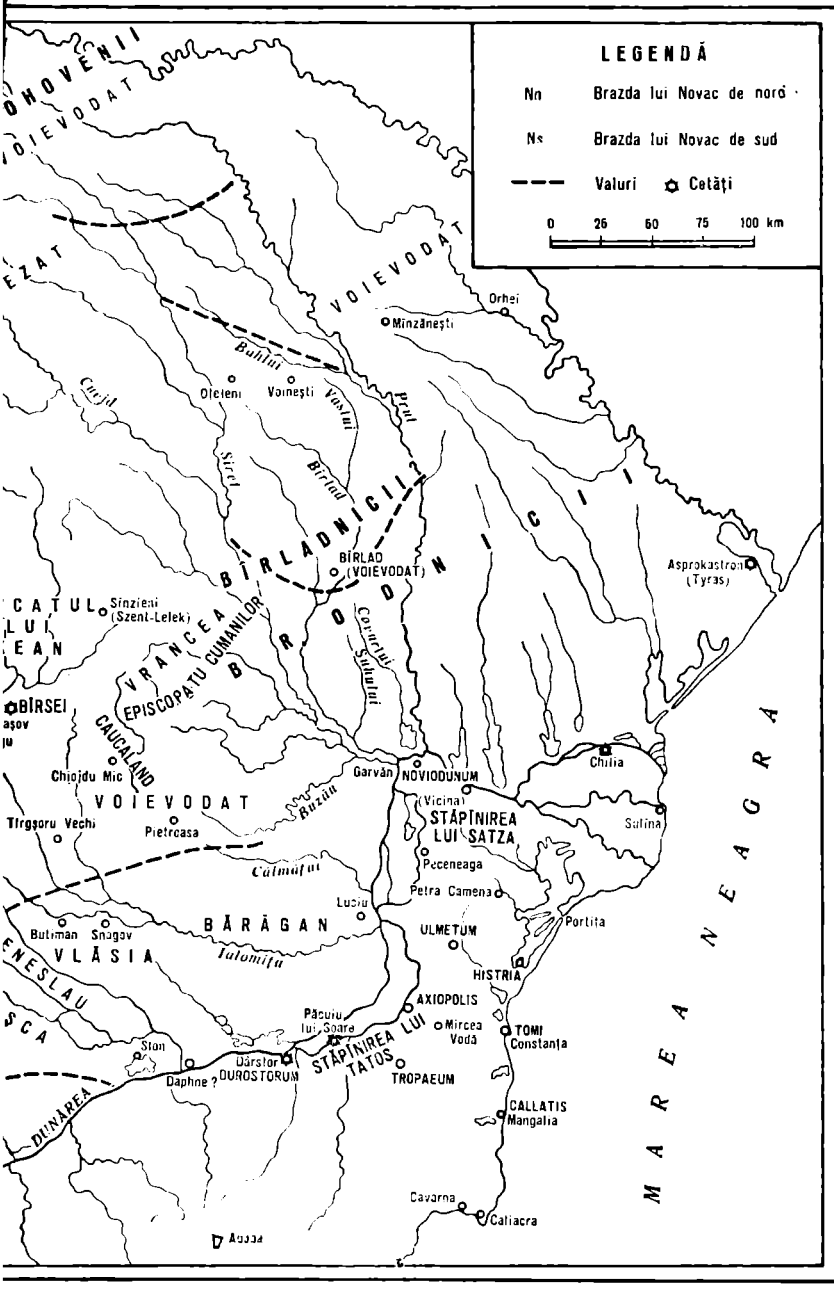
LEGENDĂ
Nn Brazda lui Novac de nord
Ns Brazda lui Novac de sud
Valuri
Cetăţi
0 25 50 75 100 km
VOIEVODAT
Orhei
Mînzăneşti
Bahlui
Oţeleni
Voineşti
Vaslui
Prut
Cuejd
Siret
Bîrlad
BÎRLADNICII
BÎRLAD (VOIEVODAT)
BRODNICII
Asprokastron (Tyras)
Sînzieni (Szent-Lelek)
VRANCEA
EPISCOPATU CUMANILOR
Covurlui
Suhului
BÎRSEI
CAUCALAND
Chiojdu Mic
VOIEVODAT
Garvăn
NOVIODUNUM
(Vicina)
Chilia
Sulina
Buzău
Tîrgşoru Vechi
Pietroasa
STĂPÎNIREA LUI SATZA
Peceneaga
Călmăţui
Petra Camena
Luciu
BĂRĂGAN
Portiţa
Butiman
Snagov
VLĂSIA
Ialomiţa
ULMETUM
HISTRIA
AXIOPOLIS
Păcuiu lui Soare
Mircea Vodă
TOMI Constanţa
Slon
Dărstor
DUROSTORUM
STĂPÎNIREA LUI TATOS
TROPAEUM
Daphne ?
DUNĂREA
CALLATIS Mangalia
Cavarna
Caliacra
MAREA NEAGRĂ

oarece, acum acești băștinași constituiau *averea* cuceritorilor și erau, în același timp, *garanția* aprovizionării lor cu cereale.

Hunii locuiau la început în regiunile din nordul Chinei. De acolo pornesc ei spre Europa, supunînd popoarele pe care le întîlnesc în cale și asociindu-și pe unele din ele, spre a-și spori astfel armata. Fiindcă huni curați nu erau mulți; la un moment dat, rămăseseră chiar, după spusa izvoarelor, numai vreo trei mii, reprezentînd însă elementele cele mai destoinice și mai rezistente. În înaintarea lor spre apus, hunii ajung la hotarele stăpînirii alane care se întindea între Don, munții Caucaz și munții Urali. Alanii, popor iranian, de aceeași origine ca sciții și sarmații, nu pot rezista hunilor. Ei sînt supuși și cuceritorii trec mai departe spre vest. La răsărit de Nistru își aveau locuințele în vremea aceea (anul 375), ostrogoții sau, cum li se mai spunea: *greuthungii*, conduși de regele Hermanaric. Nici ei nu pot rezista; Hermanaric, învins, se sinucide; urmașul său Withimer piere și el; ostrogoții sînt împinși spre apus. Vizigoții care locuiau dincoace de Nistru și aveau ca rege pe Atanaric, n-au o soartă mai bună; după cîteva încercări nereușite de a se opune hunilor, ei sînt nevoiți să se retragă spre miazăzi. Mai încearcă să reziste încă o dată în regiunea din sudul Moldovei, unde valul dintre Siret (satul Ploscuțeni, în jud. Vrancea) și Prut (satul Stoicani, în jud. Galați), pare a fi ridicat de ei. Unii învățați cred că apărarea ar fi organizat-o pe linia Focșani—Galați, adică acolo unde Carpații se apropie mai mult de Dunăre, formînd ca un fel de *poartă* prin care au năvălit spre miazăzi migratorii din miazănoapte și răsărit. I s-a și spus de către istorici și geografi „poarta invaziilor". Sigur însă nu se știe. Atîta e sigur numai că Atanaric și poporul lui n-au putut opri năvala hunilor nici aici și că au trebuit să se retragă mai departe într-un ținut pe care istoricul antic Ammianus Marcellinus îl numește *Caucaland* și-l arată a fi muntos și acoperit de păduri. Am arătat mai înainte că el pare a corespunde cu județul Buzăului de astăzi unde s-au făcut descoperiri arheologice, la Pietroasa și la Chiojdul Mic, arătînd prezența neamurilor germanice.

O altă parte a vizigoților a trecut peste Dunăre, în imperiu, cerînd adăpost. Mizeria lor era așa de mare, foametea așa de cumplită, încît ajunseseră să dea un om în schimbul unui cîine, ca să aibă ce mînca. Nemulțumiți cu tratamentul pe care li-l aplicau generalii romani, ei se revoltă și atrag de partea lor și pe alți goți care fuseseră așezați de mai înainte lîngă Adrianopol. Peninsula Balcanică e jefuită de hoardele acestor răzvrătiți; armata romană, după o primă luptă fără rezultat, e nimicită lîngă Adrianopol într-o mare bătălie, în cursul căreia însuși împăratul Valens își pierde viața: se crede că a fost ars de viu într-o colibă în care se refugiase și pe care dușmanii au aprins-o fără să știe cine era înăuntru (9 august 378). O parte a goților se stabilește definitiv în Peninsula Balcanică; pe la jumătatea secolului al VI-lea, se întîlneau urmași de ai lor în Moesia, în regiunea Nicopolis, ocupîndu-se cu creșterea vitelor. În Dobrogea, au fost resturi de goți care vorbeau limba maternă pînă pe la anul 850; în peninsula Crimeia — unde rămăsese o parte a ostrogoților, atunci cînd cei mai mulți trecuseră spre apus — găsim resturi de ale lor pînă tîrziu de tot în veacul al XVI-lea.

Cea mai mare parte însă a vizigoților care trecuseră Dunărea, în fața năvălirii inamice, n-a rămas în Peninsula Balcanică; după un popas de cîțiva ani în Iliria, ei au plecat mai departe, spre apus. În 402, sub conducerea lui Alaric, ei năvălesc în Italia; sînt însă respinși de comandantul suprem al armatei romane de apus, de Stilicho, sfătuitorul împăratului Honorius. În sfîrșit, în 412, ei atacă Galia și izbutesc să se așeze în calitate de federați, în partea de apus și de miazăzi a ei, în provinciile numite astăzi Gascogne, Languedoc, Périgord, Angoumois și Saintonge (anii 416—418). O altă parte a lor se stabilește în Spania. Ostrogoții, dintre care unii se așezaseră, tot ca federați, în Panonia, în 380, izbutesc mai tîrziu, sub regele Teodoric, să ocupe Italia (493) și să ajungă la o însemnătate deosebită.

După înfrîngerea acestor două neamuri mai puternice germane, vizigoții și ostrogoții, hunii cuprind tot ținutul din stînga Dunării, inclusiv pusta panonică, în care își așază capitala în timpul regelui Rona sau Rugilas. Acesta moare în anul 433 sau 434 și după el urmează nepoții săi, Attila și Bleda. Cel de al doilea e asasinat, după cîtva timp, de cel dintîi, care rămîne astfel singur stăpîn. Scriitorul Iordanes ne spune despre Attila că era spătos, avea capul mare, nasul turtit, fața arămie aproape și purta pe cap o coroană de fier ruginit. Contemporanii, îngroziți de puterea lui și de jafurile și omorurile armatelor hunice, i-au atribuit celebra frază că iarba se usucă pe unde calcă piciorul calului său. I se mai spunea și „ciocanul lumii" și „biciul lui Dumnezeu". În realitate, Attila n-a fost așa de cumplit cum îl arată faima. El era un cunoscător al civilizației romane și aprecia unele bunuri ale ei: dovadă că în capitala hunilor, din pusta panonică, erau băi construite din piatră; știa felul de luptă al romanilor, le cunoștea însușirile și scăderile. Attila a fost un remarcabil cap politic și un mare general: imperiul său s-a întins pe o suprafață enormă, ocupînd în afară de stepa eurasiatică, și aproape întreg bazinul Dunării mijlocii și inferioare.

Attila a făcut mai întîi o expediție înspre răsărit, spre Caucaz, și a atacat imperiul roman prin Asia Mică. Apoi s-a îndreptat împotriva Europei. În anul 443, el ajunge pînă aproape de Constantinopol: împăratul trebuie să-i plătească o despăgubire de 6 000 de monede de aur și, pe deasupra, un tribut anual de 2 100 de monede de același fel; trebuie apoi să răscumpere pe toți prizonierii romani; în schimb, să elibereze, fără nici o plată, pe cei huni. În anul 447, altă invazie. Attila pretinde, de data aceasta, întregul ținut de la Singidunum (Belgrad) pînă la Naissus (Niș), o bună parte prin urmare din țărmul drept al Dunării. După patru ani, în 451, are loc marea expediție înspre apus, care trebuia să-i aducă și stăpînirea Galiei și Italiei. Izvoarele arată o armată de 600 000 de oameni; cifra e însă evident și considerabil exagerată. În această armată intrau și contingente de ale ostrogoților și gepizilor. Lupta hotărîtoare s-a dat în locul numit *Mauriacus*, aproape de orașul actual Troyes, și nu, cum s-a crezut atîta vreme, în „cîmpiile catalaunice". Comandant al armatei imperiului de apus era generalul Aetius, originar din Durostorum (Silistra); și el avea, în rîndurile oștirii lui, contingente de migratori și anume un corp de vizigoți, un altul de franci și un al treilea de burgunzi. Attila, deși n-a fost învins propriu-zis, n-a mai putut înainta; se poate spune

deci că această luptă a scăpat Apusul de dominația hunilor. În Italia, Attila a devastat cîmpia Padului cu înfloritoarele ei orașe și se pregătea să pornească împotriva Romei. Orașul etern n-a fost ocupat și jefuit numai mulțumită papei Leon I care a determinat, prin daruri și rugăminți, pe temutul rege al hunilor să se retragă. Întors în Panonia, Attila moare pe neașteptate, în anul 453. Odată cu el dispare și statul hun. Numeroșii săi copii încep îndată certurile pentru tron; în același timp, gepizii și ceilalți germani aflați sub dominația hunică, se răscoală. Are loc, în anul 454, o luptă crîncenă la rîul *Netao*, în care Elac, fiul cel mai mare al lui Attila, e înfrînt și ucis. Se spune că 30 000 de huni ar fi rămas pe cîmpul de bătaie. În urma acestei lupte, gepizii ajung stăpînii Daciei, iar hunii se împrăștie în diferite părți. Un grup se așază în Moesia, între localitățile de azi Lom-Palanca și Nicopole; un altul la sud-vest de Vidin (pe atunci se numea Bononia); un al treilea, judecînd după descoperirile arheologice făcute, pe malul stîng al Dunării, în Oltenia vestică. În această regiune și anume la Hotărani (jud. Mehedinți) și între Ciuperceni și Ghidiciu (jud. Dolj) și la Sucidava s-au găsit două cazane de sacrificiu, hunice, datînd din veacul al V-lea. Mulți au obținut locuințe în Romania: unii dintre aceștia sînt pomeniți în secolul al VI-lea în izvoarele istorice sub numele de sacromontensi și fossatensi. Fiul cel mai mic al lui Attila s-a așezat în Dobrogea de sud. Alți huni s-au dus îndărăt, spre răsărit, la Don și la Nipru. În sfîrșit, cîți n-au plecat, foarte puțini dealtfel, au trebuit să se supună gepizilor. Din marele stat al lui Attila nu mai rămăsese decît amintirea.

Nu cunoaștem limba hunilor. Nu putem, în consecință, nici să ne dăm seama dacă a rămas sau nu de la ei vreun cuvînt în limba română sau vreo denumire topică. Mai probabil e să *nu* fi rămas deoarece stăpînirea lor asupra ținuturilor noastre durează relativ puțin, vreo opt decenii, și apoi ea nu e dublată de o așezare a poporului în Dacia Traiană. Abstracție făcînd de grupul stabilit, după înfrîngerea din 454, pe malul stîng al Dunării, în Oltenia. Hunii nu s-au așezat pe pămîntul nostru decît sporadic; locuințele lor erau în cîmpia sau pusta panonică.

GEPIZII ȘI AVARII. Potrivit indicațiilor lui Iordanes, izvorul fundamental pentru studiul epocii ce urmează luptei de la Netao, gepizii au ocupat și locuit Dacia. Același izvor ne arată și hotarele teritoriului stăpînirii lor: la apus Tisa, la miazăzi Dunărea, la răsărit un rîu „repede și spumegos", cu numele „Flutausis" pe care unii l-au identificat cu Siretul, iar alții, cu mai multă dreptate, cu Oltul. Se spune de asemenea că prin țara ocupată de gepizi curg rîurile Marisia, Grisia, Miliare și Gilpil. Primele două sînt Mureșul și Crișul; despre celelalte două nu se știe cu siguranță căror rîuri de azi corespund; unii cred că ar corespunde Crișului Alb și celui Negru; alții bănuiesc că Gilpil ar fi Jiul.

Descoperirile arheologice vin în sprijinul mărturiilor lui Iordanes. Într-adevăr, s-au aflat atît în Transilvania — la Apahida, la Șeica Mică, la Șimleul Silvaniei — cît și în Oltenia — la Coșoveni — tezaure al căror caracter germanic pare sigur. Primele trei provin, după toate probabilitățile, de la gepizi.

În afară de Dacia, gepizii au mai stăpînit cîtva timp și unele ținuturi de pe malul drept al Dunării, între altele și însemnatul oraș Sirmium, de pe Sava.

Spre apus de Tisa, anume între acest rîu și Dunăre, întîlnim după înfrîngerea hunilor, pe sarmați, care-și păstrează deci locuințele vechi. Ultima mențiune despre ei va fi în anul 488, cînd sarmații luptă alături de gepizi împotriva ostrogoților care nu vor rămîne însă aci multă vreme, deoarece vor pleca sub Teodoric în Italia.

Gepizii, popor mai liniștit decît celelalte neamuri germanice — Iordanes îi numește „quieta gens" — au stat în legături pașnice cu imperiul roman de răsărit sau, cum începe să i se spună de acum înainte, cu imperiul bizantin. Împăratul Marcianus se obligă să le dea o sumă de bani anual, ca dar, și le recunoaște stăpînirea Daciei. Această situație a durat pînă în vremea lui Justinian care, voind să reconstituie vechiul imperiu roman, face între altele și o expediție în nordul Dunării. Înainte de 535, trupele bizantine pătrunseseră în Banat și în Oltenia și ridicaseră o serie de castele sau cetăți în localitățile de pe malul stîng: astfel era *Literata*, în Banat —vechea Lederata din timpul războaielor lui Traian cu Decebal—*Recidiva*, mai înainte, probabil, Arcidava, și *Drobeta*, unde s-au găsit monumente din această vreme. Numele cetăților — aceleași ca ale localităților de pe vremea cînd Dacia era provincie romană — arată continuitatea populației din ele în timpul de la plecarea legiunilor încoace; dealtfel Literata și Recidiva sînt numite chiar, în novela XI a lui Justinian privitoare la organizarea bisericească a Daciei Aureliane „civitates" adică orașe, așezări civile.

Stăpînirea gepizilor asupra Daciei a ținut pînă în anul 566, cînd statul lor e sfărîmat de longobarzi uniți cu avarii.

Longobarzii, neam germanic, se așezaseră, pe la 505, în regiunea de la nord-vest de Tisa. Ei ajung în curînd în conflict cu gepizii, între 540 și 566, au loc o serie de lupte, în care se amestecă, luînd partea longobarzilor și bizantinii. Aceștia aveau o politică foarte abilă: de a asmuți pe barbari unii împotriva altora, pentru a-i distrage de la atacurile împotriva imperiului și, apoi, de a interveni, la nevoie, ajutînd pe cei mai slabi pentru ca să nu se strice echilibrul de forțe și unul din neamurile barbare să devină prea puternic. Mulțumită acestei politici, bizantinii sfîrșesc chiar pe gepizi, în anul 551, să le restituie teritoriile pe care aceștia le ocupaseră, în dreapta Dunării, în Dacia Aureliană, cu puțin timp mai înainte.

Sfărîmarea statului — și odată cu el și a poporului gepid — a avut loc în chipul următor: longobarzii voiau să-și răzbune asupra gepizilor pentru unele înfrîngeri mai vechi și mai ales pentru o insultă recentă: regele gepizilor refuza să-și dea fiica după Alboin, regele longobard. Cum singuri nu puteau spera o izbîndă hotărîtoare, longobarzii cer ajutor avarilor, un neam puternic, de origine, după unii, mongolă, după alții, turco-tătară, care venise din aceleași părți răsăritene ca și hunii, și se stabilise în preajma Daciei, anume în Bugeac și în Dobrogea. Justinian încheiase un tratat cu avarii în anul 558, în virtutea căruia le plătea anual o sumă de bani însemnată, ei obligîndu-se să lupte împotriva dușmanilor imperiului. Avarii primesc cere-

rea de ajutor a longobarzilor, dar le pun condiții grele: să le dea tot teritoriul ce se va ocupa, jumătate din pradă și, înainte de luptă, a zecea parte din turme. Longobarzii acceptă, numai pentru a se răzbuna, și în anul 566 pornesc războiul împotriva gepizilor. Aceștia sînt atacați de două armate: una, se pare, dinspre miazănoapte, a avarilor; alta, dinspre apus, a longobarzilor. Regele gepid Cunimund a făcut greșeala de a-și împărți forțele în două, spre a lupta simultan cu adversarii; această greșeală i-a fost fatală. Ciocnirea cu longobarzii a avut loc în vestul Daciei; armata gepidă a fost sfărîmată cu totul; dacă e să credem mărturia cronicarului Paul Diaconul, n-ar fi scăpat viu nici un singur soldat măcar; însuși regele și-a găsit moartea pe cîmpul de bătaie. Între timp, armata cealaltă, care plecase împotriva avarilor, a fost și ea bătută în două rînduri; în felul acesta, puterea gepizilor e sfărîmată și statul lor distrus. Poporul va avea soarta hunilor: încetul cu încetul se va topi în mijlocul celorlalte neamuri, dispărînd după cîtăva vreme de pe scena istoriei. Bizantinii, deși făgăduiseră gepezilor ajutor și bani și primiseră în schimb pentru aceasta orașul Sirmium, nu s-au mișcat: pricina e că longobarzii veniseră și ei la Bizanț după ajutor și împăratul, neștiind ce se va alege, preferase să păstreze neutralitatea. De data aceasta însă, politica bizantină nu s-a dovedit justă, deoarece avarii, în urma înfrîngerii gepizilor, au ajuns foarte puternici și au constituit timp îndelungat după aceea o primejdie permanentă pentru imperiu. La un moment dat, în 626, au asediat chiar Constantinopolul și n-a lipsit mult să-l cucerească.

Longobarzii, după sfîrșitul victorios al războiului cu gepizii, după ce și-au răzbunat și vechile înfrîngeri și insulta recentă — fiica regelui Cunimund devine acum soția lui Alboin — părăsesc, în primăvara anului 568, ținuturile de lîngă Tisa și se îndreaptă spre nordul Italiei unde întemeiază un stat puternic și dau numele lor mănoasei cîmpii a Padului, Lombardia.

În ținuturile noastre, neamurile germanice au rămas timp îndelungat, vreo trei sute de ani și anume de la părăsirea Daciei (275) pînă la sfărîmarea statului gepid (566). În două rînduri, ele au dominat și politicește: prima dată între 275 și 375 (năvălirea hunilor), a doua oară, după bătălia de la Netao (454) pînă la victoria avarilor și longobarzilor (566). Din acest răstimp de convietuire, să nu fi rămas nimic populației daco-romane? Multă vreme, s-a crezut că nu ar exista nici un element vechi german în limba română. După primul război mondial, profesorul C. Diculescu, în lucrarea sa „Die Gepiden" a susținut, dimpotrivă, că influența germanilor asupra noastră a fost însemnată, comparabilă chiar — ceea ce e însă o eroare — cu aceea a francilor asupra galoromanilor sau a longobarzilor asupra italienilor; el a dat un număr de vreo 300 de cuvinte, precum și o serie întreagă de nume de locuri și de persoane, care ar avea această origine. Filologul german Ernst Gamillscheg reduce numărul cuvintelor la 26 pe care le consideră „sigure"; învățatul român Sextil Pușcariu scade însă și din acestea „cel puțin jumătate". Așa încît, pînă la urmă, rămîn numai vreo cîteva cuvinte precum: *tufă*, *pungă*, *nastur*, *strănut* (cu stea în frunte), *rîncaciu*, *rapăn*, *stinghe*, *targă* și mai ales verbul *a cutropi* care „e unul din cele dintîi cuvinte auzite la noi de la germani" și „cea mai caracteristică urmă din timpul invaziilor". Totdeodată, prin faptul

că acest verb se întîlnește „numai la românii din nordul Dunării", el e „și o dovadă elocventă a continuității noastre" (S. Pușcariu).

În secția de artă medievală a muzeului „Kunsthistorisches Museum" din Viena se află un splendid giuvaer de aur descoperit la Șimleul Silvaniei (județul Sălaj). E una din cele mai frumoase și mai caracteristice mărturii de artă din Transilvania secolului al IV-lea. Giuvaerul reprezintă un colier de care sînt prinse, prin scurte lănțișoare, miniaturi a tot felul de unelte și obiecte uzuale. Impresionează varietatea uneltelor în legătură cu agricultura sub toate formele ei, de la cultivarea cerealelor pînă la viticultură: sînt înfățișate în mic și toate din aur, fierul de plug, secera, coasa, îmblăciul, cosorul de vie și foarfeca de vie; apoi, în legătură cu creșterea vitelor, foarfeca de tuns oile, jugul și măciuca; ca motiv ornamental general, frunza de viță stilizată. În continuare, găsim apoi uneltele diferitelor meșteșuguri: ciocan, nicovală, daltă, secure, pilă, topor, fierăstrău, scară și chiar o bărcuță cu un vîslaș, cu vîslă și ancoră. Nu lipsesc nici reproducerile în legătură cu oștirea: scutul, vîrful de lance, vîrful de săgeată, sabia și sceptrul de comandant, în formă de braț ridicat, cu degetele în sus. După toate probabilitățile, sîntem în fața unei podoabe ce a aparținut unui stăpînitor din Transilvania din a doua jumătate a secolului al IV-lea al erei noastre. Fost-a el un „rege" sau un conducător gepid — cum cred unii dintre cercetători — sau vreun „judex" daco-roman? Nu este exclusă această a doua ipoteză. Cert e că aurul din care s-a lucrat colierul, cu toate reproducerile lui, provine din minele transilvănene. Cert e de asemenea că el evocă prin miniaturile de unelte, îndeletnicirile variate ale înaintașilor noștri din Transilvania în secolul IV al erei noastre (vezi fig. 149).

AVARII. În urma victoriei repurtate asupra gepizilor, avarii se stabilesc în cîmpia Tisei și a Dunării, unde stătuseră mai înainte hunii. Aici, în pustă, își așază ei capitala, înconjurată de un zid circular; de aci pornesc expedițiile de pradă în Peninsula Balcanică și înspre Apus. „Avar", în limba turcă, are înțelesul de „vagabond". Slavii le spuneau „Obri", cuvînt care a ajuns să însemne cu vremea „uriași". Știm puține lucruri despre dînșii; limba lor nu ne este cunoscută. Dregătorii lor cei mai înalți se numeau *capcani* sau *cafcani*, ca în vechea limbă a bulgarilor.

Avarii fac repetate năvăliri în imperiul bizantin, ajungînd în 626 chiar să asedieze Constantinopolul, fără să-l poată lua însă. În ce privește raporturile cu populația din Dacia, le cunoaștem prea puțin. Știm însă că pe cînd avarii stăpîneau pusta panonică, în ținuturile noastre erau slavii. Între avari și slavi, relațiile au variat: cîteodată erau bune, ambele popoare mergînd unite în expedițiile de pradă, cum a fost, de pildă, la asediul Constantinopolului, alteori se rupeau, ajungîndu-se la război. Un cronicar sirian contemporan afirmă că avarii și slavii spuneau locuitorilor din țările supuse: „Semănați și secerați, noi o să vă luăm numai o parte din produse".

Pare probabil ca avarii să-și fi întins stăpînirea și asupra șesului din stînga Tisei, pînă în Munții Apuseni; n-avem însă știri mai precise în privința aceasta. Unii cercetători văd în *căpcăunii* folclorului românesc amintirea *capcanilor* avari: ar fi un indiciu de impresia grozavă pe care trebuie s-o fi făcut acești

năvălitori asupra strămoșilor noștri. Etimologia însă nu e sigură, așa că nu putem insista.

La al VII-lea sinod ecumenic de la Niceia, ținut în anul 787, a luat parte și un anume „Ursus, episcop al avariților" (επιοχοποδ τωυ Αβαριτωυ). Cei mai mulți dintre cercetători văd în acest Ursu, cu nume evident latin, pe episcopul orașului Abrittus din Moesia Inferioară. S-a exprimat însă și părerea că termenul Αβαριτωυ se referă nu la orașul menționat mai sus (ar fi trebuit să avem în cazul acesta επισχοπος του Αβρυθου) ci la „locuitorii din țara avarilor". Ursus ar fi deci un episcop *român* din secolul al VIII-lea, cel dintîi pe care îl înregistrează istoria. Chestiunea nu e lămurită încă; dacă studii amănunțite vor izbuti însă să dovedească temeinicia ultimei ipoteze, atunci descoperirea ar fi de cea mai mare importanță pentru istoria noastră medievală, sub toate raporturile.

Statul avar a fost distrus de Carol cel Mare în urma unei serii de lupte care au culminat în anul 796 prin cucerirea „ringului" sau capitalei hanilor „changanilor" lor, ring unde învingătorii au găsit multe bogății. Iar poporul avar a fost nimicit în urma luptelor pe care le-a purtat după aceea cu bulgarii de sub conducerea lui Krum (802 — 814). Lexicograful bizantin Suidas ne spune că acesta a desființat literalmente hoarda avarilor. Iar cronica de la Kiev, zisă și a lui Nestor, relatează: „Au murit cu toții, n-a mai rămas nici un avar". Dispariția lor a fost așa de rapidă și de totală, încît a ieșit o vorbă la ruși: „Au pierit ca avarii..."

„TORNA, TORNA, FRATRE". În legătură cu una din năvălirile avarilor peste Dunăre, se pomenesc în cronicile bizantine, cîteva cuvinte romanice care au dat naștere la o întreagă discuție. E vorba de celebra expresie „torna, torna, fratre" în care mai mulți istorici și filologi văd cea dintîi mențiune a limbii românești. În anul 587, avarii năvăliseră în Peninsula Balcanică, ajungînd pînă în Tracia. La un moment dat, o parte din armata lor se împrăștie după pradă, chaganul rămînînd numai cu puțini împrejurul său. Atunci generalul bizantin Commentiolus care comanda armata imperială se hotărăște să dea atacul. Își pune deci ostașii în ordine de bătaie și ordonă înaintarea. Pe drum — se făcuse noapte — cade de pe spatele animalului care-l purta, bagajul unui soldat din primele rînduri. Camarazii săi, vrînd să-i atragă atenția asupra celor întîmplate, îi strigă „în limba părintească": *„torna, torna, fratre"* (altă cronică are: „în limba țării" și *„retorna"*). Soldatul n-a auzit; au auzit în schimb alții care au crezut că e vorba de un semnal de retragere, fiind atacați de avari, și au început să fugă. S-a produs în felul acesta panică și armata bizantină a trebuit să se retragă. În același timp, fugeau și avarii, în direcția opusă, crezînd că sînt atacați ei.

Cuvintele „torna, torna, fratre" au fost considerate multă vreme ca fiind românești. După aceea a venit istoricul străin Jireček și a spus că ele reprezintă în realitate o comandă militară romană — în vremea aceea în armata bizantină comenzile se dădeau încă în latinește — și că în loc de „fratre" cum au unele manuscrise, trebuie citit „frater", așa cum se găsește în alte manuscrise și cum va fi fost în textul original al autorului cronicii. Numai

I Fibulă de bronz, de tip carpatic, găsită la Suseni, județul Mureș.

II Vas grecesc, de proveniență din insula Rhodos, găsit la Histria. Secolul VI î.e.n.

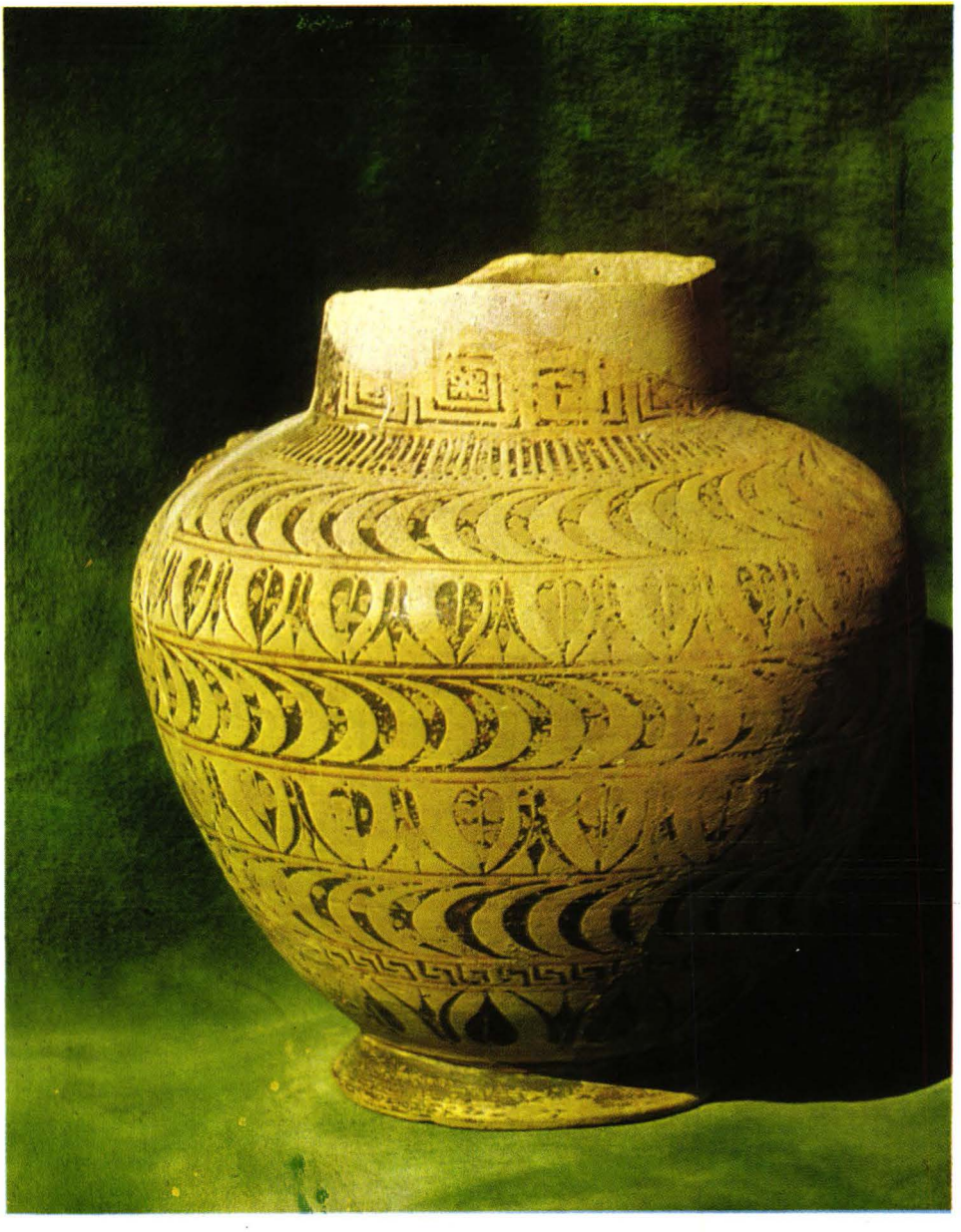

III Vas grecesc de proveniență ioniană, găsit la Histria. Secolul VI î.e.n.

IV Statuetă de lut, înfățișînd pe zeița Afrodita, ținînd un porumbel, sau pe o adoratoare a acesteia. Secolul VI î.e.n.

V Statuetă de bronz, găsită la Năieni, județul Buzău.
Reprezintă zeița scitică Anaitis, amintită de Strabo.

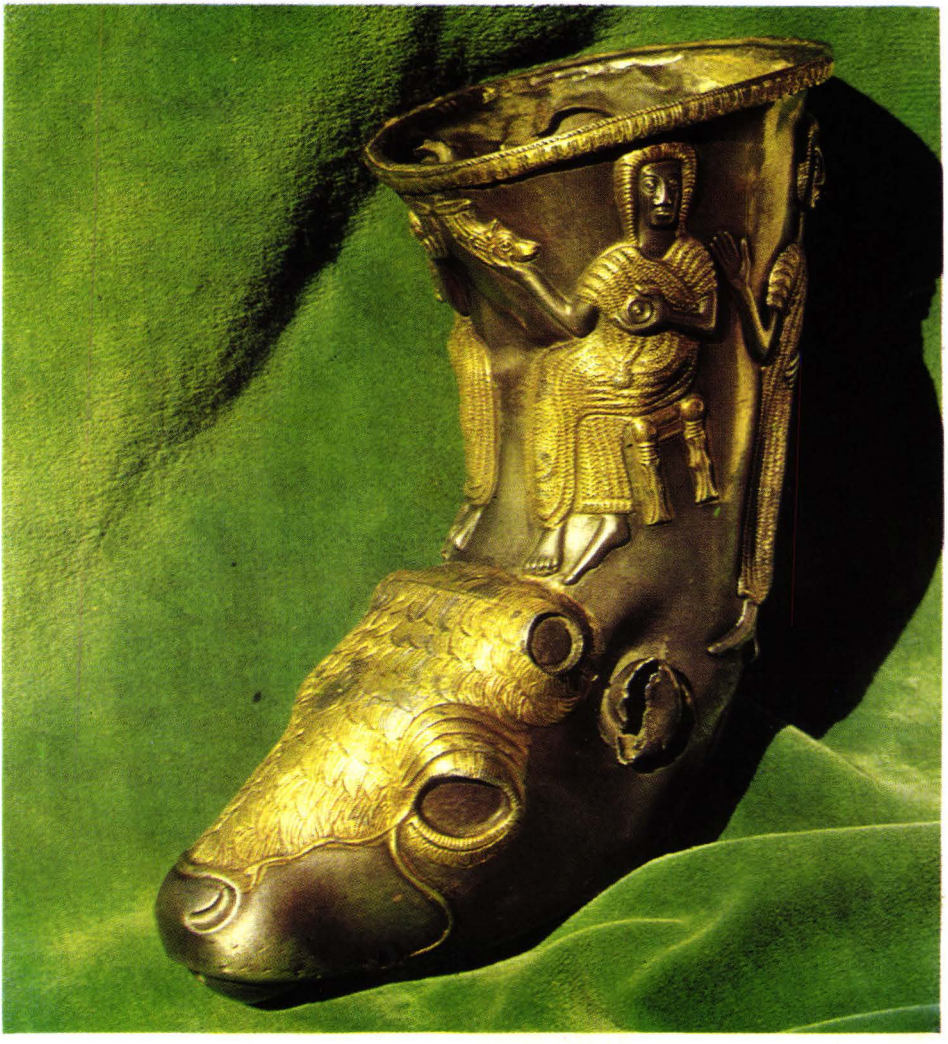

VI «Rhyton»-ul de caracter daco-scitic, din argint placat cu aur, găsit la Poroina, județul Mehedinți. Secolele II—I î.e.n.

VII Ruinele piciorului podului de la Drobeta-Tr. Severin, pod construit de Apollodor din Damasc, în anii 103—105 e.n., din ordinul împăratului Traian.

VIII Miniatură din «Cronicon Pictum» înfățișînd o scenă a luptei de la Posada (1330). Regele Carol Robert, travestit, însoțit de doi credincioși, fuge spre dreapta, uitîndu-se îndărăt spre locul dezastrului, în timp ce nobilul care a îmbrăcat hainele regelui, zace ucis. De pe înălțimi, românii, purtînd țundră și căciuli, aruncă bolovani asupra armatei inamice.

că în ultima vreme s-a băgat de seamă că nu se poate *comandă* militară însoțită de vorba „fratre", fiindcă în armată nu se comandă astfel și apoi că din „frater", așa cum credea Jireček că era în primul manuscris, nu se poate face „fratre", pe cînd dacă era forma ultimă, vreun copist putea bănui că e în fața unei greșeli, și s-o îndrepte în „frater". Credem deci că tot părerea dintîi e cea adevărată și că „torna, torna, fratre" constituie *prima mențiune de limbă românească.*

SLAVII. Dintre toate neamurile cîte și-au exercitat dominația temporară în Dacia după retragerea legiunilor romane, slavii sînt aceia care au avut mai multă însemnătate. Ei joacă în ținuturile dunărene rolul pe care l-au jucat în apus neamurile germanice. Se știe într-adevăr că popoarele romanice de astăzi au rezultat din amestecul locuitorilor de limbă latină din imperiu cu neamurile migratorii care s-au așezat în țările respective. Francezii provin din amestecul galoromanilor cu francii, — care au și determinat numele poporului francez — cu burgunzii și cu vizigoții, neamuri germanice, pe care le-au asimilat. În Italia, s-au așezat longobarzii — de unde vine numele Lombardiei — vizigoții, ostrogoții și herulii, deci iarăși neamuri germanice, în Spania și Portugalia, vizigoții și suevii. La noi s-au așezat *slavii*, pe care, de asemenea, i-am asimilat. Reprezentăm, prin aceasta, o nuanță aparte, caracteristică, precum și o civilizație și o cultură deosebită în mijlocul marei familii romanice. Istoricul și slavistul Ion Bogdan, precum și romanistul Ovid Densușianu au susținut că poporul român apare complet constituit numai după amestecul cu slavii. Această afirmație trebuie înțeleasă, credem noi, în sensul că poporul român și-a căpătat caracteristicile sale complete numai după ce elementului *esențial*, dacoromanic, constituind *temeiul*, i s-a adăugat elementul slav. Cu alte cuvinte, că nu avem de a face cu părți egale, nici cantitativ, nici calitativ, și că punctul de greutate trebuie să cadă tot asupra primelor elemente. Dacă ar fi să seriem elementele etnice constitutive ale poporului român, după importanța lor, am avea deci: întîi elementul autohton, *dacic*, apoi, în al doilea rînd, elementul *roman*, iar în al treilea rînd, la urmă, cel *slavic*. Nu-i mai puțin adevărat însă că însemnătatea lui nu poate fi subestimată. Sub raportul limbii, de exemplu, unul dintre cei mai buni cunoscători, același romanist Ovid Densușianu spune că influența slavă „a fost mult mai intensă și mai variată decît aceea germanică asupra limbii italiene sau franceze".

Grupuri răzlețe de slavi se poate să se fi așezat înainte de secolul al VI-lea. În număr mare, ei nu vin însă decît începînd din a doua jumătate a acestui secol. O bună parte a lor trece în Peninsula Balcanică, pînă spre miazăzi, în Grecia și pînă la țărmul Adriaticei, și se așază peste populația romanică din aceste părți. Slavii erau oameni înalți, blonzi-roșcovani, cu ochi albaștri sau cenușii, cu părul mai mult bălai; semănau deci la înfățișare cu germanii. Se ocupau în special cu creșterea vitelor, cu vînatul și cu pescuitul, făceau însă și agricultură, cultivînd mai ales meiul și ovăzul. Aveau prisăci: mierea — făcut din miere fiartă cu apă și lăsată să fermenteze — era băutura lor preferată; lucrau inul și cînepa, precum și lîna. Ca îmbrăcă-

minte se foloseau mult de blănuri; pe cap purtau căciuli, în picioare opinci. Nu cunoșteau roata olarului pe care au luat-o de la romanicii din ținutul carpato-danubian, adică de la înaintașii noștri. Trăiau în familii mari care cuprindeau pe toți cei de un sînge, de la străbunic pînă la strănepot. Mai multe familii alcătuiau un *clan*, iar mai multe clanuri un *trib*. Existau trei categorii sociale: *nobilii* sau fruntașii, *oamenii liberi* și *robii*. Marea mulțime a slavilor s-a diferențiat în mai multe popoare, așezate în locuri deosebite. Astfel, rușii s-au întins peste marele șes de la răsărit de Nistru: polonii au rămas pe lîngă fluviile Vistula și Niemen și în ținutul mlăștinos al Pripetului, iar cehii și slovacii s-au coborît spre Carpați și patrulaterul Boemiei. Sîrbii, croații și slovenii s-au așezat în partea de apus a Peninsulei Balcanice, iar sclavinii și anții în răsăritul ei, ocupînd totdeodată și Dacia.

Împotriva slavilor, împărații bizantini au făcut mai multe expediții, dintre care unele chiar în stînga Dunării. În vara anului 591, generalul Priscus trece cu trupele lui în Muntenia, pe la Durostorum, bate pe căpetenia slavilor Radogost și ia prizonier pe un alt șef slav, anume Musokios, vecin cu Radogost. A doua zi, un ofițer al lui Priscus trece peste rîul Ilivachia — pare-se Ialomița de astăzi — și urmărește pe slavi pînă la pădurile și mlaștinile în care se ascunseseră. În anul următor, un alt general, Petrus, fratele împăratului — domnea pe atunci viteazul Mauriciu (582 — 603) se luptă cu neamurile slave în regiunea rîului Asemus (azi Osma). În această campanie a căzut principele slav Pirogost. Pentru că înaintarea în stînga Dunării era grea, prin ținuturile pline de păduri, generalul bizantin a fost nevoit de la o vreme, să se întoarcă, întrerupînd expediția. Se pare că, de data aceasta, avem de a face cu regiunea Teleormanului: ea vine în fața rîului Asemus, pe unde se zice că au trecut trupele bizantine Dunărea. O a treia expediție, fericită, are loc în anul 600, în regiunea apuseană a Daciei, din fața orașului Viminacium. Toate aceste expediții însă, precum și altele care au urmat, n-au putut împiedica înaintarea slavilor, ocuparea de către ei a Peninsulei Balcanice și consecințele însemnate pe care le-a avut acest act asupra romanității dunărene.

La nord de Dunăre, procesul etnic s-a desfășurat în sens invers celui din sudul fluviului: slavii au fost cei care au dispărut, topindu-se treptat, treptat, în masa dacoromană. Acest fapt este o dovadă a vitalității dacoromanilor: nu numai că au putut să reziste, sute de ani, la adăpostul întinselor păduri, năvălirilor, dar au fost în stare să asimileze ei pe cei mai numeroși dintre năvălitori, pe slavi. În schimb, și slavii au lăsat dacoromanilor o însemnată moștenire: ea se constată în toponimie, în onomastică, și, în general, în limbă. Dintre rîuri, *Bistrița* (rîul repede), *Dîmbovița* (rîul stejarilor), *Ialomița* (în vechime Ialovnița adică rîul ținutului pustiu, nelucrat: Bărăganul), *Tîrnava* (rîul spinilor), *Crasna* (rîul frumos), *Putna* (rîul cu drum), *Milcovul*, *Teleajenul*, *Neajlovul* și altele poartă nume slave. Dintre munți, numai în șirul *Făgărașului* găsim peste zece vîrfuri cu nume slav, între care și *Negoiul*. Ca nume de orașe, citățm *Craiova* (reședința craiului), *Rîmnicul* (rîu sau iaz cu pește), *Tîrgoviște* (locul tîrgului), *Slatina* (apă sărată), *Zlatna* (locul aurului); ca nume de sate, cele terminate în -ița, de exem-

plu: *Topliţa, Topolniţa, Verbiţa,* în -ov sau -ova, ca *Dranov, Nanov, Roznov, Snagov, Dadilov,* apoi *Cucova, Rahova* etc.

Două nume date de slavi și anume: *Vlașca* și *Vlăsia* merită o deosebită atenție. Cel dintîi înseamnă „țara vlahilor" adică a românilor și a fost dat regiunii de cîmpie unde a existat pînă la reforma administrativă din 1950 județul cu același nume[1], deoarece aici, în această regiune, acoperită cu păduri întinse și străbătute de o sumă de rîuri, au găsit năvălitorii slavi pe strămoșii românilor. Cel de al doilea are același înțeles și a fost dat codrului uriaș care se întindea la miazăzi de Ploiești, acoperind ținutul udat de Prahova, Ialomița, Dîmbovița și de afluenții lor și avînd în mijloc și minunatul lac al Snagovului. Aceste două numiri atestă prezența strămoșilor, în momentul năvălirii slavilor, în cîmpie, ceea ce este foarte natural, deoarece aci, în pădurile de la șes, mai ales cînd ele au numeroase poieni și sînt udate de rîuri și lacuri, traiul e mai lesnicios decît la munte.

Dar nu numai topicele Vlașca și Vlăsia arată prezența strămoșilor noștri în cîmpia munteană; ea este atestată și de izvorul bizantin „Arta militară" de la începutul secolului VII, izvor atribuit unui Mauriciu (altul decît împăratul!).

Prezența unei mase mari romanice în regiunea păduroasă de cîmpie a Munteniei nu are nimic surprinzător. Chiar dacă această regiune, de la Hadrian înainte, n-a făcut parte — după unii cercetători — din provincia Dacia romană, ci din Moesia — ceea ce nu schimbă datele problemei — este însă clar că acțiunea de romanizare a trebuit să se exercite și asupra dacilor care locuiau aici. Într-adevăr, cine privește harta imperiului, constată că teritoriul cuprins între Dunăre, Olt, Carpați și Siret era *înconjurat* de provincii romane, unde procesul de romanizare avea loc cu intensitate, că era deci imposibil ca acest proces să nu se exercite și asupra teritoriului menționat. Legătura dintre Moesia Inferioară și Dacia Superior — mai tîrziu Dacia Apulensis și Dacia Porolisensis — se făcea *prin menționatul teritoriu,* fie că se pleca din Novae (Sviștov), din Sexanta Prista (Russe), din Durostorum (Silistra) sau din Carsium (Hîrșova). Străbătut de negustori și de ostași, avînd spre vest limesul oltean și apoi cel de al doilea limes care, plecînd de la Flămînda, la Dunăre, se îndrepta spre nord—nord-est, răspunzînd în Carpați, la Rucăr și Rîșnov, era inevitabil ca acest teritoriu să se romanizeze, ca geto-dacii de aci să deprindă și ei cu timpul limba romană ca și cei din Oltenia și de peste Carpați. Să adăugăm apoi că o sumă din cetățenii romani de la sud de Dunăre luați robi de năvălitorii secolelor IV—VI erau aduși la nord de fluviu și vom înțelege ușor de ce slavii, la venirea lor, au numit Vlașca și Vlăsia tocmai regiunea de cîmpie păduroasă, străbătută de numeroase ape, din teritoriul amintit.

Și onomastica arată o însemnată influență slavă. Astfel *Radu* (veselul, bucurosul), *Dan* (dăruitul), *Vlad* (stăpînitorul), *Pîrvu* (cel dintîi), *Dobre*

[1] Credem că ar fi indicat ca județul Ilfov, care a înglobat o bună parte din teritoriul fostului județ Vlașca, inclusiv capitala lui, Giurgiu, să poarte numele de *Ilfov-Vlașca;* spre comparație citățm numele județelor Bistrița-Năsăud și Caraș-Severin.

(bunul), apoi *Dragomir, Tihomir* (tatăl lui Basarab întemeietorul), *Dobromir, Vladislav* sau *Vlaicu, Dragoslav* etc.

Dacă cercetăm limba română și facem o numărătoare a cuvintelor, atunci, potrivit unui calcul din 1942 constatăm că aproximativ o șesime din ele (exact 16,41%) sînt de origine slavă. Trebuie să observăm însă că multe din aceste cuvinte slave se întrebuințează foarte rar și că ele n-au format *familii de cuvinte*, pe cînd acelea de origine latină revin tot mereu, sînt necontenit întrebuințate în graiul zilnic și au familii foarte bogate. Apoi *morfologia* și *sintaxa* limbii române sînt latine, ceea ce e, de asemenea, determinant pentru caracterul acestei limbi.

Găsim cuvinte slave în diverse domenii ale activității și simțirii omenești. În agricultură și în creșterea vitelor ele sînt mai puțin numeroase; numai o singură cereală are nume slav: *ovăzul*, iar dintre animalele domestice, *bivolul, cocoșul, gîsca*. În schimb însă în ce privește animalele sălbatice și soiurile de pești, numirile slave sînt numeroase. O sumă dintre cuvintele care arată însușirile și defectele fizice sau morale ale omului au aceeași origine. De pildă, pentru cele dintîi: *blajin, destoinic, drag, dîrz, iubit, sfînt, vrednic, zdravăn*; pentru cele de al doilea: *cîrn, gîngav, gîrbov, lacom, nătîng, năuc, netrebnic, prost, știrb, vinovat*.

În ce privește societatea, adică clasele sociale și organizarea de stat, sînt de origine slavă următorii termeni: *boier* care înseamnă cel de frunte, nobilul, *stăpîn, jupîn* — care la slavi însemna conducătorul unei *„jupe"* adică al unei organizații teritoriale cuprinzînd mai multe familii — și *rob* adică sclav. Apoi *cneaz* care la vechii slavi avea înțelesul de „principe" și *voievod* care însemna „conducător de armată"; la români acest titlu s-a dat capului statului.

În domeniul religios, s-au împrumutat o serie de termeni privind însă nu atît credința însăși, cît mai ales cultul și organizarea ierarhică. Astfel, sînt cuvintele: *utrenie, vecernie, maslu, a blagoslovi, vlădică, stareț, rai, iad*.

În organizarea militară, românii au luat de la slavi numele *cetei*, al *pîlcului*, al *gloatei* și al *străjii*. Tot de la ei sînt și unii termeni privind armamentul: *sabia, sulița, praștia, toporul*, precum și *steagul*. Soldatul slav — *voinicul* (de la voi — război) — a căpătat la români, cu vremea, înțelesul de om puternic, zdravăn, pe care-l are astăzi.

În sfîrșit, de origine slavă sînt și numele a o sumă de dregători domnești precum vornic, postelnic, stolnic, ceașnic, ispravnic.

Această mulțime de cuvinte slave n-a intrat deodată, în aceeași epocă, în limba română, ci pe rînd, începînd din veacul al VI-lea. O parte însemnată, cea mai însemnată, a intrat pe timpul conlocuirii cu slavii în Dacia, pînă ce aceștia au fost asimilați, adică în secolele VI—X. Căci asimilarea completă a slavilor de către strămoșii românilor a durat cîteva secole, s-a făcut pe încetul; cînd au venit ungurii, procesul era încă în curs, nu se terminase. O altă parte, în legătură cu biserica, a fost primită după creștinarea slavilor, mai precis a bulgarilor, așadar de la finele secolului al IX-lea înainte. O a treia serie de cuvinte, în legătură cu organizarea de stat, a intrat odată cu întemeierea primelor alcătuiri politice românești mai însemnate, prin urmare, începînd

cu secolul al XIII-lea. În sfîrșit, sînt o serie de cuvinte slave care au fost împrumutate și mai tîrziu, în epoca modernă, de la poloni, de la ruteni și de la ruși.

Cum se explică însemnata moștenire slavă din limba română, precum și din toponimia și onomastica noastră? Care au fost relațiile dintre populația dacoromană și cea slavă în perioada de conlocuire adică în secolele VI—X? Cum s-a produs fenomenul de asimilare? Sînt întrebări la care încercăm să dăm un răspuns, fără a ascunde, bineînțeles, caracterul de ipoteză pe care-l are acest răspuns

Triburile slave au ocupat Dacia ca și Peninsula Balcanică într-o ipostază similară aceleia a francilor în Galia, a longobarzilor în Italia, a vizigoților în Spania și a suevilor în Portugalia, adică în ipostază de cuceritori. Relatările de epocă privind atacurile slave între linia Dunării și Peloponez, distrugerea orașelor din Imperiul Bizantin, robirea sau supunerea populației autohtone, confirmă concludent aceste cuceriri. În aceeași calitate au venit slavii și în teritoriile românești. Ei au luat în stăpînire pămîntul și au supus populația romanică pe care au găsit-o aci. S-a crezut — multă vreme — că, după retragerea legiunilor, la 275, cei rămași în Dacia și-au găsit scăparea, în fața migratorilor, *retrăgîndu-se în munți*. Aci, la adăpostul Carpaților, ar fi stat pînă cînd s-a isprăvit puhoiul năvălirilor, după care au început a se coborî spre șesuri. Realitatea este că adăpostul strămoșilor noștri în evul mediu a fost *pădurea*. Prin urmare, nu numai muntele, ca unul ce era acoperit în foarte mare măsură de păduri, *dar și dealul și șesul*. Trebuie să se știe că în vremea aceea, cîmpia Munteniei și podișul moldovean, ca și cel transilvănean, erau acoperite de codri imenși. De la poalele munților pînă la Dunăre și la Nistru, chiar în unele locuri pînă la Mare, se putea merge numai prin păduri. Vestitul codru al Vlăsiei există în parte încă; se mai văd petice din el; tot așa vestiții codri moldoveni; în schimb, pădurea cea mare a Teleormanului — numele înseamnă, în limba cumană: „pădure nebună" adică mare — a fost tăiată aproape complet. Mai ales propice pentru așezările omenești au fost pădurile din văile și luncile rîurilor. Preferința arătată lor era, dealtfel, cu totul justificată: în asemenea păduri, traiul e mult mai lesnicios: ai, *în același timp*, sub raportul alimentației, avantajele și ale pădurii și ale apei. Pe lîngă vînat, se adaugă peștele și păsările acvatice; ai de asemenea la îndemînă stuful, fie pentru casă, fie ca ascunzătoare. Valea rîului e apoi un drum natural, iar dacă apa e mai mare, drumul e și mai lesnicios, cu barca. Sub toate raporturile deci, traiul era mai ușor în preajma cursurilor de apă, în pădurile luncilor sau în cele de pe marginea lacurilor și a bălților.

Nu este de mirare deci că lunca Dunării, valea Ialomiței, a Mostiștei, a Colentinei, apoi valea Dîmboviței, a Neajlovului, a Glavaciocului, a Vezii, a Teleormanului și a Călmățuiului — spre a nu vorbi decît de șesul muntean — se constată a fi locuite din cele dintîi timpuri ale preistoriei. Și în evul mediu tot aci s-au adăpostit băștinașii. E caracteristic că regiunea numită de către slavi *Vlașca* adică țara vlahilor sau țara românilor — căci aceasta înseamnă cuvîntul *vlah* — se găsește la *șes*, nu la munte. Ea cuprinde tocmai o regiune foarte bogată în cursuri de apă, cu păduri întinse, dintre care o parte

mai există și astăzi. În codrul Vlăsiei — al cărui nume, pus tot în legătură cu vlahii, vlasii, înseamnă, în cazul acesta: pădurea românilor — au locuit cu siguranță românii în cursul evului mediu. Așadar, nu numai la munte, dar și la șes, în unele părți ale ținutului românesc ca în Muntenia centrală și vestică, *mai ales la șes*, au găsit slavii pe dacoromani. Aceștia trăiau sub conducerea unor căpetenii numite probabil *juzi* sau *judeci*, în orice caz printr-un cuvînt derivat din latinul *judex*. În documentele noastre interne scrise în limba română, întîlnim ambii termeni, și pe jude și pe judec, avînd cel dintîi înțelesul de *stăpîn de rumâni*, cel de al doilea de *om liber*. În documentele mai vechi din Moldova, scrise slavonește, *jude* apare cu același înțeles ca și *cneaz* și, uneori, ca *vătăman*, designînd, se pare, pe conducătorul unui sat. În orice caz, se vede că și mai tîrziu, după întemeierea Principatelor, cei numiți prin termeni derivați din latinul *judex* se bucurau de o situație socială superioară.

Populația romanică din Dacia, avînd drept cîrmuitori pe juzi, a fost supusă de către noii năvălitori. Că a existat acest act de supunere a autohtonilor de către slavi, ne-o dovedesc următoarele fapte și considerente:

Numele care se dă țăranului neliber în Muntenia este acela de *rumân*, Cel care-și vinde în epoca mai veche pămîntul sau, într-o epocă mai nouă, se vinde numai pe sine, fără pămînt, acela devine *rumân*. Țăranul care se răscumpără prin bani sau este iertat de stăpînul său, acela „scapă de rumânie". „Rumân" și „rumânie" au o accepțiune socială bine stabilită prin *mii* de documente *interne:* ele se referă la condiția socială a țăranului neliber, a țăranului cu stăpîn.

Rumân este însă și denumirea etnică a neamului nostru, este numele vechi și popular al lui. Cum a ajuns atunci această denumire etnică să aibă și această accepțiune socială? S-a născut ea oare *după întemeierea Principatelor*, atunci cînd românii izbutiseră să-și alcătuiască organizații de stat, așa cum s-a afirmat? Ni se pare imposibil. În veacul al XIV-lea, țara e „Țara Românească", domnul și boierii sînt români: să accepte ei ca numele etnic să ajungă a desemna pe șerbi, pe țăranii neliberi? Procesul prin care numele etnic a căpătat această accepțiune socială precisă a trebuit să aibă loc înainte de întemeierea Principatelor și anume, după convingerea noastră, în epoca în care slavii au ocupat Dacia și au supus populația romanică de aici. Atunci românii au putut deveni *rumâni*. Se știe că slavii au numit pe romanici pretutindenea *vlahi*. Așa le-au spus și strămoșilor noștri în Dacia. Vlahii au fost așadar populația supusă, rumânii: cu această accepțiune de rumân, de țăran neliber, apare cuvîntul *vlah* în cîteva documente vechi românești, scrise în limba slavă. Primul document de acest fel este răspunsul pe care-l dau în anul 1481 boierii, cnezii și *vlahii* din județele Brăila, Buzău și Rîmnicul Sărat lui Ștefan cel Mare, care-i anunța că a luat sub ocrotirea sa pe pretendentul Mircea și că-l va sprijini să ocupe tronul. Boierii din acest document sînt dregătorii domnești, cnezii sînt oamenii liberi, adică stăpînii de pămînt în genere, *vlahii* sînt rumânii, țăranii neliberi; ei corespund *săracilor* din scrisoarea amintită a lui Ștefan care enumera categoriile sociale în felul următor: boieri, cnezi și *săraci*. Al doilea document este din 30 martie

1535, de la Vlad Vodă, împuternicind mănăstirea Tismana ca ea singură să aibă dreptul a prinde pește în apa Tismanei și a-și paște vitele, de la sat în sus pînă la munte; „iar al altuia dobitoc — se spune mai departe — să nu cuteze să pască fără voia călugărilor, *nici boieresc, nici vlah*". Vita *vlahă*, în opoziție cu aceea a boierului, este vita *rumânului*, a țăranului supus. După întemeierea Principatelor, cuvîntul *vlah* în sensul de *rumân*, nu se putea întrebuința însă fără a se produce o confuzie: *vlahe* erau doar acum și noile state, vlahi erau și domnii; așa încît s-a evitat întrebuințarea acestui termen în cancelarie. De aceea, cu accepțiunea *socială*, el apare foarte rar, numai în cîteva documente. Termenul obișnuit, în această epocă, pentru a desemna pe țăranul neliber, pe rumân, este, în actele slave muntene, acela de *vecin*, tot de origine latină: vine din vicinus.

Un alt fapt însemnat care arată procesul de cucerire din Dacia, este numele slav al nobilimii noastre: *boierii*. Cînd s-au așezat în ținuturile din stînga Dunării, dealtfel ca și în dreapta ei, slavii au luat în stăpînire pămîntul, au devenit stăpînii lui. Bineînțeles, n-a fost o stăpînire individuală, ci pe familii, așa cum știm că era organizată proprietatea în primele timpuri la slavi. Acești stăpîni ai pămîntului au constituit *boierimea* sau nobilimea; dacoromanii au fost supuși; ei lucrau mai departe ogoarele, dar plăteau acum *dijmă* (cuvîntul e slav!) stăpînilor slavi și le făceau anumite *munci* (cuvînt tot slav!) și anume cărături, lucru la mori, la iazuri etc. Am arătat mai înainte cum un izvor istoric contemporan ne arată că avarii și slavii spuneau locuitorilor din țările supuse — e tocmai cazul Daciei — următoarele: „semănați și secerați: noi o să vă luăm numai o parte din produse".

A existat un timp părerea că la noi n-ar fi existat o diferențiere socială în momentul întemeierii statelor; că toți locuitorii ar fi fost atunci liberi; că am fi avut un regim țărănesc, o viață patriarhală, în care nu erau stăpîni și supuși ci egalitate deplină. E o concepție romantică, ce nu-și găsește nici un reazim în izvoarele istorice. Acestea ne arată dimpotrivă că exista o diferențiere socială *înainte* de întemeierea Principatelor. Diploma Ioaniților, din anul 1247, relevă o categorie de locuitori din Oltenia și Muntenia, numiți *majores terrae* adică „mai marii pămîntului", nobilii deci sau boierii care se bucurau în caz de judecată, de un tratament privilegiat. Primele acte muntene și moldovene vorbesc de asemenea de „boieri mari și mici"; nu se putea ca ei să fie rezultatul numai al întemeierii statului. Statul a creat anumiți dregători, dar restul boierimii exista de mai înainte: ea era alcătuită din stăpînii de pămînt care și apar în actele secolelor al XIV-lea și al XV-lea, cu menționarea moșiei de origine, întocmai ca nobilii din apus. „Șandru de la Dorohoi" sau „Vlad de la Valea Albă", de pe vremea lui Alexandru cel Bun, au aceeași semnificație ca, de pildă, „Jean de Vienne" din Franța lui Carol al V-lea. Se constată așadar, încă înainte de întemeierea Principatelor, o diferențiere socială. *Boierii* sau stăpînii pămîntului există din evul mediu timpuriu. Originea lor noi o vedem în procesul de cucerire al slavilor.

Așa se explică și o bună parte din toponimia noastră. Devenind stăpînii pămîntului, slavii au impus numirile lor. Evident, n-au putut schimba nu-

mele marilor cursuri de apă, Dunărea, Mureșul, Tisa, Oltul, Someșul, Crișurile etc. unde a fost întotdeauna un contingent însemnat de populație băștinașă, dar pentru celelalte rîuri mai mici, pentru pîraie, pentru atîtea dintre înălțimi și pentru foarte multe sate, ei au dat nume de ale lor. Acestea au rămas și cînd slavii, după cîteva secole, au dispărut, fiind asimilați de către dacoromani.

Stăpîni ai pămîntului, slavii au constituit și elementul politic, conducător. *Cnezii* și *voievozii* lor sînt căpeteniile diferitelor triburi și ale populației băștinașe, supuse. Ei împart dreptatea în timp de pace și conduc oastea în timp de război. Pe văile rîurilor se formează *cnezatele* și *voievodatele* pe care le amintesc primele documente istorice. Cînd vin ungurii în Transilvania, ei găsesc aci o serie de „ducate", de fapt voievodate (dux = voievod) cu populație mixtă româno-slavă și conduse de „duci" adică de voievozi. Procesul de asimilare al slavilor nu se terminase încă; el se apropia însă de sfîrșit pe vremea regelui ungar Ștefan (anul 1000).

Tot sub formă de *cnezate* și *voievodate* apar și cele dintîi formațiuni politice din Oltenia și Muntenia. Des amintita diplomă a Ioaniților (1247) arată existența în Oltenia a trei *cnezate* românești: al lui Ioan, al lui Farcaș și al voievodului Litovoi. Iar la răsărit de Olt pomenește pe „Seneslav, voievodul românilor". La această dată, procesul de asimilare al slavilor era de mult încheiat, de peste două secole: ei dispăruseră complet în masa românească; dar conducătorii formațiilor politice păstrau numele de *cnezi* și *voievozi* pe care le purtaseră stăpînitorii slavi de odinioară.

Procesul de suprapunere slavă ne face să înțelegem mai bine și alte fapte din trecutul nostru. Introducerea *limbii slave* în biserica română — după creștinarea bulgarilor, așadar de la finele secolului al IX-lea înainte — e ușor explicabilă dacă ținem seama că *pătura dominantă, elementul politic la noi* era de origine slavă. Nu se introducea o limbă moartă și străină, ci limba celor care cîrmuiau. După ce aceștia s-au asimilat, limba slavă a rămas și anume nu numai la sud și la est de Carpați dar și dincolo de munți, în Transilvania, fapt foarte însemnat și care arată vechimea introducerii acestei limbi în biserica noastră. Fiindcă dacă noi am fi luat-o, așa cum s-a crezut, într-o epocă mai tîrzie, prin secolul al XIII-lea sau chiar al XIV-lea, atunci cum se explică prezența ei și în Transilvania, *sub stăpînirea ungurească?*

Din biserică, limba slavă a trecut și în cancelaria statului. Și în Muntenia și în Moldova, ea a fost limba oficială pînă în veacul al XVII-lea. Iar în Transilvania, nefiind stăpînire românească, ci una străină, cu o cancelarie latină, limba slavă a fost totuși limba în care se scriau pisaniile, inscripțiile, manuscrisele, multă vreme, cam tot atîta cît și în Principate.

Procesul de asimilare al slavilor nu s-a făcut repede; el a durat secole întregi. La venirea ungurilor în Transilvania, am văzut că populația „ducatelor" sau voievodatelor de aici era încă amestecată, români și slavi. Totuși românii izbutiseră să înlăture în multe părți pe foștii stăpîni; în mijlocul Transilvaniei voievod era un român, Gelou. Pe vremea lui Ștefan cel Sfînt (1000) asimilarea se apropia de sfîrșit și ea se încheie probabil la începutul veacului al XI-lea; procesul ținuse circa cinci secole și constituia dovada cea

mai puternică a rezistenței și vitalității populației romanice din Dacia. Supușii învinseseră pe stăpîni; cuceriții de altădată erau acuma ei stăpîni și de data aceasta pentru totdeauna.

Cum s-a petrecut procesul acesta uriaș de asimilare? Grație căror virtuți am putut absorbi elementul slav? Nu avem informații asupra *proporției numerice* ce a existat între cele două pături de populație în momentul așezării slavilor în Dacia. Se pare că aceștia din urmă au fost numeroși: așa ne spun unele izvoare istorice contemporane; așa rezultă din studiul toponomiei și al cuvintelor intrate în limba noastră. *Mai numeroși însă au fost dacoromanii.* Numărul lor a sporit apoi și prin prinșii pe care-i aduceau slavii din năvălirile lor în ținuturile, pe atunci încă pline de populație romanică, ale Peninsulei Balcanice. O amintire a acestor captivi care, duși la nord de Dunăre, îngroșau rîndurile românilor de aci, s-a păstrat într-un izvor istoric din secolul al VII-lea, anume în „Viața sfîntului Dimitrie din Tesalonic". Aceasta ne spune că „sclavinii și avarii, devastînd aproape tot Illyricul" și toate provinciile Traciei, „pînă sub zidurile Bizanțului, au dus toată populația de aci (exagerare evidentă!) dincolo de Dunăre, în partea dinspre Panonia ce avea de capitală Sirmium. Acolo chaganul avarilor a așezat tot poporul captiv care, amestecîndu-se cu bulgarii și avarii și cu ceilalți păgîni, crescu apoi într-un popor foarte numeros și mare". Iar după vreo 60 de ani — continuă povestirea izvorul nostru — acest popor s-a revoltat împotriva avarilor și a trecut sub Kubrat îndărăt în imperiu, la sud de Dunăre. Chiar dacă faptele nu s-au petrecut așa, totuși, sporirea populației romanice de la nordul Dunării prin captivi aduși din Peninsula Balcanică este sigură. Dunărea era hotarul de nord al imperiului bizantin. Captivii luați în expedițiile de pradă fatal trebuiau duși *peste* Dunăre, adică în Dacia.

Prin sporul normal al lor, adăugîndu-se apoi și cei noi veniți, dinspre miazăzi, dacoromanii au covîrșit numericește pe slavi. Dar aceasta nu ar fi fost de ajuns dacă nu se stabileau și legături mai strînse. Cuvintele slave din limba română, unele foarte expresive, privitoare la gospodărie, la familie (*nevastă* e slav!), la însușirile trupești și sufletești ale omului, la viața de toate zilele, ne arată că au existat asemenea legături. Au fost, de la o vreme, multe căsătorii mixte, între dacoromani și slave, la început mai ales între slavi și dacoromane, și procesul de asimilare a prins să se desemneze. În loc să dispară însă romanicii în masa slavilor, așa cum s-a întîmplat la miazăzi de Dunăre, s-a produs fenomenul invers: au dispărut slavii. Cred că în acest proces de asimilare, o parte însemnată de merit au avut-o *femeile dacoromane.*

Nu trebuie nici să ne închipuim că deosebirea însemnată de situație socială și de drepturi care a fost la început între cele două pături de populație — una reprezentînd elementul dominant, cealaltă pe supuși — a rămas neschimbată. Cu timpul s-au produs și în privința aceasta interferențe. Unii dintre vechii conducători ai dacoromanilor, dintre juzii sau judecii lor, au ajuns prin însușiri deosebite, prin fapte de război, prin legături de familie, iarăși într-o situație mai înaltă. De la o vreme, atunci cînd procesul de asimilare începuse,

au putut ajunge și cîrmuitori adică cnezi și voievozi. Este cazul lui Gelou, cîrmuitorul „ducatului" din Transilvania. N-avem izvoare sau mărturii pentru a arăta mai precis cum s-a produs procesul acesta de apropiere între cele două pături de populație deosebită, dar el n-a putut fi altfel decît în celelalte țări, de pildă, în Franța, în Italia, în Anglia unde au avut loc asemenea asimilări etnice. Căci amestecul de straturi de populație diferită, cu drepturi diferite și de origine etnică diferită, nu constituie ceva *unic* sau *caracteristic* nouă românilor. Aproape peste tot în Europa s-a întîmplat în evul mediu acest proces. Multe din națiunile de azi au rezultat din amestecul a diferite straturi de populație de origine diferită. Francezii s-au născut din amestecul galilor, care erau celți, cu romanii, și apoi a galoromanilor cu francii care erau germani. Francii au supus pe galoromani, au devenit stăpînii pămîntului pe care și l-au împărțit între ei și au constituit pătura dominantă conducătoare. Ceea ce nu i-a împiedicat ca să fie absorbiți cu timpul de către supușii lor, de galoromani care erau mai numeroși și aveau un nivel superior în ce privește civilizația și cultura. Englezii provin tot așa dintr-un amestec de băștinași celți cu saxoni germani, și cu normanzi, care vorbeau limba franceză. Normanzii cînd au năvălit în Anglia și au ocupat-o, în urma luptei de la Hastings (1066), și-au împărțit pămîntul între ei, au format pătura conducătoare a țării, avînd drepturile politice, și au impus ca limbă a statului limba franceză adică dialectul francez vorbit de ei. Pînă tîrziu, Anglia a avut, în cancelaria ei, această limbă, pe care grosul populației anglo-saxone n-o înțelegea. Totuși, ca și în Franța, ca și la noi, elementul cuceritor, în cazul acesta normanzii, a dispărut cu vremea în mijlocul populației supuse care a isprăvit prin a da numele ei și poporului rezultat din noul amestec etnic și statului. Mai departe, italienii au și sînge longobard, adică germanic, în vinele lor. Cînd s-au așezat longobarzii în cîmpia mănoasă a Padului, ei au luat în stăpînire pămîntul și au format pătura conducătoare. Cu timpul însă au dispărut și ei în mijlocul băștinașilor romanici. Același lucru s-a petrecut și cu bulgarii, la sudul Dunării. Au supus pe slavi, au format elementul politic dominant, care a fost asimilat apoi, treptat, treptat, de către supușii lor mai numeroși. Întrucît ar fi deci extraordinar ca și cu poporul nostru să se fi petrecut un fenomen similar? Dimpotrivă, ar fi fost extraordinar ca în mijlocul unei Europe romanice, în plin amestec etnic, noi singuri să fi făcut excepție, să fi constituit un fel de insulă.

EFECTELE AȘEZĂRII SLAVILOR LA SUD DE DUNĂRE. VLAHII DIN PENINSULA BALCANICĂ. În momentul cînd au început marile năvăliri ale slavilor peste Dunăre adică în cursul celei de a doua jumătăți a secolului al VI-lea, exista în răsăritul Europei, din Transilvania pînă în Macedonia și de la Marea Neagră la cea Adriatică, o foarte puternică populație romanică; cea din Dacia era în legătură nemijlocită cu cea din Peninsula Balcanică. În special era bine romanizată partea dinspre apus și miazănoapte a peninsulei, așadar tocmai partea care se învecina sau era mai aproape de ținuturile noastre. Așezarea slavilor la sud de Dunăre a avut un efect considerabil asupra populației romanice din răsăritul Europei. În afară de faptul

că au împuținat-o prin luptele ce însoțeau repetatele lor expediții dar, cu timpul, *a și dislocat-o, a împărțit-o în două mari grupe:* una spre miazănoapte, cuprinzînd pe *dacoromâni*, și alta spre miazăzi, cuprinzînd pe *macedoromâni*. Din grupa dacoromânilor s-a despărțit apoi o parte, aceea dinspre vest, ai căror urmași sînt *istroromânii*. Iar din grupa macedoromânilor s-au despărțit *meglenoromânii*. În afară însă de cele două grupe principale, dinspre miazănoapte și dinspre miazăzi, au rămas și altele, mai puțin însemnate și numeroase, dar care și-au continuat existența pînă spre sfîrșitul evului mediu, contopindu-se apoi cu populația slavă înconjurătoare.

În cursul evului mediu, constatăm o populație de limbă romanică — numită de izvoarele istorice *vlahi* — în numeroase regiuni ale Peninsulei Balcanice: sînt urmașii vechii populații romanizate. Un grup compact de vlahi locuiau *munții Pindului* și ținuturile de primprejur, cunoscute dealtfel sub numele de Vlahia, și anume *Vlahia Mare* în Tesalia, *Vlahia Mică* în Etolia și Acarnania și *Vlahia de Sus* în Epir, cîteșitrele pomenite în izvoarele bizantine. Macedonia propriu-zisă și în special partea de la apus de fluviul Vardar, cu ținutul Moglenei numit și Karadjova și cu localitățile Bitolia, Ohrida, Veria, Vlahoklisura, Moscopole, era plină de populație vlahă. La începutul secolului al XII-lea, în 1105, găsim vlahi și în *Peninsula Calcidică*, în apropierea Muntelui Athos. Alții locuiau în partea de apus a Traciei, pe lîngă fluviul Maritza, apoi în Munții Haemus (Balcanii actuali) unde se întîlneau pe ambele versante — unele localități din jurul Sofiei: Văcărel, Păsărel, Cercel etc., au pînă azi nume de origine română — ca și în regiunea Nișului și în zona Skutari-Ipek.

Prima știre sigură despre vlahii din Balcani datează din anul 976 și se datorește cronicarului bizantin Cedren. Acesta spune că, la data amintită, David, unul din frații țarului bulgar Samuil, a fost ucis, între Castoria și Prespa, la locul numit „Stejarii frumoși" de niște „Vlahi chervanagii" (cărăuși); cărăușia a fost întotdeauna o îndeletnicire a vlahilor din sudul Dunării ca, dealtfel, și a românilor din nordul ei. În primul rînd însă, vlahii erau păstori: brînza valahă era vestită în întreaga Peninsulă Balcanică. Bineînțeles, făceau și agricultură; e caracteristic că aromânii au păstrat vechiul cuvînt latin pentru plug, anume *aratu*. Erau de asemenea meșteșugari, în orașe, lucrînd cu pricepere metalele prețioase, în special argintul. A doua oară, vlahii sînt amintiți în anul 980: un cronicar anonim bizantin arată că la această dată împăratul Vasile al II-lea a dat lui Niculiță stăpînirea peste „vlahii din Elada". (În secolul al X-lea, „tema" sau împărțirea administrativă Elada cuprindea Grecia de miazănoapte, cu Tesalia și Eubeea, dar fără Etolia și Acarnania). După desființarea statului bulgar și anume în anul 1020, același împărat bizantin, Vasile al II-lea, dă un edict prin care hotărăște ca „vlahii din întreaga Bulgarie" să fie, în ce privește cele bisericești, sub ascultarea arhiepiscopului de Ohrida. Mai tîrziu, vom găsi, în dieceza de Ohrida, chiar un episcop al vlahilor.

În istoria românilor din Peninsula Balcanică sînt două momente mai însemnate sub raportul politic, primul în 1066, cînd se răscoală „vlahii" din

Tesalia; cel de al doilea în 1185, cînd are loc revolta Asaneştilor în urma căreia ia naştere statul bulgaro-vlah.

Cu privire la primul moment, iată ce ştim: domnea pe atunci la Bizanţ Constantin Duca, un împărat avar a cărui preocupare principală era să aibă tezaurul plin. Din cauza impozitelor mari pe care le pusese, românii din Tesalia încep să se agite. Guvernatorul de acolo, un urmaş de al lui Niculiţă, purtînd chiar acest nume, se duce la Constantinopol spre a sfătui pe împărat să suprime dările care nemulţumiseră lumea. Împăratul nu-l primeşte însă şi menţine dările. Întors acasă, în Tesalia, Niculiţă este întîmpinat de căpeteniile nemulţumiţilor — aceştia-şi aveau consfătuirile în casa unui român din Larissa anume Verivoiu (probabil Berivoiu!) — şi rugat să ia el conducerea mişcării. Cunoaştem chiar numele căpeteniilor: în afară de Berivoiu, mai erau Ioan din Grimiani, Grigore Bumbăcarul şi Teodor Scribon Petastas, români cu toţii, după părerea învăţatului rus Vasilievski. Scriitorul bizantin Cedren adaugă şi pe Slavota al lui Karmalac despre care ştim sigur că era român, ba pare chiar să fi fost celnicul lor cel mai mare.

Niculiţă atrage mai întîi atenţia răsculaţilor asupra primejdiei care-i ameninţă, le-arată apoi că răscoala e pornită într-un moment foarte nepotrivit — era luna iunie — deoarece locuitorii de la cîmp trebuiau să secere, iar unii dintre vlahi îşi aveau familiile şi turmele în munţii Macedoniei unde puteau fi răpite şi prădate de oamenii împăratului. Argumentele însă nu servesc la nimic şi, în cele din urmă, Niculiţă care, se vede, era şi el convins de dreptatea vlahilor, e obligat să ia conducerea mişcării. Cetatea Kitros (vechea Pydna) este cucerită; răsculaţii cuprind apoi puternica cetate Servia. Împăratul de la Bizanţ, văzînd gravitatea situaţiei, scrie atunci lui Niculiţă că suprimă toate dările care nemulţumiseră lumea. În urma acestei hotărîri, mişcarea se potoleşte. Niculiţă însă e chemat la Constantinopol, judecat şi surghiunit în Asia Mică de unde s-a reîntors în 1071. După cum vedem, revolta din 1066 n-a dus la rezultate importante; ea nu se poate compara, în privinţa aceasta, cu mişcarea din munţii Balcani, condusă de Petru şi Asan, care constituie cea mai însemnată faptă a românilor de la miazăzi de Dunăre (vezi mai jos, p. 190).

BULGARII, făcînd parte din grupa occidentală a neamurilor de limbă turcă şi locuind, la început, în regiunile centrale ale Asiei, ajung, după un popas între Volga şi Don, şi un altul la nordul Mării Negre, în regiunea gurilor Dunării, apoi îşi aşază reşedinţa, sub hanul lor Asparuh sau Isperih, între Şumla şi Varna, în nord-estul Bulgariei actuale. Treptat-treptat, bulgarii cuprind întreg ţinutul dintre Dunăre şi Balcani, întemeind un stat şi supunînd pe slavii care locuiau aici (anii 668—702). Cum însă aceşti slavi erau mult mai numeroşi, bulgarii au dispărut în mijlocul lor, adică au fost asimilaţi. Puterea statului bulgar creşte sub Krum care domneşte între anii 802 şi 814. Creştinarea bulgarilor are loc în 864 sub *Boris* care, botezîndu-se, şi-a zis Mihail, după numele naşului său, împăratul Bizanţului. Nobilii bulgari, la început, n-au vrut să se creştineze şi numai după ce Boris a dat pe mîna călăului pe cincizeci şi doi dintre ei, împreună cu familiile lor, restul au consimţit să se

boteze. Au adoptat apoi și cele două alfabete *glagolitic* și *chirilic*, în care s-au scris textele religioase în țările slave.

Alfabetul glagolitic a fost numit așa din cauza cuvîntului slav *glagola:* „el spunea" care revine foarte des în textul Evangheliei. Latinii, auzind mereu repetîndu-se acest cuvînt, au spus celor care citeau Evanghelia glagoliți, iar alfabetului întrebuințat, glagolitic. Acest alfabet e mai vechi; el provine din litera greacă minusculă, căreia i s-a adăugat pentru sunetele slave care nu există în greceşte, caractere luate din alfabetul ebraic-samaritean. N-a avut o răspîndire prea largă, fiind întrebuințat mai mult în Croația, unde a căpătat o înfățișare specială, colțuroasă, din care cauză a și fost numit *glagolitic unghiular.* Alfabetul chirilic, numit impropriu astfel, fiindcă *nu* se datorește lui Chiril, apostolul slav — e ceva mai nou. Se crede că a fost alcătuit pe vremea lui Simeon și a avut o răspîndire mult mai largă. Provine din litera uncială greacă, stilizată, căreia i s-au adăugat pentru sunetele care nu existau în greceşte, semne luate din alfabetul glagolitic. Acest alfabet chirilic a fost adoptat de bulgari, de sîrbi, de ruși și de noi românii care am scris cu el pînă tîrziu, în 1860, cînd s-a decretat, sub Cuza Vodă, înlocuirea lui. Polonii și cehii nu l-au întrebuințat, ei scriind cu alfabetul latin care e mai simplu și mai ușor de citit.

Statul bulgar ajunge în culmea puterii sale sub *Simeon* fiul lui Boris (893—927). Acesta era un om de cultură, fusese crescut și educat la Constantinopol; avea relații cu cercurile intelectuale bizantine, de aceea i se și spunea că e „jumătate grec". A avut ambiția să ajungă împărat la Bizanț în care scop a purtat o serie de lupte sîngeroase, fără însă să-și poată împlini visul.

După moartea lui Simeon, statul bulgar decade. Bizantinii, pentru a-l distruge, cheamă împotrivă-i pe rușii de la Kiev, care într-adevăr vin cu cneazul lor Sviatoslav, și cuceresc jumătatea de răsărit a Bulgariei. Sviatoslav, după izbîndă, nu mai vrea să plece îndărăt, îi plăceau mai mult ținuturile dunărene decît șesul lui întins din Rusia. Bizantinii sînt nevoiți deci să pornească împotriva lui și, după multe lupte, izbutesc să-l scoată din Silistra (anul 972). Odată cu această izbîndă, Bulgaria de răsărit cade în mîna bizantinilor, țarii bulgari fiind nevoiți să se adăpostească în partea dinspre apus. Dar după puțină vreme, și acest rest al stăpînirii bulgare cade sub loviturile împăratului bizantin Vasile al II-lea zis Bulgaroctonul, adică „ucigătorul de bulgari" (anul 1018).

De la bulgari adică de la slavii care-i asimilaseră au luat strămoșii românii termenul de *boliari* — care înseamnă „nobili mari" — transformîndu-l în *boieri;* poate tot de la ei, dacă nu cumva discipoli ai lui Metodiu și Chiril, misionarii moravilor, îl vor fi adus direct în ținutul carpato-danubian — au luat și *alfabetul chirilic* cu care s-au scris apoi textele bisericești și, mai tîrziu, actele cancelariei în statele românești. Aceste împrumuturi se explică prin faptul că, în secolele VIII—X, mai existau încă în ținutul carpato-danubian urmași ai vechilor slavi în curs de asimilare, care vorbeau încă limba lor și constituiau pătura dominantă. Mai tîrziu, cînd s-au întemeiat Principatele, limba slavă din biserică a devenit și limba oficială a statului.

Bineînțeles, masa mare a poporului în tot acest timp a vorbit românește. Faptul că limba oficială a statului și a bisericii era una, iar a poporului alta, nu constituia o particularitate a țărilor românești. În Germania, de pildă, limba bisericii și a statului a fost, timp îndelungat, cea *latină*, în timp ce poporul vorbea limba lui germană. Tot așa, în Anglia, după cucerirea normandă, limba oficială, a cancelariei și a curții, a fost multă vreme cea franceză, pe cînd poporul vorbea vechea limbă anglo-saxonă.

Textele slave, cu alfabet chirilic, s-au scris, în ținutul carpato-danubian, încă în secolul X. În afară de o inscripție, din anul 943, descoperită după cel de al doilea război mondial, în localitatea Mircea Vodă din Dobrogea și de cîteva însemnări de litere răzlețe scrijelate pe peretele de chirpici al unui atelier din Bucov, trebuie să admitem că se scriau *textele necesare slujbei bisericești*. Un asemenea text, de la începutul secolului al XI-lea, s-a păstrat în așa-zisul manuscris din Reims (Franța). O analiză recentă a lui dovedește că a fost scris pe teritoriul carpato-danubian, unde se vorbește românește. Într-adevăr, textul slav al acestui manuscris cuprinde termenii români „nici" și „spadă" (cu *d*, nu cu *t !*), precum și confuzia genetivului cu dativul, caracteristic limbii române.

Dar alături de alfabetul chirilic, românii din părțile Dobrogei utilizau și alfabetul grecesc, așa cum rezultă dintr-o inscripție descoperită în 1967 la Capidava, inscripție din secolul al X-lea și care cuprinde numele categoric românesc „Petre".

RĂSCOALA VLAHILOR ȘI BULGARILOR. STATUL ASANEȘTILOR. În anul 1185, domnea la Bizanț împăratul Isaac al II-lea Anghelos. Acesta urma să ia în căsătorie pe fiica regelui ungar Bela al III-lea și pentru a face față cheltuielilor — voia să celebreze nunta cu un fast deosebit — pusese o nouă dare asupra supușilor săi. Ea lovea în primul rînd pe cei care aveau turme de oi și cirezi de vite. Era tocmai cazul „vlahilor" pentru care păstoritul constituia îndeletnicirea principală. Cronicarul bizantin Nicetas Choniates Akominatos, a cărui operă formează izvorul de căpetenie pentru cunoașterea mișcării lui Petru și Asan, ne spune că dările lui Isaac Anghelos și felul abuziv în care fuseseră strînse au produs o mare nemulțumire printre vlahii care locuiau muntele Haemus. La început, aceștia trimit pe doi fruntași ai lor — anume pe frații Petru și Asan — ultimul avînd și porecla de Belgun, ca să reclame. Plîngerile lor nu sînt însă luate în seamă, ba mai mult, Asan e și pălmuit „pentru necuviință" din ordinul unui înalt demnitar bizantin. Mîniați din cauza insuccesului și a ofensei suferite, cei doi frați se întorc acasă și se hotărăsc să ridice poporul împotriva stăpînirii. Răscoala izbucnește. Imperiul bizantin avea o situație grea: cu doi ani mai înainte, în 1183, atacaseră ungurii dinspre nord-vest și ocupaseră Belgradul, Branicevo, Nișul, ajungînd pînă la Sofia. Chiar în anul revoltei, în 1185, năvălesc și normanzii din Sicilia și iau orașele Dyrrhachion, Seres, Amfipolis și chiar Salonicul. E drept, ei sînt bătuți în noiembrie al aceluiași an, dar generalul învingător, Alexios Vranas, în loc să plece apoi împotriva răsculaților din Haemus,

așa cum primise porunca, se ridică împotriva împăratului Isaac Anghelos, își adună trupele la Adrianopol și se proclamă pe sine împărat. Așadar, pe lîngă primejdia din afară, și lupte interne. Împrejurările favorizau mișcarea lui Petru și Asan, care repurtează la început cîteva succese. Petru se încunună chiar cu o „coroniță de aur" și poartă încălțări roșii, rezervate exclusiv împăratului.

Isaac Anghelos a făcut mai multe expediții împotriva celor doi conducători ai vlahilor și bulgarilor. În prima, el izbutește să treacă neobservat Balcanii și cade în spatele răsculaților. Armata acestora e înfrîntă, iar Petru și Asan sînt nevoiți să se retragă peste Dunăre, la vecinii români și cumani din cîmpia munteană. Împăratul, în loc să ocupe temeinic Moesia și să puie garnizoane în cetățile de acolo, se mulțumește să dea foc grînelor care tocmai fuseseră secerate și, crezînd că mișcarea n-are rădăcini în mase, se înapoiază la Bizanț. Între timp, cei doi frați se întorc cu ajutor cuman și încep să prade Tracia. O a doua expediție a lui Isaac Anghelos în primăvara anului 1187, în timpul căreia fusese asediat, dar fără succes, orașul Lovcea, nu duce la un rezultat hotărîtor. În cele din urmă, se încheie un armistițiu și Asaneștii trimit la Constantinopol pe fratele lor Ioniță. Acesta nu rămîne însă mult timp acolo, ci fuge, după care urmează, în 1189, reînceperea ostilităților. Tocmai pe atunci trecea prin Peninsula Balcanică armata cruciaților condusă de împăratul german Frederic Barbarosa. Petru se oferă să le vie în ajutor cu 40 000 de soldați, crezînd că va putea în felul acesta obține mai ușor recunoașterea lui ca țar. La început, Frederic refuză, apoi cînd bizantinii începură să facă greutăți cruciaților, primi propunerea. Nu avu însă prilejul de a se folosi de acest ajutor, deoarece dificultățile pe care le avusese cu bizantinii se aplanară. Armata lui Petru și Asan invadă totuși Tracia, ceea ce obligă pe împăratul bizantin să întreprindă o nouă expediție împotriva răsculaților, Balcanii fură trecuți pe la răsărit cu gîndul să se ocupe Tîrnovo; pretutindeni însă Isaac Anghelos găsi o împotrivire îndîrjită, așa încît se hotărî, în cele din urmă, să se retragă. La întoarcere, pe cînd armata bizantină, în dorința de a ajunge mai repede la orașul Berroe (azi Stara Zagora), se angajase într-o trecătoare îngustă, fu atacată de răsculați și suferi pierderi grele. Însuși împăratul abia scăpă cu fuga, pierzîndu-și în învălmășeală coiful. Victoria aceasta întări mult situația Asaneștilor care rămaseră definitiv stăpîni peste țara dintre Dunăre și Balcani, ba începură să se întindă chiar și spre sud de Balcani.

Isaac Anghelos voia să înceapă o nouă expediție, dar tocmai atunci e detronat (1195). Luptele continuă în timpul urmașului său Alexie al III-lea Anghelos (1195—1203), dar bizantinii sînt iarăși bătuți și anume în Macedonia, în împrejurimile orașului Seres. Între timp, moare Asan, asasinat de un boier Ivanco (1196), pe care voise să-l pedepsească fiindcă avea o legătură de dragoste nepermisă. Acesta, după crimă, pune chiar mîna pe Tîrnovo „cea mai tare și mai de frunte dintre cetățile din Haemus" — după cum ne spune Choniates — „fiind înconjurată cu ziduri puternice... și zidită pe culmea muntelui". Nu poate rezista însă lui Petru, fratele celui ucis, și fuge la Con-

stantinopol. Unii spuneau chiar că el ar fi omorît pe Asan după sugestiile bizantinilor, se pare însă că lucrul nu e adevărat.

Şi Petru are acelaşi sfîrşit ca şi fratele său: piere ucis, în 1197, de o conspiraţie a boierilor nemulţumiţi. După el urmează cel de al treilea frate, *Ioniţă*, căruia grecii i-au spus Kaloianes. Acesta e cel mai de seamă stăpînitor din familia Asaneştilor. Are remarcabile însuşiri de militar şi de om politic. A întins hotarele statului, a obţinut nu numai recunoaşterea oficială a lui, atît din partea bizantinilor, cît şi a Papei, dar şi titlul de *rege* pentru sine şi de *primat* pentru arhiepiscopul bisericii Bulgariei şi Vlahiei. Ioniţă este figura cea mai însemnată pe care au dat-o românii din Balcani.

În prima parte a domniei (1197—1200), el n-a atacat direct pe bizantini, ci s-a mulţumit numai să dea ajutor voievodului Dobromir Hristos din Macedonia şi lui Ivancu, guvernatorul Filipopolului, care se revoltaseră împotriva împăratului din Constantinopol. Probabil că avea nevoie şi de un oarecare răgaz spre a-şi consolida domnia. În 1201, ostilităţile reîncep însă pe faţă. Ioniţă cucereşte *Constanţia*, cetate vestită în părţile Rodopilor şi *Varna* care era de asemenea puternic întărită. În urma acestor izbînzi, se încheie pacea cu bizantinii. Condiţiile nu se cunosc exact, dar din moment ce cronicarul Choniates spune că împăratul „a încheiat pace cu Ioan", rezultă că implicit a recunoscut noua stare de lucruri, deci independenţa statului Asaneştilor. Ioniţă s-a folosit de răgazul pe care i-l acorda pacea cu bizantinii spre a consolida statul sub raportul juridic internaţional. În acest scop se adresează Papei Inocenţiu al III-lea cerîndu-i: 1. Coroana de ţar şi sceptrul. 2. Demnitatea de patriarh pentru arhiepiscopul bisericii bulgare şi valahe. Papa, la rîndu-i, cere lui Ioniţă supunerea faţă de Roma în cele bisericeşti. După o serie de tratative, la 7 noiembrie 1204, trimisul Papei, cardinalul Leo, unge pe arhiepiscopul Vasilie în Tîrnovo ca primat al bulgarilor şi vlahilor — ceea ce corespundea în apus cu titlul de patriarh — dîndu-i haina episcopală şi însemnele. A doua zi, la 8 noiembrie, acelaşi cardinal încorona şi pe Ioniţă ca „rege al bulgarilor şi al vlahilor", nu ca ţar (imperator), cum se aştepta el, şi-i dădea diadema, sceptrul şi bula sau hrisovul de recunoaştere, trimise toate de Papă, împreună cu un steag cu chipul apostolului Petru. Totdeodată îi conferi şi dreptul de a bate monedă. Ioniţă, la rîndul său, dădea cardinalului, spre a-l transmite Papei, actul prin care el, boierii şi întregul cler se îndatorau a se supune bisericii romane şi a urma legile şi ritualul ei. Se specifica de asemenea că teritoriile noi ce s-ar adăuga statului lui Ioniţă vor avea acelaşi regim. Cardinalul plecă la Roma, luînd cu el şi doi copii care să înveţe latineşte spre a deveni grămătici.

Caracterul „vlah" adică român al Asaneştilor a fost contestat de unii învăţaţi care i-au considerat cumani sau bulgari. Izvoarele istorice sînt însă concludente în privinţa caracterului „vlah" al acestei familii. Ne-o spune lămurit cronicarul bizantin Nicetas Choniates care aminteşte şi de „limba vlahilor". Ne-o spune cronica germană atribuită lui Ansbertus care relatînd trecerea cruciaţilor lui Frederic Barbarosa prin Peninsula Balcanică, aminteşte de „acel vlah Ioniţă" („Blachus ille Iohanitius"), care avea pe lîngă el „vlahi şi cumani şi alţii" („cum Blacis et Commanis et allis"). O ştim din cronicarii

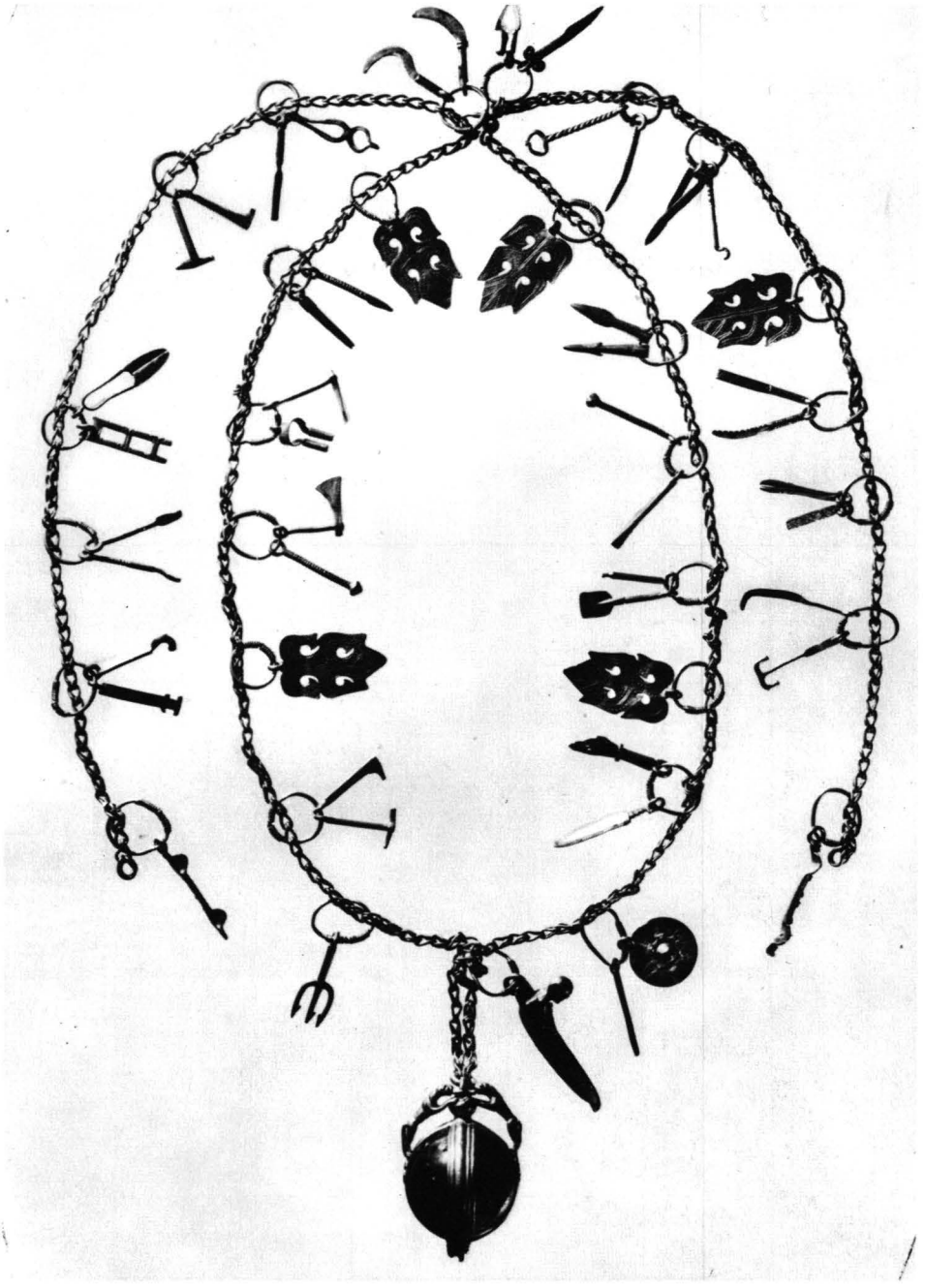

149 Colierul de aur din tezaurul de la Şimlăul Silvaniei. Secolul al IV-lea e.n. A se observa reproducerile în miniatură a tot felul de unelte în legătură cu viaţa agricolă, pastorală, cu diverse meşteşuguri şi cu viaţa militară. Ca elemente decorative frunze de viţă stilizate. Aurul provine din minele Transilvaniei. (Kunsthistorisches Museum, Wien)

150 Monedă de aur («solidus») emisă de împăratul imperiului roman de răsărit (bizantin) Anastasius I (491—518). Găsită în Dacia (C.N.A.R.S.R.)

151 Monedă de bronz («follis») bizantină, emisă de împăratul Justin al II-lea (565—578) (C.N.A.R.S.R.)

152 Monedă bizantină de bronz («follis») emisă de împăratul Leon al VI-lea, filozoful (886—912), Găsită în Dacia. (C.N.A.R.S.R.)

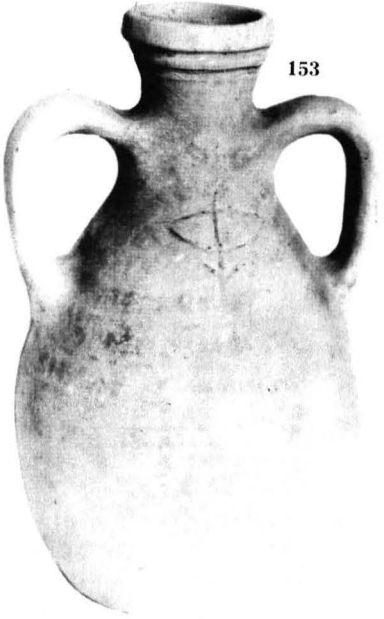

153

153 Vas din sec. VIII e.n. găsit în cimitirul de la Sultana (Ilfov). Scrijilit pe peretele vasului un arc cu săgeată. (săpături și foto: Bucur Mitrea).

154 Vas din pământ ars, secolul VIII e.n. găsit la Izvoru, în preajma Giurgiului, jud. Ilfov. (Bucur Mitrea)

155 Colier de mărgele din pastă sticloasă, unele colorate, descoperit în necropola de la Izvoru Giurgiu (jud. Ilfov), secolul VIII e.n. (săpături: Bucur Mitrea)

156 Tub de os pentru ace, descoperit într-un mormînt al necropolei de la Izvoru (Giurgiu), secolul VIII e.n. (săpături: Bucur Mitrea)

a

157 a.b. Unul din cele mai vechi complexe monastice de pe teritoriul țării a fost descoperit într-o carieră de cretă, la Basarabi (județul Constanța), datînd din secolul al X-lea. Se compune dintr-o biserică, paraclise și cavouri, decorate cu simboluri creștine dar și cu elemente profane. (C.P.C.S.)

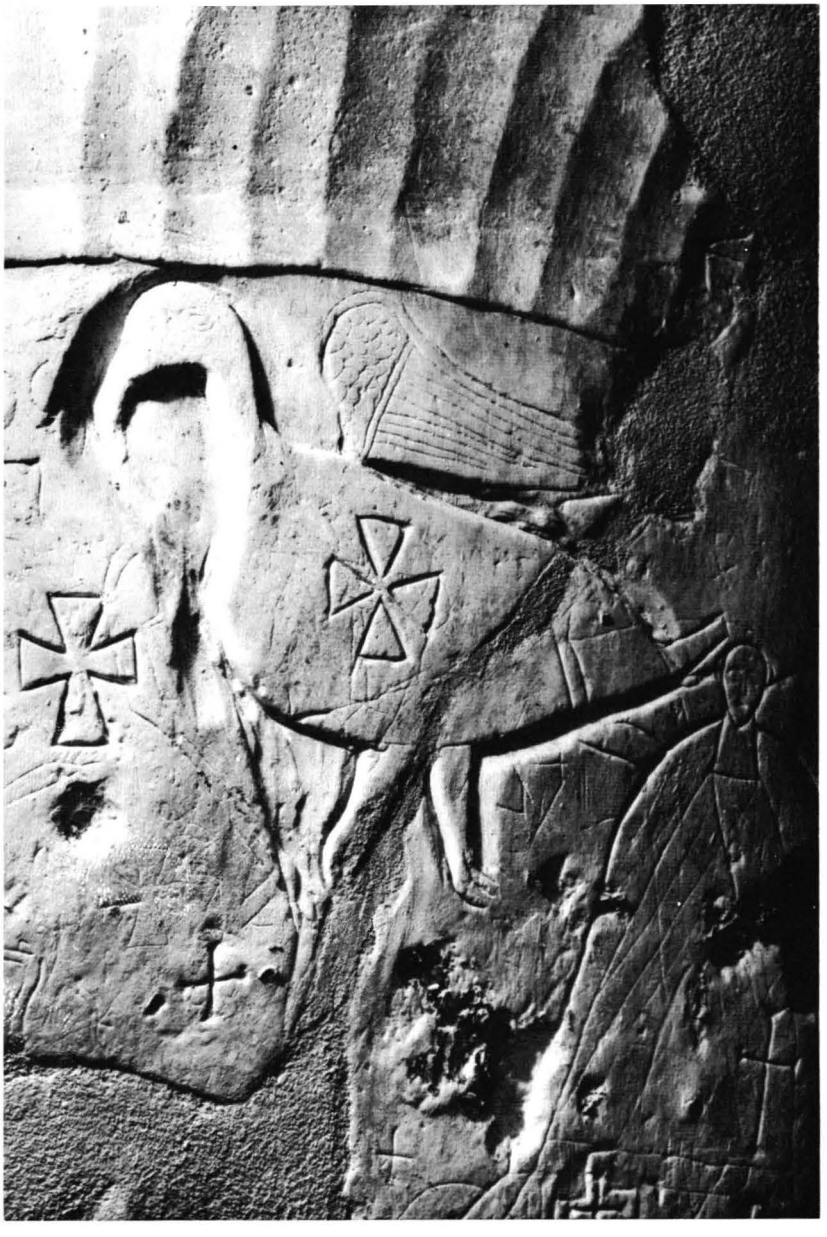

b

158 Un vas ceramic descoperit la Capidava, secolul X e.n. are incizat, între altele, în partea sa superioară, numele de «Petre» (pe axul median al vasului în partea superioară). Terminația numelui propriu arată prezența și continuitatea populației românești în această zonă. (Muzeul de Arheologie Constanța, Adrian Rădulescu)

159 Cană de aur din tezaurul de la Sân Nicolaul Mare, în Banat. Călărețul barbar înzăuat, călărind un cal înzăuat, cu cap de om, ține cu arcul o fiară sălbatecă. Tezaurul, după toate probabilitățile, e de origine peceneagă, și anume din anii 900—920. (Muzeul de ist. din Budapesta)

160 Tezaurul de monede bizantine de aur (106 piese) din care cea mai mare parte de la Vasile al II-lea bulgaroctonul și de la Constantin al VIII-lea, găsite la Dinogeția în fața Galaților, în august 1939, cu prilejul săpăturilor

161 În Transilvania, dînd urmare cererilor curiei papale, șefii angevini legiferează, în sec. al XIII-lea, interdicția pentru comunitățile ortodoxe românești de a-și construi ctitorii de piatră, interdicție în vigoare, cu unele excepții, secole de-a rîndul. Numai în unele zone, în măsura participării la viața politică și militară a voievodatului Transilvaniei sau regatului Ungariei, nobili mici români au avut posibilitatea înălțării unor lăcașuri de zid. În imagine, biserica ortodoxă de la Densuș — datată 1280, cu o încăpere centrală, pătrată și o absidă la est (altarul). Alte încăperi au fost adăugate în secolele XIV și XV. În exterior, de reținut, plastica zidurilor construite din materiale scoase, în mare parte, din ruinele romane, probabil de la Sarmizegetusa: lespezi mari (unele cu inscripții latine) altare votive, stîlpi, fragmente de coloane. De observat, la diferitele nivele ale zidurilor, motivul în dinți de fierăstrău. (foto: C. Săvulescu)

francezi ai imperiului latin de Constantinopol, anume Geoffroy de Villehardouin, Henry de Valenciennes și Robert de Clary. Cîteșitrei numesc pe Ioniță „Jehan le Blac" sau „Johanice le Blac". Se adaugă în sfîrșit, documentele cancelariei papale. În ele se arată de asemenea originea vlahă a lui Ioniță, spunîndu-se chiar că el se trage din vechii romani. Față de această impresionantă conglăsuire a unor izvoare de origine atît de diferită, credem că orice îndoială asupra faptului că Asaneștii erau vlahi adică români trebuie să înceteze. În consecință, și titlul de „rege al bulgarilor și vlahilor" este un titlu normal, exprimînd o realitate etnică și politică — întemeietorii noului stat, Asaneștii, erau vlahi — așa cum e normal și titlul dat arhiepiscopului de Tîrnovo de „primat al bulgarilor și al vlahilor" sau de „arhiepiscop al întregii Bulgarii și Vlahii".

În timpul domniei lui Ioniță, nobilii plecați din apus în cruciada a patra, în loc să-și urmeze drumul spre Ierusalim, s-au oprit la Constantinopol și aci, profitînd de certurile interne din imperiul bizantin, au cuprins capitala (12 aprilie 1204) și au întemeiat un „imperiu latin" în frunte cu Balduin de Flandra. Ioniță trimite o delegație spre a intra în legătură cu noii stăpîni ai Bizanțului, cerîndu-le să fie recunoscut de aceștia. Primește însă un răspuns grosolan, ceea ce va avea ca urmare o serie întreagă de lupte, în care, de multe ori, bulgarii și vlahii vor lupta alături de greci împotriva latinilor. Dominația acestora din urmă era privită pe drept cuvînt de către bizantini ca o uzurpare; de aceea și izbucnesc numeroase răscoale pe care Ioniță are grijă să le alimenteze. Așa s-a întîmplat la Adrianopol, la Diomotica, pe valea Mariței și în alte părți. Latinii, vrînd să înăbușe revolta, se hotărăsc să lovească punctul principal: ei vin deci cu armata și asediază Adrianopolul. Tot atunci sosește și Ioniță cu oastea sa și cu ajutorul de la cumani. Lupta s-a dat în ziua de 15 aprilie 1205 și a fost dezastruoasă pentru latini: însuși împăratul Balduin cade prizonier și e dus la Tîrnovo unde și-a isprăvit zilele.

Luptele cu latinii continuă și sub Henric, fratele lui Balduin. Acesta face o expediție împotriva lui Ioniță, ajungînd pînă la Stara-Zagora și la Sliven și cucerind orașele Anchialos și Terme, fără însă ca aceasta să însemne o slăbire reală a regelui „bulgarilor și vlahilor". Dimpotrivă, acesta se gîndește la noi cuceriri. Murise, tocmai atunci, unul din tovarășii lui Balduin de Flandra, nobilul Bonifaciu de Montferrat care-și întemeiase la Salonic și în împrejurimile lui un „regat". Ioniță socotește momentul venit pentru a-și rotunji hotarele în această parte. El asediază deci Salonicul, dar în timpul asediului este omorît prin trădare de comandantul cuman aliat, Manaster (8 octombrie 1207).

După Ioniță, urma la tron un nepot de frate al lui, anume *Borilă*, care domni de la 1207 pînă la 1218, iar după acesta, Ioan Asan al II-lea, fiul lui Asan (1218—1241). În vremea lui, statul Asaneștilor e în culmea puterii și ajunge la cea mai mare întindere: de la Marea Neagră la Marea Adriatică și de la Dunăre pînă la Adrianopol și la Ohrida; cea mai mare parte a Peninsulei Balcanice asculta de stăpînitorul de la Tîrnovo. Urmașii săi n-au păstrat însă toate aceste cuceriri. În 1258, cu Căliman al II-lea, se stinge dinastia Asaneștilor în linie bărbătească.

Statul întemeiat de această familie vlahă a devenit în foarte scurtă vreme un stat exclusiv bulgar. Pe vremea lui Petru, Asan și Ioniță, elementul vlah apare în toate împrejurările; rolul lui în izbucnirea răscoalei este arătat limpede în izvoarele bizantine; vlahii sînt pomeniți în documentele lui Ioniță, în corespondența schimbată cu papa; țara e numită „Bulgaria și Vlahia", iar regele este „al bulgarilor și al vlahilor". După Ioniță însă, chiar în timpul urmașului său imediat, „vlahii" nu mai apar în manifestările noului stat; nu se mai vorbește acum decît de „bulgari" și de „Bulgaria". Nepotul lui Ioniță, fiul fratelui său Asan, întemeietorul, se intitulează în pisania din 1230 a bisericii celor 40 de martiri ridicată de el la Tîrnovo: „Eu Ioan Asan cel între Hristos Dumnezeu, credinciosul țar și singur stăpînitor al bulgarilor, fiul bătrînului Asan". Despre vlahi nu se mai pomenește nimic în actele cancelariei. Numai în trei scrisori externe, trimise de Papa Grigore al IX-lea, în 1237, i se mai dă lui Ioan Asan titlul de stăpînitor al vlahilor și al bulgarilor (odată „dominus Blachorum et Bulgarorum", a doua oară „dominus Bulgarorum et Blachorum"), iar țării i se zice „Bulgaria et Blachia". Această transformare rapidă în stat exclusiv bulgar nu trebuie să surprindă. Mai întîi din punct de vedere numeric, vlahii reprezentau față de slavii bulgari o minoritate. Dar elementul hotărîtor nu era acesta, ci faptul că tradiția politică, de stat, era bulgară. Asaneștii continuau vechiul stat bulgar al lui Crum, Boris, Simeon și Samuil. Ultimii doi sînt menționați chiar într-una din scrisorile trimise de Ioniță Papei. Pe de altă parte, trebuie să se țină seama de faptul că, în vremea aceea, naționalitatea nu era un element hotărîtor, ideea de stat național nu exista. Esențială era religia și situația socială a cuiva, nu originea etnică. Nu e de mirare că statul Asaneștilor, deși început de vlahi și cu dinastie de origine vlahă, a devenit totuși, în foarte scurtă vreme, un stat bulgar.

UNGURII, sau maghiarii, originari tot din Asia, din regiunea care se întinde la apus de ultimele ramificații ale munților Altai, au înaintat treptat spre apus, ocupînd succesiv ținuturile de stepă între cursul mijlociu al Volgăi și munții Urali, apoi cele dintre Don și Nipru (pe la 830), pentru a ajunge, pe la 889, în Atelkuz (Etelköz) adică în „țara dintre rîuri" (Bugeacul de mai tîrziu) unde diferitele triburi se unesc și aleg drept conducător pe *Arpad*. După cîțiva ani, în 895, au părăsit Atelkuzul, în urma unui atac al bulgarilor și a unui nou neam năvălitor, pecenegii, care le devastaseră complet lagărul. Au pornit spre miazănoapte, de-a lungul Carpaților moldoveni și galițieni, pînă în dreptul orașului Mukacevo, unde au trecut peste munți, scoborîndu-se în cîmpia Tisei și a Dunării (anul 896). De aci au organizat o serie de expediții de pradă, potolindu-se numai după ce împăratul german Otto cel Mare a repurtat asupra lor o victorie categorică, la rîul Lech, în anul 955.

În partea de răsărit a cîmpiei, de o parte și de alta a Tisei, ungurii au dat peste strămoșii românilor care se îndeletniceau cu agricultura și creșterea vitelor. Alături de români trăiau și unele neamuri de slavi, pe cale de asimilare însă, avînd și unii și alții organizații politice — dintre care unele explicit amintite de vechiul cronicar al ungurilor, notarul anonim al regelui Bela.

Acesta menționează în a sa „Gesta Hungarorum", existența, la finele secolului IX, a trei ducate sau voievodate: unul în Crișana, între rîurile Someș și Mureș, cu centrul în cetatea Biharea și condus de Menumorut; al doilea în Banat între Dunăre și Mureș, cîrmuit de Glad și avînd un centru la Cuvin (Kevé); al treilea ducat era în Transilvania de nord-vest, de-a lungul celor două Someșe, condus de Gelu (Gelou) românul („Gelou quidam Blacus"), cu reședința prin apropierea Clujului, probabil la Dăbîca (vezi mai sus, p. 159).

Venind în contact cu populația româno-slavă, ungurii au început a deprinde felul de viață așezat al acesteia și au luat de la ea o serie de nume de rîuri și de locuri. Astfel, *Maros* (de la Moreș, Mureș), *Szamos* (de la Someș), *Körös* (de la Criș), apoi *Brasso* (din Brașov), *Roznyó* (din Rîșnov), *Taplocza* (din Topliță) etc. Au luat și mai multe cuvinte ca *ficsor ficsúr* (din fecior), *sztronga* (din strungă), *berbecs* (din berbece), *fattyú, fattyo*, cu înțelesul de copil din flori, *bastard* (din făt, fătu), *rippa* (din rîpă), *csuta* (din ciut, ciută), în afară de o serie întreagă, intrate mai tîrziu, în epoca modernă. Însuși numele celui mai mare dregător din Transilvania, voievod, și al unui dregător, subaltern, *ispan* = jupan, existente sub stăpînirea ungară, sînt de origine româno-slavă. Dar și românii au luat de la unguri o seamă de cuvinte, între care *aldămaș, bardă, belșug, ferăstrău, heleșteu, meșter, oraș, viclean* etc. Și în toponimie găsim cîteva nume de ape, orașe și sate de origine maghiară. Astfel sînt rîul Trotuș și pîraiele Vizăuț, Cuejd, Viza, orașele Timișoara (Temesvar), Bacău și Hîrlău, satele Sascut (Fîntîna sasului) și Chiojd (= Pietros), precum și cele din Transilvania terminate în -falău (ungarul -falva), ca, de exemplu: Icafalău, Țufalău, Tamașfalău, Bicfalău.

Ungurii au fost creștinați de către regele Ștefan, numit apoi, din cauza aceasta, cel Sfînt. După îndemnul papei de la Roma, a făcut el pe supușii săi să primească botezul; drept mulțumită papa, i-a trimis lui Ștefan coroana de rege, în anul 1001, și l-a îndemnat să lupte împotriva „necredincioșilor" și „schismaticilor". Urmînd acestui îndemn, Ștefan a căutat să-și întindă stăpînirea cît mai departe și a pătruns în Transilvania unde voievodatele de la finele secolului IX continuau să existe ca formațiuni politice separate de coroana ungară. Ștefan a învins astfel pe Gyula (Jula) care stăpînea în centrul provinciei, pe Ahtum, urmașul lui Glad din Banat; în sud-estul Transilvaniei stăpînea un voievod Kean; și acesta a fost supus. Totuși, încă multă vreme după aceea — mai bine de două sute de ani — realitățile politice românești, anterioare cuceririi maghiare, se mențin: există aci, în partea de miazăzi a Transilvaniei, o „țară a românilor" („terra Blacorum"), amintită în 1222, prin care, dacă treceau mărfuri străine, plăteau vamă deosebită de vama ungurească. Formațiuni politice proprii ale românilor sînt atestate și în Banat: un voievodat este amintit documentar pe la mijlocul secolului al XIII-lea.

Pentru apărarea teritoriilor aflate sub stăpînirea lor, regii unguri s-au folosit și de *secui*. Numele lor este derivat din *sikil*, de origine turcă veche, și înseamnă „de neam ales"; cercetările mai noi îi socotesc un amestec de elemente etnice diferite: turcice, orientale și maghiare, locuind cu maghiarii din perioada în care aceștia din urmă erau încă păgîni. Luptînd în avangarda tru-

pelor maghiare, secuii au fost așezați de obicei la hotare. De aceea, pe măsură ce progresau cuceririle maghiare îi găsim mai întîi în Bihor, unde au trăit alături de români, de la care au învățat și scrierea, cum ne relatează cronicarul Simon de Keza; ulterior, îi aflăm pe Mureș și Tîrnave, iar la începutul secolului al XIII-lea pe locurile unde trăiesc și astăzi. Au cunoscut inițial o organizare pe triburi și neamuri, împărțite pe „ramuri", iar ulterior organizația teritorială, pe scaune (mijlocul secolului al XIV-lea). O parte din românii în mijlocul cărora au fost așezați își pierdură graiul, învățînd limba ungurească. În schimb, și secuii împrumutară de la ei multe obiceiuri, portul, felul de a-și face casele și altele. De la o vreme, unii dintre secui trecură și peste munți, stabilindu-se în părțile Bacăului și Romanului: urmașii lor sînt *ciangăii* de astăzi.

În afară de secui, regii unguri mai aduseră și coloniști germani, spre a da un nou avînt exploatării bogățiilor miniere, meșteșugurilor și comerțului. Acești coloniști veniră din părțile Flandrei, ale Rinului de mijloc și ale Saxoniei (*sachsen*, în românește sași, sasi); primele așezări sînt pe vremea regelui Géza al II-lea (1141—1162). Ei primiră proprietăți întinse, multe luate de la autohtoni, apoi dreptul de a plăti numai o sumă de bani, relativ redusă, ca dare pe fiecare an, și alte privilegii. Între altele, li se dă, în 1224, „pădurea românilor și pecenegilor" (*sylva Blacorum et Bissenorum)*, cu apele care o străbat, spre a se folosi de ea în comun cu zișii români și pecenegi. La așezare, fiecare colonist a primit loc de casă și grădină, în timp ce pămîntul din jurul satului era împărțit în loturi egale, transmisibile prin moștenire; pădurea și pășunea rămîneau proprietatea obștei. Conducătorul satului de coloniști, *greavul*, beneficia de anume privilegii.

Primele grupe se sași s-au stabilit în satele Ighiu, Cricău și Romos; colonizări importante au avut loc în jurul Sibiului, ulterior în zona Bistriței, Rodnei și la urmă în Țara Bîrsei.

Bucurîndu-se de întinse privilegii, economice, politice și religioase, sașii au izbutit în scurtă vreme să ridice orașe înfloritoare (Sibiul, căruia ei i-au zis Hermannstadt, adică orașului lui Hermann, Brașovul numit Kronstadt, adică orașul coroanei, Bistrița, Mediașul, Sighișoara și altele) și să facă un negoț întins, nu numai în Transilvania, dar chiar și dincoace de munți în Țara Românească și în Moldova, negoț care explică, dealtfel, dezvoltarea unora din numitele orașe. Ba unii dintre dînșii, întocmai ca și secuii, s-au așezat și la răsărit de Carpați, în orașele Baia, Suceava, Roman și la miazăzi, în Rîmnicul Vîlcea, Cîmpulung, și Baia de Aramă unde însă, cu vremea, s-au topit în mijlocul alor noștri.

PECENEGII ȘI CUMANII. Ultimii năvălitori, la finele perioadei de formare a poporului român, au fost *pecenegii;* ei făceau parte din marea familie a neamurilor de limbă turcă. Cronicarul bizantin Cedren îi descrie ca fiind numeroși și puternici; un alt izvor ni-i arată ca avînd turme bogate și „multe vase de aur și de argint". Erau împărțiți în 13 triburi: cel mai însemnat era tribul *uzilor*. Acestia din urmă, străbătînd țările române, trec

peste Dunăre, în anul 1065, în imperiul bizantin; urmași de ai lor s-au păstrat, se pare, sub numele de *găgăuzi*, în Dobrogea de miazăzi. Un alt trib al pecenegilor erau *berindeii* de la care ne-a rămas, probabil, numele de familie Berindei. Fiind păstori și crescători de vite, pecenegii, ca și înaintașii lor hunii, avarii și ungurii, preferau cîmpiile întinse unde turmele puteau găsi mai ușor hrana necesară. Au locuit deci în Bugeac, în Bărăgan, în Burnaz și prin părțile Teleormanului. Îi întîlnim totuși și în Transilvania, unde, în 1224, privilegiul dat sașilor amintește, în partea de miazăzi, „pădurea românilor și a pecenegilor" („sylva Blacorum et Bisenorum"). Ceea ce înseamnă că erau acolo de o bună bucată de vreme.

Pecenegii au făcut mai multe năvăliri în Peninsula Balcanică și au purtat lupte cu bizantinii. În anul 993, ei ajung, prădînd și pustiind, pînă în Atica. Pe la jumătatea secolului al XI-lea, fiind bătuți de *cumani* și siliți să-și părăsească locuințele, ei trec în mare număr peste Dunăre.

Locul pecenegilor l-a luat neamul înrudit al cumanilor care vorbeau de altfel „aceeași limbă". Cunoaștem această limbă: ni s-a păstrat un manuscris din anul 1301 („Codex cumanicus"), cuprinzînd, în afară de o serie de texte cumane (un fragment din Evanghelie, cele zece porunci, crezul etc.), un dicționar cumano-latino-persan, cu aproape trei mii de cuvinte. Mulțumită acestui manuscris, s-a văzut că limba cumană este de aproape înrudită cu limba turcă, avînd însă și un număr apreciabil de cuvinte persane. Cumanii apar în ținuturile carpato-danubiene pe la jumătatea secolului al XI-lea, mai precis în anul 1057; stăpînirea lor durează pînă la năvălirea tătarilor (1241), deci aproape două sute de ani. Spre sfîrșitul stăpînirii lor, ei încep să se creștineze; se înființează și un episcopat al cumanilor în anii 1227—1228.

Adoptarea noii credințe n-a împiedicat însă pe cumani, în perioada imediat următoare, să mai păstreze unele străvechi și crude obiceiuri, a căror urmă o găsim de altfel și la sciții iranieni. Este vorba de felul cum se înmormîntau căpeteniile. Descrierea o datorăm celebrului cronicar francez Joinville care o știa de la un feudal conațional, martor ocular: „Ne-a mai povestit acest senior — scrie Joinville — o mare minunăție întîmplată pe timpul cînd se afla el în armata cumanilor. Un bogat cavaler de al lor fiind mort, ei săpară o groapă mare, în care l-au așezat cu multă pompă și scump îmbrăcat, pe un scaun, și au pus împreună cu el, de vii, pe cel mai bun cal ce avea și pe cel mai bun ostaș al său. Înainte de a se băga acest ostaș în groapă... fiind de față regele cumanilor și alți seniori puternici, aceștia și-au luat rămas bun de la el, punîndu-i în chimir mulțime de bani de aur și de argint și zicîndu-i fiecare: cînd voi veni în cea lume, îmi vei întoarce ceea ce-ți împrumut. Iar el răspundea: așa voi face negreșit. Marele rege al cumanilor i-a dat apoi niște scrisori, adresate predecesorului său, fostului rege, în care atestă că (zisul ostaș) trăise foarte bine și că-i slujise tot așa, pentru care ruga să-l răsplătească. Apoi ostașul a fost băgat în groapă de viu, împreună cu stăpînul său și cu calul, groapa s-a astupat cu scînduri bine țintuite și toată oastea s-a apucat să arunce deasupra pămînt și pietre, astfel că, înainte de a se înnopta, în memoria celor îngropați s-a înălțat deasupra lor o mare movilă". Unele din movilele cîmpiei muntene, ale Dobrogei și ale Moldovei pot fi deci și monumente funerare ale acestor neamuri vechi turcești.

Ele poartă în popor numele de „gorgane" — în București e un „gorgan" (în fața Liceului „Lazăr") și un „gorgănel" (pe Calea Rahovei), deasupra cărora s-a zidit cîte o biserică avînd hramul Sf. Ilie — ; cuvîntul vine din vechiul turcesc adică din pecenego-cumanul „kurgan".

De la pecenegi și de la cumani, care au stat în ținuturile carpato-danubiene, circa trei secole și jumătate, au rămas urme în toponimie, în onomastică și în limba română. Asfel sînt, în ce privește pe pecenegi, pîrîul și satul *Peceneaga* în județul Tulcea — ceea ce constituie un argument peremptoriu despre continuitatea populației romanice în Dobrogea, despre prezența ei aici în secolele IX—XI — pădurea *Peceneaga* în județul Brăila, muntele *Picineagul* din Mușcel, apoi *Peceneaga*, afluent al Buzăului, *Pecenișca* sau *Pecenicica* în Caraș, *Pișineaga* în Hațeg. În ținutul Făgărașului, găsim *Beșinbav* sau *Beșimbav*, iar lîngă Sibiu, *Dealul Beșinoului*, forme care se explică prin numele ungar *Bessenyo* dat pecenegilor.

De aceeași origine pecenego-cumană e numele *Bărăganului* — întîlnim un topic Baragan în Crimeea și un altul în Pamir — și *Burnazului*, cele două stepe muntene, numele județului *Teleorman* — înseamnă în cumană „pădure nebună" în sensul de „pădure mare"; spre comparație citățm *Deliormanul* din partea de sud a Dobrogei, apoi numele orașului *Caracal* (kara kale, cetate neagră), al muntelui *Caraiman* și al *Coziei* (de la hoz, choz care înseamnă nucă, Cozia fiind așadar echivalentul cuman al Nucetului). Un document din 1385, de la Dan I voievod, pomenește satul „Vadul Cumanilor" — azi Comani — la Dunăre, în fața Vidinului (СЕЛОКОУМАНСКЫ БРОД). Pe Olt, în județul Olt, găsim un alt sat Comanii; se poate ca și pe aci să fi fost vreun vad al lor. *Valea Comancei* din Teleorman și *Comanca* din județele Argeș, Vîlcea, și fostul județ al Romanaților arată prezența pe vremuri în acele locuri a unei femei de cuman. Cercetările lingviștilor conchid — și pe bună dreptate — că tot pecenegilor și cumanilor li s-ar datora și numirile de rîuri și locuri terminate în *ui* precum *Vaslui, Covurlui, Călmățui, Dăsnățui, Bahlui, Teslui, Derehlui, Geamărtălui* etc.

În ce privește numele de persoane, s-a afirmat că ar fi de origine pecenegă sau cumană cele terminate în *-abă*, ca, de exemplu, *Toxabă* (boier muntean în timpul lui Alexandru Aldea: documentul din 17 noiembrie 1431; de la un Toxabă, moldovean, se trage numele satului Toxobeni, lîngă Prut), *Talabă*, *Tîncabă* (de aci numele satului Tîncăbești, între București și Ploiești), *Carabă* — nume frecvent de familie în satul Clipicești, județul Vrancea — și însuși *Basarabă*, numele întemeietorului statului Țării Românești, care ar însemna în vechea turcă: „părinte cuceritor" sau „părinte stăpînitor". Faptul că începătorul dinastiei Basarabilor ar purta un nume cuman n-are nimic extraordinar. În acest domeniu, al numelor de persoane, constatăm în toate timpurile și în toate țările influențe străine foarte puternice. *Relațiile cu stăpînitorii* — și doar pecenegii și cumanii au stat în ținutul carpato-danubian atîta vreme — apoi *moda*, care n-a lipsit nici atunci, pot foarte bine explica alegerea unui asemenea nume străin. Ceea ce nu scade întru nimic românismul lui Basarabă, nici însemnătatea faptelor lui.

Sub raportul limbii, au rămas de la acești turci vechi unii termeni ca *dușman*, *toiu*, și, în legătură cu viața pastorală, *odaie*, în sensul de adăpost pentru vite și locuință singuratică în mijlocul pășunii sau poienii, și, foarte probabil, *cioban*. Vor mai fi și alți termeni: unii lingviști s-au pronunțat pentru originea pecenego-cumană a cuvintelor *buzdugan*, *vătaf*, *beci*, *ceaun*, *cighir* sau *cinghir* (prapurul oii) și faptul e admisibil, deoarece o conlocuire de circa trei secole și jumătate nu se poate să nu fi lăsat urme apreciabile și în lexic. O seamă din cuvintele atribuite în mod obișnuit turcilor osmanlîi se poate foarte bine să vie, în realitate, de la acești turci mai vechi care, spre deosebire de primii, au stat *permanent* în ținutul carpato-danubian, *au conlocuit*. În această categorie ar intra, luînd ca bază „Codex Cumanicus", cuvintele *tîlmaci (telmač*, interpres), *oină* (oyn, ludus), *ortac* (ortac, socius), *gorgan* (kurgan, tumulus, *catifea* (catifea, holosericum), *colan* (colan, cingulum), *catîr* (chater, mulus) și *taman* (taman perfectum). Dealtfel, în ultimele decenii ale acestei conlocuiri și în special după creștinare, constatăm că fruntașii cumanilor ajunseseră la o situație care făceau posibile legături matrimoniale cu cavalerii francezi. Știm că în 1239, doi nobili francezi din armata cruciată care mergeau să ajute pe Baudouin de Courtenay, împăratul latin de Constantinopol, iau în căsătorie pe fiicele căpeteniei cumane Soronius și că însuși comandantul armatei cruciate, Nariot de Toucy, devine soțul fiicei regelui Ionas al cumanilor. Cu niște nomazi „rătăcitori și nestatornici", fără „locuințe stabile" — așa cum îi prezintă, exagerat, un act din 1229 al papei Grigore al IX-lea — nu s-ar fi înrudit reprezentanții cei mai de seamă ai nobilimii feudale franceze. Să nu uităm dealtfel că acești cumani au dat o *dinastie* bulgarilor — a Terterizilor — și o *regină* ungurilor, pe Elisabeta, soția lui Ștefan al V-lea (1270—1272) și mama viitorului rege al Ungariei, Ladislau Cumanul (1272—1290).

În ce privește relațiile cumanilor cu românii de la sud de Dunăre, știm că atunci cînd căpeteniile Petru și Asan ale românilor din munții Haemus (Balcani,) se revoltă, în 1185, împotriva bizantinilor și sînt bătuți la început, de aceștia, ei se retrag la nord de fluviu, la cumani, și vin de aci cu ajutor armat. Soția lui Ioniță, „regele românilor și al bulgarilor", era de asemenea o cumană. Iar Ana Comnena, scriitoarea bizantină, ne spune că atunci cînd cumanii întreprindeau expedițiile lor în imperiu, ei erau călăuziți, în trecătorile Balcanilor, de românii care locuiau acolo.

TĂTARII. Năvălirea tătarilor, în 1241, și după aceea, dominația lor este una din faptele de seamă ale istoriei universale; ea a avut consecințe importante și de lungă durată asupra întregului răsărit european, prin urmare și asupra noastră. Va trebui deci să acordăm o atenție deosebită acestor năvălitori, ultimii pe care a avut să-i îndure poporul român.

Tătarii erau mongoli, aveau prin urmare caracteristicile trupești și ocupațiile specifice acestora. Călăreți neîntrecuți, erau foarte iscusiți în mînuirea arcului, arma lor de predilecție; de aceea și sînt caracterizați într-o scrisoare din 1241 drept „săgetători incomparabili". Aveau, de asemenea, lănci și săbii — acestea din urmă curbe — de care știau să se folosească în mod dibaci. Caii lor, fără de care nici n-ar fi putut exista victoriile tătărești, erau iuți,

rezistenți și se mulțumeau, la nevoie, cu puțin. În luptă, tătarii se prefăceau adesea că se retrag pentru a sili pe adversari să-i urmărească, și cînd aceștia credeau, în toiul goanei, că sînt victorioși, deodată se trezeau înconjurați și izbiți din toate părțile de aceiași tătari care pînă atunci fugiseră. Repeziciunea mișcărilor și putința de a transforma retragerea în ofensivă au caracterizat întotdeauna războiul lor.

Patria tătarilor a fost Mongolia, țara din nordul Chinei. Aici au trăit ei multă vreme împărțiți într-o sumă de triburi care-și mînau din loc în loc turmele de vite — averea lor principală. Puterea lor a început odată cu *Temugin*, un conducător genial, cunoscut în istorie mai ales sub numele de Gengishan. S-a născut în 1162 și a avut o tinerețe foarte grea, plină de lupte. La 27 de ani era în sfîrșit recunoscut drept *kagan* adică împărat, de unul din triburile mongolice și-și lua titlul de Soutou-Bogdo care însemna „fiul cerului" sau „dat de Dumnezeu". El își organizează acum o armată puternică, împărțită în cete de cîte o mie de oameni și treptat, treptat, izbutește să supună, fie cu armele, fie pe cale diplomatică sau prin căsătorii, pe celelalte triburi. În 1206 își așază capitala în Caracorum, în centrul Mongoliei, și ia titlul de Gengis-han adică „stăpînitor autocrat".

Odată unite, triburile mongolice — ele purtau acum numele de „mongolii albaștri" — Gengis-han începe marile lui cuceriri. Mai întîi se îndreaptă împotriva *Chinei*, și, după lupte îndelungate, izbutește s-o supună. Apoi atacă *Imperiul charezmian* care cuprindea Persia, Turkestanul și regiunea Sirdariei și Amudariei. Izbîndește și aici; imperiul lui se întindea acum de la Pacific pînă la Urali și în Asia Mică. Ofensiva mongolă nu se oprește însă. Din *Samarkand*, unul din orașele însemnate ale Turkestanului, pleacă, după supunerea Imperiului charezmian, un corp de 25 000 de călăreți, sub conducerea generalilor Subutai și Djebe. Ei străbat toată Asia apuseană, trec munții Caucaz și ajung la Don, în nordul Mării Negre. Aci are loc vestita bătălie de la *Kalga* (1223), în care cumanii aliați cu rușii au fost zdrobiți de tătari. După victorie, corpul expediționar se întoarce îndărăt, urmînd însă alt drum și anume prin partea de miazănoapte, peste fluviile Kama, Volga și Ural. E una din cele mai mari și mai repezi expediții militare, comparabilă cu aceea a lui Alexandru Machedon.

MAREA INVAZIE DIN 1241. Gengis-han moare în 1226. După el urmează *Ogodai* care domnește pînă în decembrie 1241, anul cînd a avut loc invazia în ținuturile dunărene. Din cauza întinderii extraordinare a imperiului, stăpînirea în partea apuseană a lui, o avea, prin delegație, *Batu-han*. Acesta primește ordin de la Ogodai să înainteze mai departe, spre Dunăre. Expediția a avut loc în 1241 și este, prin proporțiile, precizia, viteza și rezultatele ei militare, una din cele mai însemnate ale istoriei universale. Armata mongolă avea, după cîte se pare, 150 000 de oameni, o cifră uriașă pentru vremurile acelea. Comandantul efectiv era vestitul general Subutai, biruitorul de la Kalga. Mai întîi fu atacată Rusia, împărțită pe atunci într-o serie de cnezate și mari cnezate. Una cîte una căzură aceste formațiuni politice; orașe înfloritoare fură prefăcute în cenușă. Au ars atunci Moscova, Vladimirul și vesti-

tul oraș al Kievului. După aceea, veni rîndul polonilor. În cîteva întîlniri, armatele lor fură bătute și multe orașe avură aceeași soartă ca cele rusești. În Polonia, armata tătarilor se împărți în două: o parte se îndreptă spre vest, cuceri Wroclaw (pe atunci Breslau) și bătu armata germană la Liegnitz; deoarece pierderile fură însă mari și la învingători, aceștia nu mai continuară expediția și se întoarseră îndărăt, în Asia. Partea cealaltă a armatei tătărești, sub conducerea directă a lui Batu-han, se îndreptă asupra Ungariei și ținuturilor noastre. Ea se împărți în mai multe corpuri. Cel principal trecu munții Carpați prin pasul Vereczke (Poarta Rusiei) și pătrunse în cîmpia panonică ocupînd orașul Mukacevo. Unii căutaseră să oprească înaintarea tătarilor, astupînd drumul cu copaci întregi și cu întăriturl de lemn; ele nu slujiră însă la nimic, deoarece Batu-han trimise înainte un corp de trupă sub comanda lui Seiban, precedat de numeroși prizonieri slavi care făcură loc cu securile sau dînd foc. Bătălia decisivă cu ungurii a avut loc la rîul Sajó, un afluent de pe dreapta Tisei, spre nord-est de Buda. Armata regelui Bela al IV-lea fu completamente zdrobită; regele însuși de-abia scăpă cu fuga și nu se opri decît pe o insulă din Marea Adriatică. Tătarii, după ocuparea Budei, înaintară pînă la coasta Dalmației, dînd foc orașelor și ucigînd sau făcînd robi pe locuitori. A fost cea mai cumplită năvălire și ocupație pe care a cunoscut-o Ungaria.

În timp ce corpul principal opera în acest fel, altele străbăteau Transilvania, Moldova și Țara Românească. *Cadan* și *Buri*, doi dintre principalii comandanți tătari, trecură, la 31 martie, Carpații prin Bucovina, pe la Vatra Dornei, și se îndreptară spre *Rodna*. Orașul, vestit prin minele lui, a fost ocupat la 1 aprilie, chiar în ziua de Paște, prin stratagema clasică a acestor năvălitori: față de rezistența pe care o opuneau locuitorii, tătarii se prefăcură a se retrage. Sașii, bucuroși, tocmai sărbătoreau cu petreceri și chefuri izbînda, cînd deodată se împrăștie vestea că dușmanii atacă din nou. La această a doua năvală, orașul nu mai putu rezista; el căzu în mîna mongolilor. Se spune că patru mii de cetățeni din Rodna ar fi pierit atunci. Alții au trebuit să însoțească pe tătari și să le arate drumul spre celelalte orașe. Rînd pe rînd au fost ocupate astfel: *Bistrița, Dejul, Clujul, Zalăul* și *Oradea Mare*.

Un alt comandant al tătarilor, *Buri (Bochetor?)* a trecut Siretul, a ajuns în locurile unde se întindea episcopatul cumanilor, adică în sudul Moldovei și în răsăritul Țării Românești și „învingînd pe oamenii care ieșiseră la luptă, au început să ocupe țara în întregime". Așa ne spune călugărul Rogerius, un contemporan care a văzut invazia tătarilor în Transilvania, a fost luat rob de ei, și a avut multe de suferit. Prin urmare, românii au încercat să se opună; fiindcă, prin locuitorii episcopatului cumanilor trebuie să înțelegem în primul rînd pe români. Din sudul Moldovei, Bochetor a trecut prin pasul Oituzului în Transilvania; a ocupat cetatea Sînzieni (Szent-Lélek), după aceea Brașovul, țara Bîrsei (voievodul Transilvaniei care le iese împotrivă, este ucis) și Cetatea de Baltă; la 11 aprilie cădea Sibiul și, îndată după el, Sebeșul; toate centrele săsești au fost prin urmare cucerite și prădate. În sfîrșit, al treilea comandant tătar, *Budjek* (Böček), a străbătut Muntenia, a bătut armata românilor de aci care ieșise la luptă și a pătruns în Transilvania pe valea Oltului sau pe la Severin. Știm aceasta din cronica lui Fazel-Ulah-Rașid-ed-din care e unul din izvoa-

rele principale relative la invazia tătarilor; ea povestește mai întîi despre cele trei bătălii pe care le-au cîștigat principii Cadan și Buri împotriva „sassanilor" adică a sașilor. Apoi se spune că Budjek a intrat în „Cara Ulag" și a bătut *„popoarele ulag"*. Prin ultimele două denumiri trebuie înțeleasă *Țara Românească* (turcii îi vor spune mai tîrziu Cara-Iflac!) și *românii* în general; Fazel-Ulah-Rașid mai pomenește și de un stăpînitor *Mišelāv* a cărui armată a fost de asemenea bătută. Să fie el totuna cu Seneslav, voievodul român ce se constată în 1247 domnind asupra ținuturilor din stînga Oltului? Un foarte recent studiu conchide în acest sens. Chiar dacă această identificare n-ar fi exactă, nu e mai puțin adevărat că tătarii au străbătut Muntenia ca și Moldova. Cît despre *Bezerenbam*, amintit de același izvor, în care Hasdeu vedea pe *Basarab banul*, iar alții pe banul unguresc de Severin — s-a arătat de foarte curînd că ambele identificări sînt greșite. Un alt izvor, cronica rimată a lui Filip Mousket afirmă însă că tătarii au fost bătuți de „regele din țara vlahilor" „la trecători" adică în munți, așadar în Carpați, fără să dea alte precizări.

Năvălirea din 1241 se poate asemăna unui uragan: cumplită dar scurtă. Chiar în același an, în luna decembrie, murea marele han Ogodai. Batu, care avea interes să fie de față acolo unde urma să se aleagă noul stăpînitor al imensului imperiu, dădu ordin de retragere generală. Așa încît în 1242, armata lui începu să se scurgă din Ungaria, ducînd cu ea o pradă uriașă și mulți robi. În urma mongolilor, populația își reluă, încetul cu încetul, traiul obișnuit; orașele fură reclădite, cetăți noi se ridicară, urmele grozavei năvăliri începură să se șteargă. Batu-han, ca și Subutai, nu se mai întoarseră în ținuturile dunărene. Ultimul, după ce asistă la încoronarea noului han Guiuk, în 1246, luă comanda armatei care opera în sudul Chinei. Avu acolo, pe fluviul Albastru (Yan-Tse-Kiang) ultimele succese; apoi, simțindu-se obosit, își ceru voie să plece, și se întoarse să moară liniștit, în yurta sa (cortul său), într-un colț de pășune, pe malul fluviului Tula. Acest mare general al Asiei, comparabil cu Alexandru Machedon și cu Napoleon, supusese, din Coreea pînă la Adriatica, treizeci și două de popoare și cîștigase șaizeci și cinci de bătălii.

Ținuturile de la răsărit de Carpați, așadar Moldova și cea mai mare parte a Munteniei, probabil pînă la Olt, rămaseră sub dominația tătarilor. Ea a durat pînă la întemeierea Principatelor. Le plăteam dijmă din vite și din grîne și uneori îi însoțeam în expedițiile pe care le făceau în țările înconjurătoare. De așezat în ținuturile noastre se pare că nu s-au așezat decît prin Bugeac; aici erau „părțile tătărești" de care pomenesc documentele muntene din vremea lui Mircea cel Bătrîn. Din acești tătari rămași apoi sub stăpînirea românească, provin robii tătari, „sălașele" de tătari pe care Alexandru cel Bun le dăruia mănăstirilor și care existau și pe vremea lui Ștefan cel Mare.

Nu se știe exact ce cuvinte ne-au rămas de la tătari în limba noastră. Se poate ca unele pe care le considerăm turcești sau cumane să provină în realitate de la aceștia. Constatăm însă cîteva urme în vechea noastră organizare vamală, fiscală și de comunicații, precum și în toponimie și onomastică. Se știe că fiscalitatea a fost întotdeauna o specialitate a mongolilor; îndată

ce cuceream o țară, dezarmau mai întîi populația validă și apoi făceau recensământul. Impozitele loveau atît pe cei care aveau bunuri imobile, cît și pe cei a căror bogăție principală o formau turmele. Se lua dijma din toate produsele, inclusiv vinul; meșteșugarii puteau plăti impozitul lucrînd; clericii nu erau impuși. Din minuțioasa organizare fiscală a tătarilor a rămas în Moldova termenul *tarkan* pe care-l întrebuințează documentele slave din vremea urmașilor lui Alexandru cel Bun și a lui Ștefan cel Mare pentru a arăta produsele scutite de vamă. Apoi *ilișul* (tătar: ülüš), care înseamnă dijma din grîne, și, probabil, *sulgiu*, dare ce se plătea pe carnea vitelor tăiate. Se pare că instituția *olacului*, adică a curierilor oficiali rapizi, care aveau dreptul să ia, în drumul lor, orice cal odihnit, lăsînd în loc pe al lor, obosit de drumul străbătut în goana mare, este tot o moștenire, de la tătari, aceștia avînd în mod necesar un sistem de comunicație rapidă, impus de întinderea colosală a imperiului lor, de la Pacific pînă la Dunăre. Tot tătărești credem că sînt și termenii *tamga* (tanga) și a *tăngălui* — existenți și astăzi în limba română, designînd semnul sau marca imprimată cu fierul înroșit pe pielea vitelor mari — boi, vaci, bivoli, cai, catîri — dovada proprietății: fiecare stăpîn de cirezi și de herghelii își avea tamgaua lui.

În toponimie ne-au rămas o seamă de urme din timpul dominației tătărești. În Muntenia, două din vîrfurile Carpaților, la hotarul dintre județele Prahova și Buzău, poartă numele de *Tătarul Mare* și *Tătarul Mic;* documentele amintesc în cîmpia ilfoveană de „drumul lui Colceag", probabil o veche căpetenie tătărească. Sînt apoi o serie de topice, *Tătarul, Tatarca* — în tustrele țările românești — după aceea *Tătărașii* — cartierul din Iași — însemnînd „tătarii cei mici", poreclă dată țiganilor care au venit odată cu tătarii, fiind fierarii și potcovarii acestora.

În onomastică — cu observația însă, aplicabilă și la toponimie, că unele nume datează dintr-o epocă mai tîrzie, relațiile cu tătarii durînd sute de ani după întemeierea Principatelor — avem *Mîrza, Mîrzac, Cantemir, Hulubei* (din Olubey).

Dar faptul cel mai însemnat în legătură cu istoria noastră pe care l-au săvîrșit tătarii este că au oprit înaintarea ungurească spre răsărit. Prin lovitura puternică pe care au dat-o „regatului apostolic" și prin întinderea stăpînirii lor pînă la Carpați, acești ultimi năvălitori au pus stavilă expansiunii statului maghiar. Din ciocnirea tătarilor cu ungurii am cîștigat indirect noi românii. În războiul pe care l-a avut mai tîrziu, în 1330, întemeietorul Țării Românești, Basarab, cu ungurii, război în urma căruia statul muntean își cîștigă independența, *voevodul nostru a fost ajutat de tătari.* Iar întemeierea Moldovei este în legătură directă cu luptele care s-au dat între unguri și acești năvălitori care treceau mereu prin pasurile Carpaților spre a jefui orașele Transilvaniei și ale Ungariei. Așa încît, obiectiv considerînd faptele, tătarii, în secolele XIII și XIV, nu ne-au adus numai pagube, dar și — indirect și chiar direct — servicii.

BIBLIOGRAFIE

NEAMURILE GERMANICE: Al. Odobescu, *Le trésor de Petrossa*, t. I—III, Paris, 1889, 514 p. in f°; C. Diculescu, *Die Wandalen und die Goten in Ungarn und Rumänien*, Leipzig, 1923, V + 64 p. in 8°; Carl Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südost-europa* III, *Die Völkerbewegung an der unteren Donau in der Zeit von Diokletian bis Heraklius. 1 Teil. Bis zur Abwanderung der Goten und Taifalen aus Transdanuvien*, Wien-Leipzig, 1928, 68 p. in 8°; C.S. Nicolăescu-Plopșor și Hans Zeiss, *Ein Schatzfund der Gruppe Untersiebenbrunn von Coșoveni (Kleine Walachei)*, în *Germania*, XVIII (1933), p. 272—277; L. Schmidt, *Geschichte der deutschen Stämme biz zum Ausgang der Völkerwanderung: Die Ostgermanen*, ed. a II-a, München, 1934; Ernst Gamillscheg, *Romania Germanica, Sprach und Siedlungsgeschichte der Germanen auf Boden des alten Römmereichs;* Band I: *Zu den ältesten Berührungen zwischen Römern und Germanen. Die Franken, Die Westgoten*, Berlin-Leipzig, 1934, XVIII + 434 p. in 8°; Ernst Gamillscheg, *Romania Germanica. Die Ostgoten. Die Longobarden. Die altgermanische Bestandteile des Ostromanischen. Altgermanisches im Alpenromanische*, Berlin-Leipzig, 1935, XIV + 329 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Mormîntul germanic de la Chiojdu*, în *Rev. Ist. Rom.*, V—VI (1935—1936), p. 333—347; D. Berciu și E. Beninger, *Germanenfunde aus der kleinen Wallachei*, Wien, 1937, p. 190—195; D. Tudor, *Oltenia romană*, ediția a treia, București, 1968, 608 p. in 8°; Radu Vulpe, Ion Barnea, *Din istoria Dobrogei*, vol. II, București, 1968, 591 p. in 8°; Cătălina Bloșiu, *O inscripție runică descoperită în necropola din secolul al IV-lea de la Lețcani-Iași*, în *Memoria*, I (1969), p. 167—180; D. Tudor, *Podurile romane de la Dunărea de jos*, București, 1971, 209 p. in 8°.

SARMAȚII: K. Kretschmer, *Sarmatia*, în Pauly Wissowa, *Real-Enciclopädie*, Stuttgart, 1921; P. Patsch, *Banater Sarmaten (Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, II), în *Anzeiger der Akademie der Wissenschaften in Wien, Philhist. Klasse*, 62 Jahrgang, 1925, p. 181—216; Max Ebert, *Südrussland*, în *Reallexikon der Vorgeschichte*, vol. XII, Berlin, 1928, p. 52—114; Gh. Bichir, *Unele observații cu privire la necropolele de tip Poienești din Moldova și relațiile acestor necropole cu lumea sarmată*, în *S.C.I.V.*, XII (1961), 2, p. 253—271; Gh. Diaconu, *Despre sarmați la Dunărea de Jos în lumina descoperirilor de la Tîrgșor*, în *S.C.I.V.*, XIV (1963), 2, p. 323—345; Gh. Bichir, *Sarmații la Dunărea de Jos în lumina ultimelor cercetări*, în *Pontica*, 5 (1972), p. 137—176.

HUNII: M. Kiessling, *Hunni*, în Pauly Wissowa, *Real-Enciclopädie*, t. VIII (1913), col. 2583—2615; J. Deny, *Langues turques, langues mongoles et langues tongouzes*, în *Les langues du monde par un groupe de linguistes sous la direction de A. Meillet el Marcel Cohen*, Paris, 1924, p. 185—234 in 8°; Andreas Alföldi, *Funde aus der Hunenzeit und ihre ethnische Sonderung*, în colecția *Archeologia Hungarica*, vol. IX, Budapest, 1932, 90 p.; E.A. Thomson, *A history of Attila and the Huns*, Oxford, 1948; Franz Altheim, *Geschichte der Hunnen*, vol. I—V, Berlin, 1959—1962; B. Mitrea și N. Anghelescu, *Fragmente de cazan hunic descoperite în sud-estul Munteniei*, în *S.C.I.V.*, XI (1960), p. 155—158; Vl. Dumitrescu, *O nouă mărturie a prezenței hunilor în Muntenia: fragmentul de diademă de aur de la Dulceanca*, în *S.C.I.V.*; XII (1961), 1, p. 55—63.

GEPIZII ȘI AVARII: C. Diculescu, *Die Gepiden, Forschungen zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes*, vol. I, Leipzig, 1922,

XV + 262 p. in 8°; C. Diculescu, *Altgermanische Bestandteile im Rumänischen*, în *Zeit. f. rom. Phil.*, XLIX (1929), p. 385—436; P. Skok, *Gibt es altgermanische Bestandteile im Rumänischen?* în *Zeit f. rom. Phil.*, L (1930) p. 257—279; J.B. Bury, *History of the roman Empire*, vol. II, London 1923, IX + 494 p. in 8°; Al. Baschmakoff, *Étude sur l'origine des Avars*, în *L'Éthnographie*, nouvelle série, nr. 17 și 18 (1928), p. 1—8; Allen W. A. Leeper, *Germans, Avars and Slavs*, în *The Slavonic Review*, XII, p. 117—132; Petre Năsturel, *Torna, torna, fratre. O problemă de istorie și de lingvistică*, în *S.C.I.V.*, VII (1956), 1—2, p. 179—188; Egon Dörner, *Mormînt din epoca avară la Sînpetru-german*, în *S.C.I.V.*, XI (1960), 2, p. 423—433; Const. C. Giurescu, *Tezaure de artă din Viena privind istoria României*, în *Glasul Patriei* din 20 noiembrie 1966, p. 4.

SLAVII: I. Bogdan, *Originea voievodatului la Români*, în *An. Acad.Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXIV (1901—1902), p. 191—208; Ov. Densușianu, *Histoire de la langue roumaine*, Paris, 1902, XXXI + 510 p. in 8°; L. Niederle, *Manuel de l'antiquité slave*, vol. I—II, Paris, 1923—1926, VIII + 246 și VII+360 p. in 8°; Gr. Nandriș, *The carliest contacts between Slavs and Roumanians*, în *The Slavonic and East European Review*, XVIII (1939), p. 142—154; D. Macrea, *Circulația cuvintelor în limba română*, Sibiu, 1942, 24 p. in 8°; Alf Lombard, *Tradition latine et tradition slave. Le roumain, résultat de leur fusion*, în *Acta congressus Madvigiani. Proceedings of the second international congress of classical studies*, vol. V, Copenhagen, 1959, p. 115—120; *Slavii pe teritoriul R.P.R. în lumina documentelor arheologice* în *S.C.I.V.*, X (1959), 1, p. 49—64; Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, 581, p. in 8°; N.A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963, LXXVII + 470 p. in 8°; Victor Teodorescu, *Despre cultura Ipotești-Cândești în lumina cercetărilor arheologice din nord-estul Munteniei (regiunea Ploiești)*, în *S.C.I.V.*, XV (1964), 4, p. 485—503; Al. Rosetti, *Istoria limbii române, II. Limbile slave meridionale (sec. VI—XII)*, București, 1968, p. 285—348; C. Dimitriu, *Romanitatea vocabularului unor texte vechi românești*, Iași, 1973, 221 p. in 8°.

EFECTELE AȘEZĂRII SLAVILOR LA SUD DE DUNĂRE: C. Jireček, *Die Romanen inden Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, în *Denkschriften, Phil.-hist. Cl.*, t. XLVIII—XLIX (1901—1902) 262 p. in 4°; Jovan Cvijić, *La Péninsule Balanique, géographie humaine*, Paris, 1918, III + 531 p. in 8°; N. Iorga, *Istoria românilor din Peninsula Balcanică (Albania, Macedonia, Epir, Tesalia* etc.), București, 1919, 75 p. in 8°; Silviu Dragomir, *Vlahii și Morlacii. Studiu din istoria românismului balcanic*, Cluj, 1924, 135 p. in 8°; Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, II, București, 1926, XVI + 360 p. in 8° (Studii Acad. Rom. XI); D. Scheludko, *Lateinische und rumänische Elemente im Bulgarischen*, în *Balkan archiv*, III (1927), p. 262—289; A. Sacerdoțeanu, *Vlahii din Calcidica*, în *În memoria lui Vasile Pârvan*, București, 1934, p. 303—311; Th. Capidan, *Les Macédo-Roumains*, București, 1943, 286 p. in 8°; Silviu Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în Evul Mediu*, București, 1959, 224 p. in 8°; Boris Simeonov, *Localități cu denumiri slavo-romane în regiunea Sofia*, în *Șt. și cerc. lingv.*, XXIII (1972), 2, p. 171—174.

BULGARII: W.N. Zlatarski, *Geschichte der Bulgaren*, vol. I, Leipzig, 1918, X + 182 p. in 8°; B. Conev, *Ezikovni vzaimnosti mejdu bălgari i rumăni* (Influențele reciproce lin-

gvistice între bulgari şi români), Sofia, 1921, 158 p. in 8°; St. Mladenov, *Vestiges de la langue des Protobulgares touraniens d'Asparuch en Bulgare moderne*, în *Rev. d. Et. Sl.*, I (1921), p. 38—53; Theodor Capidan, *Raporturile lingvistice slavo-române I. Influenţa română asupra limbii bulgare*, în *Dacorom.* III (1923), p. 129—238; A. Vaillant şi M. Lascaris, *La date de la conversion des Bulgares*, în *Rev. d. Et. Sl.*, t. XIII (1933), p. 5—15; N. Bănescu, *Vechiul stat bulgar şi ţările române*, Bucureşti, 1947, 36 p. in 8°; I. Dujcev, *Les sept tribus slaves de la Mésie*, în *„Slavia Antiqua"*, t. VI (1957—1959), p. 100—108; *Bulgarische Geschichte*, Sofia, 1963, 470 p. in 8°.

A.D. Xenopol, *L'Empire valacho-bulgare*, în *Rev. Hist.*, t. 47 (1891), p. 277—308; Ivan Stoianov, *Asean i Petr*, Sofia, 1930, 71 p. in 8°; V.N. Zlatarski, *Ivan Asen II* (1218—1241) Sofia, 1930, în *Bălgarska istoriceska biblioteca*, III, nr. 3, p. 1—15; Const. C. Giurescu, *Despre Vlahia Asaneştilor*, Cluj, 1931, 18 p. in 4°; N. Bănescu, *O problemă de istorie medievală: crearea şi caracterul statului Asăneştilor (1185)*, în *Ac. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 3, t. XXV (1943), p. 543—590; *Borislav Primov, Crearea celui de-al doilea ţarat bulgar şi participarea vlahilor*, în *Relaţii româno-bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII—XIX)*, Bucureşti, 1971, p. 9—56.

UNGURII: Eug. Csuday. *Die Geschichte der Ungarn*, ed. a doua, vol. I—II, Pressburg, 1900, 506 + 572 p. in 8°; Akos von Timon *Ungarische Verfassungs — und Rechtsgeschichte mit Bezug auf die Rechtsentwicklung der Westlichen Staaten*, ed. a doua, Berlin, 1909, XVI + 835 p. in 8°; N. Iorga, *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, vol. I—II, Bucureşti 1915—1916, 404 + 40 p. in 16°; Gustav Kisch, *Zur Wortforschung. Erloschenes Slavenium in Siebenbürgen*, în *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, XLVII (1924) p. 1—9 şi 25—41; Gustav Kisch, *Siebenbürgen im Lichte der Sprache, ein Beitrag zur Kulturgeschichte der Karpathenländer*, Leipzig, 1929, 297 p. in 8°; N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei*, Bucureşti, 1933, 683 p. in 8°; E. Gamillscheg, *Zur Herkunftsfrage der Rumänen*, în *Süd-Ost Forschungen*, V (1940), 1, p. 1—21; Balint Homman *Geschichte des ungarischen Mittelalters*, Berlin, 1940, XVI + 439 p. in 8°; G. Fehér, *Beiträge zum Problem des ungarisch-slavisch Zusammenlebens*, în *Acta Arch.* VIII (1957), p. 269—318; E. Mór, *Studien., zur Früh — und Urgeschichte des ungarischen Volkes*, în *Acta Ethn*; II, p. 25—138; Bako Geza, *Contribuţii la istoria Transilvaniei de sud-est în secolele XI—XIII*, în *S.C.I.V.*, XII (1961), 1, p. 113—119; *Brève histoire de la Transylvanie*, sous la rédaction de C. Daicoviciu et Miron Constantinescu, Bucureşti, 1965, 467 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Transylvania in the history of Roumania, An historical Outline*, London, 1969, 139 p. in 8°.

SAŞII ŞI SECUII: G.D. Teusch, *Geschichte der Siebenbürgen für das sächsische Volk*, ed. a patra, vol. I, Sibiu, 1925, XIX + 611 p. in. 8°; G. Popa-Lisseanu, *Secuii şi secuizarea românilor*, Bucureşti, 1932, 63 p. in 8°; Sabin Opreanu, *Die Szekler, Eine völkische Minderheit in mitten des Rumänentums*, Sibiu, 1939, 211 p. in 8°.

PECENEGII ŞI CUMANII: Géza Kuun, *Kodex Cumanicus*, Budapest, 1880, CXXXIV + 395 p. in 8°; P. Pelliot, *A propos de Comans*, în *Journal Asiatique*, t. XV (1920), p. 125—185; G. Weigand, *Urspung des südkarpatischen Flussnamen in Rumänien*, în *XXVI—XXIX Jahresb.*, Leipzig, 1921, p. 70—103; A. Bruce Boswell, *The Kipchak*

Turks, în *The Slavonic Review*, VI (1927), p. 68—85; N. Iorga, *Imperiul cumanilor și domnia lui Băsărabă. Un capitol din colaborația româno-barbară în Evul Mediu*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. VIII (1927—1928), p. 97—103; J. Nemeth, *Die petschenegischen Stammesnamen*, în *Ung. Jahrb.*, X (1930), p. 27—34; Dr. Ioan Ferenț, *Cumanii și episcopia lor*, Blaj, 1931, 152 p. in 8°; C. Necșulescu, *Năvălirea uzilor prin țările române în Imperiul bizantin*, în *Rev. Ist. Rom.*, IX (1939), p. 185—206; L. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, București, 1958, 195 p. in. 8°; I. Conea, I. Donat, *Contribution à l'étude de la toponymie petchénegue-comane de la Plaine roumaine du Bas Danube*, în *Contributions onomastiques*, București, 1958, p. 139—169; Heinz F. Wendt, *Die türkische Elemente im Rumänischen*, Berlin, 1960, IX + 188 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Împrumuturi cumane în limba română: „odaie" și „cioban"*, în *Studii și cercetări de lingvistică*, XII (1961), p. 205—214; Const. C. Giurescu, *Biserica bucureșteană de la Gorgănel*, în *Glasul Bisericii*, XXI (1962), p. 274—276; Petre Diaconu, *Les Petchénègues au Bas Danube*, București, 1970, 158 p. in 8°.

TĂTARII: G. Strakosch-Grassmann, *Der Einfall der Mongolen in Mitteleuropa in den Jahren 1241 und 1242*, Innsbruck, 1893, 277 p. in 8°; V. Șotropa, *Tătarii în valea Rodnei*, în *Anuar Ist. Cluj*, III (1924—1925), p. 255—275; Harold T. Cheshire *The great Tartar invasion of Europa*, în *The Slavonic Review*, V (1926), p. 89—105; Giovanni Soranzo, *Il papato, l'Europa Cristiana e i Tartari*, Milano, 1930, in 8°; A. Sacerdoțeanu, *Marea invazie tătară și sud-estul european*, București, 1933, 91 p. in. 8°; Const. C. Giurescu, *Despre ilis*, în *Rev. Ist. Rom.*, VII (1937), p. 253—257; B.D. Grecov — A.I. Jacubovschi, *Hoarda de aur și decăderea ei*, București, 1953, 454 p. in 8°; Dinu C. Giurescu, *Relațiile economice ale Țărilor Românești cu țările Peninsulei Balcanice în perioada feudalismului timpuriu* (sec. X—XIII) în *Romanoslavica*, X (1964), p. 359—384; Const. C. Giurescu, *Le commerce sur le territoire de la Moldavie pendant la domination tartare (1241—1352)*, în *Nouvelles études d'Histoire*, Bucarest, 1965, p. 55—70; Const. C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, 379 p. in 8°; Aurel Decei, *L'invasion des tatars de 1241—1242 dans nos régions selon la DJAMI[c] OT-TEVARIKH de Fäzl ol-Lāh Räšid od-Din*, în *Rev. Roum. d'Hist.*, XII, 1973, Nr. 1, p. 101—121; Ștefan Ștefănescu, *Basarab Întemeietorul*, în *Tribuna României* din 1 ianuarie 1974, p. 11.

ROMÂNII ÎN SECOLUL AL XIII-LEA

Prin creșterea nivelului vieții lor economice
și prin manifestările lor politice și militare,
românii secolului al XIII-lea pregătesc
întemeierea statelor Țării Românești și Moldovei

În secolul al XIII-lea, știrile despre românii din ținutul carpato-danubian se înmulțesc și ele ne dau informații atît asupra organizațiilor lor — cnezate și voievodate — cît și asupra vieții lor sociale și economice, precum și asupra capacității lor de a asimila elementele alogene. Aceste știri se află în primul rînd în documentele cancelariei papale, apoi în actele cancelariei statului ungar, în actele de comerț ale negustorilor genovezi, precum și în diferite alte izvoare (cronici, texte religioase, monede etc.). Se face, treptat, tot mai multă lumină asupra împrejurărilor în care au trăit înaintașii noștri înainte de întemeierea statelor Țării Românești și Moldovei, precum și în Transilvania și Dobrogea. Desigur, n-avem încă răspuns la toate problemele legate de viața acestor înaintași în secolul al XIII-lea, dar o serie întreagă de fapte și concluzii apar limpezi, sînt sigure.

Primul fapt sigur este prezența românilor *pe întreg teritoriul carpato-danubian*, nu numai în regiunea muntoasă, dar și în aceea a dealurilor și a cîmpiei, pînă la Dunăre, Marea Neagră, Nistru și Tisa, trecînd în unele locuri și dincolo de aceste hotare. Acești înaintași *au o viață economică bine dezvoltată* sub raportul agriculturii, creșterii vitelor, mineritului și pescuitului, întrebuințează moneda, trăiesc într-o *societate diferențiată*, comportînd o nobilime, o masă țărănească și tîrgoveți sau orășeni, au o organizație politică, administrativă și judiciară, dovedită printr-o serie întreagă de formațiuni numite *cnezate* și *voievodate*, au o organizare *militară* și una *religioasă*. Este o societate în plină creștere, sub toate raporturile, creștere care va avea ca rezultat înființarea celor două state: Țara Românească și Moldova, precum și o expansiune etnică spre marginile ținutului carpato-danubian.

Încercările statului ungar, în prima jumătate a secolului al XIII-lea, de a-și întinde stăpînirea la miazăzi și la răsărit de Carpați, încercări manifestate sub diferite forme — înființarea Banatului de Severin, donațiunile făcute Cavalerilor Teutoni în răsăritul Munteniei, înființarea episcopatului cumanilor — nu izbutesc pînă la urmă: năvălirea tătărească din 1241 le dă o puternică lovitură, iar, după aceea, întemeierea Principatelor Române le pune capăt definitiv.

BANATUL DE SEVERIN. Încă din timpul lui Ioniță „regele bulgarilor și al românilor", izbucnise o neînțelegere de „hotare" între Ungaria de o parte, „Bulgaria și Vlahia" de partea cealaltă. Aceste hotare nu puteau fi decît la Dunăre și anume în partea de vest a Olteniei și în Banat, deoarece numai aici se întîlneau cele două state. Ioniță supune atunci neînțelegerea arbitrajului Papei. Ce se va fi hotărît, nu știm; constatăm însă că pe vremea lui Ioan Burul sau Borilă care uzurpase tronul bulgar, după moartea lui Ioniță, și era în bune relații cu regele Ungariei, Andrei al II-lea, raporturile se schimbaseră cu totul, devenind prietenești: în 1213 are loc o expediție a comitelui de Sibiu, Ioachim, cu o armată alcătuită din sași, români, secui și pecenegi („Saxonibus, Olacis, Siculis et Bissenis") împotriva Vidinului spre a potoli revolta de acolo și a reda orașul țarului bulgar uzurpator. Relevăm componența armatei lui Ioachim: românii sînt trecuți imediat după sași și înaintea secuilor și pecenegilor; de fapt, potrivit vechimei și numărului, ar fi trebuit puși în primul rînd; și așa însă, știrea e prețioasă fiindcă ne arată situația militară — și deci și juridică — a populației românești din sudul Transilvaniei, pe vremea lui Ioan Asan al II-lea, raporturile se strică iarăși și se ajunge chiar la un conflict; pentru a avea o pază mai sigură împotriva unui atac al bulgarilor sau al cumanilor, se întemeiază Banatul unguresc de Severin. Nu cunoaștem data exactă a înființării lui; prima mențiune precisă este din 1233, cînd apare între demnitarii curții ungare „Luca, banul de Severin". Această formație de graniță cuprindea, după cîte putem deduce din documente, partea de răsărit a Banatului de astăzi, deci estul județului Caraș-Severin și partea de apus a Olteniei, adică aproximativ ceva mai mult decît actualul județ Mehedinți, dar fără să atingă Jiul.

Banatul unguresc de Severin este dăruit în 1247, împreună cu alte posesiuni, Cavalerilor Ioaniți. Unii istorici cred că aceștia nu l-au stăpînit efectiv, nu s-au așezat în ținuturile noastre. Mai tîrziu, spre sfîrșitul secolului al XIII-lea, după 1291, cea mai mare parte a Banatului de Severin ajunge în stăpînirea voievozilor munteni.

LOVIȘTEA. Multă vreme s-a crezut că o nouă încercare a statului ungar de a înainta peste Carpați ar fi avut loc în regiunea Loviștei. Temeiul era un document din 1311, prin care regele Carol Robert întărește lui Nicolae de Tîlmaciu, fiul lui Corlard, stăpînirea peste „țara numită Loviștea, de la apa Lotrului, care se varsă în Olt, cu toate foloasele și dependențele sale". În document se amintește în același timp că această posesiune Nicolae o are de la tatăl său, căruia i-a fost dăruită de principele de coroană Bela în 1233 și întărită de vice-regele Ștefan în 1265; se reproduc și diplomele din acești ani.

Cercetări întreprinse după primul război mondial au dovedit însă că documentul din 1311 este un fals, alcătuit, după toate probabilitățile, între 1374 și 1387. Așa încît nu mai poate fi vorba de o încercare reală de pătrundere peste Carpați a statului ungar în această regiune.

Astăzi, prin Loviștea se înțelege depresiunea intra-carpatică *din stînga Oltului*, în fața vărsării Lotrului, așadar din Muntenia, cuprinzînd un număr

de 29 de sate și cătune. În unele hărți vechi însă, acest nume se dă și regiunii de pe malul drept al Oltului, cuprinse între Lotru și fosta graniță spre Transilvania.

POSESIUNILE CAVALERILOR TEUTONI. Importantă, prin întinderea teritoriului și prin mijloacele puse în acțiune, este încercarea de a cuprinde, la începutul secolului al XIII-lea, răsăritul Țării Românești. în 1211, regele Ungariei Andrei al II-lea, voind să apere mai bine partea sud-estică a Transilvaniei, expusă năvălirilor cumane, cheamă pe Cavalerii Teutoni care luptaseră mai înainte în Palestina și le dăruiește „țara cu numele Borza, dincolo de păduri, înspre cumani, deșartă și nelocuită". Este vorba de țara Bîrsei; adjectivele care arată lipsa populației nu corespund însă realității, sînt o formulă convențională și o vădită exagerare a cancelariei ungurești; de fapt, exista și pe atunci în aceste locuri populația românească pe care o constată mai tîrziu documentele. Chiar numele însuși al țării, Bîrsa, este dat de această populație băștinașă. Dealtfel, însuși documentul din 1211, după ce afirmă că țara Bîrsei este „deșartă și nelocuită", arată mai departe că numiții Cavaleri Teutoni au dreptul să perceapă „dijma acestui pămînt de la locuitorii lui *de acum* și cei viitori". Iar într-un alt document, din 1222, dat acelorași Teutoni, sînt amintiți „oamenii ce locuiau în numitul ținut — al Bîrsei adică — atunci cînd vi s-a făcut dania vouă și casei voastre", adică în 1211. Prin urmare, însăși cancelaria ungară recunoaște, în mod repetat, că, în realitate, țara Bîrsei nu era „deșartă și nelocuită", ci, dimpotrivă, locuită și că locuitorii ei dădeau dijmă din produsele lor.

Într-un act posterior, din 1212, regele Ungariei spune lămurit că a așezat aci pe Teutoni pentru apărarea hotarelor („ad custodiendum confinium"). În acest scop, îi și autorizează să ridice cetăți de lemn și orașe. Aflăm, în același timp, că Teutonii construiseră deja o asemenea cetate numită *Cruceburg;* printr-un act special, regele le confirmă stăpînirea asupra ei și asupra terenurilor de primprejur. Teutonii nu s-au mulțumit însă numai cu țara Bîrsei. Ei își extind treptat-treptat stăpînirea și asupra ținutului de dincoace de Carpați, în răsăritul Munteniei. Faptul rezultă din actul din 1222 prin care, în afară de confirmarea vechii donații, ei obțin și ținutul „pînă la hotarele brodnicilor", mărginit în partea de apus de o linie care ar merge de la izvorul apei Bîrsa pînă la Dunăre. Aceasta corespunde însă cu județele actuale ale Prahovei, Buzăului și cu partea de miazăzi a județului Vrancea, cu partea corespunzătoare de la șes, pînă la Siretul inferior.

Se pare că atît în țara Bîrsei, cît și în regiunea de la miazăzi de Carpați, Teutonii au avut și o acțiune de colonizare. La adăpostul cetăților ridicate de ei, la Brașov, la Feldioara, la Bran, poate la Tabla Buții, în Prahova și la Calvini, în Buzău, s-au întemeiat așezări noi. În Muntenia a existat pînă tîrziu de tot, pînă la 1 ianuarie 1845, un județ al *Săcuienilor* sau, cum i se mai spunea, al Saacului, cuprins între județele Prahova și Buzău. În acest județ se constată o serie de așezări ai căror locuitori au venit de peste munți; unele din ele și poartă calificativul de „ungureni", spre a le deosebi de așeză-

rile cu același nume ale băștinașilor. Astfel sînt: Măneciu-Ungureni alături de Măneciu-Pământeni, Popești-Ungureni, Homorîciu-Ungureni, Poseşti-Ungureni, Valea Stîlpului-Ungureni, Valea Anii-Ungureni, Valea Vii-Ungureni etc. Multe din numele satelor arată apoi o origine ungurească sau transilvăneană. Acela al vechiului sat, anterior descălecării, *Chiojdul*, provine dintr-un Kövejd unguresc însemnînd „stîncos, pietros" (tot de aci s-a format și numele pîrîului *Cuejdul* ce curge prin Piatra Neamț). Cislăul arată, prin sufixul său, aceeași origine. *Tohanii* amintesc satul cu același nume din Transilvania. Credem că nu e lipsită de temei ipoteza care atribuie începutul acestei colonizări a fostului județ al Săcuienilor cu elemente venite de peste munți — români și secui — Cavalerilor Teutoni. Unii istorici atribuie și întemeierea orașului Cîmpulung din fostul județ al Mușcelului tot lor. În apropiere de acest oraș, la Rucăr, pe dealul Orății, ar fi fost acel „castru foarte întărit" („castrum munitissimum") pe care un document din 1231 spune că l-au construit Teutonii „dincolo de munți". La adăpostul zidurilor lui s-ar fi strîns coloniști veniți din Transilvania, români, sași și unguri, și astfel s-ar fi întemeiat Cîmpulungul nostru. Lucrul e posibil, dar n-avem pînă acum nici o dovadă precisă în sensul acesta. Sigur e numai că orașul exista în 1300, deoarece în acest an e înmormîntat aci „Laurențiu comitele de Longocampo". Piatra lui funerară s-a păstrat pînă în zilele noastre și se poate vedea în biserica catolică din Cîmpulung.

S-a mai atribuit Cavalerilor Teutoni și construirea Cetății Neamțului. Cît temei prezintă însă această ipoteză nu se va putea spune decît după ce se vor face săpături sistematice pe locul ruinelor vechii cetăți moldovene. În orice caz, nu ei au ridicat cetatea de azi care are drept ctitori mai întîi pe voievodul Petru al Mușatei (c. 1375 — c. 1391), apoi pe Ștefan cel Mare (1457—1504); au putut ridica aci o primă cetate, de lemn, eventual de piatră, pe care voievozii amintiți au consolidat-o și mărit-o.

Dacă acest ordin călugăresc și militar ar fi rămas multă vreme în ținuturile noastre, nu era exclus ca să fi avut noi soarta pe care a avut-o, după așezarea Cavalerilor Teutoni acolo, Prusia Orientală. S-a întîmplat însă ca ei să ajungă în conflict cu regele ungar Andrei al II-lea și să fie nevoiți să părăsească în 1225, donația pe care o primiseră cu patrusprezece ani mai înainte. Motivul conflictului, așa cum ni-l arată corespondența schimbată cu acest prilej între rege și Papă, era că Teutonii nu s-ar fi mulțumit cu ținutul dăruit, ci că ar fi trecut și dincolo de hotarele lui, punînd stăpînire și pe unele posesiuni ale coroanei ungare. De aceea, regele a venit cu armata împotriva lor, le-a ocupat castrul foarte întărit pe care-l clădiseră dincoace de munți, le-a făcut pagube de 1 000 de mărci și i-a gonit din țară. Odată cu plecarea lor, a dispărut pentru coroana ungară posibilitatea de a ocupa *efectiv* ținuturile de miazăzi de Carpați. Cavalerii Teutoni reprezentau o forță armată care ar fi putut împlini o asemenea acțiune; fără dînșii, lucrul n-a mai fost cu putință.

EPISCOPATUL CUMANILOR. O altă încercare a statului ungar de a-și întinde autoritatea — de data aceasta în cele spirituale după care ar fi urmat

însă, desigur, și restul — asupra ținuturilor noastre s-a făcut prin înființarea „episcopatului cumanilor". Am arătat că pe la începutul secolului al XIII-lea, acești turci vechi începuseră să se creștineze. În vederea convertirii întregului popor, convertire de care se interesa de aproape principele de coroană ungar, viitorul rege Bela al IV-lea, se instituie, între 31 iulie 1227 și 21 martie 1228, episcopatul cumanilor. El cuprindea după cum ne arată și numele, *Cumania* adică ținuturile de la răsărit și miazăzi de Carpați. Evident, în primul rînd erau avute în vedere ținuturile limitrofe cu statul ungar, de Muntenia și Moldova. În legătură cu acest episcopat există un document, foarte important, care ne arată prezența românilor pe teritoriul lui și acțiunea de asimilare pe care o exercitau ei asupra elementelor străine — sași și unguri — care veneau să se așeze în mijlocul lor. Documentul e din 1234 și are următorul cuprins: Papa Grigore al IX-lea scrie lui Bela, principele de coroană al Ungariei, că „în episcopatul cumanilor sînt, după cîte aflăm, niște popoare numite valahi care, deși se socotesc creștini... nu primesc tainele bisericești de la venerabilul frate al nostru, episcopul cumanilor, care are diocesa acolo, ci de la oarecare pseudo-episcopi ce țin ritul grecilor. *Și unii din regatul Ungariei, atît unguri, cît și germani și alți drept credincioși locuind printre ei, trec la credința lor și făcîndu-se una cu acei valahi, un singur popor, primesc zisele taine, disprețuind pe episcopul cumanilor,* spre marele scandal al drept credincioșilor, și nu mai puțina scădere a credinței creștine". Mai departe, Papa comunică lui Bela că a ordonat episcopului cumanilor să le numească românilor un episcop catolic, căruia ei să-i fie supuși, și-l roagă să oblige pe români să primească pe acel episcop. În ce privește partea materială, Bela să-i acorde noului ierarh o cotă suficientă din veniturile pe care le ia de la zișii români. Documentul reprodus mai sus e însemnat și prin faptul că atestă existența unei ierarhii bisericești la românii din episcopatul cuman. Papa, din punctul lui de vedere, vorbește de „pseudo-episcopi"; noi însă îi putem considera ca episcopi adevărați. Ar fi fost dealtfel chiar de mirare ca voievozii și cnezii români care se constată peste numai treisprezece ani, în 1247, în Muntenia și Oltenia, să nu fi avut pe lîngă ei și ierarhi care să aibă dreptul de a face preoți și de a sfinți biserici. Așa încît documentul din 1234 atestă o stare de lucruri pe care și altfel, în lipsa lui, trebuia să ne-o închipuim, ea fiind cerută de felul de viață și de organizare a strămoșilor noștri în acea vreme.

Episcopatul cumanilor, zis și al Milcoviei, după reședința episcopului, reședință situată lîngă rîul Milcov, la Odobești, în județul Vrancea, a fost sfărîmat prin năvălirea tătarilor, în 1241. Mai tîrziu, el se va reînființa, pentru aceleași scopuri de propagandă catolică și de influență a statului ungar, în aceleași locuri. El nu va izbuti să se impună însă și va dispărea, fără să-și fi atins scopul (vezi și mai jos, p. 244).

ROMÂNII ÎN OLTENIA ȘI MUNTENIA LA 1247. Spăimîntat de năvălirea tătarilor și vrînd să previe o repetare a ei, regele ungar Bela al IV-lea a luat o serie de măsuri de apărare. Între altele, s-a gîndit să instituie o pază

puternică și permanentă în regiunea de graniță a Banatului de Severin. Aci era o zonă nevralgică a statului ungar, expusă atît năvălirilor dinspre răsărit, mai înainte cumane, acum în urmă tătare, cît și a celor dinspre miazăzi, ale bulgarilor. Pentru a respinge de la început asemenea năvăliri, el cheamă ordinul Cavalerilor Ioaniți sau Ospitalieri și-i conferă numeroase avantaje și drepturi, în schimbul apărării granitei. Nu știm cîtă vreme au stat Ioaniții în Banatul de Severin; unii se întreabă chiar dacă au venit ei aici; cunoaștem însă diploma sau actul pe care li-l dă regele Bela al IV-lea în 1247, cuprinzînd toate condițiile stabilirii lor, toate drepturile și avantajele de care se vor bucura. Acest act are o importanță covîrșitoare pentru istoria neamului nostru; el ne arată care era situația Țării Românești sau a Munteniei și Olteniei la jumătatea secolului al XIII-lea, după năvălirea tătarilor, sub raportul politic, economic, social și militar. El ne ajută de asemenea să înțelegem întemeierea statului muntean, acest fapt cardinal din trecutul nostru. Se cuvine deci să-i acordăm toată atenția. Prin diploma din 1247, regele Bela al IV-lea acordă ordinului Cavalerilor Ioaniți „toată țara Severinului cu munții ce se țin de dînsa și cu toate celelalte dependențe, de asemenea cu cnezatele lui Ioan și Farcaș, pînă la rîul Olt, afară de țara cnezatului lui Litovoi voievod, pe care o lăsăm românilor, precum au ținut-o ei pînă acum; le dăm acestea păstrînd totuși pentru noi și urmașii noștri jumătate din toate foloasele, veniturile și slujbele din întreaga țară a Severinului și din cnezatele amintite mai sus, cealaltă jumătate cedînd-o ordinului. Fac excepție însă bisericile în ființă sau care se vor clădi în toate ținuturile amintite mai sus: din veniturile acestor biserici, noi nu ne oprim nimic, rămînînd însă neatinse cădințele și drepturile ce se cuvin arhiepiscopilor și episcopilor. Fac de asemenea excepție toate morile în ființă sau care se vor face în ținuturile amintite mai sus, afară de cele din țara Litua (adică: a lui Litovoi!); de asemenea toate clădirile și semănăturile făcute cu cheltuiala fraților zisului ordin, fînețele și pășunile pentru vitele și turmele lor, tot așa și heleșteele în ființă sau care se vor face; toate aceste le dăm în întregime zișilor frați, afară de pescăriile de la Dunăre și de iazurile de la Celei, pe care le dăm pe din două.

Acordăm de asemenea zisului ordin al Ospitalierilor ca să ia *jumătate din toate veniturile și foloasele care se strîng pentru rege de la românii din Țara Litua, afară de Țara Hațegului, cu dependențele sale.* Voim de asemenea ca numiții români să ajute cu oastea lor pe zișii frați la apărarea țării și la respingerea injuriilor ce ni s-ar face de străinii nesupuși nouă. Și tot așa, zișii frați, în cazuri asemănătoare, să fie ținuți a ajuta pe români, cît vor putea.

Orînduielile pe care le va face zisul ordin, atît pentru libertățile, cît și pentru judecățile nobililor și celorlalți care ar veni din altă parte să locuiască ținutul pomenit, cît și hotărîrile pe care le va da, le vom socoti drept bune și tari; cu adaosul însă că dacă se va da vreo sentință capitală împotriva *mai marilor țării* („maiores terrae"), pe care s-o socotească nedreaptă, aceștia să poată apela la curtea noastră.

Pe lîngă aceasta, am dat amintitului... ordin ospitalier întreaga Cumanie, de la rîul Olt și de la Alpii Transilvani, în aceleași condiții ca și țara Severinului, *afară de țara lui Seneslau, voievodul Românilor, pe care o lăsăm aces-*

tuia ca s-o ție ca și pînă acum, în aceleași condițiuni ca și cele amintite mai sus pentru țara Litua. Și aceasta nu vrem să o trecem cu vederea ca de la prima intrare a numiților frați și pînă în 25 de ani, toate veniturile țării Cumaniei să le ia în întregime ordinul amintit, afară de țara lui Seneslau, din care vom lua numai jumătatea veniturilor și foloaselor. Iar după cei 25 de ani, se va da fiscului regal prin frați ai acestui ordin... jumătate din toate veniturile, foloasele și slujbele. Din 5 în 5 ani, un om special al nostru va trebui să prețuiască veniturile, slujbele și foloasele care ies din acea țară".

În ce privește veniturile care rezultă de la sarea din minele „ultrasilvane" precum și de la moneda ce va circula în ținuturile concedate Ioaniților, jumătate o va lua ordinul, jumătatea cealaltă regele, drepturile ce se cuvin bisericii rămînînd neatinse. Se mai prevede în sfîrșit ca ordinul „să-și dea grijă și silință să populeze" zisele ținuturi, dar să nu primească în acest scop, „fără vreo licență specială regală, pe țăranii („rustici") din regatul nostru de orice condiție și națiune, și pe sașii sau germanii din regatul nostru".

Să comentăm acest prețios act, arătînd ce concluzii se pot trage din el cu privire la situația românilor dintre Carpați și Dunăre la jumătatea secolului al XIII-lea. Din punctul de vedere al organizării politice, diploma Ioaniților ne arată existența a cinci formațiuni, dintre care patru în dreapta Oltului și una în stînga lui. În Oltenia era mai întîi „Țara Severinului"; prin acesta se înțelegea probabil partea olteană a Banatului de Severin sau poate chiar întreg Banatul, deci și ținutul corespunzător din județul Caraș-Severin. În fruntea acestei formațiuni de graniță, știm că era încă din 1233 un „ban de Severin"; ea fiind acum cedată Ioaniților, e firesc ca documentul din 1247 să nu mai pomenească pe cel care conducea această „țară a Severinului", așa cum face pentru celelalte formațiuni din Oltenia. Urmau apoi cele trei cnezate: ale lui Ioan, al lui Farcaș și al voievodului Litovoi.

Să lămurim mai întîi noțiunile de *cnezat* și *voievodat*. Prin cnezat se înțelegea teritoriul supus autorității unui cneaz. Acest ultim termen, de origine slavă, avea, la vechii slavi, înțelesul de principe; la noi a însemnat cîrmuitorul unui teritoriu care cuprindea, în genere, mai multe sate, de obicei pe valea unui rîu. Exemple clasice în această privință ne oferă Maramureșul, unde au existat cnezate pe văile Izei, Tisei, Cosăului, Vișeului, Marei, Tarasului și Talaborului. Cîteodată însă, mai ales în Transilvania și Banat, cneazul cîrmuia și numai un singur sat. Atribuțiile cneazului erau de ordin administrativ-fiscal, judecătoresc și militar. El ținea legătura cu autoritatea superioară — voievod, comite sau reprezentantul neamului migrator, dominant — strîngea dijmele sau dările pentru stăpînire și repartiza muncile sau „angariile" cerute de aceeași stăpînire, judeca pricinile care nu putuseră fi rezolvate la nivelul satului și avea grijă, în vreme de război, de strîngerea și pornirea oștenilor și de adăpostirea, la nevoie, a familiilor acestora în codri sau în locuri puțin accesibile.

Voievodul era superior cneazului și tot de origine slavă, însemnînd „conducător de oaste", fiind deci echivalentul „ducelui" romanic. La noi, titlul acesta s-a dat, înainte de întemeierea statelor, cîrmuitorilor unor formațiuni

mai mari teritoriale, cuprinzînd mai multe cnezate și echivalînd cu bazinul unui rîu, sau, dacă rîul era lung, cu o porțiune a lui. După întemeierea statelor, voievod sau mare voievod a fost domnul; el poartă în titlul său așadar, atît calificativul străvechi moștenit de la romani, *dominus*, cît și pe acela din timpul conlocuirii româno-slave, de *voievod*. Îmbinarea aceasta este semnificativă și reflectă atribuțiile sau ipostazele principale ale șefului statului, de cîrmuitor administrativ, judecătoresc și militar.

Din faptul că stăpînirea lui Litovoi este arătată ca înglobînd și „Țara Hațegului cu toate dependențele sale", rezultă, după toate probabilitățile, că ea era situată pe valea Jiului, pînă la Dunăre, în continuarea naturală prin urmare a Țării Hațegului. Dacă această localizare este exactă, atunci se poate stabili și așezarea celor două cnezate ale lui Ioan și Farcaș. Ele trebuiau să ocupe regiunea de răsărit a Olteniei, de-a lungul Oltului, de la munți și pînă la Dunăre. Admițînd acum că apropierea, ca sens, care s-a făcut între Farcaș — pe ungurește „lup" — și Vîlcea — care are un înțeles identic în limba slavă — este și ea exactă, ceea ce rămîne de demonstrat, atunci cnezatul acestuia pare să fi fost situat în partea de miazănoapte a regiunii amintite, așadar prin județul Vîlcea, în timp ce cnezatul lui Ioan ar fi ocupat teritoriul fostului județ Romanați. Chiar însă dacă localizarea fiecăreia din ultimele trei formațiuni nu s-ar adeveri — ceea ce e puțin probabil — un fapt e sigur: toate la un loc împreună cu Țara Severinului cuprindeau Oltenia în întregime, plus un teritoriu la nord de Carpați adică „Țara Hațegului" cu „dependențele" ei. În stînga Oltului se găsea „țara lui Seneslau, voievodul românilor". Ea ocupa — judecînd după cele ce se vor petrece mai tîrziu — cel puțin regiunea muntoasă, deluroasă și de șes a Munteniei vestice adică viitoarele județe Argeș, Mușcel, Dîmbovița, Olt, Teleorman și Vlașca, eventual și Prahova.

În ce privește situația de drept sau juridică a acestor formațiuni politice, diploma din 1247 stabilește o deosebire între cnezatele lui Ioan și Farcaș de o parte și „cnezatul voievodului Litovoi" și „țara lui Seneslau, voievodul românilor", de alta. Primele două au o situație inferioară: ele sînt cedate cavalerilor Ioaniți fără vreo restricție, întocmai ca și „țara Severinului" și „Cumania". Dimpotrivă, ultimele două nu sînt cedate, ci rămîn românilor, „așa cum le-au ținut ei pînă acum". Prin urmare, țara Litua sau a lui Litovoi precum și aceea a lui Seneslav aveau o situație de drept superioară. Însemna oare această situație chiar independența politică? N-am putea-o afirma. Documentul ne arată că regele avea anumite „venituri și foloase" din aceste două țări; ele trebuie să fi fost apreciabile chiar, de vreme ce nu dă Ioaniților decît jumătatea lor, cealaltă jumătate rezervînd-o pentru sine. Mai probabilă pare ipoteza unui raport de vasalitate între Litovoi și Seneslav de o parte și regele ungar de cealaltă. Cei dintîi vor fi plătit, ca și urmașii lor de mai tîrziu, Bărbat și însuși marele Basarab în prima parte a domniei sale, un „cens" adică o contribuție coroanei ungare și-i vor fi dat ajutor în unele expediții militar. Asemenea raporturi feudale, de la senior la vasal, nu constituiau dealtfel un unicum al regiunilor noastre, ele se întîlnesc în întreaga Europă medievală: e de ajuns să spunem că regele Angliei era vasalul celui francez pentru a înțelege ce înseamnă această situație.

Sub raportul vieții economice, documentul amintește de „morile în ființă" din ținuturile concedate, prin urmare de agricultura care se făcea aci; de „fînețele și păşunile" necesare creşterii vitelor şi turmelor; de pescuit, şi e interesant de remarcat că se face, ca şi în cazul furajului, o deosebire între locurile de pescuit naturale — *piscationes* — şi acelea create de mîna omului: *piscinae*, aşadar heleştee sau iazuri şi locuri amenajate cu garduri pe privaluri. În special e amintit pescuitul de la Dunăre şi cel de la Celei, din fostul judeţ Romanaţi, pescuit bogat de vreme ce regele-şi opreşte jumătatea venitului. S-a propus identificarea Celeiului din diploma Ioaniților cu Celeiul din Gorj, de lîngă Izvarna, dar această identificare nu corespunde realității. Într-adevăr, venitul unui iaz de păstrăvi — căci numai un asemenea iaz s-ar fi putut realiza la munte, în Gorj — reprezenta foarte puțin în comparație cu venitul pescuitului la gardurile de pe privalul de la Celeiul dunărean. Dealtfel un iaz pe Izvarna n-avea nici un rost cîtă vreme regele ungar dispunea de numeroase pîraie şi rîuri cu păstrăv în cuprinsul regatului său. Şi, în sfîrşit, la Celeiul de pe Izvarna nu e *nici o urmă de iezătură*, aşa cum au rămas pînă azi în diferite locuri unde au existat iazuri vechi. Sarea ni se spune că se aducea de la ocnele din Transilvania („ultrasilvane"): să însemne aceasta oare că nu se exploatau pe atunci Ocnele Mari din Vîlcea? Ni se pare puțin probabil; bănuim că e mai degrabă vorba de cazuri excepționale cum e acela din 1528 cînd sare ardeleană e importată în Țara Românească şi în Turcia. Afară doar dacă n-avem de a face cu un „lapsus calami" al diacului din cancelaria ungară care a scris „ultrasilvane" în loc de „ultraalpine" adică din Țara Românească. Schimbul de mărfuri trebuie să fi fost destul de viu şi el se făcea cu ajutorul monedei metalice; altfel ce rost ar avea clauza din diplomă care prevede iarăşi că jumătate din veniturile ce vor rezulta de pe urma acestei circulații monetare se rezervă regelui, restul aparținînd ordinului?

Extrem de interesante sînt concluziile care rezultă cu privire la clasele sociale. Diploma Ioaniților ne arată în mod limpede că exista în Țara Românească, la jumătatea secolului al XIII-lea, o pătură superioară, de nobili —*majores terrae* îi numeşte textul latin, noi le zicem *boieri* — care erau asimilați nobililor din Ungaria, avînd dreptul, ca şi aceia, în caz că se dădea o sentință capitală nedreaptă împotriva lor, să facă apel la curtea regelui. Acest drept nu-l aveau *rusticii* adică țăranii, care erau supuşi fără nici o restricție, jurisdicției cavalerilor Ioaniți. Constatăm aşadar încă înainte de întemeierea Țării Româneşti, o stratificare socială: *o pătură superioară, de nobili sau boieri, stăpîni ai pămîntului, şi o pătură inferioară, de rustici sau țărani*. În chip firesc trebuie făcută legătura între aceşti „rustici" ai secolului al XIII-lea şi „vecinii" sau „rumânii" din documentele secolului al XV-lea. E una şi aceeaşi pătură socială, purtînd însă alt nume. Ca şi în restul Europei, se constată prin urmare şi la noi împărțirea în două categorii: stăpîni de pămînt şi şerbi. Părerea, multă vreme admisă în istoriografia națională, că ar fi existat, înainte de întemeierea vieții de stat şi în primele timpuri ale acesteia, numai o singură clasă socială şi anume țărănime liberă şi stăpînă pe pămîntul ei, nu se adevereşte documentar. Ar fi fost dealtfel şi

nenaturală, această apariție singulară și patriarhală în plină Europă medievală, cu nobilime atotputernică și cu șerbie adică țărănime dependentă.

Diploma din 1247 menționează și *organizarea militară* a românilor dintre Carpați și Dunăre. Se prevede anume că în caz de război, ei vor fi obligați să ajute pe cavalerii Ioaniți cu oastea lor, „cu aparatul lor de război", ca să întrebuințăm chiar expresia documentului latin. Această oaste reprezenta, după cît se pare, o forță însemnată; ea ieșise la luptă împotriva tătarilor, în 1241; cu ajutorul ei, vor avea loc, peste cîteva decenii, încercările de constituire a unei vieți de stat independente, încercări încununate de izbîndă prin întemeierea Țării Românești, sub marele voievod Basarab.

În 1260, în timpul războiului dintre Bela al IV-lea și Ottokar al II-lea, regele Boemiei, bulgarii năvălesc în Banatul Severinului; nu avem nici o mențiune despre o apărare a lui de către cavalerii Ioaniți, potrivit îndatoririlor ce-și luaseră. Așa încît se pare, că la această dată, ei nu se mai găseau în ținutul ce le fusese concedat. Confirmarea pe care o dă Papa, în 1251, diplomei lor din 1247, ar fi un indiciu că în acel an ei erau încă în Banatul de Severin. În cazul acesta, plecarea lor a avut loc între 1251 și 1260. Mai puțin probabilă ni se pare ipoteza potrivit căreia Ioaniții n-ar fi luat realmente sau de fapt în stăpînire *niciodată* ținuturile prevăzute în diploma lui Bela al IV-lea. În 1263 găsim în documentele ungare pomenit un „ban de Severin" cu numele Laurențiu. Acesta recucerește de la bulgari ținuturile pe care le ocupaseră în stînga Dunării. Timp de 29 de ani, pînă în 1291, banii unguresti de Severin vor apărea mereu ca martori în actele cancelariei regale. După aceea se constată o întrerupere, pînă în 1324, cînd ei sînt menționați din nou.

Se pune însă întrebarea: formațiunile politice — cnezatele și voievodatele — menționate în diploma Ioaniților din 1247 erau ele oare singurele pe teritoriul cuprins între Carpații meridionali, Dunăre și Siretul inferior sau mai existau, în acest teritoriu, și alte asemenea formațiuni? Răspunsul, după părerea noastră, este *afirmativ;* credem că sub denumirea generică de Cumania se cuprindeau și unele formațiuni din partea centrală și de răsărit, a viitoarei Țări Românești. În bazinul Rîmnicului Sărat, al Buzăului și al Teleajenului a existat cu siguranță o asemenea formațiune, probabil un voievodat. Argumentul pe care ne întemeiem această convingere este dreptul pe care-l au locuitorii din aceste județe de a se folosi de sarea de la „malurile de sare" din aceste județe — atare maluri erau pe cursul mediu al Buzăului — *pentru nevoile gospodăriilor lor, nu și pentru vînzare,* drept care constituie *o excepție* de la monopolul domnesc asupra sării și pe care-l constatăm pînă tîrziu, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Într-adevăr, un document din 1784, martie 10, confirmă locuitorilor județelor „Slam Rîmnic, Buzău și Saac" acest drept, ceea ce constituie *un privilegiu* față de ceilalți locuitori ai statului, similar privilegiului de care se bucurau vrîncenii (vezi mai jos, p. 219). Dar, pentru ca domnia, adică Basarab I întemeietorul și urmașii lui să fi consimțit la un asemenea privilegiu înseamnă că, în momentul întemeierii statului, atunci cînd numitul Basarab și-a întins autoritatea sa și asupra acestei părți de răsărit a Munteniei, a existat în bazinele Teleajenului, Buzău-

lui și Rîmnicul Sărat o formațiune politică, un voievodat, ai cărui locuitori au impus ca o condiție a acceptării lor, această recunoaștere a dreptului străvechi pe care-l aveau de a se folosi de sarea care se afla chiar la suprafața pămîntului, formînd acele „maluri de sare" amintite mai sus. Această formațiune politică răsăriteană se întindea, se pare, spre apus pînă la cumpăna apelor dintre bazinul Teleajenului și acela al Ialomiței. Această concluzie a noastră are, desigur, caracter de *ipoteză*, dar ea pleacă de la un fapt precis și semnificativ: privilegiul rîmnicenilor, buzoienilor și săcuienilor, în legătură cu sarea.

Conștiința unei vieți locale, deosebite de aceea a restului Munteniei, pare a se manifesta și în opoziția pe care o fac, în secolul al XVI-lea, domniei „roșii de Buzău", în alegerea unui domn local, opus celui de la București. Nici fixarea reședinței unui episcop la Buzău, sub Radu cel Mare, nu ni se pare a fi întîmplătoare, după cum nici instituirea unui „ban de Buzău și de Brăila" de către Mihai Viteazul nu e lipsită de semnificație. Toate acestea, evident, nu sînt dovezi directe, peremptorii, ale unei formațiuni politice locale, ante statale, ele constituie totuși indicii în acest sens, sugerează existența unei atari formațiuni care e postulată și de un factor geografic important: *valea Buzăului*, cu afluenții lui, deci *bazinul* acestui rîu.

Tot cu caracter de ipoteză prezentăm părerea despre existența altor două formațiuni: una în regiunea *Ilfovului*, alta *de-a lungul Dunării de Jos*, incluzînd satele de pe Borcea și de pe Pașca, cele două brațe care mărginesc spre apus „balta" Ialomiței sau a Fetești și aceea a Brăilei, precum și satele de pe Ialomița inferioară și avînd drept centru *Flocii*, tîrg la gura Ialomiței.

Pentru regiunea Ilfovului, ne bizuim pe *desimea* și *vechimea* așezărilor omenești din această parte a țării, desime favorizată de mulțimea cursurilor de apă și a lacurilor, de existența pădurii, ca loc de adăpost și în general de condițiile favorabile de trai. Satele care se înșiră de-a lungul Argeșului, Dîmboviței, Colentinei, Mostiștei — pentru a nu pomeni decît principalele ape ale regiunii — au trebuit să aibă nu numai un centru de schimb, un tîrg, care, după părerea noastră, a fost acela așezat central, al Bucureștilor, existent înainte de întemeierea statului, dar și un cîrmuitor care să judece diferendele ce nu puteau fi rezolvate local, în sate, să asigure apărarea, în caz de nevoie și să facă legătura cu migratorii dominanți, cumanii, apoi tătarii, asigurînd strîngerea dijmelor și prestarea muncilor necesare. Mulțimea și vechimea așezărilor din viitorul județ al Ilfovului, cu numiri topice vechi, din vremea conlocuirii româno-slave: Dîmbovița, Colentina, Vlăsia, Mostiștea, Snagov, Scroviștea, Pociovalișteа și însuși topicul Ilfov, implică necesitatea unei forme de organizare a unui cnezat sau voievodat.

Aceleași rațiuni sînt valabile și pentru regiunea amintită a Dunării de jos. Și aci satele sînt numeroase și vechi, iar Flocii, tîrgul din apropiere de „Vadul Oii", pe unde se făcea trecerea turmelor de pe un mal pe celălalt al fluviului, este cu siguranță *anterior* întemeierii Țării Românești. Merită să fie subliniat faptul că dintre cele patru tîrguri unde, după afirmația raguzanului Luccari,

Negru Vodă a ridicat întărituri de cărămidă, trei se află tocmai în regiunile de care ne ocupăm: ne referim la *București*, *Buzău* și *Floci*.

ROMÂNII DIN MOLDOVA. În Moldova a fost o situație asemănătoare. Deși n-avem pentru teritoriul cuprins între Carpații Orientali, Nistru, Dunăre și Mare un act similar diplomei Ioaniților, putem totuși, pe baza unor documente nu cu mult posterioare, din secolele XIV—XV, și a unor indicații din domeniul arheologiei, toponimiei, numismaticei și folclorului, să tragem anumite concluzii cu privire la formațiunile anterioare întemeierii Țării Moldovei.

A existat cu siguranță o formațiune teritorială — un cnezat sau un voievodat — în Vrancea, depresiunea intracarpatică de pe cursul superior al Putnei și de pe Zăbala, afluentul acesteia. Vechi numiri slave ca Năruja, Nereju, Putna, Coza, Zăbala; numiri ungurești, pecenege sau cumane, precum Tichiriș, Hîga, Vizăuț, Chilimetea; numiri străvechi românești ca Vidra, Colacul, Valea Sării, Paltin, Spulber, unele arătînd pe descendenții unui moș comun: Bîrsești, Bodești, Negrilești, Spinești, sînt toate dovada unei perfecte continuități a populației de aici, din secolul al VI-lea pînă la descălecat. Numele însuși de *Vrancea* apare pentru întîia oară într-un document latin din 2 iulie 1431, sub forma „Varancha". Un prim argument în sensul existenței unei formațiuni teritoriale deosebite îl constituie dreptul vrîncenilor de a se folosi pentru nevoile lor casnice, nu însă și pentru comerț, de sarea de la *Valea Sării*, sat situat în mijlocul Vrancei și unde sarea, întocmai ca la „malurile de sare" de pe Buzău, iese, sub formă de masiv, în fața pămîntului, și de la locul de pe Lepșa Mare, de unde se aproviziona Satul Tulnici (document din 1733). Această excepție de la monopolul domnesc, păstrată pînă în zilele noastre, se explică ca și la Buzău, prin faptul că locuitorii formației antestatale care a fost Vrancea, au pus drept condiție pentru alipirea la Moldova și recunoașterea domniei, păstrarea dreptului lor străvechi în 1 gătură cu sarea. Un al doilea argument rezultă din opoziția pe care o face balada populară „Miorița" între ciobanul vrîncean și cel ungurean deoparte și cel moldovean de alta. Ei sînt reprezentanții a trei entități teritoriale distincte: Vrancea, Transilvania și Moldova.

Născută probabil tocmai în această regiune de la curbura Carpaților, „Miorița" reflectă stadiul de dinainte de întemeierea Moldovei. Dealtfel, și după alipire, Vrancea și-a păstrat o organizare administrativă deosebită, cu un vornic al ei în frunte și cu un regim juridic propriu în ce privește drepturile asupra „moșiei" adică asupra munților cu pădurile, pășunile și apele lor, regim pe care nu-l mai întîlnim în restul Moldovei. Amintirea acestei formați antestatale, a situației deosebite pe care a avut-o Vrancea înainte de Dragoș și Bogdan, se vede și în opera lui Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*. El știe de trei „republici" adică de trei formațiuni teritoriale străvechi: una e *Vrancea*, cea de a doua e *Cîmpulungul Moldovenesc* adică ținutul păstoresc din jurul acestui centru, iar cea de a treia e *Tigheciul*, ținutul păduros din marginea stepei Bugeacului. După toate probabilitățile, și aceste două ultime „republici" sînt tot două vechi cnezate sau voievodate, ca și Vrancea, mai degrabă cnezate decît voievodate. O altă formațiune teritorială din secolul

al XIII-lea a fost în regiunea Bîrladului, avîndu-şi reşedinţa chiar în acest tîrg. S-a crezut o vreme, pe temeiul unui act din 1134, că ar fi existat un „Ivanco Rostislavici... principe de Bîrlad" care fixa taxele vamale ce urmau a fi plătite de negustorii din Mesemvria (port pe coasta de vest a Mării Negre, azi Nesseber în Bulgaria), în principatul său, amintindu-se între altele, oraşele Bîrlad şi Tecuci. S-a dovedit însă că documentul e fals; e vorba de unul din acele „falsuri patriotice" care se întîlnesc, într-o anumită fază a istoriografiei, în toate ţările şi provin din dorinţa de a dovedi vechimea sau originea nobilă a instituţiei, oraşului, familiei sau poporului respectiv. N-a existat prin urmare un principat al Bîrladului în Moldova, în secolul al XII-lea. Oraşul însă se constată a fi vechi; numele său are o origine slavă după unii cercetători, cumană după alţii. În româneşte, Bîrlad e şi nume de persoană: dovadă documentul moldovenesc din 3 septembrie 1594 care menţionează „podul lui Bărladu"; la finele secolului al XVIII-lea, cuvîntul bîrlad are în nordul Moldovei sensul de „tîlhar". Cronicile ruseşti pomenesc în secolul al XII-lea, un ţinut sau o ţară Berlad şi o populaţie berladnici. În 1174, principele de Suzdali, mîniindu-se pe fraţii Rostislavici, le trimite vorbă să părăsească „ţara rusească" şi anume unul să se ducă la Smolensk, iar celălalt „la Berlad" (въ БЕРЛАДЪ). Iar în 1160, ni se spune că „principele Rostislav din Chiev a trims pe Gheorghe Nesterovici şi pe Jakun, cu plutele împotriva berladnicilor care luaseră Oleşia; ajungîndu-i la Dcin, îi loviră şi-i luară prizonieri". Oleşia era, după cercetătorii ruşi, la gura Dniprului unde astăzi se află oraşul Aleşek, iar Dcin, amintit mai tîrziu pe Dunăre într-o listă de oraşe „volohe" adică româneşti, alcătuită între 1387 şi 1392, ar corespunde cu Măcinul din zilele noastre. „Berladul" cronicilor ruseşti ar putea fi deci pe pămînt românesc şi anume sau în Moldova de miazăzi unde e oraşul cu acelaşi nume sau în Dobrogea, unde ar fi existat între Hîrşova şi Constanţa satul „Eski Bîrlat". Bîrladnicii, pe de altă parte, ar fi o populaţie amestecată, româno-slavă-cumană, ocupîndu-se cu creşterea vitelor, cu agricultura şi servind, cînd se ivea prilejul, şi ca mercenari, în armatele principilor ruşi şi în războaiele bulgarilor cu b zant nii. Acestea sînt concluziile cercetătorului român care s-a ocupat cel mai de aproape de problema bîrladnicilor. Adăugăm că ele trebuiesc luate cu titlul de ipoteze, nu de certitudini. Mai ales că un alt cercetător a emis părerea că bîrladn cii ar fi fost locuitorii oraşului Berlad (Bîrleadca), situat în Podolia, spre nord de Moghilev, oraş aflat în stăpînirea principelui Ivanco Rostislavici. Indiferent însă de controversele asupra localizării „Berlad"-ului din cronicele ruseşti şi a bîrladnicilor, cert este că Bîrladul moldovean este unul din vechile tîrguri sau oraşe româneşti. El e pomenit în 1408 ca loc de vamă, în privilegiul comercial acordat de Alexandru cel Bun negustorilor din Liov. Aci va fi apoi sediul vornicului Ţării de Jos. E foarte probabil ca el să fi existat ca tîrg încă înainte de întemeierea statului moldovean şi chiar înainte de 1300. Ne întemeiem această părere pe mulţimea satelor din regiune, de pe valea Bîrladului şi a afluenţilor lui, pe necesitatea ca pentru locuitorii acestor sate să se fi aflat un „tîrg" adică un centru unde să-şi aducă produsele spre vînzare şi să cumpere articolele de care aveau neapărată nevoie: sare, seceri, coase şi fier pen-

tru amnare, potcoave etc. Acest tîrg a fost Bîrladul și în jurul lui s-a închegat de timpuriu un cnezat sau un voievodat. Desigur și aceasta e o ipoteză, nu o certitudine; ea ni se pare însă a fi concluzia logică a faptelor de caracter economic care duc, în secolul al XIII-lea, la formațiuni similare constatate documentar între Carpații Meridionali și Dunăre. La fel s-au petrecut lucrurile și în Moldova.

Ce legătură se poate stabili între Bîrlad, bîrladnici și *brodnici?* Există o asemenea legătură? Pe la începutul secolului al XIII-lea, documentele cancelariei ungare și bulele papale pomenesc în partea de răsărit a Munteniei și în sudul Moldovei o populație numită brodnici și o țară a lor, „Brodnic". Prima mențiune este din 1222. În acest an, regele Andrei al II-lea confirmă cavalerilor teutoni donația țării Bîrsei și le dă pe deasupra și „teritoriul cuprins între sfîrșitul moșiei Cruceburg și hotarele brodnicilor" (et a fine terre Cruceburg terram que vadit usque ad terminos Prodnicorum"). A doua oară apare această denumire în actul din 1227 prin care papa Grigore al IX-lea numește pe arhiepiscopul de Strigoniu legat apostolic în Cumania și în „țara Brodnic", vecină cu cea dintîi („în Cumania et Brodnic terra illa vicina"). A treia mențiune este în documentul din 1231 prin care același papă felicită pe arhiepiscopul amintit pentru faptul că a convertit la creștinism pe mai mulți cumani și-i înnoiește numirea de legat apostolic „în țara cumanilor și în aceea vecină a brodnicilor". În sfîrșit, în 1254, regele Bela al IV-lea, arată că la răsărit de Ungaria sînt „diferite popoare necredincioase ca ruși, cumani, brodnici". Pe de altă parte, cronicile rusești îi menționează și ele în mai multe rînduri, începînd cu anul 1147; știrea cea mai însemnată e aceea privitoare la ajutorul pe care brodnicii, în frunte cu voievodul lor Ploscînea, l-au dat tătarilor, cu prilejul luptei de la Calga (1223).

Ce sînt acești brodnici? Numele e slav; el vine de la *brod = vad* și înseamnă „cei de la vaduri". Prin urmare, brodnicii erau o populație care locuia pe lîngă vaduri și anume — precizăm noi ținînd seamă de indicațiile geografice care rezultă din documentele de mai sus — pe lîngă vadurile rîurilor din răsăritul Munteniei și sudul Moldovei, așadar, vadurile Buzăului inferior, ale Putnei, Bîrladului, Siretului și Prutului inferior, ale Dunării de jos, din dreptul Brăilei, eventual și ale Nistrului inferior. Căci „țara Brodnic" pare a fi avut *o întindere considerabilă*, de vreme ce e amintită alături de Cumania, prin care nume se înțelegea, în genere, regiunea de la sud și răsărit de Carpați. De ce neam erau brodnicii? Documentele nu ne spun nimic; ținînd însă seama de împrejurarea că la epoca în care sînt menționați asimilarea slavilor era fapt împlinit, *socotim că nu-i lipsită de temei ipoteza care-i consideră drept români.*

Un alt voievodat sau cnezat credem că s-a format în regiunea Trotuș — Adjud — Sascut — Bacău, în legătură cu minele de sare sau ocnele de pe valea Trotușului, al căror produs, strict necesar vieții omenești, asigura un venit important. Și aci era o populație deasă, de-a lungul rîurilor, populație care a sporit și prin elementele venite de peste munți, din Transilvania, elemente de care amintește clar documentul papal din 1234 adăugînd informația prețioasă că ele sînt asimilate de populația românească băștinașă, făcîndu-se una cu ea.

Mai spre miazănoapte a existat, foarte probabil, o altă formațiune teritorială în regiunea Tîrgul Neamț — Baia — Suceava — Siret, iarăși cu populație deasă de-a lungul rîurilor și pîraielor regiunii, dispunînd atît de izvoare sărate cît și de mine de metale prețioase — minereurile auro-argintifere de la Baia. Numele acestei localități arată o exploatare veche, din timpul conlocuirii româno-slave. Și în această formațiune, populația a crescut prin colonișți veniți de peste munți, din Transilvania, în cursul secolului al XIII-lea, atît români, cît și sași și unguri, eventual și prin germani veniți din Galiția. Urmele acestei colonizări sînt vizibile în *toponimia* regiunii cît și în indicațiile, ulterioare, ale cronicilor și altor izvoare.

Și mai spre miazănoapte, în extremitatea nordică a viitorului stat moldovean, a fost, după toate probabilitățile, o altă formațiune, mai curînd un voievodat decît un cnezat. El cuprindea regiunea Șipinți (Șepeniț) — Țețina — Cernăuți — Hotin, deci vadurile importante de la Prut și Nistru, pe unde trecea marele drum transcontinental care lega porturile de la Dunărea de Jos și de la Mare, cu Polonia, răspunzînd prin Liov (Lvov), Gdansk la Marea Baltică, și cu Rusia, ajungînd, prin Kameneț-Podolsk, Kiev și Nejin, la Moscova. Amintirea acestei „țări" Șepeniț s-a păstrat în documentele moldovenești din prima jumătate a secolului al XV-lea. Mai întîi în actul din 25 martie 1400 care pomenește în mod general de ea și de cetățile ei. Apoi, în tratatul din 23 septembrie 1436, încheiat între Iliaș voievod și regele Vladislav Iagello, tratat în care se vorbește de „țara Sepenițului... cu cetățile acestei adevărate țări... anume Hotinul, Țețina și Hmielovul și cu toate ocoalele, orașele, satele" ei. Cronicarul polon Dlugosz ne dă numele voievodului Ștefan, care ar fi domnit peste această formațiune nordică moldoveană, pe la jumătatea secolului al XIV-lea, și lupta care s-a dat în 1359, pentru moștenire, între cei doi fii ai lui, unul dintre ei, Petru, fiind ajutat de unguri, iar celălalt, Ștefan, de poloni. Siguranță deplină n-avem nici cu privire la nume, nici la restul povestirii lui Dlugosz; chiar însă dacă ele nu s-ar confirma — unii cercetători cred că, în realitate, e vorba de o luptă între Petru al Mușatei și Ștefan, viitorul domn, petrecută între anii 1374—1379, nu e mai puțin adevărat că a existat o „țară" a Sepenițului cu multe așezări omenești, unele puternic întărite.

Ce legătură este între această țară și *bolohovenii* amintiți de izvoarele secolelor XII și XIII? În cronica lui Ipatie, izvor rusesc, se pomenesc în mai multe rînduri, între 1150 și 1257, „bolohovii" precum și țara lor „Bolohovo". Ei sînt arătați ca locuind în nord-estul Carpaților, pînă în regiunea Bugului superior, în vecinătatea principatului rusesc de Haliciu. Erau conduși de *cnezi*. În 1231, acești cnezi ajută pe regele ungar Andrei al II-lea împotriva lui Daniil Romanovici, principele Volhiniei. Ei participă de asemenea la războiul din 1235, dintre principele de Cernigov și volhinieni, fiind de partea celui dintîi. Ultima mențiune despre bolohoveni datează din 1257.

Asupra naționalității lor există două păreri cu totul contrare. Cei mai mulți dintre cercetătorii noștri precum și cîțiva străini îi consideră drept *români*. Ei ar fi venit de la miază-zi de Carpați, din părțile Tisei Superioare și ar fi păstrat legăturile cu regatul Ungariei și după ce au emigrat în părțile

unde se constată documentar. De aceea dau ajutor regelui Ungariei împotriva principelui de Halici, Daniil, căruia îi erau, de fapt, tributari. Că sînt români — susțin acești cercetători — o dovedește în primul rînd numele lor. „Bolohoveni" înseamnă tot una cu „volohi", adică forma nord-slavă a numelui „vlah". Iar țara bolohovilor (земля болоховская) este țara românilor. În Galiția, localitatea *Bolechow* al cărei nume amintește îndată pe acela al populației de care ne ocupăm, apare în documente cu mențiunea „villa Valachorum dicta" adică „satul românilor". Prin urmare, bolohovenii sînt români. Un indiciu în acest sens ne-ar da și organizarea lor, avînd în frunte cnezi „cu totul deosebiți de cnezii rusești din vecinătatea lor". Cea de a doua părere consideră pe bolohoveni ca fiind străini neamului nostru; numele lor „nu are nimic a face cu românii", istoriografia națională nu trebuie deci să se ocupe de dînșii.

Problema — socotim noi — nu este încă rezolvată. E adevărat că „bolohovii" nu sînt, ca nume, identici cu „volohii", totuși apropierea se impune, mai ales cînd găsim și forma „Bolechow" dată unui sat de români. S-ar putea deci ca ei să fi fost români. Am avea în cazul acesta o roire a neamului nostru în spre nord-est încă din secolul al XI-lea, similară aceleia care a dus pe păstorii noștri în spre nord-vest, în comitatele Arva și Zips și în munții Moraviei, pînă la izvoarele Dunajecului. Un puternic curent de migrație în spre Galiția se constată istoricește, pe bază de documente care arată colonizări de sate românești în secolele XIV și XV; ce ne împiedică să admitem că fenomenul a putut începe mai înainte, pe vremea bolohovenilor? Nici pentru strămoșii noștri daci, Carpații nordici și Nistrul n-au format, după cum am văzut, o barieră; de ce ar fi format-o pentru români, în veacul al XI-lea și al XII-lea? O nouă cercetare, minuțioasă, a cronicelor rusești, precum și a toponimiei Galiției, Podoliei și Volhiniei, credem că ne-ar putea da răspunsul la această problemă controversată a naționalității bolohovenilor.

O organizație teritorială, un cnezat sau un voievodat, e foarte probabil să fi existat în regiunea Iașilor, cu reședința poate chiar în acest tîrg. Două importante descoperiri arheologice, la *Voiești* și *Oțeleni* constînd din podoabe de preț, — brățări, cercei, pandantive, lucrate în filigran și smalț — precum și prezența unor cruci engolpion la Trifești și Ibănești, de argint, datînd din secolul al XIII-lea, arată prezența, în regiunea Iașilor, a unor feudali care puteau să achiziționeze asemenea podoabe. Și acest tîrg al Iașilor, cu nume care e totuna cu numele slav al alanilor iranieni, datează dinainte de întemeierea statului moldovean, ca și Siretul, ca și Hotinul; convingerea noastră este că datează cel puțin din secolul al XIII-lea; formulăm această convingere ca o ipoteză, nu ca o certitudine; ea se bazează însă pe considerente de ordin social și economic, generale ținutului carpato-danubian și anume, în primul rînd *pe comerțul însemnat cu postav de calitate, lombard*, pe care-l constatăm la Vicina spre finele secolului al XIII-lea. Registrul unui singur notar genovez din Pera, Gabriel de Predono — și erau nu mai puțin de douăzeci de asemenea notari în acest cartier al Constantinopolului — arată o foarte vie activitate comercială în centrul dunărean care era Vicina în anul 1281, un import substanțial de postav lombard, la care se adaugă și ceva postav

francez și mătase, precum și in și bumbac. S-a calculat că numai în intervalul dintre 1 iulie și 16 august 1281 s-au încheiat de către amintitul notar 27 (douăzeci și șapte) de contracte de comandită cu destinația Vicina. Cifra totală a exportului pentru acest port, în cele 27 de contracte, este de 4100 de hiperperi bizantini de aur și 10 carate și jumătate, un hiperper avînd 24 de carate. Pentru cine se aduceau aceste cantități importante de țesături de preț? Desigur nu pentru sătenii din ținutul carpato-danubian care n-aveau mijloacele necesare ca să le cumpere, și se mulțumeau cu produsele pivelor și dîrstelor locale, ci pentru „mai marii pămîntului", acei „majores terrae" amintiți în diploma Ioaniților. Dar asemenea feudali erau și în viitoarea Moldovă, în teritoriul cuprins între Carpații Orientali, Dunăre, Mare și Nistru. Îi întîlnim în partea de sud-vest a acestui teritoriu, pe locurile unde existase, înainte de năvălirea tătarilor, episcopatul cumanilor. Ei sînt designați sub calificativul de „potentes illarum partium" în actul papal din 1332, act în care se afirmă că acești „puternici ai acelor părți" au pus mîna pe posesiunile amintitului episcopat. Acești feudali din Moldova, din Muntenia și din Dobrogea cumpără postavul lombard, cel francez, țesăturile de mătase pomenite în socotelile privind comerțul Vicinei în anul 1281. E normal să admitem, prin urmare, existența a o sumă de căpetenii feudale — cnezi, voievozi, boieri stăpîni de sate — pe teritoriul viitoarei Moldove la finele secolului al XIII-lea, căpeteniile care făceau legătura dintre cîrmuitorii locali ai imperiului tătăresc și masa țărănimii, asigurînd strîngerea dijmelor și efectuarea muncilor sau „slujbelor". Un cnezat sau voievodat în părțile Iașilor, ca și unul din regiunea Tîrgul Neamț — Baia — Suceava — Siret, un al treilea în părțile Bîrladului n-au deci nimic extraordinar, intră în ordinea normală a lucrurilor.

Pentru aceleași motive admitem o asemenea formație și în părțile Orheiului. Săpăturile arheologice din ultimele decenii arată că a existat la *Orheiul Vechi* un centru însemnat înainte de întemeierea statului moldovean. După toate probabilitățile, acest centru a existat și în secolul al XIII-lea. Aci veneau sătenii români din hinterlandul respectiv să-și aducă produsele spre vînzare și să cumpere, ca și la Trotuș, la Baia și la celelalte tîrguri moldovene sarea, coasele, secerile, fierul brut și celelalte articole de care aveau nevoie.

N-avem putința, în stadiul actual al cercetărilor, să știm cîte asemenea formațiuni, cnezate și voievodate, au existat în întreaga Moldovă, care era întinderea lor și cum se numeau cîrmuitorii lor, așa cum o știm, grație diplomei Ioaniților, pentru Oltenia. Poate că noi descoperiri arheologice și noi documente scrise să ne-o îngăduie mai tîrziu. Ceea ce însă ni se pare sigur este *existența* unor atare formațiuni în secolul al XIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIV-lea, înainte de întemeierea Statului. Dacă nu admitem această existență, atunci însuși procesul de întemeiere a Moldovei și lupta victorioasă dusă de Bogdan I împotriva armatelor regatului Ungariei sînt inexplicabile.

Un loc deosebit ocupă Cetatea Albă, portul întărit de la limanul Nistrului, unde se îmbarcau cei ce voiau să ajungă pe coasta opusă a Mării Negre, la Trebizonda, sau în celelalte porturi ale aceleiași mări, începînd cu Constan-

tinopolul. Avînd o existență milenară, continuînd vechea colonie grecească Tyras, apoi pe cea bizantină, ea e numită de către neamurile turcești vechi, pecenegii și cumanii, ca și de către tătari, *Akkerman*, corespunzînd exact românescului *Cetatea Albă*, și slavicului *Bielgorod*. Sub dominația tătară, rezidă aci un cîrmuitor al acestora. Din porunca lui este martirizat pe la 1330, în urma unei pîri mincinoase, un negustor grec din Trebizonda, Ioan, căruia biserica i-a dat apoi numele de Sf. Ioan cel Nou. Populația Cetății Albe, ca, în genere, aceea a porturilor, era amestecată: pe lîngă autohtonii români, mai trăiau aci, în secolul al XIII-lea, armeni, italieni — genovezi și venețieni — greci și evrei. Era în acest loc și un tîrg de robi, alimentat de tătari prin expedițiile de pradă pe care le întreprindeau în diferite țări, tîrg frecventat de negustorii venețieni care cumpărau robi spre a-i revinde cu cîștig în Orientul apropiat, în Siria, Egipt și în alte țări din bazinul Mediteranei.

Tot o situație deosebită avea, la un vad străvechi al Nistrului, și *Tighina* sau Tighinea căreia neamurile turcești vechi și tătarii îi spuneau *Bender* adică port, deoarece pînă aci suiau, în mod obișnuit, vasele pe Nistru; vase mai ușoare, cu tonaj redus și fund plat, puteau sui și mai sus pînă la Soroca și la Hotin. Tighina avea deci două ipostaze: de port fluvial și de loc de trecere, de pe un mal al Nistrului pe celălalt. Așezarea la acest vad sau, cu un termen vechi românesc, la acest *chici*, explică numele pe care-l poartă orașul în documentele cancelariei moldovene, în prima jumătate a secolului al XV-lea, acela de *Tighineachici* sau *Tighineacheci*.

La un vad important al Nistrului era așezat și *Hotinul* pe unde trecea drumul spre Camenеț — Podolsk și, mai departe, spre Kiev, Nejin și Moscova. Constatat documentar în 1310 ca sediu al unui episcopat, Hotinul exista cu siguranță în secolul al XIII-lea, întocmai ca și Siretul. Populația lui era amestecată: români, ruși, evrei, armeni, poloni.

ROMÂNII DIN DOBROGEA. În Dobrogea, în tot cursul secolului al XIII-lea își continuă existența porturile maritime: *Constanța*, cu nume bizantin, pe locul vechiului Tomis, și *Mangalia*, al cărei nume, înlocuind pe vechiul Callatis, este fie de origine italiană — compară cu Sinigaglia — fie pecenego-cumană: Man-lake — turcește, azi Mankalye — („Cetate Mare"). În sprijinul acestei ultime ipoteze vine comparația cu topicul Constangalia din sudul Basarabiei, și anume din regiunea colonizată la începutul secolului al XIX-lea, cu urmași ai uzilor dobrogeni din părțile Mangaliei — Cavarnei-Balcicului. Navele italiene, venețiene și genoveze fac escală în aceste porturi, în special la Mangalia, unde există încă, submarin, un dig căruia localnicii îi spun: „digul genovez". Portul Mangaliei era mare și bine apărat împotriva furtunii. Se explică astfel de ce în harta francezului Guillaume de l'Isle, din 1703, găsim, alături de numele Mangaliei, lămurirea că e unul din cele mai bune porturi ale Mării Negre („Port de Mangalia, un des meilleurs de la Mer Noire"). Își continuă de asemenea existența porturile fluviale și anume Sulina, Chilia, Tulcea, Vicina, Măcinul, Hîrșova, Cernavoda și Dîrstorul. Despre o seamă din aceste porturi, maritime și fluviale, aflăm mărturii atît în izvoarele bizan-

tine, cît și în portulanele italiene. Sulina, și atunci, ca și astăzi, păzea intrarea în brațul cu același nume al Dunării; prima mențiune datează din anul circa 950 și se află în opera „De administrando imperio" a împăratului bizantin Constantin al VII-lea Porfirogenetul. Chilia, vechea cetate bizantină, era situată pe un grind mai ridicat al Deltei, în insula Chiliei, așa încît chiar la viiturile cele mai mari el nu era acoperit de ape. Numele, vechi românesc, de origine bisericească, vine de la o chilie călugărească ce se va fi aflat în partea locului. La Chilia erau trimiși indezirabilii din Constantinopol, ca de pildă, patriarhul Iosif, după ce fusese silit să-și dea demisia la 11 ianuarie 1274, și după ce stătuse, cîtva timp, într-un loc mai apropiat, în mînăstirea de lîngă Anaplus. Părerea care a circulat cîtăva vreme în deceniile trecute că așezarea bizantină Chilia — port și cetate totdeodată — s-ar fi aflat nu în Deltă, ci pe malul de miazănoapte al brațului Chiliei, unde se află azi Chilia Nouă, este inadmisibilă, fiind contrazisă nu numai de bunul simț, dar și de toate mărturiile istorice și cartografice. Într-adevăr, cînd avem dublete toponimice, dintre care unul e însoțit de calificativul *vechi*, iar celălalt de calificativul *nou*, atunci întotdeauna calificativul vechi designează așezarea anterioară, prima în ordine cronologică. Acesta e cazul cu Adjudul Vechi și Adjudul Nou, cu Orheiul Vechi și Orheiul Nou, deci și cu Chilia Veche și Chilia Nouă. Așezarea în Deltă, pe un loc care putea fi apărat cu ușurință, cu ajutorul flotei, corespundea concepției militare obișnuite, bizantine. Și alte cetăți bizantine de pe linia Dunării au fost ridicate în insule; citățm astfel cetatea *Dinogeția* la Garvăn, spre sud-est-est de Galați, cetatea de la *Păcuiul lui Soare*, în insula cu acest nume, la est de Ostrov și cetatea de la *Giurgiu*, în insula din fața orașului, în același loc în care Mircea cel Bătrîn va ridica cetatea sa, pe ruinele celei bizantine. Aci în Deltă, a fost vechea cetate bizantină a Chiliei, cu garnizoana, aci, orașul de armatori, negustori, meseriași, ba chiar și bancheri, cum e bancherul genovez menționat documentar în 1364, aci depozitele și magaziile pentru produse. De la o vreme, pentru produsele cu volum mare, cum erau grînele, s-au ridicat magazii pe țărmul stîng al brațului Chiliei, în fața Chiliei Vechi, precum și adăposturi pentru paznici, hanuri și cîrciumi pentru cărăușii care aduceau grînele și pieile de vită: e punctul de plecare al *Chiliei Noi*, pe țărmul moldovean, unde Ștefan cel Mare va ridica apoi, într-un timp extrem de scurt, cu opt sute de zidari și șaptesprezece mii de ajutoare, o cetate nouă, utilizînd și materialele de construcție ale acelei vechi, din față, din Deltă.

În privința *Vicinei*, portul și orașul cu nume atît de caracteristic romanic, a fost multă vreme discuție și ea continuă și azi, dar în mai mică măsură, asupra așezării ei. Marea majoritate a cercetătorilor sînt de acord acum s-o localizeze la *Isaccea*, la străvechiul vad, pe unde, de milenii, armatele, negustorii și ceilalți călători au trecut de pe un mal al Dunării pe celălalt. Numai dacă s-ar găsi vreun izvor istoric care să menționeze *simultan* Vicina și Isaccea, atunci ar trebui, evident, să renunțăm la o asemenea localizare; pînă astăzi însă nu s-a găsit un astfel de izvor. S-au propus și alte localizări, la Măcin, la Mahmudia și, recent, la Păcuiul lui Soare și la Somova, dar argumentele aduse nu sînt convingătoare. Vicina, menționată pentru întîia oară în 1085—1086, în opera bizantină „Alexiada" a fiicei de împărat Ana Com-

nena, cunoaște o mare înflorire comercială în a doua jumătate a secolului al XIII-lea și în prima jumătate a celui de al XIV-lea, în timpul cînd genovezii au o situație preponderentă în traficul Mării Negre și a Dunării maritime. Actele unui singur notar genovez din Pera, din 1281, arată un comerț foarte viu cu Vicina, atît în privința importului, cît și a exportului. Acest comerț întrece nu numai pe cel al tuturor celorlalte stabilimente genoveze de pe țărmul Mării Negre dar chiar comerțul coloniei din Pera cu cetatea mamă Genova. La Vicina era și reședința unei mitropolii dependente de Patriarhia din Constantinopol, mitropolie care avea, datorită tocmai activității comerciale intense a locuitorilor orașului, un venit anual de opt sute de galbeni. Titularul acestei mitropolii, Iachint, va fi chemat de către voievodul muntean Nicolae Alexandru și va deveni în 1359, recunoscut oficial de către Patriarhie, mitropolitul Ungrovlahiei.

Despre Tulcea, Măcin, Hîrșova și Cernavoda n-avem știri pentru secolul al XIII-lea, dar, dat fiind traficul fluvial care nu s-a întrerupt nici un moment în timpul stăpînirii bizantine a Dobrogei și nici după aceea, este normal ca aceste centre, așezate în locuri bine alese, să-și fi continuat existența. La Tulcea fusese în antichitate așezarea romană Aegyssus; la Măcin, în antichitate Arrubium, fusese un castru roman, la Hîrșova, în antichitate Carsium, de asemenea; la Cernavodă, așezarea antică, pe nume Axiopolis, era în marginea de sud a actualului oraș. Dîrstorul continuă să fie cea mai importantă așezare de la Dunărea de Jos. Cetate, reședință de mitropolit și centru comercial în același timp, el continuă să aibă însemnătatea pe care o avusese în secolul al X-lea și apoi în timpul restabilirii dominației bizantine.

În secolul al XIII-lea are loc prima colonizare cu elemente turcești a Dobrogei. E vorba de unele neamuri turcești din Anatolia care, sub conducerea lui Sary Saltyk, sînt așezate de către împăratul bizantin din Constantinopol prin anii 1261—1270 în Dobrogea centrală și de nord. Cu acest prilej, ia naștere tîrgul *Babadag*, care va adăposti mormîntul și mausoleul lui Sary Saltyk — mausoleu existent și azi — și va ajunge, după ce Dobrogea va fi ocupată de turcii osmanlîi, un centru important sub raportul „militar". Babadag înseamnă în românește „Muntele părintelui" sau „Muntele moșului", moșul fiind amintitul Sary Saltyk.

ROMÂNII DIN TRANSILVANIA. În Transilvania, cu toată dominația ungurească, prezența populației românești, autohtone și majoritare, precum și formele ei de organizare teritorială se întîlnesc pretutindeni, în secolul al XIII-lea. Mai întîi, însuși titlul străvechi româno-slav, de *voievod*, se impune ca titlu al cîrmuitorului Transilvaniei. De unde, în 1111 și în 1113, acest cîrmuitor, pe nume Mercurius, apare cu titlul de „princeps", de la 1176 înainte, începînd cu Leustachius (sau Eustachius), el își va spune *voievod* („Leustachius vaivoda Transilvaniae") și aceasta va continua pînă în secolul al XVI-lea. Tradiția de stat autohtonă își dovedea din nou tăria, chiar dacă clasa conducătoare se schimbase.

Am amintit mai înainte de contingentul românesc din oastea comitelui Ioachim de Sibiu, în 1213, contingent important de vreme ce este pomenit

înainte de acela al secuilor și de acela al pecenegilor. Am amintit de asemenea, în partea de miazăzi a Transilvaniei, în Făgăraș, de „țara românilor" („terra Blacorum") prin care dacă treceau, în 1222, mărfuri străine, plăteau vamă deosebită de vama ungurească. În 1223, regele Ungariei Andrei al II-lea, acordă, mănăstirii catolice de la Cîrța (din țara Făgărașului!) un teritoriu despre care se spune în mod explicit că a fost luat „de la românii de acolo" („exempta de blaccis").

Cnezi și voievozi români se întîlnesc pretutindeni, atît în Transilvania propriu-zisă, cît și în Banat, Crișana și Maramureș. Astfel, în 1270, sînt citați „fii de cnezi nobili" care au un conflict cu mai mulți oameni aparținînd Cetății de Baltă, din centrul Transilvaniei. Dintr-un act din mai 1205, dat de papa Inocențiu al III-lea, aflăm că „pe pămîntul fiilor cneazului Bela se află un oarecare episcopat... care... nu e supus nici unei mitropolii" și care „trebuie adus sub ascultarea scaunului apostolic", treabă pe care urmează s-o facă arhiepiscopul de Calocsa. Acel cneaz Bela — de fapt Bîlea — era român, iar episcopatul era ortodox pentru românii din părțile Bihorului. Călugărul Rogerius, care a fost martor ocular al invaziei tătărești din 1241 în Transilvania și prizonier al tătarilor amintește în scrierea sa „Cîntecul de jale" de cîrmuitorii satelor numiți de către tătari, cîrmuitori ce poartă numele de „kanesi" adică cnezi, care executau dispozițiile năvălitorilor. Și registrul de la Oradea care consemna judecățile prin proba focului din răstimpul 1208—1235, menționează, în mai multe rînduri, „juzi" sătești care nu-s altceva decît cnezi. Astfel e judele „Vulchi" (Vîlcu?) al sătenilor din Bereveni sau judele „Ceapă" (?) al celor din Vaida-Cămăraș (jud. Cluj). Cnezii Dan și Stanislav din țara Hațegului au în 1315 un conflict serios pentru moșia hațegană Brethonia. În Maramureș apar nu mai puțin de *șapte* cnezate, pe văile afluenților Tisei (vezi mai sus, p. 161), în documente din secolul al XIV-lea; ele existau însă cu siguranță în secolul al XIII-lea și mai înainte încă. Acești cneji recunosc autoritatea unui *voievod* maramureșean, care e amintit în documente, în secolul al XIV-lea, sub numele de „Vayvoda Olachorum de Maramurisio" adică „voievodul românilor din Maramureș".

„Țara Hațegului cu dependințele sale" asupra căreia se întindea, în 1247, stăpînirea lui Litovoi, voievodul oltean, constituia de asemenea o formațiune teritorială, probabil un voievodat, alcătuit dintr-o serie de sate, în frunte cu cnezi de genul lui Dan și Stanislav, amintiți mai sus.

Despre existența unui voievodat românesc în Banat, în comitatul Carașului, ne informează documentul din 1350 care relatează pricina voievodului Lupcin, numit și Ioan, fiul lui Iuga. Zisul voievod susține, în fața comitelui de Caraș, drepturile sale asupra mai multor „posesiuni ereditare" pe care le avea de la strămoșii săi. Ca dovadă a acestor drepturi sînt actele obținute de înaintașii săi pentru zisele posesiuni de la regele Bela al IV-lea (1235—1270) și de la fiul acestuia, Ștefan, pe atunci cîrmuitor al Transilvaniei (1257—1270). Așadar, și în Banat constatăm existența unui voievodat românesc, similar celui din Maramureș. Un alt voievodat românesc în Banat este acela al Cuezdului (azi Găvojdia) unde în 1370 apare „Radul Vaywoda comes de Kwesd"). Dealtfel, în Banat documentele ne arată, în cursul secolului al XIV-lea,

o serie întreagă de „districte românești", unde, cu siguranță, au trebuit să fie, în secolul anterior, cnezi și voievozi.

Și în „țara Bîrsei" a existat, după părerea noastră, o formațiune teritorială românească, probabil un cnezat. În sprijinul acestei păreri aducem, mai întîi, însuși faptul că documentul din 1211 — donația către cavalerii Teutoni — constată ființa unei „țări" („terra"), deci a unei formațiuni teritoriale, cu numele, româno-slav, de Bîrsa („Borza" în textul latin). Această „țară" implică locuitori — fapt recunoscut de însuși actul de donație din 1211 și de documentul din 1222 (vezi mai sus, p. 210), prin urmare necesitatea unei organizări. Că existau așezări vechi, din epoca de conlocuire româno-slavă, o dovedește însuși numele *Brașovului*, apoi acela al *Rîșnovului*, precum și topicele *Timiș*, *Tîmpa*, *Poiana*.

Amintirea foștilor cnezi și voievozi români s-a păstrat și în toponimie, unele topice de acest fel ajungînd pînă în zilele noastre. Astfel, e *Satchinez* din Banat, județul Timiș, menționat documentar pentru prima oară în 1230 („Kénez"); ungurii îi spun Knéz, iar germanii Knes. De asemenea, satul *Voivozi* numit și *Chiniz* sau *Cheniz*, în Crișana, ungurește Erkenéa; apar în acte între 1291 și 1294. Tot așa satul *Voivodeni*, zis și Vaidahaza, în preajma Huedinului; apare sub forma Woiuadhaza în 1320. A dispărut în decursul vremii satul *Kenesy* din fostul comitat Dobîca; îl găsim amintit în anul 1219; nu mai există nici *Kenez*, mănăstirea din părțile Orăzii, menționată în 1192, apoi pe la 1230 și în 1233.

VIAȚA ECONOMICĂ ia o dezvoltare deosebită în secolul al XIII-lea în toate domeniile: agricultura, cu diferitele ei ramuri, creșterea vitelor, pescuitul și piscicultura, apicultura, meseriile, începînd cu mineritul, comerțul intern și extern, precum și comerțul de tranzit, circulația monetară. Marea năvălire tătărească, din 1241, nu întrerupe decît pentru foarte scurt timp, această dezvoltare; ea își reia mersul ascendent chiar și în ținuturile de la est și sud de Carpați care rămîn sub dominația tătarilor; dealtfel, aceștia nu aveau interes să distrugă sau să încetineze viața economică, deoarece aceasta ar fi însemnat să distrugă sau să împuțineze izvorul veniturilor lor.

Agricultura și creșterea vitelor sînt bine documentate prin pasagiile din diploma Ioaniților (1247) care amintesc de „morile în ființă" sau care se vor face, precum și de „semănăturile", „fînețele și pășunile" din teritoriile concedate. Documentele privind Transilvania cuprind referințe la ogoarele, fînețele, pășunile și viile satelor ei. Astfel, un document din 1075, arată obligațiile locuitorilor unui sat din marginea cetății Bihor anume de a da anual mănăstirii Sf. Benedict „doisprezece porci de cinci ani și douăsprezece măsuri de miere — măsura fiind de trei vedre — precum și tot atîtea clăi de fîn". Un alt document din 1181 enumeră obligațiile anuale ale unui sat de lîngă Someș către mănăstirea comitelui Kulchey din aceeași regiune, astfel: „un bou de trei ani, un porc de un an, o găleată de miere, fiecare casă cîte douăzeci de dinari, o vadră de bere, o găleată de grîne, o găină, două pîini". Iar un act din anii „circa 1202—1203" citează cinci sate din preajma Aradului în care biserica din acest oraș are nu mai puțin de *cincizeci de vii*.

Diploma Ioaniților pomenește și de locurile de pescuit („piscationes") și de iazurile sau heleșteele („piscinae"), prin acești termeni trebuind să se înțeleagă și locurile unde pescuitul se făcea cu ajutorul gardurilor cu leasă construite de-a curmezișul privalurilor ce legau bălțile cu Dunărea, cum erau, de pildă, cele de la Celei, la vest de vărsarea Oltului. Continuă neîntrerupt exploatarea *sării*, atît în Transilvania, cît și în Țara Românească și în Moldova. O dovadă în acest sens este mai întîi termenul, de origine veche slavă, ocnă, pe care-l întîlnim în toponimicile Ocnele Mari și Ocnița (Vîlcea), Ocna Mare și Ocna Mică (Dîmbovița), Tîrgul Ocna (Trotuș), apoi topicele *Valea Sării* (Vrancea) și *Slatina*, aceasta din urmă găsindu-se în diferite locuri la sudul și estul Carpaților, acolo unde erau *izvoare sărate*. Exploatarea sării era impusă de alimentație; așadar nu poate fi vorba de vreo întrerupere a ei în decursul veacurilor. Pentru Transilvania este și o dovadă documentară: diploma Ioaniților pomenește de sarea din minele „ultrasilvane", afară de cazul cînd, așa cum am relevat anterior, nu avem de-a face cu o greșeală a diacului care ar fi trebuit să scrie „ultraalpine". Dealtfel, sînt și alte dovezi documentare cu privire la sarea din Transilvania. Citățm astfel documentul din 1222 decembrie 19, relativ la sarea care se transporta pe Mureș în jos, și pe Olt în jos, provenind din ocnele ce se exploatau. Și legenda Sfîntului Gerhard și cronica notarului anonim al regelui Bela știu de exploatarea sării transilvane și de transportul ei pe Mureș, încă în secolul al X-lea.

A continuat și exploatarea celorlalte bogății miniere adică a aurului și argintului, a fierului, a calcarului — acesta din urmă fie pentru facerea de var, fie ca material de construcție, fie, în sfîrșit, pentru confecționarea de pietre de moară. O dovadă a continuității exploatării acestor bogății este, în primul rînd, termenul generic *baie*, cu înțelesul de mină, termen moștenit din perioada de conlocuire româno-slavă. Minereuri auro-argintifere au fost exploatate la Baia, în Moldova; așezarea exista cu siguranță în secolul al XIII-lea și avea caracter urban de tîrg. Pecetea Băii, cu legendă în limba latină, implică și o colonizare de elemente transilvănene, săsești, colonizare care a putut avea loc și înainte de năvălirea tătarilor din 1241. Argintul se exploata și la Rodna, în nord-estul Transilvaniei; numele însuși al așezării, de origine româno-slavă, e un indiciu de vechimea acestei exploatări. Alte centre miniere erau la *Baia Mare*, pomenită documentar la 1329, sub numele civitas „Rivuli Dominarum", titlul de „civitas" permițîndu-ne să admitem existența acestei așezări și în secolul al XIII-lea, apoi la *Baia de Arieș*, amintită prima dată în 1325 și la *Baia de Criș*. În Munții Apuseni continuau să lucreze șteampurile care, mînate de forța apei, sfărîmau minereurile aurifere. *Zlatna*, însemnînd în limba slavă, „locul aurului", ca și topicul *Abrud*, moștenit din epoca daco-romană, sînt dovezi ale exploatării neîntrerupte a acestui metal prețios. Dar aurul se obținea și prin spălarea nisipului unor rîuri de munte, atît în Transilvania, cît și în Țara Românească și în Moldova.

Fierul era neapărat necesar pentru confecționarea de seceri, coase, amnare, topoare; avem dovezi arheologice că reducerea minereului de fier s-a

practicat pe ambele laturi ale Carpaților în tot cursul evului mediu timpuriu, cu atît mai mult în secolul al XIII-lea. S-au găsit asemenea centre de reducere a minereului și de prelucrare a metalului chiar pe aria bucureșteană, la Ciurel, Băneasa-sat, Mogoșoaia, București Noi-Alba, Buftea și chiar în inima orașului, la Curtea Veche — Piața de flori. Topicul *Baia de Fier*, în Gorj, arată că acolo era un centru de exploatare a minereului respectiv; alte centre se aflau în județul Argeș la Bîrlogu și Cetățenii din Vale, în județul Ilfov la Dridu și Malu Roșu, în județul Dolj la Verbița, apoi în Moldova, la Bîrlad, Hlincea, Epureni, Cîrja și Bursuci, în Dobrogea, la Garvăn, Capidava și Păcuiul lui Soare, ca să nu mai amintim de centrele străvechi și binecunoscute din Transilvania și Banat (Ghelar, Valea Caselor, Rodna, Rimetea, Birtin pe Criș, Beiuș).

Nu avem certitudine în privința exploatării minereului de aramă la *Baia de Aramă*, în Mehedinți, în secolul al XIII-lea, ca și la *Altîn Tepe*, în Dobrogea (județul Tulcea); știm, judecînd după haldele din apropiere, de mari proporții, că minele de la Baia de Aramă erau active în antichitate și că exploatarea s-a reluat pe vremea lui Mircea cel Bătrîn; nu e exclus ca ea să fi avut loc și în secolul al XIII-lea.

Meseriile fundamentale, în legătură cu viața de toate zilele, privind deci construcțiile, alimentația, îmbrăcămintea, încălțămintea, apărarea, au continuat să se exercite fără întrerupere. Au fost deci dulgheri, tîmplari, zidari, olari, vărari, fîntînari, apoi morari, brutari, pescari, după aceea tăbăcari, postăvari, dîrstari, croitori, cizmari, în sfîrșit, fierari, arcari. Acești meseriași erau prezenți, în secolul al XIII-lea, mai ales în tîrguri, adică în centrele unde se vindeau și se cumpărau diferitele produse și mărfuri; ei nu lipseau însă nici pe domeniile feudalilor, adică pe moșiile acelor „majores terrae" din 1247, după cum nu lipseau nici din sate. Mulți dintre săteni cunoșteau cîte un meșteșug; știau cu toții să-și facă un bordei, după cum femeile știau să toarcă și să țesă. Credem că au fost și atunci sate specializate în cîte o meserie, de pildă olari — cum vom constata mai tîrziu la Irești, în Putna (azi Vrancea), sau la Marginea, în Suceava — *rogojinari* — în preajma bălților — *șindrilari*, ca satul cu același nume din Vrancea, *postăvari*, în Ilfov etc.

Negoțul n-a încetat, atît cel intern, cît și cel extern și de tranzit. Am arătat mai înainte că existau *nedei*, tîrguri care aveau loc la anumite date și în anumite locuri și că cele care se țineau în munți, unde veneau locuitori de pe cele două cline ale Carpaților, pentru numele de „tîrguri de două țări". În podgorie, se țineau asemenea tîrguri toamna, la vremea culesului; așa erau, de pildă „tîrgul dealului" de lîngă Pitești, cu o foarte veche tradiție sau tîrgul de la Movilița, din Putna. Foarte vechi era tîrgul ținut la începutul verii, lîngă Buzău: tîrgul Drăgaicii; la fel, tîrgul de la sfîntul Ilie, la Cîmpulungul Mușcelului: la acestea, ca și la altele, din Moldova, cum era, de pildă, tîrgul de la Vidra, în marginea Vrancei, venea lume multă, uneori de la distanță de zile de mers. Temeiul negoțului erau însă, așa cum le arată și numele, *tîrgurile* adică centrele urbane unde existau prăvălii stabile și „zile de tîrg" săptămînale. Aci sătenii puteau cumpăra lucrurile de care aveau nevoie și vinde produsele lor. Aci se strîngeau „partidele" mari pentru export: vite,

piei, lînă, miere și ceară etc. pe care negustorii angrosiști, specializați, le trimiteau peste hotare. Aci veneau negustorii străini, cu mărfurile lor, aci erau și vameșii care luau pentru autoritatea superioară — cneaz, voievod, stăpînitor tătar sau rege ungar — vama legiuită.

În secolul al XIII-lea, pe teritoriul carpato-danubian se întîlnesc două mari curente comerciale europene: unul cu direcția vest-est, celălalt, cu direcția sud-nord. Primul aduce mărfurile Europei centrale și apusene: postavuri, fierărie, obiecte de podoabă, pe două căi: pe uscat, prin două variante: 1) Austria-Ungaria-Transilvania — estul și sudul Carpaților, adică viitoarea Moldovă și Muntenie. 2) Cehia-Polonia — viitoarea Moldovă — Transilvania; pe mare, prin negustorii venețieni și genovezi care vin cu corăbiile lor în porturile Mării Negre: Cetatea Albă și Mangalia și ale Dunării de Jos: Chilia și Vicina. Cel de al doilea curent aducea, prin Constantinopol, Trebizonda, Salonic și Adrianopol mărfuri și produse orientale și mediteraneene: țesături fine, de mătase, apoi țesături de păr de cămilă și bumbac, mirodenii, fructe și vinuri sudice precum și arme albe. Și acest curent dispunea de două căi: 1) pe uscat, traversînd Peninsula Balcanică și ajungînd la porturile dunărene. 2) pe mare, sosind, ca și corăbierii din apus, la Cetatea Albă, Chilia, Vicina, și chiar, mai sus, pe Dunăre, la Brăila.

Mulțumită actelor păstrate în arhivele din Genova, știm, în detalii, ce aduceau la Vicina unii dintre negustorii genovezi, în anul 1281. Zicem unii, deoarece documentele date la iveală pînă acum provin de la *un singur notar* din Pera, cartierul din Constantinopol locuit de apuseni; dar, în afară de acest notar, mai erau încă alții nouăsprezece. Din actele publicate rezultă că se aduceau la Vicina cantități mari de *postav lombard*, în baluri, precum și cantități mici de *postav francez*; se aduceau apoi țesături de mătase, de in și de bumbac. Alături însă de mărfurile menționate, trebuie să punem și pe altele, nemenționate în actele zisului notar, dar care pot foarte bine apărea în actele nepublicate încă ale celorlalți notari; ne referim anume la coloniale ca piper, ghimber, scorțișoară, cuișoare, care soseau, cu caravanele, nu numai în orașele de pe coasta Mării Negre, dar și pe apă, la Genova și Veneția; ne referim de asemenea la tămîie și smirnă, necesare slujbelor religioase, apoi la unele fructe sudice — măsline, lămîi, portocale, smochine — precum și la unele vinuri sudice, din Peloponez și din Cipru. Feudalii pentru care se aduceau marile cantități de postav lombard, puteau să-și îngăduie să cumpere și colonialele și celelalte produse și mărfuri orientale și mediteraneene.

În schimbul produselor străine, noi exportam produsele pămîntului nostru. În primul rînd *vite* și produse animale, care constituiau și atunci, cum vor constitui secole de-a rîndul, pînă în secolul al XIX-lea, bogăția noastră principală. Trimiteam peste hotare boi, falnicii boi moldovenești, cu coarne mari, larg desfăcute, oi, cai, a căror rasă era vestită încă din antichitate, după aceea piei de vită, lînă, miere și ceară, pește sărat, în special morun, foarte apreciat, nu numai în Polonia, dar și la Constantinopol; se adăugau apoi grînele, sarea gemă — care a fost întotdeauna căutată în Peninsula Balcanică, la fel ca și în Orientul apropiat și în Egipt și Sudan — lemnul, de asemenea apreciat în Orientul Apropiat și în Egipt, în sfîrșit vinul, care

mergea mai ales în Polonia. În legătură cu produsele exportate și în special cu peștele, exista, încă în secolul al XIII-lea taxa numită *pîrpăr* deoarece se plătea de obicei cu moneda bizantină de aur „hiperperon". S-au găsit perperi de aceștia în numeroase locuri, de-a lungul Dunării, în cîmpia munteană și în Dobrogea, apoi în Moldova, centrală și de nord, la Oțeleni și Manoleasă, și chiar și în Transilvania, la Gherla, Lugașu de Sus și Variaș.

În ce privește *negustorii*, ei erau români, greci, armeni, sași, evrei, tătari, italieni și ruși. Românii, buni cunoscători ai drumurilor, călăuzeau pe tovarășii de breaslă nu numai spre Liov, în Galiția, dar și spre orașele transilvane. Grecii, cu o foarte veche, milenară, tradiție în părțile noastre, nu rămîneau numai în centrele de la gurile Dunării și de pe litoral, dar pătrundeau și în interior, așa cum dovedesc tezaurele de perperi bizantini de Niceea, aflate în tustrele țările românești și în special în cîmpia munteană. Armenii, sosiți prin Cetatea Albă și prin Cameneț Podolsk, se aflau mai ales în orașele moldovene, nelipsind însă nici din Muntenia și Transilvania. Sașii din Sibiu și Brașov coborau la vadurile dunărene; cei din Bistrița, ca și unii dintre brașoveni, aveau legături cu Moldova. Evreii, ca și grecii, ca și armenii, se aflau pretutindeni unde se putea cîștiga ceva din negoț. La 1330, se amintește, în „Viața" sfîntului Ioan cel Nou, de „locuințele evreilor" din Cetatea Albă: e cea mai veche mențiune medievală referitoare la ei pentru teritoriul dintre Carpați, Nistru și Marea Neagră. Erau negustori tătari, „păgîni" așadar, mai ales negustori de robi, furnizînd această marfă vie italienilor „creștini" care o transportau în porturile Mediteranei. De la negustorii venețieni a rămas în limba română cuvîntul *venetic* cu înțelesul de străin, din altă țară sau altă parte de loc a aceleiași țări. Genovezii ocupau un loc important în traficul porturilor maritime și dunărene ale secolului al XIII-lea. Negustorii ruși, mergînd pe urmele celor din secolele X—XII, se întîlneau în special în Moldova. De la Cetatea Albă, Chilia și Vicina, negustorii mergeau spre miazănoapte, ajungînd la Iași, Suceava și Cernăuți, continuau apoi spre Liov, marele emporiu galițian, și de aci la Gdansk, portul de la Baltică, de unde apoi porneau spre Brugges în Flandra, așa cum ne arată portulanul lui Dulcert, din 1339.

Comerțul era activ; vămile pentru produsele și mărfurile importate și exportate, reprezentau sume însemnate. Așa se explică faptul că Barbat, fratele voievodului Litovoi, luat prizonier de către unguri în războiul din 1273 — după alți cercetători acest război ar fi avut loc la finele lui 1276 sau începutul lui 1277 — a putut plăti, pentru răscumpărarea sa, o sumă însemnată de bani („non modicam quantitatem pecuniae"). Așa se explică și despăgubirea de război, foarte ridicată: 7 000 de mărci de argint adică 1 680 000 de dinari, echivalînd cu 1 447 kilograme de argint, pe care Basarab I, înainte de lupta victorioasă de la Posada, în 1330, era dispus s-o plătească lui Carol Robert, regele Ungariei. Așa se explică, în sfîrșit, marele număr de monede tătărești, descoperite în 1962—1963, în cele șapte tezaure de pe teritoriul comunei Mihail Kogălniceanu, în județul Tulcea: 23 440 de monede de argint, din răstimpul 1280—1312, 195 de hiperperi bizantini de aur, emiși între 1222 și 1327, apoi 103 lingouri de argint în bare sau în forme

neregulate, precum și cinci bijuterii de aur și de argint. A existat, contrar părerii care a dăinuit multă vreme și care și-a găsit susținători și după al doilea război mondial, o *circulație monetară* apreciabilă încă în secolul al XIII-lea, fapt ce se putea deduce dealtfel și din pasajul diplomei Ioaniților (1247) în care se vorbește de veniturile rezultate de pe urma acestei circulații în Oltenia și Muntenia, venituri apreciabile de vreme ce regele Ungariei își rezervă jumătatea lor, cealaltă jumătate revenind amintiților Ioaniți.

Monedele în circulație pe teritoriul carpato-danubian, în secolul al XIII-lea erau monede de aur, de argint și de bronz. Circulau monede de aur bizantine — acei hiperperi bătuți la Niceea, mult apreciați — apoi venețiene, acei ducați numiți, la noi, în veacul al XV-lea, „zloți tătărești", deoarece soseau prin intermediul orașelor de pe coasta de nord a Mării Negre, în special din Crimeea, unde tătarii își exercitau dominația. Monedele de argint, mai numeroase, erau dinarii ungurești, cei emiși de banii Slavoniei (1255—1325) și cei poloni, „dirhemii" tătărești, „asprii" bizantini și banii bătuți de dinaștii sud-slavi, sîrbi și bulgari. Noi n-am bătut bani românești în secolul al XIII-lea; o vom face în secolul următor, sub Vladislav I sau Vlaicu Vodă în Țara Românească (1364 — c. 1377) și sub Petru al Mușatei în Moldova (c. 1375 — c. 1391).

Drumurile erau cele obișnuite pe atunci: nepietruite, simple șleauri care, pe vremea ploilor, deveneau adesea greu practicabile și chiar impracticabile. Ele porneau de la vadurile de la Dunăre și mergeau spre regiunea deluroasă, a ocnelor și a podgoriei, apoi spre munte, trecînd în Transilvania prin cîteva pasuri și anume pe la *Vîlcan*, la vest de Jiu, pe la *Turnul Roșu*, după ce, mai spre nord de Rîmnicul Vîlcii, drumul trecuse pe țărmul stîng al Oltului și străbătuse Loviștea, pe la Giuvala — *Bran*, pe la *Bratocea*, după ce suise pe valea Teleajenului, și pe la *Vama Buzăului*, pe rîul Buzăului. Erau și drumuri transversale ca, de pildă, acela care, plecînd de la apus de Severin, străbătea Oltenia trecînd prin Cerneți, Craiova și Caracal, trecea peste Olt, în Muntenia, legînd Rușii de Vedea cu Bucureștii, apoi cu Orașul de Floci, la gura Ialomiței, o altă ramură a lui răspunzînd la Brăila. Un alt drum transversal mergea pe sub deal unind Tîrgul-Jiului cu Rîmnicul Vîlcea, trecînd apoi prin Curtea de Argeș, Cîmpulung, Tîrgoviște, Tîrgșor, Buzău, Rîmnicul Sărat și atingînd granița Moldovei la Milcov. El continua apoi prin podgoria moldoveană, atingînd Tîrgul Putnei și urca după aceea pe valea Siretului, străbătînd Adjudul, Sascutul, Bacăul, Romanul, Baia și Suceava, după care se îndrepta spre miazănoapte, prin Rădăuți, Siret și Cernăuți, spre hotarul Haliciului, mai tîrziu al Poloniei. Un alt drum principal, moldovean, era acela care, venind de la Brăila, trecea Siretul, apoi Bîrladul, ajungea la orașul omonim, după aceea la Vaslui și Iași, continuînd spre miazănoapte, prin Botoșani și Dorohoi, la Hotin, pe Nistru, și peste Nistru, la Cameniția Podoliei. De la străvechiul vad al Isaccei pornea un alt drum care, prin Lăpușna, mergea la Orheiul Vechi și apoi la Soroca, o ramură a lui îndreptîndu-se, peste Prut, spre Iași. De la Chilia se îndrepta spre miazănoapte un al patrulea drum care avea două ramuri: una mergea la Tighina, la străvechiul vad al Nistrului,

cealaltă se unea cu drumul ce pornea de la Isaccea. În sfîrșit, de la Cetatea Albă, pe limanul Nistrului, un al cincilea drum se îndrepta spre nord, făcînd, pe de o parte, legătura cu Tighina, pe de altă parte unindu-se cu drumul care urca de la Chilia. Și în Moldova, ca și în Țara Românească erau și o seamă de drumuri transversale. Astfel, de pildă, drumul care, venind din Transilvania prin țara Dornelor și Cîmpulungul Moldovenesc, ajungea la Suceava, apoi la Iași și răspundea, prin Lăpușna, la Tighina. De asemenea drumul, tot din Transilvania, care, plecînd de la Brașov, mergea pe valea Oituzului, apoi a Trotușului, la Adjud și cobora apoi, pe valea Siretului, la Dunăre.

În Transilvania era un drum care, venind de la Buda, urca, prin Arad, pe valea Mureșului, trecea prin Deva și Bălgrad sau Alba Iulia și apoi, pe valea Tîrnavei Mari, ajungea la Mediaș, la Sighișoara și la Odorhei. Din acest drum o ramură se desfăcea spre Sibiu, și, de aci, prin Făgăraș, ajungea la Brașov de unde porneau cele trei drumuri de legătură cu Țara Românească, prin Bran, Bratocea și Vama Buzăului, precum și drumul de legătură cu Moldova, prin Valea Oituzului. Sibiul, la rîndul său, era legat cu Țara Românească, prin două drumuri: unul pe valea Oltului, răspunzînd, după ce ocolea prin Loviștea, la Rîmnicul Vîlcii, celălalt, prin pasul Vîlcanului, ducînd, pe de o parte la Tîrgu Jiu și Craiova, pe de alta la Severin. Un alt drum, venind tot de la Buda, lega Oradea cu Clujul, apoi, prin Turda, cobora la Alba Iulia; o ramură a lui pornea de la Cluj spre Dej, apoi prin Bistrița și Rodna, răspundea în drumul moldovenesc care străbătea Carpații prin țara Dornelor și curmătura Bîrgăului.

Încă alte două drumuri făceau legătura cu Moldova și anume unul care, pe la Ghimeș, cobora pe Trotuș, unindu-se cu drumul ce venea pe valea Oituzului de la Brașov, altul în extremitatea nordică, legînd, prin pasul Prislopului, Maramureșul cu Moldova.

De la Dej, de-a lungul Someșului, un alt drum ducea la Sătmar. În Banat, plecînd de la Dunăre, unde făcea legătura, la Orșova, cu drumul Severinului, un drum urca pe Cerna în sus, spre Mehadia, și apoi cobora pe Timiș, prin Caransebeș și Lugoj, spre Timișoara, de unde pornea mai departe spre apus, peste Tisa, o ramură a lui îndreptîndu-se spre miazănoapte, spre Arad.

Constatăm, în legătură cu drumurile Transilvaniei — și e vorba numai de *drumurile de care* — că ele sînt orientate în special spre sud și est, adică spre Țara Românească și Moldova. Într-adevăr, în timp ce spre apus, spre Buda duc *trei* drumuri și anume de la Oradea, de la Arad și de la Timișoara, spre Țara Românească duc nu mai puțin de *șase* drumuri, iar spre Moldova *patru*. Așadar, Transilvania, e legată prin *zece* drumuri de celelalte două țări românești, față de numai trei care o leagă de Ungaria. La o concluzie similară ajung trei cercetători maghiari, Cholnoky Jenö, Bosiczky Béla și Glaser Lajos în 1914, studiind orientarea drumurilor Ungariei.

În Dobrogea, un drum mergea de-a lungul Dunării, legînd Turtucaia de Dîrstor, continuînd apoi spre Cernavodă, Hîrșova, Măcin și Vicina sau Isaccea, spre a ajunge la Tulcea, și de acolo spre răsărit, pe lîngă brațul Sf. Gheorghe. Un al doilea drum lega orașele de pe țărmul Mării, adică, de la miazăzi spre miazănoapte, Balcicul de Cavarna, Mangalia și Constanța.

Cel de al treilea drum principal dobrogean străbătea țara pe la mijloc, în sens longitudinal, traversînd depresiunea sau valea numită mai tîrziu Cara Su — echivalentul turcesc al Cernavodei — și unind Dobrici (Bazargic pe turcește) cu Cobadinul, Babadagul și Tulcea; ramuri ale lui duceau spre răsărit la porturile Balcic, Mangalia și Constanța și la cetatea de la Enisala, dominînd Razimul, iar spre apus, la orașele dunărene arătate mai sus.

Dar în afară de drumurile de care ce străbăteau Carpații, mai erau încă numeroase *poteci*, pe unde puteau trece caii încărcați cu poveri — unul din mijloacele de transport frecvent întrebuințate în vremea aceea și în secolele următoare și citate curent în tratatele comerciale ale acestor secole — și, bineînțeles, călătorii pe jos. Mihail Cantacuzino autorul „Istoriei Țării Românești" terminată în 1776, enumeră nu mai puțin de 46 (patruzeci și șase) de locuri pe unde se putea trece din Țara Românească în Transilvania, cu piciorul, cu calul sau cu carul. Foarte probabil, cele mai multe din aceste poteci, dacă nu toate, existau și în vremea de care ne ocupăm.

În ce privește *drumul pe apă*, „drumul fără pulbere" era, în primul rînd *Dunărea*, care, din timpuri imemoriale, a servit drept mijloc lesnicios de comunicație. Corăbii bizantine și vase românești — de la monoxilele amintite, nu numai cu prilejul incursiunii lui Alexandru cel Mare (335 în e.n.) dar și în timpul expediției cruciate din 1445 — și pînă la vasele cu un catarg sau două — precum și vase ale sîrbilor și bulgarilor, în special luntre pescărești, străbăteau, în sus și în jos, fluviul. Navigabile erau și *Nistrul* — pentru vase mai mari, pînă la Tighina, pentru mai mici, și mai sus — *Prutul* pînă la Țuțora, bărcile pescărești ajungînd însă și la Cernăuți, apoi *Siretul*, *Oltul* și *Mureșul*. Pe Siret și pe afluenții lui, Bistrița și Trotușul, coborau *plute*, formate din bușteni, plute care ajungeau la Dunăre. Tot plute, dar și bolovani de sare, în vase anume, coborau pe Mureș, spre șesul Tisei. Și pe Tisa veneau plute din lemnul pădurilor maramureșene și ocșene. În Țara Românească serveau la transportul lemnului *Argeșul* și *Dîmbovița*, *Oltul* și *Jiul*.

Poduri erau puține, nici unul fix peste apele mari — Dunărea, Nistrul, Prutul, Siretul, Mureșul și Tisa; existau, în schimb, poduri umblătoare, pe dubase, la vadurile principale și chiar poduri fixe, puține însă, peste unele ape mai mici, cu maluri adînci, în regiunile de deal și de munte. Lipsa podurilor era un avantaj, în timp de război, deoarece împiedica sau întîrzia înaintarea dușmanului; o va spune mai tîrziu, în vremea lui Petru Rareș (1527—1538), sasul Georg Reicherstorffer, descriind țara Moldovei, unde fusese trimis cu însărcinări diplomatice.

Dezvoltarea progresivă a vieții economice, în secolul al treisprezecelea și în special în a doua jumătate a lui, creșterea avuției locuitorilor, atît a orășenilor cît și a stăpînilor de pămînt, aceștia din urmă fiind nu numai marii feudali, voievozii și cnezii, dar și cei ce stăpîneau în devălmășie un sat, are drept urmare finală, la sfîrșitul acestui secol și la începutul celui următor, întemeierea statului Țării Românești.

TÎRGURI SAU ORAȘE. Necesitățile vieții de toate zilele, a procurării de produse — alimente, sare, unelte de fier — au făcut să se întemeieze centre

în care aceste produse puteau fi procurate și unde producătorii — agricultori, păstori și crescători de vite, podgoreni, pescari, mineri și tot soiul de meseriași — își desfăceau produsele muncii lor. Li se spunea acestor centre, pe tot cuprinsul pămîntului carpato-danubian, *tîrguri*, cu un termen de origine slavă care înseamnă atît acțiunea de schimb sau vînzare-cumpărare, cît și locul însuși unde se petrece această acțiune. Tîrgurile erau așezate în locuri bine alese, fie la vadurile rîurilor, fie la încrucișare de drumuri; multe din ele se întemeiază pe locul unor așezări anterioare, din epoca daco-romană, care, la rîndul lor, continuau așezări preistorice. Tîrgurile deserveau o anumită regiune, fiind situate adesea în mijlocul acelei regiuni, așa încît sătenii să aibă de străbătut distanțe nu mult diferite. Cînd se întemeia un tîrg nou, se observa ca el să nu fie prea aproape de unul vechi, spre a nu-i aduce acestuia din urmă un prejudiciu; într-o epocă mai nouă, în secolul al XVIII-lea, se prevedea chiar distanța în ceasuri care trebuia să separe două asemenea tîrguri.

Aceste centre n-au avut aceeași dezvoltare. Unele au crescut, ca suprafață și număr de locuitori, s-au transformat în așezări urbane puternice care au izbutit să cîștige de la autoritatea de stat anume drepturi și privilegii; altele au rămas în același stadiu, tîrguri modeste; altele, în sfîrșit, din cauza vicisitudinilor vremii — războaie, năvălitori — a unor fenomene fizice — distrugerea vetrei tîrgului prin acțiunea apei: cazul Adjudului Vechi — sau a schimbării drumurilor, decad și devin simple sate, uneori chiar cătune.

Pe lîngă termenul generic tîrg — *cel mai vechi din limba română și întrebuințat de ambele laturi ale Carpaților* — Tîrgul Neamțului, Tîrgul Putnei, Tîrgul Săratii în Moldova, Tîrgul Jiului, Tîrgoviște, Tîrgul Bengăi în Muntenia, Tîrgul Mureș, Tîrgul Lăpușului în Transilvania — s-a mai întrebuințat și termenul *oraș*, de origine mai nouă, luat de la unguri, la finele secolului al XIII-lea sau în secolul al XIV-lea, pentru a desemna așezarea urbană.

Ce știm despre tîrgurile sau orașele ținuturilor carpato-danubiene în secolul al XIII-lea? Documentele cancelariilor, inscripțiile, mărturiile cronicelor, ca și cercetărilor arheologice ne permit a da un răspuns care, chiar dacă nu e complet, îngăduie totuși o anumită imagine. Vom înfățișa rezultatele pe zone.

În *Transilvania*, vechile tîrguri, întemeiate în vremea conlocuirii româno-slave, unele din ele chiar pe locul așezărilor daco-romane și *continuînd, cu alt nume, aceste așezări*, sînt numeroase. Ele cunosc, chiar în secolul al XIII-lea, un nou avînt, prin coloniștii germani aduși de regii Ungariei, coloniști care dau nume noi, germanice, unora din aceste tîrguri. E cazul *Brașovului* care se numește acum de către sași Kronstadt adică orașul Coroanei, în timp ce maghiarii păstrează vechea denumire româno-slavă, zicîndu-i Brásso. Numele orașului apare sub forma *Brasu* în 1271, *Braso*, în 1288, *Brașov* în 1294 și *Brassov* în 1295. E cazul *Sibiului*, căruia coloniștii îi spun Hermannstadt, adică orașul lui Hermann, maghiarii păstrîndu-i iarăși vechiul nume (Nagy Szeben). Prima mențiune a așezării, referindu-se la catolicii de aci, este după 1196 („prepositus Cipiniensis"); cea de a doua, similară, e din 1211; în anul următor, pe lîngă „ecclesia Cibiniensis" găsim și „villa Cybiniensis". Deși „villa" are, în general, în documentele secolelor XII—XIII înțelesul de sat,

el poate fi tradus în unele cazuri, cum e acesta al Sibiului, sau mai tîrziu al Bistriței, și prin „tîrg". Pentru evoluția semantică a termenului, citãm faptul că în Franța noțiunea de oraș se exprimă prin *ville*, derivat tocmai din „villa". *Bistrița* își păstrează vechiul nume româno-slav, luat de la apa omonimă, nici sașii, nici ungurii neschimbîndu-l. Îl găsim sub forma „villa Bistiche" în 1264, sub aceea de „Byzturche" în 1286—1289, și „Bysterche" în 1292. Toate trei orașele sînt atinse de năvălirea tătărească din 1241. Ridicarea acestor trei centre în a doua jumătate a secolului al XIII-lea și în secolele XIV-XV, se explică, în bună parte, *prin legăturile lor cu Țara Românească și cu Moldova*, prin posibilitatea lor de a-și procura de peste Carpați materia primă ieftină, și mai ales prin putința de a-și desface aci produsele lor manufacturate. Dacă Sibiul are legături cu Țara Românească și în special cu Oltenia, iar Bistrița cu Moldova, Brașovul are *cu ambele țări*, fiind un punct central al comerțului românesc. Alte centre care cunosc colonizarea săsească sînt *Orăștie*, menționată pentru prima oară în 1224, *Reghinul*, în 1228, *Mediaș*, în 1267 și *Sighișoara* în 1280. Și la *Satu Mare* (Sătmar), pomenit pentru întîia oară în 972, iar ca cetate în 1213 au fost coloniști germani; un document din 1230 îi numește „theotonici de Zathmar-Nemethi". Veche este și *Turda* pe care actele cancelariei ungare o menționează în 1197 („Thorda"). *Bălgradul* — vechiul nume româno-slav al Albei Iulii — e amintit, se pare, în 1097 („comes Bellegratae"), în orice caz în 1201 în numele demnitarului „Jula voiwoda et comes Albe Transilvane"; aci, continuitatea de viață pe vatra vechiului Apulum ni se pare în afară de îndoială. Faptul că i se schimbă numele, nu înseamnă o întrerupere de viețuire, ci numai o nouă hotărîre a elementului exercitînd autoritatea de stat sau o schimbare a acestuia. Exemple sînt destule în Europa; citãm cazul vechiului Bizanț care devine Constantinopol sub împăratul Constantin cel Mare, iar la noi cazul porturilor Tomis care devine Constanța și Callatis care își schimbă numele în Mangalia. În ce privește *Clujul*, făcînd abstracție de documentul din 1183, considerat suspect, care amintește pe un „Culusiensis comes", există însă o serie întreagă de izvoare autentice, din secolul al XIII-lea, referitoare la acest centru. Astfel, un act din 1213 pomenește pe locuitorii cetății Cluj („castrenses de Clus") și cetatea însăși („castrum Clus"). Un altul din 1214 se referă la „iobagii" bisericii din Cluj („ioubagiones ecclesie de Clus"), iar un al treilea din 1229 la „iobagii" cetății Cluj („ioubagiones castri Clus"), în timp ce un act din 1235 amintește pe un cetățean clujan („civis Clusiensis"). Spre finele secolului al XIII-lea apare numele orașului în forma maghiară: „Clusvar" (1275), „Culuswar" (1280), „Kuluswar" (1282), „Cluswar" (1297) etc. Și *Dejul* exista la începutul secolului al XIII-lea: în 1214 e amintit, sub forma „Dees", iar în 1261 sînt amintiți „hospites de Deeswar" adică oaspeții sau coloniștii străini așezați în acest centru. *Oradea* e și mai veche, episcopul de aci fiind menționat încă în 1113 („episcopus Vvaradiensis") și a doua oară în 1138 („episcopus Waradiensis"). Aci aveau loc faimoasele judecăți prin proba fierului înroșit în foc: dacă acuzatul lua în mîini acest fier și nu se ardea, era socotit nevinovat. Și *Aradul* apare încă din secolul al XII-lea și anume în 1156 sub forma „Urod",

iar în 1183 sub aceea de „Orodinum". În 1229 avea loc și aici, nu numai la Oradea, judecata prin fierul roșu.

În Banat, așezare urbană veche este *Cenadul*. Pomenit pe la 1030 ca „urbs Morisena", centru episcopal în 1138, cînd apare pentru prima dată și noul nume („episcopus Zunadiensis"), el își păstrează însemnătatea ierarhică religioasă de-a lungul secolului al XIII-lea. *Timișoara* e numită „castru regal" în 1212 („castrum regium Themes"); în jurul lui se dezvoltă orașul care poartă numele de „Temeswar" într-un act din 1315. Și *Caransebeșul* exista în secolul al XIII-lea; prima mențiune documentară este din 1290 („Karansebes"). O mențiune specială se cuvine *Rodnei*, centru minier cunoscut cu nume româno-slav, unde extragerea minereurilor argintifere se practica înainte de marea năvălire tătărească, probabil încă din vremea conlocuirii româno-slave. Prima mențiune documentară e din 1235 („Rodna"); de o deosebită valoare este aceea din 1268 care arată că marca de argint avea o anumită greutate aci, spre deosebire de aceea din alte centre. O situație similară are *Abrudul*, centru minier din Munții Apuseni, cunoscut încă din antichitate pentru minereurile sale aurifere; numele e dealtfel de origine dacică. Amintit în 1271 ca „terra Obruth" el e arătat în 1320 în ipostaza sa de mină sau „baie", fiind numit „Obrudbania". *Deva*, tot în partea de apus a Transilvaniei, s-a dezvoltat, ca și Timișoara, în jurul unui „castru" adică a unei cetăți; prima mențiune e din 1269 („castrum Deva"). Numele pare a fi o moștenire dacică. *Făgărașul* poartă un vechi nume românesc derivat din „făgar"; acesta, după părerea filologilor, ar fi un colectiv pentru „fag"; făgărașul ar fi un diminutiv, o pădure mică de fagi, după cum cornățelul e o pădure mică de corni. Prima mențiune documentară a Făgărașului e din 1291 (Fogros); tot atunci și a Tîrgului Lăpușului; *Aiudul* e amintit în 1299, dar oraș va deveni mai tîrziu.

Cîteva centre din Transilvania, Banat și Maramureș sînt pomenite întîia oară în prima jumătate a secolului al XIV-lea; astfel *Careii* în 1320, *Sf. Gheorghe* și *Salonta* în 1332, *Lugojul* și *Sighetul* în 1334. După părerea noastră, ele existau și în secolul al XIII-lea și anume sub formă de tîrguri, servind drept centre de schimb pentru populația satelor înconjurătoare. În aceeași situație e *Tîrgul Mureș* pomenit pentru prima oară în 1332 ca „novum forum Siculorum" dar care datează, foarte probabil, într-o formă mai modestă, din vremea conlocuirii româno-slave. Regalitatea maghiară a favorizat o dezvoltare a orașelor în care preponderența o aveau în primul rînd sașii. Românilor nu li s-a îngăduit să participe, în cele mai multe cazuri, la conducerea și funcționarea instituțiilor orășenești transilvane. În schimb, aceste centre au rămas înconjurate de populația românească rurală majoritară care, pe încetul, a reușit să se așeze mai întîi în proximitatea directă a orașelor și ulterior și în interiorul lor.

În *Muntenia*, cea mai veche mențiune documentară privește Severinul care e amintit în 1233 cu prilejul pomenirii ca martor a lui Luca, banul unguresc de Severin. Reședința acestui ban, pe locul actualului oraș Drobeta-Turnu Severin, comporta o cetate de piatră — ruinele unui turn al ei se pot vedea încă în parcul orașului — în jurul căreia erau locuințele meșteșugarilor și ale celorlalți locuitori. Înainte de 1300 exista *Cîmpulungul* deoarece, din

acest an datează piatra de mormînt în ființă și astăzi, a lui „Laurențiu comitele de Cîmpulung" („de Longocampo"). *Tîrgoviștea*, al cărei nume înseamnă loc de tîrg prin excelență, loc unde a fost necontenit tîrg, este cu siguranță anterioară întemeierii Țării Românești, exista deci în secolul al XIII-lea. Situată la limita dealurilor, cu podgoria și ocnele lor — în apropiere era „ocna mare" și „ocna mică" sau ocnița — și a cîmpiei bogate în grîne, Tîrgoviștea era indicată de la natură să devină un activ centru de negoț, un tîrg. Așa s-a întîmplat și cu *Buzăul*, așezat în condiții asemănătoare, lîngă apa omonimă, ale cărei maluri cuprindeau, ceva mai sus, masive de sare. Raguzanul Luccari care a stat în Țara Românească pe vremea lui Mihai Viteazul și a scris o cronică a orașului său natal, cuprinzînd și date despre vechea istorie munteană, arată că întemeietorul țării, Negru Vodă, a ridicat „cîteva întărituri de cărămidă la orașele Tîrgoviște, Buzău, București și Floci", care, prin urmare existau de mai înainte, din secolul al XIII-lea. Lucrul ni se pare normal și pentru ultimele două așezări citate: *Bucureștii* serveau ca tîrg unei regiuni bine populate, aceea a Ilfovului, cu sate numeroase — așa cum arată săpăturile și descoperirile arheologice — pe Dîmbovița și Colentina, iar *Flocii* erau, ca și Isaccea în Dobrogea, la un vad străvechi al Dunării, acolo unde cele două brațe ale fluviului care formează „balta" Feteștilor se reunesc, pentru a se despărți iarăși ceva mai în aval. Prin acest vad treceau, cu podurile umblătoare, turmele de oi de pe malul stîng pe cel drept, și invers. De aceea vadul era cunoscut — și numele i-a rămas pînă astăzi — ca „Vadul oii". Așa se explică și numele tîrgului, „Flocii" venind de la lîna oilor, care forma un articol important pe piața tîrgului. Orașul, înfloritor încă pe vremea lui Mihai Viteazul — care s-a născut aici — și a lui Matei Basarab, decade și dispare chiar în secolul al XVIII-lea, ca urmare a repetatelor războaie ruso-turce purtate și prin partea locului.

Cît de vechi sînt celelalte tîrguri — porturi de pe linia Dunării, adică *Brăila* și *Giurgiu?* Părerea noastră este că ele existau în secolul al XIII-lea. Brăila era punctul cel mai înaintat spre răsărit al cîmpiei muntene, punctul de unde pe Dunăre, se putea ajunge mai repede la Mare, adică la legătură cu lumea întreagă. Vatra tîrgului, așezată pe un „pinten" ce înaintează asupra fluviului, nu putea fi atinsă niciodată de apele mari, era deci favorabilă vieții omenești care se dovedește dealtfel, în urma săpăturilor arheologice, a fi dăinuit aci, încă din preistorie. Corăbiile bizantine, ca odinioară cele romane, au urcat cu siguranță pe Dunăre, și au acostat aci, la Brăila, în drumul lor spre Dîrstor, apoi spre cetatea din insula din fața Giurgiului, poate chiar și spre cetatea de la gura Oltului. Numele Brăilei, ca și acela al Giurgiului, sînt vechi românești; cel dintîi vine de la un Brăilă, aparținînd grupului onomastic care include și pe Chitilă, Pleznilă, Trăilă, Arăpilă etc.; cel de al doilea e o formă populară pentru Gheorghe și se întîlnește pe toată fața pămîntului românesc, de o parte și de alta a Carpaților. Nu este exclus ca și genovezii, care veneau regulat la Chilia și la Vicina, să fi urcat pe Dunăre pînă la Brăila, la Giurgiu, eventual la Calafat, al cărui nume, romantic, se referă la acțiunea de călăfătuire, adică de ungere cu smoală a vaselor, spre a le face etanșe. În sprijinul acestei *ipoteze*, a prezenței genovezilor pe Dunăre, în amonte de Vicina,

citäm documentul din 1349 iunie 24, prin care regele Ungariei Ludovic acordă negustorilor genovezi dreptul de a-şi aduce mărfurile lor la Timişoara şi apoi la Buda. Transportul acestor mărfuri se putea face în două feluri: sau pe uscat, dintr-unul din porturile de pe coasta orientală a Adriaticei sau de la Salonic, de-a curmezişul Peninsulei Balcanice, drum greu, obositor şi cu riscuri mari, sau *pe Dunăre* pînă la Porţile de Fier, şi de acolo, pe o mică distanţă, pe uscat, pînă la Timişoara. Desigur, drumul cel de al doilea, deşi mai lung, era mai uşor şi mai sigur; de aceea credem că negustorii genovezi au putut sui pe fluviu pînă în Banat. Documentul permite o asemenea interpretare, deoarece el afirmă că genovezii vor avea dreptul „să care toate... mărfurile sau bunurile de vînzare de orice fel... pe apa Dunării şi pe uscat, venind de la Orşova spre Timişoara, pînă la Buda". Cetatea de la *Turnu*, mai întîi romană, apoi bizantină, exista cu siguranţă şi în secolul al XIII-lea; ea va fi, în secolul următor, unul din punctele de sprijin ale lui Mircea cel Bătrîn. Slavii de sud îi spuneau Holăvnic; ni s-a păstrat o inscripţie, în limba slavă, care-i dă acest nume şi aminteşte de o înnoire a zidurilor sub sultanul Baiazid Ildirim.

Pentru celelalte tîrguri din Ţara Românească, lucrurile stau aşa: *Curtea de Argeş*, reşedinţa lui Basarab I, întemeietorul statului muntean, exista cu siguranţă în secolul al XIII-lea. Prima menţiune documentară într-un document din 1336, care face referiri la războiul dintre Basarab şi Carol Robert, regele Ungariei, arătînd că armata regală a ajuns „sub castro Argias". Numele Curtea de Argeş, de o construcţie veche românească — amintim, spre comparaţie, rîu de moară, luceafăr de ziuă, dor de ducă — arată că mai exista încă o curte, probabil la Cîmpulung, unde ştim, potrivit inscripţiei din Biserica Domnească de la Argeş, că a murit, în 1352, „marele Basarab voievod". Din secolul al XIII-lea, datează şi *Rîmnicul Vîlcea*. Cneazul Farcaş, amintit în 1247 în diploma Ioaniţilor, a trebuit să aibă o reşedinţă şi aceasta credem că a fost la Rîmnic. Numele i se trage, fie de la pîrîul Rîmnic, afluent al Oltului, fie de la lacul sau rîmnicul de lîngă oraş. Tîrgul a primit, se pare în secolul al XIII-lea, şi colonişti saşi care au fost însă asimilaţi, în decursul timpului de către populaţia românească. O dovadă despre vechimea acestei colonizări e faptul că locuinţele saşilor se aflau în partea centrală, cea mai veche, a tîrgului. Colonişti saşi s-au aşezat şi la *Baia de Aramă*, vechiul centru de exploatare a acestui metal, centru reactivat în vremea lui Mircea cel Bătrîn. Nu e exclus ca numita Baie să fi fost reşedinţa judeţului Jaleş, în secolul al XIV-lea, pe vremea lui Dan I, după cum nu e exclus ca să fi existat, ca tîrg, şi în secolul al XIII-lea, pentru nevoile sătenilor din partea locului.

Foarte probabil dinainte de 1300 sînt Tîrgu Jiului, Caracalul şi Rîmnicul Sărat. Tustrele jucau rolul de centre de negoţ pentru sătenii de pe valea Jiului superior, din Romanaţi şi de pe valea Rîmnicului Sărat. Dacă primul şi cel de al treilea apar ca tîrguri în prima jumătate a secolului al XV-lea, cel de al doilea este însă sat la început şi devine tîrg abia pe vremea lui Mihai Viteazul. Numele însă, de origine cumană, arată prezenţa, în acel loc, a unei cetăţi (Karakale); se poate deci, ca pe vremea stăpînirii cumane să fi fost

aci un tîrg, adiacent cetății, tîrg care să se fi risipit în urma năvălirii tătărești, renăscînd apoi ca sat.

Tîrguri vechi credem că au fost și *Slatina* și *Rușii de Vede*. Cea dintîi e amintită în privilegiul pe care Vlaicu Vodă îl acordă brașovenilor în 1368; se specifică în act că ei sînt scutiți de vama de la Slatina. Ceea ce înseamnă că aci era un tîrg unde stăteau vameșii domnești, așa cum stăteau și la Brăila, amintită de asemenea în acest privilegiu. Nu este prin urmare exagerat a considera Slatina ca tîrg și în secolul al XIII-lea; aci vor fi stat și vameșii lui Seneslau în 1247. Numele indică existența unui izvor sărat prin partea locului, unul din multele izvoare sărate care se întîlnesc de o parte și de alta a Carpaților. În ce privește Rușii de Vede — forma Roșiorii de Vede este o creație romantică a secolului al XIX-lea — ei sînt amintiți, sub numele Russenart de către pelerinii germani Peter Sparnau și Ulrich von Tennstädt în 1385, pe cînd, întorcîndu-se din Orient, străbăteau Muntenia, după ce trecuseră Dunărea pe la Sviștov. În fața acestuia din urmă, pe malul românesc, se afla, susțin acești pelerini, „un oraș", cu același nume. E vorba de Zimnicea care, în vechime, s-a numit „Podul Șiștovului". Ca și Slatina, și Rușii de Vede serveau drept centru de negoț sau tîrg pentru satele de pe cursul inferior al Oltului, din vestul Munteniei. Alte două tîrguri, *Săcuienii* și *Gherghița* sînt pomenite în porunca pe care o dă Dan al II-lea în 1431, după 30 ianuarie, tîrgoveților din Țara Românească aducîndu-le la cunoștință că brașovenii vor plăti aceleași vămi ca și în vremea lui Mircea cel Bătrîn. Săcuienii erau reședința județului cu același nume, situat în bazinul Teleajenului, între județele Prahova și Buzău. Numele îi venea de la numeroasele elemente transilvănene, „ungureni" și „săcuieni" — de fapt români și secui — „colonizați" în această regiune în secolul al XIII-lea, pe vremea expansiunii la sud de Carpați a Cavalerilor Teutoni și a întemeierii episcopatului cumanilor. Colonizarea, continuată și mai tîrziu, în secolul al XIII-lea și în cele următoare, a dus la crearea unei serii de sate de „ungureni" în bazinul Teleajenului, alături de satele vechi de „pămînteni", așa cum ne arată dubletul „Măneci Ungureni" — azi oraș — și „Măneci Pămînteni"; citățm de asemenea satele Homorîci-Ungureni, Popești-Ungureni, Posești-Ungureni, Valea Stîlpului-Ungureni, Valea Anii-Ungureni, Valea Viei-Ungureni etc. Tîrgul Săcuienilor credem că și-a schimbat mai tîrziu numele în Vălenii de Munte; numai în cazul cînd s-ar găsi vreun document sau alt izvor istoric care să pomenească *simultan* aceste două așezări, ar trebui, evident, să renunțăm la această identificare. E probabil ca tîrgul Săcuienilor să fi existat încă în secolul al XIII-lea, servind drept centru de negoț pentru numeroasele sate de pe Teleajen și afluenții acestuia. Județul Săcuieni a fost desființat pe data de 1 ianuarie 1845, teritoriul lui împărțindu-se între cele două județe limitrofe Prahova și Buzău. Gherghița a fost tîrg în secolul al XIV-lea, jucînd rolul pe care-l vor avea mai tîrziu, de la Mihai Viteazul înainte, Ploieștii. A avut ea aceeași situație și în secolul al XIII-lea? Se poate răspunde afirmativ, întrucît și regiunea din nordestul Ilfovului, sudul Prahovei și vestul Ialomiței, de-a lungul rîului Ialomița, era bine populată și din vechime populată.

Similar Gherghiței a fost *Tîrgșorul*, situat spre vest—nord-vest de cea dintîi. Întemeiat pe locul unui vechi castru roman, el cunoaște o deosebită înflorire în secolul al XV-lea; Vlad Țepeș zidește aici o biserică. Că a existat ca tîrg și în secolul al XIV-lea, ni se pare foarte probabil; nu știm însă dacă a avut aceeași situație și în al XIII-lea, dat fiind că mai exista, probabil, pe atunci, și nu prea departe de el, spre est—sud-est, Gherghița.

Nu știm cît de veche este *Craiova*, nici dacă aci și-a avut reședința județul Dolj în secolul al XIV-lea. Ceea ce ni se pare sigur însă este faptul că a trebuit să existe și în această regiune a Jiului de Jos un tîrg, un centru care să satisfacă nevoile sătenilor de pe valea rîului și din locurile vecine. A fost acel tîrg la Craiova? E posibil. De ce nu apare el documentar, în acest caz, mai devreme, de pildă pe vremea lui Mircea cel Bătrîn? Pe de altă parte, care a fost reședința județului de Baltă, pomenit în prima jumătate a secolului al XV-lea? Dar a județului *Motru* constatat în 1415? Tot atîtea întrebări la care, în stadiul actual al cunoștințelor, nu putem răspunde. În orice caz, este exclus ca regiunea cuprinsă între Caracal și Severin, regiune bogată în grîne și pește, să nu fi avut *cel puțin un tîrg* și anume în secolul al XIII-lea, pe vremea lui Litovoi, în 1247.

În *Moldova*, cea mai veche așezare orășenească a fost *Cetatea Albă*, numită de turcii vechi și de tătari *Akkerman*, iar de slavii de nord Bielgorod. Amintită documentar pentru întîia dată în răstimpul 940—965, ea ajunge în 1241 sub dominația tătarilor care instalează aci un guvernator. Port însemnat, de unde se pornea spre Constantinopol, spre Trebizonda și celelalte așezări de pe coasta Mării Negre, Cetatea Albă avea o populație polietnică — dealtfel ca toate porturile — întîlnindu-se aci pe la 1300, în afară de români, și greci, armeni, evrei și genovezi. Aceștia din urmă numeau așezarea cu numele ei bizantin Maurocastro (din Μαυροκκαστρου) sau prescurtat, Moncastro; al doilea nume bizantin era Asprokastron, care înseamnă exact Cetatea Albă. Ocuparea orașului de către tătari, în 1241, n-a însemnat o încetare a activității lui comerciale. Negoțul a continuat și s-a amplificat chiar prin venirea negustorilor italieni, genovezi în primul rînd. Aceștia au fost atrași de cîștigurile mari rezultate din negoțul odios cu sclavii, pe care tătarii îi vindeau în porturile de pe țărmul de miazănoapte al Mării Negre. Cetatea Albă a fost tocmai unul din locurile de căpetenie unde se făcea acest trafic. În 1246, așadar numai la cinci ani după năvălirea tătară, papa intervine pe lîngă clericii din Ierusalim ca să facă cele necesare pentru a elibera pe „grecii, bulgarii, rutenii și românii creștini, atît bărbați, cît și femei", care fuseseră vînduți „saracenilor" adică arabilor ca sclavi de către negustorii genovezi, pisani și venețieni. Nu știm exact cînd se întemeiază colonia genoveză din Cetatea Albă. Cea din Caffa, în Crimeea, datează din 1266; e posibil ca tot de pe atunci să dateze și prima așezare temeinică italiană din Maurocastro. În 1290 se menționează o corabie genoveză care pleacă din Caffa „ad partim Malvocastri (Maurocastri!) et deinde in Constantinopolim"; în 1294, o alta care navighează „ad Maurocastrum". După negustorii aceștia „letini" sau „frînci", vin îndată și călugării catolici. Un misionar franciscan este ucis în anul 1314; printre cele 18 mănăstiri pe care călugării minoriți sau franciscani le au în orașele „Tartariei" în răstimpul 1314—1330,

se află și mănăstirea din „Maurocastro". O constatăm și în 1334. Ortodocșii au aci mai mult decît o mănăstire; au un sediu episcopal. În timpul domniei împăratului Andronic Paleologul (1282—1328), se constată șapte eparhii în „Rusia Mică"; ultima din aceste șapte este episcopia de Asprokastron. Ea depindea ierarhic de Mitropolia de Halici, înființată pe la 1303. În orașul de pe limanul Nistrului a păstorit, în vremea cînd domnii Moldovei ajunseseră să stăpînească țărmul mării, episcopul Iosif, rudă a Mușatinilor; din cauza lui va izbucni cunoscutul conflict cu Patriarhia din Constantinopol.

Al doilea oraș moldovean, sub raportul vechimei, este *Bîrladul*. Cronica de la Kiev arată că în anul 1174, cneazul de Suzdal, supărat pe frații Rostislavici le trimise vorbă: „De nu voiți să faceți pe voia mea, tu Riuric, du-te la Smolensk... iar tu, David, *du-te la Bîrlad, căci în țara rusească* nu-ți îngădui să stai". În acest Bîrlad, situat în afara țării rusești, mulți cercetători, români și străini, au văzut numele orașului omonim din sudul Moldovei. Dintre români s-au pronunțat în acest sens I. Bogdan, A.D.Xenopol, R. Rosetti, G. Bezviconi, E. Frances, C. Cihodaru, și Al. Boldur, dintre străini, istoricii ruși Soloviev, A.I. Sobolevski, M.N. Tihomirov, V.T. Pașuto, I. Bromberg, apoi F. Grecul, originar din R.S.S. Moldovenească, precum și istoricul bulgar P. Mutafciev. Unul din frații Rostislavici, anume Ivanco, a purtat chiar porecla de „Berladnic"; așa e cunoscut cronicilor rusești care îl amintesc în mai multe rînduri în răstimpul 1144—1162. În 1159, el ocupă, cu ajutorul cumanilor, „orașele de pe Dunăre"; cu acest prilej — adaugă Cronica de la Kiev — „izbi două corăbii și luă multă marfă din ele" — încă o dovadă despre traficul comercial ce avea loc pe Dunărea de Jos la mijlocul secolului al XII-lea.

A treia așezare moldoveană, de caracter orășenesc, constatată documentar, este Milcovia, situată, după cum o arată numele, pe Milcov sau în imediata apropiere a lui. Reședință a episcopatului cumanilor, purtînd, în această ipostază, calificativul de „civitas", *ea exista în 1228*. În privința locului precis, unde anume pe Milcov era situată ea, există discuție în istoriografia română. Radu Rosetti crede că pe ruinele acestei vechi episcopii catolice s-a ridicat cetatea Crăciuna, în timp ce lui I. Nistor, i se pare că „identificarea Milcoviei cu Focșanii pare mai mult decît probabilă". N. Iorga socotește că reședința lui Teodoric — primul episcop al Milcoviei — a fost „pe înălțimile de lîngă Odobești, la Crăciuna". Cercetători mai vechi, ca maghiarul Benkö opinau fie pentru mănăstirea Miera, fie pentru vecinătatea Focșanilor. Este sigur că, urmînd obiceiul vremii, s-a căutat pentru sediul episcopatului o așezare cît mai potrivită, în mijlocul unei regiuni fertile și populate, avînd totodată putința unei apărări lesnicioase. O asemenea regiune este aceea de la ieșirea Milcovului din dealuri, regiunea Odobeștilor. Regiune de străveche podgorie — și se știe ce importanță aveau viile pentru gospodăria bisericii catolice — avînd alături o zonă de străveche irigație — aceea a „gîrlelor" care au dat numele lor „ocolului" vecin —, apărată de codrii imenși de stejar de pe „Măgură" și de pe malul drept al Milcovului și putînd, în sfîrșit, supraveghea pînă la o mare distanță spre răsărit întreaga zare dintr-o întăritură ce s-ar fi ridicat deasupra malului rîpos, inaccesibil, această regiune a Odobeștilor era indicată de la sine. Dacă acea „civitas" a fost situată jos, în luncă și pe prima terasă a

Milcovului, adică pe locul actualilor Odobești; sau sus, pe platoul unde se găsesc pînă azi ruinele Cetății Crăciuna și care domină orașul, e mai greu de precizat. În ambele locuri au fost așezări omenești străvechi; impresia noastră este că reședința episcopală a fost mai curînd jos, pe locul Odobeștilor, și că cetatea de deasupra servea ca refugiu, în vreme de primejdie. E o situație similară aceleia de la Tîrgul și Cetatea Neamțului. Mai multă lumină vom avea prin *săpături arheologice*. Milcovia a fost *distrusă* de năvălirea tătarilor din 1241, ca răzbunare pentru faptul că locuitorii din episcopat s-au împotrivit cu armele năvălitorilor. Mai tîrziu, așezarea se va reface, ca sat de răzeși, sub numele de Odobești, centrul unei întinse podgorii.

Hotinul a existat și el cu siguranță în secolul al XIII-lea. Ne întemeiem, cînd facem această afirmație, pe faptul că o însemnare italiană din 15 februarie 1310 amintește pe „lo vescovo da Chocina" adică pe episcopul catolic de Hotin. Forma „Chocina" este, evident, foarte apropiată de „Choczim" și de „Chotin", variante sub care apare numele Hotinului în actele medievale. Prezența unui episcop catolic la Hotin în 1310 nu are nimic surprinzător; ea se explică în cadrul stăruitoarei acțiuni pentru cîștigarea la catolicism a acestor regiuni și a celor vecine, pînă la țărmul Mării Negre, acțiune de pe urma căreia constatăm un episcop catolic la Camenița Podoliei. Dominicanii ridică o mănăstire în 1238 la Halici; o capelă catolică se constată la Liov în 1270. Astfel stînd lucrurile, prezența unui episcop catolic la Hotin nu mai surprinde, chiar dacă el nu este decît episcopul de Camenița strămutat temporar în acest centru de pe malul drept al Nistrului, așa cum s-a susținut. Tradiția Hotinului ca centru episcopal s-a menținut dealtfel pînă tîrziu. În harta Moldovei alcătuită de sasul George Reicherstorffer pe temeiul informațiilor obținute de el în Moldova, în intervalul 1527 — 1538, acest oraș e înfățișat prin două turnuri, unul din ele avînd, deasupra, crucea, și prin legenda: „Choczym episc".

În cadrul aceleiași propagande religioase, franciscanii din cnezatul Haliciului izbutesc să întemeieze mănăstiri și case de ale lor într-o seamă de centre, trecînd și la sud de Nistru. În 1345, constatăm asemenea mănăstiri și case la Liov, Halici, Grodek, Kolomya, Cosmin („Cusmineh"), Siret („Cereth"), Hotin („Cothani"), Baia („Moldavia"), Chilia („Licostoni") și Cetatea Albă („Albi Castri"). Așadar în *Baia*, în *Siret* și în *Cosmin* erau, în 1345, așezări franciscane. Sîntem în drept să considerăm aceste trei centre ca tîrguri la data respectivă; aveau ele aceeași situație și în a doua jumătate a secolului al XIII-lea sau, cel puțin, spre sfîrșitul acestui secol? Credem că se poate răspunde afirmativ; săpături arheologice care se impun și aci, întocmai ca și la Milcovia, ne vor lămuri. Adăugăm că în 1334, deci unsprezece ani *înainte* de menționea din 1345, găsim, printre martorii unui document din Liov, pe un Alexandru „Moldaowicz" adică din Molda sau Baia; este și prima dovadă a relațiilor ce existau între acest centru moldovean și marele emporiu comercial din cnezatul Haliciului. Cît despre Siret, străvechi centru atestînd o viață neîntreruptă — pe însăși vatra orașului, la locul numit Horodiștea, a fost o cetate de pămînt și lemn — amintim, potrivit analelor franciscane, că la 15 iunie 1340, au murit aci, ca martiri și au fost îngropați „fratele Blasius și fratele Marcu". În 1352 e pomenit ca oraș, iar la 24 iulie 1370, Papa Urban V spune într-o scrisoare

a sa adresată arhiepiscopului din Praha și episcopilor din Bratislava și Cracovia că Siretul e *însemnat* și are mulți locuitori; poate fi deci ridicat la rangul de „civitas" adică reședință episcopală. Nu socotim, pe temeiul celor de mai sus, că ar fi o eroare să admitem că Siretul era tîrg încă în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, cel puțin spre finele acestei jumătăți.

În ce privește restul tîrgurilor sau orașelor moldovene: *Botoșanii*, unde există o biserică armenească la 1350, *Hîrlăul*, menționat pentru întîia dată la 1384, și *Suceava*, la 1388, precum și seria tîrgurilor „volohe" amintite în lista din 1387—1392 și anume *Iași*, *Roman*, *Piatra lui Crăciun* (Piatra Namț!), *Neamț* (Tîrgul Neamț!), *Cernăuți*, *Țețina*, *Colomeia* și un orășel, nenumit, pe Ceremuș, bănuim că o seamă din ele măcar, dacă nu toate, existau și la finele secolului al XIII-lea. Ne întemeiem, spunînd aceasta, pe necesitatea existenței unor centre de schimb pentru locuitorii satelor care nu se puteau dispensa nici de *sare*, nici de unele unelte de fier ca *secerile*, *coasele* și *amnarele* pe care le cumpărau, vînzînd, la rîndu-le, produsele lor: vite, lînă și piei, grîne, miere și ceară, pește etc. Tot de la săpăturile arheologice așteptăm informații noi asupra tuturor acestor centre.

În ce privește așezările mai însemnate din *Dobrogea*, trimitem la cele spuse mai înainte, p. 225—227.

Populația tîrgurilor sau orașelor noastre, în secolul al XIII-lea a fost amestecată, cum era, dealtfel, în toată Europa, amestecul fiind mai mare *în porturi*. În Transilvania, elementul *săsesc*, colonizat în secolul al XII-lea, avea importanță într-o seamă de centre ca Brașovul, Sibiul, Bistrița, Mediașul, Sighișoara și Clujul. *Secui* erau în centrele din secuime adică în Tîrgul Secuiesc, Sf. Gheorghe, Miercurea Ciucului și Tîrgul Mureș, fără să aibă însă exclusivitatea, în timp ce ungurii propriu-ziși, în număr mai mic, se aflau în centrele administrative și militare, ocupînd posturi de comandă. *Greci*, *armeni* și *evrei* adică specialiștii din totdeauna în negoț erau mai ales în porturile de la Marea Neagră — Cetatea Albă, Sulina, Constanța, Mangalia, în cele de la Dunăre — Chilia, Vicina, Brăila, Giurgiu — precum și în cîteva centre mai însemnate din tustrele țările românești. Tot în porturile de la mare și Dunărea maritimă erau și italieni și anume *genovezi* și *venețieni*, negustori reputați și ei. Cînd papa le reproșează în 1246 că, creștini fiind, cumpără, desigur la Cetatea Albă, robi tot creștini, de la tătari și-i vînd în Orientul Apropiat și în porturile africane ale Mediteranei, el nu știa probabil că punctul de vedere al acestor negustori de oameni era că sînt mai întîi negustori și apoi creștini. O colonie de italieni se afla și la Oradea. Mai erau, după toate probabilitățile, în porturi și *raguzani* sau, cum li se mai spunea, dobrovenetici, după numele sud-slav, Dubrovnik, al Raguzei. Pe teritoriul viitoarei Moldove erau și negustori ruși care desfăceau, în tîrgurile noastre, mărfurile lor specifice: blănuri, fier, icre roșii. Iar pretutindeni, deoparte și de alta a Carpaților, erau *românii*, oamenii vechi, autohtonii acestui pămînt, în ipostaza de meșteșugari, negustori, hangii, cărăuși și, la marginea tîrgurilor, și de agricultori și cresc ători de vite. În vremea de care ne ocupăm, apartenența etnică nu avea însă o însemnătate deosebită; importantă era religia și categoria sau clasa

socială. Prezența laolaltă de elemente etnice diferite era considerată chiar ca un avantaj pentru un stat, urmîndu-se, în privința aceasta, principiul atribuit regelui ungar Ștefan cel Sfînt: „este slab și fragil regatul cu o singură limbă și un singur obiceiu".

ALCĂTUIRILE SOCIALE. În secolul al XIII-lea, putem deosebi, pe teritoriul carpato-danubian patru categorii sociale: *nobilii*, adică stăpînii de pămînt, *orășenii* sau tîrgoveții, *țăranii* sau rusticii și *robii*. Criteriul nobleții este *stăpînirea pămîntului:* ne-o spune lămurit diploma din 1247, a cavalerilor Ioaniți, cînd vorbește, în Oltenia și în Muntenia, de „maiores terrae" adică „mai marii pămîntului" în sensul de stăpîni ai acestui pămînt. Lor le corespund în episcopatul cumanilor, numit și al Milcoviei, „potentes illarum partium", amintiți într-un act papal din octombrie 1332, iar în Transilvania acei „nobiles" pomeniți în actele cancelariei ungare. În ipostaza de stăpîni ai pămîntului, sînt obligați să-l apere, deci să răspundă la convocarea autorității superioare, în caz de război, participînd la campanie cu calul și armamentul lor. Cînd pămîntul pe care-l stăpînește e mare, cuprinzînd mai multe sate — cazul marilor feudali — atunci nobilul respectiv vine însoțit de oamenii săi de credință, constituind, deci, un grup armat. Nobililor le sînt asimilați și clericii, în Transilvania cei catolici, înalții ierarhi, superiorii mănăstirilor, dincoace de Carpați episcopii și egumenii ortodocși. În caz de judecată și de condamnare la pedeapsa capitală, nobilul are drept de apel la căpetenia supremă; ne-o spune iarăși diploma Ioaniților, arătînd că, într-un atare caz, acei „maiores terrae" pot face apel la regele Ungariei. Cînd există controverse cu privire la hotarele moșiilor, ca și la alte pricini civile, se recurge la „obiceiul pămîntului" adică la dreptul consuetudinar, nescris, moștenit din generație în generație. Dintre stăpînii pămîntului se diferențiau cei ce-și lucrau singuri ogoarele, ei cu familiile lor, de aceia care-și valorificau terenurile prin munca țăranilor dependenți. O atare diferențiere arătată în scris începînd din secolul al XV-lea, consemnează, de fapt, realități existente cu mult înainte.

Orășenii sau tîrgoveții sînt locuitorii orașelor sau tîrgurilor și au, din punct de vedere social, o situație intermediară între aceea a nobililor și aceea a țăranilor. Orașele sau tîrgurile — în primele secole termenii sînt echivalenți în Moldova și Țara Românească, — nu sînt toate la fel. În Transilvania, unele sînt orașe cu privilegii scrise, acordate de rege, altele n-au asemenea privilegii. Sînt orașe care se vor bucura de *dreptul de depozit*, adică de dreptul ca mărfurile importate să fie depozitate numai în acele orașe urmînd ca negustorii locali să le vîndă mai departe pe un teritoriu dat. Pentru acest drept de depozit, care conferea posibilitate de mari cîștiguri, va fi multă vreme un conflict între orașele Brașov și Sibiu. În Moldova, acest drept de depozit, în ce privește postavul, îl va avea Suceava.

Schematic, un oraș sau un tîrg moldovean și muntean se compunea din trei părți: 1) *Vatra* tîrgului, ocupată de prăvălii și case, curți și grădini; ea formează centrul așezării. 2) Un teren agricol înconjurător, constituind *hotarul* tîrgului, cu ogoare, fînețe, livezi, vii, prisăci, heleșteie, aparținînd locuitorilor tîrgului. 3) Un *ocol*, exterior hotarului și cuprinzînd mai multe

sate, de obicei douăsprezece. Aceste sate au același regim vamal ca și tîrgul propriu-zis, așa încît dacă un negustor ar fi tentat să desfacă mărfurile nu în vatra tîrgului, ci într-unul din satele vecine, din ocol, el ar plăti aceeași vamă, n-ar avea deci nici un avantaj.

La orașele transilvănene, vatra orașului este înconjurată de ziduri groase de apărare, prevăzute, din loc în loc, cu turnuri poligonale sau rotunde; o parte din aceste ziduri și turnuri se mai văd și astăzi, ca, de pildă, la Brașov, Sibiu, Cluj, Sighișoara etc. Meseriașii și negustorii orașelor, grupați pe specialități și organizații pe țehuri sau bresle, aveau de apărat cîte o porțiune din ziduri, cu turnul respectiv. Astfel, la Sibiu, un turn era apărat de breasla dulgherilor, altul de breasla olarilor etc.; erau în total patruzeci de turnuri. Orașele muntene și moldovene n-aveau ziduri care să dea ocol vetrei, ci numai un șanț și, în unele cazuri, mai tîrziu, în secolele XV—XVI, cîte o împrejmuire de trunchiuri de copaci, cum constatăm, la Baia, pe vremea lui Ștefan cel Mare, și la București, sub Mircea Ciobanul. În orașele de la miazăzi și răsărit de Carpați, rolul zidurilor îl juca, în unele centre mai importante, cîte o cetate, de pămînt și lemn, sau de piatră, așezată la marginea orașului sau în centrul lui, așa cum constatăm în Țara Românească la Severin, Giurgiu, Curtea de Argeș, București, iar în Moldova la Suceava — vechea cetate, de pămînt și lemn, de la Scheia — la Neamț, la Roman, la Hotin.

Orașele sau tîrgurile erau clădite, în general, pe pămîntul autorității superioare, în Transilvania, pe pămînt regal, în Țara Românească și în Moldova pe pămînt domnesc, iar mai înainte, în secolul al XIII-lea, pe pămîntul diferiților voievozi locali sau al autorității politice dominatoare, cumane sau tătărești. Ca urmare a acestei situații, tîrgoveții plăteau anume dări autorității superioare care-și avea reprezentantul ei în fiecare tîrg sau oraș. Toate construcțiile, plantațiile și îmbunătățirile pe care le făceau tîrgoveții sau orășenii pe vatra și pe hotarul tîrgului și anume casele și prăvăliile, viile, livezile, prisăcile, heleșteiele, le aparțineau însă și, în consecință, puteau să le vîndă, să le dea de zestre, să le doneze, să le lase moștenire sau să le ipotecheze. Exista un registru sau o condică a orașului în care erau trecute toate mutațiile acestor bunuri; știrile respective pe care le cunoaștem pînă acum nu sînt din secolul al XIII-lea, ci din secolele ulterioare; putem presupune însă că asemenea condici au existat și atunci.

Elementul caracteristic al tîrgurilor sau orașelor sub raportul social îl formează *meșteșugarii* și *negustorii*. În multe cazuri și anume cînd e vorba de meseriași — croitori, cizmari, postăvari, tăbăcari etc. — cele două categorii se confundă: meseriașul produce marfa și o și vinde; e și meseriaș și negustor. Erau însă și negustori propriu-ziși, care vindeau mărfuri produse de alții: astfel băcanii, care desfăceau produse importate: coloniale, mirodenii, precum și produse cumpărate de la țărani: brînză, unt, făină etc. Țăranii își desfăceau produsele în *oboarele* tîrgurilor, în zilele săptămînale de tîrg; în aceste oboare se puteau cumpăra vite de tot soiul mari și mici, pește, apoi grîne de tot soiul: grîu, orz, secară, ovăz și mei, făină, fructe diverse, după anotimp, lemne de construcție și de ars, furaje. Pentru măr-

furile vîndute în tîrg se plătea o taxă specială numită vama tîrgului sau vama mică, bineînțeles afară de cazul cînd exista o scutire specială acordată de autoritatea superioară, așa cum constatăm mai tîrziu în unele tîrguri moldovene.

În tîrguri se concentrau și cantitățile mai mari sau, cu un termen modern „partidele" de produse și de animale: miere și ceară, unt, pastramă, oi, cai, boi, mascuri etc., ce urmau să fie exportați de către negustorii angrosiști. Tîrgul era deci centrul în care se întîlneau tot soiul de oameni din țară și „de afară", negustori de toată mîna, mari și mici, și de toate națiile: români, greci, armeni, evrei, sași, ruși, leși, tătari, un amestec colorat și pitoresc de costume și de limbi, de credințe și obiceiuri. Amestecul era și mai mare în porturile de la Dunăre și Mare unde se adăugau italieni, raguzani, sîrbi, bulgari și chiar în secolul al XIII-lea, turci, din cei colonizați în Dobrogea, sub Sary Saltyk sau din cei veniți cu mărfuri din Asia Mică.

Tîrgurile sau orașele aveau o conducere proprie, printr-un organ, *sfatul*, ales de locuitorii tîrgului, pe timp de un an. Nu sîntem informați despre această conducere a tîrgurilor muntene și moldovene în secolul al XIII-lea; o deducem pe baza știrilor ulterioare. În Transilvania, consiliul sau sfatul orășenesc, alcătuit din 12 jurați, avea în frunte unul sau doi juzi (judices). În Muntenia, mai tîrziu, în secolul al XIV-lea, mai marele sfatului se numea *județ*, termen vechi, romanic, din judex, în Moldova, *șoltuz*, termen de origine germană (schulteiss), ajuns la noi însă prin filieră polonă. Pentru populația orașelor vezi mai înainte, p. 246.

Țărănimea apare în diploma Ioaniților sub calificativul de „rustici", ei sînt, după părerea noastră, totuna cu vecinii sau rumânii din secolele următoare, așadar *țărani dependenți*, ascultînd de un stăpîn care poate fi un boier, unul din acei „majores terrae", un înalt ierarh sau o mănăstire sau însuși domnul. Ei nu trebuie confundați în nici un caz cu moșnenii sau răzășii care sînt *oameni liberi*, stăpîni în devălmășie pe un sat sau două, avînd deci „moșia" or pe care sînt datori s-o apere, ca parte integrantă din moșia cea mare care este țara, cu armele. Și țăranii dependenți, „rusticii" din 1247, sînt chemați la război, dar numai în cazuri excepționale, de mare primejdie, cînd se adună „oastea cea mare". Altfel, în mod obișnuit, în timp de război, ei fac transporturile sau cărăturile și lucrează la cetăți sau la „posăzi" adică la întăriturile care barează locurile strîmte de trecere (de pildă, posada de pe valea Prahovei, din sus de Comarnic sau posada Dornei, în Moldova de vest, pe valea Moldovei superioare).

În Transilvania, țărănimea este tot dependentă, ca și în Țara Românească și în Moldova. O situație ceva mai bună au țăranii de pe teritoriul cetăților regale. Țărănimea transilvăneană, spre deosebire de cea de dincoace de Carpați, este supusă la *două rînduri de dijme:* una către „domnul de pămînt" adică stăpînul locului unde-și au casele țăranii și alta către biserica catolică, cea de a doua dijmă reprezentînd a noua parte din produse, în timp ce prima reprezintă a zecea parte. Adăugîndu-se faptul că domnul de pămînt era, în marea majoritate a cazurilor, străin — ungur sau sas —

apoi faptul deosebirii de credință — domnii erau catolici, în timp ce țăranii români erau ortodocși — și mai ales adăugîndu-se faptul că obligațiile de muncă sporesc și vor spori mereu, nu e de mirare că o sumă de țărani români din Transilvania, de „ungureni" cum îi numeau cei de dincoace de Carpați, trec munții și se așază în satele din Țara Românească și din Moldova, — de obicei în sate de munte și de deal — alcătuind adesea, așa cum am arătat mai înainte, dublete purtînd adaosul de „ungureni". Pe lîngă țăranii români, trec însă, uneori și țărani unguri și chiar sași, după cum ne-o spune lămurit actul papal din 1234. Înțelegem așadar de ce în diploma Ioaniților e prevăzută și dispoziția ca aceștia să nu primească în teritoriile concedate lor „pe țăranii („rustici") din regatul nostru, de orice condiție și națiune și pe sașii sau germanii din regatul nostru", afară de cazul bineînțeles, cînd ar avea „vreo licență specială regală".

Această fluctuație a țărănimii, care se va accentua în secolele următoare, pe măsură ce obligațiile ei vor spori, nu este însă o caracteristică a Transilvaniei. Și dincoace de munți, țărănimea se caracterizează prin fluctuație, dar aceasta e determinată în primul rînd de necontenitele năvăliri și războaie, iar, mai tîrziu, și de sporirea obligațiilor lor. Așa se explică trecerile de țărani munteni și moldoveni pe malul drept al Dunării, în Dobrogea, unde, uneori, numele satelor arată chiar locul de unde au venit fugiții — astfel Dăienii (jud. Tulcea), cu săteni veniți din Daia vlășceană, Chirnogeni (jud. Constanța), cu oameni din Chirnogii Ilfovului, Stelnicenii, azi Seimenii Mari (jud. Constanța) cu săteni veniți din Stelnica ialomițeană, pe Borcea sau, mai tîrziu, Beștepe moldovenească, azi Mahmudia (jud. Tulcea), cu săteni moldoveni.

Obligațiile țărănimii dependente față de autoritatea superioară — rege, voievod — sînt sintetizate în diploma Ioaniților prin expresiile „foloasele, veniturile și slujbele", „veniturile, foloasele și slujbele" sau „veniturile, slujbele și foloasele". Prin „slujbe" se înțelegeau muncile prestate de țărani și care priveau atît pe cele agricole (arat, semănat, treierat, cosit etc., pe moșiile regale sau voievodale), cît și pe cele de altă natură cum erau cărăturile cu boii sau cu caii — se cărau grîne, vin, lemne, fîn, — lucrul la mori, la iazuri sau heleștee, la cetăți și la posăzi, paza, fie pe hotarul satului, fie pe acela al țării, precum și ajutorul dat la urmărirea și prinderea răufăcătorilor și fugarilor. „Veniturile" erau reprezentate de darea personală, capitația pe care o plăteau țăranii — în Muntenia și în Moldova i se va spune bir — precum și de diferitele dijme din produse: din grîne, vin, miere și ceară, oi și porci, brînză, pește. „Foloasele" erau toate celelalte obligații care nu intrau în primele două categorii, ca de pildă, obligația de a furniza cai pentru curierii rapizi — olăcarii — sau aceea de a asigura găzduire și hrană trimișilor de la curte și ambasadorilor străini în trecere prin țară. La toate acestea se adăugau obligațiile față de stăpînul moșiei unde era așezat satul, obligații care se împărțeau și ele în munci — similare celor domnești sau regale — în dijme — același lucru — și în taxele pentru pășunatul vitelor, taxe, care vor purta, în Țara Românească și în Moldova, numele de „dat" — termen de origine latină, în timp ce „dijma" și „munca" e de origine slavă. Situația țărănimii dependente e grea în secolul al XIII-lea, dar ea va deveni și mai grea în secolele următoare, în special în

Transilvania; de aceea și răscoalele repetate ce vor izbucni, răscoale între care cele mai de seamă vor fi acelea din **1437** și din **1514.**

Robii erau țiganii, neam originar din India, — limba lor se aseamănă cu unele dialecte din nordul acestei țări — unde aveau o situație cu totul inferioară, de „paria" sau „de neatins" și de unde au venit în Europa, se pare pe două căi: o parte aduși de tătari care i-au utilizat ca fierari — erau și sînt pricepuți în lucrul fierului — și ca slugi, altă parte venind prin Asia Mică și Peninsula Balcanică, ceea ce ar explica prezența de cuvinte grecești în limba lor. N-avem știri despre ei în secolul al XIII-lea, pe teritoriul viitoarei Țări Românești și Moldovei, precum și în Transilvania, deoarece trăiau sub stăpînirea tătarilor; vor fi amintiți însă după aceea, în secolul al XIV-lea, sub Vlaicu Vodă (1364 — c. 1377). Robii erau cu totul în puterea stăpînilor lor care puteau face cu dînșii orice voiau, fără să-i omoare însă. Cuvîntul rob e de origine slavă; în latinește îi corespunde sclavus.

VIAȚA RELIGIOASĂ ȘI CULTURALĂ. CTITORII. Că există o ierarhie religioasă în Țara Românească și în Moldova, în secolul al XIII-lea, este în afară de orice îndoială. Ne-o spune dealtfel lămurit actul papal din 1234 care arată că românii din episcopatul cumanilor, deci din partea de răsărit a teritoriului dintre Carpați și Dunăre și din sudul teritoriului viitoarei Moldove, aveau „pseudo-episcopi" care „țin ritul grecilor". Este vorba deci de *episcopi ortodocși;* calificativul de „pseudo-episcopi" nu trebuie să surprindă, deoarece pentru curia de la Roma, singurii episcopi veritabili erau cei catolici, toți ceilalți fiind considerați „așa-ziși", întocmai după cum pentru patriarhul din Constantinopol adevărații episcopi erau cei ortodocși, ceilalți fiind socotiți eretici. Ar fi fost și ciudat, nenatural, ca alături de organizarea politică, în voievodate și cnezate, să nu fi existat și o organizare religioasă, cu episcopi care să hirotonisească preoți și să sfințească noile biserici, lăcașurile de lemn și de zid ce se ridicau la sud și la est de Carpați. Actul din 1234 menționează „pseudo-episcopi" *la plural* numai pentru teritoriul episcopatului cumanilor; e normal să admitem că alți episcopi au existat în restul teritoriului viitoarei Țări Românești și Moldove, adică în Oltenia unde era voievodatul lui Litovoi, în vestul și centrul Munteniei unde era voievodatul lui Seneslau, în nordul și centrul Moldovei unde existau de asemenea alte formațiuni similare.

Același lucru trebuie să-l admitem și pentru Transilvania. Este de necrezut ca pentru un teritoriu atît de vast ca acela de la vest de Carpați, cu o populație românească atît de numeroasă, care-și avea organizații politice încă la finele secolului al IX-lea — ducatul lui Gelou — și care participă la luptele date de ducele Glad în Banat, iar la începutul secolului al XIII-lea, în 1213, formează o parte importantă din armata contelui Ioachim al Sibiului, este de necrezut, zicem, ca să nu fi existat și aici, întocmai ca la miazăzi și răsărit de Carpați, episcopi care să hirotonisească preoți și să sfințească noile biserici. Așa încît, în concluzie, considerăm drept *certă* existența unei ierarhii religioase românești, cu episcopi și cu protopopi, pe întreaga față a pămîntului românesc, de o parte și de alta a munților, în secolul al XIII-lea.

Au existat, în același secol, și numeroase mănăstiri ortodoxe, românești, pe același pămînt. Pentru Transilvania, dovada ne-o dă un foarte important act papal, din 1204, aprilie 16, care menționează mănăstirile „grecești", lăsate — susține actul — în părăsire. E, de fapt, o formulă care să permită preluarea de către călugării catolici a acestor mănăstiri, — așa făcuse regele Ștefan I cu mănăstirea ortodoxă de la Morisena (Cenadul Vechi), lîngă Arad, pe care o desființase și o înlocuise cu una catolică, benedictină — mai ales că actul recomandă episcopului de Oradea să se ocupe de aceste mănăstiri grecești. Unde erau situate aceste mănăstiri nu se precizează în act, dar putem presupune că vor fi fost în aceleași locuri în care le vom întîlni mai tîrziu, în secolele XIV și XV. Vor fi fost prin urmare atît în Transilvania propriu-zisă, cît și în Banat, în Crișana și în Maramureș. Ni s-au păstrat puține ctitorii din secolul al XIII-lea. Căci în acest secol, acte papale cer suprimarea libertății de cult ortodox, iar regii angevini, în secolul următor, interzic prin lege construirea unor ctitorii de piatră pentru același cult, interdicție în vigoare, cu unele excepții, secole de-a rîndul. De aceea — în Transilvania, lăcașurile de piatră și cărămidă aparțin, în absolută majoritate, bisericii catolice, iar cele de lemn românilor ortodocși. O excepție o formează cîteva ctitorii ale feudalilor (cnejilor) români din Hațeg și Hunedoara, la Sîntă Maria Orlea (azi biserica reformată), la Strei — ambele din ultimul sfert al secolului al XIII-lea și constituind variante ale tipului de plan „biserică-sală". Amintim de asemenea de ctitoria de la Gurasada, de un tip special cu un nucleu în patru lobi, și de aceea din Densuș, sinteză locală sugestivă a curentelor artistice din Transilvania și utilizînd materiale de construcție romane, amîndouă datînd din ultimii ani ai secolului al XIII-lea.

Pentru cultul catolic se înalță lăcașuri în stil romanic, de plan bazilical, cu trei nave, din care aceea centrală este mai înaltă (biserica Sf. Mihail din cetatea Cisnădioarei, începutul secolului al XIII-lea, sau combinate, cu un cor compus dintr-o travee pătrată (biserica reformată din Ocna Sibiului sau acelea din Gușterița, Turnișor, Vurpăr). Altele aparțin tipului de „biserică — sală" (îndeosebi în zona Someșului ca, de pildă, aceea din Șieu — Odorhei, județul Bistrița-Năsăud, a doua jumătate a secolului al XIII-lea). În 1246, scurt timp deci după retragerea tătarilor, începe înălțarea catedralei catolice de la Alba Iulia, cu etape de construcție pînă în 1291, operă reprezentativă a stilului romanic tîrziu, dar care, ca model arhitectonic, nu a mai făcut școală în Transilvania.

În ce privește viitoarea Țară Românească și Moldova, adică teritoriul de la sud și est de Carpați, existența unor mănăstiri aci rezultă dintr-o serie de fapte și considerente. Am dovedit cu alt prilej, atunci cînd ne-am ocupat de întemeierea mitropoliei Ungrovlahiei, cu prilejul împlinirii a șase sute de ani de la această întemeiere, că nu Vodița, ctitoria lui Vlaicu Vodă, a fost cea dintîi mănăstire munteană — așa cum s-a crezut multă vreme, ci că înaintea ei, au existat o seamă altele. Cea dintîi dovadă este același act papal din 1234. Din moment ce există, la această dată, episcopi ortodocși, *trebuie să existe și reședințe ale lor* și aceste reședințe, potrivit tradiției, nu pot fi decît la mănăstiri. Așadar, au trebuit să existe în teritoriul episcopatului cumanilor, adică

în răsăritul Munteniei și în partea de miazăzi a Moldovei, unele mănăstiri unde să fi stat acei episcopi. Unde vor fi fost ele, nu putem preciza; nu e exclusă însă ipoteza ca unele să fi ființat în județul Buzău unde se va întemeia mai tîrziu, poate pe baza unei vechi tradiții, un scaun episcopal și unde constatăm, iarăși mai tîrziu, o puternică viață de schituri și mănăstiri. Alte mănăstiri au putut fi în partea de vest al Moldovei, între munți și Siret, unde vom constata, de asemenea, mai tîrziu, o intensă viață monahală. Cînd formulăm aceste ipoteze, ne conducem și de constatarea că adeseori, lăcașurile noi se clădesc pe temeliile celor vechi sau în apropierea acestora. Astfel, de pildă, la Vodița, sub ctitoria lui Vlaicu Vodă, se află urmele uneia mai vechi pe care arheologul Virgil Drăghiceanu, care a săpat aci, o atribuie lui Litovoi, voievodul din 1247; alți cercetători, mai noi, contestă însă această concluzie. Nu se poate dealtfel ca acest voievod, care stăpînea în valea Jiului, și peste munți, în Hațeg, să nu fi avut pe lîngă el un episcop; la fel Seneslau, din stînga Oltului. După toate probabilitățile, la Curtea de Argeș și la Cîmpulung au fost mănăstiri în secolul al XIII-lea. Sub Biserica domnească de la Argeș s-au descoperit, dealtfel, temeliile unui alt lăcaș mai vechi, de zid, de tipul „în cruce greacă" cu absidă (primul de acest fel descoperit pe teritoriul românesc), cu interiorul probabil pictat (dimensiuni 14×8 m). Fundațiile unei alte ctitorii au fost descoperite și sub biserica mănăstirii Negru Vodă din Cîmpulung. De la finele secolului al XIII-lea sau începutul celui de al XIV-lea datează ruinele celor două biserici descoperite la Drobeta-Turnu Severin, în grădina publică și lîngă liceul din localitate, ambele de plan dreptunghiular. După părerea noastră, și la Snagov a fost o mănăstire mult mai veche decît aceea care se constată pe vremea lui Mircea cel Bătrîn și pe care *nu* acesta a zidit-o. La Nucetul din Vîlcea — care și-a schimbat apoi numele în Cozia — ca și la Nucetul din Dîmbovița — mai vechi decît primul — au fost lăcașuri anterioare, probabil din secolul al XIII-lea. În ce privește Moldova, este exclus ca în partea ei de miazănoapte, în Bucovina, cu o așa de bogată tradiție monastică, unde erau tîrguri vechi, din secolul al XIII-lea, ca Baia și Siretul, și unde se afla și „republica" Cîmpulungului moldovenesc, să nu fi existat și mănăstiri și schituri datînd dinaintea lui Dragoș și Bogdan. Să nu uităm că secolul al XIII-lea reprezintă o epocă de înflorire a monahismului în întreaga Europă, atît în vest, cît și în est, și că ar fi de mirare ca numai ținutul carpato-danubian să fi făcut excepție. Sîntem convinși că viitoarele cercetări ca și viitoarele săpături arheologice vor da la iveală urme ale lăcașurilor monastice pe vechiul teritoriu moldovean.

În Dobrogea a fost cu siguranță o mănăstire la Niculițel, pe locul unde erau îngropate rămășițele a patru martiri creștini. Dealtfel, așezarea se mai numea și Mănăstirea; într-un izvor istoric din 1599 — o descriere de călătorie — i se spune „Monaster"; tot așa îi spun și hărți din secolul al XVIII-lea, în timp ce harta statistică din 1835 dă ambele nume: „Niculițel" și „Mănăstirișteˮ. Amintim apoi de complexul monastic de la Basarabi (județul Constanța), cu o bisericuță, paraclise și cavouri, toate săpate în cretă (secolul al X-lea), decorate cu simboluri creștine, dar și cu elemente profane. Pentru arhitectura de zid, primele jaloane importante ne sînt date de ruinele

bisericii de la Dinogeția-Garvăn (secolul al XI-lea sau începutul celui următor), de plan pătrat, cu absidă circulară la răsărit, și de acelea de la Niculițel (contemporană cu precedenta), de tip „treflat", ambele prezentînd evidente analogii cu monumentele sud-dunărene, de tradiție bizantină.

Existînd lăcașuri bisericești — biserici și mănăstiri — a trebuit evident să existe și texte liturgice, după care să se facă slujbe. Am avut deci, în secolul al XIII-lea, manuscrise religioase în limba slavă — limba oficială a bisericii — și anume Evanghelii, Psaltiri, Octoihuri etc. Am amintit mai înainte (p. 189) de textul, de la începutul secolului al XI-lea, păstrat în așazisul manuscris din Reims; el a fost scris, așa cum arată analiza internă, pe teritoriu românesc. Tot pe teritoriu românesc s-a scris și octoihul de la Caransebeș, datînd din secolele XIII—XIV. E probabil ca și alte texte slave bisericești, aflătoare în țară sau în străinătate, să fie scrise în această vreme.

Scrierea acestor texte implică *școli* unde tinerii — clerici și laici — învățau scrisul, cititul și socotitul. Ele au existat pe lîngă biserici sau mănăstiri, la reședințele voievozilor; vor fi fost, desigur, și în unele porturi unde negoțul de import și export, ca și negoțul intern dealtfel, cerea cunoscători de carte. Erau meșteri care se pricepeau să sape în piatră inscripții cum e aceea a comitelui Laurențiu din Cîmpulung, din 1300. Încă mult mai înainte, în 943, un asemenea meșter a săpat inscripția în limba slavă de la Mircea Vodă (județul Constanța) privind pe jupanul Dimitrie, după cum călugării de la Basarabi (același județ) însemnaseră în secolul al X-lea, pe pereții complexului monastic de acolo textele în limba slavă și greacă, după cum olarul Petre de la Capidava își scrisese, cu litere grecești, numele pe un vas făcut de el, în același secol.

BIBLIOGRAFIE

BANATUL DE SEVERIN: Pesty Frigyes, *A Szörenyi Bánság és Szöreny vármegye története*, vol. I, Budapest, 1877, VI + 483 p. in 8°; P. Drăgălina, *Din istoria Banatului Severin*, I, Caransebeș, 1899; D. Onciul, *Originile Principatelor Române*, București 1899, VI + 253 p. in 8°; I. Minea, *Românii înainte de 1222. Noi contribuțiuni*, în *Rev. Ist. Arh. Fil.*, XIII (1912), p. 226—233.

LOVIȘTEA: Ion Conea, *Țara Loviștei. Studiu de geografie istorică*, în *Bul. Soc. Geogr.*, LIII (1934), p. 1—224; Ion Moga, *Problema Țării Loviștei și Ducatul Amlașului*, Cluj, 1936, 11 p. in 8° .

POSESIUNILE CAVALERILOR TEUTONI: Ecaterina Zaharescu, *Vechiul județ al Saacului în lumina istorică și antropogeografică*, în *Bul. Soc. Geogr.*, t. XLI (1922), p. 147—173; G.E. Müller, *Die Ursachen der Vertreibung des deutschen Ordens aus dem Burzenlande und Kumanien im Jahre 1225*, în *Korrespondenzblatt*, XLVIII (1925), p. 41—68; Iosif Schiopul, *Contribuțiuni la Istoria Transilvaniei în secolele XII și XIII*, Cluj, 1932,164 p. in8°; Const. C. Giurescu, *Vechimea satelor Star Chiojd și Chiojdul Mic din fostul județ al Săcuienilor*, în *Rev. Ist. Rom.*, IV (1934), p. 283—285; Emil C. Lăză-

rescu, *Notă despre documentele Ţării Bîrsei şi Cavalerii Teutoni*, 1934, 23 p. in 8° (Extras din *Ţara Bîrsei*, VI); Emil C. Lăzărescu, *Cavalerii Teutoni în Ţara Bîrsei*, Braşov, (1934), 15 p. in 8°.

EPISCOPATUL CUMANILOR: R. Rosetti, *Despre unguri şi episcopiile catolice din Moldova*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXVI (1904—1905), p. 247—322; Dr. Ioan Ferenţ, *Cumanii şi episcopia lor*, Blaj, (1931), 152 p. in 8°; Preot Dr. Iosif Petru M. Pal, *Originea catolicilor din Moldova şi Franciscanii, păstorii lor de veacuri*, Săbăoani, 1941, 112 p. in 8°.

ROMÂNII ÎN OLTENIA ŞI MUNTENIA LA 1247: Const. C. Giurescu, *Contribuţiuni la studiul marilor dregătorii în secolele XIV şi XV*, Vălenii de Munte, 1926, 176 p. in 8°; Ion Conea, *Corectări geografice în Istoria Românilor I. Pe Olt, în Oltenia*, Bucureşti, 1938, 97 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Istoricul oraşului Brăila*, Bucureşti, 1968, 373 p. in 8°; Panait I. Panait, *Vechimea aşezărilor săteşti de pe braţul Borcea*, în *Pontica*, IV (1971), p. 379—384.

ROMÂNII DIN MOLDOVA: N. Iorga, *Vrancea şi Vrîncenii*, Bucureşti, 1921, 48 p. in 8°; I. Diaconu, *Ţinutul Vrancei. Etnografie — Folclor — Dialectologie*, Bucureşti, 1930, CXI + 288 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Despre Vrancea*, în *Rev. Ist. Rom.*, IV (1934), p. 280—283; N. Al. Rădulescu, *Vrancea. Geografie fizică şi umană*, Bucureşti, 1937, 173 p. in 8°. N.Al. Rădulescu, *Vrancea, formaţie politică, consideraţiuni geopolitice*, în *Cercetări geografice în Milcovia*, Focşani, 1938, p. 24—38.

I. Bogdan, *Diploma bîrlădeană din 1134 şi principatul Bîrladului*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ., Ist.*, s. 2, t. XI (1888—1889), p. 65—112; Teodor Bălan, *Berladnicii*, Cernăuţi, 1928, 24 p. in 8°; P.P. Panaitescu, *Diploma bîrlădeană din 1134 şi hrisovul lui Jurg Koriatovici din 1374*, în *Rev. Ist. Rom.*, II (1932), p. 46—54; Al. Boldur, *Die Herrschaft des litauischen Fürsten Jurig Korjat in der Moldau (1374—1379)*, în *Süd Ost Forschungen*, XXXII (1973), p. 9—32.

N. Iorga, *Brodnicii şi românii*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. VIII (1927—1928), p. 147—174; G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei Românilor, vol. XII. Brodnicii*, Bucureşti, 1938, 88 p. in 8°.

Const. C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, Bucureşti, 1967, 379 p. in 8°.

Th. Holban, *Românii pe teritoriul polonez pînă în sec. XVI*, în *Arhiva*, XXXVII (1930), p. 238—243; A.V. Boldur, *Istoria Basarabiei. Contribuţii la studiul Istoriei Românilor*, I, Chişinău, 1937, 328 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Le commerce sur le territoire de la Moldavie sous la domination tatare (1241—1352)*, Bucureşti, 1965, 16 p. in 8°.

ROMÂNII DIN DOBROGEA: G. Popa-Lisseanu, *Încercare de monografie asupra cetăţii Dîrstorul-Silistra*, Bucureşti, 1913, IV + 244 p. in 8°; Gh. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă. Contributions à l'histoire de la domination byzantine et tatare et du commerce génois sur le littoral roumain de la Mer Noire*, Bucureşti, 1935, 178 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Întemeierea mitropoliei Ungrovlahiei*, în *Bis. Ort. Rom.*, LXXVII (1959), 7—10 p. 673—697; Const. C. Giurescu, *Ştiri despre populaţia romă-*

nească a Dobrogei în hărți medievale și moderne, București, 1966, 64 p. in 8°; Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa, E. Comșa, *Dinogetia, I. Așezarea feudală timpurie de la Bisericuța-Garvăn*, București, 1967, 409 p. in 4°; Const. C. Giurescu, *Știri noi despre străromânii din Dobrogea*, în *Tomis*, decembrie 1967, p. 4; Radu Vulpe, Ion Barnea, *Din istoria Dobrogei*, vol. II, București 1968, 591 p. in 8°; P. Diaconu și N. Petre, *Quelques observations sur le complexe archéologiques de Murfatlar (Basarabi)*, în *Dacia*, XIII (1969), p. 443—456; Adrian Rădulescu, *Un document protoroumain à Capidava*, în *Dacia*, XIV (1970), p. 311—323; Ion Barnea, Ștefan Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei vol. III. Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1971, 440 p. in 8°; Petre Diaconu, Dumitru Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină*, I, București, 1972, 272 p. in 4°; Tudor Mateescu, *Pe urmele unui oraș dispărut: Ester*, în *Magazin Istoric*, VI (1972), 10, p. 10—14.

ROMÂNII DIN TRANSILVANIA: Z. Pîclișanu, *Vechile districte românești de peste munți*, în *Rev. Ist. Rom.*, XIII (1943), 3, p. 19—29; *Brève histoire de la Transylvanie, sous la rédaction de C. Daicoviciu et Miron Constantinescu*, București, 1965, 467 p. in 8°; Radu Popa, *Cnezatul Marei*, Baia Mare, 1969, 47 p. in 8° + 27 pl.; Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, 304 p. in 8°; Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, ediția a doua, Cluj, 1972, 595 p. in 8°; Sergiu Columbeanu, *Cnezate și voievodate românești*, București, 1973, 144 p. in 8°.

VIAȚA ECONOMICĂ: Béla Bosiczky, *Magyarország legnevezetesebb kereskedelmi útvonalai a XIV es XV században*, Budapest, 1914, 301 p.; Cholnoky Jenö, *Budapest földrajzi helyzete*, Budapest 1915, p. 195; Const. C. Giurescu, *Organizarea financiară a Țării Românești în epoca lui Mircea cel Bătrîn*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. VII (1926—1927), p. 1—58; Lajós Glaser, *Dunántúl közepkori úthalozata*, în *Századok*, 1929, p. 139. S.q.; Gh. Zane, *Economia de schimb în Principatele Române*, București, 1930, 461 p. in 8°; Gh. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă...*, București, 1935, 178 p. in 8°; I. Moga, *Die Wirtschaftliche Entwicklung Siebenbürgens, in Siebenbürgen*, I București, 1943, p. 155—174; Șt. Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, București, 1954, 379 p. in 8°; Aurora Ilieș, *Știri în legătură cu exploatarea sării în Țara Românească pînă în veacul al XVIII-lea* în *S.M.I.M.*, I (1956), p. 155—197; *G. Giuglea*, M. Homorodan și I. Stan, *Toponimia comunei Rîu de Mori (Țara Hațegului)*, în *Fonetică și dialectologie*, V (1963), p. 41—42; Daniel Popescu, *De la „De arhitectura" lui Vitruviu la toponimia românească*, în *Tribuna* din 9 iulie 1964, p. 10; Const. C. Giurescu, *Istoria pescuitului și a pisciculturii în România*, București, 1964, 389 p. in 8°; Dinu C. Giurescu, *Об экспорте соли на Румынских Государстве Балканский Полуостров При Феодализме* (Despre exportul sării din Țările Române în Peninsula Balcanică, în feudalism), în *Rev. S.E. Eur.*, I (1964), 3—4, p. 421—462; Costin C. Kiriței escu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, I, București 1964, 423 p. in 8° (capitolele privind perioada bizantină și evul mediu sînt redactate de C. Iacobescu și I. Iliescu); Const. C. Giurescu, *Le commerce sur le territoire de la Moldavie sous la domination tartare (1241—1352)*, București, 1956, 16 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, 379 p. in 8°; Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în Evul Mediu*, București, 1969, 460 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Transyl-*

vania in the history of Romania. An historical Outline, London, 1969, 139 p. in 8°; Oct. Iliescu, *L'Hyperpère byzantin au Bas Danube du XI-e siècle*, în *Rev. S.E. Eur.*, VII (1969), 1, p. 116—118; Nicolae Maghiar, Ştefan Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, Bucureşti, 1970, 332 p. in 8°; Oct. Iliescu, *Moneda în România 491—1864*, Bucureşti, 1970, 64 p. in 8° cu 45 pl.; Oct. Iliescu, *Emisiuni monetare ale oraşelor medievale de la Dunărea de Jos*, în *Peuce*, II (1971), p. 261—266; Const. C. Giurescu, *An Old Roumanian Tax with a Byzantine name: Pîrpărul*, în *The Journal of European Economic History*, I, (1972) 1, p. 121—127; Const C. Giurescu, *Contribuţiuni la studiul originilor şi dezvoltării burgheziei române pînă la 1848*, Bucureşti, 1972, 295 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Contribuţiuni la istoria ştiinţei şi tehnicii româneşti din secolul al XV-lea pînă în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Bucureşti, 1973, 266 p. in 8°; Oct. Iliescu, *Les pays sud-est européens*, în *A Survey of numismatic research* 1966—1971, II, New York, 1973, p. 277—303.

TÎRGURI SAU ORAŞE: G.D. Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk*, vol. I ed. a 4-a, Sibiu, 1925 XIX + 611 p. in 8°; Petre Dejeu, *Monografia municipiului Oradea şi judeţului Bihor*, I, Oradea, 1926, 335 p. in 8°; Oscar Kisch, *Die wichtigsten Ereignisse aus der Geschichte von Bistritz und des Nösnergaues von der Zeit der Kolonisten-Einwanderung bis zur Gegenwart*, vol. I (1141—1699), Bistriţa, 1926, 143 p. in 8°; O. Fr. Krasser, *Hermannstadt*, Braşov, 1927, 62 p. in 4°; Ioan Medrea, *Sighişoară*, 1928, 32 p. in 8°; Octav Şuluţiu, *Braşov*, Bucureşti , 1937, 228 p. in 8°; Coriolan Suciu, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania*, vol. I—II, Bucureşti, 1967—1968, 433 + 447 p. in 8°; Şt. Pascu, *Însemnătatea istorică a oraşului Satu Mare* (sub tipar).

Al. Ştefulescu, *Istoria Tîrgu-Jiului*, Tg. Jiu, 1906 IV + 487 p. in 8°; Dan Iliescu, *Un vechi oraş dispărut: Cetatea de Floci (încercare de monografie)*, Bucureşti, 1930, 43 p. in 8°; Gh. Petrescu-Sava, *Tîrguri şi oraşe între Buzău, Tîrgovişte şi Bucureşti...* ed. a treia, Bucureşti, (1937), 110 p. in 8°; Preot Răuţescu, *Cîmpulung-Muscel. Monografie istorică*, Cîmpulung-Muscel, 1943, X + 426 p. in 8°; Gh. Diaconu, *Tîrgşor. Necropola din secolele III—IV e.n.*, Bucureşti, 1965, 332 + 5 f. pl. in 4°; Const. C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre*, Bucureşti, 1967, 466 p. in 4°; Const. C. Giurescu, *Istoricul oraşului Brăila...*, 1968, 373 p. in 8°.

Şt. Pascu, *Contribuţiuni documentare la istoria românilor în sec. XIII—XIV*, Sibiu, 1945, 72 p. in 8°; N. Grigoraş, *Despre oraşul moldovenesc în epoca de formare a statului feudal* în *St. şi cerc. ştiinţ. Istorie*, Iaşi, 1960, fasc. 1, p. 83—96; C. Cihodaru, *Consideraţii în legătură cu populaţia Moldovei în perioada premergătoare invaziei tătarilor (1241)*, în *St. şi cerc. ştiinţ. Istorie*, Iaşi, (1963), fasc. 2, p. 215—248; Al. Andronic, *Oraşe moldoveneşti în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi izvoare ruseşti*, în *Romanoslavica*, 11 (1965), p. 203—218; Const. C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, Bucureşti, 1967, 380 p. in 8°.

Gh. Popa-Lisseanu, *Încercare de monografie asupra cetăţii Dîrstorul-Silistra*, Bucureşti, 1913, IV + 244 p. in 8°; Gh. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucureşti, 1935, 200 p. in 8°; J. Bromberg, *Toponymical and historical miscellanies on medieval Dobrudja, Bessarabia and Moldo-Wallachia*, în *Byzantion*, XII (1937), p. 151—180 şi 449—475 şi XIII (1938), p. 9—71; Const. C. Giurescu, *Ştiri despre populaţia*

românească a Dobrogei în hărți medievale și moderne, București, 1966, 64 p. in 8° și 2 hărți; Ion Barnea, Ștefan Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, vol III, București, 1971, 440 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Localizarea Vicinei și importanța acestui oraș pentru spațiul carpato-dunărean*, în *Peuce*, II (1971), p. 257—260; Petre Diaconu, Dumitru Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină*, vol. I, București, 1972, 272 p. in 4°+5 pl. Ștefan Pascu și Samuel Goldenberg, *Quelques problèmes concernant les villes médiévales de certains pays danubiens*, în *Actes du II-e Congrès international des études du sudest européen (Athènes, 7—13 mai 1970)*, t. II Histoire, Athènes, 1972, p. 460 — 478.

ALCĂTUIRILE SOCIALE: I.C. Filitti, *Proprietatea solului în Principatele Române pînă la 1864*, București, 1935, XV+304 p. in 8°; G. Potra, *Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România*, București, 1939, 376 p. in 8°; Const. Giurescu, *Studii de istorie socială*, București, 1943, 351 p. in 8°; Dan Gh. Teodor, *Obiectele de podoabă din tezaurul feudal timpuriu descoperit la Oțeleni (raionul Huși, reg. Iași)*, în *Arheologia Moldovei*, II—III, 1964, p. 343—361); Const. C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, 380 p. in 8°; Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, ed. a doua, Cluj, 1972, 595 p. in 8°.

VIAȚA RELIGIOASĂ ȘI CULTURALĂ. CTITORII: I.D. Ștefănescu, *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie, depuis les origines jusqu'au XIX-e siècle*. Paris, 1928, XII + 338 p. in f°.; I.D. Ștefănescu, *La Peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie depuis les origines et jusqu'au XIX-e siècle*, Paris, 1932, IX + 439 p. in f°; Const. C. Giurescu, *Întemeierea mitropoliei Ungrovlahiei*, în *Bis. Ort. Rom.*, LXXVII (1959), 7—10, p. 673—697; Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, vol. I, București, 1959, XI + 1 020 p. in 4°; Const. C. Giurescu, *Două monumente religioase din veacul al XIV-lea: Nucetul sau Cozia din Vîlcea și Nucetul din Dîmbovița*, în *Mitropolia Olteniei*, XIII (1961), 1—4, p. 38—49; Gr. Ionescu, *Istoria arhitecturii românești*, vol. I, București 1963, 530 p. + 8 pl.; Paul Henry Stahl, *Vieilles églises en bois de Roumanie*, în *Rev. Et. S.-E. Eur.*, III (1965), 3—4, p. 611—637; V. Vătășianu, Fl. Dumitrescu, Radu Florescu, Emil Lăzărescu, M.A. Muzicescu, D. Năstase, Paul Petrescu, Răzvan Theodorescu, Sorin Ulea, Theodora Voinescu, *Istoria artelor plastice în România*, I, București, 1968, 459 p. in 8°; N. Constantinescu, *La résidence d'Argeș des voïvodes roumains des XIIIe et XIVe siècles. Problèmes de chronologie à la lumière des récentes recherches archéologiques*, în *Rev. S.-E. Eur.*, VII, 1970, Nr. 1, p. 5—31; *Istoria învățămîntului din România*, București, 1971, 479 p. in 8°; Victor Baumann, *Bazilica cu „Martyricon" din epoca romanității tîrzii descoperită la Niculițel (jud. Tulcea)*, în *Bul. Mon. Ist.*, 4 (1972), 2, p. 17—26.

ÎNTEMEIEREA ȚĂRII ROMÂNEȘTI ȘI A MOLDOVEI

Întemeierea celor două state,
Țara Românească și Moldova,
are o însemnătate epocală în istoria poporului nostru

Cu întemeierea celor două state, Țara Românească și Moldova, la începutul și la mijlocul secolului al XIV-lea, începe o nouă epocă în istoria poporului român. În locul cnezatelor și voievodatelor de mai înainte, cu suprafață redusă, cu mijloace financiare și putere militară în consecință, apar formațiuni teritoriale însemnate, care ating, în foarte scurtă vreme hotare naturale: Carpații Meridionali și Dunărea pentru Țara Românească sau Muntenia, Carpații Orientali, Dunărea, Marea Neagră și Nistrul pentru Moldova. Granița între cele două state românești se stabilește exact în locul unde munții își schimbă direcția, dinspre est spre nord—nord-vest și unde se află linia de ruptură sau falia către care converg rîurile din răsăritul Munteniei și sudul Moldovei: am numit linia Milcovului, a Putnei inferioare și a Siretului inferior, care este totdeodată și linia seismică principală a țării. Iau naștere acum două formațiuni puternice, capabile să asigure dezvoltarea poporului român sub toate raporturile: politic-diplomatic, economic și cultural, formațiuni care vor dovedi o vitalitate remarcabilă, fiind în stare să reziste forței otomane — ce va desființa toate statele de la sudul Dunării, din Peninsula Balcanică — și care, prin unirea lor din 1859, vor da posibilitatea desăvîrșirii statului național unitar în 1918.

ELEMENTE COMUNE ȘI DE DIFERENȚIERE. Cum se explică formarea celor două state românești? Ce elemente au asigurat, prin îmbinarea lor, această realizare? Căci e vorba de mai multe elemente *comune* sau foarte asemănătoare în ambele state, după cum sînt și unele elemente de *diferențiere*.

În primul rînd trebuie să avem în vedere mulțimea locuitorilor, *desimea de populație*. Fertilitatea pămîntului, excelent pentru agricultură și creșterea vitelor, faptul că se găsesc întrunite laolaltă, de o parte și de alta a Milcovului, bogății vegetale, animale, și minerale, că sînt grîne, vite mari și mici, lapte și brînză, pește, miere și ceară, sare, fructe de tot felul, de grădină și de pădure, lemn de construcție și de ars, fără să mai amintim de „păcură", piatră de var și de moară și de aur, toate acestea fac ca traiul omenesc, la adăpostul pădurii, să fie mai ușor ca în alte părți, să îngăduie o înmulțire

a populației. Satele se țin lanț de-a lungul cursurilor de apă, mari și mici, la marginea și în poienile pădurilor, în podgorie și la poalele munților. În momentul cînd se întemeiază Țara Românească erau, între Carpații Meridionali și Dunăre, cel puțin două mii de sate, poate chiar între două și trei mii. Sate mici, e adevărat, cu cîteva zeci de case, — satele mari, cu sute de case, au fost o excepție — dar numeroase. La fel în Moldova, în prima jumătate a secolului al XIV-lea. De-a lungul multelor ape care străbat de la miază-noapte spre miazăzi pămîntul țării, așezările omenești urmează una după alta. Documente de la finele secolului întemeierii și de la începutul celui următor amintesc de sate cu hotare „din veac" așadar anterioare lui Dragoș și Bogdan. Tîrgurile sînt numeroase și aci, ca și în Țara Românească, iar negoțul activ. Așadar primul element, comun ambelor țări, a fost desimea populației, numărul ei, deci posibilitatea *de a ridica o oaste însemnată.*

Al doilea element a fost *starea economică satisfăcătoare*, nivelul ei crescut față de epoca anterioară. Indicații în sensul acesta avem din izvoarele contemporane. Diploma Ioaniților ne vorbește de „veniturile" și „foloasele" pe care le avea coroana ungară, respectiv cavalerii Ioaniți, de la locuitorii Olteniei și Munteniei. Că acești locuitori aveau mijloace, că voievozii și cnezii lor dispuneau de sume de bani importante o dovedește în primul rînd răscumpărarea lui Bărbat, fratele voievodului Litovoi, care s-a făcut cu o sumă „nu mică de bani" („non modicam quantitatem pecuniae"), apoi despăgubirea de război pe care Basarab I o oferă în 1330 regelui Carol Robert, despăgubire în valoare de 7 000 de mărci de argint, echivalentul a 1 680 000 de dinari sau a 1447 kilograme de argint. O dovedesc apoi mărfurile care se aduc la Vicina în 1281, mărfuri valoroase, în primul rînd postavuri lombarde, în mari cantități, ceea ce implică putința de desfacere, deci o pătură de feudali cu mijloace financiare corespunzătoare. Această pătură se găsește atît pe teritoriul viitoarei Țări Românești — sînt acei „majores terrae" amintiți în diploma Ioaniților — cît și pe teritoriul viitoarei Moldove — acei „potentes illarum partium" pomeniți în actul papal din 1332. O dovedesc în sfîrșit descoperirile numismatice și arheologice de la sud și est de Carpați și anume perperii bizantini, de aur, din cîmpia munteană în special, marea cantitate de monedă tătărească de argint din tezaurele de la Mihail Kogălniceanu, în nordul Dobrogei, podoabele de argint și smalț, de la Voitești și Oțeleni, precum și crucile engolpion de la Trifești și Ibănești, toate acestea în Moldova.

Al treilea element comun ambelor țări a fost o conjunctură internațională favorabilă. Întemeietorului Țării Românești i-a venit în ajutor faptul că în statul vecin, Ungaria, după moartea ultimului rege din dinastia arpadiană, Andrei al III-lea, la 14 ianuarie 1301, a început o luptă de ani de zile pentru tron, pînă în 1307, octombrie 10, interval în care Basarab I și-a putut întinde stăpînirea fără să se teamă de reacțiunea statului ungar. Iar întemeierea Moldovei a avut loc în împrejurările luptelor dintre armata ungară și a tătarilor, cînd puterea acestora din urmă era în scădere, deci nu mai putea constitui o primejdie pentru noul stat.

În sfîrșit, un ultim element comun a fost ivirea unei *personalități* pregnante, înzestrate cu simț politic, talent de organizare și capacitate militară,

și anume a lui Basarab I, cel mare, întemeietorul de țară și de dinastie, biruitorul de la Posada, asupra lui Carol Robert, iar în Moldova a lui Bogdan I, iarăși întemeietor de țară și dinastie și biruitor în lupte împotriva armatei regelui Ludovic cel Mare. Incontestabil, prezența acestor personalități a contribuit și ea la întemeierea celor două state românești ca organisme politice de sine stătătoare.

Dar alături de elementele comune, hotărîtoare, au existat și elemente de diferențiere, specifice. Primul este *data diferită* a întemeierii. Dacă procesul întemeierii Țării Românești, proces care se întinde pe o perioadă de peste cinci decenii are ca răstimp hotărîtor anii de după 1301, acela al întemeierii Moldovei, cuprinzînd și el, în sens larg, o perioadă de peste două decenii, are ca răstimp hotărîtor, anii de după 1359, așadar e posterior celui dintîi cu circa șase decenii.

Al doilea element de diferențiere este *locul de unde pornește întemeietorul.* Basarab pleacă din cuprinsul voievodatului din stînga Oltului, stăpînit în 1247 de Seneslau, apoi, după toate probabilitățile, de Tochomer (Tihomir), tatăl lui Basarab, și, la urmă, de Basarab însuși, pleacă așadar, *din însuși cuprinsul viitorului stat.* Nu e vorba prin urmare, de un descălecat din Transilvania, din Țara Făgărașului. În Moldova, dimpotrivă, atît Dragoș, cît și Bogdan vin din afară, din Maramureș, așadar aici are loc într-adevăr *un descălecat* și anume într-o primă formă, cu Dragoș, și apoi într-a doua, decisivă, cu Bogdan.

Al treilea element de diferențiere stă în situația întemeietorului față de puterea vecină tătărească. Basarab e în relații bune cu hanul tătar, primind chiar ajutor armat de la el, în conflictul din 1330, cu regele Carol Robert. Dragoș, dimpotrivă, este adversar al tătarilor, luptînd împreună cu armata ungară împotriva lor. Nu știm care a fost atitudinea lui Bogdan I față de ei; probabil că a păstrat o atitudine de neutralitate, dat fiind că avea de luptat pe frontul de vest, contra ungurilor; în orice caz, izvoarele nu pomenesc de vreun ajutor armat dat de tătari lui Bogdan, așa cum a fost cazul cu Basarab. Acesta fiind cadrul general al întemeierii celor două state românești, să urmărim acum, în detalii, felul cum s-au constituit aceste două state.

ÎNTEMEIEREA ȚĂRII ROMÂNEȘTI. PRIMA ÎNCERCARE, SUB LITOVOI. TIHOMIR. Multă vreme s-a crezut că Țara Românească s-a întemeiat printr-o descălecare din Făgăraș. De acolo ar fi venit „Negru Vodă", pe la sfîrșitul secolului al XIII-lea, și ar fi ocupat ținutul dintre Carpați și Dunăre, întemeind orașe, făcînd curți domnești și ridicînd biserici. Așa povestește *tradiția literară* păstrată în cronica cea mai veche a Țării Românești, așa au prezentat lucrurile mulți istorici, influențați, cu siguranță, și de întemeierea statului moldovean unde a avut loc într-adevăr o descălecare. Astăzi știm însă că faptele s-au petrecut altfel. Întemeierea Munteniei nu se datorește unor descălecători veniți din Făgăraș, *ci reunirii sub o singură stăpînire, românească, a diferitelor formațiuni politice, cnezate și voievodate, din dreapta și din stînga Oltului.* Ea nu s-a făcut dintr-o dată, într-un singur an, ci a cerut mai multe decenii. A fost precedată de încercarea neizbutită, a lui Litovoi și

Bărbat și a fost încoronată de strălucita biruință de la Posada, a lui Basarab cel Mare, întemeietorul.

După moartea regelui Ștefan al V-lea al Ungariei (1272), și pe timpul cînd urmașul său Ladislau al IV-lea era încă minor, voievodul Litovoi — foarte probabil una și aceeași persoană cu Litovoi din 1247 — ocupă, împreună cu frații săi, o parte din posesiunile pe care le avea coroana ungară dincoace de munți și refuză să mai plătească tribut. Nu știm exact unde erau ținuturile ocupate de Litovoi, pare-se spre Olt sau chiar la răsărit de acest rîu; faptul că documentele amintesc mereu în vremea aceasta bani ungurești de Severin, este un indiciu că Litovoi nu și-a îndreptat privirile înspre apus sau că, cel puțin, n-a cucerit *cetatea* Severinului. Văzînd că somațiunile lor de a restitui teritoriile ocupate nu au nici un rezultat, ungurii întreprind o expediție împotriva voievodului rebel. Ea a avut loc între 1272 și 1277, poate în 1273, poate în vara sau toamna anului 1277. Soarta armelor n-a favorizat pe Litovoi; el își pierde viața pe cîmpul de luptă, iar fratele său, Bărbat este prins, adus la curtea regelui ungar și silit să se răscumpere cu o sumă însemnată de bani. Prima încercare de dobîndire a independenței eșuase. Războiul cu ungurii ne arată totuși că voievodatul lui Litovoi ajunsese la o dezvoltare însemnată, de vreme de dispunea de forța militară necesară unei lupte ca aceea care avusese loc și de suma importantă de bani reclamată de eliberarea lui Bărbat. În 1276, țara Hațegului care în diploma Ioaniților era arătată ca făcînd parte din cnezatul voievodului Litovoi, nu mai depinde de acesta: un document menționează alături de „Micud, banul de Severin" și pe „Petru, comitele de Hațeg". Ocuparea Hațegului de către unguri se poate să fi avut loc sau în urma mișcării lui Litovoi sau să fi determinat însăși această mișcare, lucrurile nu sînt încă bine lămurite.

După mișcarea lui Litovoi urmează un răstimp de circa o jumătate de secol, cu privire la care nu sîntem bine informați. Constatăm numai că la sfîrșitul acestui răstimp, în 1324, Țara Românească este întemeiată. În locul micilor formațiuni politice anterioare apare un singur stat, în locul cnezilor și voievozilor de odinioară un singur stăpînitor. Cum a avut loc acest proces de unificare, pe cale pașnică sau prin forță, și care au fost etapele lui, documentele nu ne-o spun; trebuie să ne mulțumim deci numai cu unele presupuneri, pornind de la anumite fapte anterioare, contemporane și mai ales posterioare întemeierii însăși.

Un lucru însă e sigur: întemeierea se datorește voievozilor din stînga Oltului, și nu celor din dreapta lui, cum s-a crezut mai înainte. *De la Cîmpulung și de la Argeș a pornit acțiunea care avea să ducă la formarea statului muntean.*

În 1324, un document ungar amintește pe Basarab „voievodul nostru transalpin"; un alt document ni-l arată ca „fiu al lui Tihomir" („filium Thocomery"). Din felul cum e pomenit acesta din urmă, se vede că el fusese un personaj cunoscut; credem că nu greșim socotindu-l ca predecesor în domnie al lui Basarab, așadar ca voievod în stînga Oltului, acolo unde, în 1247, întîlnisem pe Seneslau. Am avea deci următoarea succesiune: Seneslau, Tihomir, Basarab. Cît a domnit fiecare din ei, nu se poate stabili sigur pe temeiul materialului documentar de care dispunem astăzi. Cunoaștem dintr-un grafit

descoperit la Biserica Domnească din Curtea de Argeș, anul morții lui Basarab: 1352, nu știm însă anul suirii lui pe tron. Un izvor străin dă ca început al domniei lui „Negru Vodă" — noi zicem Basarab Întemeietorul — anul 1310. Pe de altă parte, cronica cea mai veche a Țării Românești fixează ca dată a întemeierii statului, anul 1290. Am putea împăca această nepotrivire admițînd că domnia lui Tihomir a început în 1290 și a durat pînă în 1310 cînd i-a urmat pe tron fiul său Basarab. Evident, e o simplă ipoteză: rămîne ca materialul nou, documentar, să ne arate întrucît este justificată.

BASARAB ÎNTEMEIETORUL. Cum au izbutit voievozii de la Cîmpulung și Argeș să reunească sub conducerea lor diferitele cnezate și voievodate dintre Carpați și Dunăre? A fost oare un proces violent de cucerire, sau unul pacific de confederare, de recunoaștere a unui „mare voievod" de către ceilalți voievozi și cnezi? Un răspuns sigur nu se poate da. Dacă tradiția care arată închinarea Basarabilor olteni către Negru Vodă ar fi într-adevăr, făcînd abstracție de nume, ecoul tîrziu al unui atare act, ceea ce însă nu-i deloc sigur, am avea atunci o indicație în sensul unei acțiuni pacifice, de recunoaștere prin bunăvoie a autorității voievodului de la Argeș de către urmașii lui Litovoi. În același sens, al unei înțelegeri, s-ar putea interpreta și titlul de „mare voievod" care i se dăduse lui Basarab și pe care îl vor purta, împreună cu acela de „domn", cîrmuitorii noului stat. Ar fi voievodul pe care ceilalți l-au recunoscut drept superior. Să fie oare ulterioara împărțire a țării în județe corespunzînd în genere cu văile rîurilor principale, o amintire și un semn al acestui pașnic proces de confederare? Și teza cealaltă, a unei cuceriri, a unei ocupări prin forța armelor se poate perfect susține. Ea este chiar mai conformă cu spiritul timpului. Este semnificativ că nu întîlnim în vechea alcătuire a statului muntean, printre dregătorii lui, pe nici unul care ar putea aminti pe un fost voievod sau cneaz supus de bunăvoie stăpînitorului de la Argeș. Banul, care are o situație specială, privilegiată, la curtea domnilor munteni, nu poate fi pus în legătură cu un asemenea proces; el înlocuiește pe vechiul dregător ungar, pe fostul comandant al Banatului de Severin, are deci o altă explicație.

În orice caz, posesiunile pe care ungurii le aveau pe versantul sudic al Carpaților au fost luate de voievozii munteni cu sabia. Dacă admitem că la Cîmpulung au stăpînit la început ungurii — așa cum se interpretează de unii istorici prezența aci a comitelui Laurențiu — atunci e foarte probabil ca orașul să fi fost ocupat după moartea acestui demnitar, prin urmare după 1300.

Banatul Severinului a fost și el cucerit și anume în 1291. Începînd cu acest an și pînă în 1324, nu se mai găsesc în documentele ungare menționați „banii de Severin", ceea ce înseamnă că această posesiune nu se mai afla în stăpînirea coroanei ungare. Așadar, pentru aceste teritorii — Banatul de Severin și, eventual, Cîmpulungul — trebuie să admitem un proces de cucerire. A avut oare voievodatul lui Litovoi, precum și cnezatele unde stăpîniseră în 1247 Ioan și Farcaș, aceeași soartă? Un răspuns afirmativ nu este exclus. Se poate, de asemenea, întîmpla ca relații de familie — o înrudire prin căsătorie de pildă — să fi permis reunirea unora dintre aceste formațiuni. După cum se vede,

ȚARA ROMÂNEASCĂ LA 1352

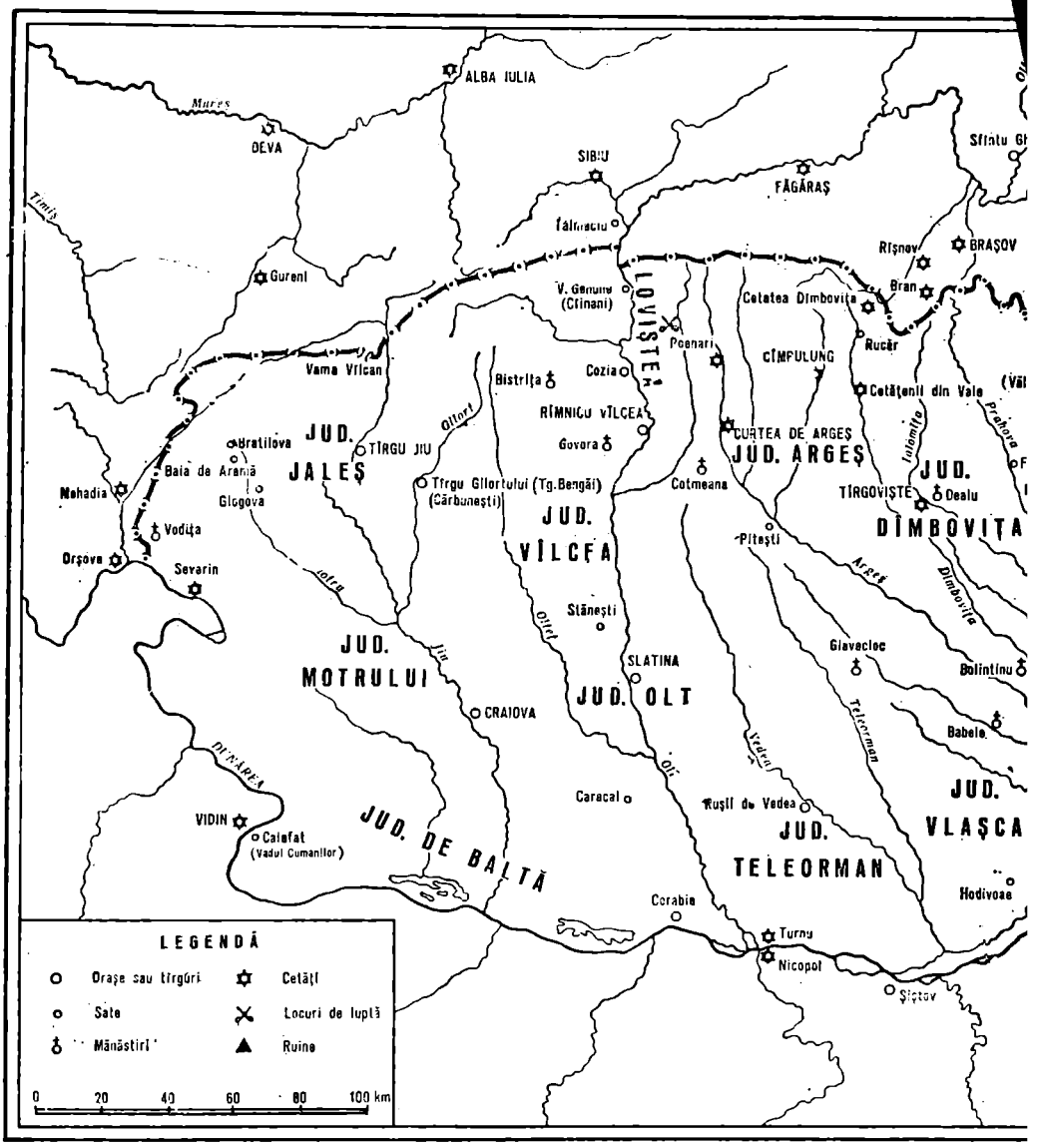

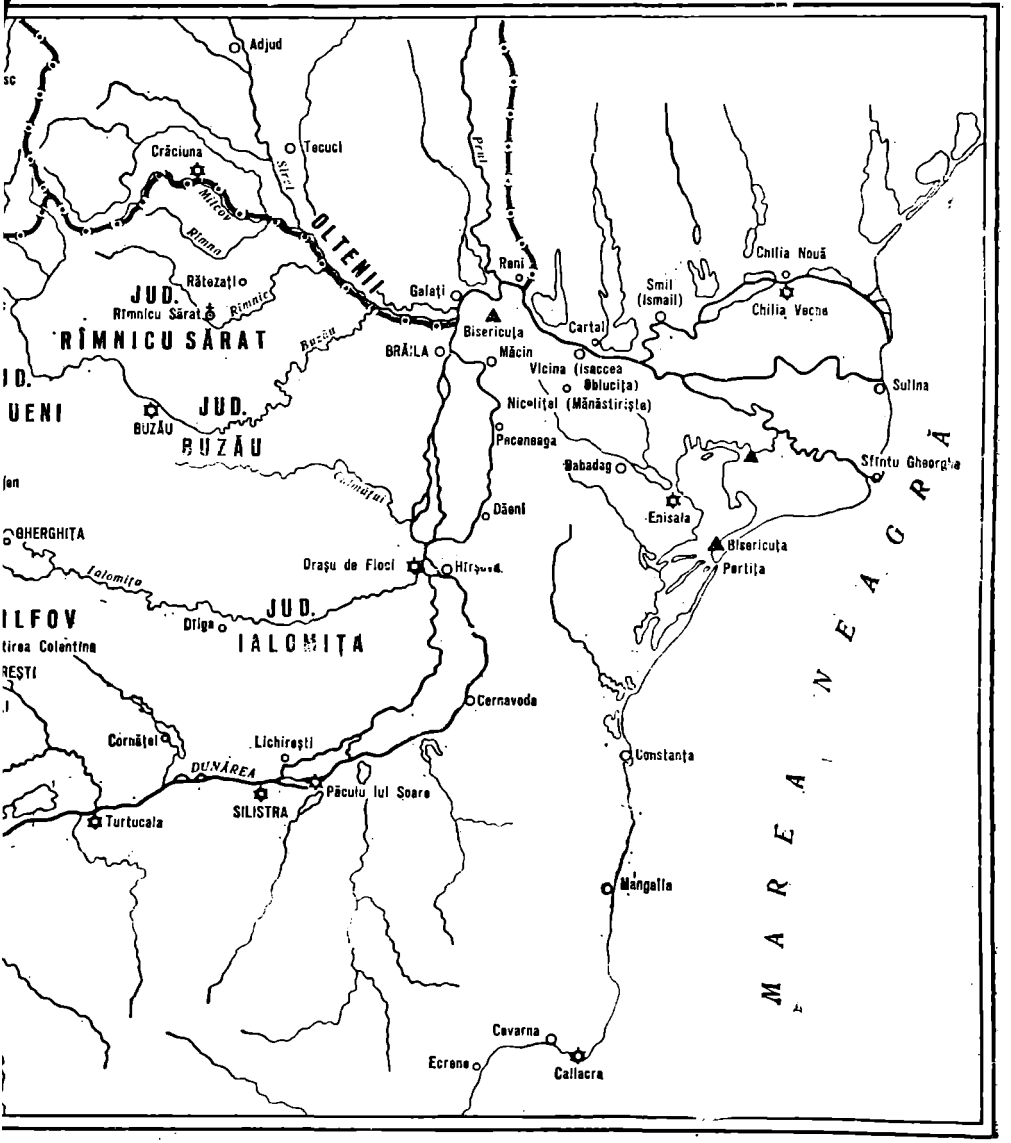
Adjud
Tecuci
Crăciuna
Milcov
Rîmna
OLTENII
Prut
Reni
Galați
Chilia Nouă
Chilia Veche
Smil (Ismail)
Cartal
Bisericuța
Rătezați
JUD. RÎMNICU SĂRAT
Rîmnicu Sărat
Rîmnic
Buzău
BRĂILA
Măcin
Vicina (Isaccea Oblucița)
Nicoliței (Mănăstiriște)
Sulina
JUD. BUZĂU
BUZĂU
Pecenaga
Babadag
Sfîntu Gheorghe
Dăeni
Enisala
Bisericuța
Pertița
GHERGHIȚA
Drașu de Floci
Ialomița
JUD. IALOMIȚA
Dîlga
Cernavoda
Cornățel
Lichirești
DUNĂREA
Păcuiu lui Soare
SILISTRA
Turtucaia
Constanța
Mangalia
Cevarna
Ecrene
Callacra
MAREA NEAGRĂ

sîntem iarăși în plin domeniu al ipotezelor. Rămîne ca viitorul, prin documentele noi ce se vor descoperi, să ne arate cum s-au petrecut în realitate lucrurile. În orice caz, două fapte sînt sigure: 1. Țara Românească s-a întemeiat prin reunirea de către voievozii de la Argeș a formațiilor politice dintre Dunăre și Carpați, iar nu printr-o descălecare din Făgăraș. 2. Desăvîrșirea acestei întemeieri are loc sub Basarab I, care cu mai mult succes decît predecesorul său Litovoi, izbutește în 1330 să înlăture suzeranitatea ungară.

În crearea statului muntean, puterea și priceperea voievozilor de la Argeș au avut, evident, importanță. I-au ajutat însă și împrejurările. La începutul secolului al XIV-lea se produce o conjunctură politică favorabilă nouă. Ungaria, vecinul cel mai puternic, trece printr-o lungă criză internă, printr-o perioadă de anarhie, provocată de lupta pentru tron. La 14 ianuarie 1301, murea regele Andrei al III-lea și cu el se stingea în linie bărbătească dinastia arpadiană. Din cele două căsătorii avusese numai o singură fată, care, nevîrstnică fiind, era totuși logodită cu Venceslav, fiul regelui Venceslav al Boemiei. Se punea deci problema succesiunii la tron. Îndreptățiți să-l ocupe, prin înrudirea lor cu vechea dinastie, erau doi: Carol Robert de Anjou din familia domnitoare în Neapol și Sicilia, pe atunci în vîrstă de 13 ani, și Venceslav, logodnicul Elisabetei, cam de aceeași vîrstă. Ambii găsesc susținători printre feudalii unguri, ambii sînt încoronați ca regi: primul la Zagreb, cel de al doilea la Buda. Ungaria se împarte în două tabere care se luptă cu îndîrjire între ele. În cele din urmă, Venceslav, care prin moartea tatălui său ajunsese și rege al Boemiei, renunță la coroana ungară în folosul lui Otto de Bavaria (1305). Acesta era un om slab; ce e drept, ajunge să fie încoronat, dar nu izbutește să-și impună voința marilor feudali, cum era, de pildă, Matei Csák sau puternicul Ladislau din neamul Borșa, voievod al Transilvaniei. Spre a atrage de partea lui pe acesta din urmă, Otto se gîndește să-i ia în căsătorie fiica. În acest scop, vine în Transilvania; aci însă este prins de către Ladislau și trimis în 1307, spre a fi închis, la „voievodul valahilor", adică peste munți, — fie în Țara Românească, fie în Moldova — de unde a scăpat în anul următor, mulțumită unei coincidențe. S-a întîmplat anume — povestește o cronică în versuri, contemporană — ca voievodul să se îmbolnăvească. Poporul a atribuit însă boala faptului că Otto era ținut pe nedrept în închisoare și a cerut eliberarea acestuia. Ceea ce s-a și făcut, iar Otto s-a grăbit să se întoarcă în patria sa. În cele din urmă, Carol Robert izbutește să fie recunoscut ca rege și de partida cealaltă (10 octombrie), punîndu-se capăt astfel luptelor interne care duraseră, șapte ani de zile. În acest răstimp, voievodul de la Argeș a putut foarte bine să-și rotunjească hotarele fără să se teamă de vreo intervenție din partea ungurilor care erau ocupați la ei acasă de lupta pentru tron. Slăbirea puterii ungurești, anarhia de acolo provocată de această luptă, a venit deci în folosul nostru.

Cealaltă putere, dinspre răsărit, anume imperiul tătăresc, era și ea în scădere. Dealtfel, centrul ei nu se afla în ținuturile noastre, ci mult mai departe, spre răsărit, în Rusia; noi constituiam periferia marelui imperiu întemeiat de Gengishan.

În sfîrșit, și bulgarii erau sfîșiați de luptele interne care duseseră pînă la dezmembrarea statului, unii guvernatori de provincii declarîndu-se neatîrnați de țar. Se adaugă pe deasupra istovirea produsă de necontenitele lupte cu tătarii. Așadar toți vecinii care ar fi putut să împiedice procesul de constituire al statului muntean se găseau în imposibilitate s-o facă. De această conjunctură favorabilă a știut să se folosească voievodul de la Argeș, spre a-și întinde stăpînirea sa și a întemeia astfel *prima formațiune politică românească importantă*. A fost acesta un moment hotărîtor în viața poporului nostru, așa cum se întîmplă la sute de ani odată.

RELAȚIILE CU UNGARIA. RĂZBOIUL DIN 1330. ȚARA ROMÂNEASCĂ INDEPENDENTĂ. Cîtă vreme a durat lupta dintre Carol Robert și ceilalți competitori ai tronului, evident, n-a mai putut fi vorba de o suzeranitate ungară asupra voievodatului de la Argeș sau asupra voievodatului „transalpin", cum îi spuneau documentele cancelariei regale. După ce însă Carol Robert a fost recunoscut de toți ca singur stăpînitor, s-a pus din nou problema raporturilor cu coroana ungară. Un document din 1324 ne arată că, la această dată, ele erau bune: Basarab este numit „voievodul nostru transalpin", ceea ce înseamnă că regele Ungariei trebuise să recunoască noua stare de lucruri de la miazăzi de Carpați, formarea statului muntean, și că, pe de altă parte, stăpînitorul acestui stat recunoscuse, la rîndul lui, suzeranitatea ungară: ea decurgea din teritoriile foste sub stăpînire ungurească și pe care Basarab sau predecesorul lui, Tihomir, le ocupaseră. Tot din acest document aflăm că regele Ungariei trimisese *în mai multe rînduri*, înainte de 1324, pe magistrul Martin în misiune la Basarab, ceea ce înseamnă că domnia acestuia dura de cîțiva ani. Se poate, după cum am spus și mai sus, ca ea să fi început în 1310. În cazul acesta, am avea o domnie de 42 de ani, deoarece se cunoaște astăzi data morții lui Basarab: e anul 1352.

Aceeași situație adică aceleași raporturi bune cu coroana ungară, pare să fi existat și în 1327. La această dată avem o scrisoare a papei Ioan al XXII-lea către „nobilul bărbat Basarab, voievodul transalpin" prin care-l laudă pentru zelul ce depune în „stîrpirea necredincioșilor" și-l roagă să primească cu cinste pe călugării care vin să facă cercetări în acele regiuni. O scrisoare similară trimite papa comitelui Solomon din Brașov și lui Toma, voievodul Transilvaniei. După 1327, relațiile cu ungurii se strică însă, și peste trei ani, în 1330, se ajunge la un conflict armat a cărui urmare va fi *independența* Țării Românești.

Asupra cauzelor conflictului nu sîntem tocmai bine lămuriți. „Cronicon pictum" izvorul ungar fundamental asupra acestor evenimente ne spune numai atît că regele Carol Robert „după sfatul voievodului ardelean Toma și al lui Dionisie, fiul lui Nicolae", s-a dus „în țara voevodului vlahilor Basarab... ca să alunge din țara aceasta pe Basarab sau... să o dea unuia din sfătuitorii săi". Ceea ce făcuse pe cei doi nobili să dea un asemenea sfat lui Carol Robert era dorința lor de a avea unele posesiuni ale lui Basarab. Dionisie, fost castelan de Mehadia, voia Banatul de Severin — și l-a căpătat la începutul expediției — iar Toma, voievodul Transilvaniei, dorea — sîntem în drept s-o bănuim —

chiar țara lui Basarab. Așa s-ar explica pasajul din cronica amintită în care se spune că regele Carol Robert voia să dea țara voievodului transalpin unuia din sfătuitorii săi.

Între 1291 și 1324 nu se mai constată în documentele ungare „bani de Severin", ceea ce înseamnă, după toate probabilitățile, că această posesiune fusese ocupată de voievodul din Țara Românească. În 1324, așadar chiar în anul în care constatăm legături bune între Basarab și Carol Robert, apare iar un demnitar ungar, Paulus, purtînd titlul de „ban de Severin". Se poate deci ca cetatea Severinului să fi fost înapoiată de Basarab, în urma reluării raporturilor, după cum se poate însă iarăși ca să fi rămas mai departe în stăpînirea noastră, titlul purtat de Paulus fiind, în cazul acesta, expresia unui drept teoretic, iar nu a unei stări de fapt. Acuma, fie că îl stăpînea incontinuu de mai înainte, fie că îl ocupase după 1324, un lucru e sigur: în 1330, atît ținutul cît și cetatea Severinului erau în mîinile lui Basarab. La acest ținut se pare că fac aluzie documentele din 1332 și 1351 care dau ca motiv al expediției dorința lui Carol Robert de a recupera „unele ținuturi de graniță ale regatului" pe care Basarab le ocupase „în țara transalpină", „spre marea pagubă a coroanei".

Expediția ungară a pornit în septembrie 1330. Momentul putea să pară nepotrivit — războaiele se începeau de obicei primăvara sau vara, nu în preajma iernii; în cazul acesta însă, el avea o explicație. Cu două luni mai înainte, Mihail, țarul bulgarilor, fusese înfrînt și ucis în lupta cu sîrbii, la Velbujd (28 iunie 1330). Basarab, înrudit cu Mihail, îi trimisese acestuia în ajutor un corp de oaste care n-a putut însă împiedica dezastrul. Așa încît regele Ungariei era îndreptățit să considere situația lui Basarab, atît sub raportul militar cît și sub acela al alianțelor, ca mult slăbită. De aceea pleacă toamna, în septembrie, împotriva lui. Cunoaștem drumul pe care l-a urmat oastea ungară. Ea intră în țară pe la Severin, cuprinde cetatea care este încredințată, împreună cu titlul de ban, lui Dionisie, cel care îndemnase pe Carol Robert să întreprindă expediția, și apoi străbate Oltenia, îndreptîndu-se spre Argeș. Basarab trimise soli „demni de toată cinstea" și oferi regelui ungar pacea în condiții foarte avantajoase. El renunța la Severin, se obliga să plătească tribut, să trimită pe unul din fiii săi la curtea regelui spre a servi acolo pe cheltuială proprie și, pe deasupra, oferea și o despăgubire de război în valoare de șapte mii de mărci de argint, ceea ce făcea 1 680 000 de dinari, o sumă considerabilă pentru vremea aceea și care arată bogăția și înflorirea economică a Țării Românești. În același timp, prevenea pe rege că dacă va mai înainta „înlăuntrul țării, *primejdia nicidecum nu o va putea înlătura*". Carol Robert însă, în loc să primească această pace, așa de avantajoasă, o respinse cu semeție, ba mai mult, insultă chiar în fața solilor pe Basarab, făcîndu-l „păstor al oilor sale" și spunînd „că-l va scoate de barbă din ascunzișurile sale". Armata ungară porni mai departe. Voievodul muntean făcuse însă, după obiceiul de totdeauna al ținuturilor noastre, pustiu în fața dușmanului. Armata ungară care ajunsese între timp în fața cetății Argeș, nu găsea nimic de-ale mîncării și în curînd începu a suferi de „foamea cea mare", după însăși expresia „Cronicii pictate". Văzînd că nu e chip a supune pe Basarab, Carol Robert dădu semnalul retragerii. Basarab care nu uitase insulta proferată de semețul

rege ungar în fața solilor, găsi acum prilejul nimerit să-i plătească pentru această necuviință și totodată și pentru pagubele pe care i le făcuseră năvălitorii. În drumul ei de întoarcere, armata ungară trebuia să treacă în munți printr-un defileu sau o vale strîmtă și lungă mărginită de rîpe înalte. Basarab puse să se ocupe înălțimile de o parte și de alta a defileului și întări cu șanțuri ieșirea precum și locurile unde valea era ceva mai largă. După ce armata ungară se angajă bine în această strîmtoare, trupele lui Basarab ocupară și intrarea, tăind astfel cu totul putința retragerii. Începu apoi atacul care a durat *patru zile* (9—12 noiembrie 1330) și a însemnat un cumplit dezastru pentru unguri, unul din cele mai mari pe care le-au suferit ei vreodată. Dar să ascultăm povestirea însăși a izvorului unguresc, a acelei „Cronici pictate" amintite mai sus: „Mulțimea nenumărată a românilor, sus pe rîpi, alergînd din toate părțile, arunca săgeți asupra oastei ungurești care era în fundul văii, pe un drum care însă nici nu ar fi trebuit numit drum, ci mai curînd un fel de corabie, strîmtă, unde, din pricina înghesuielii, cei mai sprinteni cai și ostași cădeau în luptă, pentru că din pricina urcușului prăpăstios... nu se puteau sui împotriva românilor pe nici una din rîpile de pe cele două laturi ale drumului, nici nu puteau merge înainte, nici nu aveau loc de fugă, fiind șanțurile săpate acolo, ci ostașii regelui erau cu totul prinși, ca niște pești în vîrșă sau în mreajă. *Au căzut tineri și bătrîni, principi și nobili, fără nici o deosebire.* Căci această tristă întîmplare a ținut mult, din ziua a șasea a săptămînii pînă în ziua a doua a săptămînii viitoare (adică de sîmbătă pînă marți!) în care zile ostașii aleși așa se izbeau unii de alții precum în leagăn se leagănă și se scutură pruncii sau ca niște trestii bătute de vînt. Uciderea cea mai cumplită — căci a căzut o mulțime de ostași, principi și nobili și numărul lor nu se poate socoti — a fost în ziua a șasea în preseara sfîntului Martin și după aceea, în ziua următoare (adică în zilele de 9 și 10 noiembrie; sfîntul Martin e la 11 noiembrie!). Acolo au murit și trei prepoziți (administratori bisericești!) anume: magistrul Andrei, prepozitul bisericii albense, bărbat foarte venerabil, vicecancelarul majestății sale regale; fiind el acolo, *a pierit cu sigiliul regelui;* mai departe, Mihail prepozitul din Poszega și Nicolae, prepozitul din Alba transilvană; după aceea Andrei, plebanul din Sarus și monahul Petre din Ordinul Predicatorilor, bărbat onest, acolo a primit paharul morții crîncene pentru că, în creierii capului... le-au bătut cuie de lemn. Și unii preoți care erau capelanii regelui, fură uciși. A căzut, în sfîrșit, și o mulțime nenumărată de cumani. Trupurile tuturor, atît ale fețelor bisericești, cît și ale nobililor laici, acolo, pe locul luptei, așteaptă timpul învierii de apoi. Nici cei mai de aproape ai lor nu putură să găsească pe iubiții lor ca să-i îngroape, din cauza năvălirii dușmanilor. Și românii au dus mulți prinși cu sine, atît răniți, cît și nevătămați, și au luat foarte multe arme și hainele prețioase ale tuturor celor căzuți; și bani în aur și în argint și vase prețioase și cingători de sabie și multe pungi cu groșite late (cu bani!) și mulți cai cu șei și frîie, ce toate le-au luat și le-au dus la Basarab voievod. *Iar regele și-a schimbat însemnele armelor sale, cu care a îmbrăcat pe Desev, fiul lui Dionisie,* pe care, crezîndu-l a fi însuși regele, românii cu cruzime l-au omorît. *Și regele abia a scăpat cu cîțiva inși.* Căci au stat împrejurul lui ca niște ziduri de piatră, Danciul cu fiul său Ladislav și alți

ostași care erau în serviciul personal al regelui și magistrul Martin, fiul lui Berend; aceștia toate loviturile de săbii și de săgeți le-au primit asupra lor, ca niște stropi de ploaie torențială, ca să scape viața regelui de lovitura morții". Și s-au întîmplat toate acestea — își încheie „Cronica pictată" impresionanta povestire — „ca nu cumva să se semețească ungurii de mulțimea izbînzilor... ci să învețe umilința".

Foarte interesante sînt miniaturile — în număr de trei — care însoțesc capitolul de mai sus al „Cronicii pictate" (în totul, acest izvor are vreo 300 de asemenea miniaturi: de aicea și numele lui!). În cea dintîi, este înfățișat solul lui Basarab care remite lui Carol Robert scrisoarea cuprinzînd oferta de pace a domnului muntean, ofertă respinsă de înfumuratul angevin care avea să plătească apoi așa de scump semeția sa. În cea de a doua, ni se arată o scenă a luptei. Românii, purtînd unii sarică și căciulă ascuțită, trag de sus, de pe înălțimi, cu arcul în ungurii din vale sau aruncă bolovani asupra lor. Căzut jos și lovit de pietre, se vede nobilul care îmbrăcase costumul și însemnele regelui, în timp ce acesta, apărat de doi cavaleri, fuge spre dreapta, uitîndu-se îngrozit îndărăt, spre locul luptei. Într-a treia miniatură se vede o altă scenă, asemănătoare celei anterioare. Românii zvîrlă cu bolovani și trag cu săgeți asupra armatei ungare din fundul văii. Trei cavaleri care au izbutit să iasă din defileu, fug, uitîndu-se iarăși îndărăt, spre locul unde ceilalți sînt zdrobiți.

Nu se știe sigur unde s-a dat această memorabilă luptă. Unii istorici din vremurile noastre cred că ea a avut loc între Cîmpulung și Bran, la punctul numit *Posada*. Alții, luîndu-se după o știre a unui călător polon din secolul al XVI-lea, o așază dincolo de o localitate, astăzi inexistentă, Gherghița, la două zile de drum spre miazăzi de Sibiu, în munții Făgărașului sau ai Sebeșului. De la „castelul Argeș" unde știm sigur că armata ungară ajunsese, drumul cel mai scurt de întoarcere nu era prin Cîmpulung, Bran și Brașov, ci prin Loviștea și apoi pe valea Oltului, spre Sibiu. E mai probabil deci ca lupta să fi avut loc pe aici, așadar între Curtea de Argeș și Sibiu, poate prin Loviștea, între Sălătruc și Perișani. Un răspuns sigur nu vom avea decît după ce se vor face cercetări amănunțite pe teren și săpături arheologice pe cele două trasee.

Un document din 1351 ne spune că la acest război, Basarab a avut și ajutorul „păgînilor vecini" așadar *al tătarilor*: e un fapt semnificativ pentru politica întemeietorului Țării Românești; alte documente ne arată că au fost *două atacuri* și că, în toiul luptei, Carol Robert *a căzut de pe cal;* ele amintesc în sfîrșit și pe „fiii lui Basarab" care, desigur, au luptat alături de părintele lor împotriva năvălitorilor.

Victoria strălucită din 1330 arată puterea noului stat românesc și, în același timp, îi asigură o dezvoltare liberă. Cît a trăit, pînă în 1342, Carol Robert n-a mai îndrăznit să atace pe Basarab sau să-i ceară tribut. Se pare însă că cetatea Severinului a rămas totuși în mîna ungurilor, deoarece găsim în 1335 pe Dionisie purtînd titlul de „ban al Severinului". Afară doar de cazul cînd am avea de a face tot cu indicarea unei amintiri sau a unei pretenții, iar nu a unei stări de fapt. Reluarea relațiilor cu ungurii s-a făcut tîrziu, după moartea lui Carol Robert, la începutul domniei regelui Ludovic (1342—1382).

Între anii 1330 și 1352, cînd își sfîrșește însemnata sa domnie, Basarab întemeietorul a fost neatîrnat, „singur stăpînitor", cum se va spune în documentele privind pe fiul său Nicolae Alexandru.

BASARAB ȘI BASARABIA. RELAȚIILE CU BULGARII. Cînd și-a întins Basarab stăpînirea asupra celor două maluri ale Dunării maritime, în aval de Brăila, adică asupra țărmului drept, pe care era așezată Isaccea, și a celui stîng care va purta, în izvoarele posterioare, numirea de Basarabia? A avut loc această expansiune înainte de 1330, adică de lupta cu regele Carol Robert, luptă în care Basarab *a avut ajutorul armat al tătarilor*, sau după 1330 și anume în legătură cu luptele din 1345 — 1352 împotriva tătarilor, lupte la care a participat și Nicolae-Alexandru, fiul și asociatul la domnie, începînd, pare-se, din 1342, al lui Basarab? Să vedem ce ne spun izvoarele contemporane. În 1321, călătorul și geograful arab Abulfeda afirmă că Isaccea se află „în țara valahilor", ceea ce înseamnă, că la acea dată, stăpînirea întemeietorului Țării Românești se întindea și asupra acestei părți nordice a Dobrogei. Pe de altă parte, în cronica în versuri a expediției la gurile Dunării a begului anatolian Umur, expediție ce a avut loc în 1337 sau 1338, se spune că Chilia era „la granița Valahiei", ceea ce se poate interpreta în două sensuri: sau că Valahia — țara lui Basarab — se întindea *pînă la Chilia* — aceasta din urmă fiind în afara ei, sau că includea Chilia, acest port și oraș făcînd parte așadar din Țara Românească, fiind în interiorul granițelor ei. În ambele interpretări însă stăpînirea lui Basarab ajunge pînă în părțile Chiliei. Așadar, aceste două izvoare orientale arată prezența amintitei stăpîniri pe ambele maluri ale Dunării maritime *înainte de luptele din 1345—1352*. În ce împrejurări a ajuns Basarab stăpîn pe teritoriul din nordul Dobrogei și cel din stînga brațului Chilia, nu știm în mod sigur. Putem presupune că ele i-au fost cedate de tătari, ceea ce implică o înțelegere sau chiar o alianță cu aceștia din urmă, fapt care ar explica și ajutorul dat de ei în 1330, în războiul cu Carol Robert. O cucerire cu armele pare mai puțin probabilă. Din timpul domniei lui Basarab datează denumirea de *Basarabia* care s-a dat porțiunii sudice a teritoriului dintre Prut și Nistru. Fiindcă pînă la începutul secolului al XIX-lea, Basarabia a desemnat numai această porțiune sudică, adică zona apropiată de Dunăre și deltă; la încheierea păcii dintre ruși și turci la 1812, denumirea a fost extinsă asupra întregii jumătăți din Moldova cuprinsă între Prut și Nistru, de la Hotin și pînă la Marea Neagră.

Începînd, se pare, din 1342, întemeietorul Țării Românești își luase ca ajutor pentru purtarea trebilor domniei pe fiul său Nicolae Alexandru. *În această calitate*, iar nu ca domn singur trebuie înțeleasă pomenirea lui în anul 1343 de către o cronică ungurească în legătură cu restabilirea relațiilor dintre statul muntean și noul rege al Ungariei, Ludovic.

Relațiile cu bulgarii, vecinii de la miazăzi, rămîn aceleași în tot timpul domniei lui Basarab. Sînt relații de bună vecinătate, de alianță politică și militară și de înrudire între cele două familii domnitoare. În 1323, cu prilejul luptelor pe care le poartă Mihail, țarul Bulgariei, cu bizantinii, aflăm că el a fost ajutat cu o oaste numeroasă de către „ungro-vlahi". *E prima*

oară cînd apare această denumire care va trece apoi și asupra țării însăși, *Ungrovlahia*. Originea denumirii este bizantină; ea are înțeles geografic, însemnînd „vlahii de lîngă unguri", spre deosebire de ceilalți vlahi, din Peninsula Balcanică. În 1330, în lupta nefericită de la Velbujd, împotriva sîrbilor, Mihail a fost ajutat iarăși de către Basarab. Urmașul la tron al lui Mihail, Alexandru (1331—1371), care-i era nepot de soră, a ținut în căsătorie pe o fiică a întemeietorului statului muntean. Erau prin urmare legături strînse între cele două popoare de pe malurile Dunării, lucru dealtfel cu totul natural: atît noi cît și bulgarii avem aceeași credință și confesiune — element fundamental în acea vreme de puternic sentiment religios — cultura îmbrăca și într-o parte și în cealaltă aceeași formă slavă; în cancelarie și în biserică se întrebuința aceeași limbă veche slavă; organizarea curții domnești a lui Basarab prezenta, în sfîrșit, multe puncte comune cu aceea a „țarului" bulgar. În asemenea condiții nu e nici o mirare că au existat relații atît de strînse.

PROPAGANDA CATOLICĂ. Încercările de expansiune teritorială și politică ale statului ungar la miazăzi și răsărit de Carpați au fost întotdeauna dublate de o acțiune de propagandă a bisericii. Cavalerii Teutoni la 1211—1225 și Cavalerii Ioaniți la 1247 aveau nu numai un scop militar, de apărare a granițelor și de colonizare, dar și unul de propagandă religioasă, de aducere la catolicism a „schismaticilor" — aceștia erau ortodocșii — cît și a „păgînilor" — cumanii. Episcopatul cumanilor — distrus de năvălirea tătarilor — fusese creat în același scop. E adevărat că această propagandă n-a avut mare succes: călugării misionari trimiși în părțile noastre n-au izbutit să convertească la catolicism pe locuitorii cnezatelor dintre Carpați și Dunăre; s-a întîmplat chiar dimpotrivă ca românii să asimileze sub acest raport pe sașii și secuii care trecuseră dincoace, peste munți; scrisoarea papei Grigore al IX-lea din 1234 o spune doar lămurit și cere principelui de coroană al Ungariei, lui Bela, să ia măsuri pentru ca acest fenomen îngrijorător să fie oprit. Este evident că, odată cu întemeierea statului muntean, propaganda catolică a trebuit să se izbească de o piedică în plus; ea totuși n-a dezarmat. Papa stăruia mereu pe lîngă fruntașii și conducătorii românilor, atît a celor din Transilvania cît și a celor din Muntenia, să îmbrățișeze catolicismul. Unii dintre ei, în Transilvania, au și făcut-o și, prin aceasta, în scurtă vreme, au fost asimilați de către unguri. Se pare chiar că și Nicolae-Alexandru, fiul lui Basarab, n-a fost deloc ostil catolicilor; dacă el personal n-a îmbrățișat confesiunea lor, în schimb, nici nu s-a opus propagandei continue a acestora. Cea de a doua soție a lui, doamna Clara, a fost catolică; una din fiicele sale din prima căsătorie, Elisabeta, s-a măritat cu un catolic, cu Ladislau de Oppeln, palatinul Ungariei; tradiția populară însăși a întemeierii Țării Românești spune că soția lui Negru Vodă, Marghita — numele ei este adeverit și de pomelnicul mănăstirii Cîmpulung — ar fi zidit o biserică pentru credincioșii catolici din țară. Toate aceste elemente la un loc ne arată că în primele timpuri ale noului stat românesc, propaganda catolică a continuat stăruitoare. În 1345, papa Clement al V-lea trimite o scrisoare regelui Ludovic al Ungariei în care-i spune că mai mulți români („Olachi Romani") locuind în părțile Ungariei, Transilvaniei, Munte-

162 Intrarea la ctitoria de la Densuș, pe latura vestică. De remarcat marea diversitate a materialelor folosite la construcție, multe din ele datînd din antichitate. (foto: C. Săvulescu)

163 Biserica din Strei, jud. Hunedoara, ctitorie din sec. al XIII-lea, a jupanului român Ambrozie. Turnul clopotniței este din piatră brută, cu piatră de talie la colțuri, acoperișul conic, din piatră. (C.P.C.S.)

164 Biserica domnească de la Curtea de Argeş, construită în timpul lui Basarab I Întemeietorul. Data şi locul morţii acestuia 6860 (1352) Cîmpulung, sînt săpate în tencuiala bisericii. A se observa rîndurile alternante, de cărămidă şi piatră, după tehnica bizantină. (C.P.C.S.)

165 Biserica Sf. Nicolae, din Rădăuți, ctitoria lui Bogdan Întemeietorul (1359—1365). Vederea dinspre nord-est. Fațade tencuite, contraforți cu rol mai mult decorativ. Monument aparte în arhitectura Moldovei, deoarece reia planul unei bazilici de tip romanic: dreptunghiular, cu absidă semicirculară la est. Lăcașul a fost restaurat de Alexandru Lăpușneanu. (foto: C. Săvulescu)

niei („Ultralpina") și Sirmiului au primit catolicismul, iar alții sînt dispuși să-l primească. În acest scop, el a trimis scrisori lui Alexandru, fiul lui Basarab, și altor nobili români, precum lui Nicolae, principe de Remecha, lui Ladislau voievodul de Bivinis, lui Seneslau de Sypprach, lui Aprozye voievodul de Zopus și lui Nicolae voievodul de Auginas („Nicolao principi de Remecha, Ladislao voyuade de Bivinis, Sanislao de Sypprach, Aprozye voyuade de Zopus et Nicolao voyuade de Auginas"). Nu se știe sigur unde erau aceste localități. Remecha s-a spus că este Remetea din Banat, iar Bivinis ar fi Beiușul; s-ar putea, dar n-avem o dovadă peremptorie. Oriunde ar fi fost situate însă, scrisoarea își păstrează însemnătatea, mai întîi prin pomenirea atîtor voievozi români și apoi prin indicarea originei romane a acestora, cu mult timp înaintea Renașterii. Cancelaria papală știa dealtfel de această origine a „olahilor" sau „blacilor": ea se amintește și în corespondența anterioară cu aproape un secol și jumătate, dintre Ioniță „regele bulgarilor și al românilor" și papă.

CTITORIILE LUI BASARAB. PERSONALITATEA LUI. În 1352, după o îndelungată și strălucită domnie, marele Basarab a închis ochii. Grafitul descoperit după primul război mondial, sub tencuiala Bisericii Domnești din Curtea de Argeș, spune lapidar în limba veche slavă: „În anul 6860 (1352) la Cîmpulung a murit marele Basarab voievod". Acolo a și fost îngropat, în biserica mănăstirii care pînă astăzi se numește a lui Negru Vodă și al cărei ctitor a fost. Cronica Țării Românești reproduce o tradiție cum că Nicolae Alexandru — deci fiul lui Basarab, „zic să fie fost de feliul lui cîmpulungean". Iar un document din 20 aprilie 1714, de la Ștefan Cantacuzino, dat mănăstirii din Cîmpulung, afirmă categoric despre ctitorii lăcașului, Basarab (Negru Vodă!) și Nicolae Alexandru: „ce le sînt trupurile lor îngropate în această sfîntă mănăstire". Din nefericire, nu ni s-a păstrat piatra de mormînt a întemeietorului țării; avem numai pe aceea a fiului său, Nicolae Alexandru. Lui Basarab i se datorește și zidirea splendidei Biserici Domnești din Curtea de Argeș. El n-a ajuns însă s-o vadă terminată: la încetarea sa din viață, lăcașul început în ultimii ani ai domniei — s-a propus data 1350 — nu era nici tencuit, necum pictat: așa se explică prezența grafitului, cuprinzînd data morții, sub tencuială, pe mortarul dintre două rînduri de cărămizi ale peretelui dinspre miazănoapte. Urmașii săi vor desăvîrși apoi această ctitorie a întemeietorului țării, adăugîndu-i picturile care fac astăzi admirația noastră, fiind printre cele mai frumoase ale artei bizantine.

Basarab voievod este și va rămîne veșnic una din cele mai mari figuri ale trecutului nostru. Însemnătatea lui este dublă: întîi ca *întemeietor de stat*. Ceea ce nu reușește să facă viteazul Litovoi, duce el la bun sfîrșit: creează *organismul politic* în cadrul căruia avea să se dezvolte o parte importantă a neamului nostru, asigură prin urmare putința însăși a acestei dezvoltări. Fiindcă *statul* este mijlocul cel mai perfect din cîte cunoaștem astăzi prin care un popor poate ajunge la manifestarea tuturor însușirilor sale, morale și materiale. Poporul care nu izbutește să întemeieze un stat sau care nu e în stare să și-l păstreze, își riscă însăși ființa sa etnică. Multe din neamurile Evului

Mediu au dispărut tocmai fiindcă n-au putut ajunge la creațiuni politice temeinice. Statul e garanția dezvoltării optime a unui popor, deci putem ușor înțelege însemnătatea *faptei* lui Basarab: el a întemeiat statul muntean, i-a lărgit hotarele și i-a asigurat independența. Dar acest mare cîrmuitor a fost în același timp și întemeietorul unei dinastii care a cîrmuit Muntenia timp de trei sute de ani. Personalitatea lui Basarab a fost așa de puternică, opera îndeplinită de el așa de mare, încît numele lui personal a ajuns să fie acela al familiei, al dinastiei, dîndu-se tuturor membrilor ei, așa cum la Roma, după Cesar, împărații își adăugau acest nume glorios, devenit titlu, al înaintașului lor. Fiindcă Basarab sau, în forma exactă, *Basarabă* este un nume personal, întocmai de pildă ca și Gheorghe, Ion sau Constantin. Originea acestui nume, ca și a celorlalte terminate în *-abă*, precum Tîncabă, Talabă, Tortabă, Carabă etc. e, foarte probabil, *cumană*. Ceea ce nu înseamnă deloc însă că și purtătorul lui să fi aparținut acestui neam vechi turcesc. Numele de persoană sînt și o chestiune de influență culturală, de modă, așadar nu se poate scoate neapărat o concluzie cu privire la naționalitatea celui care-l poartă. Dimpotrivă, avem toate motivele să credem că Basarabă a fost *român*, după cum român a fost și Seneslau, cel cu nume slav, sau Farcaș, cel cu nume unguresc, din 1247.

După numele întemeietorului, a fost numit uneori și statul. În 1349, Ștefan Dușan, marele rege sîrb, vorbește în tratatul său de comerț cu raguzanii de „țara lui Basarabă". Într-un act intern muntean, scris latinește, din 1396, precum și în documentul moldovean din 8 octombrie 1408 al lui Alexandru cel Bun, se întrebuințează respectiv denumirile *Basarabia* și *Țara Basarabească*. Cu vremea, a biruit în cancelarie numirea cealaltă de origine bizantină, *Ungrovlahia*. Termenul Basarabia s-a păstrat totuși, dar în legătură numai cu posesiunea de la nordul Deltei.

Întemeietor și organizator de țară, întemeietor de dinastie, biruitor în războaie, Basarab merită pe deplin calificativul de „mare" pe care i-l dă atît grafitul de la Curtea de Argeș, cît și inscripția tombală a fiului său: *„Basarab cel Mare"*, astfel va rămîne el pentru totdeauna în istoria poporului nostru.

ÎNTEMEIEREA MOLDOVEI. PRIMA FAZĂ, SUB DRAGOȘ. În „Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron Vodă", alcătuit în secolul al XVII-lea, se povestește că Dragoș vodă din Maramureș, ieșind odată la vînat, a întîlnit un bour, pe care l-a gonit cu cîinii pînă pe malurile rîului Moldova, unde l-a ucis, sub o răchită. A făcut acolo Dragoș ospăț cu boierii săi și plăcîndu-i locurile „desfătate", s-a hotărît să se așeze aci. Astfel s-a întemeiat Moldova, Dragoș fiind primul ei domn. În amintirea vînătorii, a hotărît el ca stema noului stat să fie un cap de bour; locul unde a căzut fiara s-a numit de atunci Boureni, iar apa pe malurile căreia s-a întîmplat această faptă a căpătat numele de Moldova, după Molda, căteaua cea iute care gonise fiara pînă aci și murise apoi de oboseală. Aceasta-i legenda. Ea cuprinde totuși și un fond de adevăr: venirea lui Dragoș din Maramureș. Că întemeierea s-a făcut însă în urma unei vînători, că numele Moldovei s-ar trage din acela al legen-

darei Molda precum și explicarea stemei statului, acestea sînt explicații mai tîrzii ale unor fapte existente, au deci un caracter *etiologic*, iar nu unul de certitudine.

Mulțumită documentelor contemporane, cunoaștem mult mai bine procesul întemeierii Moldovei decît pe acela al Munteniei. Avem informațiuni sigure atît asupra lui Bogdan, voievodul din Maramureș, cît și asupra felului în care a reușit acesta să constituie statul *independent* moldovenesc, izgonind pe urmașii lui Dragoș, primul descălecător. Iată cum s-au petrecut faptele: de la retragerea lor din 1242 și pînă pe la jumătatea secolului al XIV-lea, tătarii au făcut numeroase incursiuni în Transilvania și în Ungaria, drumul lor obișnuit era prin trecătorile Carpaților moldoveni. Regii unguri, pentru a împiedica asemenea năvăliri, întreprinseră o serie de expediții împotriva lor. Îndată după suirea sa pe tron, Ludovic hotărî să curme aceste prădăciuni periodice ale tătarilor și întreprinse în 1343 — după alți cercetători în 1345 — o mare expediție împotriva lor. La ea participară și românii din Maramureș, sub comanda voievodului lor Dragoș, și secuii peste care era mai mare Andrei, fiul lui Lațco. Expediția avu succes; tătarii fură goniți din ținuturile de la răsărit de Carpați și se retraseră provizoriu spre șesurile din nordul Mării Negre. Experiența arăta însă că Transilvania nu putea fi apărată eficace decît de pe versantul *oriental* al Carpaților, deoarece tătarii reveneau în Moldova. De aceea, regele ungar — în urma unei noi expediții pornite în aprilie 1352 — luă în stăpînirea sa ținutul de la est de munți, cu văile Siretului și Prutului, cu afluenții lor, și făcu aci — în a doua jumătate a anului sau la începutul lui 1353 — o *marcă* de apărare a regatului. *Cu ocîrmuirea ei fu însărcinat Dragoș, voievodul românilor din Maramureș.* Moldova era întemeiată, dar nu ca stat independent, ci depinzînd, în această primă fază de regele Ungariei.

Ar fi o gravă greșeală să-și închipuie cineva că, după retragerea tătarilor, maramureșenii victorioși ai lui Dragoș ar fi ocupat o țară pustie, că n-ar fi existat aci, la răsărit de Carpați, așezări omenești. Aproape tot ținutul cuprins de viitorul stat al Moldovei și în special bazinul Siretului și al Prutului, a fost bine populat. Am arătat mai înainte, în detaliu, cum era repartizată această populație, care erau organizațiile ei teritoriale și centrele ei orășenești — tîrgurile ei — mai însemnate. Pînă în marginile stepei, s-au întins, prin poenile pădurilor și pe marginea apelor, „odăile", prisăcile, cătunele și satele plugarilor și păstorilor români sau „volohi" („vlahi") cum le spuneau vecinii slavi și turci (în limba tătară „ulag", în cea maghiară „olah"). Dacă n-ar fi existat această *desime* de populație românească, întemeierea Moldovei, cu luptele repetate și victorioase ale lui Bogdan împotriva unei armate puternice cum era cea ungară, și, deopotrivă, consolidarea rapidă a noului stat între Carpați, Nistru și țărmul Mării, nu ar fi fost posibile. În 1359, descălecătorii lui Bogdan, al căror număr, în mod firesc, nu putea fi prea urcat — ei n-au trecut de cîteva mii, fiindcă, mai întîi, nici nu era așa de multă lume în Maramureș și apoi *o sumă au rămas pe loc* — acești descălecători au fost ajutați, credem noi, de populația românească băștinașe. Numai așa se explică succesul lor. Dar să nu anticipăm asupra fazei a doua a întemeierii Moldovei.

Lui Dragoș, cronicile noastre vechi îi dau doi ani de domnie. Admițînd că a luat în stăpînire ținutul de la răsărit de Carpați, în 1353, urmează deci că în 1355 el nu mai era în viață. În locul său stăpînea fiul său *Sas*, a cărui domnie ține — potrivit iarăși cronicelor — patru ani.

În 1359 urma la tron fiul lui Sas anume *Balc*. Acuma are loc însă venirea lui Bogdan din Maramureș, adevăratul descălecător al statului moldovean, acela care i-a asigurat *prin luptă*, independența față de statul ungar și i-a dat o dinastie.

BOGDAN DESCĂLECĂTORUL. ÎNTEMEIEREA STATULUI MOLDOVEAN INDEPENDENT. Bogdan apare pentru prima dată într-un document din 1343 ca „fost voievod de Maramureș" și ca „infidel" al regelui Ungariei. Pricina pentru care devenise „infidel" n-o știm, dar o bănuim : încălcarea vechilor drepturi maramureșene, antagonismul față de „oaspeții" — coloniștii străini — aduși de coroana ungară în această țară românească, așa cum fuseseră aduși sașii și secuii în Transilvania. Peste 6 ani, în 1349 și anume într-un document din 15 septembrie, Bogdan este pomenit din nou, ca „infidel". La chiar, de data aceasta, cu adaosul de „notoriu", ceea ce arată că nesupunerea dura de multă vreme și că motivele ei erau bine cunoscute contemporanilor. Documentul ne mai dă și informații prețioase asupra familiei lui Bogdan. Aflăm astfel că el avea un frate, pe Iuga; acesta avea, la rîndul său, doi copii, pe Ștefan și pe Ioan, ultimul purtînd, de asemenea, titlul de voievod. Ștefan se alăturase, de curînd, unchiului său Bogdan, luînd parte la „infidelitatea" acestuia. El nu va persista însă mult în atitudinea de revoltat, deoarece în 1360, îl vom găsi, într-un document dat de rege, ca „voievod al nostru de Maramureș, ales și iubit". Bogdan însă va continua să fie „infidel notoriu" și, în 1359, nemaiputîndu-se menține în Maramureș, va trece cu fiii săi, cu rudele și cu tovarășii care vor voi să-l urmeze, peste munți, în Moldova. Aci murise tocmai Sas și rămăseseră fiii lui, dintre care cunoaștem pe Balc, pe Drag, pe Dragomir, și pe Ștefan. Cel dintîi trebuia să urmeze părintelui său la domnie; este însă împiedecat de Bogdan care îl silește prin luptă să părăsească țara și să se întoarcă în Maramureș. Regele Ludovic nu putea, evident, să admită această schimbare în Moldova, să îngăduie „infidelului notoriu", Bogdan, să gonească pe „credinciosul" Balc. De aceea face o serie de expediții între 1359 și 1365 împotriva lui, toate însă fără succes. La aceste expediții au luat parte, în afară bineînțeles de Balc și de ceilalți fii ai lui Sas, și românii din Maramureș care rămăseseră credincioși regelui. Unuia dintre ei, lui Dragoș sin Ghiula, și feciorilor lui, Ghiula și Lad, Ludovic le dă — ca răsplată pentru slujba lor credincioasă arătată cu acest prilej „în restaurarea Țării Moldovei" unde „mai mulți români răsculîndu-se s-au depărtat din drumul fidelității datorite" — satele Slatina, Brebu, Copăcești, Deseși, Hernicești și Sugătag din Maramureș. „Restaurarea" e un fel de a vorbi al cancelariei regale; ea trebuie înțeleasă ca intenție sau dorință, nu ca realizare, deoarece Moldova n-a mai putut fi *niciodată* readusă în situația în care se afla sub Dragoș și Sas, și nici Bogdan îndepărtat. Dovada cea mai categorică ne-o dă documentul, foarte important, din 2 februarie 1365, care poate fi socotit ca un adevărat „act de naștere" al

Statului moldovean independent. Prin acest act, Ludovic răsplătește credința lui Balc, fiul lui Sas, și a fraților săi Drag, Dragomir și Ștefan care, lăsînd în Moldova nu numai pe mai mulți dintre cunoscuții lor, dar și toate bunurile pe care le aveau, s-au întors în regatul Ungariei. „Noi — spune regele — referindu-se în special la Balc — avînd în vedere serviciile sale strălucite, mai ales în țara noastră moldovenească, pe care le-a făcut *nu fără vărsarea propriului său sînge și fără răni și cu moartea fraților săi, a celor apropiați și a slujitorilor săi*, îi dăm o moșie numită Cuhea, în țara noastră a Maramureșului cu satele Ieud, Bascov, amîndouă Vișăele, Moiseni, Borșa și amîndouă Seliștele din aceeași țară a Maramureșului, cu toate pertinențele sale, anume ape, păduri și munți și orice s-ar ține de ele, *pe care moșie am luat-o de la Bogdan voievodul și de la fiii lui, infidelii noștri notorii*. Căci Bogdan și fiii lui, prin lucrarea diavolului, dușmanul neamului omenesc, depărtîndu-se de la credința ce ne datorau, *au trecut pe ascuns din regatul nostru ungar în țara noastră amintită a Moldovei și s-au silit s-o păstreze spre ofensa Majestății Noastre*". Nu numai s-au silit — adăugăm noi — *dar au și izbutit;* o recunosc dealtminteri însuși cronicele contemporane. Astfel, de pildă, Cronica Dubnicensă: „În timpul lui Ludovic, Bogdan, voievodul românilor din Maramureș, adunînd pe românii acelui district, a trecut în taină în țara Moldovei, care era supusă coroanei ungurești, dar din cauza vecinătății tătarilor, de mult timp părăsită de locuitori. *Și deși el a fost combătut adeseori de oastea regelui*, totuși crescînd numărul românilor locuitori în acea țară, ea s-a întins și s-a constituit ca stat". Afirmarea despre pustiirea Moldovei, din cauza vecinătății tătarilor, este o exagerare și în același timp și o încercare de atenuare a impresiei defavorabile pe care trebuia s-o producă asupra cititorilor știrea acestei pierderi. În realitate, după cum am arătat mai sus, Moldova era, în momentul descălecării lui Bogdan, bine populată. O mărturisește, dealtfel, fără să vrea, chiar autorul Cronicei Dubnicense și anume în fraza imediat următoare celei privitoare la pustiirea țării din pricina tătarilor. El afirmă într-adevăr că *numărul românilor din Moldova crescînd*, această țară s-a întins și s-a constituit ca stat. Ceea ce înseamnă că, în afară de cei veniți de peste hotare — încă o dată, nu prea mulți — exista deja o numeroasă populație băștinașă. Fiindcă de o înmulțire rapidă, pe cale naturală, prin nașteri, nu poate fi vorba, într-un interval așa de scurt.

Așadar, în 1365, regele Ungariei, prin donațiunea pe care o face lui Balc, fiul lui Sas, recunoaște el însuși insuccesul încercărilor de a mai îndepărta din Moldova pe Bogdan. În acest moment, *al doilea stat românesc independent era întemeiat*, fapt foarte important în istoria poporului nostru. Exista acum încă o posibilitate de dezvoltare în forme proprii, încă un organism politic care să asigure o viață independentă. De n-ar fi fost cucerirea maghiară, s-ar fi întemeiat, cu siguranță, înaintea statelor Țării Românești și Moldovei, *un stat românesc în Transilvania*. El nu a putut însă lua naștere din cauza amintitei cuceriri. Așa, s-au format numai două state românești, în loc de trei, cum ar fi fost normal.

Toate cronicile noastre vechi dau lui Bogdan șase ani de domnie. Admițînd deci că descălecatul a avut loc în 1359 — așa spun analele noastre și ele

se potrivesc cu documentele ungurești — rezultă că întemeietorul statului moldovenesc a închis ochii în 1365. Scurtă domnie, cînd ne gîndim la aceea a lui Basarab, dar asemănătoare în multe privințe cu ea. Întocmai ca și întemeietorul statului muntean, și Bogdan a asigurat *independența* țării sale și i-a dat prima *dinastie*. A fost, de asemenea, și ctitor de lăcașuri bisericești. După toate probabilitățile, lui i se datorește biserica de la *Rădăuți* unde a și fost înmormîntat. Mai tîrziu, Ștefan cel Mare a refăcut lăcașul străbunului său — devenit loc de îngropare al domnilor Moldovei: un Saint Denis al nostru — și i-a împodobit mormîntul cu o frumoasă lespede, purtînd următoarea inscripție: „Cu mila lui Dumnezeu Io Stefan Voievod, Domnul Țării Moldovei, fiul lui Bogdan Voievod, a împodobit acest mormînt strămoșului său, bătrînului Bogdan Voievod, în anul 6988 (1480), luna Ianuarie, în 27". Unii cercetători cred că tot lui Bogdan descălecătorul i se datorește și biserica cea veche de lemn de la Volovăț. Tradiția însă, consemnată în „Letopisețul Țării Moldovei" de Nicolae Costin, o atribuie lui Dragoș Vodă, primul descălecător, care ar fi și fost înmormîntat acolo.

O întrebare ce se pune în mod firesc în legătură cu descălecatul este întinderea noului stat. Pînă unde mergea Moldova lui Bogdan întemeietorul? Într-un adaos la cronica lui Grigore Ureche și Simion Dascălul s-a afirmat pentru întîia oară că la început domnia a fost numai cît o „căpitănie" și că pe urmă ea s-a întins treptat-treptat de a ajuns pînă la Dunăre și la țărmul mării. Istoricii mai noi au repetat apoi această părere și au susținut și ei că, pe vremea lui Bogdan, Statul Moldovei cuprindea numai regiunea Băii, a Sucevei și împrejurimile, deci o suprafață redusă. Noi credem că încă din vremea lui Dragoș, Moldova cuprindea *tot versantul oriental al Carpaților, de la izvoarele Ceremușului pînă la miazăzi de Oituz*. Într-adevăr, n-ar fi avut nici un rost să existe o „marcă" de apărare care să se mărginească numai la trecătoarea nordică de la Cîmpulung — Vatra Dornei — Rodna, lăsînd pasul *Bicazului*, acela al *Ghimeșului* și cel al *Oituzului* descoperite: tătarii ar fi putut cu mare ușurință pătrunde pe aici, prin sud. De aceea credem că *stăpînirea lui Dragoș* a trebuit să se întindă asupra tuturor extremităților orientale ale trecătorilor care duceau spre Transilvania. Cînd apoi urmașii lui Dragoș au fost îndepărtați de Bogdan, acesta a luat în stăpînire întreg teritoriul care aparținuse mai înainte vasalilor regelui ungar, așadar tot pămîntul de la Ceremuș și pînă în Vrancea. Într-adevăr, sub Latco, urmașul lui Bogdan, nu se constată o expansiune *spre miazănoapte*, iar urmașul său, Petru al Mușatei — căci domnia lui Costea a fost, după toate probabilitățile, scurtă — primește de la regele Poloniei, ca zălog pentru o sumă de bani împrumutată, *Pocuția*. Aceasta înseamnă însă că hotarul era chiar de atunci *la Ceremuș*. Cum nici în timpul lui Petru nu se constată o asemenea înaintare spre miazănoapte, credem că se poate afirma că, încă din vremea lui Bogdan întemeietorul, Moldova atinsese limita nordică ce se constată în vremea lui Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare.

Înspre răsărit hotarul atinsese, după părerea noastră, Prutul, cel puțin în cursul său superior, în dreptul ținuturilor Dorohoi și Botoșani, și în cel mijlociu, în ținuturile Iași și Fălciu. N-avem documente care să ne arate

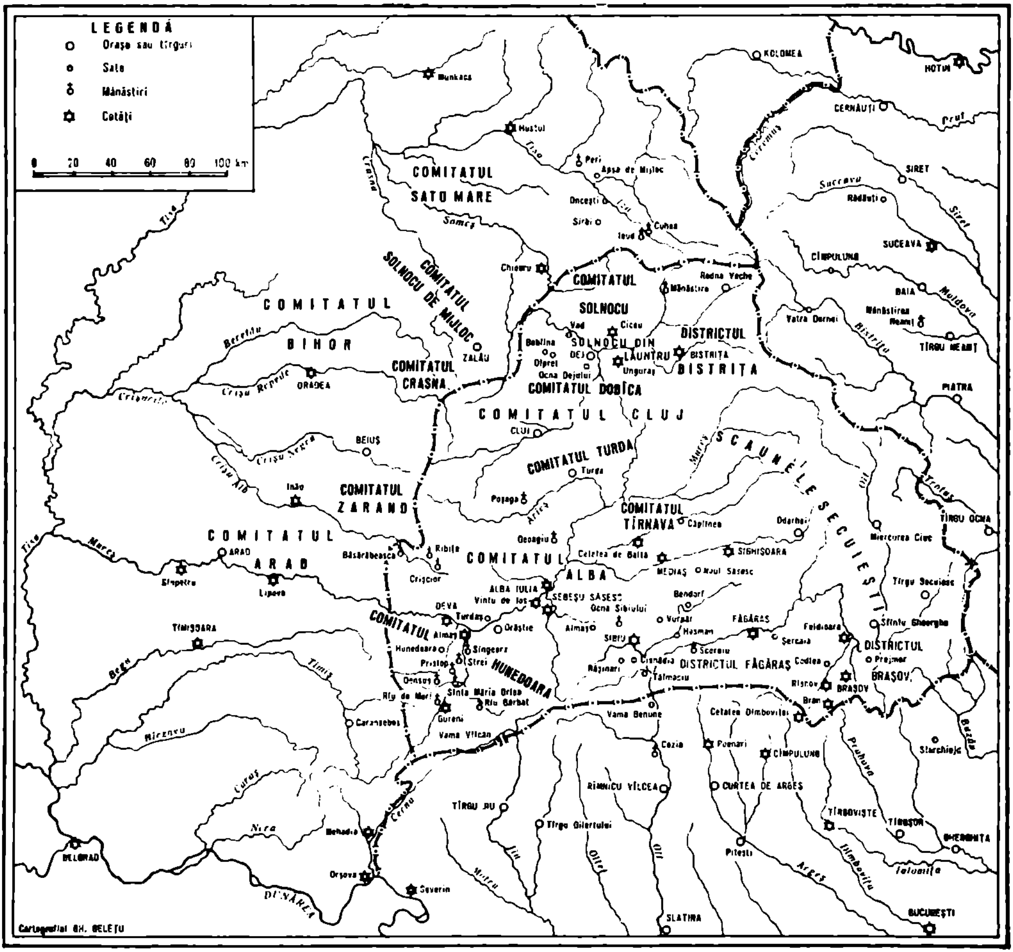
LEGENDĂ
Orașe sau tîrguri
Sate
Mănăstiri
Cetăți
0 20 40 60 80 100 km
COMITATUL SATU MARE
COMITATUL SOLNOCU DE MIJLOC
COMITATUL BIHOR
COMITATUL CRASNA
COMITATUL SOLNOCU
SOLNOCU DIN LĂUNTRU
DISTRICTUL BISTRIȚA
COMITATUL DOBÎCA
COMITATUL CLUJ
COMITATUL TURDA
COMITATUL ZARAND
COMITATUL ARAD
COMITATUL TÎRNAVA
COMITATUL ALBA
COMITATUL HUNEDOARA
SCAUNELE SECUIEȘTI
DISTRICTUL FĂGĂRAȘ
DISTRICTUL BRAȘOV
Munkacs
Hustul
Peri
Apșa de Mijloc
Oncești
Sîrbi
Ieud
Cuhea
KOLOMEA
HOTIN
CERNĂUȚI
SIRET
Rădăuți
SUCEAVA
CÎMPULUNG
BAIA
Mănăstirea Neamț
TÎRGU NEAMȚ
PIATRA
Vatra Dornei
Rodna Veche
Mănăstire
Chioaru
Vad
Ciceu
Bobîlna
Olpret
DEJ
Ocna Dejului
Unguraș
BISTRIȚA
ZALĂU
ORADEA
BEIUȘ
CLUJ
Turda
Poșaga
Inău
Ribița
Băsărăbeasca
Crișcior
ARAD
Sînpetru
Lipova
TIMIȘOARA
Geoagiu
Căpîlnea
Odorhei
Cetatea de Baltă
SIGHIȘOARA
MEDIAȘ
Saschiz
Bendorf
ALBA IULIA
Vințu de Jos
SEBEȘU SĂSESC
Ocna Sibiului
Vurpăr
Hașman
FĂGĂRAȘ
Feldioara
Șercaia
Scorei
Almaș
SIBIU
Rășinari
Cisnădia
Tălmaciu
Codlea
Prejmer
Rîșnov
BRAȘOV
Bran
DEVA
Turdaș
Orăștie
Almaș
Hunedoara
Sîngeorz
Prislop
Strei
Densuș
Rîu de Mori
Sînta Măria Orlea
Rîu Bărbat
Gureni
Vama Vîlcan
Caransebeș
Vama Benune
Cetatea Dîmboviței
Cozia
Poenari
CÎMPULUNG
RÎMNICU VÎLCEA
CURTEA DE ARGEȘ
TÎRGU JIU
Tîrgu Gilortului
Pitești
TÎRGOVIȘTE
TÎRGȘOR
GHERGHIȚA
BUCUREȘTI
SLATINA
Mehadia
Orșova
Severin
BELGRAD
Miercurea Ciuc
TÎRGU OCNA
Tîrgu Secuiesc
Sfîntu Gheorghe
Starchiojd
Tisa
Crasna
Someș
Barcău
Crișu Repede
Crișurile
Crișu Negru
Crișu Alb
Mureș
Arieș
Bega
Timiș
Bîrzava
Caraș
Nera
DUNĂREA
Cerna
Jiu
Motru
Olteț
Olt
Argeș
Dîmbovița
Prahova
Ialomița
Buzău
Trotuș
Bistrița
Moldova
Siret
Suceava
Prut
Ceremuș
Iza
Cartograf GH. BELEȚU

MOLDOVA ÎNTRE 1365 ŞI 1400

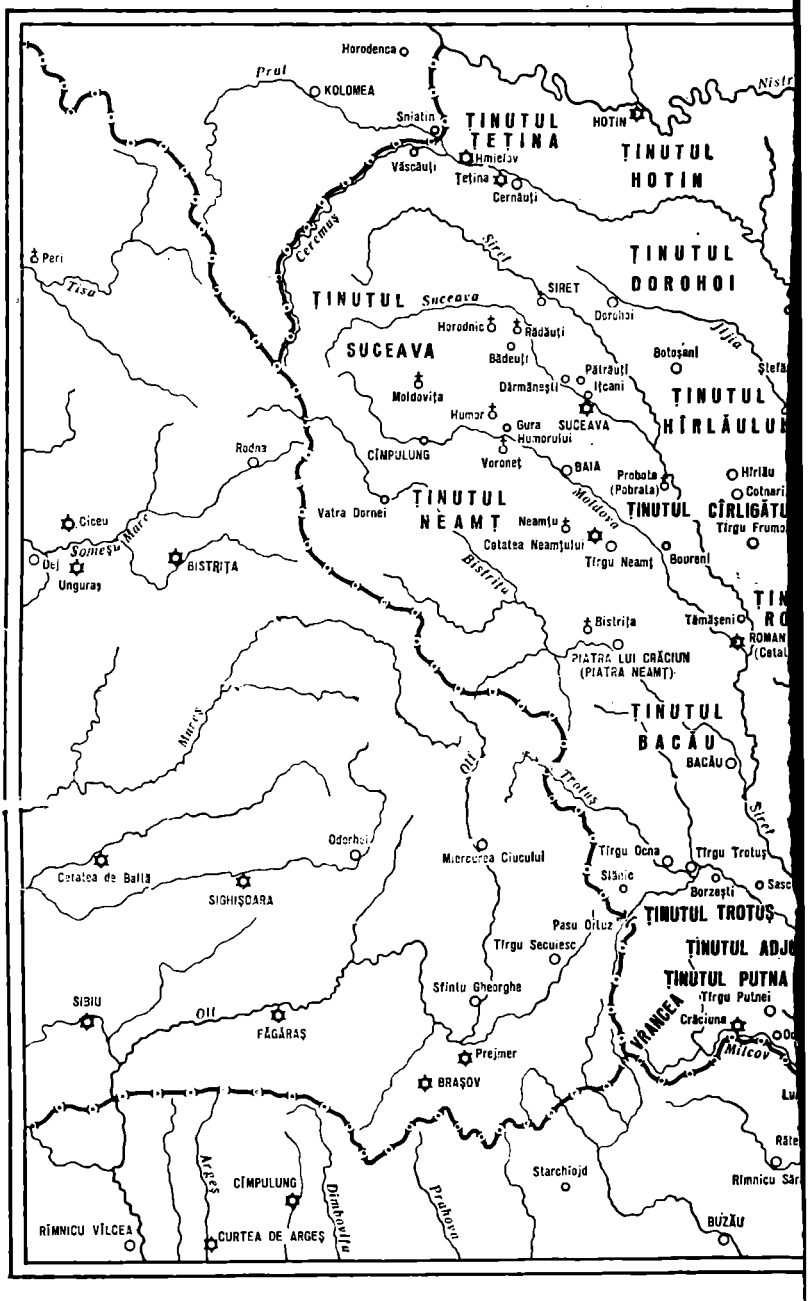

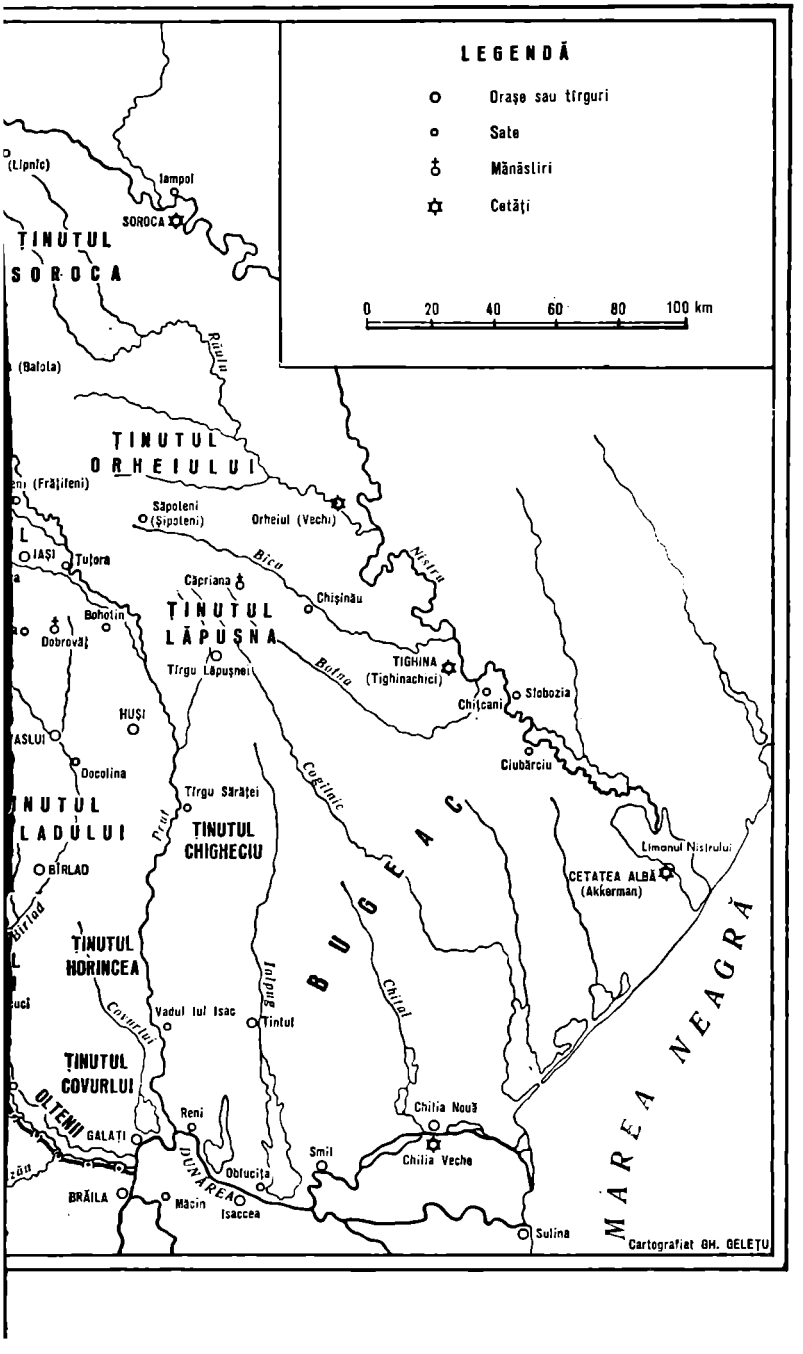
LEGENDĂ
Oraşe sau tîrguri
Sate
Mănăstiri
Cetăţi
0 20 40 60 80 100 km
(Lipnic)
Iampol
SOROCA
ŢINUTUL SOROCA
Răut
(Balota)
ŢINUTUL ORHEIULUI
(Frăţileni)
Săpoteni
(Şipoteni)
Orheiul (Vechi)
IAŞI
Tuţora
Bîcu
Nistru
Căpriana
Chişinău
Bohotin
Dobrovăţ
ŢINUTUL LĂPUŞNA
Tîrgu Lăpuşnei
Botna
TIGHINA
(Tighinachrci)
Chiţcani
Slobozia
HUŞI
ASLUI
Ciubărciu
Docolina
Tîrgu Sărăţei
Cogîlnic
ŢINUTUL CHIGHECIU
Prut
BUGEAC
Limanul Nistrului
CETATEA ALBĂ
(Akkerman)
BÎRLAD
Bîrlad
ŢINUTUL HORINCEA
Vadul lui Isac
Tintul
Ialpug
Chirtal
Covurlui
ŢINUTUL COVURLUI
OLTENIŢA
Reni
Chilia Nouă
GALAŢI
Smil
Chilia Veche
DUNĂREA
Obluciţa
BRĂILA
Măcin
Isaccea
Sulina
MAREA NEAGRĂ
Cartografiat GH. GELEŢU

precis lucrul acesta, dar el rezultă din situația pe care o constatăm îndată după aceea, pe vremea urmașilor lui Bogdan și fără ca să se pomenească o ocupare de noi teritorii din partea acestora. Nu este exclus chiar ca descălecătorii să fi atins și Nistrul în cursul lui mijlociu, între Hotin și Tighina. La Dunăre și la Mare n-au putut însă ajunge, deoarece aici erau deja muntenii, iar la Cetatea Albă stăpîneau tătarii. Pe vremea lui Petru al Mușatei însă, două decenii după Bogdan, hotarele Moldovei vor atinge „țărmul mării", așa cum se va spune cu mîndrie în titlul purtat de urmașul lui, Roman I.

Întemeierea noului stat românesc s-a făcut deci prin luptă. *Cu sabia s-a impus Bogdan în ținuturile peste care avea să domnească apoi.* Boierii pe care i-a găsit el aici, stăpînii de moșii de pe văile Siretului, Prutului și ale afluenților acestora, s-au închinat în cea mai mare parte și l-au recunoscut ca stăpîn, iar el le-a lăsat moșiile mai departe. Adeziunea lor se explică poate și ca o reacțiune împotriva propagandei catolice care, de bună seamă, a existat sub Dragoș și Sas, și a dărilor subsequente, așa cum le constatăm în Transilvania. Cei care nu s-au supus și au luptat alături de fiii lui Sas, o parte au pierit — chiar documentele cancelariei ungare amintesc, după cum am văzut, moartea lor — alții au trebuit să fugă peste munți, însoțind pe Balc, și să-și părăsească deci pămînturile, alții în sfîrșit au fost deposedați de noul domn. Aceștia din urmă vor coborî în rîndurile „vecinilor" sau rumânilor, adică al țăranilor dependenți, lucrînd pe moșiile boierilor. Fostele lor posesiuni ajung acum în mîna însoțitorilor lui Bogdan, a boierilor sau, cum li se mai zicea, a „vitejilor" care veniseră cu el din Maramureș. Din aceștia se vor trage o bună parte a boierilor lui Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare.

BIBLIOGRAFIE

ELEMENTE COMUNE ȘI DE DIFERENȚIERE: Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică a descălecatului Țării Românești în lumina noilor cercetări*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXV (1942—1943), p. 1—29; Const. C. Giurescu, *În legătură cu întemeierea Țării Românești*, în *Rev. Ist. Rom.*, XVII (1947), p. 107—114; Șt. Ștefănescu, *Întemeierea Moldovei în istoriografia românească*, în *Studii*, XII (1959), 6, p. 35—54.

ÎNTEMEIEREA ȚĂRII ROMÂNEȘTI: D. Onciul, *Originile Principatelor Române*, București, 1899, VI + 253 p. in 8°; D. Onciul, *Anul morții marelui Basarab Voievod*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, X—XVI (1917—1923), p. 101—104; Al. Lapedatu, *Cum s-a alcătuit tradiția națională despre originile Țării Românești, în Anuar Ist. Cluj*, II (1923), p. 289—314; I.C. Filitti, *Despre Negru Vodă*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. IV (1924—1925), p. 1—39; N.A. Constantinescu, *Posada 1330, 9—12 noemvrie*, București, 1930, 48 p. in 16°; O. Tafrali, *Monuments byzantins de Curtea de Argeș*, 2 vol., Paris, 1931, XXI + 352 p. și 16 + 158 p.; I. Minea, *Războiul lui Basarab cel Mare cu regele Carol Robert (Noemvrie 1330)* în *Cercet. Ist.*, V—VII (1929—1931), p. 324—344; I. Lupaș, *Atacul regelui Carol Robert contra lui Basarab cel Mare 1330*, Cluj, 1932, 22 p. in 8°; Ion Conea, *Basarabii de la Argeș. Despre originea lor teritorială și etnică*, București, 1935, 23 p. in 4°; A. Sacerdoțeanu, *Mormîntul de la Argeș și zidirea Bisericii Domnești*,

București, 1936, 12 p. in 4° (Extras din *Bul. Com. Mon. Ist.*, XXVIII, 1935); V. Laurent, *La domination byzantine aux bouches du Danube sous Michel VIII Paléologue*, în *Rev. Hist. S.E. Eur.*, XXII (1945), p. 184—198; M. Alexandrescu-Dresca, *L'expédition d'Umur beg d'Aydin aux bouches du Danube (1337 ou 1338)*, în *Studia et Acta Orientalia*, II (1960), p. 3—23; Maria Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria Angevină. Problema stăpînirii efective a Severinului și a suzeranității în legătură cu drumul Brăilei*, în *Studii*, XV (1962), 2. p. 315—347; Oct. Iliescu, *Despre natura juridică și importanța despăgubirilor oferite de Basarab voievod regelui Carol Robert*, în *S.M.I.M.*, V (1962), p. 133—150; Const. C. Giurescu, *Știri despre populația românească a Dobrogei în hărți medievale și moderne*, București, 1966, 64 p. in 8° și 2 hărți; Maria Holban, *Despre raporturile lui Basarab cu Ungaria Angevină și despre reflectarea campaniei din 1330 în diplomele regale și în „Cronica Pictată"*, în *Studii*, XX (1967), 1, p. 3—43; Const. C. Giurescu, *Amintirea lui Negru Vodă în Țara Românească*, în *Argeș*, iulie 1969, p. 5; Adolf Armbruster, *Românii în cronica lui Ottokar de Stiria; o nouă interpretare*, în *Studii*, 25, (1972), 3, p. 463—483.

ÎNTEMEIEREA MOLDOVEI: D. Onciul, *Originile Principatelor Române*, București, 1899, VI + 253 p. in 8°; Romul Vuia, *Legenda lui Dragoș. Contribuțiuni pentru explicarea originii și formării legendei privitoare la întemeierea Moldovei*, în *Anuar. Ist. Cluj*, I (1921—1922), p. 300—309; V. Motogna, *Urmașii lui Dragoș (un document necunoscut)*, în *Rev. Ist.*, XI (1925), p. 201—204; Al. Arbore, *Toponimia putneană*, în *Milcovia*, I (1930), p. 5—39; Iorgu Iordan, *Toponimia putneană*, în *Milcovia*, IV (1933), p. 1—32; C. Andreescu, *Așezări franciscane la Dunăre și Marea Neagră* în *sec. XIII și XIV*, în *Cercet. Ist.* VII—IX (1932—1933), p. 151—163; Șt. Ștefănescu, *Întemeierea Moldovei în istoriografia românească*, în *Studii*, XII (1959), 6, p. 35—54; Const. C. Giurescu, *Le commerce sur le territoire de la Moldavie pendant la domination tatare*, în *Nouvelles études d'histoire*, III, București, 1965, p. 55—70; Const. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, 379 p. in 8°; N. Grigoraș, I. Caproșu, *Biserici și mănăstiri vechi din Moldova*, București, 1968, 69 p. in 8°.

LISTA ABREVIERILOR

Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.	= Academia Română. Memoriile Secției Istorice
Acad. Rom. Mem. Secț. Lit.	= Academia Română. Memoriile Secției Literare
Acad. Roum. Bull. Sect. Hist.	= Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique
Acta Arch.	= Acta Archeologica
An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.	= Analele Academiei Române. Memoriile Secției Istorice
An. Acad. Rom. Mem. Secț. Științ.	= Analele Academiei Române. Memoriile Secției Științifice
An. Univ. „C.I. Parhon"	= Analele Universității „C.I. Parhon"
Anuar. Com. Mon. Ist. Secț. p. Trans.	= Anuarul Comisiei Monumentelor Istorice. Secția pentru Transilvania
Anuar. Inst. Cluj	= Anuarul Institutului de istorie Cluj
Anuar. Inst. St. Clas.	= Anuarul Institutului de Studii Clasice
Anuar St. Clas.	= Anuarul de Studii Clasice Cluj
Archivum	= Archivum Europae Centro-Orientalis
Arh. Olt.	= Arhivele Olteniei
bis.	= biserică
Bis. Ort. Rom.	= Biserica Ortodoxă Română
Bul. Com. Mon. Ist.	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
Bul. Soc. Geogr.	= Buletinul Societății Geografice a României
Bul. Univ. „Babeș-Bolyai"	= Buletinul Universității „Babeș-Bolyai"
cca	= circa
Cercet. Ist.	= Cercetări Istorice Iași
cf.	= conferă
col.	= coloana
Com. și art. de istorie	= Comunicări și articole de istorie
Conv. Lit.	= Convorbiri Literare
Dacorom.	= Dacoromania

Denkscriften Phil-hist. Cl.	= Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Classe
ed.	= ediția
fasc.	= fascicolă
h.	= hartă, hărți
jud.	= județul
M.I.M.B.	= Muzeul de istorie al Municipiului București
Mitteil. des Osterr. Inst. f. Gesch.	= Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung
m-rea	= mănăstirea
mss.	= manuscris
N.S.	= Noua Serie; Nouvelle Serie
pl.	= planșă, planșe
Rv. Arh.	= Revista Arhivelor
Rev. Balk.	= Revue Internationale des Études Balkaniques
Rev. Cat.	Revista Catolică
Rev. d. Et. Lat.	= Revue des Études Latines
Rev. Et. Sl.	= Revue des Études Slaves
Rev. Hist.	= Revue Historique
Rev. Hist. S.E. Eur.	= Revue Historique de Sud-Est Européen
Rev. S.E. Eur.	= Revue des Études Sud-Est Européennes.
Rev. ist.	= Revista istorică
Rev. Ist. Rom.	= Revista Istorică Română
Rev. Roum. d'Hist.	= Revue Roumaine d'Histoire
s.	= seria
S.C.I.V.	= Studii și cercetări de Istorie Veche
sec.	= secolul
St. și art. ist.	= Studii și articole de istorie
St. Cerc. Ist.	= Studii și Cercetări istorice
t.	= tom
Ung. Jahrb.	= Ungarische Jahrbücher
vol.	= volumul
Zeit. f. rom. Phil.	= Zeitschrift für romanische Philologie

INDICE GENERAL

Abrittus (azi Razgrad), loc. — 45, 52, 73, 95, 99, 100, 117, 141, 176
Abrudul, loc. — 73, 95, 230, 239; derivă din Abruttus — 74, 95; numit și Obruth — 239; centru minier — 239
Abruttus (azi Abrudul) loc. — 73, 95
Abulfeda, geograf arab — 271
Acarnania — 188, 189; vlahii din ~ 187 Achaia, provincie — 116
Acidava, oraș în Dacia Traiană — 63, 80, 87; castrul de la ~ 86, 87
Acmonia, loc. — 94
Acornion din Dionysopolis — 28, 43, 44, 65, 96; inscripția lui ~ 65
Ad Mediam (azi Mehadia), loc. — 87, 94, 99, 107
Ad-Mutrium (Amutria), loc. în Dacia Traiană — 80
Ad Pannonios (Cornea), loc, în Dacia — 94, 99
Adamclisi („Biserica omului" în limba turcă), loc. — 51, 55, 60, 135; lupta dintre armatele lui Traian și Decebal la ~ 51; monumentul de la ~ 55, 60
Adjud, loc. — 99, 221, 226, 234, 237; Vechi — 226, 237; Nou — 226
Adrianopol — 32, 170, 191, 193, 232; numit și Uscudava — 32; asedierea de către latini — 193
Adzizio, loc. dacică — 32
Aegyssus (Tulcea), loc. — 46, 97, 100, 227
Aelianus Tiberius, Plautius Silvanus guvernator al Moesiei — 46, 47
Aelis, rege scit — 30
Aelius, nume — 81
Aesculap, zeu — 107
Aetius, general — 96, 171; oprește năvala hunilor la Mauriacus — 96, 172
Africa — 82, 86, 103, 116; din ~ vin negustori în Dacia — 82
agatîrșii — 33, 68, 71
Agatocles, fiu al lui Lisimah — 37; ~ cade prizonier în lupta cu Dromihetes — 37
Agești, loc. — 149
Agighiol, loc. în jud. Tulcea — 31, 61 71; tezaurul de la — 31, 61, 72
Agnavia, loc. — 95
Agrippa Fonteius, comandant roman — 47; cade în lupta dintre daci și romani (69 e.n.) — 47
Ahtum, voievod al românilor în Banat — 195
Aiud, loc. — 95, 152, 239; prima mențiune documentară a ~ 239
Aixis, loc. — 50; v. Aizizis
Aizizis (Fîrliug) loc. — 32, 50, 63, 94, 98
Akkerman (Cetatea Albă), loc. — 225, 243
Akrosas, conducător scit — 31
Al doilea război mondial — 13, 96, 133, 190, 234

„Ala I Ulpia Dacorum", corp de cavalerie — 78
alanii, neam iranian — 166, 170
Alaric, conducător al vizigoților — 171; atacă Italia (402) și Galia (412) — 171
Alba Iulia (Apulum), loc. — 67, 68, 70, 78, 82, 83, 93, 129, 132, 165, 235, 238, 252, 269; numită și Bălgrad — 129, 132, 235, 238; reședință a Daciei Apulensis — 93; inscripția de la ~ 78, 82
Albești, loc. — 67
albocensii, trib dacic — 62
Alboin, rege longobard — 173
Alburnus Major (azi Roșia) — 81, 82, 87, 95, 99, 105, 109, 116; tabulele cerate de la ~ 81; castrul de la ~ 87; minele de aur de la ~ 81
Aldea, Alexandru, domn — 198
Alexandrescu, Dersca M. — 283
Alexandrescu, P. — 56
Alexandria, oraș-port, în Egipt — 31
Alexandru, martir — 245
Alexandru cel Bun, domn al Moldovei (1400—1432), — 14, 17, 183, 203, 220, 274, 280, 282; acordă ajutor în luptă lui Vladislav Jagello — 17.
Alexandru cel Mare, rege al Macedoniei (336—323 î.e.n.) — 35, 36, 37, 60, 61, 64, 65, 200, 202, 236; expediția lui împotriva geților — 26, 37
„Alexiada", operă bizantină a fiicei de împărat Anna Comnena — 134, 226
alfabetul — 189, 190; chirilic — 189, 190; glagolitic — 189; grecesc — 189
Alföldi, Andreas — 204
Alibunar, loc. — 90
Alincum, loc. — 96
Aliobrix, centru al britolagilor în Bugeac — 39
Almaș, rîu — 132
Alpii Transilvani — 213
Altai, munți — 166
Altheim Franz — 204
Altinum, loc. — 73, 96
Altîn Tepe, loc. — 231
Aluta (Oltul) — 74
Amfipolis, loc. 35, 190
Ammianus, Marcellinus, cronicar antic — 163, 169, 170
Ampelum (azi Zlatna) loc. 94—99, 102
Amudaria, regiune a imperiului charezmian — 200
Amutria (Admutrium), loc. în Dacia Traiană — 63, 74, 99
Anaplus, loc. — 226; mănăstirea de la ~ 226
anarții, neam celtic — 39
Anatolia — 227
Anchialos, oraș — 195
Andrei al II-lea, rege al Ungariei (1205—1235) — 209, 210, 211, 221, 223, 228; oferă Cavalerilor Teutoni țara Bîrsei în 1211—212; conflictul lui cu Cavalerii Teutoni — 211
Andrei al III-lea, rege al Ungariei, ultimul din dinastia arpadiană — 26, 266
Andrei, mai mare peste secui, fiul lui Lațco — 275
Andrei, magistru — 269
Andreescu C. — 283
Andrieșescu, Ioan, învățat român — 23, 26, 56
Andron, Ioniță, jurist — 8
Andronic, Al., istoric — 257
Anghelescu, N., istoric — 204
Anghelos, Alexie al III-lea, împărat bizantin — 193
Anghelos, Isaac al II-lea, împărat bizantin — 190, 191
Anglia — 9, 147, 150, 186, 191, 215
Angustia, loc. — 95
Anonymus (vezi cronica notarului anonim al regelui Bela) — 159
ansamensii, trib pe Someș — 63
Ansbertus, cronicar german — 192
antiochenii — 86; cohorte în Dacia romană — 86
Antiochia — 86
Antipa, Grigore — 19
Antipatros, poet grec — 148
Anton, Velcu — 145

Antonescu, Teohari — 58
Antoninus Pius, împărat roman (138—161) — 81, 83, 94, 108, 109, 115
Antonovici, N. — 19
anții, ramură a slavilor — 178
Apa, loc. — 166
Apahida — 39, 165, 172; descoperirile de la ~ 39, 172
Apoldul de Sus, loc. — 87; castrul de la ~ 87
Apollodor din Damasc, arhitect militar roman — 52; podul peste Dunăre la Drobeta construit de — 52, 53
Apolloni Artemidorus, președinte de colegiu — 106
Apollonia, cetate — 32, 44, 62; tezaurul de la ~ 62
Apostatul Iulian, împărat roman și scriitor — 69, 70
Aprozye, voievod de Zopus — 276
Apuleius-Pseudo, medic — 67, 68
Apulum (azi Alba Iulia) — 30, 63, 74, 78, 81, 83, 85, 86, 87, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 102, 105, 107, 109, 110, 111, 117, 240; castrul de la ~ 87; inscripția de la ~ 111
Aquae (azi Călan), loc. — 94, 95, 98, 107
arabii — 8, 246
Arabia — 50
Arad — 26, 61, 90, 105, 229, 235, 238, 252; numit și Urad — 238, Orodinum — 239
Araros, rîu — 33
Aravon, afluent al Dunării — 31, 32
Arbore, Al. — 287
Arčar (Ratiaria), loc. — 119, 141
Arcidava, loc. (azi Vărădia) — 44, 50, 80, 94, 98, 173
Arcina, loc dacică — 64.
Arcobadara, loc. — 63
Ares, jocurile lui ~ 108
Argedava (Arcidava), capitala statului dac — 44, 87
Argeșul — 12, 17, 33, 35, 44, 64, 73, 100, 107, 131, 164, 198, 215, 218, 231, 236, 241, 253, 264, 265, 266, 267, 268, 270, 273, 274, 276, 278; Argessos — 33, 73; numit și Ordessos — 33, 73
Aria, helești eu — 152
Arrian, istoric grec — 36
Aricescu, A. — 56, 138
Arie, misionar — 164
Ariortus, Aelius — 79
Aristotel (384—322 î.e.n.), filozof grec — 68
Ariușd, loc. — 22, 71
Armbruster, Adolf — 138, 283
Armenia — 50, 115; părăsirea provinciei romane ~ de către Hadrian — 115
armenii — 225, 233, 243, 246
aromânii — 134, 187
Aron Vodă, domn al Moldovei — 274
Arpad, conducător al triburilor maghiare — 159, 194
Arsekvia, loc. — 31
Arsenion, loc. — 31
arsietae, neam dacic de la izvoarele Vistulei — 31
Artemis, zeiță la greci — 70
Arrubium, loc. — 97, 227
Arutela (Poiana Bivolari) loc. — 87, 95; castrul de la ~ 87
Asamo, loc. dacică — 32
Asamus, Asemus (azi Osma), afluent al Dunării — 32
Asan I, țar vlaho-bulgar — 189, 190, 191, 193, 194, 199; răscoala condusă de Petru și ~ 189, 190; poreclit Belgun — 190
Asan, Ioan al II-lea, urmaș al lui Borilă la conducerea statului Asaneștilor — 194, 195, 209
Asaneștii — 136, 161, 188, 191, 193, 194, 195; răscoala ~ 136, 161, 188; statul ~ 191, 193, 194
asdingii, neam germanic — 116
Asia — 38, 102, 103, 104, 105, 194, 200; ~ Mică — 28, 32, 39, 55, 82, 105, 115, 141, 171, 189, 200, 202, 249, 251

Asinip, loc. — 152; heleștieiele de la ~ 152
Asiria — 115
Asparuh (Isperih), han bulgar — 189
Asprokastron (Cetatea Albă) — 243
Astion, martir — 144
asturii — 86; alcătuiesc cohorte în Dacia romană — 86
Atanaric, rege al vizigoților — 62, 141, 163, 165, 170
Atelkuz (Etelköz), („țara dintre rîuri", mai tîrziu Bugeacul) — 194
Atena — 34, 118
Atheas, rege scit — 61
Athos, muntele — 187
Atica — 197
Attila, rege al hunilor (434—453) — 167, 171, 172
Atticia, Sabina, soția lui Julius Secundinus — 79
Attilio, Mario Levi — 57
Attius, Titus Divixtus, medic — 111
Audias din Mesopotamia, misionar — 141
Auginas, loc. — 273
Augusta, Julia, mama lui Antoninus Pius — 109
Augusta Treverorum (azi Trier) oraș — 82
Augustus Octavianus, primul împărat roman (27 î.e.n. — 14 e.n.) 44, 45, 50
Aurelianus, împărat roman (270—275) — 118, 126, 127, 128, 163; părăsirea Daciei de către romani sub ~ 118, 126, 127
Aurelius Adjutor, administrator — 101, 114
Aurelius, Aquila, negustor — 103
Aurelius Alexander, negustor — 82, 102
Aurelius, Babus, veteran — 140
Aurelius, Duda — 79, 81
Aurelius Flavius, negustor — 102
Aurelius, Marinianus — 140
Aurelius, Victor Perburdavensis — 93
Austria — 21, 78, 86, 129, 232
avarii — 173
Axiopolis, loc. lîngă Cernavodă — 35, 45, 96, 105, 141, 144, 227; cetatea ~ 96
Axius (Axios) (azi Vardar), rîu — 32, 118
Azizus, zeu — 109, 143

Babadag, loc. — 97, 136, 236
Bacauca, loc. — 96
Bacău, loc. — 99, 196, 222, 234
Bahlui, loc. — 198
Baia, loc. — 196, 222, 224, 230, 234, 245, 248, 253, 280; exploatările aurifere din — 230; formațiunea teritorială în regiunea ~ 222, 224; secuii din ~ 196
Baia de Aramă, loc. — 231, 241; coloniști sași la ~ 196, 241; exploatările miniere de la ~ 231
Baia de Arieș, loc. — 230; exploatări miniere la ~ 230
Baia de Criș, loc. — 230; exploatările miniere de la — 230
Baia de Fier (Polovraci), loc. — 35, 231; descoperirea de amfore grecești din Thasos, Rhodos și Cnidos la ~ 35; exploatările miniere de la — 231
Baia Mare, loc. — 230; centrul minier de la — 230
Baiazid Ildirim, sultan otoman (1389—1402) — 241
Bako, Geza — 206
Balak, „țară valahă" — 133
Balaton, lac — 32
Balc, fiul lui Sas — 276, 277, 282; donațiunea pe care regele Ungariei o face lui ~ 277
Balcani — 10, 29, 36, 39, 44, 80, 86, 109, 131, 187, 188, 191; munții ~ 10, 44, 191, 199; mișcarea din ~ condusă de Petru și Asan — 189, 190, 192, 199; regatul celților la nord de ~ 39; vlahii (românii) din ~ 187, 188, 192
Balcic (Dionysopolis), loc. — 34, 44, 225, 235
Balduin de Flandra, împărat — 193 ~ înființează „imperiul latin" la Constantinopol (1204) — 193

Baltariu, Ion — 124
Banat — 11, 20, 30, 32, 44, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 62, 63, 77, 83, 86, 87, 90, 94, 98, 101, 115, 118, 131, 133, 144, 159, 162, 163, 164, 173, 195, 208, 214, 217, 228, 231, 235, 239, 241, 251, 273; de Severin — 208, 209, 213, 214, 217, 265, 267; formațiuni politice românești în — 62, 159, 195; pătrunderea trupelor bizantine în — 173
Barbarosa, Frederic, împărat german — 191, 192
Barboși, loc. — 34, 52, 77, 90, 96, 99, 114; așezări romane la 96: castrele de la 50, 77, 114
bariduștii, ramură a dalmaților — 95
Barnea, Ion, istoric — 124, 138, 145, 204, 256, 258
Basarab, banul — 202
Basarab I, domn (1310—1352), Întemeietorul Țării Românești — 16, 180, 203, 215, 217, 218, 241, 260, 261, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274; numit și ~ cel Mare — 264; oferă despăgubiri de război lui Carol Robert — 260; sau Basarabă — 198, 274; zis și „Negru Vodă" — 265; încetarea din viață a lui ~ (1352) — 273; lupta cu Carol Robert, la Posada (1330), 16, 218: „țara lui Basarabă" — 274
Basarabă, nume de familie — 199
Basarabi, comună — 136, 160, 165, 253, 254; descoperirea complexului monastic de la — 161, 253, 254; inscripțiile runice de la — 165
Basarabia — 225, 271, 274
Basarabii, dinastia ~ 10, 198
Baschamakoff, Al. — 205
Bascov, sat — 277
bastanii germanici — 39, 45, 46
Bassus — 110; inscripția dedicată „reginei undelor" — 110
batavii — 86, alcătuiesc cohorte romane în Dacia — 86
Batu-han, comandant al mongolilor — 200, 202; expediția din 1241 a lui — 200, 202
Bauman H., Victor — 145, 258
Bazargic, loc. — 236
Băile Episcopiei — 108
Băile Felix, loc. — 108
Bălgrad (azi Alba Iulia) loc. — 129, 132, 235, 238; numit și Bellegratae — 238; proveniența denumirii — 129, 132, 238
Băneasa, sat — 231; loc medieval de prelucrare a fierului — 231
Bănescu, N. — 138, 161, 206
Bănița, loc. — 67; fortificațiile de la ~ 67
Bărăganul, stepă — 11, 13, 30, 38, 77, 90, 114, 150, 165, 178, 197, 198; berindeii, trib al pecenegilor locuitori ai ~ 197; înaintarea armatei macedonene prin ~ 38; napeii (neam scitic) din ~ 30; proveniența numelui ~ 198
Bărbat, voievod român, fratele voievodului Litovoi — 215, 234, 260, 264; luat prizonier de către unguri — 233; plătește „cens" coroanei ungare — 215; răscumpărarea din captivitate a lui ~ 260, 264
Bărbulescu, M., istoric — 75
Băroiu, loc. — 73
Bătrîna, loc. — 149
Bechet, loc. — 87, 99; castrul de la ~ 87
Beiuș, loc. — 231, 273; ~ sau Bivinis — 264; castrele de la ~ 231
Bela (Bîlea), român în părțile Bihorului, cneaz — 228
Bela, rege al Ungariei — 132, 160, 194, 209, 230, 275; cronica notarului anonim al regelui — 132, 133, 165, 194, 230
Bela al II-lea, rege al Ungariei — 132
Bela al III-lea, rege al Ungariei — 132, 190
Bela al IV-lea, rege al Ungariei (1235—1270) — 201, 209, 212, 213, 217, 221, 228; chemarea Cavalerilor Ioaniți de către ~ în Banatul Severi-

nului — 213; diploma lui ~ 217; războiul dintre ~ și Ottokar al II-lea, regele Boemiei (1260) — 217; zdrobirea armatei lui de către tătari — 201.
Belareca, rîu — 132
Belgica, provincie a Galiei — 82
Belgrad — 39, 172, 190; ~ cerut de către Atila (anul 447) — 171; ~ ocupat de către unguri — 190; ~ numit Singidunum — 39, 171; pe locul ~ se așază scordiscii — 39
Beltiuc, loc. — 90
Bender, loc. — 225
Bendis, zeitate feminină — 70
Benndorf, Otto — 58
Benedict, mănăstirea sf. ~ 229
Beninger, E. — 205
Benkö, istoric maghiar — 244
Berciu, Dumitru, istoric român — 3, 31, 32, 56, 75, 204
Berciu, Ion, arheolog — 74
Berend, feudal maghiar — 270
Bereveni, loc. — 228
Berrhoe, loc. — 74, 96
Berindei, nume de familie — 197
berindeii, trib al pecenegilor — 197
Beriu, loc. — 87
Berlad (Bîrleadca), loc. — 220
Bernal, John D., autor al lucrării „Știința în istoria Societății" — 147, 154
Berroe (azi Stara Zagora), loc. — 73, 191
Bersumno, loc. — 32
Berzobis (Jidovin), oraș în Dacia Traiană — 32, 50, 51, 63, 73, 80, 94, 98
Bessapara, centru al bessilor — 29, 67
bessii, neam tracic — 29, 31, 80, 134, 143; din Dobrogea — 134
Beșinbav (Beșimbav), loc. — 198
Beștepe Moldovenească, loc. — 250
Bezerenbam (nu e Basarab banul) — 202
Bezviconi, G., istoric român — 244
Biblia — 142, 164; ~ tradusă în limba gotică de Ulfilas — 141, 164
Bicazul — 16, 280; pasul ~ 280; valea ~ 16
Bicfalău, loc. — 195
Bichir, Gh., arheolog — 75, 125, 204
biefii, trib dacic — 62
Bielgorod (Cetatea Albă), loc. — 225, 243
Biertan, loc. — 129, 130, 142; inscripția creștină de la — 129, 130, 142
Biharea, cetate — 159, 160, 195
Bihor — 95, 120, 151, 165, 196, 228, 229; secuii din ~ 196
Birtin, loc. — 231
Biserica Domnească de la Argeș — 241; inscripția din — 241
Biserîcuța, loc. — 97, 135
Bistra, loc. — 51, 98, 132; valea ~ 51, 98
Bistrețul, loc. — 87, 119, 164
Bistrița, 15, 16, 20, 63, 64, 87, 130, 131, 178, 196, 201, 233, 235, 236, 238, 246, 252; castrul de la ~ 87; mănăstirea — 130; sașii din ~ 233, 246; urme ale omului paleolitic pe valea — 20, 131
Bistrița-Năsăud — 79, 107, 252
Bithinia — 32, 82
Bitiri, Maria — 26
Bitolia, loc. — 187
Bivinis, loc. — 273; voievodul de ~ 273
Bivolari, loc. — 107
bizantinii — 190, 191, 193, 197, 199 272; revolta românilor din Balcani împotriva — 200
Bizanț — 34, 158, 167, 174, 188, 190, 191, 238
Bizone (azi port al Cavarnei — R.P. Bulgaria) — 34
Bârgău, loc. — 235
bîrladnicii (berladnicii), populație româno-slavă-cumană — 220, 221
Bîrladul — 12, 220, 224, 235, 244; Berlad — 221; formațiunea teritorială din regiunea — 220, 224
Bîrlogul, loc. — 233
Bîrsa, țara ~ 210, 229; formațiunea teritorială din — 229

Bîrsești, loc. — 219
Bîrzava, rîu — 73, 94
Bîtca Doamnei, loc. — 67, 77, 90, 91, 114; castrul roman de la ~ 90, 114; sanctuarul de la ~ 70
blaci (români) — 133, 276; „blacumen" — 134; „blökumannaland" — 134; ~ (olahi) — 276
Blandiana, loc. — 95, 98
Blasius, martir — 248
Bleda, conducător al hunilor — 171
Blidaru, loc. — 67, 70
Bloșiu, Cătălina — 206
Bochetor (Buri), comandant al mongolilor — 201
Bodești, loc. — 219
Boemia — 28, 178, 217, 266; Cadrilaterul ~ 28
Bogdan I., istoric și slavist român — 161, 177, 205, 244, 255
Bogdan Vodă, descălecătorul, domn al Moldovei (1359—1365) — 14, 219, 225, 253, 260, 261, 275, 276, 277, 280 282
Bogonici, loc. — 94
Boian, loc. — 22; civilizația neolitică tipul — 22
boierii — 216
boii, neam celtic — 43
Boița, loc. — 87, 95
Boldur, Al., istoric — 244
Bolechow, loc. — 223
Bologa, loc. — 87; castrul de la — 87
bolohovenii (volohii) — 222, 223
Bolohovo, țara ~ 222
Bonifaciu de Montferrat, nobil — 193
Bononia, loc. — 172
Bonțești, loc. — 71; ceramica de la — 71
Borcea, baltă — 13, 150, 218, 251
Bordeaux, loc. — 110
Borilă, Ioan (Burul), nepot de frate al lui Ioniță — 193, 209
Boris (Mihail), conducător al bulgarilor — 189, 194; creștinarea bulgarilor sub ~ 188
Borșa, voievod al Transilvaniei — 267, 277
Borza, „țară" — 210; țara ~ dăruită de Andrei al II-lea Cavalerilor teutoni — 210
Borza, Al. — 138
Bosfor, strîmtoare a Mării Negre — 32
Bosiczky, Bela, cercetător maghiar — — 235, 256
bosporani, componenți ai cohortelor romane din Dacia — 86
Boswell, Bruce A. — 206
Botezat, Eugen, dr. — 19
Botoșani, loc. — 234, 246, 280
Boureni, sat — 274
Bozna, sat — 132
Bran, loc. — 90, 210, 234, 235; pasul ~ 90
Branicevo, cetate — 190; ocuparea ~ de către unguri — 190
Brasus, nume dacic — 78
Brașov, oraș — 61, 90, 101, 111, 149, 195, 196, 201, 210, 229, 233, 235, 238, 246, 248, 267, 270; Brasso sau ~ 195; numit de către sași Kronstadt — 196; alte denumiri ale orașului — 238; Octoihul manuscris din 1570 de la ~ în care apare pentru prima oară în românește termenul școală — 111
Brateș, lacul — 90
Bratislava — 246
Bratocea, pas — 234, 235
Bratul, Gheorghie — 154
Brazda lui Novac, val roman — 163
Brăila — 13, 136, 161, 182, 198, 218, 221, 232, 234, 240, 242, 246, 272; balta — 13; banul de ~ 218; portul — 240, 246
Brănișteri, sat — 17
Brăteiu, loc. — 129, 130; cimitirul de la ~ 129, 130
Brătescu, C. — 19
Brătianu, Gh. I., istoric — 137, 255, 256, 257, 282
Brebu, sat — 14, 276; valea ~ 14
Breslau — 201; numit azi Wroclaw — 201

Brethonia, moşie — 228
Breţc — 79, 85, 87, 95; reşedinţă a trupei de infanterie „Cohors I Bracaraugustanorum" — 85; castrul de la — 87
Britania — 48, 78, 111, 112, 113; dacii în ~ 113
britanii — 86, 140
„British Museum" — 141
britolagii (britogalii), neam celtic — 39
Brîncoveneşti, sat — 87; castrul de la — 87
Brîncuşi, Constantin, mare sculptor — 152
Brno (Brűnn) — 31
„Brodnic", ţară a brodnicilor — 221
brodnicii, populaţie românească din răsăritul Munteniei — 210, 221; Ploscînea, voievod al — 221
Brognard, explorator austriac — 135
Bromberg, J., — 244, 257
Brucla (Aiud), loc. — 95
Bruckenthal, muzeu în Sibiu — 142
Brugges, loc. — 233
Bruxelles — 14
Buciumi, sat — 86, 87; castrul de la ~ 86, 87
Buckle, istoric englez — 9
Bucov, loc. — 191
Bucova (Poarta de Fier), loc. — 101; cariera de marmură de la ~ 101
Bucovina — 80, 132, 203, 253; dacii liberi din — 80; trecerea tătarilor prin — 201
Bucureşti — 8, 12, 13, 15, 20, 22, 26, 35, 67, 132, 147, 198, 218, 219, 234, 240, 248; ceramica epocii de bronz tip ~ 23, 26
Bucureştii Noi — 23, 99, 231; centru de prelucrare a metalelor — 231; ceramica — 23
Buda, oraş — 101, 201, 235, 241, 266; ocuparea ~ de către mongoli — 201
Budapesta — 31
Budăneşti, comună — 154
Budjek (Böcčk), comandant tătar — 203; înfrîngerea românilor din Muntenia de către — 201
Buerebista, mare rege geto-dac (c. 70 — c. 44 î.e.n.) — 10, 28, 37, 39, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 60, 63, 65, 66, 67, 68, 70, 98, 100, 109; „cel dintîi şi cel mai mare dintre regii din Tracia" — 43
Buftea, sat — 231
Bugeacul — 37, 61, 66, 173, 194, 197, 202, 219; aşezarea tătarilor în — 202; avarii se aşază în ~ 173; geţii din ~ 66; pecenegii locuiesc în ~ 197
Bugul, rîu — 28, 29, 34, 44, 47, 222; numit şi Hipanis — 34
Bulgaria — 48, 77, 93, 187, 188, 189, 192, 194, 209, 220, 271; statul bulgar — 187, 188, 194; vlahii din ~ 187
bulgarii — 128, 133, 160, 162, 175, 176, 180, 184, 185, 186, 191, 192, 194, 217, 236, 271, 272; năvălesc în Banatul Severinului — 217; creştinarea — 180, 184, 189; lupta cu avarii — 176; statul lor sub Simeon — 189; venirea şi întemeierea primului lor ţarat la sud de Dunăre — 162
Bumbăcaru, Grigore — 188
Bumbeşti, sat — 87, 107; castrul de la ~ 87
Burdigala, loc. — 108
burgunzii — 171, 177
Buri (Bochetor), comandant al tătarilor — 201
burii, neam germanic — 62
Buridava (Stolniceni), loc. — 62, 64, 79, 87, 95; castrul de la ~ 87; centrul militar roman de la — 95
buridavensii, trib dacic — 62, 63
Burnazul, stepă — 11, 13, 114, 197, 198
Bursuci, loc. — 231

Burticum, loc. — 95
Bury, J.B., istoric — 205
Buteridava, loc. — 46, 80, 97
Butin, loc. — 90
Butnăreşti, sat — 117
Butoieşti, sat — 94
Buzău — 14, 16, 22, 26, 62, 73, 77, 99, 100, 130, 135, 141, 152, 157, 165, 170, 182, 198, 203, 210, 218, 219, 221, 231, 234, 240, 242, 253; banul de — 220; episcopia de — 157, 218; neamuri germanice în jud. ~ 165; tîrgul drăgaica de la — 231
Buzdugan, C. — 125

Cabinetul numismatic al Academiei Republicii Socialiste România — 8
Cadan, comandant mongol — 202
Caffa, loc. — 243
Calabeus, pîrîu — 30
Calafat, loc. — 240
Callatis (Mangalia), loc. 29, 30, 34, 96, 97, 116, 225, 238; inscripţia din — 116; oraşul ~ se datoreşte dorienilor — 34
Calea Rahovei — 198
Calga, loc. — 221; lupta de la — 221
Caliacra — 34
Calocsa, loc. — 228
Calpurnius Iulianus, guvernator al provinciei Moesia — 107
Calvini, sat — 210
Camasis, martir creştin — 144
Camena, sat — 136
Cameniţa Podoliei, loc. — 222, 225, 233, 234, 245
Campestres, zeiţă — 82
Canabaudes, căpetenie a goţilor — 118
Canalul Mînecii — 86
Canarache, V. — 56
Canonia, loc. — 94
Cantacuzino, Andronic — 115
Cantacuzino, Constantin — 115, 123
Cantacuzino, Gh. — 27
Cantacuzino, Mihail — 265; „Istoria Ţării Româneşti" de — 265
Cantacuzino, Ştefan — 273
Cantemir, Dimitrie, cărturar, domn al Moldovei (mart.-apr. 1693; 1710—1711) — 14, 219: „Descriptio Moldaviae", lucrare a lui — 219
Capidan, Theodor — 205
Capidava, cetate getică — 38, 45, 67, 80, 96, 97, 100, 135, 190, 231, 254; inscripţia de la ~ 136, 190
capitaţia, impozit pe cap de locuitor în Dacia romană — 84
Capora, loc. — 96
Caproşu, I., istoric român — 283
Caput Bubali, loc. — 94
Caput Stenarum, loc. — 95, 99
„Cara Ulag" (Ţara Românească) — 203
Carabă, nume de familie — 200, 274
Caracal, loc. — 198, 234, 241, 243; proveniența numelui ~ 198
Caracalla, împărat roman (211—217) — 83, 103, 107, 116; edictul din 212 al lui — 83, 103, 116
Caracorum, ţinut — 200
Caraiman, munte — 198
Caramurat, loc. — 112
Caransebeş, loc. — 94, 239, 254
Carasu, loc. — 12, 132, 236; balta ~ 132; valea ~ 12
Caraş-Severin, judeţ — 14, 79, 90, 135, 179, 209, 214, 228
Carcopino, J., învăţat francez — 54, 58
Carei, loc. — 239; prima menţiune despre — 239
Cari, Alexander — 103
Caria, ţară — 82
Carmurat, sat — 97
Carrodunum, oraş celtic — 39
Carol al V-lea, rege al Franţei — 183
Carol cel Mare, rege al francilor, împărat al Occidentului — 176; distrugerea statului avar (796) de către — 176
Carol Robert, v. Robert
Carpaţii, munţi — 10, 11, 16, 18, 31, 32, 43, 63, 65, 77, 86, 87, 91, 99, 101, 114, 126, 132, 133, 146, 147, 151,

158, 162, 163, 164, 170, 178, 179, 181, 184, 194, 201, 203, 210, 211, 212, 214, 215, 219, 221, 222, 229, 231, 232, 235, 236, 237, 238, 242, 246, 247, 249, 251, 252, 259, 260, 261, 265, 266, 267, 272, 275, 276; beskizi — 31; galiţieni — 194; meridionali — 16, 217, 259, 260; moldoveni — 194, 275; nordici — 31; orientali 11, 224; slovaci — 163; pădurоşi — 44; vulcanici — 87
carpianii, neam dacic — 31
carpii, neam dacic din Moldova — 10, 31, 63, 117, 118, 162, 163
Carpis, loc. — 31
Carsidava, loc. dacică — 63
Carsium (Hîrşova), cetate getică — 45, 52, 73, 96, 179, 229; lagărul militar roman de la — 50
Cartagina — 50
Casius (vicus Casianus) — 112
Casius, Frontinus, negustor — 103
Castellum Baridustarum, loc. — 95
Castoria, loc. — 188
Castra Nova, loc. — 87, 94; castrul de la ~ 87
Castra Traiana (Sîmbotin), loc. — 53, 87, 94; castrul de la ~ 87
castrul, lucrare de apărare militară — 86, 87, 90, 91; de la Acidava — 87; de la Ad Mediam (Mehadia) — 87; de la Apoldul de Sus — 87; de la Apulum — 86, 87; de la Bistreţul — 87; de la Bologa — 87; de la Breţc — 87; de la Brîncoveneşti — 87; de la Buciumi — 86, 87; de la Bumbeşti — 87; de la Călugăreni — 87; de la Căşei — 87; de la Cătunele — 87; de la Centum Putea (Surduc) — 87; de la Comolău — 87; de la Cumidava — 87; de la Desa — 87; de la Dichiseni — 90; de la Dierna — 87; de la Drajna de Sus — 90; de la Drobeta-Turnu Severin — 87; de la Filipeşti — 90; de la Gherla — 87; de la Germisara — 87; de la Gilău — 90; de la Giorocul Mare — 87; de la Gîrbău — 87; de la Hinova — 87; de la Honghiz 87; de la Ilişua — 87; de la Inlăceni — 87; de la Islaz — 87; de la Izvoarele — 87; de la Izvorul Frumos — 87; de la Lişteva — 87; de la Mărtinişi — 87; de la Orăştioara — 87; de la Odorhei — 87; de la Pantelimonul de Sus — 86; de la Pelendava — 87; de la Piua Petrii — 90; de la Porolissum — 87; de la Potaissa — 86; de la Praetorium — 87; de la Poiana — 90; de la Putinei — 87; de la Răcari — 87; de la Războieni — 87; de la Românaş — 87; de la Romita — 87; de la Romula — 87; de la Roşia — 87; de la Rusidava — 87; de la Sărata — 87; de la Schela Cladovei — 87; de la Slăveni — 86; de la Teregova — 87; de la Tibiscum (Jupa) — 87; de la Tihău — 87; de la Tîlmaciu — 87; de la Tîrgşoru Vechi — 90; de la Vărădia — 86, 87; de la Vîrţu — 87; de la Vîrful lui Petru — 87; de la Zutor — 87
Caşolţ, loc. — 79; mărturiile arheologice de la — 79
Cato, cenzor — 50
catolicismul — 272, 273
Catus, Sextus Aelius, consul roman — 46; expediţia lui împotriva dacilor în anul 11—12 e.n. — 46
Caucaland, ţinut — 165, 170; retragerea vizigoţilor în ~ din faţa hunilor — 165
Caucalandensis locus (Caucaland), ţinut — 62, 96
Caucaz, munţi — 170, 171, 200
caucoensii, neam dacic — 62, 96
Cavalerii Ioaniţi (vezi Ioaniţii) — 209, 272
Cavalerii Teutoni — 17, 208, 210, 211, 221, 229, 274; chemaţi în 1211 de regele Ungariei Andrei al II-lea

pentru apărarea hotarelor de sud-est ale Transilvaniei — 212; donaţiunile făcute lor în răsăritul Munteniei — 208, 221
Cavarna, oraş în R.P. Bulgaria — 34, 225, 235
Cazan, Irina — 56
Cazane, defileu — 99
Călan, loc. — 94, 95, 107
Călăraşi, loc. — 99
Călieni, sat — 12
Căliman al II-lea, urmaş al dinastiei Asaneştilor — 193; cu ~ se stinge dinastia Asaneştilor pe linie bărbătească — 193
Călimăneşti, sat — 107, 149
Călmăţui, rîu, vale — 181, 189
Călugăreni, loc. — 17, 87
Căpitanu, V. — 125
Căpîlna, loc. — 67
Căşei, loc., pe valea Someşului — 85, 87, 95
Căţelul Nou, loc. — 23; ceramica de la ~ 23
Cătunele, loc. — 87, 99; castrul de la ~ 87
censul, impozit — 84
Ceahlăul, munte în Carpaţii orientali — 11, 20
Cedonie, loc. — 95, 99
Cedren, învăţat bizantin — 189, 198
Cehia — 158, 232
cehii — 178
Celei, loc. — 84, 94, 96, 141, 163, 213, 216, 230
Celer (vicus Celeris) — 112
celţii — 28, 29, 39, 42, 43, 44, 70, 128, 186, năvălirea ~ 39
Cenad, loc. — 63, 99, 239, 252; ~ Vechi — 252
Centum Putea (Surduc), loc. — 48, 87, 94, 98; castrul de la — 87
Cercel, loc. — 187
Ceremuş, rîu — 246, 280
Cerna, loc. — 73, 80, 87, 132, 235; numită şi Dierna — 73; Tsierna — 73, Tierna — 73; Zerna — 73
Cernavodă, loc. — 12, 34, 45, 91, 96, 101, 105, 132, 136, 225, 227, 236
Cernăuţi, loc. — 222, 233, 234, 236, 246
Cerneţi, loc. — 234
Cernica, sat — 22; necropola neolitică de la ~ 22
Cernigow, principe de ~ 222
Cersie (Certie), loc. — 95, 99
Cetate, sat — 97
Cetatea Albă (Tyras) — 33, 47, 100, 132, 224, 232, 233, 235, 243, 245, 246, 282; ocuparea ~ de către tătari — 243, 282
„Cetatea Biserica", aşezare — 135
Cetatea de Baltă, — 201, 228; mongolii ocupă ~ 203
Cetatea Neamţului — 213, 245; construirea Cetăţii Neamţului atribuită Cavalerilor Teutoni — 211
Cetăţeni, loc. — 35
Cetăţenii din Vale^a loc. — 231
Cezar, Iulius (100—44 î.e.n.), om politic, general roman, scriitor — 31, 44, 50, 274
Charaspes, conducător scit — 30
Châteaudun, loc. — 39
Cheia — 15
Chersonesul — 47
Cheshire, Harold — 207
Chiev (Kiev), loc. — 133, 160, 220, 225; cronica de la ~ 133; Rostislav din ~ 220; Sviatoslav cneaz al ~ — 161
Chilia, loc. — 12, 134, 136, 225, 232, 233, 234, 240, 245, 246, 272; ~ nouă — 226; ~ veche — 12, 226
Chilimetea, pîrîu — 219
China — 9, 170, 171, 200, 202
Chindeas, martir — 144
Chiniz (Cheniz), sat — 229
Chioajdele, sate — 16; depresiunea ~ 16
Chiojdul Mic, sat — 62, 130, 165, 170, 195, 211; descoperirea de la ~ 62, 165, 170; prezenţa neamurilor germanice la ~ 170; explicarea numelui — 211

Chiril, misionar al moravilor — 144, 189
Chirnogeni, sat — 250
Chițescu, Maria — 75
Cholnoky, Jenö, cercetător maghiar — 235, 256
Choniates Nicetas, Akominatos, cronicar bizantin — 133, 190, 191, 192
Chorenați, Moise, geograf — 133
Christescu, V., istoric român — 26, 123, 124
Christos — 140
Chrysostom Dio — 65, 72
ciangăii, urmași ai secuilor — 196
Cicero Marcus, Tullius (106—43 î.e.n.), om politic, scriitor și orator roman — 148
Cichorius, Conrad — 58
Cigmău, loc. — 95
Cihodaru, C., istoric — 138, 244, 257
Cilicia, provincie în Asia Mică — 115
cimerienii — 29, 30; invaziunea cimeriană — 30
Cincșor, loc. — 87; castrul de la ~ 87
Ciobanu, Mircea — 248
Cioclovina, loc. — 20; peștera de la — 20
Ciolan, loc. — 90
Ciomu, Lazăr, I. — 155
Cipru — 232
Cislău, sat — 211
Cisnădioara, sat — 252; biserica Sf. Mihail din ~ 252
Ciuguzel, comună — 152
Ciumarna, sat — 132
Ciumernic, sat — 132
Ciuperceni, sat — 172
Ciurel, cartier — 231; centru de reducere a minereului de fier — 231
Cius, loc. — 96
Civitas Ausdec[ensium], loc. — 97
Cîineni, sat — 87, 95
Cîmpia Padului — 9
Cîmpulung, loc. — 196, 211, 234, 240, 241, 253, 264, 265, 270, 272, 237, 280; așezarea sașilor în ~ 196; biserica catolică din ~ 213; loc de unde pornește acțiunea de formare a statului muntean — 264, 265
Cîmpulung Moldovenesc, loc. — 16, 153, 211, 219, 235
Cîmpulung Muscel, loc. — 231
Cîmpulung — Vatra Dornei — Rodna, trecătoare — 280
Cîmpuri, Surduc sat — 67
Cîrja, sat — 231
Cîrna, sat — 26; cimitirul preistoric de la ~ 26
Cîrța, sat — 228; mânăstirea catolică de la ~ 228
Clara, doamnă, soție a lui Nicolae Alexandru — 272
Clary de Robert, cronicar francez — 194
Claudius Fronto, guvernator roman al provinciei Dacia — 116
Claudius, Quintus — 109
Claudius, Tiberius, Fronto, împărat roman (41—54) — 92, 118
Clement al V-lea, papă — 272
Clement (Clementian, vicus Clementinus sau Clementianensis) — 112
Clipicești, sat — 200
Cluj (azi Cluj-Napoca), 8, 14, 79, 80, 83, 93, 101, 107, 140, 159, 165, 195, 201, 228, 235, 238, 246, 248; numit și Clusvar — 238; Cluswar — 238; Culuswar — 238; Kuluswar — 238; ~ ocupat de tătari — 201
Cnezate (voevodate, ducate) — 156, 157, 158, 159, 160, 184, 208, 209, 214, 215, 219, 223, 224, 228, 229, 259; formarea cnezatelor române — 157, 159; primele formațiuni politice românești în Transilvania — 159
Cnidos, insulă — 35, 62
Cobadin, loc. — 236
„Codex cumanicus", manuscris — 197
Coelesiria, țară — 82
Cogheonul, munte — 69, 70
„Cohors I Bracaraugustanorum", trupă de infanterie — 85

„Cohors I Hispanorum veterana" — 93
„Cohors I Britannica milliaria civium Romanorum", detașament de infanterie roman — 85
„Cohors II Augusta Dacorum pia fidelis veterana milliaria equitata", detașament de infanterie — 78
„Cohors II Britannica milliaria equitata, detașament de infanterie și cavalerie — 86
„Cohors III campestris civium Romanorum" — 86
„Cohors III Dacorum equitata" — 78
Coisin, P. — 58
Coja, Maria — 56
Cojocna, loc. — 101
Colacul, sat — 221
Colceag, drumul lui ~ 205
Colegiul asianilor — 105, 142
Colegiul augustalilor — 105
Colegiul aurarilor — 105
Colegiul centonarilor (croitorilor) — 105
Colegiul corăbierilor — 105
Colegiul dendroforilor — 105
Colegiul fabrilor (fierarilor) — 105
Colegiul galaților — 105, 141
Colegiul Isidei — 105
Colegiul lecticarilor — 105
Colegiul din Alburnus Major — 106
Colegiul lui Jupiter Cernenus — 105, 106
Colegiul negustorilor — 105
Colegiul prosmonilor — 105
Colentina — 181, 218; descoperirile de pe rîul ~ 241
Colomeia, oraș — 246
Coloneața, sat — 14
Colonia — 86
Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa — 116, 118
Coloniile romane — 92, 93
Columbeanu, Sergiu, istoric — 256
Columella, scriitor roman — 60
Columna lui Traian — 55, 60, 64, 66, 78
Coluni, sat — 14
Colunița, sat — 14
Commagene, provincie în Siria — 82; cohorte de commageni — 82
commagenii (din Siria), alcătuiesc cohorte în Dacia romană — 86
Comana, sat — 17
Comanca, loc. — 198
Comanii, sat în jud. Olt — 198
Comarnic, loc. — 249
comati, oamenii de rînd la daci — 65
Comărnicelul, munte — 87
Commentiolus, general bizantin — 176
Comnen, Andronic, văr al împăratului Manuil Comnen — 133
Comnen, Manuil, împărat bizantin — 133
Comnena, Ana, scriitoare bizantină — 134, 136, 161, 201, 226; autoare a operei „Alexiada" — 134, 136, 161
Commodus, împărat roman — 80, 116
Comolău, loc. — 79, 87; castrul de la ~ 87
Comosicus, „rege" și mare preot al dacilor — 45, 70
Comozous, Daizus, nume dacic — 80, 114
Comozous Justus — 114
Comozous Valens — 114
Comșa, Eug. — 124, 138, 256
Comșa, Maria — 124, 138, 256
Concilium Provinciarum Daciarum trium consiliu în Dacia romană — 85
conductores ferrariarum, arendași ai minelor de fier în Dacia romană — 101
conductores pascui, arendași — 100
conductores pascuiet salinarum — 101
Condurachi, Em., istoric — 54, 57, 122, 124
Conea, I. — 207, 255, 282
Conev, B. — 205
Congri, loc. — 96
Costangalia, loc. — 225
Constans, împărat — 164
Constantin al II-lea, împărat, fiul împăratului Constantin cel Mare — 164, 163

Constantin cel Mare, împărat roman (306—337) — 91, 104, 106, 139, 141; constituţia din anul 332 a lui — 104; dă edictul de recunoaştere a creştinismului — 142
Constantinescu, Miron — 161, 206
Constantinescu, N.A. — 205, 258, 282
Constantinopol — 144, 158, 159, 171, 174, 175, 189, 191, 192, 193, 194, 223, 225, 226, 227, 232, 238, 243, 244; asedierea de către avari — 174, 175; Bizanţul devine ~ sub împăratul Constantin cel Mare — 238; patriarhia de ~ 144, 227
Constantius, împărat — 164
Constanţa (Tomis) — 12, 30, 34, 91, 106, 136, 161, 165, 220, 225, 235, 238, 246, 250, 253, 254
Constanţia, cetate — 192; Ioniţă cucereşte ~ 192
continuitatea daco-romană — 120, 121, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132; adversari ai ~ 126
Copanca, loc. — 90
Copăceni — Racoviţa, loc. — 87, 95, 107
Copăceşti, sat — 276
Copuşul, rîu — 133; voievodul român Gelu opune rezistenţă ungurilor la rîul ~ 152
coralii, neam getic — 60
Coreea — 202
Corlard, din Loviştea — 211
Cornea, loc. — 94
Cornea, Ion — 282
Cornoşti, loc. — 149
Cornet, loc. — 120; mânăstirea ~ 120
Corvineştii — 10
Cosău, loc. — 161, 214; cnezatul de pe valea ~ 160, 214
Cosmin, loc. — 245; mânăstirea de la ~ 245
Costas, nume dacic — 79
Costea, urmaş la domnie al lui Laţco — 280
Costeşti, loc. — 44, 67, 70
Costin, Nicolae, cronicar — 280; „Letopiseţul Ţării Moldovei" de ~ 280
costobocii, neam dacic — 31, 62, 63, 68, 80, 114, 116; năvăliri ale ~ 114, 116; Pieporus rege al ~ 80
Costolaţ, loc. — 49
Coşoveni, loc. — 147; de jos, loc. — 165; descoperirile arheologice de la — 165, 172
cotensii, neam celtic — 39
Coteţ, P. — 19
Cotiso, „rege" al dacilor, urmaş al lui Buerebista — 45, 46
Cotmeana, valea ~ 90
Cotnari, loc. — 14
Coţofeneşti, sat — 71
Coulanges Fustel de, istoric francez — 104, 124
Courtenay de Baudoin, împărat latin de Constantinopol — 199
Covasna, jud. — 22, 67, 79
Covurlui — 198
Coza — 219
Cozia, loc. — 120, 199, 253; proveniența numelui — 198
Cozla, loc. — 67, 132
Cracovia — 248
Craiova — 71, 80, 87, 94, 99, 132, 178, 234, 235, 243
Cranea (Ecrene) loc. în R.P. Bulgaria — 34
Crapina, balta ~ 135
Crasna, comitat — 14, 90, 178
Crassus, comandant roman — 43, 46, 66
Crassus, Macrobius, defensorul — 102
Crăciuna, cetate — 245
Crăsani, sat — 35, 61, 71; candelabrul de bronz descoperit la — 61
creştinismul — 139, 140, 141, 142, 143, 164, 180, 183, 188 caracterul latin al — 142; creştinarea daco-romanilor — 139; creştinarea bulgarilor — 180, 184, 189; creştinarea ungurilor — 184; în Dacia — 140, 144; gotic — 141, 164; edictul de recunoaştere a — 141

Creta — 86
cretanii — 86
Cricău, sat — 196; primele grupe de saşi se stabilesc în — 196
Cricov, loc. — 130; mânăstirea din — 130
Crimeea — 170, 198, 234, 243
Criş — 21, 101, 131, 195; Alb , rîu — 172; Negru, rîu — 172; Repede, rîu — 87, 90; numit şi Crisius — 131; Crys — 131; Grisia — 131, 163, 173; tipul neolitic ~ 21
Crişan, Ion Horaţiu — 57, 74
Crişana,— 62, 63, 77, 131, 159, 162, 164, 228, 229; voievodatul din ~ condus de Menumorut — 159, 195
Criton, medic grec — 50, 53, 60, 66
Critasiros, rege — 43
Croaţia — 189
croaţii — 178
crobyzii, trib geto-tracic — 20, 29, 134
cronica bizantină a lui Nicetas Choniates — 134
cronica notarului anonim al regelui Bela — 132, 133, 159, 194, 230
cronica pictată de la Viena — 269, 270
cronica rusă de la Chiev, zisă a lui Nestor — 133, 160, 176, 244
Cronţ, G., istoric — 161
Cruceburg, cetate — 210, 221
Crum, statul bulgar al lui ~ 194
Crunoi (Dionysopolis, azi Balcic, în R.P. Bulgaria) — 34
Csák Matei, mare feudal maghiar — 266
Csuday, Eug. — 206
Cubin, loc. — 90
Cucova, sat — 179
Cucuteni, sat — 22, 71; cultura neolitică ~ 22, 71
Cuejd, pîrîu — 195, 211
Cuezdul (azi Găvojdia), loc. — 228; voievodatul de la ~ 229
Cuhea, moşic — 277
Culchey, comite — 152
cumani — 192, 193, 197, 198, 200, 201, 209, 210, 211, 218, 221, 224, 225, 242, 244, 247, 252, 272; episcopatul ~ 211; înfrîngerea de către tătari — 200; relaţiile ~ cu românii — 200
Cumania — 134, 212, 213, 215, 217, 221
Cumidava, oraş în Dacia Traiană — 63, 64, 80, 87, 93
Cunimund, rege gepid — 174
Curcubăta, munte — 11
Curta, loc. tracică — 32
Curtea de Argeş, loc. — 149, 234, 241, 248, 253, 265, 270, 273, 274; biserica domnească de la ~ 265, 273
Curtea Veche, din Bucureşti — 231
Cuvin (Kevé), cetate — 159, 195
cvazii — 81
Cvijic, Jovan, învăţat sîrb — 205
cyrenaicii, provenind din nordul Africii, în cohortele romane din Dacia — 86

daci — 9, 11, 16, 17, 20, 23, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 39, 42, 44, 45, 47, 48, 49, 51, 53, 54, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 96, 98, 103, 106, 113, 114, 115, 117, 119, 128, 131, 137, 139, 166, 223; alegerile la — 65; arta la — 71; asimilarea de către romani — 137; balistele la — 66; berbecele la — 66; ceramica la — 71; continuitatea — 63, 78; numiţi dai — 63; liberi — 80, 115, 116, 139, 162; drapelul la — 66; fortificaţiile la — 67; limba la — 67, 68; lucrarea metalelor la — 71; preoţii la — 65, 70; medicina la — 68; organizarea socială la — 62, 69; ocupaţiile la — 60; poligamia la — 65; războiul la — 66; regele la — 65; religia la — 69; rolul ~ în formarea poporului român — 72; romanizarea — 59; 127; succesiunea la tron la — 65
Dacia — 17, 29, 39, 43, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 61, 62, 63, 64, 74, 77, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 90, 91, 92, 93, 95, 100, 101, 102,

103, 104, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 119, 139, 140, 142, 143, 144, 146, 147, 148, 153, 157, 163, 164, 166, 173, 174, 175, 178, 179, 182, 183, 186; colonizarea — 81; continuitatea în — 129, 130, 131, 142; creştinismul în — 129, 140, 141, 142, 144; cucerirea — 76, 166; apulensis — 83, 93, 102, 179; aureliană — 117, 173; inferior — 83; malvensis — 83, 93; mediterranea — 119, 142, 144; pontică (Scythia Minor) — 30, 43, 80, 93, 96, 97, 100, 141, 144; porolissensis — 80, 83, 94, 181; ~ ripensis — 119, 144; romană — 59, 76, 78, 80, 102, 105, 109, 110, 111, 115, 121, 126, 141, 146, 179; Sarmizegetusa în — 116; superior — 181; Traiană — 10, 18, 63, 72, 77, 93, 96, 98, 100, 102, 115, 116, 118, 121, 126, 127, 139, 143, 147, 172; drumurile în — 98, 100; tezaurul luat de Traian din — 61; monedele, în — 62, 233 234; oraşele şi satele în — 91; organizarea administrativă în — 83; organizarea militară a — 85; părăsirea ~ de către legiunile romane (retragerea aureliană) — 115, 118, 119, 126, 127, 128, 142, 148, 153, 157, 162, 167, 174, 177; slavii în — 281, 282, 283; stăpînirea gepizilor în — 173; vitalitatea populaţiei romanice în — 185

Dacicus, numele ce-l ia Traian după triumful împotriva dacilor — 52

daco-geţi (vezi şi dacii, geţii) — 7, 10, 11, 16, 18, 20, 23, 28, 44, 95, 98

daco-romanii (vezi şi dacii şi romanii — 18, 96, 98, 106, 121, 128, 129, 130, 131, 132, 137, 139, 141, 142, 143, 144, 162, 174, 178, 182, 184, 185, 187; asimilarea slavilor de către — 179; continuitatea — 120, 121, 126, 130, 137, 142, 175; creştinarea — 139, 142, 144; supunerea ~ de către slavi — 182

Dadilov, loc. — 17, 178

Daia, loc. — 253

Daicoviciu, C., istoric — 122, 123, 124, 125, 137, 138, 161, 206

Daicoviciu, Hadrian, istoric — 56, 57, 58, 74, 75

Daizus (Comozoi), nume dacic — 80, 116; inscripţia ~ „ucis de către costoboci" — 116

Dakiviza, loc. dacică — 32

dalmaţi — 86; alcătuiesc cohorte romane în Dacia — 86

Dalmaţia — 82, 95, 103, 105, 201; năvălirea tătarilor pe coasta — 201

Damasc — 50; Apolodor din ~ arhitect — 52

Dan, cneaz în Ţara Haţegului — 228

Dan, nume — 179

Dan I, voievod — 198, 242

Dan al II-lea — 242

Danubius (Istrul) — 162

Daphne, castel — 163, 164

Dapyx, rege în Dobrogea — 45, 46, 54, 66

Dardania, provincie — 144

dardanii, neam iliric — 17, 62

Darius, rege al perşilor — 20,32, 33, 36, 134; geţii se opun lui ~ 36, 135

Dasius, Verzonis — 82

David, frate al ţarului bulgar Samuil — 187

David, Diac P.I. — 145

Dăbîca, cetate — 159, 195; reşedinţă a voievodului român Gelu — 159, 195

Dăieni, sat — 250

Dăsnăţui, rîu — 198

Dcin, loc. — 220

Dealul Beşinoului, loc. — 198

Dealul Mare, loc. — 14

Decebal, rege al dacilor (87—106) — 10, 36, 37, 45, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 59, 60, 62, 64, 65, 66, 67, 73, 74, 84, 100, 109; fiul lui Scorilo — 67; „Decebalus per Scorilo", inscripţie — 67; inscripţia privind sfîrşitul lui — 74; pacea dintre ~

şi Domiţian — 66; sinuciderea lui — 54
Decei, Aurel, istoric — 137, 207
Decei, Paul, inginer — 3
Deceneu, mare preot al dacilor — 45, 70
Decia Mureşului, loc. — 22
Decibalus, nume — 78
Decius, împărat — 117, 163; primeşte titlul de „reîntemeietor al dacilor", din partea oraşului Apulum — 215
Dejeu, Petre — 257
Dejul, loc. — 201, 235, 238; numit şi Deeswar — 238
Deleanu, Victor — 19
Delineşti, loc. — 94
Deliormanul, pădure — 198
Delos — 35, 71; vase de ~ 71
Delta Dunării — 12, 226, 274
Densuş, sat — 252
Densuşianu, Ovid, romanist — 125, 177, 205
denteleţii, neam tracic — 45
Deny, J. — 204
Denzi, Aurelius — 79
Derehlui, rîu — 198
Desa, loc. — 87; castrul de la ~ 87
„Descriptio Moldaviae", operă a lui Dimitrie Cantemir — 219
Deseşti, loc. — 276
Desev, fiul lui Dionisie — 172
Desudava, loc. — 32
Detschew, Dimiter — 56
Deusara, loc. — 95, 103
Deva, loc. — 63, 87, 95, 107, 235, 239; prima menţiune documentară a ~ 239
Diaconu, Gh. — 138, 204, 257
Diaconu, I. — 255
Diaconu, Petre — 123, 138, 155, 207, 256, 257.
Diaconul, Paul, cronicar — 174
Diales, Aelius — 79
Diana, zeiţă la romani — 70, 143
Dichiseni, sat — 90; castrul de la ~ 90
dicienii, cei mai vechi români din Dobrogea — 134
Diculescu C., profesor, autor al lucrării „Die Gepiden" — 174, 204
Dida, nume — 78
Diegis, fratele lui Decebal — 49
Dierna (Cerna), oraş în Dacia Traiană — 63, 87, 94, 99, 116, 119, 164; castrele de la ~ 133.
„Dimitrie din Tesalonic", izvor istoric din sec. VII—185
Dimitrie, jupan — 136, 160, 254; formaţiunea teritorială din Dobrogea condusă de — 160; inscripţia de la Mircea Vodă din anul 943 pomenind de jupan ~ 136, 160
Dimitriu, C. — 205
Dimotica, loc. — 193
Dinogeţia (Biscricuţa), loc. — 46, 97, 135, 136, 160, 261, 226, 254; cetatea — 136, 161, 226; ruinele de la — 133, 254
Dio Cassius, istoric şi om politic grec — 46, 48, 49, 51, 52, 53, 65, 78, 80, 117; istoriograf al războaielor dacice — 78
Diocleţian, împărat roman (284—305) — 107, 139, 144
Diodor, istoric grec din Sicilia — 38
Dionisie, ban de Severin — 267, 268, 269, 270
Dionysopolis (Balcic, în R.P. Bulgaria) — 28, 34, 43, 44, 68, 96, 100; Acornion din ~ 28
Dionysos, zeul vinului la traci — 38
Dioscoride, medic grec — 67, 68
Diploma ioaniţilor (1247) — 85, 215, 217, 219, 229, 230, 234, 241, 247, 250, 260, 264
Ditucentus, Aurelius — 79
Dizo, nume dacic — 79
Dîmboviţa — 12, 14, 17, 149, 178, 218, 230, 236, 240, 253; locuită din cele dintîi vremuri ale preistoriei — 181; săpăturile arheologice de pe rîul ~ 240
Dîrjovul, rîu — 20
Dîrstor (Silistra), loc. — 96, 134, 136, 160, 161, 225, 227, 240; cetatea

de la — 136, 227; cea mai importantă așezare de la Dunărea de jos — 227; formațiunea teritorială de la — 161
Djebe, general mongol — 200
Dlugosz, cronicar polon — 17, 136
Dniprul — 220
Dobîca, comitat — 229
Dobre, nume — 179
Dobrici, loc. — 236
Dobrogea — 10, 11, 20, 22, 29, 30, 32, 36, 44, 45, 46, 51, 52, 54, 55, 61, 65, 77, 80, 86, 91, 96, 97, 100, 107, 112, 116, 117, 134, 136, 141, 158, 159, 170, 172, 173, 190, 197, 198, 208, 220, 224, 225, 227, 231, 233, 240, 246, 249, 250, 253, 260, 271; așezări mai importante în — 246; bazilici paleocreștine în — 140; colonizări în — 249; continuitatea populației romanice — în 158, 198; populația romanică din — 134, 135, 136; stăpînirea bizantină în — 227; stăpînirea lui Basarab în — 173; hunii se așază în sudul — 172; prima colonizare cu elemente turcești în — 227
Dobromir, nume — 180
Dobromir Hristos, voievod în Macedonia — 192
Dokidava (Dacidava) — 63
Doliche, loc. — 82
Dolj județ, — 14, 119, 157, 164, 165, 172, 243
Domițian, împărat roman — (81—96) — 47, 48, 49, 50, 66; pacea dintre ~ și Decebal — 66
Domnești, loc. — 101
Donat, I. — 208
Donul, rîu — 47, 166, 170, 172, 188, 194, 200; tătarii la — 200
dorienii — 34; li se datorește orașul Callatis (Mangalia) — 34
Dorna, loc. — 249; posada ~ 249
Dorobanțul, loc. — 97
Dorohoi, loc. — 183, 234
Dörner, Egon — 224
Drag, fiu al lui Sas — 277
Dragomir, fiul lui Sas — 277
Dragomir, nume — 180
Dragomir, Silviu, istoric — 205
Dragoslav, nume — 180
Dragoș, voievod român din Maramureș — 14, 219, 253, 260, 274, 275, 280, 282 „descălecatul" din Maramureș în Moldova — 265, 275; primul domn al Moldovei (1353—1355) — 275; întemeierea Moldovei sub — 274
Drajna de sus, loc. — 63, 77, 90, 99; castrul de la ~ 90
Dranov, loc. — 179
Drava, rîu — 10
Drăganu, N. — 206
Drăgălina P. — 254
Drăgășani, loc. — 14, 94
Drăghiceanu, Virgil, arheolog — 253
Dridu, sat — 159, 231; cultura ~ 159
Drigiza, nume dacic — 79
Drina, rîu — 39
Drobeta (Drobetis), azi Drobeta-Turnu Severin — 52, 63, 74, 79, 80, 86, 87, 93, 94, 99, 102, 107, 110, 115, 116, 144, 164, 173, 239, 253; devine colonie sub Septimiu Sever — 116; castrul de la ~ 86; ruinele de la ~ 253
Dromichetes, rege al geto-dacilor — 37, 38, 39, 63, 68, 98
Dubrovnik sau Raguza — 246
Duca, Constantin, împărat al Bizanțului — 188
Dudești, cartier — 22; civilizația neolitică ~ 22
Dujcev, I. — 206
Dula, Valeria, soția lui Volusius — 79
Dulcert, portulanul lui ~ 233
Dumbrăveni, loc. — 142
Dumitrescu, Vladimir, arheolog — 27, 204, 258
Dumitrești, loc. — 67
Dumitriu, Suzana — 75
Dunărea, fluviu — 9, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 22, 28, 29, 30, 31, 32, 33,

34, 35, 36, 37, 38, 39, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 60, 61, 64, 68, 70, 71, 73, 76, 80, 81, 86, 87, 90, 93, 96, 98, 99, 100, 101, 105, 112, 117, 118, 119, 126, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 139, 142, 144, 148, 151, 152, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 166, 167, 171, 172, 173, 175, 176, 178, 179, 181, 183, 185, 186, 188, 191, 193, 194, 195, 197, 200, 203, 210, 216, 218, 221, 222, 226, 230, 232, 233, 234, 240, 242, 244, 249, 250, 259, 261, 266, 271; Asaneştii stăpîni pe ţara dintre ~ şi Balcani — 191, 193, 199, 214; aşezarea slavilor la sud de ~ 186: daco-romanii de pe malurile ~ 142, 144, 185; formaţiuni teritoriale între Carpaţi şi ~ 221; hunii în stînga ~ 167; năvălirea avarilor peste ~ 175; neamuri germanice în stînga ~ 164; notarul anonim al regelui Bela aminteşte de „blaci" în cîmpia ~ 133; românii dintre Carpaţi şi ~ 214, 217, 271; ungurii ajung în cîmpia ~ (896) — 194; venirea bulgarilor la sud de ~ şi întemeierea primului lor ţarat — 162, 188
Dunăreanu, Ecaterina, Vulpe, arheolog — 27
Dunăreni, loc. — 96
Dupoi, Vasile I. — 55
Duras, rege al dacilor — 47, 65, 79
Durocortorum, loc. — 96, 97
Durostorum (Silistra) — 30, 45, 50, 96, 141, 160, 171, 178, 179
Duşan, Ştefan, rege sîrb — 274
Dyrrachium, oraş — 62, 190

Ebert, Max — 206
Ecrene (Cranea), în R.P. Bulgaria — 34
edictul din anul 212, al lui Caracalla — 83
edictul din Milan din anul 313—139
Edrisi, călător arab — 134
Edroiu, Nicolae, istoric — 74, 155
Eftepir, Aurelia — 114
Eftimie, Victoria — 56
Egiptul — 9, 50, 62, 102, 104, 225, 232
Elac, fiu al lui Atila — 172
Elada — 187
Elateea, oraş grecesc — 116
elenii — 109
Eliade, Mircea, învăţat român — 75
Elios, Arianos Alexandros, negustor — 103
Elisabeta, regină a ungurilor, soţia lui Ştefan al V-lea — 266, 272
Elveţia — 21
Empiricus, Marcellus, medic roman — 122
Eneida, operă a lui Virgiliu — 110
englezii — 186
Enisala, sat — 135, 236; cetatea de la ~ 236
Enoşeşti, sat — 87, 94
Epictet, martir — 144
Epir — 187
Episcopatul cumanilor — 211, 212; zis şi al Milcoviei — 212
epoca bronzului — 21, 26, 71
epoca fierului — 21, 23, 71; Hallstadt, perioadă a ~ 21; La Tene, perioadă a ~ 71
Epona, zeiţă — 82
epopeea germană „Nibelungenlied" — 134
Eptala, nume dacic — 79
Epureni, sat — 231
Eractum, oraş celtic — 39
Erisa, loc. — 82
Erkenéz, sat — 229
Ermerium, loc. — 96
Esculap, zeu — 143
Eski Bîrlat, sat — 220
Ester (Istrabad), loc. — 136
Etolia — 187
etruscii — 8
Eubeea — 187
Eufrat, fluviu — 78, 113

Europa — 8, 9, 10, 11, 15, 17, 22, 39, 53, 71, 76, 144, 170, 187, 215, 216, 232, 238, 246, 253
Eutropius, istoric roman — 76, 115, 164
Evangelicus, episcop — 144
evreii — 233, 243, 246

Farcaş, cneaz român — 184, 213, 214, 215, 251, 265, 274
Fazel — Ulah-Raşid-ed-din, cronicar — 203
Făgăraş — 14, 62, 180, 198, 228, 235, 239, 261, 270; munţii — 14, 178, 270; „ţara românilor" din — 228; provenienţa numelui — 239
Fălciu, ţinut — 280
Fălticeni, loc. — 165
Fedeleşeni, loc. — 22, 71; ceramica de la ~ 22
Fehér, G. — 206
Feldioara, loc. — 99, 210
Ferenţ, Ioan — 207, 255
Feteşti, loc. — 218, 240; balta — 240
Feţele Albe, loc. — 70
Fibiş, loc. — 90
Filiaşi, loc. — 87
Filip al II-lea, rege al Macedoniei (359—336 î.e.n.) — 35, 37, 61, 65
Filip Arabul, împărat roman (244—249) — 94, 114, 117; ia titlul de „Carpicus" — 117
Filipaşcu, Al. — 145
Filipeşti, sat — 77, 90, 99; castrul de la ~ 77
Filipopol, oraş — 192
Filippos, martir creştin — 144
Filitti, I. C. — 258, 282
Fîntîna sasului (Sascut), loc. — 195
Fîrliug, loc. — 50
Flandra — 194, 193, 196, 233
Flaviana, loc. — 96
Flavius, negustor sirian — 82
Flavius Secundinus, scriitor — 101
Flămînda (azi Poiana), loc. — 77, 179
Floca, O. — 125
Flocii, tîrg — 218, 234, 240; proveniența denumirii — 240
Florescu, Gr. — 123, 125
Florescu, Radu — 123, 258
Florus, scriitor antic — 16
Flutausis, rîu — 172
Fluviul Albastru (Yan-Tse-Kiang) — 202
Focşani — 99, 170, 246
formarea popoarelor romanice — 8
formarea poporului român — 7, 72, 76, 119, 131, 137, 162, 177, 197; rolul dacilor în — 72; rolul romanilor în — 119 unul din centrele de ~ 131
formaţiuni politice româneşti — 156, 159, 160, 185; primele ~ 156, 159, 185; în Dobrogea — 160; în Oltenia şi Muntenia — 184
Frances, E. — 244
francezii — 128, 177, 186
francii — 7, 128, 171, 175, 177, 181, 186
Franţa — 8, 14, 16, 106, 158, 183, 186
Friedwagner, M. — 137
Frigyes, Pesty — 254
Frontinus, istoric antic — 45
Frumoasa, denumire a părţii superioare a rîului Sebeş — 132
Frumuşica, sat — 22, 71; ceramica de la ~ 22
Fundeni — 23, 35; ceramica de la ~ 23
Fuscus Cornelius, general roman — 48, 49, 51

Gaganae, loc. — 94, 99
Gaius Gaianus, negustor sirian — 102
Gaius Iulius Quadratus din Capidava — 100
Galata, mînăstire — 152
Galatia, provincie în Asia Mică — 39, 82, 105
Galaţi — 61, 71, 90, 96, 135, 160, 170, 226

Galia — 50, 78, 82, 86, 96, 102, 104, 126, 139, 147, 171, 181; atacată de vizigoți sub Alaric — 171
galii — 8, 86, 186
Gallienus, dac romanizat — 79, 118
Galiția — 39, 62, 80, 82, 116, 133, 150, 222, 223, 233
galoromanii — 126, 127, 174, 177, 186
Gallus, împărat roman (252—254) — 118
Gallus Rubrius, general roman — 47
Gamillscheg Ernst, filolog german — 131, 137, 174, 204
Gard, loc. — 106
Garvăn, sat — 97, 226, 231
Gascogne, provincie — 171
Gazana, loc. — 94
găgăuzii, urmași ai uzilor, neam al pecenegilor — 197
Găvojdia, loc. — 228
Gdansk, port la Marea Baltică — 233
Geamărtăului, rîu — 198
Gebeleizis, zeu — 69
Gelu (Gelou), voievod al românilor — 132, 133, 159, 185, 186, 251
Gemellina, soția lui Julianus — 110
Gemellus, Publius Aelius — 107
Gengis-han (Temugin), conducător al tătarilor — 200, 266; ~ își ia titlul de Soutou-Bogdo („fiul cerului") — 200; imperiul lui — 266
Genova, loc. — 227, 232
genovezii — 225, 233, 240, 243, 246; negustorii ~ 234, 240
Genucla, cetate getică — 38, 46
Geoagiu, loc. — 87; castrul de la — 87
Geoffroy de Villehardouin, cronicar francez — 193
gepizii — 162, 163, 164, 172, 173, 174, 175; sfărîmarea statului — 173
Gerhard, legenda sf. ~ 230
Germania — 16, 86, 190
germanii — 28, 29, 63, 66, 115, 122, 128, 139, 140, 161, 172, 173, 174, 174, 178, 186, 212, 222, 237; neamurile germanice — 162; colonizarea ~ 237
Germisara (Geoagiu), oraș în Dacia Traiană — 63, 80, 87, 95, 98, 105, 110; inscripția de la ~ 110
Gerulata, loc. — 31
Gesta Hungarorum, cronică — 159, 195
„Getica", lucrare a lui Vasile Pârvan — 30
„Getica", lucrare a medicului grec Criton — 50, 55, 66
geții (vezi și daco-geții) — 9, 16, 18, 20, 23, 30, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 42, 44, 46, 47, 59, 63, 66, 68, 134, 135; tyrageții — 63; prima știre istorică asupra ~ 32
Ghelar, loc. — 233
Gherghița, loc. — 90, 242, 270
Gherla, loc. — 87, 107, 110, 233; castrul de la ~ 87
Ghidiciu, loc. — 170
Ghimeș, loc. — 235, 280
Ghindărești, loc. — 163
Ghiula, fiu al lui Dragoș — 276
Gilău, loc. — 87; castrul de la ~ 87
Gilpil, rîu — 162, 172
Giorocul Mare, loc. — 87, 94
Giridava, loc. — 80
Giuglea, G. — 154, 256
Giurgiu, loc. — 99, 179, 240, 246, 248
Giurescu C., istoric român — 161, 258
Giurescu, Constantin C., istoric român — 19, 57, 123, 138, 154, 161, 204, 205, 206, 207, 254, 255, 256, 257, 282, 283
Giurescu, Dinu C., istoric român — 55, 156, 209, 259
Giuvala, pasul ~ 99, 234
Gîrbău, loc. — 87, 95; castrul de la — 87
Gîrbova, loc. — 132; (Gîrboviția) — 132
Gîrla Mare, loc. — 26; cultura tip — 26

Glad, „duce" al românilor — 133, 159, 195, 251; voevodatul lui — 196, 197
Glaser, Lajós, cercetător — 235, 256
Glavaciocul, valea ~ 181
Glina III, ceramica ~ 22, 26
Glodariu, I. — 75
Glycon, zeu — 82, 109
Godeanu, munte — 69
Goldenberg, Samuel, istoric — 257
Goloviţa, loc. — 135
Gordianus, împărat roman — 117
Gorj, loc. — 12, 107, 216, 231
Gostar, N., istoric — 74, 124, 125
Gotia — 141
Gotland — 134
Gotul, munte — 165; pîrîu — 165
goţii — 62, 116, 117, 118, 127, 128, 137, 141, 163, 166, 170; creştinarea ~ 141, 164; asediază Histria — 117; devin „federaţi" ai imperiului roman — 118, 128; înfrîngerea ~ de către Claudius în 268—118; năvălirea ~ 117, 118, 163, 164, 165, 170
Govora, loc. — 107
Gramatopol, M., istoric — 75
Grădiştea Muncelului — 67
Greceanu, Scarlat, vel logofăt — 149
Grecia — 9, 118, 179, 189
grecii — 23, 28, 29, 31, 34, 35, 63, 68, 69, 70, 71, 72, 81, 108, 119, 127, 189, 192, 193, 212, 225, 234, 243, 246; 249, sau graii (graecii) — 63; homerici — 23
Grecov, B.D. — 207
Grecul, F., istoric — 244
Gresia, sat — 99
Grigoraş, N., istoric — 257, 285
Grigore al IX-lea, papă — 194, 199, 214, 223, 272
Grimiani, loc. — 188
Grisia, rîu — 162
Grodek, loc. — 245
Gsell Stéphane — 57
Gudea, N. — 123
Gugu, munte — 69
Guillaume de l'Isle, geograf francez — 225
Guiuk, han mongol — 202
Gumelniţa, sat — 22; tipul de ceramică ~ 22
Gura Dobrogei — 46
Gura Lupului, loc. — 136
Gurasada, sat — 252
Guşteriţa, sat — 95, 252
Gyula (Jula), voievod al românilor — 195
Gyulai, P. — 154

Hadrian, Publius Aelius, împărat roman (117—138) — 80, 85, 93, 100, 106, 115, 127, 166, 179
Haemus, munte, ţinut — 36, 42, 190, 191, 199
Haliciu, principatul rusesc de — 133, 222, 234, 244, 245, mitropolia de — 244
Halmyris, loc. — 100, 144
Halphen, Louis — 125, 137
Hallstadt, perioadă a epocii fierului — 21
Hamangia, sat — 22; cultura — 22
Hammond, atlas istoric — 77
Harghita, judeţ — 79
Hasdeu, Bogdan-Petriceicu (1838—1907), scriitor, lingvist, istoric român — 202
Hastings, loc. — 186; lupta de la — 186
Haţeg, loc. — 135, 149, 160, 198, 228
Hebrus (azi Mariţa), fluviu — 29, 32
Hecateu, istoric şi geograf grec — 20, 29
Hellespont (Marea de Marmara) — 36
Heliopolis, loc. — 82
Helis, loc. — 38, 39
Henric, fratele împăratului Balduin — 195
Heracles, zeu — 37; v. şi Hercule
Hercule Salvatorul, zeu — 107, 143
Herman, conducător al saşilor — 196, 237
Hermanaric, rege al ostrogoţilor — 170
Hermannstadt (Sibiu) — 237

Hermundoli — 162
Herniceşti, loc. — 276
Herodot, istoric grec — 9, 10, 11, 12, 20, 28, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 61, 69, 70, 71, 73, 74, 152
Hertovalus, loc. — 31
Hierasos, rîu — 76
Higeia, zeiţă — 107, 143
Hinogul, sat — 96
Hinova, loc. — 87, 119, 164; castrul de la — 87
Hipanis (Bugul), rîu — 34
Historia Augusta, izvor istoric roman — 79, 83, 116
Histria, loc. — 20, 29, 30, 34, 42, 46, 96, 97, 100, 104, 107, 112, 117, 141, 144; asediată de goţi — 117
Hîga, loc. — 221
Hîncu, R. — 56
Hîrlău, loc. — 195, 246
Hîrşova, loc. — 34, 45, 73, 96, 97, 112, 179, 220, 225, 227, 236
Hlincea, loc. — 231
Hoghiz, loc. — 87; castrul de la — 87
Holăvnic (Turnu), loc. — 241
Holban, Maria — 283
Holban, Th. — 255
Hóman, Bálint, istoric maghiar — 133, 206
Homann, J.B. — 135
Homo, L. — 137
Homorîciu-Ungureni, loc. — 211, 242
Homorod, loc. — 87; castrul de la — 87
Homorodean, M. — 154, 256
Honorius, împărat roman — 171
Horaţiu, poet latin — 115
Horedt, Kurt, istoric — 137, 142, 145, 207
Horodiştea, loc. — 245
Horom, cetate — 159
Hoştiuc, Victor — 8
Hotărani, loc. în jud. Mehedinţi — 172
Hotin, loc. — 220, 223, 225, 235, 245, 248, 271, 282; alte denumiri ale ~ 247
Hubert, H. — 57
Huedin, loc. — 229
Hulubei, nume — 203
Hunedoara, loc. — 20, 61, 67, 70, 94, 95, 107, 146, 252
hunii — 62, 96, 128, 162, 166, 170, 171, 172, 173, 175, 197
Hurdubeţiu, Ion, istoric — 138
Huszti, András, istoric maghiar — 129
Hyppolyte Delehaye — 145

Iachint, mitropolit — 227
Iacobescu, C. — 256
Iagello, Vladislav, rege al Poloniei — 17, 222
Ialomiţa, jud. — 22, 33, 64, 71, 90, 99, 100, 150, 165, 178, 218, 234, 242; numită şi Naparis — 45
Iancu, nume — 136
Iantra, rîu — 117
Iaşi, loc. — 14, 22, 35, 165, 203, 223, 225, 233, 234, 246
iazygii, neam sarmat — 47, 52, 80, 90, 165, 166; năvălirea ~ metanaşti — 115
Ibăneşti, loc. — 260
iberoromanii — 126
Ibida, loc. — 100
Ibliomarus, consilier municipal — 82
Icafalău, loc. — 195
Ierusalim — 193, 243
Ieud, sat — 277
Ighiu, sat — 196
Igliţa, loc. — 96, 116
Igna, N. — 125
Ilfov, 17, 22, 149, 159, 179, 218, 231, 242: proveniența numelui ~ 17
Iliada — 110
Iliaş, voievod al Moldovei — 130, 222
Iliescu, Dan — 257
Iliescu, I. — 256
Iliescu, Octavian, numismat — 75, 138, 257, 283
Iliescu, Vl. — 57, 138
Ilieş, Aurora — 256

ilirii — 28, 29, 42, 43, 44, 119
Iliria — 43, 171
Ilișua, loc. — 86, 87, castrul de la ~ 87
Ilivachia, rîu — 178
Illyricum — 79, 81, 104, 126, 127
Immenosum Majus, loc. — 95, 101
Imperiul bizantin — 136, 158, 161, 173, 175, 181, 190, 193; năvăliri ale avarilor în — 175
Imperiul charezmian — 200
Imperiul roman — 76, 77, 86, 91, 100, 103, 104, 116, 118, 119, 139, 158, 164, 166, 171, 173
Imperiul tătarilor — 200
India — 253
Inlăceni, loc. — 87; castrul de la — 87
Inocențiu al III-lea, papă — 192, 228
Ioachim, comite de Sibiu — 211, 227, 251
Ioan, cnezatul lui ~ 185, 213, 214, 217, 268
Ioan al XXII-lea, papă — 267
Ioan cel Nou, Sf. — 233
Ioan din Grimiani — 188
Ioan din Trebizonda, negustor — 225; primește numele de Sf. Ioan cel Nou — 225
Ioan, fiul lui Iuga — 276
Ionas, rege al cumanilor — 198
Ioaniții — 85, 214, 215, 216, 217, 219, 224, 229, 230, 234, 241, 247; diploma — 193, 214, 216, 217; cavalerii — 216, 217; plecarea din Banat — 217
Ionescu, Gr. — 258
Ioneștii Govorei, sat — 87, 95; castrul de la ~ 87
ionienii — 34
Ioniță, fratele lui Petru și Asan, rege al „bulgarilor și valahilor" — 190, 192, 193, 194, 199, 209, 273; numit de greci Kaloianes — 192; numit și „Jean le Blac" sau „Johanice le Blac" — 193
Iordan, Iorgu — 125, 205
Iordanes, istoric și scriitor antic — 11, 43, 45, 68, 128, 131, 163, 171, 172
Iordănescu, Aurelian, istoric — 145
Iorga, Nicolae (1871—1940), istoric român — 137, 138, 145, 161, 205, 207, 255
Iosif, patriarh — 226, 244
Iosif al II-lea, împărat — 129
Ip, sat — 14
Ipatie, cronicar — 222
Ipsilante, Alexandru, domn al Moldovei (1786—1788) — 157
iranienii — 29, 31, 66, 109, 223
Iranul (Persia) — 29
Irești, sat — 231
Isaccea, loc. — 39, 97, 134, 136, 158, 161, 163, 226, 233, 235, 240, 271
Iscina, loc. — 96
Isis, zeiță — 105, 109, 143
Isker, rîu — 32
Islaz, loc. — 87, 99; castrul de la 86, 87
Ismail, loc. — 136, 161
Istanbul — 53; Muzeul Arheologic din — 53
„Istoria Țării Românești", lucrare a lui Mihail Cantacuzino — 236
Istrița, deal — 165
istroromânii — 187
Istru (Dunărea) — 33, 36, 37, 52, 61, 162
Italia — 8, 9, 81, 83, 101, 104, 106, 119, 142, 164, 171, 172, 173, 174, 177, 181, 187
Italica, oraș în Spania — 49
italienii — 7, 128, 175, 186, 225, 233, 243, 246; colonie de ~ la Oradea — 246
itureii, componenți ai cohortelor romane din Dacia — 83, 86
Iuga, frate al lui Bogdan voievod — 276
Iuga, tatăl voievodului Lupcin — 228
Iugoslavia — 118
Iulia, fiică a lui Octavianus Augustus — 45
Iulian, Apostatul — 107
Iulius, nume — 81
Iulius, Alexander, negustor — 103
Ivanco, boier — 192

Ivanco, Rostislavici — 220
Ivancu, guvernator al Filipopolului — 192
Iza, valea — 214; cnezatul românilor de pe valea — 214
Izvarna, loc. — 216
Izvoare, loc. — 22, 87; ceramica de la — 22; castrul de la ~ 87
Izvorul Frumos, loc. — 87
Întemeierea statului moldovean independent (1359) — 275, 276, 277

Jabeniţa, loc. — 132
Jaberg, K., lingvist — 131
Jacubovschi, A.I. — 209
Jakun, trimis al lui Rostislav — 220
Jaleş, jud. — 241
„Jean de Vienne" — 183
Jidava, loc. — 110; castrul de la ~ 110
Jidovin, loc. — 50
Jijia, loc. — 20
Jireček, C., istoric — 176, 205
Jiul — 12, 16, 31, 80, 94, 99, 172, 209, 215, 234, 236, 241, 243; Ravon, nume dat de Ptolemeu — 31
Joinville, cronicar francez — 197
Jula, voievod — 238
Julianus, cetăţean din Romula — 110
Julianus, scriitor antic — 165
Julius, Juli, comagistru — 106
Jung, J. — 123
Junona, zeiţă — 109
Jupa, loc. — 94
Jupiter, Cernenus, zeu — 109, 143
Jupiter, Dolichenus, zeu — 102, 109
Jupiter, Heliopolitanus, zeu — 109
Jupiter Kassios — 54, 82; Bussumarus — 82; Bussurigius — 82; Optimus Maximus Heliopolitanus — 82, 108; ~ Optimus Maximus Prusenus — 109, 124; Erisenus — 82; Optimus Maximus Dolichenus — 82; Sucellus — 82
Justinian, împărat — 128, 144, 173; a creat arhiepiscopia Justinianei Prime — 144; încheie tratat cu avarii — 173
Justinus, scriitor antic — 39

Kalga, loc. — 200; bătălia de la — 200
Kama, fluviu — 200
Kameneţ, loc. — 220
Kanites, conducător scit — 30
Karadjova, ţinut — 187
Karakale, cetate — 242
Kartum, loc. — 95
Kavieretium, sat — 82, 95
Kazarow, I. Gawril — 55
Kean, voievod al românilor în sud-estul Transilvaniei — 195
Kedren, cronicar bizantin — 136, 161
keiagisii, trib dacic — 62
Kenesy, sat — 229
Keresztes, loc. — 152
Keza, Simon, cronicar maghiar — 154, 196
Kiessling, M. — 204
Kiev — 158, 176, 189, 201, 222, 244; cronica de la ~ a lui Nestor — 176, 244
Kiriţescu, Costin C. — 256
Kisch, Gustav — 206
Kisch, Oscar — 257
Kitros (Pydna), cetate — 189
Kiustendil, loc. — 119
Kogălniceanu Mihail, om politic român — 260
Kokkel, ţinut — 132
Kolomya, loc. — 245; v. şi Colomeia
Koson, conspirator împotriva lui Buerebista — 46
Krasser, O. Fr. — 257
Kronstadt (Braşov) — 196, 237
Krum, conducător al bulgarilor — 176, 188
Kubrat — 185
Küküllö, ţinut — 132
Kulchei, comitele ~ 229
Kun, Géza — 206
„Kunsthistorisches Museum" — 175

La Téne, loc. — 71; perioadă a epocii fierului — 71
Lad, fiu al lui Ghiula — 276
Ladislau Cumanul, rege al Ungariei — 199
Laberius Maximus, guvernator al Moesiei Inferior — 96
Ladislau, mare feudal maghiar — 266, 269
Ladislau al IV-lea, rege al Ungariei — 264
Ladislau de Oppeln, palatin al Ungariei — 272
Ladislau, voievod de Bivinis — 273
Lagos — 36
Laicos Pyrgos, sat — 97, 104
Lambrino, S., istoric român — 123, 138
Languedoc, provincie — 171
Lapedatu, Al. — 282
Largiana (Zutor) — 95, 99
Larissa, loc. — 188
Lascaris, M., istoric grec — 206
László, Fr. — 26
latinii — 188, 193
Lațco, nobil, urmaș al lui Bogdan — 275, 280
Laurent, V. — 283
Laurențiu, comite de Cîmpulung — 213, 240, 254, 265
Lăpușna, loc. — 235
Lăzărescu, Emil C. — 256, 258
Leahu, Valeriu, istoric — 27
Lech, rîu — 194; victoria împăratului german Otto împotriva ungurilor — 194
Lechința de Mureș — 79
Lederata, loc. — 50, 87, 94, 98, 119, 173
Legatus Augusti propraetore — 84
Legiunea IV Flavia — 85
Legiunea V Macedonica — 85, 97, 116, 139
Legiunea VII Claudia — 53
Legiunea XIII Gemina — 85, 93, 107, 109
Lehmann, K. — Hartleben — 58
Leo, cardinal — 192
Leon I, papă — 172
Leova, loc. — 90
Leeper, Allen W.A. — 205
„Letopisețul Țării Moldavei", operă a lui Nicolae Costin — 283
Lețcani, loc. în jud. Iași — 165
Leustachius (Eustachius), „voievod" — 227
Licinius Marcus, guvernator al provinciei Macedonia — 46, 164
Licinius Publius Cornelius Valerianus — 118
Liegnitz, loc. — 201; bătălia de la — 201
Liov, loc. — 220, 222, 233, 245, negustorii din — 220
Lipova, loc. — 132
Lisimah, urmaș al lui Alexandru cel Mare în Tracia — 38, 39, 68
Lisseanu, Popa G. — 137, 206, 257
Lișteava, loc. — 87; castrul de la — 87
Literata, loc. — 144; cetate în Banat — 144, 173
Litovoi, voievod — 185, 213, 214, 215, 228, 234, 243, 253, 264, 265, 273; cnezatul lui — 184, 214, 215, 264
Litua, țara ~ 215
Livius — 32
Lom-Palanca, loc. — 172
Lombard, Alf., lingvist suedez — 205
Lombardia — 158, 174, 177
Londra — 142
Longinus, comandant roman — 53, 54
longobarzii — 127, 173, 174, 177, 181, 187; sfărîmarea statului — 173
Longus Marcus Memmius, din Apulum — 81
Lotter, Tobias, geograf vienez — 68; harta din 1722 a lui — 68
Lotru, afluent al Oltului — 209
Lovcea, oraș — 191
Loviștea — 16, 211, 209, 234, 235, 270
Lovnic, loc. — 132
Luca, ban de Severin — 239
Luccari, cronicar — 218, 240
Lucăcești, sat — 130

Luchian, Octavian, numismat — 8
Ludești, loc. în jud. Hunedoara — 61
Ludovic, rege al Ungariei — 241, 261, 270, 271, 272, 275, 276
Lugașu de sus, sat — 234
Lugoj, loc. — 235, 239
Lunca Ciurei (Iași) — 35
Lungociul, sat — 12
Lupaș, I., istoric român — 282
Lupcin (Ioan), voievod — 228
Lupșa, St. — 145
lusitanienii, soldați din Spania în cohortele din Dacia romană — 86
Lydus, Ioannes, scriitor antic — 54, 66, 128
Lykostoma (Gura lupului), loc. — 136

macedonenii — 37, 38
Macedonia — 36, 38, 43, 44, 46, 61, 64, 78, 116, 144, 186, 188, 190, 191, 228
macedoromânii — 187
Macrea, M., istoric — 122, 123, 124, 125, 137, 145
Macrinus, împărat roman (217—218) — 117
Maetonium, oraș celtic — 39
Maghiar, Nicolae — 19, 257
maghiarii v. ungurii
Mahmudia, loc. — 97, 135, 226, 250
majores terrae, pătură de nobili — 211
Malu Roșu, loc. — 233
Malva, loc. — 74, 84, 93
Man-kale, loc. — 225
Manaster, comandant cuman — 193
Mangalia (Callatis), loc. — 29, 34, 109, 116, 225, 232, 235, 238, 246, 267
Mankalye (Cetate Mare), loc. — 225
Manoleasa, loc. — 233
Manuscrisul de la Reims — 154, 190, 254
Mara, loc. — 160, 214; cnezatul de pe valea — 160
Maramureș, județ — 14, 131, 132, 160, 214, 228, 235, 239, 252, 261, 274, 275, 276, 277, 282; voievodatul din ~ 228, 275, 276; Bogdan din ~ 275, 276; Dragoș Vodă din — 275
Marcianopolis, loc. (azi Devnja) — 52, 117
Marcinium, loc. — 95
Marcodava, loc. dacică — 63
marcomanii — 49, 81, 115, 162; războiul ~ 115
Marcu, martir — 245
Marcus Aurelius Antoninus, împărat roman (161—180) — 94, 115, 116
Marea Adriatică — 10, 29, 32, 86, 177, 186, 193, 201, 202, 241
Marea Baltică — 163, 222, 233
Marea Caspică — 30
Marea de Azov — 29
Marea Egee — 9, 28, 32
Marea Ionică — 9
Marea de Marmara — 32, 36
Marea Mediterană — 47, 83, 147, 225, 234, 246; ~ numită și Marea Nostrum — 83
Marea Neagră — 10, 12, 15, 17, 20, 23, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 42, 43, 44, 47, 68, 69, 72, 86, 97, 100, 104, 110, 118, 135, 136, 150, 158, 160, 162, 181, 186, 188, 193, 200, 208, 220, 222, 224, 225, 227, 232, 234, 236, 243, 245, 259, 271, 275, 282; și ea era Marea Nostrum — 45, Pontul Euxin — 35
Marga, loc. — 95
Marghita, soția lui Negru Vodă — 272
Marginea, loc. — 231
Margus (Morava), afluent al Dunării — 29
Marienburg — 17
Marina, Aurelia — 140
Maris (Mureșul la daci) — 31, 33, 73
Marisia (Mureșul), rîu — 162, 173
Mariţa, fluviu — 29, 32, 187, 193
Marius, general și om politic roman — 164
Marte Răzbunătorul (Mars Ultor), zeu al războiului — 55, 70, 141

Martin, magistru — 267, 269, 270
Marton, Roska, dr. — 57
Marus, afluent al Dunării — 31, 32
Mascliana e (Cîrpa) loc. — 94, 95, 99
Matei Basarab, domn al Țării Românești (1632—1654) — 240
Mateescu, G.G., istoric — 56
Mateescu, Tudor — 138, 256
Matthew, Spinka — 145
maurii, provenind din nordul Africii, alcătuiesc cohorte romane în Dacia — 86
Mauriacus, loc. — 96, 171
Mauriciu, împărat bizantin (582—602) — 178, 179
Maurocastro, loc. — 243
Maximin, Tracul, împărat — 117; ia titlul de Maximus Dacicus — 117
Maximus Batonis — 82
Măcin, loc. — 97, 220, 225, 226, 235
Mălăiești, sat — 77, 90; castrul de la ~ 77, 90
Mănăstirișe (Nicolițel) — 144, 253
Măneciu Pământeni, sat — 211, 240
Măneciu-Ungureni, oraș — 211, 242
Mărtiniș, loc. — 87; castrul de la ~ 87
Mătasă C. — 26
Medgidia, loc. — 12
Mediaș, loc. — 196, 235, 238, 246; colonizarea săsească din — 240
Medrea, Ioan — 257
Megara, loc. — 35, 71; ceramica de — 71
megleno-românii, ramură a macedo-românilor — 88
Mehadia, loc. — 79, 87, 94, 107, 236, 267; castrul de la — 87
Mehedinți, jud. — 18, 26, 96, 119, 154, 164, 172, 209, 231
Mehedinți, S., geograf — 18, 19
Mela Pomponius, scriitor — 70
Meleagru, comandant în oastea lui Alexandru cel Mare — 37
Memmius al lui Asclepius — 101
Menandru (342—292 î.e.n.), dramaturg grec — 34, 65
Menumorut, voievod al românilor — 159; voievodatul lui — 159
Mercurius, principe — 227
Merlat, P. — 125
Mesemvria, cetate-port — 32, 220
Mesopotamia — 22, 50, 78, 115, 141
Mesteri, helești eu — 152
Metodiu, misionar al moravilor — 191
Meyer-Lübke W. — 125
mezoliticul — 20, 21
Micia, loc. — 87, 95, 99, 107; castrul de la — 87
Micud, ban de Severin — 264
Miercurea Ciucului, loc. — 246; colonizarea secuilor — 246
Mies Eger, sat — 152
Mihai Viteazul, domn al Țării Românești (1593—1601) — 115, 218, 240, 241, 242
„Mihai Vodă", stradă — 20
Mihail, prepozit din Poszega — 269
Mihail, țar al bulgarilor — 268, 269
„Mihail Kogălniceanu", comună — 233
Mihăescu, H. — 56, 154
Mihăilescu, Vintilă, geograf — 18
Mihnea, nume — 136
Milan, loc. — 139; edictul din ~ 139
Milcovia — 244, 245
Milcovul, rîu — 178, 212, 234, 259
milesienii — 34
Miliare, rîu — 162, 173
Minea, I., istoric — 254, 282
Miorița, baladă populară — 219
Mircea, pretendent la tronul Țării Românești — 182
Mircea cel Bătrîn, domn al Țării Românești (1386—1418) — 43, 101, 202, 231, 241, 242, 243, 254
Mircea Vodă, sat în jud. Constanța — 136, 160, 190, 257; inscripția de la ~ atestînd existența stăpînitorului local, jupanul Dimitrie (943) — 136, 160, 190, 254
Mišelav (Seneslav?) — 202
Mitilene, loc. — 103
Mitrea, Bucur, istoric și numismat — 8, 145, 204
Mînăstirea, sat — 253

Mîrleanu (azi Dunăreni), loc. — 96
Mîrza, nume — 203
Mîrzac, nume — 203
Mladenov, St. — 206
Mnesarchos, tatăl lui Pythagoras — 69
moesi — 29, 45
Moesia — 18, 29, 46, 47, 48, 49, 73, 76, 77, 79, 82, 94, 95, 96, 100, 104, 107, 117, 118, 126, 127, 128, 131, 141, 144, 170, 176, 179, 191; inferioară — 45, 49, 77, 176, 179; prima — 144; superioară — 47, 77
Mofleni, sat — 94
Moga, Ion, istoric — 254, 256
Moghilă, Ieremia, domn al Moldovei — 152
Moghilev, loc. — 220
Moglena (Karadjova), ţinut — 187
Mogoşanu, Fl. — 26
Mogoşoaia, loc. — 231
Moigrad, sat — 83, 94
Moiseni, sat — 277
Moisescu, I.G. — 145
Moisil, Constantin, numismat — 57
Moll H., geograf englez — 135
Molda, loc. — 245
Moldova — 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 20, 23, 30, 31, 35, 37, 39, 42, 61, 62, 63, 77, 70, 90, 91, 96, 114, 116, 130, 133, 141, 144, 150, 152, 153, 156, 157, 158, 160, 162, 163, 166, 182, 184, 201, 202, 203, 208, 212, 219, 220, 221, 224, 230, 231, 234, 235, 237, 238, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 252, 261, 266, 274, 275, 276, 277, 280; întemeierea — 203, 225, 259, 261, 274; sub dominaţia tătarilor — 202
Moldova Nouă, loc. — 101
Moldoveanul, vîrf în Carpaţii sudici — 11
Momoteşti, loc. — 87; castrul de la ~ 87
Monaster, loc. — 145
Mongolia — 200
mongolii (vezi şi tătarii) — 31, 167, 200, 201, 202; albaştri — 200; marea invazie a — 200
Monteoru, loc. — 22, 26; ceramica ~ 22, 26
Mór, E. — 206
Moraru, Tiberiu, geograf — 19
Moravia — 10, 39, 44, 158, 223
Morisena (Cenadul Vechi), loc. — 252
Moscon, rege al geto-dacilor — 36
Moscova — 200, 222, 225
Mostiştea — 90, 100, 181, 218
Motogna, V. — 283
Motru, loc. — 73, 80, 94, 243
Mousket, Filip, cronicar — 202
Moviliţa, tîrgul de la ~ 231
Mucapor, Mucatralis, nume dacic — 78, 114
Mucasenus Cesorini, ostaş în armata romană — 79
Mucatra, fiul lui Brasus — 78
Mugeni, sat — 79
Mukacevo, loc. — 194
Müller, G.E. — 254
Muntenia (vezi şi Ţara Românească) — 10, 11, 13, 15, 16, 22, 39, 52, 61, 62, 64, 77, 84, 90, 100, 101, 114, 115, 134, 141, 159, 160, 163, 178, 179, 181, 182, 183, 184, 203, 204, 209, 212, 213, 215, 217, 221, 224, 232, 233, 234, 237, 239, 242, 247, 250, 259, 261, 273, 275; cea mai veche menţiune documentară referitoare la Severin (1233) — 239; întemeierea de către Basarab — 261, 274, 275; mai marele sfatului în — 249; veniturile coroanei ungare din ~ 263
Munţii Alpi — 23
Munţii Altai — 194
Munţii Apenini — 9
Munţii Apuseni — 9, 16, 18, 30, 61, 63, 71, 82, 83, 87, 94, 95, 101, 103, 109, 131, 146, 176, 239; unul dintre centrele formării poporului român — 131
Munţii Balcani — 29, 36
Munţii Făgăraşului — 35

Munții Haemus (Balcanii actuali) — 187
Munții Maramureșului — 16; prima menționare documentară despre nedeie (tîrg) în — 16
Munții Moraviei — 223
Munții Peloponesului — 9
Munții Pindului — 9, 187
Munții Rodnei — 11, 14, 100
Munții Rodope — 29
Munții Urali — 194
Mureșul — 16, 17, 22, 33, 63, 73, 80, 87, 90, 95, 98, 99, 101, 102, 131, 159, 163, 164, 173, 184, 195, 196, 231, 235, 236; numit și Maris — 33, 73
Muridava, loc. — 80
Musait, deal — 96
Musokios, șef slav — 178
Mușatinii, familie domnitoare în Moldova — 10, 244
Muscel — 17, 149, 198
Mutafciev, P., istoric bulgar — 244
Muzeul Arheologic din Istanbul — 53
Muzeul Brukenthal — 129
Muzeul de istorie a Municipiului București — 8
Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România — 8
Muzeul etnografic al Transilvaniei — 8
Muzeul etnografic Sighetul Marmației — 8
Muzeul satului — 8
Muzeul tehnicii populare Sibiu — 8
Muzicescu, M.A. — 258

Naissus, loc. (azi Niș) — 46, 49, 118, 167, 171
Nandriș, Gr., slavist — 205
Nanov, loc. — 182
Nantosvelta, zeiță la celți — 82
Naparis, rîu — 33
napeii, neam scitic — 30
Napoca (azi Cluj-Napoca), oraș în Dacia Traiană — 63, 74, 79, 80, 83, 87, 93, 94, 95, 99, 100, 105, 140, 141; inscripția latină de la — 140
Napoleon Bonaparte, împărat al Franței (1804—1814) — 202
Narcisus (Vicus Narcisianus), satul lui — 112
Năieni, sat — 67, 90
Năruja, sat — 219
Năstase, D. — 258
Năstase, Gh. I. — 19
Năsturel, Petre — 205
Neagoe Basarab, domn al Țării Românești (1512—1521) — 130
Neajlovul — 178, 181
Neamț, județ — 14, 22, 63, 117, 152
Neamțu, Vasile — 154
Neapole — 265
Neapolis — 108
Necșulescu, C., istoric — 138, 161, 207
nedeie (tîrg) — 16; prima menționare documentară a ~ 16
Negoiul, vîrful ~ în Munții Făgărașului — 11, 178
Negrești-Oaș, oraș — 8
Negrilești, sat — 219
Negru Vodă (Basarab I Întemeietorul Țării Românești) — 219, 240, 264, 265, 273; mînăstirea — 253; întăriturile de cărămidă de la Tîrgoviște, București, Buzău, Floci, sub ~ 219, 240
Nejin, oraș — 222, 225
Nemesis, zeiță — 109
Nemeth, J. — 207
neoliticul — 21, 22, 23, 71; tipul Boian A — 22; tipul Criș — 22; tipul Cucuteni — 22; tipul Decia Mureșului — 22; tipul Glina III — 22; tipul Gumelnița — 22; tipul Hamangia — 22; tipul Turdaș — 22; tipul Vădastra — 22
Nereju, loc. — 219
Nero Claudius, Tiberius, împărat roman (54—68) — 42, 139
Nerva, împărat roman (96—98) — 49
Nesseber, port — 32, 220
Nesterovici, Gheorghe — 220
Nestor, cronica lui ~ de la Chiev — 133, 160, 176

Nestor, Ion, istoric — 26, 57, 138
Netao, rîu — 172, 174; bătălia de la ~ 174
Netindava, loc. dacică — 63, 64
Netzhammer, R. — 145
New York — 77
„Nibelungenlied", epopee germană — 134
Nicanor, comandant în armata lui Alexandru cel Mare — 36
Niceea — 158, 176, 233, 234; al VII-lea sinod ecumenic (787) de la ~ 176
Niceta, misionar, episcopul orașului Remesiana din Dacia Mediterranea — 141, 142, 144
Nicolae, prepozit de Alba — 269
Nicolae, principe de Remecha — 273
Nicolae, voievod de Auginas — 273
Nicolae, Alexandru, voievod muntean, fiul lui Basarab — 227, 267, 271, 272, 273
Nicolăescu-Plopșor, C.S., istoric român — 26, 57, 204
Nicopolis, loc. — 52, 117, 170, 172
Nicorești, loc. — 14
Niculiță, stăpîn peste „vlahii din Elada" — 187, 188
Niculițel, loc. — 141, 144, 253; mînăstirea de la — 253
Niederle, L. — 205
Niemann, George — 58
Niemen, fluviu — 178
Nilul — 9
Nipru, fluviu — 166, 172, 194
Niraj, loc. — 87; castrul de la — 87
Nistor, I., istoric — 244
Nistrul — 9, 18, 29, 34, 39, 47, 48, 63, 90, 166, 170, 178, 181, 208, 219, 221, 222, 223, 224, 234, 236, 245, 259, 271, 275, 282
Niș (Naisus), loc. — 46, 118, 167, 171, 187, 290
nobilii — 247
Noricum, parte a actualei Austrii — 78
normanzii — 186, 190
Noșlac, loc. — 129; cimitirul de la — 129
notarul anonim al regelui Bela (vezi cronica ~) — 133, 194
Novae (Svištov), loc. — 93, 141, 179
Noviodunum (azi Isaccea) — 39, 97, 100, 163
Nubia — 50
Nucet, loc. — 120, 198, 253; ~ își schimbă numele în Cozia — 253
numizii, provenind din nordul Africii în cohortele romane din Dacia — 86
Nüremberg — 135

Oceanul Atlantic — 50
Ocna Dejului, loc. — 101
Ocna Mare, loc. — 230
Ocna Mică, loc. — 230
Ocna Sibiului, loc. — 101, 252
Ocnele Mari, loc. — 67, 101, 216, 230
Ocnița, sat — 67, 230; inscripțiile de la ~ 68
Oderul — 31, 32
Odessos (Varna), în R.P. Bulgaria — 29, 34
Odin, zeu al germanilor — 165
Odobescu, Al. — 204
Odobești, oraș — 14, 212, 245
Odorhei — 87, 99, 235, 252; castrul de la — 87
odrizii, ramură a tracilor — 29
Oescus (azi Isker), rîu — 32, 48, 53
Ofas, Menofilii, chestor — 101
Ogmand, iscoadă a lui Arpad — 159
Ogodai, conducător al mongolilor (1226 — 1241) — 203; marea expediție a lui (1241) spre Dunăre — 202
Ohrida, loc. — 187, 193; episcopul de — 187
Oituzul — 16, 87, 95, 99, 201, 235, 280; trecătoarea (pasul) — 87, 99, 201
Olbia, loc. — 33, 34, 44, 47, 100
Oleșia, loc. — 220
Olimp, munte — 9
Olteanu, Ștefan, istoric — 19, 155, 257
Olteni, sat — 87; castrul de la — 87
Oltenia — 11, 20, 30, 36, 52, 53, 62, 64, 68, 77, 80, 84, 87, 94, 96, 99, 100, 101,

102, 114, 118, 122, 144, 172, 173, 179, 183, 209, 212, 214, 215, 224, 234, 238, 247, 268; cnezatele lui Ioan, Farcaș, Litovoi, în — 184; colonia Romula din — 114; inscripțiile grecești din — 68; pătrunderea trupelor bizantine în — 173; retragerea legiunilor romane din (272) — 118; Traian anexează ~ imperiului roman — 52
Olteniţa, loc. — 163
Oltina, loc. — 73, 145
Oltul — 12, 16, 18, 22, 33, 53, 63, 73, 77, 80, 86, 87, 94, 95, 99, 101, 114, 131, 149, 172, 179, 184, 198, 201, 202, 209, 213, 214, 215, 230, 234, 235, 236, 240, 242, 248, 253, 261, 264, 270; cnezatele românești ale lui Ioan, Farcaș, de lîngă — 215, 253, 261, 264
Onciul D., istoric român — 137, 254, 282, 283
Opatiţa, loc. — 90
Opreanu, Sabin — 206
Optatiana (Gîrbău), loc. — 95, 99
Oradea — 90, 108, 228, 235, 246, 252; băile romane de la ~ 108; colonia de italieni de la ~ 246
Oradea Mare, loc. — 201; ocuparea de către tătari — 201
orășenii — 247
Orăștie, loc. — 22, 44, 71, 238; colonizarea săsească în ~ 238; tipul neolitic Turdaș de lîngă ~ 22
Orăștioara, loc. — 87, castrul de la — 87
Orăţii, dealul ~ 211
Ordessos, rîu — 33
Ordinul Predicatorilor — 269
Orfeu, zeu al muzicii — 36
Orheiu — 17, 79, 87, 107, 224, 234; castrul de la ~ 87; Bistriței, loc. — 79, 107; Vechi — 107, 224, 234; Nou — 226
Orient — 141, 242; Apropiat — 32, 225, 232, 246
Origenes, scriitor bisericesc — 140; „Comentariile" lui — 140
Orlea, loc. — 48
Oroles, rege al geților — 39
Orosius, scriitor antic — 166
Orșova, oraș — 87, 94, 118, 159, 235, 241; cetatea ~ 159
Oslea, munte — 69
Osma, afluent al Dunării — 32, 178
ostrogoții — 165, 170, 173, 177; sau greuthungii — 170
Ostrov — 96, 136, 160
Otto de Bavaria — 266
Otto cel Mare, împărat german — 194
Ottokar al II-lea, rege al Boemiei — 217
Oţeleni, sat — 223, 233, 260
Ovidiu, poet roman — 30, 35, 65, 67, 68, 96, 148

Pacific, oceanul ~ 200, 203
Padul, cîmpia ~ 172, 174, 186; așezarea longobarzilor în ~ 186; devastarea de către Attila — 172
Paflagonia, loc. — 82, 109
Pal, Iosif Petru — 255
Palanca Nouă, loc. — 159
paleii, neam scitic — 30
paleoliticul — 20, 21, 23
Paleologul, Andronic, împărat — 244
Palestina — 83, 86, 139, 210
Palmyra, loc. — 82
Paltin, sat — 219
Pamir — 198
Panait, I. Panait, istoric — 255
Panaitescu, Em. — 124
Panaitescu, P. P., istoric — 255
Panciu, oraș — 14
panonii, proveniți din părțile Dunării mijlocii în cohortele romane din Dacia — 119
Panonia — 29, 45, 49, 78, 101, 102, 111, 112, 133, 144, 154, 161, 172; așezarea ostrogoților ca federați în — 171; „blaci" sau români amintiți de

notarul anonim în — 133; stabilirea ungurilor în — 162
Pantelimonul de sus — 45, 46, 86; castrul de la — 86
Papa — 192, 209, 212, 217
Paribeni, Roberto — 57
Paris — 107
Parnas, munte — 9
Pascu, Ştefan, istoric român — 161, 256, 257, 258
Passima, nume — 82
Paşca, braţ al Dunării — 218
Paşuto, V.T., istoric rus — 244
Patavissa, loc. — 95, 97
Pathissus (Tisa) — 73
Patmos, insulă — 157; mînăstirea din — 157
Patriarhia din Constantinopol — 144
Patridava, loc. — 63
Patsch, Carol — 56, 57, 204
Paulinus din Nola (Italia), misionar — 142
Paulus, demnitar ungur, „ban de Severin" — 268
Pausanias, istoric şi arheolog grec — 38
Pautalia, loc. — 119
„Pax Romana" — 96
Păcuiul lui Soare, loc. — 136, 160, 161, 228, 226, 231; cetatea de la — 136, 161, 161, 226
Păcura (Păcurile, Păcuricea), loc. — 130
Pădureţ, jud. — 17
Pănoiu, Andrei — 154
Păsărel, loc. — 185
Păuleni, sat — 87; castrul de la — 87
Păunescu, Al. — 26
Pârvan Vasile, istoric român — 23, 26, 30, 31, 33, 56, 57, 69, 71, 74, 84, 123, 124, 125, 145; „Getica", lucrare a lui — 30
Peceneaga, loc. — 135, 198
pecenegii — 160, 195, 196, 197, 198, 199, 209, 225, 228; berindeii, trib al — 197; bessenyo, nume dat de către unguri — 198
Pecica, loc. — 61, 165
Pelendava, loc. — 80, 87, 94, 99; castrul de la — 87
Pelliot, P. — 206
Peloponez — 181, 232
Peninsula Balcanică — 10, 17, 29, 36, 37, 39, 42, 81, 82, 116, 121, 131, 139, 170, 171, 175, 176, 178, 185, 186, 187, 191, 193, 197, 232, 232, 241, 251, 259, 272; expediţia avarilor în — 176, 177; năvălirea pecenegilor în — 197; ocuparea de către slavi a — 178; vlahii (românii) în — 186, 188, 194, 272
Peninsula Calcidică — 187; vlahii din — 187
Peninsula Iberică — 8, 78
Pera, cartier în Constantinopol — 223, 229, 234; colonia din — 227
Pereiaslaveţ, port — 158, 160
Periam — Pecica, loc. — 26, 165; cultura tip — 26
Pericle — 72
Perigord, provincie — 171
Perişani, sat — 270
Persia — 200
perşii — 117
Pertinax, împărat — 107
Petastas, Teodor Scribon — 189
Petolescu, C. — 125
Petra, sat — 136
Petrae, loc. — 95
„Petre", inscripţie — 135
Petre, monah — 269
Petre, olar — 254
Petre, N. — 139, 256
Petreni, sat — 22; ceramica de la — 22
Petrescu, Paul — 258
Petrescu, Sava, Gh. — 259
Petreşti, loc. — 22
Petrodava, loc. dacică — 63, 67, 80
Petrovici, Emil, lingvist român — 131
Petru al Muşatei, voievod — 211, 222, 234, 280
Petru, apostolul — 192
Petru, căpetenie a românilor — 188, 189, 190, 191, 194, 200
Petru, comite de Haţeg — 264

Petru, fiu al voievodului Ştefan — 222
Petrus, general — 178
Philippide, Al. — 137
Philipopol, loc. — 32
Piatra, loc. — 136
Piatra Craivii, loc. — 67, 70
Piatra lui Crăciun, oraş — 246 v. Piatra Neamţ
Piatra Neamţ, loc. — 63, 67, 70, 77, 80, 90, 211, 246
Piatra Olt, loc. — 87, 94
Piatra Roşie, loc. — 67, 70
Piaţa de flori, în Bucureşti — 231
piefigii, trib dacic — 62
piengitae (piegetae), neam dacic — 31
Pieporus, rege al costobocilor — 80
Pietrile, loc. — 95
Pietroasa, sat în jud. Buzău — 62, 77, 165, 170; tezaurul descoperit la ~ 62, 165, 170
Pietrosul, vîrf în Munţii Rodnei — 11
pileaţi, categorie socială la daci — 65
Pind — 10
Pinum, loc. — 96
Pippidi, D.M., istoric — 56, 57, 122, 145
Piretos (Porata, Prutul) — 33
Pirgos Laicos, sat — 104
Piroboridava, oraş în Dacia Traiană — 63, 64, 67, 77, 80, 93
Prigost, principe slav — 178
Pirum, loc. — 96
piruştii — 95
Piscul Crăsanilor — 64
Pisica, sat — 135
Pittard Eugène, antropolog francez — 23
Piteşti, oraş — 231
Pi...titinus, Julius — 79
Piua Petrii, loc. — 90; castrul de la — 90
Pîclişanu, Z., istoric — 256
Pîrîul Negru — 87
Pîrvu, nume — 179
Platon, filozof grec — 68, 69
Plinius, scriitor — 31, 115
Ploieşti — 13, 90, 179, 242
Ploscînea, voievod al brodnicilor — 221
Ploscuţeni, sat în jud. Vrancea — 170
Plugova, sat — 87, 94; castrul de la — 87
plugul de lemn — 26; inventarea — 26
Poarta de fier, loc. — 49, 101
Pociovalişteа, loc. — 218
Pocuţia — 280
Podolia — 10, 39, 150, 220, 223
Poeneşti, sat — 117
Poiana, sat în jud. Prahova — 31, 77, 91; coiful de aur de la ~ 31, 71
Poiana, loc. (pe Siret) — 35, 47, 61, 64, 68, 71, 90, 99, 229
Poiana Bivolari, loc. — 87, 95
Polonia — 17, 158, 201, 222, 232, 233, 280
polonii — 178, 181, 201, 222, 225
Polovraci (Baia de Fier), sat — 35
Polyainos, istoric grec — 38
Pompeius, rival al lui Cezar — 44
Pompeius, Trogus, istoric roman — 42
Pons Aluti (Ioneştii Govorei), loc. — 87, 94; castrul de la — 87
Pons Augusti (Marga) — 95, 98
Pons Vetus, loc. — 95
Pontul Euxin (Marea Neagră) — 35, 36
Popa, Al. — 74
Popa, G. — 257
Popa, Radu — 256
Popescu, David — 56, 57, 125, 154, 256
Popescu V. — 56
Popeşti-Novaci, loc. — 35, 44, 64
Popeşti-Ungureni, loc. — 211, 245
Popina — 135; Ascunsă, loc. — 135; Mare — 135; Mică — 135
popoarele migratoare — 8, 18, 115, 137
Porata (Piretos, Prutul) — 33
Porfirogenetul, Constantin al VII-lea, împărat bizantin — 131, 226
Porolissum (azi Moigrad), loc. — 63, 74, 77, 80, 83, 87, 90, 95, 96, 99,

108, 110, 115; castrul de la — 87; amfiteatrul de la — 115
Portița, trecere din limanul Razim spre Mare — 135; Portița-bogasi — 135; Portițkoe ghirlo — 135
Portugalia — 8, 177, 181
portughezii — 7, 128
Portus Cale (azi Porto) — 128
Porțile de Fier — 241
Posada — 16, 234, 261, 264, 270; lupta de la (1330) — 16, 234, 261, 270
Poșești-Ungureni, sat — 211
Poszega, loc. — 269
Potaissa, oraș în Dacia Traiană (azi Turda) — 63, 79, 80, 94, 99, 102, 105, 109, 116, 139, 140, 143; numită și Potavissa — 80, 94
Potra, G., istoric — 258
Potula, loc. — 94
potulatensii, trib dacic — 62
Praetorium (Copăceni Racoviță) loc. — 87, 94, 95; castrul de la — 87
Praevalitana, provincie — 144
Prahova , județ — 15, 31, 71, 90, 130, 179, 210, 215, 240, 242, 246, 249
Preda, C. — 56, 75
predavensii, trib dacic — 62
Predono, Gabriel, notar genovez — 223
Premmerstein, A. — 123
Prespa, loc. — 187
Prima Minervia, legiune romană comandată de Hadrian — 85
Primov, Borislav — 206
primul război mondial — 84, 174, 209
Principatele Române — 16, 65, 92, 101, 115, 182, 183, 189, 202, 203; întemeierea 16, 182, 183, 202, 203, 208
Pripetul, ținut — 28, 178
Prisc din Panion, diplomat — 167
Priscian, scriitor — 50
Priscus, general — 178
Prislop, pasul — 235
Proculus Apollophanes — 102
procurator aurariarum, funcționar superior însărcinat cu exploatarea minelor de aur în Dacia romană — 100
procuratores, administratori financiari în imperiul roman — 84
Promona, oraș în Dalmația — 82, 105
Protase, D., istoric — 75, 124, 138, 146
Prusa, loc. — 82
Prusia Orientală — 213
Prutul, rîu — 17, 20, 33, 39, 76, 77, 90, 131, 166, 170, 198, 221, 222, 235, 236, 245, 275, 280; Piretos sau — 33
Psaltirea Scheiană — 153
Ptolemeu, geograf grec — 31, 32, 36, 38, 39, 62, 63, 64, 73, 76, 77, 87, 91, 93, 95, 96; harta lui — 31, 34, 87
Pulpudava (azi Philipopol) — 32
Pușcariu, Sextil, lingvist român — 125, 131, 174, 207
Putinei, loc. — 87; castrul de la ~ 87
Putna, loc. — 12, 178, 219, 221, 231, 260
Pydna, loc. — 42; lupta de la ~ (168) dintre romani și macedoneni — 42
Pythagoras — 69, 72

Quadriviae, zeiță — 82
quazii — 49
Quintio, întemeietor al satului vicus Quintionis — 97, 112
Quintus Axius, Iulianus (Ionianul) — 81

Racatae, neam dacic — 31
Racova, sat — 132
Radogost, căpetenie a slavilor — 178
Radu — 13, 136, 179
Radu cel Mare — 218
Radu Mihnea, voievod — 17
Radu, voievod — 157
Radu Negru, loc. — 165
„Radul Vaywoda comes de Kwesd", voievod în Banat — 228
Rahova, loc. — 179

Ramidava, loc. dacică — 63
Ranisstorum, loc. dacică — 64, 96
Rareș Petru, domn al Moldovei — 236
Rasova, loc. — 96
ratacensii (racatensii), trib dacic — 62
Ratiaria (azi Arčar), capitală a Daciei ripensis — 119, 141
Ravennat, geograf — 94, 95, 96
Ravon, nume dat Jiului de Ptolemeu — 31
Razgrad, loc. — 95
Razimul (Razelm), liman — 12, 33, 135, 236
Răcari, sat — 87; castrul de la — 87
Rădăuți — 234; biserica din ~ ctitorie a lui Bogdan — 280
Rădulescu, Adrian, arheolog — 8, 138
Rădulescu, N. Al., geograf — 255
Rădulești, sat — 90
răscoala Asaneștilor — 136, 188, 190
răscoala populației autohtone din Dacia — 80, 81
Răuțescu, preot — 257
războaiele dintre romani și daci — 49, 53, 66, 77, 78, 81, 84, 85, 97, 115, 166, 173
Războieni — Cetate, loc. — 87; castrul de la — 87
războiul dintre gepizi și marcomani — 164
războiul dintre principele de Cernigow și volhinieni (1235) — 223
războiul dintre regele Bela al IV-lea al Ungariei și Ottokar al II-lea, regele Boemiei — 217
războiul marcomanic — 115, 116
Răzvani, loc. — 90
Recidiva, loc. — 144, 173
Regalianus, guvernator al Illyricului — 79
Reghin, loc. — 238
Reicherstorffer, Georg, diplomat sas — 236, 245
Reims, oraș în Franța — 154, 190, 254; manuscrisul de la — 154, 190, 254
Reinach, învățat — 78
Remesiana, oraș în Dacia Mediterranea — 141, 142, 144; Niceta din ~ 141, 144
Remecha, loc. — 273
Remeta, loc. — 273
Republica Sovietică Socialistă Moldovenească — 244
Resculum, loc. — 95
Rescuturme, fiica lui Soia — 79
Reșca, loc. — 87, 94; castrul de la ~ 87
Retezat, munte — 14, 69, 121; rezervația naturală de zimbri din — 14
reții, din părțile Austriei în cohortele din Dacia romană — 86
Rhemaxos, „rege" al daco-geților — 36, 42, 98
Rhodos (Rodos), loc. și insulă — 35, 62
Riga din Veleștin, geograf — 135
Rimetea, loc. — 231
Rinul — 86, 102, 196
Rîmnicul Sărat, loc. — 182, 215, 218, 234, 241
Rîmnicul Vîlcea, loc. — 62, 149, 179, 196, 234, 235, 241
Rîșnov, loc. — 63, 87, 179, 195, 229
roata olarului — 178
Robert Carol, rege al Ungariei — 16, 209, 233, 261, 266, 267, 268, 270, 271; lupta lui cu Basarab, la Posada (1330) — 16, 233, 269
robii — 253
Rodna, ținut — 63, 101, 196, 201, 230, 231, 235, 239, 280; ocuparea de către tătari — 201; prima mențiune documentară — 239
Rodopii, munți — 192
Roesler, R. — 137
Rogerius, călugăr — 201, 230
Rogna, loc. — 101
Roles, „rege" get din Dobrogea — 45
Roma — 18, 42, 44, 45, 47, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 80, 83, 106, 107, 109, 118, 172, 192, 195, 274
Roman, oraș — 196, 235, 246, 248
Roman I, voievod al Moldovei — 282

Romanați, județ — 96, 198, 217, 241
romani — 8, 11, 28, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 59, 62, 63, 68, 70, 74, 80, 90, 91, 96, 98, 100, 102, 106, 107, 108, 109, 112, 117, 119, 122, 128, 130, 136, 137, 164, 166, 171, 186, 187, 193, 212, 215; asimilarea dacilor — 137; expediția împotriva dacilor — 117; ~ în Dobrogea — 134
romanizarea — 113, 114, 115, 127; ~ satelor — 113
Romanovici, Daniil, principe al Volhiniei — 222
Românași, sat — 87; castrul de la — 87
România — 48, 131, 165; Republica Socialistă ~ 165
românii — 7, 10, 17, 18, 129, 134, 135, 144, 158, 159, 160, 162, 181, 185, 188, 190, 191, 192, 199, 211, 212, 214, 221, 223, 225, 228, 233, 239, 242, 245, 269, 270, 277; aromânii — 135; continuitatea — 175; creștinismul la — 144; formarea poporului ~ 131, 137, 162, 177, 197; din Balcani — 191; din Dobrogea — 134, 135, 225; din Tesalia — 188; din Transilvania — 229; organizarea militară a ~ 217; relațiile cu cumanii — 209; revolta ~ din Balcani împotriva bizantinilor — 209
Romita, sat — 86, 87, 95; castrul de la ~ 87
Romos, sat — 196
Romula (azi Reșca), sat — 84, 87, 91, 94, 99, 102, 107, 110, 114, 140; castrul de la — 87; colonia de la — 91, 114
Rona (Rugilas), rege al hunilor — 171
Ronald, Syme, istoric englez — 124
Rosetti, Al., lingvist român — 56, 125, 205
Rosetti, Dinu V., istoric român — 27
Rosetti, Radu, istoric român — 244, 255
Rostislav din Chiev, principe — 220
Rostislavici, frații — 220, 244
Rostislavici, David — 244
Rostislavici, Ivanco, principe — 220, 244
Rostislavici, Riuric — 244
Rostovtzeff, M., istoric rus — 56
Roșia (Alburnus Major), loc. — 81, 82, 87, 95; castrul de la — 87; tabulele cerate de la — 82
Roșiorii de Vede, oraș (vezi și Rușii de Vede) — 99, 234, 242
Rovinari, sat — 12, 99
roxolanii, neam sarmat — 46, 81, 115, 166; năvălirea — 115
Roznov, sat — 179
Rubobostes, rege al geto-dacilor — 42
Rucăr, sat — 77, 179, 211
Rugilas (Rona), rege al hunilor — 171
Ruginoasa, sat — 22, 71; ceramica de la — 219
rumânii — 121, 179, 216
Rupea, loc. — 101
Russe, oraș — 141
Rusia — 9, 31, 189, 200, 201, 222, 266; atacată de mongoli — 200, 217
Rusidava (Momotești), loc. — 80, 87, 94
Russo, D., istoric român — 145
Russu, I.I., istoric român — 56, 57, 73, 74, 75, 122, 123, 138, 154, 155
Rusu, M. — 138
Rușciuk (Russe) loc. — 141
rușii — 189, 200, 221, 225, 233
Rușii de Vede (Roșiorii de Vede) — 99, 234, 242

Sabinianus, general roman — 80, 116
Sabinus Oppius, guvernator al Moesiei — 48
sabocii, neam dacic — 31
Saac, județ — 210, 217
Sacalin, insulă — 12
Sacea, cîrmuitor feudal (vezi Sața)
Sacerdoțeanu, A., istoric român — 205, 207
sacii, neam scitic — 30
Sacidava, loc. — 30, 95, 96, 97, 99

Sad, sat — 132
Sagadava, loc. — 97
Saint, Denis, loc. — 280
Sajò, rîu — 131, 201; bătălia maghiaro-tătară de la — 201
Sala, localitate tracică — 32
Saldae, loc. — 32
saldensii, trib dacic — 62
Salinae (Uioara), loc. — 95, 98, 99, 101
Salmidesos — 32
Salonae, loc. — 103
Salonic, oraș — 190, 193, 232, 241
Salonta, loc. — 239
Salsovia, loc. — 97, 100
Saltyk, Sary Dede, cîrmuitor al turcilor dobrogeni — 135, 227
Salvianus, scriitor antic — 128
Samarcand, oraș — 200
Samos, insulă — 69
Sampeus, pîrîu — 30
Samuil, țar bulgar — 187
Samus (Someș), rîu — 73
Sangidava, loc. dacică — 63
Saar, heleșteu — 151
Sarai, loc. — 112
Sarapio, Gaius Valerius — 117
Sarapis, zeu — 143
sargații, neam scitic — 30
Sariakes, rege scit — 30
sarmații — 46, 47, 51, 117, 139, 140, 166, 171, 174; ~ aliați ai lui Decebal — 51, 117
Sarmizegetusa — 46, 49, 51, 52, 54, 62, 67, 68, 69, 71, 74, 80, 81, 84, 85, 92, 93, 94, 95, 98, 99, 102, 105, 106, 107, 109, 110, 115, 116, 118, 140, 143, 166; cucerirea ~ 54, 62; sanctuarul rotund de la ~ 69
Sarus, loc. — 269
Sas, fiu și urmaș al lui Dragoș Vodă — 276, 277, 282
Sasca, sat — 101
Sascut (Fîntîna sasului) — 195, 222, 234,
sașii — 131, 132, 137, 196, 209, 212, 214, 221, 233, 238, 241, 272; asimilarea ~ de către români — 241; colonizarea în Transilvania — 137, 237, 241
Satchinez, loc. — 229
Satu Mare (Sătmar) — 165, 238
Satu Nou, sat — 96, 97
Sața (Sacea), cîrmuitor feudal — 136, 161
Sava, rîu — 32, 39
Sava, Goticul, misionar — 141
Saxonia — 196
Săcel, loc. — 107
Săcuieni, județ — 130, 210, 242
Sălaj, județ — 14, 79, 86, 101, 165, 175
Sălătruc, sat — 270
Sărata, sat — 87; castrul de la — 87
Sărmaș, sat — 130
Sărmășel, sat — 130
Sătmar, cetate — 159, 235
Săveanu, Sauciuc, T., istoric — 138
Săvulescu, C. — 8
scandinavii — 70
Scheia, loc. — 248; cetatea de la — 248
Schela Cladovei, loc. — 87; castrul de la — 87
Scheludko, D. — 205
Schiopul, Iosif, istoric — 254
Schmidt, L. — 204
Schuchardt, Carl, învățat german — 23
Scirtones, neam dacic — 32
Sciția — 30, 33
sciții, neam iranian — 20, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 46, 60, 66, 128, 139, 140, 166, 170, 197; asimilarea ~ de neamurile dacice — 32; năvălirea ~ 30
Sclaietae, loc. — 95
sclavinii — 178, 185
Scorilo, rege dac — 45, 79
Scoris, Sabina — 114
Scoris, Sabinianus — 114
Scoris, Valens — 114
scordiscii, neam celtic — 39, 41
Scorpan, C. — 124
Scribonius, Curio Caius, general roman — 17
Scroviștea, sat — 218
Sculeni, loc. — 67

Scupi (azi Skoplje), oraș — 118
Scythia Minor (Dobrogea) — 30, 96, 98
Sebeș, oraș — 132, 201, 270; mongolii ocupă ~ 201
Secărenii, sat — 130
secuii — 154, 196, 209, 210, 228, 242, 246, 272, 276; colonizarea în Transilvania — 246, 276
Secul, mănăstire — 152
Secundinus, Julius (vicus Secundini) — 79, 112
Seiban, comandant mongol — 201
Seimenii Mari, sat — 250
Selinus (oraș în Asia Mică) — 115; la ~ moare Traian — 55, 115
Senatul roman — 84
Seneslav, voievod al românilor — 184, 202, 213, 215, 242, 253, 261, 264, 274
Serapis (Sarapis), zeu la egipteni — 109
Serdica (azi Sofia), capitala Daciei mediterranea — 119, 144, 167
Seres, oraș — 190, 191
Servia, cetate — 188
Sesthlav, cîrmuitor feudal dobrogean — 134, 136, 161
Setidava, loc. — 31
Seuthes, rege trac — 65
Severin (vezi și Banatul de Severin) loc. — 201, 208, 209, 213, 217, 235, 239, 243, 248, 264, 265, 267, 270; banul de — 217; cetatea — 267; țara — 213
Severus, Septimius, împărat roman (193—112) — 90, 94, 116
Sexanta Prista (azi Russe) — 141, 179
Sf. Gheorghe, sat — 79, 239, 246; brațul ~ 12, 97, 235
Sibiu — 8, 14, 61, 67, 79, 87, 95, 132, 137, 142, 196, 198, 201, 209, 228, 233, 235, 237, 238, 246, 247, 270; numit de sași Hermannstadt — 196; tătarii ocupă — 201
Sic, sat — 101
Sicilia — 38, 190, 266
s(i)ensii, trib dacic — 62
Sighet, oraș — 239; ~ menționat pentru prima dată în 1334 — 239
Sighetul Marmației — 8; v. Sighet.
Sighișoara, loc. — 87, 196, 235, 238, 247, 248; castrul de la — 87; colonizarea sașilor în sec. XII în — 246; menționată pentru prima oară în 1280 — 238
Silezia — 31
Silistra, loc. — 45, 134, 136, 160, 171, 179, 189
Silvio Ferri — 58
Simeon, fiul lui Boris — 189, 195; statul bulgar în culmea puterii sub — 189
Simenov, Boris — 205
Simu, Tr. — 124
Singidava, loc. dacică — 31, 63
Singidunum (Belgrad) — 39, 171
Singone, loc. — 31
Sinigaglia, loc. — 225
Sinoe, liman — 12, 33, 34
Sirdaria — 200
Siretul — 12, 18, 30, 33, 35, 47, 61, 63, 77, 80, 90, 99, 100, 131, 150, 172, 179, 201, 210, 217, 222, 223, 225, 235, 236, 245, 259, 275, 282; cnezatul românilor de la ~ (sec. XIII) — 224
Siria — 82, 86, 107, 108, 141, 225
sirienii — 102
Sirmium, loc. — 173, 174, 185, 273
Siscia, loc. — 45
Sitalkes, rege al odrizilor — 29, 36
Siut-Ghiol, lac — 68
Sîmbotin, loc. — 87, 95
Sîncrăieni — 61, 71; tezaurul de la — 61
Sîniob, sat — 151
Sînzieni (Szent-Lélek), cetate — 203; ocupată de tătari — 201
sîrbii — 178, 268, 272; lupta cu bulgarii la Velbujd — 268
Skirtos, dac din Tomis — 32, 108
Skok, P. — 205

Skoplje, oraș — 118
Skutari, Ipek, zonă — 187
Slatina, loc. — 20, 94, 230, 242, 276
Slava Rusă, sat — 97
slavii — 17, 28, 29, 114, 119, 121, 122, 128, 129, 130, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 151, 158, 159, 162, 175, 177, 178, 179, 180, 183, 184, 185, 186, 188, 221, 241; asimilarea — 134, 137, 177, 178, 180, 184, 185, 186, 221; așezarea la sud de Dunăre — 186; conlocuirea cu populația romanică din Dobrogea — 134, 136; influența — 179, 186; năvălirea — 134, 178, 179, 183
Slavonia — 234
Slavota al lui Karmalac — 188
Slăveni, sat — 87; castrul de la — 86, 87
Slimnic, loc. — 132
Sliven, loc. — 193
Slovacia — 163
slovacii — 177
slovenii — 178
Smochină, N., istoric român — 155
Smolensk, oraș — 220, 244
Sobolevski, A.I., istoric rus — 244
Somova, sat — 227
Snagov — 35, 179, 218, 253
Socrate (469—399 î.e.n.), filozof grec — 72
Socratio, martor — 72, 101
Sofia — 119, 144, 167, 187, 190
Sofocle (497—c.405 î.e.n.), dramaturg grec — 72
Soia, nume dacic — 79
Sol Hierobulos, zeu — 82, 109
Solomon, comite de Brașov — 267
Soloviev, istoric rus — 244
Someșul — 16, 39, 63, 73, 85, 87, 90, 100, 131, 152, 159, 184, 195, 229, 235, 252
Soporul de Cîmpie, loc. — 79
Soranzo, Giovani — 207
Soroca, oraș — 225, 234
Soron, loc. dacică — 64
Soronius, căpetenie a cumanilor — 199
Sozopol, oraș — 32
Spania — 8, 9, 49, 83, 86, 126, 171, 177, 182; o parte a vizigoților se așază în — 171, 177, 181
spaniolii — 7, 128
Sparnau, Peter, pelerin german — 242
Speidel, M.P. — 58
Spinei, Victor — 138
Spinești, sat — 219
Splonum, loc. — 82
Sjonhem, loc. — 134; inscripția de la — 134
Spulber, sat — 219
Stahl Paul Henri — 258
Stan, I. — 154, 256
Stanislav, cneaz în Țara Hațegului — 228
Stara Zagora, oraș — 191
Statele Unite ale Americii (S.U.A.) — 9
Statilius, Iulius Severus, guvernator al Moesiei inferioare — 104
statul asaneștilor — 190, 192, 193, 194
statul bulgar — 193, 194
statul dac — 42, 43, 49, 52, 59, 65, 66, 76, 93; în culmea puterii — 42, 43
statul maghiar — 203, 209, 210, 212, 213, 272
statul român — 10, 190, 259
statul bulgaro-valah al Asaneștilor — 188
„Stejarii frumoși" loc. — 187; la ~ vlahii ucid pe David, frate al țarului bulgar Samuil — 187
Stelniceni (azi Seimenii Mari) sat — 250
Stenarum, loc. — 95
Stilicho, comandant în armata romană — 171
Stoenești, sat — 35
Stoian, Iorgu, istoric — 56, 124
Stoianov, Ivan — 206
Stoicani, sat în jud. Galați — 170

Stolniceni, sat — 87, 95; castrul de la — 87
Strabo, istoric, geograf şi etnograf al antichităţii — 29, 31, 36, 43, 44, 60, 65, 66
Strakosch, G. Grassmann — 207
Strei, sat — 253
Strigoniu, arhiepiscopul de — 221
Strymon (azi Struma) rîu — 45, 118
Sturluson Snorri, cronicar islandez — 134
Sturum, loc. — 96, 118
Subutai, general mongol — 200, 202
Suceava — 196, 222, 224, 231, 233, 235, 246, 247, 248, 280; formaţiunea teritorială din părţile — 222, 224
Suceveanu, Al. — 125
succii, trib la gura Oltului — 63
Sucidava (azi Celei) — 80, 94, 96, 97, 99, 100, 107, 110, 119, 144, 172
Suciu, Coriolan — 257
Sudan — 13, 232
suebii — 47, 177, 181
Sugătag, sat — 276
Suidas, lexicograf — 60, 176
Sulina, port — 225, 246
Suraia, sat — 12
Surduc, loc. — 50, 87, 94
Susudata (Susudava) — 31
Sutoru, sat — 79
Sutzu, Mihai, domn al Ţării Româneşti — 149
Suzdali, principele de — 220, 244
Sviatoslav, cneaz al Kievului — 158, 160, 189
Sviştov (Novae) loc. — 93, 141, 179, 242
Sylva Blacorum et Bissenorum — 160
Székely, Zoltan — 74

Şandru de la Dorohoi — 183
Şeica Mică, sat — 172
Şendreni, sat — 96
Şerban, C., istoric — 155, 158
Şerban Radu, domn — 115, 149
Şerbănescu, N., istoric — 145
Şerbeşti, sat — 90
şerbii — 217
Şeremet, sat — 112
Şieul, afluent al Someşului — 131, 252
Şimleul Silvaniei — 165, 172, 175
Şincai, Gh. — 78; cronica lui — 78
Şipinţi (Sepeniţ), sat — 222
Şiria, loc. — 90
Şotropa, V. — 207
Ştefan al V-lea, rege al Ungariei — 264
Ştefan , fiu al lui Iuga — 276, 277
Ştefan, rege al ungurilor numit cel Sfînt — 159, 184, 195, 228, 247; 252; creştinarea ungurilor sub — 195; pătrunderea lui în Transilvania — 195
Ştefan cel Mare, domn al Moldovei (1457—1504) — 12, 14, 130, 182, 202, 203, 248, 280, 282;
Ştefan, Gh., istoric — 56, 124, 138, 256
Ştefănescu, I.D., istoric al artei — 258
Ştefănescu, Ştefan, istoric — 207, 256, 258, 282
Ştefulescu, Al., istoric — 257
Şuluţiu, Octav — 257
Şumla, oraş — 188

Tabla Buţii, loc. — 210
Tabula Peutingeriană, hartă a lumii antice — 50, 73, 87
Tacitus, istoric antic — 48, 115; istoriile lui ~ 48
Tafrali, O., istoric — 282
taifalii — 163
Talabă, nume — 198, 274
Talabor, vale — 160, 214; cnezatul de pe valea ~ 160, 214
Tamasidava, loc. dacică — 64
Tamas, Lajos — 137
Tamaşfalău, loc. — 195
Tanţău, Rodica — 74
Tanusa, rege scit — 30
Tapae (Poarta de Fier), loc. — 49, 51, 74; războaiele dintre daci şi romani de la — 49, 51, 74

tarabostes, „domnii de neam" la daci — 65
Taras, vale — 160, 214; cnezatul de pe valea — 214
Tarcea Mică, sat — 140
Tarsa, nume dacic — 79
Tartaria „țară" — 243
Tasios din Axiopolis, martir — 144
Tatarca, loc. — 203
Tatos, cîrmuitor feudal — 136, 161
Tavia, oraș — 82
tavianii, coloniști în Dacia — 82
Tazlăul cel Sărat — 130
Tăpia (Tapae), loc. — 73
Tărtăria loc. — 22; săpăturile arheologice de la (Mureș) — 22
tătarii, neam mongol — 15, 128, 137, 162, 197, 201, 202, 203, 212, 213, 217, 225, 229, 243, 246, 251, 268, 272, 275, 277, invazia (1241—1242) — 162, 197, 202, 203, 215, 243, 245; ocupă Buda — 202; stavilă expansiunii statului maghiar — 203; victoria la Kalga — 200
Tătarul, topic — 203
Tătarul Mare, vîrf în Carpați — 203
Tătarul Mic, vîrf în Carpați — 203
Tătărașii, cartier în Iași — 203
Tecuci, loc. — 220
Tekirghiol, lac — 97
Tei, cartier — 23; ceramica — 23
Teleajen, rîu — 77, 99, 179, 217, 218, 236, 245
Teleki, conte — 129
Teleorman, topic — 13, 17, 178, 181, 197, 198, 217; proveniența numelui — 17
Temugin (Gengis-han), conducător al tătarilor — 201
Tennstad Ulrich, von, pelerin german — 242
Teodor, Dan Gh. — 258
Teodorescu, Victor — 205
Teodoric, rege al ostrogoților — 171, 173, 244
Teopomp, istoric grec — 68
Terra blachorum — 160
Terra sigillata, vase fine cu ornamente în relief — 102
Terra Ultrasilvana — 159
Teregova, sat — 87; castrul de la — 87
Terme, oraș — 193
terterizii, dinastia ~ 199
Tertulian, autor al lucrării „Adversus Judaeos" — 139, 140
Tesalia — 187, 188
Tesalonic (Salonic), oraș — 185; „viața sfîntului Dimitrie din ~" izvor istoric — 185
Teslui, rîu — 198
Tettius Julianus, comandant roman — 49, 50, 51
teuriscii, neam celtic — 39, 43
Teutsch, G.D. — 206, 257
Thassos, insulă — 35, 62
Theodora, Voinescu, istoric de artă — 258
Theodorescu, Răzvan, istoric — 258
Thermidava, loc. — 32
thervingii (vizigoții) — 163
Thira — 96
Tirepsum — 96
Thomson, A. — 204
Tiarantos, rîu — 33
Tiason, loc. dacică — 64
Tibiscum (Jupa), loc. — 80, 87, 94, 95, 98
Tichiriș, sat — 219
Tierna, (Cerna) loc. — 73
Tigheciul, codru — 17, 219
Tighina (Tighinea, Tighineachici, Bender), oraș — 225, 235, 236, 282
Tigru, fluviu — 78, 113
Tihău, sat — 87; castrul de la ~ 87
Tihomir, voevod, tatăl lui Basarab — 180, 261, 264, 267
Tihomirov, M.N., istoric rus — 244
Tilișca, sat în jud. Sibiu — 61, 67
Timiș, județ — 14, 26, 99, 132, 165, 229, 235
Timișoara — 165, 195, 235, 239

Tinosul, sat — 64
tirizii romanizați — 134
Tisa — 9, 11, 18, 29, 33, 39, 48, 63, 73, 76, 77, 80, 90, 131, 132, 159, 160, 167, 173, 174, 175, 184, 194, 201, 208, 214, 222, 228, 235, 236; avarii se stabilesc în cîmpia — 175, 176; cnezatele de pe valea — 214; longobarzii se așază, pe la anul 505 în nord-vestul — 173, și părăsesc aceste locuri în anul 568 — 174; stabilirea hunilor în cîmpia — 171; ungurii se așază în cîmpia ~ și a Dunării (anul 896) unde dau peste strămoșii românilor — 194
Tismana, sat — 183; mînăstirea ~ — 183
Titelca, loc. — 67
Titianus, Volusius — 79
Titus Aurelius, Afer Delmata — 82
Titus Aurelius, Narcisus, negociator — 102
Titus al lui Beussant, martor — 101
Tîlmaciu, sat — 87; castrul de la — 87
Tîlmaciu, Nicolae, stăpîn peste Loviștea — 209
Tîmpa, loc. — 229
Tîncabă, nume — 198, 274
Tîncăbești, sat — 198
Tîrgoviște, oraș — 179, 234, 237, 240
Tîrgșor, oraș — 77, 99, 234, 243
Tîrgșoru Vechi, loc. — 90; castrul de la — 90
Tîrgul Bengăi — 237
Tîrgul Jiu — 99, 234, 237, 241
Tîrgul Lăpușului — 237
Tîrgul Mureș — 165, 237, 239, 246; prima mențiune a ~ (1331) — 239
Tîrgul Neamț, loc. — 222, 224, 237, 245, 246; formațiunea teritorială din regiunea ~ — Baia — Suceava — Siret — 222, 224
Tîrgul Ocna — 230
Tîrgul Putnei — 234, 237
Tîrgul Sărății — 237
Tîrgul Secuiesc — 246
Tîrnava, rîu — 62, 132, 179, 196; Mare — 87, 99, 129, 235; Mică — 87
Tîrnăveni, loc. — 87
Tîrnovo, oraș — 191, 192, 193
Tochomer (Tihomir), voevod — 261
Tocilescu, Gr.G., istoric — 58, 123
Tohani, loc. — 211
Toma, voevod al Transilvaniei — 267
Tomaschek, W. — 55, 64
Tomis (Constanța) — 30, 32, 34, 66, 67, 96, 97, 106, 108, 112, 141, 144, 225, 238
Toplița, loc. — 63, 179; ~ numită și Taplocza — 195
Topolnița, loc. — 179, 195
„torna torna fratre" prima mențiune în limba română — 176, 177
Tortabă, nume — 274
Toucy, Nairot de, comandant în armata cruciată — 199
Toulouse, loc. — 15
Tovetae, loc. — 95
Toxabă, boier muntean — 198
Toxobeni, sat — 198
Tracia — 37, 43, 82, 117, 185, 187, 191, invadarea ~ de către armatele lui Petru și Asan — 191; ~ pontică — 37
tracii (vezi și traco-dacii) — 10, 23, 28, 29, 32, 33, 36, 42, 43, 44, 56, 60, 68, 69, 86, 109, 119
Traian, împărat roman (98—117 e.n.) — 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 68, 70, 74, 76, 77, 78, 80, 81, 83, 84, 87, 91, 94, 95, 98, 108, 113, 114, 115, 118, 126, 127, 135, 139, 163, 164, 166, 173; Columna lui — 53, 64, 66, 166; „De bello dacico", comentarii ale lui ~ 50, 55; tezaurul luat din Dacia — 61
Traianopolis, loc. — 55
transhumanța — 151
Transilvania — 8, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 20, 22, 30, 42, 46, 47, 48, 50, 51, 53, 61, 62, 63, 76, 77, 80, 83, 85, 86, 87, 90, 95, 96, 99, 100, 101, 110, 118,

126, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 137, 141, 142, 149, 151, 152, 154, 156, 158, 159, 160, 162, 172, 175, 184, 186, 195, 197, 201, 203, 208, 210, 211, 215, 216, 221, 227, 228, 230, 247, 248, 249, 251, 252, 261, 267, 272, 275, 276, 277, 284; Andrei al II-lea dăruiește cavalerilor teutoni țara Bîrsei din sud-estul — 210; colonizarea în sec. XII a sașilor în — 246, 276; continuitatea populației romanice în — 128, 137, 142, 162; formațiuni teritoriale, voievodate sau ducate în — 160, 184, 195, 215, 222, 228, 229; incursiuni ale tătarilor în — 275; prezența românilor în ~ la venirea ungurilor — 133; venirea ungurilor în — 129, 132, 133, 156, 180, 184
Transmarisca, (Turtucaia) — 96, 100
tratatul dintre Iliaș voevod și regele Vladislav Iagelo (23 sept. 1436) — 222
Trebizonda port — 224, 232, 243
tribalii — 45
Trier, oraș — 82
Trifești, sat — 223, 260
Trifulon, loc. — 63
trizii, trib getic — 20
Troesmis (azi Igliția) — 46, 52, 96, 97, 105, 116, 139, 141
Troian, topic — 77, 90, 114
Troianus (Traian) — 74
Tropaeum Traiani, monument în sudul Dobrogei ridicat în 109 de Traian — 55, 91, 97, 100, 114, 116, 141, 164
Trotușul — 16, 64, 77, 80, 90, 99, 195 221, 224, 230, 235, 236; cnezatul din regiunea ~ 221; valea ~ 16, 99
Troyes, oraș — 171
Tsierna, loc. dacică — 73, 95 (Tierna) — 73 (Dierna) — 73
Tucidide, istoric grec — 36, 66, 72
Tudor, Dumitru, istoric — 57, 58, 75, 122, 123, 124, 125, 204
Tuhutum, conducător al ungurilor — 132, 159
Tula, fluviu — 202
Tulcea, oraș — 31, 46, 97, 135, 144, 198, 225, 227, 231, 233, 235, 250
Tullianum, temniță în Roma — 52
Tullius, Menophilus, general roman — 117; încheie pace cu goții — 117
Tulucești, sat — 90
Turcia — 15, 216
turcii — 10, 15, 122, 128, 135, 137, 199, 212, 227, 275; ~ creștini 212; ~ osmanlîi — 227; venirea în Dobrogea — 135
Turda, loc. — 85, 94, 116, 141, 152, 165, 235, 238; numită și „Thorda" — 238
Turdaș, sat — 22; tipul neolitic ~ 22
Turkestanul — 200
Turnișor, loc. — 252
Turnu Măgurele, loc. — 77, 99, 241
Turnu Roșu, loc. — 53, 234
Turnu Severin, vezi Drobeta-Turnu Severin
Turremuca, loc. — 80
Turtucaia — 96, 235
Tzinto, nume dacic — 79
Tyras (Cetatea Albă) — 33, 34, 47, 63, 77, 96, 100, 225; fluviul — 63; sau Akkerman — 224

Țara Amlașului — 161
Țara Basarabească — 225
Țara Bîrsei — 196, 201, 221, 229; cnezatul din — 229; mongolii ocupă — 201
Țara Crișurilor — 11
Țara de jos — 220
Țara Dornelor — 237
Țara Făgărașului — 160, 261
Țara Hațegului — 213, 215
Țara Litua — 213, 214
Țara lui Seneslau — 214
Țara Moldovei — 274, 277
Țara Românească — 10, 16, 47, 149, 150, 153, 157, 158, 166, 196, 198, 201, 203, 216, 217, 218, 230, 234, 235, 236, 238, 240, 241, 242, 247,

248, 249, 250, 252, 259, 261, 264, 265, 266, 267, 268, 270, 271, 272, 277 întemeierea — 216, 259, 261, 264; ocuparea de către mongoli — 228; prima formațiune politică românească importantă — 267
Țara Severinului — 213, 214, 215
Țara vlahilor — 179, 271
Țarcu, munte — 69
țărănimea — 249, 250
Țetina, cetate — 222, 246
țiganii — 251
Țintea, comună — 130
Țufalău, sat — 195
Țutora, loc. — 236

ubii, componenți ai cohortelor din Dacia romană — 86
Ucraina (R.S.S. Ucraineană) — 34
Udar, nume ilir — 79
Uioara, loc. — 95, 101
Ulea, Sorin, istoric al artei — 258
Ulfilas, misionar — 141, 142, 164; a creștinat pe goți — 142
Ulmeni, sat — 67
Ulmetum (Pantelimonul de sus), loc. — 29, 45, 86, 97, 100
Ulpia Traiana — 80, 81, 84, 93, 116, 119; Augusta Dacica Sarmizegetusa — — 93, 116
Ulpianum, loc. — 95
Ulpianus Proculinus, subofițer roman — 107
Ulpius Mucianus, soldat roman — 109
Umur, nume — 271
Ungaria — 78, 86, 158, 201, 202, 203, 209, 210, 216, 221, 222, 224, 228, 232, 233, 234, 235, 237, 241, 260, 264, 266, 267, 268, 272, 275, 277; coroana — 216, 222, 228; relațiile cu țările române — 267; tătarii înfrîng armata maghiară și ocupă Buda (1241) — 200
Ungrovlahia — 227, 252, 272
Ungureni — 211
ungurii (maghiarii) — 17, 126, 129, 131, 132, 133, 137, 180, 184, 190, 194, 195, 201, 211, 212, 222, 233, 237, 261, 265, 266; bătălia cu tătarii și înfrîngerea armatei ungare (1241) — 200; creștinarea sub Ștefan — 195; originea — 195; atacă și ocupă Belgradul — 190; venirea în Transilvania — 129, 132, 133, 184, 194
Ural, fluviu — 200
Urali, munții — 170, 200
Urban, V., papă — 245
Ureche, Grigore, cronicar — 15, 156
Urgum, loc. — 96
Uroiu, loc. — 95
Ursus, episcop — 176
Uscudava (azi Adrianopol) — 32
Usubun, trimis al lui Arpad — 159
Utidava, loc. dacică — 63
uzii, trib al pecenegilor — 196

Váczy, C. — 75
Vadiu, loc. — 48
Vadul Cumanilor (azi Comani), sat — 198
Vadul Oii, loc. — 150, 218
Vadul Roșca, sat — 12
Vaida-Cămăraș, loc. — 228
Vaillant, A. — 206
Valahia — 192, 209, 271
Valea Albă, loc. — 183
Valea Anii-Ungureni, sat — 242
Valea Boului, loc. — 94
Valea Caselor, sat — 231
Valea Comancei, loc. — 200
Valea Jiului — 253
Valea lui Mihai, sat — 165
Valea Păcurii, loc. — 130
Valea Sării, sat — 152, 219, 230
Valea Stîlpului-Ungureni, sat — 211, 242
Valea Viei-Ungureni, sat — 211, 242
Valenciennes, de, Henry, cronicar francez — 193

Valens, împărat — 163, 164, 170
Valentinianus, episcop — 144
Valerianus, împărat roman (254—260) — 118
Valerius Niconis, chestor — 106
Valul moldovean — 47
valuri, lucrări de apărare militară — 86, 90
Vama Buzăului — 234, 235
vandalii — 162, 163, 164
Vardar, rîu — 118, 187
Variaș, loc. — 233
Varna (Odessos) — 29, 34, 117, 136, 188, 192
Vasile, arhiepiscop în Tîrnovo — 192
Vasile al II-lea (zis Bulgaroctonul), împărat bizantin — 187, 189; edictul lui — 187
Vasilevs theos, zeu numit astfel de Platon — 69
Vasilievski, învățat rus — 188
Vaslui — 14, 117, 200, 234
Vatra Dornei, loc. — 201, 280
Văcărel, loc. — 187
Vădastra, sat — 22, ceramica de la ~ 22
Vălenii de Munte, oraș — 90, 242
Vărădia, loc. — 50, 79, 86, 87, 94; castrul de la — 86, 87
Vătășianu, Virgil, istoric al artei — 258
vecini (rumâni) — 121, 182, 216
Vedea, rîu — 90, 181
Velbujd, loc. — 268, 272; lupta dintre bulgari și sîrbi (1330) — 268, 272
Velcu, trimis al lui Arpad — 159
Venceslav, fiu al regelui Venceslav al Poloniei — 266
Veneția — 232
venețienii — 134, 225, 243, 246
Veria, loc. — 187
Verivoiu (Berivoiu), român din Larissa — 188
veteranus (veteranii) — 113; împroprietăriri ale — 113
Verbicioara, sat — 26; cultura tip ~ 20
Verbița, sat — 179, 231
Verdun, oraș — 39
Verobrittius (vicus Verobrittianus) — 112
Vespasian, împărat roman — 45
Vetilius Lucius, Gratus Iulianus — 116
Vețel, sat — 95
„Vexillatio Dacorum Parthica", trupă romană de cavalerie — 78
Vezina, locotenent al lui Decebal — 47
„Viața Sfîntului Dimitrie din Tesalonic", izvor istoric din sec. XII — 185
Vibantavarium, oraș celtic — 39
vicesima libertatis (vicesima manumissionis), dare pentru eliberarea sclavilor — 84
Vicina (azi Isaccea), oraș-port — 13, 136, 158, 161, 223, 225, 226, 232, 233, 235, 240, 246; numită și Dicina — 134
victoalii, neam germanic — 163
Vicus Amlaidina — 97
Vicus Asbolodeina — 97
Vicus Casianum (Casianus) — 97
Vicus Ce[...] — 97
Vicus Celeris — 97
Vicus Clementianensis — 97
Vicus C[...] coss[...] — 97
Vicus Novus — 97
Vicus, Petra, Petrae — 97
Vicus Pirustarum — 82, 95
Vicus Quintionis (Quintio) — 97
Vicus Sardes — 97
Vicus Scenopesis — 97
Vicus Sc. [...]ia — 97
Vicus Secundini — 97
Vicus Siribuendu — 97
Vicus Turris Muca [...] — 97
Vicus Val[...] — 97
Vicus Verobrittianus — 97
Vidin, oraș — 141, 173, 198, 211
Vidra, loc. — 22, 231
Viena — 116, 176
Viminacium, loc. (azi Costolaț, pe malul sîrbesc) — 47, 178

vindelicii, din părțile sudice ale Germaniei în cohortele din Dacia romană — 86
Vindobona (Viena) — 116
Virgiliu, poet — 110: „Eneida" lui ~ 110
Vistier, loc. — 136
Vistula, fluviu — 31, 32, 163, 178
Vișeu, rîu — 15, 161; cnezatul de pe valea — 214
Viteliu, comandant roman — 47
Vitruvius, scriitor antic — 147
Vitus (azi Vid), rîu — 118
Viza, pîrîu — 195
Vizăuț, pîrîu — 195, 219
vizigoții — 163, 165, 170, 171, 177, 181
Vîlcan, loc. — 87, 99, 234, 235; pasul ~ 87, 99, 234, 235
Vîlcea, județ — 67, 79, 101, 107, 215, 216, 253
Vîlceanu, Dumitru — 138, 155, 256, 258
Vîlcov, loc. — 136
Vîlsan, G., geograf — 18, 19
Vîrful lui Petru, munte — 87; castrul de la — 87
Vîrteșcoi, sat — 117
Vîrțu, loc. — 87; castrul de la — 87
Vlad, nume — 179
Vlad de la Valea Albă — 183
Vlad Țepeș, domn al Țării Românești — 243
Vlad Vodă — 183
Vladimirul, oraș — 200
Vladislav I (Vlaicu Vodă) — 180, 234
Vlaha, sat — 132
vlahi — 17, 28, 114, 122, 133, 191, 192, 194, 212, 271; olahi — 122; prima știre despre ~ 187; răscoala din Tesalia — 187; volohi — 137; din Balcani — 187; chervangii (cărăuși) — 187
Vlahia — 187, 272; de Sus — 187; Mare — 187; Mică — 187
Vlahoklisura, loc. — 187
Vlaicu, nume — 180
Vlaicu Vodă (Vladislav I) — 234, 242, 251, 252
Vlașca — 17, 64, 114, 146, 179 181, 215; proveniența numelui — 17
Vlădeasa, munte — 11
Vlăhița, loc. — 132
Vlăsia — 13, 114, 146, 179, 181, 182, 218; codrul ~ 13, 181
Vodița, mănăstire — 252
voievodate (ducate) — 156, 157, 159, 160, 184, 195, 196, 208, 214, 220, 222, 224, 228, 229, 260; formarea lor — 157; din Banat cîrmuit de Glad — 195; din Crișana condus de Menumorut — 195; de la Cuezd (Banat) — 229; din Transilvania condus de Gelu (Gelou) — 195; din regiunea Trotuș — 222
Voitești, sat — 223, 260
Voivodeni (Vaidahaza), sat — 229
Voivozi (Chiniz), sat — 229
Volga, fluviu — 188, 194, 200
Volhinia — 150, 222
volochii (valahii, volohii, bolohovenii) — 133, 222
Volovăț, sat — 280
Vopiscus Flavius, biograf — 126, 127
Vranas, Alexios, general — 192
Vrancea — 13, 16, 71, 74, 152, 153, 170, 198, 210, 212, 219, 230, 231, 280
Vuia, Romul, etnograf — 283
Vulchi (Vîlcu), jude — 228
Vulpe, Alexandru, istoric — 75
Vulpe, Radu, istoric — 27, 56, 57, 58, 64, 74, 122, 123, 124, 125, 138, 204, 256
Vurpăr, sat — 252

Warthe, afluent al Oderului — 31
Weigand, G. — 207
Wendt, Heinz — 207
Wiesner, Joseph — 56
Winkler, Iudita — 57, 75
Withimer, rege al ostrogoților — 170
Wroclaw (Breslau), loc. — 201

Xenopol, A.D., istoric român — 76, 137, 206, 244

Zagoritz, C., colonel — 19, 123
Zagreb, loc. — 266
Zaharescu, Ecaterina — 254
Zalău, loc. — 159, 201
Zaldapa, loc. — 30, 97
Zalmodegicos, cîrmuitor al daco-geților — 36, 42
Zalmoxis, zeul dacilor — 66, 69, 70, 71, 109
Zane, Gh., istoric român — 256
Zargidava, loc. dacică — 64
Zăbala, afluent al Putnei — 219
Zăganul, munte — 15
Zăvoi, sat — 94
Zeiller, J. — 145
Zeiss, Hans — 204
Zerna (Cerna) — 73
Zimnicea, loc. — 64, 99, 242; ~ sau Podul Șiștovului — 242
Zips, comitat — 223
Ziridava, loc. dacică — 63
Zisnudava, loc. — 80
Zlatarski, W.N., istoric bulgar — 206
Zlatna, loc. — 94, 178, 230
zlătarii — 101
Zopus, loc. — 273
Zopyrion, general macedonean, guvernator al Traciei pontice — 37
Zoticos, martir creștin — 144
Zulta, fiul lui Arpad — 159
Zurobara, loc. dacică — 63
Zusidava, loc. dacică — 63
Zutor, loc. — 87, 95; castrul de la — 87
Zyraxes, rege al dacilor — 46

CUPRINSUL

PREFAȚĂ ..... 7—8

PĂMÎNTUL ROMÂNESC ..... 9—19

Însemnătatea mediului fizic în istorie *9*. Pămîntul românesc *9*. Așezarea *10*. Înfățișarea *11*. Bogăția *11*. Pămîntul românesc în epoca istorică *12*. Influența pămîntului asupra istoriei noastre *15*. Bibliografie *18*.

STRĂVECHI AȘEZĂRI OMENEȘTI .....20—27

Paleoliticul și mezoliticul. *20*. Neoliticul *21*. Bronzul *26*. Bibliografie *26*.

TRACII. DACII SAU GEȚII; ISTORIA LOR POLITICĂ.....28—58

Tracii. Dacii sau geții *28*. Năvălirea sciților și urmările ei *30*. Așezările grecești pe țărmul de apus al Mării Negre *34*. Expediția lui Alexandru cel Mare *36*. Dromihetes, primul rege însemnat al geților *37*. Năvălirea celților *39*. Marele rege Buerebista. Statul dac în culmea puterii *42*. Primele lupte cu romanii. Dapyx. Supunerea Daciei Pontice *45*. Decebal regele erou. Biruința asupra lui Domițian *48*. Traian. Cele două războaie. Prăbușirea statului dac *49*. Bibliografie *55*.

CIVILIZAȚIA ȘI CULTURA DACILOR SAU GEȚILOR.....59—75

Înfățișarea lor. Îmbrăcămintea. Îndeletnicirile *60*. Organizarea socială *62*. Limba. Religia. Arta *67*. Rolul dacilor în formarea poporului român *72*. Bibliografie *74*.

DACIA ROMANĂ .....76—125

Hotarele și populația. Persistența elementului autohton *76*. Organizarea administrativă *83*. Organizarea militară *85*. Orașele și satele *91*. Drumurile *98*. Viața economică *100*. Viața socială. Colegiile *103*. Construcțiile. Apeducte, terme, amfiteatre *106*. Învățămîntul *109*. Procesul de romanizare

în Dacia *111*. Istoria politică a Daciei romane. Primele năvăliri *115*. Părăsirea Daciei *118*. Rolul romanilor în formarea poporului român *119*. Bibliografie *122*.

CONTINUITATEA DACO-ROMANILOR ÎN ȚINUTUL CARPATO-DANUBIAN ..... 126—138

Cum trebuie înțeleasă părăsirea Daciei Traiane? *126*. Dovezi ale continuității populației romanice în Transilvania, Muntenia, Moldova, Dobrogea *128*. Concluzia *136*. Bibliografie *137*.

CREȘTINAREA DACO-ROMANILOR ..... 139—145

Misionarii. Niceta din Remesiana *141*. Caracterul latin al creștinismului românesc *142*. Bibliografie *145*.

ÎNDELETNICIRILE PRINCIPALE ALE ÎNAINTAȘILOR ÎN RĂSTIMPUL 275—1241 ..... 146—155

Bibliografie *154*.

PRIMELE FORMAȚIUNI POLITICE ROMÂNEȘTI ..... 156—161

Comunitățile daco-romane și românești înainte de întemeierea cnezatelor și voievodatelor *156*. Primele formațiuni politice românești în Transilvania *159*. Formațiunile politice din Dobrogea *160*. Bibliografie *161*.

DACO-ROMANII, APOI ROMÂNII ÎN TIMPUL MIGRAȚIILOR ..... 162—207

Neamurile germanice *162*. Sarmații *166*. Hunii *166*. Gepizii și avarii *172*. „Torna, torna, fratre" *176*. Slavii *177*. Efectele așezării slavilor la sud de Dunăre. *Vlahii* din Peninsulă Balcanică *186*. Bulgarii *188*. Răscoala *vlahilor* și bulgarilor. Statul asaneștilor *190*. Ungurii *194*. Pecenegii și cumanii *196*. Tătarii *199*. Marea invazie din 1241 *200*. Bibliografie *204*.

ROMÂNII ÎN SECOLUL AL XIII-LEA ..... 208—258

Banatul de Severin *209*. Loviștea *209*. Posesiunile Cavalerilor Teutoni *210*. Episcopatul cumanilor *211*. Românii în Oltenia și Muntenia la 1247 *212*. Românii din Moldova *219*. Românii din Dobrogea *225*. Românii din Transilvania *227*. Viața economică *229*. Tîrguri sau orașe *236*. Alcătuirile sociale *247*. Viața religioasă și culturală. Ctitorii *251*. Bibliografie *254*.

ÎNTEMEIEREA ȚĂRII ROMÂNEȘTI ȘI A MOLDOVEI ..... 262—287

Elemente comune și de diferențiere *259*. Întemeierea Țării Românești. Prima încercare, sub Litovoi. Tihomir *261*. Basarab întemeietorul *265*. Relațiile cu Ungaria. Războiul din 1330. Țara Românească independentă *267*. Basarab și Basarabia. Relațiile cu bulgarii *271*. Propaganda catolică *272*. Ctitoriile lui Basarab. Personalitatea lui *273*. Întemeierea Moldovei. Prima fază, sub Dragoș *274*. Bogdan descălecătorul. Întemeierea statului moldovean independent *276*. Bibliografie *282*.

LISTA ABREVIERILOR ..... 284—285

INDICE GENERAL ..... 286—333

TEHNOREDACTOR : FLORICA WEIDLE

COLI DE TIPAR 21. PAG. PLANȘE 64.
TIRAJUL: 42 000 (21 000 + 21 000) EX. BUN DE TIPAR:
27.08.1975

TIPARUL EXECUTAT SUB COM. NR. 50 358
LA COMBINATUL POLIGRAFIC „CASA SCÎNTEII",
BUCUREȘTI — REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

Lei 37